

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

KISS SZEMÁN RÓBERT

Szláv Mennyország és Pokol

**Ján Kollár és a szláv nemzeti emblematizmus alakváltozatai a magyarországi
klasszicizmus és romantika kontextusában**

BUDAPEST

2023

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	
1.1.A dolgozat célja és témája	4
1.1. A kutatási előzmények	7
1.2. A dolgozat általános szerkesztési elvei	8
1.3. Módszertani háttér	10
1.4. A dolgozat felépítése	14
2. A kollári életmű referencialitása	
2.1. A korai pesti élmények lenyomata az életműben	16
2.2. A pesti evangélikus egyházközség ügyei Kollár lelkészi működése idején	19
2.3. Kollár helye a reformkori tudományos életben	24
2.4. Kollár szerepvállalása a pesti társasági életben	33
2.5. Kollár mint szláv írófejedelem a reformkori fővárosban	35
2.5.1. A költői életmű	38
2.5.2. Történeti, szlavisztikai és régiségtani művek	39
2.5.3. Egyházi írások és prédikációk	40
2.5.4. Oktatás- és iskolaügyi művek	41
2.5.5. Kollár folklorisztikai és népdalgyűjtési munkái	43
2.5.6. Nemzeti, nyelvi és kulturális programok	44
2.5.7. Az útleírások	45
2.5.8. Kollár, az emlékiró	46
3. Hungária és Szlávia ellentétes vonzásában	
3.1. Kollár költői műve a magyarországi klasszikus hagyomány fénytörésében	48
3.2. A kollári életmű oszcillációja a klasszicizmus és a romantika között	55
3.3. A szláv nemzeti emblematizmus és apologetika	60
3.3.1. A szláv nemzeti emblematizmus fogalma és jellemzői	61
3.3.2. A szlávok jó és rossz tulajdonságai	66
3.3.3. A magyar és a szláv kultúrtáj rombolása és építése	80
3.4. A szláv kölcsönösség mint kulturális és nyelvi paradigmaváltás	
3.4.1. A hungarizmus és a latinitás mint elr ugaszkodási pont	89
3.4.2. A szláv kölcsönösség az ellenkultúrák szorításában	91
3.4.3. A csehszlovakizmus és az illírismus alternatívája	100
3.5. A nemzeti exodus állomásai	
3.5.1. A kivonulás és szerepváltozatai Kollár visszaemlékezésében	103
3.5.2. A kivonulás és szerepváltozatai az oktatásban	107
3.5.3. A kivonulás és szerepváltozatai az egyházi életben	110
3.5.4. A nyelvi kivonulás csapdájában	114
4. A Szlávia leánya mint a nemzeti emblematizmus központi darabja	
4.1. A lírai kezdetektől a Szlávia leányá-ig	118
4.2. Szlávia metamorfózisai a költői műben	122

5. Szlavia földöntúli királysága – a Szláv Mennyország és Pokol énekei	
5.1. A Szláv Mennyország és Pokol helye a szláv nemzeti emblematizmusban	125
5.2. A földöntúli énekek jellemző sajátosságai: átjárhatóság, szinkretizmus, dichotonómia és kétkaréjúság	127
5.3. A <i>Szlavia leánya</i> földi és földöntúli topográfiájának összefüggései	132
5.4. A szláv nemzeti panteon és topikus jellegzetességei	
5.4.1. A hárs és a jávai méregfa dichotonómiája a szláv emblematizmusban	138
5.4.2. Szentek és szajhák a szláv emblematizmusban	143
5.4.3. Szentek és gyilkosaik a szláv emblematizmusban egy orosz példán	148
5.5. A szláv nemzeti panteon szereplőinek erényei és bűnei	155
5.5.1. Szláv Mennyországbeli erények	155
5.5.2. A Szláv Mennyország szürke zónája	157
5.5.3. A Szláv Pokol bűnei	157
5.6. A földöntúli énekek nemzetiségi térképe	166
5.6.1. A Szláv Mennyország nemzetiségi összetétele	166
5.6.2. A Szláv Pokol nemzetiségi összetétele	171
5.6.3. Összefoglalás	173
6. Lethe – a Szláv Mennyország	
6.1. Religio duplex/triplex	174
6.2. Trauma, jóvátétel és az ének egyéb újraolvasási lehetőségei	176
6.3. Ján Kollár és a filologia triplex	177
6.4. A szláv régiséghamisítás és a kollári filológia	179
6.5. A <i>Lethe</i> c. ének szövegmagyarázata és forrásainak feltárása	190
7. Összefoglalás	
7.1. A tudományos eredmények összegzése	405
7.2. A kutatás további lehetséges irányai	408
Szakirodalom	411
Források jegyzéke	431
A Szláv Mennyország szonettjeinek mutatója	454
Képek és illusztrációk	458

1. Bevezető

1.1. A dolgozat célja és témája

E disszertáció azzal a céllal íródott, hogy olvasóját elvezesse a 19. század első évtizedeinek Pest-Budájára, és egy ma már sajátosnak ható (valójában azonban a korban meglehetősen természetes) nézőpontból, a formálódó magyarországi szláv nemzetek, ezen belül a szlovákság perspektívájából adjon képet egyrészt a város vallási, irodalmi és tudományos életéről, másrészt arról, hogyan érezték magukat képviselőik ebben a magyarországi szellemi környezetben. Pest-Buda mint város e könyvben természetesen modellértékű jelenségként értelmeződik, azaz számos szempontból a korabeli magyarországi viszonyok leképezésével szolgál, aminthogy példaértékűnek tekinthetjük a honi szláv nemzetek itt működő képviselőinek gondolkodás- és magatartásmódját is.

A város, az ország és a magyarországi nemzetek rendkívül dinamikus fejlődési szakaszáról esik szó a dolgozatban, amely a reformkor kulcsfontosságú évtizedeit jelenti, és amelyet a közép-európai szláv nemzeti irodalomtörténet-írások egy része a „nemzeti ébredés” korának nevez.¹ Olyan korszakról van szó, amelynek kezdetén még egyértelműen kitapinthatóak voltak a magyarországiság alapvető ismérvei, a hungarus-tudat, a latinos és németes műveltség, a Magyar Királyság államkeretébe való természetes tartozás hagyományán keresztül a Habsburg-ház és –birodalom iránti lojalitás.² Ugyanakkor olyan időszak ez a közép-európai nemzetek életében, amelyben a szóban forgó keretek fellazultak, és az etnikai, a nemzeti és a nyelvi érdekek fokozatosan fölébe kerekedve a magyarországiságnak háttérbe szorították a hungarus politikai, kulturális összetartozás érzését,³ és átadták helyüket a modern nemzetek kínokkal, traumákkal teli hosszú alakulási folyamatának.⁴ Olyan periódus ez, amely az 1848-as polgári forradalommal és magyar szabadságharccal, valamint az ezzel párhuzamos nemzetiségi felkelésekkel és háborúkkal zárult, amelyek véglegessé tették azt a nemzeti szempontból széttartó fejlődési irányt, amely az első világháború végén a Habsburg-birodalom és a Magyar Királyság széthullásához vezetett.

¹ Vö. az egyik legtekintélyesebb 19. századi cseh irodalomtörténész munkájával – Jakub MALÝ, *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí. Část první. Před rokem 1848*, V Praze, Nakladatel J. Otto knihkupec, 1880.

² Természetesen tisztában vagyunk e fogalom összetettségével abban az értelemben, ahogyan azt Bitskey István többek között alábbi tanulmányában fölterképezte: BITSKEY István, *Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében*, in *Studia Litteraria*, XLV(2007), 11-23.

³ S. Varga Pál fogalmával élve a hungarus kulturális közösség „szimbolikus értelemvilága” megszűnik önmagát korrigáló, megújító rendszerként működni. S. VARGA PÁL, *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág. (Bevezetés a nemzeti irodalom 19. századi fogalmainak tanulmányozásához)*, in *Alföld* 53(2002), 5. sz., 37-62, 41-42.

⁴ A „honi világ” hazaként való közép-európai bemutatásához vö. KISS GY. Csaba, *A haza mint kert*, Budapest, Nap Kiadó, 2005.

E jelenségek és folyamatok egyik központi alakja Ján Kollár pesti evangélikus lelkész és költő volt, aki szlovák ajkúnak vallotta magát, alapvető műveltségét a magyarországi latin és német tudományosságból merítette, fontos költői és prózai műveit szlovák és egyéb szláv elemekkel gazdagított cseh irodalmi nyelven írta, nemzeti és kulturális hovatartozását tekintve a szlávorságot vallotta sajátjának, politikai szempontból pedig sohasem kérdőjelezte meg a status quo-t – élete végéig hű alattvalóként szolgálta a Habsburg-ház uralkodóit.

Kollár a húszas évek folyamán fontos alakjává vált a soknyelvű pesti kulturális életnek, és az itt élő szlovák, cseh, szerb és horvát nemzeti közösségekre gyakorolt hatása révén tevékeny részt vállalt mindezen nemzeti nyelvek és kultúrák 19. századi fejlődésében. Kiterjedt levelezése és kapcsolatai a közép- és kelet-európai szellemi központokban, Bécsben, Prágában, Krakkóban, Szentpétervárott élő szláv költőkkel, tudósokkal, egyházi személyekkel és politikusokkal megkerülhetetlen figurájává tették korának. Egyházi és világi műveltsége, nyelvtudása, filológiai és teológiai felkészültsége, amelyet a jénai egyetemen tökéletesített, az egyházi és a nemzeti küzdelmekben hasznos szövetségessé és félelmetes ellenfélle tették.

A kutatás, amelynek eredménye ez a dolgozat is, Ján Kollár teljes életművére irányul függetlenül attól, hogy ezek az alkotások szépirodalmi, tudományos, vallási vagy egyéb (sokféleségük és sok esetben homályos irányultságuk miatt nehezen lajstromozható) céllal íródtak-e. A vizsgálódásoknak e szándékom szerinti széles spektruma nem egyszerű kutatói döntés eredménye volt, amely megelőzte magát a tanulmányozási folyamatot, sokkal inkább azon a tapasztalaton alapult, hogy a kollári életmű oszthatatlan. Olyan szerves egységet alkot, amelyen belül a szépirodalmi munkásság értelmezhetetlen a tudományos igénnyel vagy az egyházi céllal íródott művek nélkül, akárcsak amaz ezek tekintetbe vétele nélkül. Az életmű egyes darabjait tehát olyan kohéziós erő köti össze, amelynek figyelmen kívül hagyása eleve kudarca ítélt bármiféle szintetizáló igényű tudományos próbálkozást. (Erre a kudarca szolgál jó példával az a beszédes tény is, hogy a cseh és a szlovák nemzeti irodalomtudomány mindmáig adós maradt az alapos, áttekintő Kollár-monográfiával.) Ez a fajta kutatói módszer, amely a teljes életmű minden írott anyagára kiterjed, miközben feltételezi a mögötte meghúzódó alkotói intencionalitás egységét, egyrészt az alteritás egyik jellemző jegyének továbbélését feltételezi a szóban forgó korban, másrészt abból az általános felismerésből táplálkozik, hogy még a 19. században is számos olyan nagyformátumú alkotó élt és működött a közép-európai kultúrákban, akik a művészet, a tudomány, a vallás vagy filozófia területén egyaránt jelentőset alkottak. Ebből a szempontból a Voltaire, Rousseau, Goethe formálta sorba illeszkedik Ján Kollár is nemcsak munkásságának sokrétűségével, műfaji sokszínűségével vagy

terjedelmével, hanem műveinek esztétikai, nyelvi, szellemi és politikai hatástörténetével is, amelyet egyértelműen jelez a kollári recepció másfélszáz éves közép- és kelet-európai története. A kollári életmű föltártsága ugyanakkor korántsem vethető össze a fentebb említett francia és német írófejedelmek munkásságát taglaló filológiai munkák alaposságával. A filológiai kutatások elmélyülésének ugyanis tudománytörténeti akadályát jelentették olyan tényezők, mint a közös magyarországi kulturális hagyomány politikai okokra visszavezethető fölbomlása a 19. század folyamán, mint a súlyos nemzeti és ideológiai terhek, amelyek az életművel foglalkozó tudományosságra neheztedek a 19. és a 20. században. Ráadásul a modern Kollár-filológiának meg kellett volna birkóznia nemcsak a kollári életmű fent jelzett enciklopédikus sajátosságával, hanem azzal a soknyelvűséggel is, amelybe a költő még beleszületett, és amelyben otthonosan mozgott, ám az őt követő nemzedékek számára ez egyre kevésbé jelentett egyértelműen természetes közeget. A kollári források föltárásához ugyanis szükséges a latinos műveltség, a biztonságos mozgás a cseh és a szlovák kultúrában, a lengyel, az orosz és a délszláv nyelvek és történelem ismerete, a magyarországi kulturális hagyomány és ezen belül a magyar nyelv tudása, a német nyelvben, történelemben és filológiában való alapos jártasság, valamint az olasz, a francia és az angol kultúrában való tájékozottság.

A kollári életmű tehát egyrészt megkerülhetetlen a modern cseh és szlovák kultúra történetében, ugyanakkor beható ismeretének tudományos, szellemi és ideológiai feltételei nem mindig voltak adottak az elmúlt másfél évszázad recepciójában. Ennélfogva a kollári életművel a szóban forgó cseh és szlovák nemzeti tudományosság képtelen volt kielégítően megbirkózni. Ez a tény, valamint az olvasói ízléssel párhuzamosan a nemzeti kulturális kánonban zajló folyamatok oda vezettek, hogy az életmű jelentős része már a 19. század második felében intenzíven marginalizálódni kezdett. E folyamatot erősítette az a körülmény, hogy még Kollár életében, a művész, tudós és lelkész pályájának zenitjén, 1843-ban bekövetkezett a szlovák művelődés történetének egyik kétségkívül legfontosabb újkori kulturális eseménye, a szlovák irodalmi nyelv programszerű megváltoztatása, amelynek következtében a katolikusok művelte nyugat-szlovák irodalmi nyelv és az evangélikusok kultiválta bibliai cseh nyelv párhuzamos használatának helyébe a romantikusok által kodifikált, közép-szlovák nyelvjáráson alapuló közös irodalmi nyelv lépett. Ez a nyelvjárás ugyan a turóci születésű Kollár anyanyelvjárásának tekinthető, ám az új irodalmi nyelv a szerző teljes költői, tudományos, filológiai és egyházi jellegű életművét a szlovák kulturális kánon szélére szorította. Ráadásul a Štúr-iskolához fűződő nemzeti-politikai doktrína alapvetően ellentmondott a Kollár képviselte szláv kulturális kölcsönösségen alapuló koncepciónak is. Ezért nem a megértés képességének hiányaként, hanem léthelyzetből adódó belső és külső kényszerként értelmezendő, hogy Kollár

szembehelyezkedett a fiatal romantikus költőnemzedék programjával, és a lehető leghatározottabban föllépett az általuk előnyben részesített új irodalmi nyelvvvel szemben.

Az esztétikai és nemzeti szempontból is igényes kollári életmű beillesztésének szándéka a cseh és a szlovák (időnként csehszlovák) irodalom történetébe ugyanakkor azt a kényszert hordozta magában (amelynek az irodalomtörténészek többsége engedett is), hogy végrehajtsák az életművön a szükséges és tanácsos csonkításokat. Ennek – és természetesen ízlésbeli, tudománytörténeti stb. változásoknak – estek áldozatául Kollár prédikációi, történeti-filológiai munkái, útirajzai, valamint költői művének nagyobbik része, beleértve a *Szlávia leánya*-nak jelentős részét is. Ezért e dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy a filológiai teljesség és pontosság igényével egy viszonylag teljes szeletét interpretáljam a kollári életműnek, amely ugyan továbbra is metszet-jellegű marad, ám a teljes életművön alapulva mégiscsak modellértékűnek tekinthető.

1.2. A kutatási előzmények

E dolgozat megírását mintegy másfél évtizedes kutatási időszak előzte meg, amelynek során kisebb-nagyobb intenzitással szenteltem magam a téma megismerésének. A földolgozás első szakaszában tanulmányok formájában adtam közre a kollári életművel kapcsolatos meglátásaimat, amelyek magyarul, csehül, szlovákul, angolul és németül láttak napvilágot hazai és külföldi folyóiratokban. Mintegy fél évtized múltán vállalkoztam először arra, hogy *Szláv Pokol Pesten* címmel magyarul megjelentessem első monográfiámat a szóban forgó tárgy körben.⁵ Néhány év múltán, a magyar nyelvű monográfiát kiegészítve és átdolgozva, összefoglaltam e témával kapcsolatos ismereteimet cseh nyelvű könyvemben is, amelynek a *Slovanský Goethe v Pešti (Szláv Goethe Pesten)* címet adtam.⁶ A cseh nyelvű monográfia ugyanakkor, amint arra a *Ján Kollár és a közép-európai szlávok nemzeti emblematizmusa* alcím is utal, egyfajta kísérletet jelentett a probléma általánosabb, közép-európai érvényességű megragadására, mégpedig a nemzeti emblematizmus fogalmának bevezetésével és alkalmazásával. A kutatás következő szakaszának lezárását jelen dolgozat hozta meg, amely egy újabb szintetizálási kísérletnek tekinthető, és az eddigi kutatási eredményeket teszi közzé. E legutóbbi kutatási szakasz bővülést eredményezett több területen és számos vonatkozásban. Először is színesedett az alkalmazott irodalomelméleti megközelítések módszertani palettája,

⁵ KISS SZEMÁN Róbert, *Szláv Pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között*, Budapest, Balassi, 2010.

⁶ Uő, *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus středoevropských Slovanů*, Praha, Akropolis, 2014.

amint azt a *Bevezető* egyik későbbi alfejezetében (1.4.) ismertetni fogom. Másodszor többszörösére bővült az a szövegtörzs, amely e dolgozat megállapításaihoz kutatási anyagként szolgált. A szépirodalmi szövegek számos esetben maguk vezettek el más, nem szépirodalmi területekre: többek között a történettudományhoz, a régiségtanhoz, a pasztorációhoz, a filológiához, a pedagógiához, a publicisztikához stb.. Az ilyen jellegű kollári szövegek újabb kihívásokat jelentettek, amelyek ugyanakkor új lehetőségeket kínáltak az életmű 21. századi, lehetőség szerinti komplexebb és helytállóbb újraolvasásához. A szövegtörzs további jelentős bővülését hozta és a filológiai kutatás elmélyítését eredményezte, hogy e dolgozatban a *Szlávia leánya* c. költői mű Szláv Poklot bemutató, *Acheron* c. énekéhez hozzárendelhettem a Szláv Mennysországot bemutató, *Lethe* c. éneknek és a hozzá tartozó *Magyarázatok*nak a filológiai föltárását és feldolgozását is. Ezáltal természetesen más megvilágításba kerültek a Szláv Poklot bemutató monográfiámban foglalt ismeretek és megállapítások is, hiszen a két, ún. transzcendens ének rendszerszerűen vonatkoztathatóvá vált egymásra, és így módon a szláv/csehszlovák nemzeti emblematizmus alaposan föltárt és értelmezett szövegeivé válhattak. A dolgozat tematikus palettájának színesítéséhez járul hozzá, hogy a Szláv Mennysországot bemutató *Lethe* c. ének esetében külön figyelmet szenteltem a benne föllelhető hungarikumoknak is. Ezt az a 2022-ben lezárult, négy éves kutatási pályázat tette lehetővé, amelynek végső célja egy elektronikus adatbázis létrehozása volt, amely a Kollár emblematikus műveiben föllelhető hungarikumokat dolgozta föl és tette elérhetővé a magyar tudományosság számára.⁷

1.3. A dolgozat általános szerkesztési elvei

A dolgozat szerkezetének néhány általános jellemzőjére azért tartom fontosnak fölhívni a *Bevezető*ben a figyelmet, hogy az olvasó könnyebben eligazodjék az időnként szövevényesnek ható életpálya és életmű belső és külső törvényszerűségeit tárgyaló fejezetek és alfejezetek rendjében. A dolgozat egyik fontos szerkesztési elve, hogy megjelenjék benne a kollári életműre jellemző referencialitás és imaginaritás kettőssége – e két fenomén formázta tengely mentén igyekeztem elhelyezni a szlovák költő emblematikus alkotásait. Ez a szerkesztési gyakorlatban azt jelenti, hogy alapvetően arra törekszem, hogy először megvilágítsam az életpálya és életmű aktuális valóságvonatkozásait, majd azok hatását az írói életpályára, az egyes művekre és a bennük föltároló költői, írói vagy eszmei imagináció természetére, miközben nem tévesztem szem elől azok kultúrtörténeti recepcióját és hatástörténetét sem a

⁷ A *Hungarikumok Ján Kollár életművében* című, az NKFI/OTKA által támogatott pályázatról (K-124873) van szó, amelynek eredményeként létrejött a következő nyilvános adatbázis: www.kollar.elte.hu.

cseh, a szlovák vagy a tágabb közép-európai kulturális térben. A referencialitástól az imaginaritás felé irányuló kollári életmű vektoriális mutatói ily módon mintegy modellálják az európai kultúrtörténet azon szakaszát is, amelyben a felvilágosodás korához kapcsolódó klasszicizáló stílus fokozatosan átadja a helyét a reformkori nemzeti romantikáknak.

Jelen munka másik fontos rendszerező elvéül az általánostól a specifikusig való haladást tettem meg: eszerint mind a dolgozat egészére, mind pedig az egyes fejezetek fölépítésére jellemző, hogy egy kérdést először az általánosság síkján tárgyalok, majd egyre kisebb részproblémákra fókuszálok a témához rendelt szövegkorpuszban. Ez a dolgozat egészére vonatkoztatva azt jeleni, hogy a kollári életpálya és életmű áttekintése után figyelmemet annak részterületeire fordítom, majd a lírai alkotások központi darabját, a *Szlávia leánya* keletkezését és fölépítését mutatom be. Ezek után keríték sort a szóban forgó lírai mű két transzcendens énekének, egymáshoz való viszonyának a bemutatására, végül pedig ezek közül a Szláv Mennysországot bemutató *Lethe* c. ének szövegeinek értelmezésére és a hozzájuk rendelt magyarázatok és források alapos föltárásának feladatára összpontosítok.

A *pars pro toto* dolgozatom harmadik fontos szervező elve: az egyes fejezetekbe ugyanis tudatosan beillesztettem egy-egy olyan részt vagy excursust is, amely a maga sajátos egyediségében is az általánosság érvényére tarthat igényt mind az életmű, mind a kollári alkotói habitus vonatkozásában, esetleg érvényessége nemcsak rá, hanem kortársaira vagy akár térségünk egész kulturális viszonyrendszerére is kiterjeszhető. Ilyen egységként olvasható például a Szent Boriszról és Glebről szóló alfejezet (5.4.3.), amelyben a probléma kapcsán olyan fontos kérdések tárgyalására is sor kerül, mint pl. az irodalmi művek túlreprezentáltsága a képzőművészeti alkotások rovására a közép-európai nemzeti ébredés korában. A Szláv Mennysország szövegeit tárgyaló 6. fejezetben pedig se szeri, se száma azon hosszabb-rövidebb filológiai, kultúrtörténeti excursusoknak, amelyekre az éppen tárgyalt szonettek és a hozzájuk fűzött magyarázatok kínálnak lehetőséget: így például a Szláv Mennysország kapuja feliratának kapcsán szentelek külön figyelmet a 19. század eleji szláv filológia azon vitájának, amely a cirill és a glagolita ábécé elsősége körül zajlott, vagy tárgyalom azt a horvát barokk kori hagyományt, amelynek köszönhetően még a 19. század eleji szlavisztikában is általánosan elterjedtnek számított az a nézet, amely szerint Szent Jeromos egyházatya illíriai születésénél fogva szláv származású lett volna.

Számos ilyen jellegű kitérőt teszek a dolgozatban a hungarikumok bemutatása érdekében is. A Szláv Mennysország és Pokol énekei a hozzájuk kapcsolódó magyarázatok ugyanis számos esetben merítenek a magyarországi latin nyelvű kultúrából, valamint a reneszánsz és barokk tudományosság eredményeiből. Ezt a körülményt azért tartottam fontosnak hangsúlyosan

megjeleníteni a dolgozatomban, mert a cseh és a szlovák szakirodalom többnyire nem vett tudomást Kollárnak a magyarországisághoz, valamint a modern magyarsághoz és annak kulturális és tudományos teljesítményéhez való viszonyáról. Forrásföltáró munkám során tehát igyekeztem mindazt, ami ennek az ellenkezőjét bizonyítja, föl kutatni, a forrást azonosítani és magyarra lefordítani – nem utolsó sorban azzal a céllal, hogy hozzáférhetővé tegyem a szélesebb kutatói közösség és más tudományterületek (történettudomány, néprajz, művészet-, zene- vagy politikatörténet) szakemberei számára is ezeket a gyakran forrásértékű információkat. A forrásföltárás ugyanakkor nem korlátozódik csak a hungarikumokra, hanem Kollár filológiai képzettségének és szlavisztikai műveltségének megfelelően nagy teret szentelek a korabeli német, cseh, orosz, lengyel, horvát, szerb, francia, olasz stb. tudományosság kollári vonatkozásainak is.

1.4. Módszertani háttér

Értekezésem alapvető módszertanát a klasszikus filológia szolgáltatja, amelynek egyik fontos eleme, hogy a szövegek feldolgozásakor szinte kivétel nélkül az eredeti kiadásokra építünk. Ezt az tette szükségessé, hogy a már jelzett okokból adódóan a cseh és a szlovák irodalomtudomány nemcsak az életút és az életmű monografikus feldolgozásával maradt adós az elmúlt közel két évszázadban, hanem a Kollár-művek kritikai kiadásával is. Az életmű egésze nem hozzáférhető csupán az eredeti kiadású művekben, hiszen számos alkotás csupán egyszer látott napvilágot, azok pedig, amelyek többször megjelentek (elsősorban a lírai életmű központi darabjai), koronként változó formában és igényességgel készültek, szerkesztési-kiadói elveik nem egységesek, és mind a válogatás szempontja, mind pedig a szövegvariánsok kezelése meglehetősen önkényes bennük.

A filológiai módszer alkalmazásának egyik fontos eredménye az lett, hogy a vizsgálat során számos alkalom kínálkozott arra, hogy bepillantsunk Ján Kollár filológiai műhelyébe, és eloszlássunk számos, ez irányú tevékenységére vonatkozó – gyakorta megalapozatlan – véleményt. Kollár ugyanis korának egyik legjelentősebb régiségtudósának számított, és csupán a pozitívista tudományosság módszertani térhódításának következtében szorultak háttérbe (természetesen jogosan) a romantikus tudományossághoz kapcsolódó kutatási eredményei. A történeti-filológiai háttér alapos ismerete és a szövegek mikrostruktúrájának párhuzamos elemzése számos esetben gyümölcsöző eredménnyel járt: előre nem látott összefüggésekre derült fény például Kollár és bizonyos magyar szerzők művei között, nyilvánvalóvá vált a szlovák szerző magyarországi tudományosságba való beágyazottsága, tájékozottsága a magyarországi és közép-európai kulturális viszonyokat illetően. A filológiai konfrontációt

kiterjesztettük a relevánsnak tekintett, Kollárral foglalkozó szakirodalomra is, amelynek köszönhetően számos preconcepcióra, filológiai tévedésre, ideológiai elfogultságra derülhetett fény, vagyis számos vonatkozásban mérlegre került az elmúlt több mint másfél század cseh, szlovák, magyar és nemzetközi tudományos recepciója is.

A hungarus-hagyományból táplálkozó alteritás és a közép-európai modern nemzeti kultúrák paradigmaváltásának legfontosabb fenoménjait (a többnyelvűséget fölvaltató anyanyelvűséget, a területi jellegű nemzettudat helyébe lépő vérségi és nyelvi összetartozást, a magyarországi kulturális hagyomány nemzeti szempontú széttördelését) az összehasonlító irodalomtudomány eszköztárának fölhasználásával kísérlem meg a maga történetiségében és szerkezeti változásában megragadni. E módszertan segítségével mutatom be a kollári szövegtárazaton a magyarországi szlovák értelmiség többnyelvűségét és változó nyelvhasználatát, a modern közép-európai nemzeti kánonok megképződésének problémáit vagy a magyarországi nemzetiségek viszonyát egyrészt a közös hungarus-hagyományhoz, másrészt más nemzeti nyelvekhez és kultúrákhoz. Az ilyen jellegű elemzések esetében a modern komparatiztika eszköztárából elsősorban a kanonikus és strukturális alakzatok összevetését lehetővé tevő módszertant kölcsönöztem, amelynek eredményeként egyfajta közép-európai tipológiai hasonlóság jelensége válik körüljárhatóvá. E vonatkozásban elméleti kiindulópontul szolgált számomra a múlt század hatvanas éveitől megújult közép-európai komparatiztika, valamint a német és a szláv kultúrák vonatkozásában is új eredményeket hozó transzferológia.⁸

Az eddigiekből is nyilvánvalóvá válhatott, hogy dolgozatomban több irodalom- és kultúratudományi iskola módszerét kombináltam attól függően, hogy melyik megközelítésmód alkalmazása látszott a legcélravezetőbbnek az adott kérdés tárgyalásakor. A fenti módszertani palettát tovább színesítették a tartui szemiotikai iskola jelentős bohemisztikai kutatási eredményei, amelyeket egyrészt beépítettem a dolgozatomba, másrészt módszertanát alkalmazva bizonyos kérdéseket és a rá adható válaszokat továbbgondoltam. A cseh irodalomtudományban a múlt század nyolcvanas éveitől fokozatosan új szempontokat eredményesen érvényesítő Vladimír Macurának a cseh nemzeti ébredés korszakát tárgyaló szemiotikai alapos tanulmányai és monográfiája⁹ ily módon fontos inspirációt jelentettek számomra például a Szláv Mennyország és Pokol énekei közötti kapcsolatrendszer

⁸ Gertraud MARINELLI-KÖNIG – Philipp HOFENEDER szerk., „*Neue Bienen fremder Literaturen.*“ *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770-1850)*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2016.

⁹ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Praha, HŇH, 1995 (II. bővített kiadás).

vizsgálatakor, vagy a kollári alkotói szerepek és maszkok elemzését elvégző fejezetek megírásakor.

A szóban forgó irodalmi és tudományos művekben detektálható eszmei rendszerek leírására és értelmezésére nagyszerű eszköztárat találtam a fenomenológiai filozófia fogalomrendszerében. Különösen értékes inspirációként tartom számon Jan Patočka azon művészetfilozófiai esszéit, amelyek a cseh reneszánsz, barokk vagy romantika emblematikus alkotóira és műveikre irányulnak, nem is szólva azon történelemfilozófiai eszmefuttatásairól, amelyek a 20. század második felében alapvetően új megvilágításba helyezték a cseh kulturális kánont és a közép- és kelet-európai nemzetek szerepét az európai történelmi hagyományban.¹⁰ E fenomenológiai módszertani megközelítés dolgozatbeli eredményei közé sorolható például a modern nemzeté válási folyamatot kulturális és nyelvi exodusként tárgyaló fejezete, vagy pedig a kollári útirajznak a magyar és a szláv kultúrtáj elfedéseit bemutató elemzése.

A filológiai hermeneutikai módszer több szinten és módon is jelen van e dolgozatban, amelynek részletes kifejtésére itt nincsen mód. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a tudományos előfeltevések folyamatos ellenőrzését, majd a részeredmények visszacsatolásával újabb és újabb előfeltevések megalkotását tette lehetővé, amelyek, nézetem szerint, egyre közelebb vittek a lehetséges érvényes értelmezésekhez. A hermeneutikai módszerre jellemző recepcióesztétikai nézőpont érvényesítése pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az eddig porosnak és elavultnak érzett kollári szövegek a 21. századi befogadási folyamat során újszerű értelemmel telítődjenek meg.

Hasonló eredménnyel kecsegtetett a posztmodern irodalomtudományi iskolák további módszereinek bevonása is a vizsgálatba: ezek közé tartozik többek között a dekonstrukció is, amelynek alkalmazása a dolgozat témájának esetében szinte szükséges előfeltétele volt annak, hogy a kollári művészi, tudományos és lelkeszi tevékenység intencionáltságának szerves volta fölfedhetővé, és a szóban forgó életmű eredeti szerkezete megsejthetővé váljék a ráakódott, majdnem két évszázados olvasói és tudományos recepció hordaléka alatt. A recepciótörténelmi reflexió, amelynek gyakori következménye a recepció visszabontására tett kísérlet volt, ily módon szerves része a dolgozatnak, hiszen enélkül a fenomén *elrejtettsége* olyan konstans tényező maradt volna, amellyel nem lett volna értelme birokra kelnie a 21. századi irodalomtudósoknak sem.

A történelmi-filológiai pontosságra való törekvést természetesen egészítette ki a lírai és prózai szövegek interpretációjának azon módja, amely leginkább az újkritikai szoros olvasás

¹⁰ Jan PATOČKA, *Mi a cseh? Esszék és tanulmányok*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1996.

dekonstrukciós átértelmezésének fogalmával írható le: a kollári szövegek olvasásakor elsősorban az érdekelt, „mit tartalmaznak önmaguk elolvasásával kapcsolatban, rejtett formájukkal hogyan vezérlik saját befogadásuk ellentmondásos folyamatát”.¹¹ Az olvasatok olvasása és az interpretációk interpretálása ily módon olyannyira élővé tették a kollári szövegeket, hogy azok további jelenkori értelmezési eseményeket hozva létre szervesen beépültek a dolgozatba.

Szólnunk kell továbbá a kollári alkotáslélektani folyamatokra élesebben fényt vető pszichológiai módszerek alkalmazási lehetőségeiről is,¹² amelyek egyrészt segítenek az eredeti írói-költői szándék fölfedezésében, másrészt a szövegkorpusz figyelmes és beható tanulmányozásával kísérli meg rekonstruálni egy olyan alkotó fontos személyiségjegyeit, akinek nemcsak az irodalomtudományi recepcióban, hanem már a kortárs reflexiókban is meglehetősen ellentmondásos volt a megítélése. A művészi, tudósi, lelkeszi életpályára is nagy hatást gyakorló gyermek- és ifjúkori traumák, amelyek detektálható nyomokat hagytak a különféle művészi szövegekben és nem művészi beszámolókból egyaránt, bepillantást engednek egy olyan pszichés struktúra működési mechanizmusába, amelynek reakciói és törvényszerűségei bizonyos személyiségjegyekre és -zavarokra engednek következtetni. E módszer segítségével juthatunk majd olyan érvényesnek látszó megállapításokhoz, amelyek szerint e traumák vezettek az érett kollári személyiség konfrontatív, sőt belligerens viszonyulásához a világhoz.

A posztkoloniális kulturális kritika módszertanának és eredményeinek számos vonatkozása mellett a centrum és periféria viszonyrendszerével foglalkozó meglátásai abban voltak segítségemre, hogy megragadjam a magyarországiság és a modern nemzeti fejlődés átmeneti korszakában létrejövő kollári életműnek azon jellegzetes dinamikáját, amelyen nyomon követhető, mint hullott szét a magyarországi alteritáshoz kapcsolódó művészi, kulturális és tudományos korpusz, hogy azután más rendezési elvek alapján egy új struktúra jöjjön létre és szilárduljon meg, miközben ez utóbbi az előző korpusz elemeit is részben magába építette. E folyamat során nagymértékben átrendeződött a közép-európai kulturális tér, új kulturális centrumok és perifériák alakultak ki, amelyek mágneses mezői alapvető hatást gyakoroltak a modern kori cseh és szlovák kulturális kánon szerkezetére is.

¹¹ BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

¹² A lélektan fontosságához a jövőbeni irodalomtörténetek írásakor vö. BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Budapest, Osiris, 1997, 462.

1.5. A dolgozat felépítése

A *Bevezető* után a dolgozat második fejezete a kollári életmű referencialitásával foglalkozva azt vizsgálja, milyen módon találtak utat az életrajzi vonatkozások, ezen belül elsősorban a mosóci gyermekkori és a pesti ifjúkori élmények a költő és író munkásságába. E téma kapcsán betekintést ad Kollár lelkeszi működésébe, megkísérli megtalálni a helyét a pesti tudományos és társasági életben, és arra a megállapításra jut, hogy a szlovák író szerepvállalásai sok hasonlóságot mutatnak a felvilágosodás kori írőfejedelmek hasonló irányú tevékenységével. A fejezet további részében, a kollári életmű enciklopédikus jellegéből kiindulva bemutatom annak legfontosabb területeit: a történeti, a szlavisztikai és a régiség-tani műveket, az író legfontosabb egyházi műveit és homíliáit, az oktatással és a szlovák iskoláztatással kapcsolatos írásait. Ezek után keríték sort Kollár folklorisztikai munkáira és népdalgyűjteményeire, valamint itáliai útleírásaira, végül pedig az emlékiró Kollár portréját és jellemző narrátori magatartásmódját tárgyaló alfejezet zárja a dolgozat ezen részét.

A disszertáció harmadik fejezete, amely a *Hungária és Szlavia ellentétes vonzásában* címet viseli, annak a korszakváltásnak a taglalására összpontosít, amely a 19. század első felében zajlott le a magyarországi szellemi és kulturális életben. Az első alfejezet megkísérli bemutatni, hogy a latinitáson alapuló magyarországi kulturális hagyomány milyen mély nyomokat hagyott Ján Kollár gondolkodásában és szemléletmódjában. Az erre az alfejezetre épülő következő rész arra világít rá, miként oszcillál a kollári életmű a klasszicizmus és a romantizmus között, és hogy a stílusváltás nem csupán esztétikai kérdésnek számított a szlovák irodalomban és kultúrában. A harmadik alfejezetben meghatározom a nemzeti emblematizmus fogalmát, és a szlávok jó és rossz tulajdonságait taglaló páros prédikáció kapcsán föltárom azokat a hagyományokat, amelyek Kollárt abban az esetben is a hungarus-hagyományhoz kapcsolják, amikor a modern szláv nemzeti tudat megképzésére törekedett. Hungária és Szlavia kettős vonzásának és küzdelmének jellemző példájával foglalkozik az ezt követő rész, amely a magyar és a szláv kultúrtáj rombolásának és építésének fenoménjét ragadja meg Kollár már említett útirajzának Zalavárhoz mint ószláv kultúrtájhoz kapcsolódó leírásában. A negyedik alfejezet a szláv kölcsönösséggel mint a közép-európai szláv népek újkori kulturális és nyelvi paradigmájával foglalkozik, amely a fent már taglalt módon fokozatosan a magyarországi kulturális hagyomány helyébe lépett.¹³ E paradigmaváltás komoly etnikai, nyelvi és társadalmi feszültségeket szült, melynek következtében a szláv kölcsönösségnek a modern magyar és a

¹³ E hagyomány vonatkozásában vö. BITSKEY István, *Kultúrák metszéspontján: Felső-Magyarország a 17. században*, in Uő, *Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth, 2006, 123–140.

német ellenkultúrák szorításában kellett magát definiálnia a 19. század eleji Magyarországon, és ehhez más, újonnan formálódó modern szláv nemzetek támogatását is igénybe véve a csehszlovakizmus és az illírismus koncepciójával kísérelte meg helyettesíteni az egyre gyöngülő hungarus-összetartozást. A fent vázolt folyamat eredményeként került sor véleményem szerint a cseh/szlovák nemzeti exodusra, amelynek az életmű lírai szerepváltozatait, valamint az oktatásban, az egyházi életben és a nyelvválasztásban megnyilvánuló vonatkozásait vizsgálom más-más műfajokba tartozó emblematikus kollári szövegekben.

A dolgozat negyedik fejezete a *Szlávia leánya* című költői művel mint a nemzeti emblematizmus egyik legjelentősebb darabjával foglalkozik: a mű keletkezését és bővülésének fázisait mutatja be, majd megpróbál választ adni többek között olyan kérdésekre, hogy milyen viszonyban áll a lírai élményanyag a benne foglalt filológiai, régiségtani stb. tudásanyaggal, valamint hogy maga a mű mennyiben járul hozzá a szláv kulturális panteon megteremtéséhez. Ennek kapcsán egy alfejezet formájában kitérünk a mű központi alakjának, Szlávia istennőnek a bemutatására is, akinek ebben az esetben elsősorban a művön belüli metamorfózisait vesszük számba.

Az egésztől a kisebb részek felé haladva az ötödik fejezetben fokozatosan föltárjuk a *Szlávia leánya* legjellemzőbb szerkezeti sajátosságait, valamint a transzcendens énekekben tapasztalható összefüggésrendszereket. A szláv topográfia imaginárius világában figyelmünket a Szláv Mennyorszagra és Pokolra irányítva megkísérlem meghatározni a szóban forgó énekekre jellemző, általános érvényű narrációs és motivikus rendező elveket. A szóban forgó rész negyedik alfejezetében mindezen jellegzetességek illusztrálására foglalkozom a szláv hárs és a jávai méregfa dichotomikus viszonyrendszerével, valamint az emblematikus szláv nemzeti panteonban fontos szerepet betöltő alakokkal, többek között szentekkel és egyéb szláv történelmi alakokkal. Az ez után következő két alfejezet a szláv nemzeti panteon szereplőinek erényeit és bűneit taglalja abban az összefüggésben, hogy a két transzcendens ének nemzeti szempontból fontos kulturális vonatkoztatási pontokat kínált a korabeli szláv olvasóközönségnek. A földöntúli énekek nemzetiségi térképének megrajzolásakor pedig a saját és az ellenkultúra képviselőinek rendszerét igyekszem föltárni.

A disszertáció hatodik fejezetének gerincét a Szláv Mennyországot bemutató *Lethe* c. ének versszövegeinek magyarázata, valamint a szonettekben foglalt történeti, filológiai, földrajzi, művelődési, egyháztörténeti stb. anyag forrásainak föltárása adja. A nyelvi szempontból számos buktatót rejtő szonettek értelmezése az anyanyelvi olvasók számára sem kis feladat, a hozzájuk fűzött filológiai magyarázatok azonosítása és ellenőrzése pedig komoly kihívás elé

állítja a kutatót. A források alapos föltárásának köszönhető ugyanakkor, hogy reális képet alkothatunk Ján Kollárról mint korának egyik legismertebb szláv filológusáról, akinek tudományos műhelyébe bepillantva következtethetünk egy 19. század eleji magyarországi szláv értelmiségi műveltségének jellegzetes összetételére. A forrásföltárás további eredményének tudható be, hogy általa rekonstruálhatóvá válik Ján Kollár egyébként elveszett könyvtárának katalógusa is, amely számos vonatkozásban hozzájárul a magyarországi művelődés 19. századi történetének megvilágításához.

2. A kollári életmű referencialitása

2.1. A korai pesti élmények lenyomata az életműben

Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház pesti gyülekezetének idős lelkésze, Molnár János és Ján Kollár káplán 1819. október 4-én kötött írásos megállapodást,¹⁴ hogy a fiatal lelkész idős és betegeskedő paptársának segítségére lesz a gyülekezettel kapcsolatos teendői ellátásában. A *Conventio* értelmében a huszonhat éves segédlelkész, aki teológiai tanulmányait az év március 28-án fejezte be a jénai egyetemen, munkájáért évi kétszáz forint járandóságban részesült, valamint egyéb juttatásokra volt jogosult.¹⁵ E megállapodással vette kezdetét Kollár küzdelmes, váratlan fordulatokban, sértődésekben, haragban és újrakezdésekben gazdag lelkészi működése Pesten.

Kollár számára azonban egyházi szolgálatba lépésének időpontjában sem a főváros, sem pedig a pesti szlovák evangélikus egyházközség nem volt teljesen ismeretlen, hiszen hét évvel azelőtt, 1812 nyarán, gimnáziumi tanulmányai végeztével albizáló körútra indult az alföldi szlovák nyelvszigetekre, hogy megkíséreljen támogatót találni felsőfokú tanulmányainak megkezdéséhez a pozsonyi evangélikus liceumban. Társául szegődött Ambrózy nevű iskolatársa is, mert apjának neve, aki radványi lelkész és az *Annales ecclesiastici...* kiadója

¹⁴ A latin nyelvű megállapodás fotókópiáját közli [Augustín MAŤOVČÍK] Cyril KRAUS, *Legenda o veľkom Slovanovi. Život a dielo Jána Kollára v dokumentoch*, Bratislava, Osveta, 1974, 75. – A kötet valódi szerkesztője Maťovčík, aki a hetvenes években szerzői tilalom miatt nem publikálhatott. Lásd Maťovčík birtokomban lévő nyilatkozatát: „Knihu Legenda o veľkom Slovanovi. Život a dielo Jána Kollára v dokumentoch, Martin 1974, zostavil kompletne dr. Augustín Maťovčík, ale v čase zákату (sic!) publikovania vyšla pod menom dr. Cyrila Krausa. Martin 10. 5. 2007.”

¹⁵ *Uo.*, 65.

volt,¹⁶ jól csengett evangélikus lelkészi körökben.¹⁷ Kollár alföldi útjukat évtizedekkel később örökítette meg részletesen az *Emlékek életem fiatalabb éveiből* című művében, amelyben arról számolt be, hogy alföldi utazásának célja olyan vagyonosabb, esetleg gyermekáldás nélkül maradt aszódi, pilisi, nagylaki, szarvasi stb. rokonainak föl kutatása volt, akiktől anyagi támogatást remélhetett tanulmányai folytatásához,¹⁸ mivel apjával már korábban megszakított minden kapcsolatot. Így aztán a hallomásból ismert rokonok és ismerősök letelepedési helyét követve járták végig Nyíregyháza, Debrecen, Szarvas, Nagylak evangélikus gyülekezeteit, majd útjuk utolsó előtti állomásaként eltöltöttek néhány napot Pesten is, ahol a József téri Arany Kereszthez címzett fogadóban szálltak meg.¹⁹ A város imponált a tizenkilenc éves fiatalembernek, különösen a siralmasan „poros sivatagok, szegény falvak és magyar parasztkunyhók”-kal való összevetésben,²⁰ továbbá hírt adott arról is, hogy először hallgathatta meg Molnár János pesti lelkész prédikációját, amelynek előadásmódjával és nyelvi megformáltságával nem volt megelégedve. Beszámolója szerint Molnár nem ismerte tökéletesen a szlovák liturgikus nyelvet és a közösséget, amelyhez szavait intézte, és a lelkész időnként magyarosan vagy németesen csengő kiejtése sem volt kellemes a szlovák fülnek.²¹ *Emlékeiben* még arra is kitér, hogy az istentisztelet után kínos hangulatú látogatásra került sor az idős lelkésznél, aki próbára tette a fiatal emberek latin tudását.²²

E pesti látogatáshoz fűződik Kollár egy másik tapasztalata is, amely szintén meghatározónak bizonyult mind életének alakulása, mind pedig életműve szempontjából. A fogadóban ugyanis, ahol megszálltak, fölfigyelt a bácskai szerb kereskedők beszédére, amellyel kapcsolatban

¹⁶ Ambrózy (Ambrosius) Sámuel (1748-1806) evangélikus lelkészlől van szó, aki Pozsonyban és Jénában tanult, Nagyfaluban, Radványban majd 1796-ban Selmezbányán volt lelkipásztor. Itt évente négyszer megjelenő folyóiratot alapított és szerkesztett (1793-1803 között összesen kilenc kötetben Schultzer Jánosnál) *Novi ecclesiastico-scholastici Annales Evangelicorum august. et helvet. confessionis in Austriaca monarchia* címmel. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1891, 151-152.

¹⁷ „Otec mého spolucestovatele proslavil se byl vydáváním latinských cirkevních letopisů (Annales Ecclesiastici), proto kamkoli jsme přišli, vděčně nás vítáno.” Ján KOLLÁR, *Paměti z mladších let života*, in *Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého. S Podobiznou Jana Kollára a snímekem vlastnoručního jeho psaní*, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863, 184.

¹⁸ *Uo.*, 184.

¹⁹ „Byli jsme hospodou u Zlatého kříže na Josefovském náměstí.” *Uo.*, 191.

²⁰ „Okolo mé nasytilo se cele pohladu na ty uprášené pouště, bídné vesnice a chalupy maďarské; proto zaradovalo se nemálo uzrevší Pešť.” *Uo.*, 191.

²¹ „Slovenčina Molnárova nepřijemně zněla, dílem toho, že nekázal s radostí, neznaje dokonale ani řeči ani národu, jemuž kázal, dílem, že některá slova hned maďarsky, hned německy přízvukoval, což na čisté slovenské ucho nepřijemně působilo.” *Uo.*, 191-192.

²² *Uo.*, 192.

megjegyzí, hogy az a szlovák fűl számára ismerős és mégis különös hangzásúnak bizonyult.²³

A szláv nyelvi rokonság tudata, amelyhez a napóleoni háborúk idején a Magyarországon átvonuló orosz hadsereg kötelékébe tartozó kozákok nyújtottak az *Emlékekben* megörökítésre méltó eseményt, néhány évvel később a pesti fogadóban déli szláv nyelvi élménnyel gazdagodott, és a szláv nemzeti összetartozás érzését erősítette az ifjú Kollárban.

Az 1812-es rövid pesti tartózkodás leírásakor Kollár a lelkípásztorkodás és a szláv összetartozás élménye mellett sort kerített a fővárosi tudományos élet megemlítésére is.²⁴ Mielőtt ugyanis diáktársával a fővárost elhagyva továbbindultak volna Oroszlányba, látogatást tettek még az Egyetemi Könyvtárban és a csillagvizsgálóban.²⁵ Ezzel Kollár ifjúkori tartózkodása a fővárosban szépen kikerekedve megelőlegezte, vagy ha úgy tetszik, az életútját összegző érett, emlékiratain dolgozó író retrospektív módon visszavetítette a múltba annak az egyházi ügyekben megkerülhetetlen lelkésznek, a pesti irodalmi és kulturális életben meghatározó költőnek és a szláv régiségtanban jártas filológusnak a személyiségét, akit a modern cseh és szlovák nemzet egyik kulcsfigurájának tartanak.

Az *Emlékek* tanúbizonyossága szerint az albízálás pénzügyi nyeresége sem volt elhanyagolható, hiszen Kollár e körutazáson mintegy 50-60 aranyat gyűjtött össze, amely nagymértékben segítette felsőfokú tanulmányainak megkezdését a pozsonyi líceumban.²⁶ Az alföldi evangélikus szlovák egyházközségeknél ugyanis elterjedt szokás volt, hogy híveik és lelkípásztoraik adományokkal támogatták a tehetséges fiatal lelkészjelölteket, akik ezt különféle egyházi szolgálatokkal, többnyire prédikációk tartásával viszonzták.²⁷ Mivel pedig a 19. század elején a déli vármegyék szlovák egyházközségei lélekszámukat tekintve nagyobbak, életmódjukat tekintve városiasabbak, vagyonuk szempontjából pedig többnyire jóval tehetősebbek voltak, mint az északiak,²⁸ az utazás alapvetően pozitív mérleggel zárult.

²³ „Nejpamětnější okolnost v Pešti bylo mi to nyní, že jsem zde ponejprv slyšel srbskou řeč. Do hostince toho přicházeli totiž nejvíce Srbští kupci z Bačské a z jiných stolic. Když jsme ve dvoře obědvali, slyšel jsem tato slova: »kako se imate? danas, sutra atd.«, což se mi podobně se slovenským býti zdálo.” *Uo.*, 192.

²⁴ Andrej LANŠTJÁK, *Drobnosti zo života Kollárovhó v Pešti*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin redakcí Františka Pastrnka vydali Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni*, Ve Vídni 1893. Tiskem J. Otty v Praze – nákladem obou spolků, 57-59, 58.

²⁵ „V pondělí však, navštívivše universitní knihovnu a hvězdárnu, odešli jsme za Dunaj do Oroslánu.” KOLLÁR, *Paměti... i. m.*, 192.

²⁶ „Nežebrale jsme nikde, ale kdo nám co na cestu dal, vzali jsme vděčně, tak že já asi 50-60 zlatých pro Prešpúrek jsem sobě uspořil a zhromáždil dílem od známých a přátel, dílem za ony kázně.” *Uo.*, 193.

²⁷ Az alumneátus rendszeréről és a diákok ehhez kapcsolódó nyári támogatás-gyűjtő utazásairól vesd össze: Miloslav BOHUTIENSKY, *Životopis Jána Kollára, slavného básnika-spisovateľa slovenského. Ku storočnej pamiatke jeho narodenia pre svojich rodákov slovenských napísal Miloslav Bohutiensky, Vydali viedenský Slováci, Ružomberok, Tlačou Kníhtlačiarne Karla Salvu*, 1893, 8.

²⁸ Vö. a Kollár-szerkesztette *Sematizmus* adataival: [Ján KOLLÁR] szerk., *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria, jussu incl. ac vener. generalis quatuor superintendentiarum conventus*

Kollár számára tehát ez az Alföldön tett körutazás, valamint a pesti élmények számos olyan tapasztalattal szolgáltak, amelyek alapvető jelentőségűnek bizonyultak későbbi döntéseinek meghozatalában.

2.2. A pesti evangélikus egyházközség ügyei Kollár lelkészi működése idején

Ján Kollár ezt követően hét évet töltött el a pozsonyi evangélikus líceum és a jénai egyetem falai között, majd visszatért Pestre, hogy a megrendült egészségű Molnár Jánosnak segítségére legyen hivatala ellátásában.²⁹ Az ifjú szlovák káplán pozíciója mindazonáltal kezdettől fogva híján volt az egyértelműségnek, amely többféle jogi értelmezési lehetőséget rejtett magában. Sem Kollár visszaemlékezései és levelei, sem a lelkész biográfusai nem szolgálnak egyértelmű eligazítással arról a helyzetről, amelyben Kollár több éven keresztül volt kénytelen folytatni lelképásztori tevékenységét.³⁰ Ugyanakkor a tisztázatlanság lehetőséget nyújtott arra, hogy a szlovák gyülekezet és lelképásztora megfogalmazhassák elképzeléseiket és érvényesíthessék érdekeiket. Ezt a helyzetet több munka és a legújabb forráskutatások alapján az alábbiakban foglalom össze.

Molnár János a szóban forgó *Conventiót* a teljes gyülekezet nevében 1819. október elején kötötte Kollárral, aki jól beszélt mind a német, mind pedig a liturgikus cseh nyelvet. Az idős lelkész valószínűleg abban reménykedett, hogy egészségi állapota javulni fog, és a későbbiekben továbbra is egymaga gondolhatja majd mind a német, mind pedig a szlovák híveket.³¹ A helyzettel elégedetlen német nyelvű gyülekezet azonban, mivel Kollárt valószínűleg fiatalnak találta és szláv nemzeti érzelmeire is hamarosan fény derült, időközben a második lelkészi poszt betöltésére megkereste Joseph Kalchbrennert, aki november 1-jén, még Molnár halála előtt megérkezett Pestre, és megkezdte lelkészi működését. Molnár 1819. november 28-án bekövetkezett halála után Kollár amúgy is bizonytalan kápláni státusza, mivel az – a német gyülekezet értelmezése szerint – két magánszemély (Kollár és Molnár) között

aditio anno 1838. a Joanne Kollár, eccles. evang. aug. conf. pestano-budensis VDM. Pestini, typis Trattner-Károlyianis, 1838.

²⁹ Kollár szlovák biográfusa, Augustín Maťovčík számos vonatkozásban tisztázta Kollár életrajzának eseményeit. Vö. [Augustín MAŤOVČÍK] Michal ELIÁŠ, *Problémy Kollárovej biografie*, in *Biografické štúdie* 6(1976), Martin, 103-139. – Maťovčík sajátkezü nyilatkozatával rendelkezem 2007. 5. 10-i turócszentmártoni keltezéssel arról, hogy ő a tanulmány tényleges szerzője.

³⁰ BOHUTIENSKY, *Životopis Jána Kollára... i. m.*; MATUS László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. Szakdolgozat, történelem szak.; E.[duard] A.[lexander] DOLESCHALL, *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A. C. geschildert von C. A. Doleschall Pfarrer der deutschen evang. Gemeinde daselbst.* Budapest, Buchdruckerei des Franklin-Verein, 1887.

³¹ A Ján KOLLÁR által összeállított és kiadott *Sematizmus* szerint a pesti evangélikus parókia anyakönyvében 4835 fő szerepelt, amelynek mintegy fele volt szlovák anyanyelvű. Vö. KOLLÁR, *Schematismus... i. m.*, 158.

kötetett, megszűnt. A szlovák gyülekezet azonban amellet kardoskodott, hogy a megállapodással az eredetileg osztatlan német-szlovák lelkészi stallum két egyenrangú hivatallá vált még Molnár életében. Amennyiben az újonnan megválasztott lelképásztor beszélte volna mindkét fontos gyülekezeti nyelvet, Kollárnak és híveinek nemigen lett volna esélyük érvényesíteni akarataikat a német gyülekezettel szemben. Mivel azonban Kalchbrenner nem bírta a biblikus cseh nyelvet, amely több évszázada a szlovák evangélikusok liturgikus nyelveként szolgált, ezért az újonnan megválasztott lelkész 1819. december 12-i meghívólevelében tudatta Kollárral, hogy a konvent őt választotta mellé káplánnak, fizetését ötszáz aranyban és a szlovák hívek után járó szolgálatok stólájában határozta meg. Ugyanakkor Kollárnak segédlelkészként és Kalchbrenner helyettesítőjeként rendelkezésére kellett állnia a német híveknek is, és tanítói feladatokat is el kellett látnia a gyülekezet által működtetett német iskolában. Ezáltal a Molnár-korszakhoz képest, amelyben egy lelkész személyében a német és a szlovák hívek között nem tétetett jogi különbség (még ha a szlovák iskola hiánya és a cseh nyelvű istentiszteletek ritkább volta a gyakorlati életben árnyalja is ezt a megállapítást), a gyülekezet két lelkésze közötti rangbeli különbséget sérelmezték a szlovák anyanyelvű hívek, amely sérelmet természetesen táplálták a már említett tényleges különbségek is a német és szlovák hívek egyházi ellátottságában. Az önérzetbeli sértettségnek az anyagi kiszolgáltatottsággal való társulása arra ösztökélte a szlovák felet, hogy megkísérelje korrigálni az egyházon belüli egyenlőtlen jogi és anyagi viszonyokat. E törekvéseknek a nemzetpolitikai és művészi vonatkozásai nem elhanyagolhatóak Kollár életművében sem, hiszen a fennálló probléma számos szinten tematizálódott mind lírai, mind prózai műveiben, valamint irodalmi és tudományos alkotásaiban egyaránt.

A terep, amelyen e furcsán összefonódó nyelvi, egyházjogi és nemzeti küzdelmek az elkövetkező néhány évben folytak, a szlovák istentisztelet, a szlovák iskola megteremtése és működtetése, a szlovák lelkész státusa és a templomhasználat rendje volt. A pesti evangélikus egyházon belüli küzdelmeket Matus László történész három szakaszra osztotta.³² Az első Molnár halálának évével, 1819-cel kezdődik, és 1825-ig tart. Ebben az időszakban a hívek külön adományaiból megalakult és megkezdte működését a szlovák iskola a józsefvárosi Ötpacsirta utcában, amely könnyen megközelíthető volt a többségében e negyedben lakó szlovák gyerekek számára. A diákok első vizsgájáról 1822. szeptember 1-jén Kollár beszámolót adott ki *Az első éves vizsga ünneplése az iskolás ifjúsággal, a pest-budai szlovák evangélikus*

³² MATUS László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. Szakdolgozat, történelem szak.

egyház tagjaival címmel.³³ Ugyanakkor visszatetszést szült a szlovák hívek körében, hogy a német felet kényszeríteni kellett, hogy a közös pénztár hozzájáruljon a szlovák iskola bérleti díjához, míg a német iskola kiadásait az egyházközség közös pénztárából fizették. Nem kevésbé nehezményezték, hogy míg a mintegy hatvan-hetven szlovák diákra egy tanár jutott, az ugyanennyi német iskolást hat fő tanította.³⁴ Miután azonban a szlovák hívek és Kollár is stratégiai fontosságot tulajdonítottak az ifjúság nyelvi és nemzeti érzelmű nevelésének, Kollár összeállított és megjelentetett egy iskolai *Olvasókönyvet*,³⁵ valamint egy *Ábécéskönyvet*.³⁶ Kollár és a szlovák hívek törekvései természetesen heves ellenérzéseket váltottak ki a német többségű egyházi vezetésben. Ebben az időszakban vették fontolóra ugyanis a mai Deák-téri templom bővítésének tervét a hívek megnövekedett létszáma miatt, ezért úgy döntöttek, hogy a szlovák káplán fizetését nem folyósítják tovább a három meglévő, működő alapítványból. Kollár fizetésének jelentős részét ettől fogva egyszeri felajánlásokból és évente azonos összegre tett kötelezvényekből biztosították.³⁷ Nem véletlen, hogy Kollár három évi pesti tartózkodás után is azt írta František Palackýnak 1823. január 8-án kelt levelében, hogy „már 3 éve Pesten vagyok, és még mindig csak mint egy elrebbenő madár.”³⁸ A német vezetők Kollár elleni föllépésének egyik momentumaként 1823. december 1-jén deklarációt nyújtottak be a szeniorátushoz, amelyben pontokba foglalták kifogásaikat a szlovák káplán ellen, mire a szeniorátus vizsgálatot rendelt el.³⁹ A kiküldött bizottság a német várakozásokkal ellentétben jogosnak találta többek között a szlovák fél azon követeléseit, hogy a szlovák káplánt egyenrangúnak ismerjék el a némettel és méltó szállást biztosítsanak számára.⁴⁰ Ugyanakkor azonban ennek érvénybe léptetését csak abban az esetben helyezték kilátásba, amennyiben a

³³ [Ján KOLLÁR], *Slawenj prwnjho ročnjho Examenu se školskau mládežj Audũ slowenských ew. Cýrkwe Peštansko-Budinské. Roku 1822 dne 1 Zárj. K napomoženj téže školy vytištené*, W Pešti, Pismem Jána Tomáše Trattnera z Petroce, é. n. – A 14 számozott oldal után a 15-en *Zpráva* címmel híradás olvasható.

³⁴ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 25.

³⁵ [Ján KOLLÁR], *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách*, w Budjně, w Královské uniwersické tiskárně, 1825.

³⁶ [Ján KOLLÁR], *Šlabikář pro Djtky, s Přjdvkem latinských, uherských a německých článků k čjtánj*, Péčj a nákladem Cjrkwe ew. slowenské Pessťansko-Budjnské, K Šlabikári tomuto přináležj: 1. Čjtanka 2. Pěknopjsebnost, Typ. Matěj Trattner z Petróze, Pesst, 1826.

³⁷ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 26.

³⁸ „Já jsem již 3 roky v Pešti a předce vždycky jen tak jako pták na kole.” Jozef AMBRUŠ szerk., *Listy Jána Kollára I, 1816-1839*, Martin, Matica slovenská, 1991, 14. levél, 35-36, 36.

³⁹ Kollár személyiségrajzához vö. például Helena SAKTOROVÁ, *Z korešpondencie Michala Godru*, in *Literárny archív Michal KOCÁK szerk.*, 19/82, Martin, Matica slovenská, 1983, 110-132.; Vö. továbbá magyar lelkészirtásának, Székács Józsefnak a visszaemlékezéseivel: KERTÉSZ Botond szerk., *Székács József visszaemlékezései*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008.

⁴⁰ Lásd MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, hivatkozását dolgozata 27. oldalán: *Chronologica Series Actorum et Datorum in Processu Ecclesiae*, EOL Pesti Szlovák Egyház, Soltész János iratgyűjteménye 106. doboz 1825/123.

híveket a nyelvi és nemzeti hovatartozásukban élesen megosztó szlovák káplán személyében változás következik be.

Kollár engedett a rá nehezedő nyomásnak, és 1824. október 24-én vasárnap, először a délelőtti német istentiszteleten, majd pedig a délutáni szlovákon, lemondott hivataláról, hogy távozásával megnyissa a kiegészítés útját a német és a szlovák gyülekezet előtt.⁴¹ A szlovák gyülekezet a megüresedett hely betöltésére Kollár barátját, Paulus Benedictit szemelte ki. Kaszay Pál szenior azonban nem őt, hanem Valentinyi Éliás bényei lelkészt jelölte ki Kollár utódjául. A szlovák hívek ezt a lépést önkényesnek minősítették, amely a szóban forgó egyezés megszegését jelentette, ezért – élve kialakult jogukkal – hivatalosan is Kollárt hívták meg a szlovák lelkészi feladatok ellátására: 1824. december 26-án vokátort állítottak ki a számára, amelyben független lelkészi állást kínáltak számára évi ötszáz arany fizetéssel, felajánlott kiegészítésekkel, stólajövedelmekkel, tűzifa biztosításával és szabad kvártállal.⁴² A meghívás vörös posztó volt a németek szemében, különösen annak fényében, hogy a szlovákok 1825. január 2-án Dohnány János személyében saját inspektort is választottak.⁴³ A német fél ezt a szlovák lépést önállósulási törekvésnek érzékelve annak jogosságát megkérdőjelezte, és világi hatósághoz fordult az ügy rendezése érdekében.

A világi hatóság bevonásával a szlovák-német fél vitája kilépett az egyházi keretek közül, és kezdetét vette a pereskedés szakasza (1825-1828). Az áldatlan viszonyok elől Kollár mintegy egy évre kivonult a gyülekezet hivatalos életéből: 1825/26 telén még a városban tartózkodott, tavasszal azonban Turóc vármegyébe utazott, majd Bécsben járt, augusztusban felső-magyarországi fürdőben pihent. Kollár státuszában újabb fordulatot eredményezett, amikor 1825. október 2-i dátummal megkapta újabb pesti vokátorát, és a meghívást a bányakerületi evangélikus püspök személyes felkérő levele is megerősítette.⁴⁴ Ekkor következett be az a szakirodalomban gyakran idézett esemény, amely szerint Barczay alispán 1825. október 22-én megtiltotta a szlovák lelkész bevezetését a templomba, ezért Kollár azzal fenyegette meg a templom kulcsát kiadni nem akaró német gondnokot, hogy lakatost hívat, és feltörettetni vele a templom kapuját.⁴⁵ Kollár tehát minden perpatvar ellenére ellátta hivatalát, ám a német feljelentések hatására a Helytartótanács is eltiltotta Kollárt a templomtól, a szlovák iskolát pedig bezáratta.

⁴¹ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i. m.*, 28.

⁴² *Dwogjctihodnému a Wysoce wáznému Pánu Jánu Kollár od udů Slowenských Cyrkwe Ewangelické Augss. w Pessťansko-Budjnské znégjcy Vocator*, EOL, Kollár János emlékek 123. doboz.

⁴³ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i. m.*, 29.

⁴⁴ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i. m.*, 32.

⁴⁵ BOHUTIENSKY, *Životopis Jána Kollára... i. m.*, 21.

A generális konvent 1828. március 31-i ülésén azt a határozatot hozta, hogy a pesti szlovákoknak csak káplánjuk lehet, akinek feladata egyben a magyar nyelvű istentiszteletek ellátása is. Kollár számára ez a feladat megoldhatatlannak bizonyult, hiszen a harmincöt éves lelkésznek életének korai szakaszában nem állt módjában a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítania. A szlovák hívek ezért 1828 nyarán úgy döntöttek, hogy kérvénnyel fordulnak a Helytartótanácsához az önálló eklézsia megalapítása érdekében, amelyet az jóváhagyott. A német egyház vezetői azonban, elsősorban Schedius Lajos és Liedemann János Sámuel, továbbra is akadályozták az elválást.

A megmerevedett álláspontok elmozdítására a szlovák fél 1828. július 29-i gyűlésén úgy döntött, hogy az uralkodóhoz fordul kérvényével.⁴⁶ Ezzel az aktussal lépett harmadik szakaszába a német és a szlovák gyülekezet vitája. A döntésre mintegy öt évet kellett várni: az uralkodó 1833. február 7-én kelt rezolúciójában elismerte a szlovákok jogát a saját lelkészre, és ugyanezt a jogot biztosította a magyaroknak is.⁴⁷ A németek és szlovákok hosszas egyezkedések után 1834. szeptember 19-én írták alá azt a tiszpontos megállapodást, amelynek értelmében az egyház közös pénztárából fizetik a három egyenrangú lelkészt, saját lelkészének választására az adott közösség tesz javaslatot, de az egész gyülekezet választja ki a három jelölt közül a megfelelőt. Ugyanakkor Kollár esetében – a hivatalban eltöltött éveire való tekintettel – a gyűlés a szlovák lelkészi állást betöltöttnek tekintette. Ettől fogva a lelkészek az egyházi anyakönyveket évenként váltva vezették, és a pecsétet is fölváltva őrizték. Az egyéb egyházközségi jogok tekintetében pedig a rangidős lelkészt tekintették vezetőnek. Ugyanakkor az egyház ingó és ingatlan vagyona közös kezelésben maradt, az alapítványok, amelyeket a szlovákok saját céljaik megvalósítása érdekében tettek, visszatértek a közös kezelésbe. Ez a jogi és vagyoni helyzet konzerválódott egészen 1854-ig, amikor is végleges szakadás következett be a szlovák és a német-magyar eklézsia között.⁴⁸ Ez azonban már nem tárgya jelen dolgozatunknak.

Kollár tehát minden vita és gyűlölködés ellenére sem távozott a gyülekezetétől, amelyet az Úr által számára kijelölt lelkipásztori feladatoként értelmezett.⁴⁹ Jellemző a kollári alkotói működésre, hogy a Palackýhoz írott leveléből ismert elrebbenő madár képe a költői műbe beépült motívumként ismétlődött meg a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásában: a 340. szonett

⁴⁶ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 34.

⁴⁷ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 40.

⁴⁸ MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 42.

⁴⁹ A lelkipásztori, művészi személyiség képével szolgál ANGYAL Endre, *Kollár János, az ember és az író*, Különlenyomat a Kossuth Lajos Tudományegyetem 1956. évi Actájából, Debrecen, 1956, 117-144.

alapfeszültségét az szolgáltatja, hogy míg a jó barát a Tátrába menekült, a lírai alany a Budai-hegyekben rekedve a következő szerepbe stilizálta magát:

Gá pak sem už co pták na kole,
Čjm skůr odsud odletěti chtěge. (340, 13-14)⁵⁰

*Mint madár hamar rebbenő
Innen messze távolba epedő.*⁵¹

Kollár azonban az egyházközségét és a személyét ért támadások ellenére is Pesten maradt, és állomáshelyét nem cserélte föl más magyarországi városra sem. Pesti polgárként állítólag visszautasította nemcsak a lipótszentmiklósi, hanem a tótkomlói, cinkotai, rákoskeresztúri stb. evangélikus gyülekezet meghívását is, mégpedig a következő öntudatos felkiáltással: „Engem Pest tett Kollárrá!”⁵² És bár egész pesti működése folyamán kacérkodott a Magyarországról való távozás gondolatával, végül nem fogadta el az oroszországi invitálásokat sem, pedig Bogjanszkij és Pogogyin összjátékának köszönhetően 1839-ben moszkvai katedrát kínáltak föl neki.⁵³

2.3. Kollár helye a reformkori tudományos életben

A Ján Kollár tudományos munkásságával kapcsolatos mintegy másfél évszázados cseh, szlovák és egyéb nemzeti irodalom- és kultúratudományi kutatások sem bizonyultak elég rendszeresnek ahhoz, hogy megbízható és átfogó képet kapjunk mindazon forrásokról és művekről, amelyeket Kollár ismert és fölhasznált ilyen irányú, szerteágazó tudományos tevékenysége során.⁵⁴ Kollár

⁵⁰ [Ján KOLLÁR], *Sláwy dcera, Lyricko-epická báseň w pěti zpěwch od Jana Kollára, Úpelné wydánj*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832, l. n.

⁵¹ Saját fordításom.

⁵² „Roku 1837 Kollár volaný bol na lepšiu, výnosnejšiu faru. Povolanie neprijal a povedal: »Mňa Pešť Kollárom učinila!« Tu našiel tedy primerané miesto pre seba. Kollár neprijal ponúknutú mu faru sv. Mikulášsku, trebárs mu cirkev peštianska aj tých 600 zl. ťažko plácala.” Andrej LANŠTJÁK, *Drobnosti zo života Kollárovho v Pešti*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník... i.m.*, 57.

⁵³ Ján STANISLAV, *Pokusy Jána Kollára presťahovať sa do Ruska*, in *Príroda a spoločnosť* III(1954), 7. sz., 303-306.

⁵⁴ Néhány fontosabb szerző ebben a témában: Jan Jakubec tanulmányaiban megfogalmazott nézeteit irodalomtörténetének Kollárról szóló fejezetében szintetizálta: Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české II. Od osvícenství do družinu Máje*, Praha, Nákladem Jana Laichtera, 1934. Druhé přepracované a rozšířené vydání, 452-- 499.; Az egyik legárnyaltabb és legobjektívabb képet rajzolta meg a témában Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Slovanšký humanismus obrozenský. (Kollárova anticko-křesťanská syntéza)*, c. tanulmányában in MACÚREK, Josef szerk., *Slovanství v českém národním životě. Sborník úvah profesorů Masarykovy university*, Brno, Rovnost, 1947, 93-119.; Tatiana IVANTYŠYNOVÁ szerk., *Ján Kollár a slovanšká vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*, in *Slovanské štúdie, Zvláštne číslo 4.*, k. h. n., Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický ústav SAV, 2006.

műveinek eszmei-történeti forrásaiként a leggyakrabban Johann Gottfried Herder (1744-1803) *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című történeti munkáját szokás emlegetni, ugyanakkor kevés szó esik arról a goethei példáról, amely nagyban hozzájárult az író tudományos palettájának sokszínűségéhez (amely a régiségtantól az útleírásokon át a selyemhernyó-tenyésztésről írott traktátus előszaváig sokmindent magában foglal), és szinte alig említik a magyarországi latin és magyar nyelven íródott munkákat.⁵⁵

A szláv régiségtani tanulmányok esetében általában arra a szoros baráti-harcostársi kapcsolatra mutatnak rá a kutatók, amely Kollárt Pavol Jozef Šafárikhoz fűzte,⁵⁶ az azonban ritkán tárgya a kutatásnak, hogy Kollár miként viszonyult a német nyelvű történettudományi művekhez, miként épültek be munkáiba az orosz vagy lengyel szlavisztikai eredmények, vagy éppen milyen módon használta a magyarországi vagy az itáliai filológiai és régiségtani munkákat. Hasonlóan lehangoló eredményre jutunk akkor is, ha a kérdést nem a teljes életmű és a kollári eszmeiség szempontjából vizsgáljuk, hanem egyes munkái felől közelítjük meg: az a szinte határtalan történeti ismeretanyag, amely fölhalmozódott például a *Szlávia leányához* készült *Magyarázatokban*, vagy amelyet Kollár *Felső-itáliai útirajz*-a tartalmaz, esetleg amely a *Szláv Ó-Itália* régiségtani-filológiai alapját alkotja, ezidáig még sohasem vált szisztematikus tudományos föltárás tárgyává. Az alap kutatás hiánya és az anyag földolgozatlansága annál jellemzőbb a szlovák és a cseh irodalomtudományi recepcióra, minél nagyobb számban találhatóak a vizsgált műben nem szláv nyelvű (latin, magyar, német, görög és egyéb) források. E fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk a magyar nyelvű tudományos élet egy olyan szeletét, amely kitapintható a kollári életműben. A 18. század végi és 19. század eleji magyar tudományos források föltárásánál ugyanakkor tekintettel kell lennünk egy olyan körülményre, amely nehezíti az ezekkel való munkát. Kollár számára ugyanis – más magyarországi szláv szerzőkkel hasonló cipőben járva – a nyelvi és nemzeti ellentétek 19. század eleji kiéleződése azzal a következménnyel járt, hogy kilépett az alapvetően latin nyelvű hungarus-hagyományból, és azt jórészt saját anyanyelvi kultúrájával helyettesítette. A magyarországi modern nemzetek nyelvi, kulturális versenyhelyzetbe kerültek egymással, ami természetesen azt eredményezte (ami a kollári életmű korpuszán is jól dokumentálható), hogy mind a német, mind pedig a magyar az ellenkultúra pozíciójába szorult.⁵⁷ Az ellenkultúra

⁵⁵ Ez a kitétel természetesen nem vonatkozik a magyarországi szerzők nagy részére, valamint Mária Vyvíjalová, Tatiana Ivantyšinová és Tibor Pichler munkáira.

⁵⁶ Számos adalékkal szolgál Kollár és Šafárik viszonyáról monográfiájában Karel PAUL, *Pavel Josef Šafárik. Život a dílo*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

⁵⁷ Az ellenkultúra fogalmához vö.: Theodore ROSZAK, *The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthfull Opposition*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1969.

elemei számos esetben azonban csupán látens alakzatokként kerülhetnek be a befogadó kultúrába, ami azt jelenti, hogy a magyar nyelvű forrásokra és szerzőkre való hivatkozás nehezebben ragadható meg hagyományos filológiai módszerekkel még abban az esetben is, ha azok kitapinthatóan jelen vannak az életmű dinamikájában, a szerzői szándékban, a követendő példaképek vonatkozásában stb.⁵⁸

Jól szemlélteti a helyzetet, ha a pesti szellemi és tudományos életet egyfajta közlekedőedényhez hasonlítjuk, amely sok esetben első pillantásra láthatatlanul kapcsolta össze a modern nemzeté válás útjára lépett magyarországi nemzetiségek legjelesebb képviselőit,⁵⁹ akik szinte egyidőben és rendkívül érzékenyen reagáltak minden politikai és társadalmi változásra.⁶⁰ Ennek jellemző példájával szolgál Ján Kollár és Horvát István (1784-1846) kapcsolata is, amelynek színtere tehát Pest városa volt, ahol a magyarországi nemzetiségek céljai és törekvései a 19. század első évtizedeiben egyrészt inspirálták, másrészt keresztettk egymást.⁶¹ Ami Kollár és Horvát kapcsolatából közvetlenül megragadható, az a kor magyar tudományosságának legjelentősebb folyóirata, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain nyomon követhető vitájuk, valamint a horvát és a magyar államszervezet viszonyáról folytatott vitájuk volt, amely német sajtótermékekben zajlott. Horvát István aktív közéleti és tudományos tevékenysége tág teret nyújtott a vele való konfrontációra: nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának alapítója volt, hanem bábáskodott az 1817-ben indult *Tudományos Gyűjtemény* indulása körül is, amelyben a nemzeti történelemmel kapcsolatos fontos cikkeket jelentetett meg. E lap keretében került sor tehát Horvát és Kollár sajtóafféjára, amelynek a szlovák lelkész adott alapot azzal, hogy *Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar*⁶² című iratában olyan eredetet tulajdonított a magyar népnévnek, amely nem egyezett a Horvát István vallotta nézetekkel.⁶³ Sziklay László

⁵⁸ A fogalmat ugyan egyazon nyelven belüli eltérő kultúrára alkalmazta Roszak, ám termékenységét két nyelvi kód viszonylatában is bizonyította pl. Vajanský magyar kultúrához való viszonyával kapcsolatban Ivana TARANENKOVÁ, *Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa*, Bratislava, Ars poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.

⁵⁹ Ezeknek a csatornáknak a működéséhez vö. pl. Blaho tanulmányával, aki Kollárnak Széchenyi Istvánhoz és Kertbeny Károlyhoz fűződő kapcsolatát is megemlíti: Pavel BLAHO, *Ján Kollár v Pešti*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni*. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 31-48, 47.

⁶⁰ Vö. pl. VÖRÖS István, *Az azonosság formái, a különbözőség formátlansága. A nemzet fogalmáról Jan Kollár és Berzsenyi Dániel művében*, in *Tiszatáj* 2001/február, 79-82.

⁶¹ A szlovákok kulturális hozzájárulásáról a magyarországi reformkorhoz lásd: Mária VYVÍJALOVÁ, *Slovenská účasť v reformnom hnutí Uhorska v rokoch 1829-1834*, in *Literárnomyzejný letopis 18.*, Martin, Matica slovenská, 1984, 143-182.

⁶² [Ján KOLLÁR, *Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar von Johann Kollár*, Pest, Gedruckt bey Mathias Trattner Edlen von Petróza, 1827.

⁶³ HORVÁT István válaszát lásd: *Könyv-vizsgálat*, in *Tudományos Gyűjtemény* 1(1828), 77-85.

szerint a vita kapcsán személyesen is találkoztak.⁶⁴ Az eset után több mint másfél évtizeddel Horvát és Kollár nézetkülönbségei ismét sajtónyilvánosságot kaptak,⁶⁵ amelynek oka ez alkalommal Horvát István Magyarország és Horvátország politikai viszonyát tárgyaló műve volt.⁶⁶ Kollár a könyvre német nyelvű cikkel reagált, amelyben támadta Horvát azzal kapcsolatos nézetét, hogy a szlávok nemzeti tulajdonsága a kérkedés volna.⁶⁷ Horvát István még ugyanabban az évben kiadta a szöveget egy magyar-német kétnyelvű brossúrában, amelyhez hozzátartozott Kollár szóban forgó cikkét is.⁶⁸ A vitára okot adó nézetkülönbséget a következőképpen összegzi a magyar szerző monográfiája, Wass Bertalan: „A szlavin név keltét ebben Jornandessel a Kr. u. VI. század elejére teszi. A szlávok őshazája általán Bessarabia, Moldva- és Oláhország, s így nevetséges Kollár János állítása, hogy a szlávok Magyarország őslakói, s mulattatóbb, hogy Árpáddal vegyest jöttek be »s egyesülvén magyar statut alapítottak«. A szlávok nevüket majd *slava* = *dicsőség*, majd *slowó* = *szó* től származtatják, mely szerint szláv annyi volna, mint dicsőség. A *szlavinok* név egyenesen sclavusból ered, a mi rabszolgát jelent.”⁶⁹

Az ismertetett vitánál azonban sokkal bonyolultabb szellemi kapcsolat fűzte egymáshoz a magyar és a szlovák tudósebert. A kollári tudósi attitűd ugyanis, amint azt az alábbiakban tárgyalni fogjuk, számos vonatkozásában mutat rokonságot a magyar kutatóéval.

Amikor az ifjú Kollár 1819-ben Pestre érkezett, Horvát már érdemdús figurája volt a pesti szellemi életnek. Középiskolai tanulmányai befejeztével 1799-ben érkezett a fővárosba, ahol bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott. Schedius Lajosnál esztétikát, Révai Miklósnál nyelvészetet hallgatott a pesti főiskolán. Amikor nyelvészprofesszora vitába keveredett a debreceni magyar grammatika szerzőjével, Verseggy Ferencsel, Horvát Boldogréti Vig László néven tört tanára mellett lándzsát. A Révai-Verseggy-vita, amely a magyar nyelvújítási harcok

⁶⁴ SZIKLAY László, *Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten*, in Uő., *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 169. Különlenyomat.

⁶⁵ A témával legutóbb foglalkozó FRIED István részletes összefoglalást ad a vitáról: *Ján Kollár v maďarskom prostredí*, in IVANTYŠNOVÁ szerk., *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť... i. m.*, 161-173.

⁶⁶ HORVÁT István, *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil, Von Stephan von Horvát, Custos der Széchényischen Reichs-Bibliothek an dem ungarischen National-Museum in Pesth. Aus dem Ungarischen übersetzt*, Leipzig, bei Karl Franz Köhler, 1844.

⁶⁷ JÁN KOLLÁR, *Berichtigung*, in *Gemeinmützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung*, 35(1844), 30-31.

⁶⁸ [HORVÁT István], *A' szlavinokról, az az Kérkedőkről, a' trójai háborútól első Justiniánus tsászárig, Értekezik Horvát István, a' Széchényi Országos Könyvtár öre a' Magyar Nemzeti Museum mellett*, Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. szám M.DCCC.XLIV.; JÁN KOLLÁR írását magyarul lásd *Toldalék a' kérkedő nép történetéhez. Igazítás* címmel ugyanitt a 205-207. oldalakon.

⁶⁹ [WASS Bertalan], *Horvát István életrajza. A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából írta Dr. Vass Bertalan. Horvát István arcképével*, Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1895, 488-489.

egyik első csörtéjének bizonyult a 19. század első évtizedében,⁷⁰ elsősorban az ortológia és neológia elvének érvényesítése körül zajlott.⁷¹ Ebben a vitában Révai inkább régiségpárti elveket képviselt, míg ellenfele jobbra az újítás mellett kardoskodott.⁷² Horvát István a magyar nyelvújítás körüli harcok egyik központi alakjának, Kazinczy Ferencnek az ismeretségét és barátságát is megszerezte. Horvát 1803-tól állt kapcsolatban Kazinczyval, 1808-tól pedig a pesti triász egyik oszlopos tagjává vált Vitkovics Mihály és Szemere Bertalan társaságában. Feladatuk Kazinczy nyelvújítási törekvéseinek képviselete mellett az volt, hogy táborba szervezzék a magyar írókat. A pesti triász működésének fénykora az 1808 és 1814 közötti időszakra tehető, és nagyban kötődik a nyelvújítási vitákon kívül a magyar irodalmi klasszicizmus széleskörű érvényesítéséhez is. Kollár ehhez hasonló szerepkörét az ócseh irodalmi nyelv és a szlovák nyelvjárások irodalmi rangra emelése körüli vitában, valamint a közép-európai irodalmi nyelvek fejlődésében⁷³ e keretek között csupán megemlítem, amint hogy arra is csak utalni szeretnék, hogy a régiség megőrzése vagy a nyelvi újítás fenoménja közötti választásban Kollár – akárcsak Horvát Révai oldalán az ortológia-neológia vitában – inkább az előbbi álláspontot képviselte. Horvátnak a magyar nyelvújítás körüli harcokban való aktív részvételével Kollár azon tevékenysége mutat párhuzamot, amelyet egyrészt a bibliai ócseh mint a szlovák evangélikusok kulturális és szakrális nyelvének megőrzése érdekében, másrészt a csehszlovák irodalmi nyelv egységének megőrzésére és ezzel párhuzamos megújítására tett. Kollár azonban nemcsak e területen, hanem a szláv tudományos és kulturális élet szervezésében is magyar példaképéhez hasonlóan jeleskedett. Szlovák értelmiségiek Kollár irányításával már 1824-ben kezdeményezték egy szláv tanszék fölállítását a pesti egyetemen.⁷⁴ Martin Hamuljakkal közösen 1834-ben megalapították A Szlovák Nyelv és Irodalom Barátainak Társaságát⁷⁵ azzal a céllal, hogy a felekezeti különbségeket félretéve

⁷⁰ A vita ismertetéséről vö. RIEDL Frigyes, *Verseghy mint nyelvtudós* című három részes cikkét. I-II. rész: *Verseghy általános felfogása a nyelvről. Verseghy, mint grammatikus*, in *Magyar Nyelvőr* 1880, IX. k., X. füzet, 433-444. III. rész: *Verseghy mint helyesíró*, IX. k., XI. füzet, 493-502.

⁷¹ Horvát István személyiségrajzával szolgál, amely sok vonatkozásban összevág Kolláréval, THIMÁR Attila, *Hős és áldozat. Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete, A tanítvány, Horvát István* című fejezetben, Budapest, Universitas Kiadó, 2007, 62. s. kk.

⁷² Vö. WASS, *Horvát István életrajza...*, i. m., 70. s. kk. – Wass a következőképpen foglalja össze a vitát Kazinczy Ferencre hivatkozva: „[Kazinczy] Iparkodik kimutatni, hogy Verseghy ellentmondásokban szenved. Révai módszerét magasztalja, ki nem a latin nyelvre építi tanait, mint Verseghy, hanem a régiségre és rokon nyelvekre.” 70.

⁷³ PÁTRÓVICS Péter, *A nyelvújítás többnyelvű kontextusban*, in *Polisz*, 126, 2009/ősz, Kazinczy-emlékszám, 33-40.

⁷⁴ Mária VYVÍJALOVÁ, *Snaha slovenských vzdelancov založiť katedru na peštianskej univerzite roku 1824*, in *Historický časopis* XVII(1969), 218-232.

⁷⁵ Az egyesület működéséről lásd: Mária VYVÍJALOVÁ, *Objavenie archívu Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej*, in *Historický časopis* XVII(1969), 161-163.

katolikusok és reformáltak közösen munkálkodjanak a szlovák irodalmi és kulturális élet fölvirágoztatásán.⁷⁶

A Révai–Verseghy-vita után Horvát tudományos pályafutásának következő fontos állomását *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevéől* című értekezése jelentette 1810-ből. Ebben a tanulmányában azt a tételt igyekezett bizonyítani, miszerint Buda német neve, az Ofen kölcsönzéssel alakult ki, mégpedig úgy, hogy Pest 'kemence' értelmű nevét kezdték vonatkoztatni a Duna túlsópartján lévő városokra is. Horvát ugyanakkor Pest szláv eredetének lehetőségét tagadta azáltal, hogy palóc, baranyai, nógrádi és székely nyelvjárási használatra hivatkozva azt tősgyökeres magyar eredetű szónak tartotta.⁷⁷ Horvát Pest lakosságának történetével kapcsolatban hangsúlyozza annak multietnikus jellegét, és a felvilágosodás-kori orientalizmus kívánalmának eleget téve a főváros kereskedői szellemét Béla király Névtelen jegyzőjére hivatkozva a muzulmán hitű lakosoknak tulajdonítja.⁷⁸ Horvát számára Pest lakosainak története kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy a települést mint a mindenkori szabadság és iparosodás központját méltassa: „a' magyar országi Szorgalomnak Pest volt minden időben leg híresebb lakhele, mellybe, mint valamelly magyar Londonba, vagy Lipsiába nem tsak a' Lengyelek és Szileziták, hanem majd nem minden Európai nemzetbéliék megjeleni el nem feledkeztek a' kereskedésnek külömbféle ágazatai miatt.”⁷⁹ A pesti polgárság különleges helyzete tehát történelmi előzményekre vezethető vissza, amelyek során a város a magyarországi polgárosodás zászlós hajójává vált: „Ezek mind gyönyörű tanúii (sic!) azon dicső fénynek, mellyre Pest városát már a' régiebb időkben a' buta sokaság közül ki törő Pesti Polgárság föl emelni képes volt.”⁸⁰

Az a típusú etimologizálás tehát, amelyet Horvát művelt, a modern magyar nemzeti törekvések és célok egyik legfontosabb eszközévé vált a 19. század első évtizedeiben. A jeles helységnevek eredetének kutatása leginkább azt a célt szolgálta, hogy megvesse a modern magyar nemzeti

⁷⁶ Vö. Augustín MAŤOVČÍK, *Martin Hamuljak (1789-1859). Život dielo osobnost'*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971 – Különösen a III., fejezettel: *Vyvrcholenie Hamuljakových národnozjednocovacích snáh – činnosť Spolku milovníkov v rokoch 1834-1844*, 114-187.

⁷⁷ „sött egy oda való barátom hiteles állítása után szokásban vagyon a' Tisza körül is az e' féle kifejezés: Ez a' vén aszszony tsak Pestbe való, azaz: Kementzébe való.” [HORVÁT István], *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevéől, Értekezik Horvát István a' pesti fő iskolánál PRAESIDIALIS ACTVARIVS, és az ország birói hivatal secretáriusa*, Pesten, Trattner Mátyás Betüivel. 1810, 47.

⁷⁸ „Taksony fejedelem Pestvárt egyéb számos helekkel a' Bulgár földről nagy sereg Ismaelitákkal hozzánk költözködtek Billa s Baks testvér fő Nemeseknek ajándékozta: 's hogy ezen népségöknek két részét Pestvár Jobbágyaivá tették. Így keveredtek öszve a' tős gyökeres magyar lakosok az Ismaelita, vagy más néven Saracenus – magyarul szeretsen – nemzetbéliékekkel, kiket Sz. László Királynak, meg tagadtatván velök Mahomet prófétájokat, Keresztyénekké; a' Nagy Kálmán Fejedelem pedig erőszakoskodva is Magyarokká változtatott. Ezen szorgalmatos Jövevények oltották Pest városnak magyar lakosaiba először a' kereskedés szeretetét.” *Uo.*, 21-23.

⁷⁹ *Uo.*, 25-26.

⁸⁰ *Uo.*, 27.

történelem és földrajz alapjait, és megszilárdítsa a nemzeti kulturális kánont. Horvát Pestről szóló könyvének nagy szerep jutott a magyarországi nemzeti nyelvek elsőségért folyó küzdelmében is. Horvát az 1811-12-es pozsonyi országgyűlésen minden erejével arra törekedett, hogy előmozdítsa a magyar nyelv ügyét: „még azon illetlenségre is figyelmesekké tette a rendeket, hogy Pesten, a haza közepén, a vigyázó toronyból »klapczáj Jézus Christus«-t kiáltoznak”.⁸¹ A nemzeti alapon folyó kisajátítási harcot Horvát kiterjesztette más helységnevekre is. A „mi” és az „ők” jegyében Horvát Pest után a Buda helységnév eredetével kapcsolatban is hadat üzent például nagy elődjének, Bél Mátyásnak is, aki szláv etimológiával a *voda* (’víz’ jelentésű) szóból eredeztette a magyar királyi székhely nevét, és azzal az érveléssel cáfolta a barokk kori földrajztudóst, hogy számos olyan Buda helységnév található Erdélyben, amely soha sem volt ismert hévizeiről.⁸²

Kollárnak Horváthoz hasonló szófejtő szenvedélye nem szorul különösebb bizonyításra. Csírái legelső lírai műveiben is fellelhetőek, fontos szerepet játszottak a *Szlávia leánya* genezisében és szonettjei számának fokozatos bővülésében, valamint a *Magyarázatok* megszületésében is. 1830-ban Kollár megírta és megjelentette egyik legfontosabb etimológiai és régiségtani művét, amely *Előadások a szláv nemzetnek és törzseinek neveiről, kezdeteiről és régiségeiről* címmel tárgyalja többek között a „szláv”, a „szerb”, a „cseh”, a „horvát”, a „vend”, a „bunyevac”, a „rus” (’*orosz*’ jelentésben) és a „lengyel” népnevek eredetét, valamint számos fontos szláv földrajzi nevet és egyéb, nemzeti élettal kapcsolatos fogalmat.⁸³ A könyv szándékát tekintve a szláv nemzet és törzseivel kapcsolatos ismereteket terjesztett nem utolsósorban azzal a szándékkal, hogy a nem szláv anyanyelvű szófejtő tudósok műveiben, így a Horvátnál is meggyökeresedett, a szláv nemzet számára előnytelen szómagyarázatokkal szemben kedvezőbb és előnyösebb alternatívát nyújtson a szláv olvasók számára.

A magyar nemzeti közösség nyelvi magatartásmódjára jellemző az a momentum, amelyet a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András (aki Kollár *Szlávia leánya*-nak első magyar fordítója és a belső egyházi küzdelmekben ellenfele volt) és a legjelentősebb pesti kiadó, Petrózai Trattner Mátyás, (aki Kollár számos művét megjelentette), örökített meg a folyóirat jelentésében 1825. október 25-én. Eszerint az asszimilálódni hajlandó németek nyelve kevésbé veszélyes a magyarra, mint a szlovák: „A’ mitől Magyar Országának ’s magának az

⁸¹ Horvát levele Szemeréhez 1811. dec. 17-22. WASS, *Horvát István életrajza... i.m.*, 194.

⁸² „Ellenben Belius, ki sokkal hajlandóbb volt minden magyar szónak Tót genealogiát adni, a’ Buda nevet egy szónak tartja a’ Sláv nemzet Woda, azaz: Víz szovával.” [HORVÁT István], *Pest szabad királyi városnak... i.m.*, 56.

⁸³ [Ján KOLLÁR], *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu Slawského a geho kmenů od Jana Kollára cirkwe ew. peštiansko-budinské s. b. kazatele, učené společnosti krakowské úda*, W Budjně, w Král. universické tiskárně, 1830.

Uralkodásnak is félnie kell, az a tót nyelv. (...) egész vidékek 's Vármegyék is siratják, hogy eltótosodtak, – 's ezen veszedelem még most is terjed minden akadály nélkül. – Elhallgatván Kassát, Miskoltznak, Tokajnak, Rimaszombatnak, Lossontznak, 's egyéb virágzó Magyar városainknak nagy része már a legújabb időkben tótosodott el, – ezen mételty már Pestet is fenyegeti (...).⁸⁴

Kollár ugyancsak többfrontos harcot vívott ezen a téren. Az egész szlávtság és ezen belül a csehszlovák törzs nyelvi és kulturális jogaiért pályájának első évtizedében elsősorban a germánsággal perlekedett, majd a harmincas évektől fogva a magyar nyelv elleni küzdelem került előtérbe leveleiben, munkáiban egyaránt.⁸⁵ Kollár filológiai munkái szervesen beépültek a szlovák és a cseh nemzeti kultúrába: legjelentősebb gondolatai és emblémái – minden vitája dacára a Štúr-iskola képviselőivel – rögzültek a nemzeti emlékezetben. Így például a szláv nemzet nagysága és elterjedtsége nem kis büszkeséggel töltötte el Kollár költő-utódait is, és bosszantották magyar ellenfeleiket, akik a magyar államisággal szembeni árulásnak tartottak bármiféle tapogatózást az ország határain kívül élő szlávok irányába.⁸⁶ A szláv emblematisztikus földrajz legfontosabb elemei korokon át öröklődtek a szláv nemzeti irodalmakban, a szláv kölcsönösség gondolata komoly kulturális és politikai inspirációt biztosított két évszázadon keresztül a szláv nemzeteknek az együttműködésre, a pogány szláv régiségek a történelmi értékek hangsúlyozásával a szláv nemzetek létjogosultságát bizonyították nehéz történelmi korszakokban.

A szláv/szlovák és magyar nemzeti régiségtan alapítóinak rokon vonásait erősíti a tudósi pálya későbbi alakulása is. Horvát István számára sorsdöntőnek bizonyult a *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégebb történetéből* (1825) című írása. Pozitivisták monográfiájának értékelése szerint ez „egészében véve elhibázott mű s egyúttal jelzője a téves iránynak, melybe ez időtől kezdve Horvát történelmi vizsgálódása tért.”⁸⁷ Meggyőződésem szerint azonban történelmietlen a romantikus történettudományon számon kérni olyan elveket a 19. század tízes és húszas éveiben, amelyeket nem vallhatott magáénak. Maga August Comte, a pozitív filozófia atyja is jóval árnyaltabban viszonyult e kérdéshez a 19. század negyvenes éveiben *A pozitív filozófia* című munkájában. Ebben az emberiség történelmét és a világ megismerésének hozzá kapcsolódó módozatait három stádiumba sorolta. Az utolsó korszakot, amelynek elérését

⁸⁴ THAISZ András m. k. Redactor – Petrózai TRATTNER Mátyás m. k. Kiadó, *Jelentés a' Tudományok Gyűjteménynek 1826-dik esztendei Folytatásáról*, Pesten Oct. 25-dikén 1825, 5-6.

⁸⁵ Pavel BLAHO, *Ján Kollár v Pešti*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník... i.m.*, 31-48.

⁸⁶ „A szlávok Tripartitum utáni, országban belüli egyenlőségére hivatkozva állítja Horvát, hogy »hálátlanság Kollár János kiáltozása, ki egy Kamcsatkától Párisig terjedő szláv országáról álmodozik, hol nem csak tót viselet, szokások és ének divattá fognak alakulni« (137. l.)” WASS, *Horvát István életrajza...*, i.m., 490.

⁸⁷ *Uo.*, 357.

olyannyira hön áhította, a pozitív tudomány korának nevezte el, ám azt akkor még a *futurum* tartományába utalta. Comte saját jelenét a káosz és bizonytalanság koraként jellemezte, s a régebbi időket a teológiai stádium fogalmával írta le. Az emberiség történelmének ebben a szakaszában szerinte az ismeretek hiányosságából fakadó hézagokat az emberi megismerés „teológiával”, azaz nem empirikus tapasztalat segítségével töltötte ki. A teológiai korban élő ember ezzel a módszerrel alkothatott minden tapasztalati hiány dacára *egész* képet a körülötte lévő világról.⁸⁸ A magyarok és szlávok legrégebbi történetében és ebből fakadóan Horvát és Kollár ismereteiben is fellelhető hézagokat tehát mindkét szerző bátran töltötte ki „teológiával”, azaz szárnyaló fantáziával. A kor, amelyben éltek, természetesen a nemzeti intencionáltság jegyét viselte magán, amelynek egyik legfőbb célja az volt, hogy saját nemzetük megnyerje a közép-európai „régiségi verseny”-t. Kollár szerény és visszafogott követője Horvátnak ebben a közép-európai versengésben, hiszen a szláv filológia és a koraközépkori szlávásra vonatkozó írott források jóval kisebb mozgásteret engedtek a fent említett szárnyalásnak. Persze azért a szláv őstörténet tere Kollárnak köszönhetően Indiától Rügen-szigetéig, Észak-Itáliától Novaja Zemljáig terjedt.

Horvát szerint a magyar történelem az ókori Egyiptommal vette kezdetét: „A’ szityák chamiták voltak, és azért Afrika lakosai Mózes szerint, kinél hitelesebb bizonytságot nem gondolhatni. Lakhelyek volt Nubia és Abissimia, hol ma is a’ Magyaroknak, Kunoknak, vagy is Bissenusoknak, Nomadeseknek, Avaroknak, Enareasoknak, Uzoknak, Hazájokat könnyű fel találni Afrika abroszán.”⁸⁹ Ezek után kerül sor a szittyák és pártusok azonosítására, majd a magyarok Kis-Ázsiába való költözésére, ahonnét „meg hodították lassanként Armeniát, meg Persiát; sőt az Indus vize sem vetett határt diadalmaiknak.”⁹⁰ A zsidók adózói voltak a pártusoknak, és a két nyelv közötti azonos szavak a magyarból kerültek a héberbe: „Aba, Abba (Abba, így van Abba Király neve a magyar régiségekben)”.⁹¹ Horvát szerint nemcsak Heródes király volt pártus szittyá, azaz magyar, hanem Szent Pál is.⁹² Kollár ezzel szemben Szent Pál szláv volta mellett kardoskodik, és készséges folytatója annak a hagyománynak is, amely Szent Jeromos egyházatyát tekintette, illíriai születése okán, szlávnak. A szláv régiségtan további túlkapasának bizonyult, hogy a jazigokat szláv nyelvű népnek (is) tartotta. Horvát *A’ Jászokról*,

⁸⁸ August COMTE, *A pozitív szellem*, Budapest, Magyar Helikon, 1979.

⁸⁹ HORVÁT István, *Rajzolatok a’ magyar nemzet legrégebbi történeteiből*, Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betűivel, 1825, 12.

⁹⁰ *Uo.*, 16.

⁹¹ *Uo.*, 19.

⁹² Ezzel kapcsolatban Horvát a következőképpen etimologizál: „Hogy Arad, Orod, (Herodes) az utolsó Sidó Fejedelem Pártus Szitya volt, azt elég értenem; de az: hogy a Tarsusi Szent Pál születésére nézve Szitya volt, következésképen az első keresztyén Anyaszentegyháznak Fő Oszlopa és Írója közelebből hozzánk tartozik, sokkal nevezetesebb.” *Uo.*, 20.

mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról című művében, amelyben a jászokat a jazigoktól eredeztette, szembeszállt ezzel a „Bernolák Antal Tót szókönyvében”⁹³ (is) megtalálható megállapítással.”⁹⁴

Olyan ága született a 19. század eleji tudománynak, amelyet nyugodtan nevezhetünk romantikus, részben reális, részben pedig imaginárius filológiának. Ennek a prepozitivistá szláv filológiának vált egyik legjelentősebb mesterévé Kollár, aki egyforma lelkesedéssel és eltökéltséggel kutatta az egykori Elba-menti, pomerániai és rügeni szláv törzsek történetét és énekelte meg bukásukat szláv Ossziánként, és aki képes volt soha nem létezett szláv törzsek nyomába eredni, és itáliai helységnevekből kimutatni egykori létezésüket. 1846. június 15-én, Horvát temetésén hangzott el, hogy „most temetjük az utolsó ázsiai magyart”,⁹⁵ Amikor Kollárt temették 1852 tavaszán, akkor vele vitték ki a bécsi temetőbe az utolsó szláv csehszlovákokot.

2.4. Kollár szerepvállalása a pesti társasági életben

A magyarországi nemzeti nyelvek és kultúrák közötti küzdelem nemcsak az egyházi és tudományos életre terjedt ki, mint ahogyan azt az előző két alfejezetben tárgyaltuk, hanem társasági szinten is zajlott, amely fokozatosan elérte a főúri és a polgári szalonokat is. Horvát Pozsonyban többször kiadott *Magyar dámák kalendáriumja* (1812, 1814, 1815) rávilágít arra a tényre, hogy a magyarországi politikai nemzetet alkotó férfiak társadalmában használt latin nyelvvel szemben a szépnem, amelynek szerényebb képzéséből többnyire hiányzott a klasszikus nyelvek elmélyült tanulmányozása, oroszlánrészt vállalt abban a feladatban, hogy a szalonélet keretein belül előmozdítsa a nemzeti nyelvek közéleti és társasági használatát. Ennek egyik legjellemzőbb példájával az Ürményi-család szolgált, amelyhez Horvátot egész élete folyamán erős szálak fűzték. Míg Ürményi Maximilián meglehetősen értetlenséggel figyelte a magyar nyelv előretörését az országban, és ellenszenvvel viseltetett a magyar nemzeti mozgalom iránt, addig felesége, Komjáthy Anna kifejezetten pártolta a magyar nemzet és nyelv ügyét. Horvát neki ajánlotta a *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégebb történeteiből* című könyvét, amelyben rendkívül fontos szerepet kapott a haza szeretetének mint asszonyi erénynek

⁹³ [HORVÁT István], *A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról. Méltóságos Ürményi Ürményi Maximilián Ts. K. Kamarás és tanácsos úrnak (...)* Különlenyomat a Tudományos Gyűjtemény 1829, 7/9. köt. Koll. 4. 7.

⁹⁴ „Hogy ezen magyarázatok nem önkényes Szó-Tsikarások, hanem a' Történeti Kutfőknek egyezésükön épült Történeti Igazságok [...]. [HORVÁT István], *A' Jászokról...*, i.m., 56. A jászok és a pelazgok azonosítása szintén Horvát nevéhez fűződik. Ennek az elképzelésnek a 19. századi magyar nemzeti tudatba való beágyazódásáról tanúskodik a Mátyus Izidor vezette dél-itáliai ásatás is, amellyel kapcsolatban vö. SZILÁGYI János György, *Pelazg ősök nyomában*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó – Szépművészeti Múzeum, 2002.

⁹⁵ WASS, *Horvát István életrajza...* i.m., 506.

a hangsúlyozása.⁹⁶ Horvát 1814-es kiadású *Magyar Dámák Kalendáriumjában* az év első, azaz leghangsúlyosabb hónapjához, a januárhoz tartozó metszet és az azt kísérő szöveg szintén az „Asszonyi Haza Szeretet”-nek hódol.⁹⁷ *A szépnem szeretetéről* című írásában orosz példával buzdította a hölgyeket a nemzeti ügy támogatására. Az orosz példa meglehetősen ritka a korabeli magyar sajtóban, ám nyilván nem véletlen, hiszen a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus kézzelfogható közelségbe hozta a keleti szláv birodalmat. Horvát II. Katalin cárnő idejéből idézi meg „Daschkav Katalin Romanovna” hercegnőt, aki 1783-ban az orosz nyelvcsinosítók társaságának házat építtetett.⁹⁸

A szlovák nemzeti társadalom szerényebb keretei között Kollár is folyamatosan próbálkozott azzal, hogy hasonló célok elérésében igénybe vegye a hölgyek társadalmának hathatós segítségét.⁹⁹ Ennek szellemében műveiben többször is megidézte Alexandra Pavlovna Romanova orosz hercegnő alakját, aki a palatinus felesége lett 1799-ben, majd két év múlva, gyermekágyi lázban meghalt. A kollári *Magyarázatok* megidézta történet szerint az orosz hercegnő különös vonzalommal viseltetett a magyarországi szlávok iránt.¹⁰⁰ Kollár pasztorációs munkája során is megkísérelte erősíteni az egyháza, nemzete és családja oltárán magát fölládozó női eszményt például *A keresztény szűz képe*¹⁰¹ című prédikációjában, amely 1831-ben Mária mennybemenetelének ünnepén hangzott el.¹⁰² Kollár számára lelkipásztori hivatala és tevékenysége időnként bejutást biztosított a magasabb társadalmi körökbe is, ahol a

⁹⁶ „Főméltóságú Ürményi Ürményi Anna, született Komjáthy asszonymnak, tsillag keresztés dáma és státus miniszterné ő excellentiájának, mint második édes anyjának, kitől számtalan kegyelmeken kívül neveltetését nyerte, kedves hazája ditsőségét mindeneknél nagyobbra betsülni tanulta, forró hála érzésével és fogyhatatlan tiszteletének örök emlékezetétül A. A. A. legmélyebb alázatossággal. A’ szerző.” HORVÁT István, *Rajzolatok a’ magyar nemzet legrégebb történeteiből* Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betüivel, 1825.

⁹⁷ HORVÁT István kiad., *Magyar Dámák Kalendáriumja 1814. Új esztendői Ajándékul a’ szép Nem számára*, Pozsonban, Wéber S. P. és Fijának Költségével. – Az asszonyi hazaszeretet bibliái példáiát lásd a 35. oldalon.

⁹⁸ Ismerteti WASS, *Horvát István életrajza...*, i. m., 212. s. kk.

⁹⁹ Vö. Július Žarnovický közlésével, amelyben arról számol be, hogy édesanyját, Zuzana Kokešová Kollár arra biztatta, hogy nyisson leányiskolát Pesten, amelyben kézimunkázni tanítja a szlovák hajadonokat. Julius ŽARNOVICKÝ, *Kollárov list*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník... i. m.*, 60-61, 60.

¹⁰⁰ „»Alexandra Pawlowna,« narozená r. 1783, dcera Ruského cjsaře Paula Petroviče, manželka Josefa Antonjna, Palatína králowstwí Uherského, sobašena 30. Řjgna 1789 na hrad Gačina, bljzko Petrowa, zemřela 16. Března 1801, v Budjně. Milostivá panj tato žige až posud obzwláště u pospolitého lidu we wděčné paměti; rozpráví se o ní, že po wesnicech obzwláště serbských a slowenských choděci, dary a almužny znamenité (20, 50, 100 zlatých) rozdáwala; diwila a radowala se nad tjm, že se v Uhřhch mluwj řeč ruské řeči podobná; ba we wesnici řečené Pomáz, uslyšawšj gednau na ulici u Slovákú obyčegně na někoho wolánj »Moga duša,« dolú z kočáru sešla a dala se do rusko-slowenského rozmlouwánj.” Ján KOLLÁR, *Wýklad čili Prjmetky a Wyswětlivky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drobnějšjch básnj rozličného obsahu, od Jana Kollára*, W Pešti tiskem Trattnera a Károliho. 1832, 254.

¹⁰¹ [Ján KOLLÁR], *Obraz křesťanské panny*, in UŐ., *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrwe ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karolího. 1831, 462-472.

¹⁰² Szószéki sikerét és hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy németül is megjelent: [Ján KOLLÁR], *Das Bild einer christlichen Jungfrau. Eine Predigt, am Tage Maria-Himmelfahrt im Jahre 1827, gehalten von Johann Kollár. Aus dem Slawischen übersetzt von Alexander v. Blaskovits*, Pesth, gedruckt mit Ludwig von Landererschen Lettern, 1827.

lehetőségekhez képest megpróbálta a nemzeti ügyet előmozdítani. Legfontosabb főúri pártfogójának Prónay Sándor, az evangélikus egyház egyetemes főfelügyelője bizonyult, aki a lelkipásztort többször hathatósan támogatta. Kollárt egy időre lelki vezetőjéül választotta a nádor harmadik felesége, Mária Dorottya württembergi hercegnő is.¹⁰³ Kollár hölgyekre gyakorolt prédikatori és lelkipásztori hatását talán az illusztrálja a legjobban, hogy elérte, hogy a pesti szlovák evangélikus egyházközség önálló szlovák lelkipásztori hivatalának működését Hvizdák Zsófia 10.000 koronával támogassa, majd ugyanő pesti ingatlanjait a szlovák egyházközségnek adományozza mintegy 50.000 korona értékben, amelyet végrendelete szerint az önálló szlovák templom fölépítésére kellett fordítani.¹⁰⁴

2.5. Kollár mint szláv írófejedelem a reformkori fővárosban

Ján Kollár a pozsonyi evangélikus líceum befejezése után, 1817-ben Jénába utazott, hogy beiratkozzék a magyarországi lutheránus diákok által e korban leginkább látogatott német egyetem hallgatói közé. Jéna és a szászországi egyetemek azonban nem csupán a tudományokban vagy a szűkebb értelemben vett teológiai képzésben játszottak nagy szerepet, hanem egyben magatartásmódot, kulturális mintákat is kínáltak a magyarországi evangélikus hallgatóknak.¹⁰⁵ E magatartásforma követéséről számolt be Kollár is azt írva *Emlékeiben*, hogy mihelyt beiratkozott az egyetemre, első dolga volt, hogy diáktársával és barátjával tisztelgő látogatást tegyen a „szépség birodalmának királyánál”,¹⁰⁶ az akkor hatvannyolc éves Johann Wolfgang von Goethénél. „Alighogy megtelepedtem Jénában és körülnéztem, első dolgom volt, hogy meglássam és megismerjem nemcsak a professzoraimat, hanem más ott élő híres férfiakat, vagy legalább emlékműveiket és házaikat, amelyekben laktak és dolgoztak. A véletlen aztán úgy

¹⁰³ E.[duard] A.[lexander] DOLESCHALL, *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A. C. geschildert von E. A. Doleschall Pfarrer der deutschen evang. Gemeinde daselbst*, Budapest, Buchdruckerei des Franklin-Verein, 1887, 58-59.

¹⁰⁴ Pavel BLAHO, *Ján Kollár v Pešti, in Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze*, 1893, 45-46.

¹⁰⁵ Othmar FEYL, *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. (Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts). Ein Forschungsbericht mit unveröffentlichten Briefen und Dokumenten aus der Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek Jena, einem Wimarar Kollár-Nachlass und dem Universitätsarchiv Jena*, in *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jahrgang 3 – 1953, 1954 (umfasst 5 Hefte), 1954. Selbstverlag der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 399–445.; Valamint recenziojával: Rudo BRTÁŇ, *Othmar Feyl: Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena*, in *Slovenská literatúra* IV(1957), 249–253.

¹⁰⁶ [Thérèse Albertine Louise von JACOB ROBINSON] Talvj „König in dem Reich des Schönen”-nek nevezi Goethét az *An Goethe* című versében a [Vuk KARADŽIĆ], *Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj. Erster Band. Zweite Auflage*, Halle und Leipzig, in der Renger'schen Buchhandlung, 1835, V–VI, V.

akarta, hogy nem messze lakott tőlünk Johann Goethe úr, tehát neki szenteltem első látogatásomat. Elsőként Mažárilal voltam ott, azután gyakrabban egyedül. Először az előszobában váratott némileg bennünket, amíg állítólag felöltözött és elkészült. És megjelent előttünk e német Jupiter csodálatos udvariassággal és kimért léptekkel és szavakkal.”¹⁰⁷ A jelenethez hozzátartozik még, hogy Goethe úgy gondolta, aki Magyarországról érkezik, az mind magyar, ám ezt a feltételezését Kollár pontosította, kijelentvén, hogy ő szlovák, vagy ha úgy tetszik, szláv. Egyenessége – a beszámoló szerint – megnevettette a német költőfejedelmet, és arra kérte a fiatal magyarországi diákot, hogy fordítson le neki néhány szlovák népdalt.¹⁰⁸

Az ifjú Kollár a klasszicista tudóst, de a romantikus költőfejedelmet találta weimari szalonjában, akinek figyelmét látogatói iránt a szlovák/szláv népdalok Kollár által ígért német fordítása élénkítette föl, valamint az adott neki némi intellektuális delejt, hogy a fiatalember magyarországi származása ellenére szláv/szlovák nemzetiségi voltát hangsúlyozta. *Emlékei* szerint Kollár másodszor a hercegi kertben találkozott Gothével, ahol a német költő megkérdezte, hogyan áll a *Szlovák népdalgyűjtemény*.¹⁰⁹ Kollár az évkezdéssel kapcsolatos tennivalók mennyiségére hivatkozva mentegette magát, de megígérte Gothének, hogy rövidesen lefordítja németre, aki azután metrikusan átdolgozva megjelentette az általa kiadott lapban.¹¹⁰ A szlovák költő *Emlékeinek* Gothéről szóló fejezetében sort kerít még egy közösen eltöltött Szenteste leírására Lossbach professzor családjá körében, amelyen a német írófejedelm is részt vett, és szellemességével megoldott egy kínos helyzetet. Kollár hírt ad arról, hogy barátjuk, Ferjencsik Sámuel / Samuel Ferjenčík gyakran énekelt Gothénél, valamint arról is, hogyan alázta meg Goethe Angelica Catalani (1782–1849) híres olasz énekesnőt azzal, hogy vele szemben a német dalok egy nem professzionális művésznőjét részesítette előnyben egy összejövétel alkalmával. Kollár megengedőnek bizonyul erkölcsi kérdésekben is Goethe esetében, azonban – nyilván foglalkozásbeli érintettsége miatt – helyteleníti Gothének a sessenheimi lelkész lányához, Friderika Brionhoz fűződő viszonyát.¹¹¹

Mint az a fenti beszámolóból kitűnik, Goethe, aki mind a művészetekben, mind a tudományokban rendkívüli jártasságot mutatott, egyrészt enciklopédikus igényű életművével

¹⁰⁷ KOLLÁR, *Paměti z mladších let života... i. m.*, 247–248.

¹⁰⁸ KOLLÁR, *Paměti z mladších let života... i. m.*, 248.

¹⁰⁹ *Uo.* – Az állítólag fölített kérdés nyilvánvalóvá teszi Kollár visszaemlékezéseinek intencionáltságát, hiszen a szóban forgó *Népi énekeskönyve* jénai tartózkodása után több mint másfél évtized múltán jelent csak meg: [JÁN KOLLÁR], *Národní zpiewanky čili Pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i vyššjch stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenjmi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl perwý. Wydánj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcjej*, W Budjně, w Král. Universické tiskárně, 1834.

¹¹⁰ KOLLÁR, *Paměti z mladších let života... i. m.*, 248.

¹¹¹ *Uo.*, 250.

vált Kollár példaképévé, másrészt irodalomszervező tevékenysége és kiterjedt levelezése jelenthetett mintát abban, miként kapcsolhatja magához a fiatal lelkész a szláv kulturális élet legjelentősebb képviselőit.¹¹² A német író közéleti szerepvállalása természetesen csupán csak egy a sok példa közül, ám a fiatal szlovák költő számára sok esetben jelenthetett megerősítést a pesti egyházpolitikai küzdelmekben. A német költő tudományban való jártassága a klasszikus műveltségű 18. századi enciklopédisták képét éllette a fenti beszámoló szerint a fiatalabb nemzedékben, amely ösztönzőleg hatott Kollár történészi és filológiai kutatásaira is. Goethe népdalok iránti szenvedélyes érdeklődése pedig kétségkívül mintául szolgált Kollárnak a szlovák népköltészeti gyűjtemények kiadásához. A német költőfejedelem alakja és műve fölsejlik számos egyéb vonatkozásban is a kollári életműben, ám a 19. század húszas éveiben jóval szerényebb lehetőségei voltak a szlovák íróknak, hogy enciklopédikus igényű alkotásvágyát kiélje, hiszen azt a magyarországi politikai színtér és a szláv kulturális befogadóközönség összetétele és nagysága jócskán korlátozta ebben. Amennyiben az alkotói oldalról közelítünk a kérdéshez, élhetünk a gyanúperrel, hogy Kollár voltaképpen folyamatos életnaplót írt, amelynek eseményeit az éppen aktuális anyagi lehetőségekhez és adott műfaji keretekhez igazította. Ezért lehetséges az, hogy prédikációiban nemcsak a Goethétől kölcsönzött gondolatmagvak, hanem önálló bűnügyi történetek, tudományos-ismeretterjesztő cikkek vagy éppen nemzeti-nyelvi programbeszédtek tömörítvényei is találhatóak. A klasszicista költői hagyomány hatása mellett (lásd később a 3.1. és a 3.2. alfejezeteket) e kommunikációs forma alkalmazásával is magyarázható, hogy Kollár a *Szlávia leánya* című költői művéhez *Magyarázatok*at készített és jelentetett meg, amelyek filológiai apparátusában szinte a kor valamennyi műfaja és témája fölfedezhető: találhatóak bennük biedermeier stílusú beszédek, nyelvújítási programcikkek, nemzeti és erkölcsi tartalmú prédikációk, filológiai szakcikkek stb., amelyek referenciális vonatkozásait az írói életnapló tárja föl.

Kollár írói munkássága terjedelmét tekintve is a goetheivel mutat rokonságot, amivel kevesen versenyezhetnek a korabeli magyarországi kulturális és tudományos életben. Kollár mintha egy személyben lett volna Verseghy, Kazinczy, Berzsenyi, Vörösmarty és Horvát István. Szenvédélyesen és lázasan írt és alkotott több mint három évtizeden keresztül. Életművének az

¹¹² Paradigmatikus segítséget jelent e szempontból Fried István tanulmánya, aki Goethe magyar recepciója kapcsán ír a német költő hatásáról Kazinczyra: „A feltehetőleg különböző időben keletkezett másolatok, jegyzetek arról tanúskodnak, hogy Goethe életművének különféle szektorai folyamatosan foglalkoztatták Kazinczyt. Elsősorban az írói alkotóműhely gondjait szerette volna alaposabban megismerni, Goethe művei és a róla szóló, hozzá eljutott szakirodalom így egyszerre érdekelték.” FRIED István, *Goethe és Kazinczy, (Goethe magyar recepciójának néhány kérdése.* in *Irodalomtörténet* 70(1989), 2. sz., 229-265, 240.

alábbi tematikus áttekintése annak illusztrálására szolgál, milyen szerteágazó szellemi és művészi tevékenységet folytatott.

2.5.1. A költői életmű

A kollári életmű középpontjában tagadhatatlanul költői munkássága áll, amelynek központi darabjai, azaz a *Szlávia leánya* néhány kulcsfontosságú szonettje és a hozzá írott *Előének* immár másfél évszázada a szlovák és a cseh kulturális kánon kitüntetett darabjainak számítanak. 1821-ben *Ján Kollár versei*¹¹³ címmel 88 oldalas verseskötete jelent meg Prágában, amely mind műfajában (mert szonetteket tartalmazott), mind témáját tekintve (mert szerelmes verseket közölt), alapját alkotta a *Szlávia leánya* későbbi kiadásainak. 1824 a megjelenési éve a *Szlávia leánya Előének*ből és három énekből álló első változatának, amelynek alcímében, (mivelhogy Kollár az előbb említett első, prágai kötetét tekintette a *Szlávia leánya* első kiadásának), a némiképpen megtévesztő „második kiadás” kifejezés szerepel.¹¹⁴ 1832-ben látott napvilágot a *Szlávia leánya Előének*ből és immár öt énekből álló változata Pesten, amelyet Kollár a „teljes kiadás” kifejezéssel illetett. A kötet oldalszámozás nélkül jelent meg, és 615 számozott szonettet tartalmazott. Ebben a kötetben található egyrészt az *Előének* módosított változata, másrészt először jelentek meg benne a Szláv Mennyország és Pokol énekei is.¹¹⁵ 1845-ben Budán látott napvilágot Kollár kétkötetes *Költői műve*, amely 389 oldalon foglalta egybe lírai munkáit.¹¹⁶ Kollár 1852. január 24-i halála után a költői életmű összegzéseként még ugyanabban az évben Bécsben látott napvilágot a *Szlávia leánya, Kisebb versekkel kiegészítve, Megújított és bővített kiadás* című kötet,¹¹⁷ amely Kollár költői műveinek legteljesebb gyűjteménye.

¹¹³ Számomra a kötet következő kiadása volt elérhető: [Ján KOLLÁR], *Básně Jana Kollara*, V Praze, u Jozefy Fetterlové z Wildenbrunu v arcibiskupské knihtiskárně, 1821, in Uő, *Jána Kollára prvá sbierka básnická z roku 1821. (Spisov Kollárových z mladšieho obdobia jeho života časť prvá.)*, V Turčianskom sv. Martine, Tlačou Matice slovenskej a Knihtlač. účasť. spolku, 1921. (Diela Spisovateľov slovenských. Sväzok prvý.)

¹¹⁴ [Ján KOLLÁR], *Slávy dcera we třech zpěvch od Jana Kollára, Druhé vydánj*. w Budjně, w Královské universitické tiskárně, 1824.

¹¹⁵ [Ján KOLLÁR], *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvch od Jana Kollára, Úpelné vydánj*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832.

¹¹⁶ [Ján KOLLÁR], *Dila básnická Jana Kollára we Dwau Djlch*, Budin, Gyurián a Bagó, 1845. A betűhű címleírást Jan V. ORMIS, *Bibliografia Jána Kollára*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954, szerint idézem az 58. oldalról.

¹¹⁷ [Ján KOLLÁR], *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěvch. Od Jana Kollára. S přidawkem basni drobnějších. Vydání obnovené a rozmnožené*, We Wídni. Tiskem P. P. Mechitharistů, 1852.

2.5.2. Történeti, szlavisztikai és régiségtani művek

1830 a megjelenési dátuma az *Előadások a szláv nemzetnek és törzseinek neveiről, kezdeteiről és régiségeiről* című 396 oldalas munkának, amely Budán látott napvilágot.¹¹⁸ Ebben Kollár a szláv szó és a különféle szláv népnevek magyarázatával szolgált, amelyhez gyakran fűzött történelmi vagy kultúrtörténeti magyarázatokat is.

1832-ben adta ki Kollár a *Szlávia leányának* öténékes kiadásához írott *Magyarázatok a Szlávia leányához* című művét.¹¹⁹ Ezekben a *Szlávia leánya* szonettjeiben előforduló történelmi figurákkal, eseményekkel, kortársakkal kapcsolatos tudásanyagot tett közzé, etimológiákat közölt, és nagyban hozzájárult a magyarországi és európai kultúra szlávokhoz kapcsolható történelmi és művészeti tudásanyagának összegyűjtéséhez és a modern kulturális tudatba való beépítéséhez.

1839-ben tette közzé Kollár tizenhat, Pavol Jozef Šafárikhoz írott levelét, amelyeket a *Szlávia istennő és a szlávok nevének eredete* címmel jelentetett meg.¹²⁰ Kollár egész életében nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy cáfolja a *szláv* szó széles körben elterjedt eredeztetését a latin *sclavus* ('rabszolga' jelentésű) szóból. A levelek és a hozzájuk tartozó csatolmányok a szláv és az indiai mitológia, nemzeti ünnepek és szokások hasonlóságát bizonyítgatják, nem feledkezve meg a nemzeti jelleg azonosságairól vagy például az indiai, a cigány és a szláv nyelvekben található közös szavakról sem.

1853 áprilisában, immár posztumusz kiadásban, Bécsben jelent meg Kollár *Szláv Ó-Itália* című filológiai műve.¹²¹ Kollár mint a bécsi egyetem uralkodó által kinevezett professzora, Bach protezsáltja, megengedhette magának, hogy egy ilyen hatalmas és igényes művet az államkassza költségein jelentessen meg (ezer példány szedése és nyomtatása 5113 aranyba és 32 koronába

¹¹⁸ [Ján KOLLÁR], *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu Slawského a geho kmenů od Jana Kollára cirkwe ew. peštiansko-budinské s. b. kazatele, učené společnosti krakowské úda*, W Budjně, w Král. universické tiskárně, 1830.

¹¹⁹ [Ján KOLLÁR], *Wýklad čili Prjmětky a Wyswětlivky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drobnějšjch básnj rozličného obsahu, od Jana Kollára*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832.

¹²⁰ [Ján KOLLÁR], *Sláwa Bohyně a půwod gména Slawůw čili Slawjanůw, W listech k welectěnému přjteli panu P. J. Safářjkowi od Jana Kollára. S přjdwky srownalost indického a slawského žiwota, řeči a bágeslowj ukazugjcjmi*, W Pešti, Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho, 1839.

¹²¹ [Ján KOLLÁR], *Staroitalia slawjanská aneb objewy a důkazy živilů slawských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslowi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnějších vlaských a sousedních kmenů, z kterých zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slawjané nad jiné četnější byli. Sepsal Jan Kollár, doktor filosofie, professor slav. starovědy na Cís. král. universitě videnské, rytíř Řádu Františka Josefa, čestný úd společnosti Českého Museum, úd Společnosti náuk v Praze a v Krakově, čestný úd Společnosti pro dějiny a starožitnosti jihoslavjanské v Záhřebě, Srbské slovesnosti v Bělehradě, Společnosti pro dějiny a starožitnosti pomořanské ve Štětíně, Společnosti pro dějiny a starožitnosti ruské v Moskvě a Společnosti přátel dějin i starožitnosti v Odese, Ve Vídni, V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853.*

került).¹²² Kollárnak arra is megvoltak az eszközei, hogy a mű a Bécsi Tudományos Akadémia kiadásában lásson napvilágot. A nem Kollár baráti vagy fegyvertársi körébe tartozó filológusok már a kezdet kezdetén is (a szó „képzelt” értelmében) „fantasztikusnak” tartották e munkát, és a nemzeti élet szempontjából nyíltan károsnak minősítették, amely szégyent hoz a cseh tudományosságra.¹²³ E művében Kollár ugyanis földrajzi és egyéb nyelvi adatok alapján kísérelte meg bizonyítani a szlávok egykori jelenlétét Itáliában. E művében Kollár végleg búcsút intett a felvilágosodás-kori racionalizmusnak, és abbeli kétségbeesett igyekezetében, hogy a szláv kultúrát lehorgonyozza az ókori Itáliában, elsüllyedt a délibábos tudományosság mocsarában. A sors fintora vagy talán inkább kegye, hogy Kollár a mű megjelenését már nem érthette meg – az utolsó korrektúrákat már nem ő végezte el, és a *Staroitalia slavjanská* ezer példányának nagy része eladatlanul hevert az állami nyomdában egészen addig, amíg el nem ajándékozták őket.¹²⁴

2.5.3. Egyházi írások és prédikációk

Kollár lelkeszi működésének eredményeként ez az életmű legtetemesebb, több ezer oldalas kitévő része, amely mindazonáltal az elmúlt másfél évszázadban leginkább kikerült mind az olvasói, mind az irodalomtudományi érdeklődés köréből. Ez a tény azzal a sajnálatos következménnyel járt, hogy a másfél évszázadnyi irodalomtudományi recepció nagy része ezen egyházi történéseket megörökítő írások figyelembe vétele nélkül született meg, holott Kollár mindennapi lelkeszi tevékenysége és a hozzá közvetlenül kapcsolódó írások és prédikációk fontos forrásai voltak munkássága valamennyi területének, így költészetének is.

A racionalista teológiai hagyománynak megfelelően a lelkinék vagy a személyesnek a reprezentáltsága meglehetősen alacsony az egyházi beszédekben, és sohasem előzi meg az általánosat.¹²⁵ A személyes csak abban a vonatkozásban kerül be a prédikációkba, amennyiben hordozója a közösséginek is, és érvként az előbbi alátámasztására szolgálhat. Kollár első jelentősebb páros prédikációja 1822-ben jelent meg Pesten a *Szláv nemzet jótulajdonságai* címmel. A prédikációban kitapintható nemzeti apológia elég erős készítés Kollár számára, hogy a racionalista prédikáció kereteit megbontva fontos nemzeti kérdéseket taglaljon.

¹²² Josef KARÁSEK, *Jan Kollár ve Vídni 1849 – 1852*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 62-77, 71.

¹²³ *Uo.*, 70–71.

¹²⁴ *Uo.*, 71.

¹²⁵ Juraj HLADKÝ – Elena KRASNOVSKÁ szerk., *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia. Materiály z vedeckej konferencie (Trnava 12-14. septembra 2005)*, Trnava, Spolek svätého Vojtecha – Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2006.

1831-ben állította össze Kollár a *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi prédikációk és beszédek* első kötetét 635 oldalon, amely válogatást nyújtott hatalmas egyházi beszédgyűjteményéből.¹²⁶ A kötet a racionalista teológiai hagyományt követve óriási egyházi és világi ismeretanyagot tartalmaz. 1833-ban látott napvilágot a pesti evangélikus egyházközség alapításának évfordulójára írt beszéde *Hogyan tudjuk és kell a mi evangélikus-szlovák egyházunkat gyarapítanunk* címmel.¹²⁷

1838-ban Pesten jelent meg Kollár összeállításában latin nyelven *A magyarországi ágostai hitvallású evangélikus egyházközségek és iskolák teljes sematizmusa*,¹²⁸ amely megbízható és komoly forrásanyagot szolgáltat a magyarországi evangélikus egyházközségek korabeli tanulmányozásához.

1844-ben látott napvilágot a *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi prédikációk és beszédek* második kötete, amely számos eseményét örökíti meg mind a reformkori evangélikus egyházi, mind pedig a világi életnek.¹²⁹

2.5.4. Oktatás- és iskolaügyi művek

Kollár oktatással és iskolaüggyel kapcsolatos munkái életének pesti időszakában elválaszthatatlanul kapcsolódtak a pesti evangélikus egyházban végzett tevékenységéhez, hiszen ennek keretében szorgalmazta – a német iskola mintájára – a szlovák anyanyelvű gyermekek iskolájának megalapítását és működtetését is.

Ezen újonnan alapított iskola számára szerkesztette és írta meg 1825-ben *Olvasókönyvét*, amellyel megkísérelte csökkenteni a szlovák diákok hátrányát a tankönyvekkel jobban ellátott német iskola tanulóival szemben.¹³⁰ Az *Olvasókönyv* a kor sajátosságainak megfelelően egyrészt az író által írt és szerkesztett részeket, másrészt egyéb szerzőktől és különféle forrásokból

¹²⁶ [Ján KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkwé ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho, 1831.

¹²⁷ [Ján KOLLÁR], *Gako my tuto naši ewangelicko-slovenskau cjrkwé rozmnožowati můžeme a máme? Kázeň pri wýročnj památce poswěcenj chrámu ewangelického Pešťanského w druhau slawnost letnic roku 1823, od Jana Kollára kazatele téže cjrkwé*, W Pešti, tiskem J. M. Trattner a Step. Károlyiho, é.n..

¹²⁸ [Ján KOLLÁR], *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria, jussu incl. ac vener. generalis quatuor superintendentiarum conventus aditio anno 1838. a Joanne Kollár, eccles. evang. aug. conf. pestano-budensis VDM*, Pestini, typis Trattner-Károlyianis, 1838.

¹²⁹ [Ján KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči k napomoženj pobožné národnosti od Jana Kollára. Starssjho seniorálnj cjrkwé ew. Pesšťanso-Budjnské. Sl. B. kazatele Zboru slowenského a několika učěných společnostj auda. Djl Druhý*, Budjn, Jan Gyurian a Martin Bagó, 1844.

¹³⁰ [Ján KOLLÁR], *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách*, w Budjně, w Králowské uniwersické tiskárně, 1825.

kölcsönzött fejezeteket, történeteket tartalmaz, többnyire erkölcsi-nevelési céllal, és határozott elképzelésekkel a szláv nemzeti nyelv és kultúra megismertetésére és ápolására vonatkozóan.¹³¹ 1826-ban, szintén a pesti evangélikus egyházközség szlovák diákjai számára írta Kollár *Ábécéskönyvét*,¹³² amely az *Olvaskókönyvhöz* hasonlóan egyszerre tesz eleget a haszonelvűség felvilágosodás-kori követelményének és az anyanyelvi nevelés egyre erősödő elvárásának a nemzeti romantika korában.

Majdnem két évtized múltán, 1844-ben Kollár másodszor is kiadta az általa szerkesztett *Olvaskönyvet*, amelyet terjedelmében némiképpen megnöveltek a magyar és a német nyelvű olvasás elsajátíttatását célzó szövegek.¹³³ A magyar nyelvű szöveg a *Magyarországi királyok uralkodásbani következése* címet viseli, és kérdések és feleletek formájában ismertetve a magyar királyok uralkodásának sorrendjét tulajdonképpen rövid foglalatát adja Magyarország történetének.¹³⁴ E történetben természetesen helyet kaptak az országban már a magyarok bejövetelekor itt élő szlávok is. A német nyelvű olvasás elsajátítását hét parabolisztikus szöveg biztosítja.¹³⁵ A gót betűs szövegek természetesen célzatosak voltak, hiszen a háttérben a fentebb már részletesen bemutatott német-szlovák egyházközségi viták álltak: az első például *A keresztyéni testvéri szeretet* címet viseli, és a gazdagabban jutalmazott testvéreket arra buzdítja, hogy atyjuktól kapott ajándékaikat osszák meg szegény testvéreikkel.¹³⁶ Az egyházi-közösségi keretekbe való beágyazottság ténye Kollárt elsősorban a felvilágosodás hagyományához köti, ugyanakkor az egyházi-közösségi szerepvállalást kísérő lélektani jellemzők inkább egy romantika korabeli nemzeti apostolnak az önstilizációjára emlékeztetnek.¹³⁷

Kollár iskolaügyi tevékenysége kilépett az egyházi keretek közül, amikor is 1849-ben Pestről Bécsbe távozott. A császári udvar iskolaügyekkel foglalkozó hivatala számára dolgozta ki a magyarországi szlovákok iskoláztatási és népművelési tervét *Gedanken und Plan zu einer*

¹³¹ Mária VYVÍJALOVÁ, *Kollárov list z roku 1825 o Čítanke so slovakizujúcimi tendenciami*, in *Slovenská literatúra XIII*(1966), 271–280.

¹³² [Ján KOLLÁR], *Šlabikár pro Dítky, s Přjdavkem latinských, uherských a německých článků k čjtánj. Péčj a nákladem Cjrkwe ew. slowenské Pessťansko-Budjnské. K Šlabikári tomuto přináležj: 1. Čjtanka 2. Pěknopjsebnost*. Pessť, Typ. Matěj Trattner z Petróze, 1826.

¹³³ [Ján KOLLÁR], *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj, pro mládež we školách slowenských w městech a w dědinách. Druhé vydánj, opravené a přjdavkem uherským a německým rozmnožené*, W Pešti, Tiskem Trattner-Károlyiho, 1844.

¹³⁴ [Ján KOLLÁR], *Čjtanka... i.m.*, 195–217.

¹³⁵ [Ján KOLLÁR], *Čjtanka... i.m.*, 217–223.

¹³⁶ *Die christliche Bruderliebe*, in KOLLÁR, *Čjtanka... i.m.*, 217–218.

¹³⁷ A kor költői szerepvállalásairól a későbbiekben még részletesen esik szó. Mindazonáltal ez az attitűd párhuzamba állítható a magyar irodalomtörténeti recepcióból ismert bárdköltő magatartásmódjával: „ez a tradíció tökéletesen alkalmas egy korszerű, ám a költészet szakrális státusát megőrző, sőt tekintélyét megerősítő funkció átvételére és elfogadtatására.” PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak Pantheonja épül.” *Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2004, PhD-értekezés, 16.

zeitgemässen Reorganisierung der Schulen- und des gesammten Volkserziehungswesens in der Österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei címmel.¹³⁸ Ebben annak elérésére törekedett, hogy a szlovák népesség iskoláztatását a császári adminisztráció vonja ki a magyarországi iskoláztatási rendszerből. Benyújtott programjának másik sarkalatos pontjaként a cseh nyelvűség megtartásával az alapszintű iskoláztatásban igyekezett gátat vetni az 1843-ban kodifikált, közép-szlovák nyelvjárási alapokon álló új szlovák irodalmi nyelv térnyerésének.

2.5.5. Kollár folklorisztikai és népdalgyűjtési munkái

Kollár teljes életművét végigkísérik szláv folklorisztikai tanulmányai, valamint népdalgyűjtési és -kiadási munkái. Ezzel a területtel kapcsolatban fentebb már felidéztek a Goethével való szakmai kapcsolatát. Kollár Magyarországra való hazatérése után folytatta ilyen irányú tevékenységét.

1823-ban jelent meg Pesten *A magyarországi szlovák nép világi dalai* című népdalgyűjtemény első kötete,¹³⁹ amelynek címlapján ugyan Pavol Jozef Šafárik és Ján Blahoslav neve szerepel szerkesztőkként, ugyanakkor mind a szerzők neve alatt álló „és mások” kifejezés jelzi, mind pedig a szakirodalom megállapította, hogy a kötet összeállításában, megjelentetésében jelentős része volt Ján Kollárnak is, és ez a munka előkészületnek számított az egy évtized múlva már saját neve alatt megjelentetett kétkötetes *Népi énekeskönyvé*-nek.

1834 és 1835 a megjelenési éve a *Népi énekeskönyv avagy a magyarországi szlovákok világi dalai*¹⁴⁰ című mű első és második kötetének, amelyek közül az első Budán, a második Pesten látott napvilágot.¹⁴¹ Kollár számos levelében, kisebb írásaiban, valamint a *Szlávia leányához* írott

¹³⁸ [JÁN KOLLÁR], *Gedanken und Plan zu einer zeitgemässen Reorganisierung der Schulen- und des gesammten Volkserziehungswesens in der Österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei von Johann Kollár*. Josef KARÁSEK közl., *Kollárova Dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849*, in *Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, Vydává III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Skupina druhá. Korrespondence a cizojazyčné prameny. Číslo 7. V Praze, Nákladem České akademie, 1903.

¹³⁹ [Pavol Jozef ŠAFÁRIK – Ján BLAHOŠLAV] szerk., *Pjsně světské lidu slowenského w Uhrjch. Sebrané a wydané od Pawla Jozefa Šaffařika a Jana Blahoslawa a giných. Swazek prwnj*, W Pešti, Wytishtëné, Pjsmem a Nákladem Jana Tomáše Trattnera, z Petróze, 1823.

¹⁴⁰ [JÁN KOLLÁR], *Národní zpiewanky čili Pjsně světské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyššich stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenimi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl perwý. Wydánj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcj*, W Budjně, w Král. Universické tiskárně, 1831.; UÓ, *Djl druhy, Wydánj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcj*, W Budjně, w Král. Universické tiskárně, 1835.

¹⁴¹ A kötet helyéről a 19. század első felének folklórirodalmában vö. Mária DZUBÁKOVÁ, *Estetické osamostatňovanie ľudovej poézie a žánrová diferenciacia folklóru v preromantizme a romantizme*, in *Slovenská literatúra* XII(1965), 476–492.

Magyarázatokban is gyakran szentel kitüntetett figyelmet a szláv és a szlovák tárgyi néprajznak és népköltészetnek egyaránt.

2.5.6. Nemzeti, nyelvi és kulturális programok

Kollár 1836-ban tette közzé először cseh nyelven, a *Hronka* című folyóiratban *A szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről* szóló programját.¹⁴² Ez a program tartalmazza egyrészt a szláv nemzet négy törzsre és irodalmi nyelvre való felosztását (orosz, lengyel, csehszlovák és illír, azaz déli szláv), másrészt azt a szláv művelődési programot, amelyben a szerző megfogalmazta azon kívánalmát, hogy minden szláv értelmiségi ismerje valamennyi szláv törzs irodalmi nyelvét. A szláv irodalmi kölcsönösség programját Kollár egy évvel később, 1837-ben németre fordította, kibővítette és könyvecske alakjában megjelentette. Ez a kiadás Pesten látott napvilágot *A szláv nemzet különféle törzsei és nyelvjárásai közötti irodalmi kölcsönösségről* címmel.¹⁴³ E program óriási visszhangot váltott ki nemcsak a szláv nyelvű kultúrákban, hanem a német és a magyar kulturális és politikai életben is.

Az 1843-ban deklarált Štúr-féle új szlovák irodalmi nyelvet Kollár a 40-es évek második felétől egyre határozottabban elutasította. Ez a csehszlovák nyelvi és kulturális egység ésszerű védelmét jelentette, valamint abból a személyes félelemből táplálkozott, hogy életműve az új szlovák kulturális kánonon kívül reked. Kollár továbbá joggal vélhette úgy, hogy a cseh nyelvűség elvesztésével az új szlovák kulturális korpusz még soványabb lesz, és nemcsak a marginalizálódás, hanem egyenesen a nemzethalál a közép-európai romantikákra oly jellemző réme is fenyegeti a szlovákokat és a szlovákok híján a cseheket is. Ezt elkerülendő Kollár 1846-ban szerkesztette össze és jelentette meg a *Hangok a csehek, morvák és szlovákok egységes irodalmi nyelvének szükségességéről* című kiadványt,¹⁴⁴ amelyben megszervezte azon szláv írók, költők és tudósok táborát, akik szembehelyezkedtek az 1843-ban deklarált Štúr-féle új szlovák irodalmi nyelvvel.

¹⁴² Ján KOLLÁR, *O literarnég Wzágemnosti mezi kmeny a nářečjmi slawskýmí*, in *Hronka* I., II. k., 1836, 39–53. A betűhű címléírást Jan V. ORMIS, *Bibliografía... i.m.*, 68. oldal szerint idézem.

¹⁴³ [Ján KOLLÁR], *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Von Johann Kolár, (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckten, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser.)*, Pesth, Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837.

¹⁴⁴ [Ján KOLLÁR], *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, W Praze, w kommissí u Kronbergra i Říwnáče, 1846.

2.5.7. Az útleírások

A tágabb világ racionális megismerésének és az ismeretek terjesztésének egyik legfontosabb műfaja a felvilágosodás és reformkor idején az útirajz volt. A műfaj közép-európai képviselői főként Nyugat-Európába indultak, mert *vigyázó szemüket Párizsra* vagy a németországi felvilágosodási kulturális központokra vetették. A németországi és egyéb nyugat-európai útirajzírók ugyanakkor gyakran választották célpontul a dél-európai klasszikus területeket, Itáliát vagy Görögországot is. Kollár utazásai e szempontból mindkét kíváncsúnak eleget tettek, hiszen Észak-Itáliába és Rómába, valamint Svájcba és Németországba irányultak. Emellett azonban a kollári útirajzok a romantizmus paradigmarendszerének számos vonását is magukon viselik, úgymint például a *Sehnsucht*, azaz az elvagyódás jegyét a mostoha hazából, vagy a narrációban gyakran fölülkerekedő szubjektívizmust, amely sok esetben átállítja az úti és tájképeket rögzítő lencse fókuszát. A kollári útirajzokban további jellemzőként folyamatosan kitapintható az az írói szándék, hogy mind a magyarországi,¹⁴⁵ mind pedig az itáliai és németországi kulturális hagyományból kijelölje a „saját”-nak, azaz a szláv kulturális örökségnek tekintett elemeket, és azokat önálló kanonikus rendszerbe szervezze.

Az 1843-as esztendőben jelent meg Pesten Kollár első útleírása, amely az *Útirajz, amely az 1841-ben tett Felső-Itáliába és onnan Tirolba és Bajorországba vezető útjának leírását tartalmazza, különös tekintettel a szláv elemekre* címet viselte.¹⁴⁶ Az útleírás legfontosabb állomásai Magyarország, Horvátország, Észak-Itália, Tirol és Bajorország voltak, és a szerző valamennyi helyszínen elsősorban a szláv történeti és épített emlékek és szláv kulturális vonatkozások bemutatását tekintette fontosnak.¹⁴⁷

Kollár *Második útirajza* 1844-ben tett utazását örökítette meg, amely során Pestről vízi úton eljutott Bécsbe, majd Svájcba, hogy meglátogatva Konstanzot, Zürichet, Bernet és Genfét átkeljen Itáliába, és Piemontot keresztülszelve meg se álljon Rómáig. Az örök város szláv szempontú bemutatása azonban váratlanul megszakad, és a befejezetlenül maradt útirajz kiadására csupán Kollár halála után egy évtizeddel került sor Prágában.¹⁴⁸

¹⁴⁵ [JÁN KOLLÁR], *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slownikem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšímu wěku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw*, W Pešti, Tiskem Trattner Károlyiho, 1843.

¹⁴⁶ [JÁN KOLLÁR], *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie... i. m.*

¹⁴⁷ Az itáliai városok között kitüntetett helyet foglalt el pl. Velence, amelynek szláv kulturális vonatkozásai a 76-152. oldalakon olvashatóak.; Velence szláv kapcsolataihoz vö. Larry WOLFF, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford California, Stanford University Press, 2001.

¹⁴⁸ [JÁN KOLLÁR], *Cestopis druhý a Paměti z mladších let žiwota Jana Kollára sepsány od něho samého*, in J. K., *Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. S Podobiznou Jana Kollára a snímekem vlastnoručního jeho psaní*, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863.

Az útleírás mint irodalmi műfaj a 19. század második felében és a 20. században fokozatosan a cseh és a szlovák kulturális kánon szélére szorult, ezért azután a kollári életműre irányuló irodalomtudományi recepció is csupán a legutóbbi évtizedben mutatott nagyobb érdeklődést a műfaj iránt, fölismerve, hogy az útirajzok jelentősen hozzájárultak a 19. század első felében formálódó modern nemzetek etnikai és kulturális határainak kijelöléséhez.¹⁴⁹ Ebben a szerepükben a kollári útleírások, amelyek során egy szláv költő és értelmiségi konfrontálódik Magyarországgal, Ausztriával, Németországgal, Svájc és Itália kulturális hagyományaival, elhanyagolhatatlan részét alkotják nemcsak magának az életműnek, hanem a modern nemzeté válási folyamatnak is.

2.5.8. Kollár, az emlékiró

Kollár 1835-ben kezdte el írni az *Emlékek életem fiatalabb éveiből* című művét a lengyel Adam Rościszewski kérésére, amit Václav Hanka közvetített a pesti szlovák költőnek.¹⁵⁰ Az *Emlékek*, amelyeket Kollár kisebb-nagyobb megszakításokkal néhány évig írt, 1819-ig, vagyis pesti lelkészi hivatalba lépéséig örökítik meg életének legfontosabb eseményeit. Ily módon szólnak életének legfontosabb gyermekkori eseményeiről, amelyek Mosóchoz kötődnek, beszámolnak pozsonyi és jénai tanulmányairól és hazatéréséről Magyarországra. Az *Emlékek* először cseh nyelvű posztumusz kiadásban, egy kötetben jelentek meg az író *Második útirajzával*,¹⁵¹ majd több, mint egy évszázadot kellett várni arra, hogy megjelenjenek szlovák fordításban is.¹⁵² Az *Emlékek* ennél fogva nem válhattak a 19. század első felében a nemzeti emblemikus diskurzus részévé, csupán a kollári életmű 19. és 20. századi irodalomtudományi recepciójában jelennek meg, és ott is elsősorban mint a kollári életrajz korai szakaszának dokumentuma.

Úgy gondolom azonban, hogy az írásmű ennél jóval nagyobb figyelmet érdemel, hiszen az emlékezés nemcsak az életrajzi események írásbeli rögzítését jelenti, amely a feledés ellenszereként szolgál, hanem számos egyéb funkciója is lehetséges. Szolgálhatja a beszélő elrejtését és elfedését is abban az értelemben, ahogyan azt a posztmodern irodalomtudomány taglalja.¹⁵³ Ebben a szerepében a visszaemlékezés az önreprezentáció eszközeként is

¹⁴⁹ Veronika FAKTOROVÁ, *Poetika biedermeieru a idea slovanské vzájemnosti v Kollárově italském cestopise*, in Zdeněk HOJDA – Marta OTTLOVÁ – Roman PRAHL szerk., *Slovanství a česká kultura 19. století. Sborník příspěvků z 25. plzeňského mezioborového symposia*, Praha, KLP, 2006, 384-394.; Uő, *Medzi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu*, Praha, Nakladatelství ARSCI, 2012.

¹⁵⁰ Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, Nákladem Jana Laichtera, Praha, 1934, II, 467.

¹⁵¹ [Ján KOLLÁR], *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého*, in *Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. S Podobiznou Jana Kollára a snímekem vlastnoručního jeho psaní*, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863.

¹⁵² Ján KOLLÁR, *Paměti z mladších rokov života*, Bratislava, Tatran, 1972.

¹⁵³ Paul de Man az önéletrajz kapcsán így szól: „... a mulandóságot helyrehozni igyekvő önéletrajz (...) éppannyira megfoszt és alaktalanná tesz, mint amennyire helyreállít. Az önéletrajz elleplezi, hogy a szellemi

működtethető, és mint ilyen, nagyszerű lehetőségnek bizonyulhat az önéletrajzi elemek olyan kiválogatására és elrendezésére, amely mindenekelőtt a felnőtt személyiség érdekeit képviseli. Ebben a funkciójában az *Emlékek* önéletrajzisége – a dokumentaritás megőrzésén kívül – olyan eszközként is szolgál, amely bevethető a szláv nemzeti emblematizmus fegyvereként is. Így nyer értelmet a kollári *Emlékek*ben olvasható beszámoló a galambok gyermekkori imádatáról (amely a szlávság mint „galamb-nemzet” toposzának megelőlegezését jelenti), a híradás a napóleoni háborúk idején átvonuló kozák katonák énekéről (amely a szláv kulturális kölcsönösség koncepciójának bevezető témája), a magyar halárusok piaci megjelenésének és romlott portékájuk bűzének ecsetelése (amely a magyarságnak mint a szlávsággal versenyhelyzetbe került nemzetnek és kultúrájának mint ellenkultúrának a bemutatása) vagy a már tárgyalt beszámoló a német költőfejedelemmel való weimari találkozásairól (amely Kollárt a német költőfejedelemhez hasonlóan a pesti „szláv Goethe” pozíciójába stilizálja).

Az *Emlékek* tehát az idő tengelyén nemcsak a múltból a jelen felé olvashatóak, hanem fordítva, azaz a felnőtt férfi projekcióiként is, amelyek beilleszkednek és átírják a gyermeki és ifjúkori emlékeket.¹⁵⁴ Az *Emlékek* mint önéletírás további funkciói, például az alkotáslélektani vagy az elszenvedett traumák földolgozásában betöltött szerepe természetesen további kutatást igényel. Ugyanígy nincs módunk most a kollári személyiségjegyek és esetleges személyiségzavarokra utaló szövegrészek elemzésére, csupán jelezzük, hogy az *Emlékek* bizonyos szövegrészei személyiségzavarra utaló kijelentéseket is tartalmaznak.¹⁵⁵

Ebben az alfejezetben arra törekedtem, hogy a kollári életmű proporcióit és hatástörténetét szem előtt tartva átfogó képet nyújtsak az életműről. A „szláv Goethének” fentebb felsorolt és röviden ismertett művei természetesen csupán fajsúlyos töredékét jelentik a teljes életműnek, amely számos ünnepi és alkalmi egyházi beszéddel, kötetnyi levelezéssel, lelkészi naplóval, egyházközségi feljegyzéssel stb. egészül ki, nem is beszélve azokról a műveiről, amelyek elkallódtak vagy megsemmisültek. Műveinek más nyelvre (németre, oroszra, angolra, lengyelre, szerbre, magyarra) való átültetései szintén önálló fejezetét alkotják a kollári recepciónak, amelyben előkelő helyet foglalnak el a *Szlávia leányának Előéneke* és különféle

arcukat megrongálódását okozza.” Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, in *Pompeji* 1997/2-3, 93-107. Fogarasi György fordítása.: A szlovák irodalomtudomány önéletrajziséggel kapcsolatos jelenlegi álláspontjához vö. Ivana TARANENKOVÁ szerk., *Možnosti autobiografickosti*, Bratislava, Ústav slovenskej literatúry SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013.

¹⁵⁴ A további kivetítéseket tartalmazó és önreprezentatív funkciójú szcénák tucatjait találjuk az életmű egyéb darabjaiban is, amelyek összegyűjtése és elemzése egy későbbi kutatási feladat. Itt csak a felső-itáliai útirajz bevezető párbeszédére utalunk az evangélikus egyház felügyelőjével, Zay Károllyal, valamint fölhívjuk a figyelmet a második útirajz elején található látogatására Jernej Kopitar szlovén filológus halálos ágyánál. [JÁN KOLLÁR], *Cestopis obsahujici cestu do Horní Italie... i.m.*, VI–VIII.; UŐ, *Cestopis druhý... i.m.*, 3–4.

¹⁵⁵ A probléma tárgyalásához vö. BÁNKI György, *A legnagyobb könyv a narcizmusról*, Budapest, Ab Ovo, 2016.

szonettjei, a szláv kulturális kölcsönösség eszméjét és a szláv jó tulajdonságokat bemutató művek. Ezek felsorolása és tárgyalása nem célja e munkának, velük kapcsolatban csupán annyit jegyzünk meg, hogy tetemes részük a fent felsorolt műfaji és tematikus csoportok korpuszát növeli, és ugyan fontos, eddig föltáratlan információkat hordoznak a magyarországi reformkorral kapcsolatban, ám a velük való foglalkozás nem elengedhetetlenül szükséges a kollári életmű legfontosabb jelenségeinek jellemzéséhez.

3. Hungária és Szlávia ellentétes vonzásában

3.1. Kollár költői műve a magyarországi klasszikus hagyomány fénytörésében

Ernst Robert Curtius *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* című jelentős monográfiájának egyik alapgondolata, hogy a latin nyelvi és kulturális hagyomány folyamatos jelenlétével a koraközépkortól kezdve évszázadokon át formálta a nagy nyugat-európai nemzeti kultúrákat.¹⁵⁶ E megállapítás kiterjeszthető a közép-európai térségre egyrészt a feudális államalapítások idején, másrészt érvényesnek látszik még az alteritás és modernitás határán is, hiszen a 19. század eleji Magyarországon mind a hivatalos, mind pedig az egyes magyarországi nemzetiségek közötti kommunikáció nyelve elsősorban a latin volt. Csupán az 1836. III. törvénycikk engedte meg,¹⁵⁷ majd az 1844. II.¹⁵⁸ tette kötelezővé a törvénykezésben és az országgyűlésen¹⁵⁹ a magyar nyelvet az addig használatos latin helyett, akárcsak a középiskolákban a magyar nyelv tanítását.¹⁶⁰ A fentiek jegyében a 18. század második felében azt tapasztaljuk a magyarországi kulturális életben, hogy a klasszicizmus előszobájában a latin nyelv és kultúra művelőinek nemzetiségi szempontból vegyes csapata található, amely iskolázottságától, kulturális szokásaitól függő mértékben és mélységben birtokolja ezt a kulturális kincset. A könnyebb leírhatóság kedvéért három csoportba oszthatjuk a 18. századi latin nyelv és irodalom művelőit és olvasóit.

¹⁵⁶ Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, A. Francke AG-Verlag, MCMXLVIII.

¹⁵⁷ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>. Letöltés: 2019. 01. 16.

¹⁵⁸ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84400002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> Letöltés: 2019. 01. 16.

¹⁵⁹ KIRÁLY Péter, *Az országgyűlési nyelv 1790-1827*, Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola Szláv Filológiai Tanszékcsoportja, 2000.

¹⁶⁰ Kollár minden lehetséges fórumon tiltakozott ez ellen. Többek között kifogásolta, hogy a pesti evangélikus egyház anyakönyveit és jegyzőkönyveit is magyarul kelljen vezetni.

A klasszicizmus előszobájában az ókori auktorok azon ismerői és olvasói toporognak, akik reneszánsz és a barokk szemüvegen át szemlélik ezt a kultúrát. E klasszikus görög és római kulturális korpusszal, annak szerkezetével és összetételével nem foglalkozunk e dolgozatban. Ugyanakkor megállapítható, hogy erre a klasszikus kánonra épült rá az úgynevezett neolatin irodalmi kultúra, amely számos vonatkozásban megelőlegezte a közép-európai klasszicizmust (is). A magyar felvilágosodás kezdeti időpontját az irodalomtudomány hagyományosan Bessenyei György *Ágis tragédiája* című drámájának megjelenési évéhez, 1772-höz köti. Az ókori Trójába helyezett cselekmény a Leónidas király ellen lázító és lázadó ifjú herceg, Ágis tragikus történetét örökíti meg. Bessenyei, aki a jó és hasznos uralkodás témáját járja körül a drámájában, egy Mária Terézia uralkodását dicsőítő parafrázist írt, amelyet az udvari magyar testőrség tagjaként ajánlott az uralkodónőnek. Bessenyeinek azonban nemcsak ez a klasszicista elemeket viselő magyar nyelvű dráma fűződik a nevéhez. Öt évvel azelőtt jelentette meg első drámáját *Hunyadi László tragédiája* címmel (1767), amelynek közvetlen előzménye egy ismeretlen jezsuita tollából származó latin iskoladráma volt *Ladislaus Hunyady* címmel. Szörényi László irodalomtörténész ezzel kapcsolatban meggyőzően bizonyította, hogy Bessenyei miként alakította át a latin tándráma szerkezetét, szereposztását és mondanivalóját olyanná, hogy az tartalmi szempontból megfeleljen a bécsi udvar elvárásainak, formailag a klasszicista dráma szabályainak, nyelvileg pedig a magyar olvasónak.¹⁶¹ Bessenyei életművének ez a fajta kapcsolódása a szóban forgó latin jezsuita iskoladrámához olyan irodalmi működési folyamat mint modell lehetőségét teszi megrajzolhatóvá, amely modell sikerrel alkalmazható más magyarországi irodalmakra is.

Ezt a fajta irodalmi működést támasztják alá egyéb műfajok is. A 19. századi közép-európai nemzeti irodalmakban nagy szerepet kaptak a nemzeti tematikájú eposzok.¹⁶² A magyar nyelvű barokk eposzok (Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*,¹⁶³ Gyöngyösi István: *Márssal társalkodó murányi Vénusz*¹⁶⁴) és a nemzeti klasszicizmus és romantika határmezsgyéjén született nemzeti nyelvű eposzok között (Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*, Ján Hollý: *Svatopluk*) az évszázados hiátust a latin nyelvű eposzok töltik ki. Ezeket a neolatin eposzokat többnyire szintén

¹⁶¹ SZÖRÉNYI László, *Ismeretlen latin jezsuita dráma Hunyadi Lászlóról*, in Uő, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 84–96, 182.

¹⁶² S. Varga Pál szerint „a 18-19. századi európai irodalmaknak az eposz (a megalapozó mitikus történetek s műfajaik) iránti rendkívüli érdeklődése a korabeli Európának azzal a történelmi léptékű változásával magyarázható, hogy az értelemtelni szimbolikus világ totalitásának posztulátumát egyre inkább a nemzet fogja kielégíteni, felváltva ebben a funkcióban a (keresztény európai) civilizációt.” S. VARGA Pál, *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág. (Bevezetés a nemzeti irodalom 19. századi fogalmainak tanulmányozásához)*, in *Alföld* 53(2002), 5. sz., 37-62, 46.

¹⁶³ Az eposz a következő kötetben jelent meg: [Zrínyi Miklós], *Adriai tengernek syrenaia, Groff Zrini Miklos*, Nyomtatta Bécben a' Kolonai Uduarban Kosmerovi Máte Czászár ő Felsége könyvnyomtatója, MDCLI, 1. n..!

¹⁶⁴ Gyöngyösi István eposza 1664-ben Kassán jelent meg először.

magyarországi jezsuiták írták, akik ugyan számtalan módon kötődtek az olaszországi jezsuita tartományon keresztül az olasz egyházi kultúrához, ugyanakkor témáik kiválasztásakor előnyben részesítették a nemzeti történelmi eseményeket.

Az olasz neolatin kultúra alapvetően határozta meg a 18. századi magyarországi szellemi életnek nemcsak a drámai, epikai, hanem a lírai arculatát is. A líra területén fontos hatást fejtettek ki az Árkádia Akadémia magyarországi tagjai. Irodalmi tevékenységükhöz hozzátartozott a tagok egymással folytatott levelezése és egyéb kulturális kapcsolatok ápolása is. Az Árkádia Akadémiát 1689-ben alapították Rómában, és 1768-ig állt fenn eredeti formájában, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az olaszországi költészet megújuljon. Az Akadémia számos magyarországi tagja közül kiemelném Patatic Ádám (1717-1784) kalocsai érsek nevét, aki helyet kapott Kollár *Szlávia leánya* című művében is, és ezzel ékes bizonyítékul szolgál arra, hogy a neolatin irodalom művelői ismertek voltak a 19. század eleji szláv nemzetiségű literátusok körében is. A magyarországi kulturális kánon 19. század eleji átrendeződésére, valamint a közös magyarországi kulturális örökséghez való viszony megváltozására azonban mi sem jellemzőbb, mint hogy Kollár Pataticot a 19. századi dichotomikus nemzeti panteonizáció kedvéért vette bele művébe, azaz azért, hogy a Szláv Pokolba juttassa, mert az érsek állítólag botütéssel büntette azokat a kalocsai szerbeket, akik anyanyelvüket nyilvánosan használták.¹⁶⁵ Patatic szintén Árkádia-tag volt, s mint ilyen az Akadémia szabályainak megfelelően a Syrasius Acrotophorius latin nevet vette föl.¹⁶⁶ Patatic nagyváradi püspök korában udvari színházat működtetett, kalocsai érsekként pedig igen élénk költői tevékenységet folytatott. Az *Annalecta poetica* című kéziratos kötetében megjelent és kiadatlan versei egyaránt megtalálhatóak. Pataticon kívül még sok szerzőt lehetne felsorolni, akik ilyen-olyan módon előképei lehettek a 18-19. századfordulós magyarországi klasszicizmusnak. Közülük egyet, Halápy Konstantin piarista szerzetest érdemes e vonatkozásban kiemelni, akinek állatmeséit tartalmazó kötete (*Apologorum Moralium Libri VI*, 1747) végén található egy vers, amelyben az antik alvilág borzalmakkal tarkított leírását tartalmazza, mintegy hidat verve a dantei, esetleg a roai¹⁶⁷ és kollári szláv pokol között.¹⁶⁸ A

¹⁶⁵ Ján KOLLÁR, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěwjch: S přídawkem básní drobnějších: Wydání obnovené a rozmnožené*, We Widni, Tiskem P. P. Mechitharistů, 1852, I. n., 554. szonett.

¹⁶⁶ SZÖRÉNYI László, *Latin nyelvű Árkádia a tizennyolcadik századi Magyarországon*. in Uő, *Studia Hungarolatina... i.m.*, 121–133.

¹⁶⁷ Magyar vonatkozásaihoz vö. BÁTHORY Orsolya, *Exemplumok a tisztítóhelyről. A Status animarum purgatorii magyar fordítása*, in Lengyel Réka szerk., *Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordítási irodalom a 18. században*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016, 39-57.

¹⁶⁸ A szláv pokol lehetséges előzményeit a szakirodalom hosszan kutatta, mindezidáig nem nagy sikerrel. Elképzelhető, hogy a cseh nyelvű barokk irodalom bizonyulhat kapocsnak a dantei és kollári mennyeországek és poklok között, bár a bűnök és a büntetések motivikus rendszere nem mutat megfeleléseket az alábbi esetben sem:

magyar piarista rendtartomány jelentős részben lengyelországi segítséggel alakult, ezért annak első nemzedékére a „stylus polonicus”-nak nevezett barokk írásmód művelése volt a jellemző. Halápy a kor egyik olyan szerzője volt, aki ettől a stílustól eltávolodva a klasszicizmus felé törekedett.¹⁶⁹ A neolatin irodalom harmadik, témánk szempontjából releváns szerzője Koricsányi Márk (1705-1752) piarista szerzetes, aki egy olyan versével járult hozzá a 19. század eleji irodalom motivikus térképének megrajzolásához, amelyben az ország és a kultúra pusztulását ecseteli.¹⁷⁰ Ezzel egy olyan toposzt tartott életben, amelynek egyik újkori megnyilvánulási formájával Kollár is szolgált a *Szlávia leánya* 1824-es kiadásához írott *Előénekében* (erről a 3.3. alfejezetben még részletesen szó fog esni). A magyarországi neolatin irodalom történetében az egyik legfontosabb lépést a klasszicizmus felé Conradi Norbert (1718-1785) tette meg: az irodalmi ízlés változását azzal is jelezte, hogy kiadta Janus Pannonius magyarországi latin humanista költő verseit, és az antik irodalmi hagyományból fölélesztette a lírai epigrammát.¹⁷¹ A század legismertebb magyarországi neolatin költője ugyanakkor az új Horatiusnak titulált Hannulik János Krizosztom volt (1745-1816). Varga László megállapítása szerint „Horatius-imitációjában elsősorban Sarbiewskit követte; főként azt az újítást vette át a lengyel költőtől, hogy a római történelmi tárgyak helyébe nemzeti tárgyakat állított. Így lehetett Hannulik a magyar nyelvű kora romantikus líra legnagyobb előfutára: a múlt dicsőségét fölemlegető, a kor elpuhultságát ostromozó, a nemzet újjászületését követelő hangja, majd a magyar klasszicizáló preromantika legnagyobb költőjénél, Berzsenyi Dánielnél tér vissza.”¹⁷² A magyar irodalomtörténet-írásban ez a fajta, az irodalmi folyamatosságot hangsúlyozó viszonyulás a klasszicizmus egyik előzményének tekinthető neolatin irodalomhoz viszonylag újkeletűnek számít, és a 70-es, 80-as évek puhuló kommunista diktatúrájának idején elindult, majd az 1989-es fordulat után lehetővé vált szabad tudományos légkörben nyert teljes polgárjogot. Az ezt a kort megelőző irodalomtudományi korszak képviselői minden erudíciójuk ellenére is arra törekedtek, hogy az alteritás irodalmát mint egyházas képződményt leválasszák a 19. századi nemzeti mozgalmakról. Ezt tette például Wéber Antal is, aki *Irodalmi irányok,*

Giovanni Battista MANNI – Matěj Václav ŠTEYER, *Věčný pekelný žalář*, Prága, 1676. – Manni *La priggione eterna dell'Inferno* 1666-os művének cseh fordításáról van szó. Nekem a következő kiadás állt rendelkezésemre: *Wěčný Pekelný Žalář, Aneb Hrozně Pekelné Muky, Obrazy a Příkladky w Gazyku Wlaském po čtyřidcetikráte na Swětlo wysšlymi wypodobněné*, w Brně, u Frantisska Ignácya Synápj, 1702. Legutóbbi kiadása: Martin VALÁŠEK szerk. – Alena WILDOVÁ-TOSI utószó, Václav ŠTEYER, *Věčný pekelný žalář*, Brno, Atlantis, 2002. █

¹⁶⁹ SZÖRÉNYI László, *Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon*, in Uő, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 134–146. Halápyról 138–139.

¹⁷⁰ Vő. SZÖRÉNYI, *Latin nyelvű Árkádia a tizennyolcadik századi Magyarországon*, in Uő, *Studia Hungarolatina... i.m.*, Koricsányiról 125.

¹⁷¹ SZÖRÉNYI, *Neolatin lírai költészet... i.m.*, Conradiról 140.

¹⁷² Uő., Hannulikról 140–141.

távlatból című kötetében így írt az előbb taglalt neolatin irodalomnak a klasszicizmushoz való viszonyáról: „S itt figyelmen kívül hagyhatjuk a másodlagos jelenségeket, az antik kultúrát ismerő erudíció tényét (amely egyébként avult szempontú), a magyarországi latin nyelvű szépirodalmat, s egyéb ilyen, bizonyára nem érdekesség nélküli tényezőket.”¹⁷³ A szöveggözpontú kutatás a 18-19. század fordulójának közép-európai irodalmaiban ugyanakkor egyértelmű strukturális megfeleléseket mutatott ki például a toposzkutatás területén (Tarnai Andor, Imre Mihály),¹⁷⁴ amely alapvetően cáfolta Wéber megállapításait.

Hasonló a helyzet az iskolás latinos műveltség területén is, amelyet a magyar irodalomtörténetírás külön terminus technicusszal „deákosságnak” nevez. A 18-19. századforduló iskolai oktatása ugyanis ezt a fajta műveltséget nem járulékos elemként kezelte, hanem benne olyan pedagógiai eszközt látott, amely a klasszicizmus stíluseszményét, fontos tartalmi elemeit a középfokú oktatás legfontosabb elemének tekintette. Az itt következő, az iskolás latinitás lebecsülésére vonatkozó megállapítások ezért, éppúgy, mint a neolatin irodalom vonatkozásában, nemigen állják meg a helyüket:

„Formai-tematikai jegyek alapján az úgynevezett »deákosok« szinte önkéntelenül ebbe a klasszicizáló irányzatba kívánkoznak. Ezt a sajátos jelenséget azonban, bármily kézenfekvő lenne is, nem sorolhatjuk ide. Nem tartozik ide elsősorban azért, mert benne egy hagyományos-feudális műveltséganyag nyilvánul meg, az a fajta latinos műveltség, amely ebben a régies formában túlhaladott, avult. De talán még lényegesebb az a körülmény, hogy társadalmi talaja nem a polgárosult életeszményekkel kapcsolja össze, noha a klasszikusok örök érvényű elveinek idézgetése, a virtus és egyéb morális értékek emlegetése, az antik motívumok és rekvizitumok jelenléte, mint a reneszánsz óta a közös európai kultúrkinccs elemei, végül is a korszerű klasszicizáló alkotásokkal közös, azokra emlékeztető réteget alkotnak a »deákos« versekben.”¹⁷⁵ Wéber még megjegyzi, hogy ezen eszmék vallói egyházi foglalkozásuk miatt sem alkalmasak a modern klasszicizmus eszméinek átültetésére. Egyedüli érdemüknek az antik metrumok meghonosítását tartja.¹⁷⁶ E megállapítások szociológiai vonatkozásai egy részének természetesen helyt kell adnunk, ugyanakkor érdemes rávilágítani arra, hogy a kulturális-irodalmi öröklődés folyamata más törvényszerűségeknek engedelmeskedett a 18-19. század

¹⁷³ WÉBER Antal, *Irodalmi irányok, távlatból. Fejezetek a felvilágosodás és a reformkor irodalmának történetéből*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 31.

¹⁷⁴ TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969. (Modern Filológiai Füzetek 6). TARNAI Andor, *A toposzkutatás története*, in *Literatura* 2(1975), 1. sz., 66–73.; IMRE Mihály, „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

¹⁷⁵ WÉBER, *Irodalmi irányok... i.m.*, 32.

¹⁷⁶ *Uo.*, 33.

fordulóján is. Ennek ékes példájával szolgál Lengyel Réka tanulmánya, aki a korabeli magyar Ovidius-fordítások kapcsán megállapítja, hogy „milyen sokrétűen viszonyultak a 18–19. századi magyarországi olvasók az ókori költő gazdag életművéhez, mely sokaknak költészettani vagy latin nyelvi példatárként, másoknak utánzásra serkentő, ihletadó mintaként, esetleg a magyar nyelvű szépirodalom vagy a magyar irodalmi nyelv megteremtésének eszközként szolgált.”¹⁷⁷ A latin nyelv és kultúra 18. századi magyarországi begyökerezettségének illusztrálására szokás használni a Desericzky Ince (1702-1763) piarista szerzőhöz köthető, szerzetesekkel latinul diskuráló magyar disznópásztor anekdotáját,¹⁷⁸ amely ellenkező előjellel ugyan, de öröklődött a következő évszázad statisztikai irodalmában is. A magyarországi művelődés és anyanyelvi kultúra modernizációjának igénye jelenik meg a Kollár által is gyakran idézett Martin von Schwartnernak a *Statistik des Königreichs Ungern*¹⁷⁹ című művében. A statisztika ebben a korban olyan műfaj, amely teljes képet törekszik nyújtani a tárgyalt országról. Schwartner érdekes leírását adja a korabeli magyarországi kultúra és a deákiség viszonyának: „Az ember nem tudja, nevéssen-e vagy sírjon, amikor látja, hogy a magyar parasztgyerekeket még ma is teljes buzgalommal a latin grammatikára kényszerítik, azt, aki ma deklinál és konjugál és akit talán már holnap, egész életére, az ekéhez és a marhatenyésztéshez hívnak vissza.”¹⁸⁰ Mindebből egyrészt a hétköznapi életben használható tudás hiányára következtethetünk az esetek többségében, másrészt azonban arról is szó van, hogy az újonnan verbuválódó egyházi és világi értelmiségivé válás lehetőségét hordozza magában az iskolai oktatásnak ez a rendszere. Kollár például fontos kijelentéseket tett ezzel kapcsolatban *Emlékeiben*, amelyben tanúbizonyságát adja annak, hogy a latinitás nem egyszerűen egyfajta öröklött műveltség, hanem az ország egységének és a hungarus-tudat kifejeződésének fontos eleme is volt. Csakis ebből a pozícióból értelmezhető Kollár kisdíákori óhaja, amikor megemlékezik mosóci tanárának, Schulek János (1774-1837) evangélikus lelkésznek a iskolai működéséről: „Bár éppen Schulek nagyon okosan sok hasznos ismeretet

¹⁷⁷ LENGYEL Réka, „Ovidius est magister vitae (et litterarum). Ovidius tanítása nyelvről, irodalomról, életről a 18–19. századi Magyarországon”, in BALOGH Piroska – LENGYEL Réka szerk., *Római költők a 18-19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 13-28, 27.

¹⁷⁸ SZÖRÉNYI László, *Desericzky Ince védirtata a magyar műveltségről* in BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – LENGYEL Réka szerk., *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015, 168-177, 176.

¹⁷⁹ Martin von SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch*, Pest, M. Trattner, 1798.; Második kiadása: Martin von SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern*, Ofen, Gedruckt mit Königl. Univerisitäts-Schriften, Zweyte vermehrte und verbesserte Auflage, 1809.

¹⁸⁰ Szauder József fordítása: vö. SZAUDER József, *Az iskolás klasszicizmus*, Uő, *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 36–56. A magyar fordítás a 37–38. oldalon olvasható. A hivatkozás: „Schwartner, Marton [sic!]: Statistik des Königreiche [sic!] Ungern. Pest 1809. III. Theil. 429. I.”

vetett papírra anyanyelven az iskolák számára, és azokat gyakoroltatta velünk, és ezeket mindmáig letisztázva őrzöm emlékül: mindazonáltal a latint is úgy gyakoroltatta velünk, hogy szívemben nemegyszer az a gyermeki kívánság és gondolat támadt, hogy milyen jó lenne, ha minden idegen nyelv eltűnne, és minden ember csak latinul beszélne.”¹⁸¹ Az iskolai latinitás tehát olyan eszköztárral és mintakészlettel szolgált a 18-19. század fordulóján a felnövekvő literátusoknak, amelynek hatása alól a klasszicista nemzedék aligha tudta magát függetleníteni, a romantikus nemzedék pedig kénytelen volt szembehelyezkedni vele ahhoz, hogy önmagát definiálni tudja.

A klasszicista műveltséganyag és -minta további forrásai a 17. századi francia „aná”-k voltak, amely gyűjtemények összeállítójuk nevének és az „ana” képző kombinációjával kapták a címüket. Tartalmukat tekintve különféle elmefuttatások, kivonatok voltak bennük olvashatóak. Ezekből a gyűjteményekből származnak azután azok a tudós és bölcs feladványok (propositiók), amelyeket a megfelelő osztályokban prózai vagy verses formába kellett önteniük a diákoknak. Szauder József megállapítása szerint a formabontásáról nevezetessé vált Csokonai Vitéz Mihály első versei is ezekre a témákra születtek, vagy alapvető párhuzamokat mutatnak az ilyen jellegű propositiókkal.¹⁸² Amiből az következik, hogy a verselési témák lényegében közkinccsé váltak.¹⁸³

E „primitív klasszicizmus” (Szauder terminusa) számos szabálya közül az egyik legfontosabb, alkotáslélektani szempontból is figyelembe veendő jelensége az a tény, hogy a megszülető művet nem mint tökéletes, egyedi és megismételhetetlen dolgot tételezi. A mű valami olyasmi, ami tökéletességre törekszik, azaz az alkotási folyamat egyik állomásánál keletkezett egyfajta pillanatfelvétel. Mindebből az is következik, hogy a korábbi állomásokon keletkezett régebbi művészi kísérletek eredményei (mind gondolati, mind formai szinten) fölhasználhatóak az újabb művek létrehozásakor: konkrétan átírhatóak és átdolgozhatóak a kevésbé sikerült részek, a jól sikerült részek átemelhetőek, újrahasznosíthatóak az újabb művekben. Ennek egyik gyakorlati következménye, hogy az adott mű keletkezéstörténete meglehetősen nehezen rekonstruálható a kutatás folyamán. A versírásban a klasszicista korrekció elve érvényesül, azaz a mű tökéletesedik az átírással. Ebből az elvből következik az utánzásnak nemcsak a lehetősége, hanem a kötelessége is. Az adaptáció pedig ebben az alkotási folyamatban olyan eljárás, amely

¹⁸¹ „Ač právě Šulek velmi moudře mnohé užitečné nauky v mateřském jazyku pro školy sepsal a nás v nich cvičil, které já až posavád čistě přeřpsané na památku zachovávám: nic méně však i v latině tak nás cvičeno, že v srdci mém nejdnou ta dětinská žádost a myšlénka povstala, jako by to dobře bylo, kdyby všecy jiné řeči zmizely a všichni lidé jen latinsky mluvili.” Ján KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, 95.

¹⁸² WÉBER, *Irodalmi irányok... i.m.*, A témákat lásd a 48. oldalon.

¹⁸³ Vargha Balázs másoknál és még fél évszázaddal később is ugyanezekre vagy nagyon hasonló propositiókra talált. Varghára hivatkozik SZAUDER, *Az iskolás klasszicizmus... i.m.*, 19.

valamely hiányt pótol bizonyos nyelvi kultúrákban. Ha mindezen elveket, tudományos és művészi alkotásmódokat a kollári életműre mint egészre vonatkoztatjuk, nemigen marad más, mint elismernünk, hogy Kollár a klasszicizmusnak ezzel a különféle forrásokból táplálkozó legtipikusabb példáival szolgál.

Mivel a költészetet a poétai osztályokban olyan formának tekintették, amellyel a tudni érdemes dolgokat olyanoknak is meg lehet tanítani, akik egyébként, más formában, képtelenek a szóban forgó tudásanyag elsajátítására,¹⁸⁴ ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a korban a költeményeket, Kollárhoz hasonlóan, magyarázatokkal világították meg, lapalji jegyzetekkel látták el,¹⁸⁵ vagy tudóskodó prózai fejtegetéseket fűztek hozzájuk. A magyarországi neolatinitás, valamint a deákos kultúra és műveltség ily módon a lehető legtermészetesebb patakként folyt össze a nyugat-európai típusú, eredetileg francia, ám térségünkben főleg német közvetítéssel formálódó klasszicizmussal.

3.2. A kollári életmű oszcillációja a klasszicizmus és a romantika között

A cseh és szlovák irodalomtudományi recepció egyik ismételtlen visszatérő kérdése, hogy vajon Kollár írói és költői munkássága, amely 1803-as diákkori zsöngéjétől¹⁸⁶ egészen haláláig majdnem egy fél évszázadot ölel föl, az európai és magyarországi klasszicizmus avagy a (pre)romantika stíluskorszakába sorolható-e inkább. A kérdésfeltevés történeti relevanciája kétségbevonhatatlan, ugyanakkor a probléma mai befogadói nézőpontból meglehetősen haszontalannak látszik, hiszen a majdnem kétszáz éves recepciós és interpretációs tevékenység esetében az e kérdésben elfoglalt álláspontok (is) sokkal inkább jellemzőek a befogadói közegre és/vagy az azt képviselő interpretátorra,¹⁸⁷ semmint magára a kollári életműre. A kérdésben elfoglalt leggyakoribb cseh és szlovák koncepciókat és nézeteket áttekinteni is szinte lehetetlen.¹⁸⁸ Ugyanakkor az irodalomtörténeti önreflexió keretében rendre történtek kísérletek

¹⁸⁴ SZAUDER, *Az iskolás klasszicizmus... i.m.*, 43.

¹⁸⁵ A lábjegyzetelés funkciójához a korban vö. CSONKI Árpád, *Mintakövetés és lábjegyzetelés a magyar nyelvű verses epikában*, in BALOGH Piroska – LENGYEL Réka szerk., *Római költők a 18-19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 248-261.

¹⁸⁶ Kollár *Emlékirataiban* említi Crudy Dániel (1735-1815) evangélikus püspök mosóci látogatását 1803-ban, amelynek kapcsán megszületett első szlovák nyelvű verse. KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, vö. a 8. fejezettel, amely a *První slovenské verše. Crudy, Burian* címet viseli, 108–111.; Témánk szempontjából mérföldkőnek számít még latin nyelvű iskolai költeménye *Deploratio presentis status Hungariae* címmel. Erről részletesebben itt írtam: Róbert KISS SZEMÁN, *Slávy dcera*, in *Slovenská literatúra LIX(2012)*, 2, 89–111.

¹⁸⁷ Analogikus példaként vö. Karel Hynek Mácha cseh recepciójával: Dalibor TUREČEK – Veronika FAKTOROVÁ, *KHM 1810 – 2010: Dvě století české kultury s Máchou. Katalog k výstavě v Letohrádku Hvězda 29. června – 31. října 2010*, Praha, Památník národního písemnictví, 2010.

¹⁸⁸ Jan V. ORMIS, *Bibliografia Jána Kollára*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.; Jarmila GERBÓCOVÁ, *Ján Kollár v literatúre od roku 1952. Bibliografia*, Bratislava, Ústav slovenskej literatúry, 1991. Gépirat 138. l.

összefoglaló tanulmányokra: az egyik legutóbbi ilyen írásnak a szerzője Miloslav Vojtech szlovák irodalomtörténész, aki korántsem teljes áttekintést nyújtó, ám modellértékű tanulmányában foglalkozott a témával. Vojtech, miután ismerteti többek között Jaroslav Vlček, Pavel Bujnák, Felix Vodička, Arne Novák, Jan Jakubec, Vojtěch Jirát, Mikuláš Bakoš e tárgykörben képviselt álláspontját, megállapítja, hogy a cseh irodalomtörténeti recepció többnyire Kollár (pre)romantizmusa, míg a szlovák a klasszicizmusa mellett tör lándzsát.¹⁸⁹ Ugyanakkor a cseh és a szlovák irodalomtudományi diskurzus közötti különbség okának mélyére nem hatolva csupán annyit állapít meg, hogy e dilemma valójában „zsákutcába vezet”, amelyből a kiutat egyrészt az összehasonlító szempont érvényesítése,¹⁹⁰ valamint az irodalmi irányzatok szinkretizmusának mint ténynek az elfogadása és interpretációs alkalmazása jelenti.¹⁹¹ Ez utóbbi megállapítása természetesen alapul a múlt évszázad második felének komparatiztikai eredményein, és egyfajta átfogalmazását jelenti annak a gondolatnak, amely szerint a közép-(kelet)-európai nemzeti irodalmakat a térség gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének megkésettségéből fakadóan jellemzi (természetesen számos egyéb jellegzetesség mellett) a kollári életműre is jellemző stíluskeveredés.¹⁹² A közép-európai komparatiztika e megállapításai – amelyek a posztkoloniális kulturális kritika nézőpontjából is értelmezhető kijelentések – nyilvánvalóan nemcsak a cseh kulturális korpuszra vonatkoznak, hanem a magyarra és a szlovákra is. A 20. század első felének egyik legjelentősebb magyar irodalomtörténésze, Horváth János (1878-1961) éleslátóan reflektált a szóban forgó jelenségre is *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című munkájában.¹⁹³ Cseh és szlovák pályatársaihoz hasonlóan azt állította, hogy a magyar felvilágosodás klasszicista örökségét a 19. század folyamán a romantikus gondolkodás és érzésvilág oly módon hatotta át, hogy ugyanakkor érintetlenül hagyta a klasszicizmus formai örökségét: „Kedvezett ennek a – hogy úgy mondjam

¹⁸⁹ Miloslav VOJTECH, *Klasicista – preromantik – romantik. K otázke slohovotypologického zaradenia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literárnej histórii*, in Uő, *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*, Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2004, 56–67.

¹⁹⁰ „Zdôrazňovanie Kollárovej dominantnej »klasicistickej« ako aj opačné tvrdenia o jeho »preromantickosti« prevažne na českej strane vedú úvahy na túto tému do slepej uličky. Ak aplikujeme na Kollárovu tvorbu komparatívne hľadisko a budeme v nej hľadať tie typologické prvky, ktoré sa v európskych literatúrach považujú za klasicistické a preromantické, logicky dôjdeme k záveru, že Kollárova tvorba je rovnako poplatná klasicizmu ako aj preromantizmu (...). Uo., 65–66.

¹⁹¹ „Je potrebné prijať tézu o synkretizme literárnych tendencií rôzneho druhu a rôznej kvality v tejto etape literárnych dejín.“ („El kell fogadnunk a különböző, más-más jellegzetességekkel rendelkező irodalmi irányzatok szinkretizmusának tételét az irodalomtörténetnek ebben a korszakában.”) Uo., 67.

¹⁹² Vö. SZIKLAY László, *Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte (Die ungarisch-slawischen literarischen Beziehungen)*, in *Studia Slavica* 9(1963), 331–335.; FRIED István, *Verspätung, Neuerung, Periodisierung in der ostmitteleuropäischen Romantik* in *Studia Slavica* 32(1986), 1–4. sz., 3–30.

¹⁹³ Horváth e munkájának megléte az 1920-as évektől dokumentálható. 1924-ben a Kisfaludy Társaságban olvasott föl belőle egy részt. Vö. Korompay János bevezető jegyzetével: HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, in *Irodalomtudományi Közlemények* (73)1969, 349–367. A jegyzetet lásd a 349. oldalon.!

– deklasszicizálásnak az a körülmény is, hogy az antik versformákat a modern iskola költői is gyakorolták – Dayka, Batsányi, Kazinczy –, s velük, de különösen majd Kölcseyvel és Vörösmartyval modern líraiság ömlött az óklasszikai versidomba.”¹⁹⁴ A fent vázolt folyamatok értelemszerűen jellemzik a nem magyar nyelvű magyarországi irodalmakat is: mind a cseh nyelven író evangélikus szlovákokét, mind a nyugat-szlovák irodalmi nyelv különféle változatait használó katolikus szlovák szerzőkét is. Ez utóbbi emblemikus alakjai közé tartozik Kollár költőtársa, Ján Hollý (1785-1849) katolikus papköltő is, aki más egyéb klasszikus versformák művelésén kívül vergiliusi mintába öntötte és nagy-morva színpalak közé helyezte¹⁹⁵ *Svatopluk* c. eposzát, amely 1833-ban jelent meg.¹⁹⁶ A klasszicizmus masszív jelenlétére a magyarországi nemzetiségek kulturális életében pedig talán a legjobb példával Bohuslav Tablic szolgált, aki már a magyarországi romantika virágzásának évtizedében, azaz 1832-ben jelentette meg cseh nyelvű átköltésben a budai királyi Egyetemi Nyomdában a klasszicizmus legnevesebb francia teoretikusának, Despreaux Boileau-nak a versszerzés művészetével foglalkozó költeményét.¹⁹⁷ A fenti szlovák, cseh és magyar példaanyag szinte korlátlanul bővíthető volna az 1820-as és 1830-as évekből, ám ehelyett fordítsuk figyelmünket e példák mögött rejlő probléma valódi természetére. Vegyük számba először azon kísérleteket a művészetelméletben, amelyek a szóban forgó problémát úgy igyekeztek megoldani, hogy a két művészeti stílus vagy korszak határmezsgyéjén egy újabb, harmadik, átmeneti korszakot jelöltek ki. E módszer lényege, hogy a két művészi paradigmarendszer közötti bonyolult dinamika leírása helyett egy új szakaszt iktatnak közbe, amelyet fölruháznak az önálló stíluskorszak és -irányzat jogosultságaival. E kísérletek időnként sikerrel, máskor sikertelenül zárultak. (A sikeresek között említhetjük például John Shearman igyekezetét, aki az érett reneszánsz és barokk közé, az átmenetiség megragadására újabb korszakot, mégpedig a manierizmust iktatta be.¹⁹⁸) E módszerrel szemben azonban a tárgyalt jelenséget a 20. századi

¹⁹⁴ HORVÁTH János, „A magyar irodalom fejlődéstörténete”, in KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára szerk., HORVÁTH János *irodalomtörténeti munkái I.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 57–452, 270.

¹⁹⁵ Hasonló jelenségre van példa a magyarországi német nyelvű irodalomban is. Pyrker János László eposzának cseh történelmi vonatkozásaira legutóbb Elisabeth KLECKER hívta föl a figyelmet tanulmányában: „*Bókok, amelyek egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást*”. Pyrker János László: *Rudolph von Habsburg (1825)*, in BALOGH Piroska – LENGYEL Réka szerk., *Római költők a 18-19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 235-247, 237-238.

¹⁹⁶ [JÁN HOLLÝ], *Svatopluk. Vítazská báseň we dwanácti Spewoch od Gana Hollého*, W Trnawe, u Jana Krst'. Gelinka, 1833.

¹⁹⁷ [DESPREAUX BOILEAU], *Uměň básnjřské, které we francouzském gazyku Boileau Despreaux we čtyřech zpěwjch složil, w česko-slowenský pak gazyk přeložil Bohuslaw Tablic*, W Budjně, w král. universické tiskárně, 1832.

¹⁹⁸ A manierizmus eredetileg esztétikai hiányosságot jelölő fogalmát pozitív tartalommal töltötte meg John SHEARMAN, *Maniera as an Aesthetic Ideal. The Renaissance and Mannerism*, in *Studies in Western Art 2*, Princeton, Princeton University Press, 1963, 200–221.

tudományelmélet egyik legnagyobb hatású gondolkodója, Thomas S. Kuhn a tudományos paradigmák rendszerszerű természetével igyekezett magyarázni,¹⁹⁹ amelyet más szerzők a humanóriák területén a bonyolult rendszerek változási folyamataként kíséreltek megragadni.²⁰⁰ Ezt a módszert egészíti ki a modern irodalomtudomány iskoláinak olyan interpretációs eszköztára, amely az értékelő szempontot fölfüggesztve az átmenetet a fenomén primér megnyilvánulási formájaként kezeli, és ezáltal biztosítja az újraolvasás és reinterpretáció lehetőségét. E szempontból térségünkben mérföldkönek tekinthető Peter Zajacnak az irodalomtudományról mint szinoptikus térképről való elméleti alapvetése,²⁰¹ valamint a *České literární romantično* c. kötet megjelenése, és szerzőinek igyekezete a címben szereplő fogalom történetének és jelenlegi alkalmazhatóságának tisztázására. Ennek kapcsán Dalibor Tureček fölhívta a figyelmet arra, hogy az irodalomtudományi modellek egymást való meghaladása helyett az érvényes modellek együttélése jóval termékenyebb módszer az irodalomtudományi diskurzusban.²⁰²

A kollári életmű újraolvasására és reinterpretációjára tett kísérletek a rendszerváltás csatazajának elhalta után megindultak, és az ezredforduló óta folyamatosaknak mondhatóak.²⁰³

A kollári személyiségtípus megragadására, valamint a közéleti figura működését irányító társadalmi, kulturális sémarendszer megrajzolására többrendbeli kísérlet történt,²⁰⁴ akárcsak az

¹⁹⁹ Thomas S. KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, The University of Chicago Press, 1996.

²⁰⁰ „As with a natural system, which needs, for instance, heat regulation, cultural systems also need a regulating balance in order not to collapse or disappear. This regulating balance is manifested in the stratificational oppositions. The canonized repertoires of any system would very likely stagnate after a certain time if not for competition from non-canonized challengers, which often threaten to replace them. Under the pressures from the latter, the canonized repertoires cannot remain unchanged. This guarantees the evolution of the system, which is the only means of its preservation. On the other hand, when no pressures are allowed release, we often witness either the gradual abandonment of a system and movement to another (e.g., Latin is replaced by its various Romance vernaculars), or its total collapse by means of a revolution (overthrow of a regime or the total disappearance of hitherto preserved models, etc.).“ Itamar EVEN-ZOHAR, *Polysystem Theory*, in *Poetics Today* 1990/1, 9-26, 16.

²⁰¹ Peter ZAJAC, *Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa*, in TUREČEK, Dalibor – URVÁLKOVÁ, Zuzana szerk., *Mezi texty a metodami*, Olomouc, Periplum, 2006, 13–22.

²⁰² „Přiznáním nevyhnutelné plurality koexistujících modelů zároveň mizí představa literárních vývinových proměn literárněhistorického myšlení, kdy nastupující, dokonalejší varianta poznání »překonává« předcházející, již nedostačující stupeň.“ („Az egymással együttélő modellek kikerülhetetlen pluralitásának beismerésével egyúttal eltűnik az irodalomtörténeti gondolkodásból az irodalmi fejlődésből fakadó változásoknak azon képzelet, amely szerint a megismerés következő, tökéletesebb változata »meghaladja« az őt megelőző, már elégtelen szintet.”) Dalibor TUREČEK, *Synopticko-pulzační model českého literárního romantična*, in UŐ. szerk., *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*, Brno, Host, 2012, 94.

²⁰³ Róbert KISS SZEMÁN, *Jan Kollár, velký kreátor. Grundlage II. Emblematický národopis: zeměpis, národopis, přírodopis a zoologie*, in *Slovanský přehled* 91(2005), 557-563.; Jan KOLLÁR – Martin C. PUTNA, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha, Academia, 2014.

²⁰⁴ Vladimír MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Praha, HŠH, 1995 (II. bővített kiadás.); Róbert KISS SZEMÁN, *Slovanský Goethe v Pešti. Jan Kollár a národní emblematicismus střeoevropských Slovanů*, Praha, Akropolis, 2014.

alak elhelyezésére a cseh és a szlovák nemzetépítési folyamatban.²⁰⁵ Ugyanakkor szükségesnek látszik további olyan modern irodalomtudományi szempontok bevonása a vizsgálatba, amelyek a befogadói horizont változására, a kulturális kánon alakulására,²⁰⁶ vagy pedig a hatalommal kapcsolatos kérdésekre keresik a választ. Egy jövőbeni, a Kollár-recepció megírására irányuló, komparatiztikai szempontokat is magában foglaló kutatásnak tehát a fenti eredmények és módszerek figyelembevételével kellene keresnie a választ arra kérdésre is, hogy a cseh és a szlovák recepció mikor és miért tért el egymástól, és ennek kapcsán miért részesítette előnyben a kollári életmű betagolását a klasszicizmus vagy a romantika kulturális kánonjába.

A fenti szlovák és cseh szakirodalommal egyetértésben megállapítottuk, hogy a kollári költői munkásságot alapvetően a klasszicizmus és a romantika közötti oszcilláció jellemzi. A *Szlávia leánya* 1824-es első kiadása egyrészt iskolapéldája lehet a ragaszkodásnak a klasszikus formákhoz, másrészt azonban a romantikus költői attitűdnek, tájszervezésnek, történelemhez való viszonynak is,²⁰⁷ amely feszültség hasznára van a mű esztétikai értékének. Az 1824 és az 1832 közötti két megjelenés közötti időszak kulcsfontosságú nemcsak a költői mű terjedelme és szerkezetének megváltozása miatt, hanem abból a szempontból is, hogy a lírai alanyok ebben az időszakban érzékelhetően nem volt ereje újraindítani életművét, másképpen fogalmazva csökkent a késztetése, hogy eleget tegyen az egyre erősödő romantikus befogadói elvárásoknak. Ebben az időszakban Kollár már a harmincas éveit taposó érett férfi volt, akinek életéből egyre nagyobb szeletet hasított ki egyházi és közéleti szereplése. A költői szerep ezzel kapcsolatos párhuzamos sorvadásával Kollár föladta annak a lehetőségét is, hogy fiatalabb pályatársai példáját követve szintén irodalmi nyelvet váltson. A cseh irodalmi nyelv föladása az új szlovák irodalmi nyelv javára ugyanakkor – a recepció tanúbizonysága szerint – a szlovák romantikus nemzedékhez való tartozás egyik visszamenőleges előfeltételévé is vált. Ezt a lépést csak az egy nemzedékkel fiatalabb szlovák kortársai tudták megtenni, nem utolsósorban Ľudovít Štúr ösztönzésére. Kollár ezzel szemben fokozatosan belemerevedett a magyarországi

²⁰⁵ MATUS László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000. Szakdolgozat, történelem szak.; Uő, *Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben*, in *Világtörténet 2000/ősz-tél*, 61-73.

²⁰⁶ E téma kapcsán nehezen kerülhető meg a kánonnak mint kulturális érdekérvényesítésnek a fogalma. Ennek szélesebb tárgyalása helyett most csak Frank KERMODE, *Institutional Control of Interpretation* c. tanulmányára utalunk, in *Salmagundi*, 43, 1979/Winter, 72-86.

²⁰⁷ „V Kollárově konceptu minulosti je romantický především vypjatý citový postoj, který je k dějinám i přítomnosti zajímán. Hned v druhém verši »Předzpěvu« se objevuje expresivní protiklad kolébky a rakve, duchové dávných hrdinů procházejí za úpěnlivého sténání zříceninami současnosti a postoj k úpadku vlasti je přirovnáván k pláči nad kostmi mrtvé milenky. Hlavnými rozlišujícími příznaky pro nás tedy budou: mystizující příklon k ranému středověku, akcent na motivy vypjaté citovosti, užití charakteristických romantických motivů, forma sonetu, respektive sonetového věnce, / intertextuální souvislost s dobově prestižními romantickými díly německé provenience, stejně jako s Byronem.” Dalibor TUREČEK, *Synopticko-pulzační model... i.m.*, 108-109.

(szlovák) klasszicista lírai hagyományba, és már életében e panteon emblematikus figurájává vált. Ezzel párhuzamosan természetesen a cseh ízléshorizont is eltolódott a romantika irányába, ám a cseh kulturális közeg elsősorban nem a klasszicistát, hanem a pusztán lánglelkű költőjét, a nyugati szláv pusztulásának ossziáni bárdját és a csehszlovák nyelvi egység apostolát látta a költőben. E szerepek pedig – a szlováktól eltérő módon – inkább a (pre)romantizmusban jelölték ki a költői mű cseh kánonbeli pozícióját.

Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc politikai és társadalmi megrázkódtatásaival (a Habsburg-ház trónfosztása, a magyarországi nemzetiségek fegyveres fölkelései stb.) Kollár szemében mintegy igazolták a politikai radikalizmus kártékonyágát és az ezzel karöltve járó romantikus nemzetépítés koncepciójának a tarthatatlanságát. A Habsburg-restauráció jó érzékkel választotta ki azokat a személyeket, akiket lojalitásuk jutalmaként közelebb engedett a hatalomhoz. Kollár bécsi egyetemi katedrát kapott az udvartól, amely közéleti karrierjének betetőzését jelentette, valamint lehetőséget harcolt ki magának, hogy javaslatot tegyen a felső-magyarországi szláv iskolarendszer kialakítására. Vojtech Jiráť nemcsak Kollárral, hanem a magyarországi születésű szlovák költői nemzedékkel kapcsolatos fogalma, „az empir klasszicizmus” azért találó, mert kifejezi egyrészt azt a fajta magyarországi klasszikus-klasszicizáló hagyományt, amelyről fentebb már szóltunk, másrészt utal az uralkodó hatalomhoz való lojális viszonyulásra is, amely Kollár esetében jócskán meghaladta a szokásos mértéket.²⁰⁸ Kollár, amikor úgy döntött, hogy elhagyja Pestet és Bécsbe költözik, joggal vélhette úgy, hogy magyarországi szlávként győztesen került ki a magyar nacionalizmussal vívott harcából, hogy a cseh nyelvűség védelmében gátat vetett az új szlovák irodalmi nyelv terjedésének, valamint hogy a polgári radikalizmussal szemben a felvilágosodás-kori abszolutizmus pártjára állva elnyerte az uralkodóház kegyeivel életjutalmát is.

3.3. A szláv nemzeti emblematizmus és apologetika

Amint azt az előző fejezetekben láthattuk, a kollári életmű egyrészt szervesen kapcsolódott a magyarországi kulturális hagyományhoz, másrészt azonban igyekezett megfelelni a modern nemzetépítésből fakadó elvárásoknak is. E kettősség jegyében kísérlem meg az első alfejezetben meghatározni és bevezetni a szláv nemzeti emblematizmus fogalmát, amelyet az alteritás egy

²⁰⁸ Jiráť a teljes szlovák felvilágosodás napóleoni nemzedékére alkalmazza ezt a fogalmat: „Generace empirových klasicistů, narozených mezi 1793-1798, odlišuje se od preromantiků spíš místně než věkem. Nejvýraznější z nich přicházejí ze Slovenska, tak Kollár, Šafařík, Palacký, Hollý (který však píše slovensky), (...). („Az empir klasszicisták nemzedéke, amely 1793-1798 között született, inkább földrajzilag, semmint időben különbözik a preromantikusoktól. A legjelentősebbek Szlovákiából (sic!) érkeznek, így kollár, Šafařík, Palacký, Hollý, [aki azonban szlovákul ír], [...]”) Vojtěch JIRÁť, *Lyrika českého obrození*, in UŐ, *Portréty a studie*, Praha, Odeon, 1978, 24-32.

nem túlságosan ismert műfajának nevéből kölcsönöztem, ám remélhetőleg jó szolgálatot tesz majd a 19. század eleji közép-európai nemzeti kultúrákban zajló folyamatok leírására. További vizsgálódásaim a szláv/szlovák nemzeti apologetika tárgykörébe tartoznak, amelynek keretében figyelmemet Kollár jelentős kulturális és történeti recepcióval rendelkező népkarakterológiai munkájára, a szláv/szlovák nemzet jótulajdonságait tárgyaló páros prédikációjára irányítom, és megkísérlem föltárni annak magyarországi forrásvidékét. A fejezet végén a szlovák író *Felső-itáliai útirajz*-ára összpontosítok, annak is a magyarországi szakaszára, amelynek során az utazást szimbolikus cselekvéssorként értelmezve a szláv és a magyar kultúrtáj ütköztetésének módját veszem szemügyre.

3.3.1. A szláv nemzeti emblematizmus fogalma és jellemzői

Szlávia különféle szerepekben való hangsúlyos megjelenése a *Szlávia leánya* című költői műben jó alkalmat teremt arra, hogy e dolgozatban használt egyik központi fogalom, a nemzeti emblematizmus természetére alaposabban rávilágítsak. Az embléma a reneszánsz és barokk kor irodalmának szöveges és képi elemeket ötvöző műfaja volt, amely egyúttal fontos didaktikai üzenetet is közvetített. A szöveges és képi elemek ötvözésével hatékonyabb módon igyekezett eljuttatni üzenetét a befogadóhoz. E szinkretikus műfaj az újkori európai kultúrában a reneszánsz idején jelent meg, és akkor elsősorban az ókori művészeti és bölcséleti hagyományt volt hivatva feleleveníteni és közvetíteni. Az embléma mint műfaj megjelenése mögött elsősorban a kora újkori grammatológiának az egyiptomi szakrális íráshoz az a tévesen kapcsolt feltételezése állt, hogy „a hieroglifák nem csupán az általuk egyenesen leképezett dolgokra vonatkoznak (...), hanem elvont fogalmakra is, amelyeket az allegorikus vagy enigmatikus módusznál kell kifejtetni a képekből.”²⁰⁹ Az embléma műfaja tovább élt a barokk korban is, ekkor azonban elsősorban az ellenreformáció szolgálatába állították a többnyire jezsuita szerzők: a 17. és 18. századi barokk emblémákra mindenekelőtt a vallási apológia volt a jellemző, ugyanakkor azonban a műfaj megőrizte tanító és nevelő jellegét.²¹⁰ A 18. század végi és 19. század eleji nemzeti ébredés számos vonatkozásban átvette és saját igényeihez igazította ezt az alteritásból örökölt kulturális alakzatokat. A fenti műfaji jellegzetességek, valamint a nemzeti ébredés korának az alteritáshoz való szoros kötődése miatt választottam az emblémát

²⁰⁹ Jan ASSMANN, *Religio duplex. Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, é.n. [A magyar fordító copyrightja 2013], 54.

²¹⁰ KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI-XVIII. században*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2005.

mint műfajt ahhoz, hogy a nemzeti jelző hozzákapcsolásával megalkossam belőle a nemzeti emblematicizmus fogalmát, amelyet először cseh nyelvű Kollár-monográfiámban használtam.²¹¹ A fogalomhoz oly módon jutottam el, hogy áttekintettem azokat a 18. század végén és 19. század első felében keletkezett cseh és szlovák nyelvű tudományos, publicisztikai, politikai, irodalmi, néprajzi stb. szövegeket, amelyek a modern cseh és szlovák nemzet kulturális kánonjának gerincét alkotják. E szövegtörzset vizsgálat alá véve arra a megállapításra jutottam, hogy annak legfontosabb tematikai egységei minden kétséget kizáróan a saját nemzethez rendelhető javak katalogizálása és bemutatása volt, valamint ugyanezen javak más nemzetektől való elperlése. Ez egyfajta dichotómián alapuló világlátásmódra utalt, amely a *mi* és *ők* szembeállításával modellálható leginkább.²¹² Ez a modell pedig olyan erősnek és egyetemesnek bizonyult, hogy fölülírt minden műfaji, műnemi szabályt (epikai, lírai vagy drámai alkotásokban egyaránt ez a monotematika volt jelen), túlnyúlt a művészeti ágak határain is, azaz egyformán jelen volt szöveges, képi és hangyi tartalmakat hordozó művészeti ágakban, sőt ebből a szempontból nem tett különbséget a művészet és a tudomány területe között sem. A *mi-ők* szembenállás természetesen magával hozta a *másik* szemrevételezését is, azaz a kutatásba részlegesen bevontam más közép-európai modern nemzetek 18-19. századi szövegtörzseit is. Ez a vizsgálat azzal a sejtéssel, ám mértékét tekintve mégiscsak megdöbbentő megállapítással végződött, hogy korrelációjuk minden kétséget kizáróan párhuzamok, ellentétek és megfelelések szigorúan strukturált rendszere jellemzi a teljes közép-európai kulturális, művészeti és tudományos teret.²¹³ E rendszer történetiségben való kialakulását és formálódását, belső szerkezetét, az azt alkotó paradigmatörzseket összefoglalóan nevezem tehát nemzeti emblematicizmusnak, amelyen belül megkülönböztethető a szláv nemzeti emblematicizmus fogalma is. A nemzeti emblematicizmus tehát a nemzeti ébredés korszakának azon diszkurzív tere, amelyet a modern polgári nemzetek megteremtésének igénye és feladata hívott életre, és ahol a kultúra, a tudomány, a politika és a közélet valamennyi jele rendszerszerűen a nemzetre vonatkozik. A nemzeti emblematicizmus mint olyan ennél fogva magában foglal minden olyan közlést és információt, amely az újonnan megképzendő modern

²¹¹ KISS SZEMÁN, *Slovanský Goethe... i.m.*, 95-98.

²¹² A magyar-szlovák viszonyrendszerhez vö. KÄFER István, *A mienk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről*, Budapest, Magvető, 1991.

²¹³ „A kölcsönös nézőpontok generáltézise (az egyéni álláspontok felcserélhetősége és az egyéni relevanciák illeszkedése) illetve a különféle egyéni invenciókból származó tudásnak a többi csoporttag által elfogadottá – anonimmá, s ezzel a csoporttagok tudatában objektívvá – válása olyan »Mi«-t (»mi mindannyian«) határoz meg, amelynek tagjai lényegében ugyanazt tekintik valóságnak. A leülepedett és intézményesült tudásnak az az összessége, amely erre a valóságra vonatkozik, a csoport tudáskészlete; ez elsősorban nem adatszerű tudást jelent, hanem tájékoztató sémául szolgáló kulturális mintát.” S. VARGA PÁL, *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág... i.m.*, 42.

nemzet nyelvére, kultúrájára, tudományos életére, történelmére, társadalmi berendezkedésére stb. vonatkozik, és legfontosabb célja a modern nemzeti nyelv, kultúra, intézményrendszer, állam stb. megteremtése volt.²¹⁴ A 19. század első feléhez tartozó nemzeti emblematizmus értelemszerűen nem léphet ki a prepozitivistá tudományosság területéről, ami azt jelenti, hogy a reneszánsz filológia, a barokk tudományosság, a felvilágosodás-kori racionalizmus és a romantikus történettudomány eredményeinek felhasználása és alkalmazása egyaránt jellemzi, ami a modern európai tudománytörténet rendkívül színes és ellentmondásoktól terhes fejezetévé teszi.²¹⁵ Az alábbiakban a nemzeti emblematizmus némely fontos vonását szeretném fölvezetni azokon a területeken, amelyek kulcsfontosságúaknak bizonyultak a kollári életmű vonatkozásában is.

A közép-európai nemzeti fejlődés többnyire önmeghatározással indult, amely gyakorta annak megállapításával kezdődött, ki *nem* tartozik a szóban forgó nemzeti keretekbe. Kollár számára, mint a fentiekben már láttuk, alapvetően a modern nemzetté válás folyamatában előbbre tartó német és magyar nemzeti élet szolgált viszonyítási pontként. Kollár a szláv nép etnikai határait és nemzeti önazonosságának jellemzőit keresve számos esetben alkalmazta azt a módszert, hogy valamely más nemzethez *képest* határozta meg, kit tekint a szláv nemzethez tartozónak. A *Szlávia leánya* 1832-es kiadású 271. számú szonettjében például olyan békés patakhoz hasonlítja a szlávokat, amely szelíden, hosszú kanyarokkal, kitérőkkel folydogál, de végül mégis célba ér. Ezzel szemben a nem-szlávokat sebes folyású patakként írja le, amely erőszakosan váj magának új medret a tájban. E költői kép mentén megjelennek a különféle emberi társadalmak is: a szelíd patak, amely megtermékenyíti a síkságokat és áldást hoz a partján épült városokra, természetesen a szlávok életterének a része, míg mások, a többiek sebes folyású folyók partján, iszapos mezőkön és szomorú romok között élnek. A kollári emblematizmusban így módon ez utóbbi képsor a magyarsághoz és a németiséghez rendelődik hozzá, és a hirtelenséget és erőszakosságot mint rossz nemzeti tulajdonságokat reprezentálja. A *nem-mi* Kollárnál többnyire erős negatív érzelmi töltettel társul. Ifjúkori emlékei között is meghatározó élmény a mosóci piacra érkező magyar halárusokkal való találkozása. E gyermekkori élmény a leírásakor a narrátor a halat könnyen romló, rothadást hordozó élelmiszerként ábrázolja: a belőle áradó bűz, a haltól minden körülmények között szabadulni

²¹⁴ Dalibor TUREČEK, *Synapticko-pulzační model českého literárního romantična*, in Uő a kol. szerk., *České literární romantično*, Brno, Host, 2012, 92-142.

²¹⁵ A tudományosság és a nemzet viszonyához vö. Ralph JESSEN – Jakub VOGEL, *Einleitung. Die Naturwissenschaften und die Nation. Perspektiven einer Wechselbeziehung in der europäischen Geschichte*, in UőK szerk., *Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte*, Frnakfurt – New York, Campus Verlag, 2002, 7-38.

akaró magyar kereskedők pénzsóvársága, a felfordulás, amelyet a piaci árusok okoztak a városban – mindez olyan élményként jelenik meg, amely alkalmas egy másik nemzet általános jellemzésére is.²¹⁶

Az emblematiszmus nemzetrajz részét alkotja többek között a nemzeti panteon és pogány szláv mitológia is, amelyben helyet kapnak mind a szláv nemzet nagy történelmi alakjai, mind pedig a pogány szláv hitvilág istenei. A *Szlávia leánya* 1852-es kiadásának 218. szonettjében a szláv–germán ellentét mitológiai síkon jelenik meg: Tuisko germán isten egykor feleségül akarta venni Szláviát, ám mivel kosarat kapott, a germán isten bosszúból arra törekszik, hogy rabszolgánőjévé tegye a szláv istennőt. Ugyanezen kiadás 221. versében Germánia úgy jelenik meg, mint a szlávság csontkápornája, és német alakok csak elvétve jutnak be a Szláv Mennyországba. Ez a kiváltság főleg azon népeket illeti meg, akik békében élnek a szlávokkal vagy már beolvadtak a szlávságba. E szerencsés nemzetek a litvánok, lettek, finnek, valamint a bolgárok, akik önként csatlakoztak Szlávia birodalmához (1852, 492).²¹⁷

A nemzeti emblematiszmus földrajzi vonatkozásait a későbbiekben fogjuk részletesen tárgyalni, itt az emblematiszmus nép-, növény- és állatrajzot vesszük vizsgálat alá. E területek bevonása a nemzeti emblematiszmus diszkurzív terébe azért volt fontos, hogy az emblematiszmus szláv földrajz által a szlávság számára kijelölt életteret belakhatóvá tegyék. A kollári nemzeti emblematiszmus a szláv nemzetnek tulajdonított jellegzetességeket kiterjesztette a növény- és állatvilágra is: a német ily módon erőszakos és szemtelen veréb, amely kitúrja fészkelő helyéről a szláv fecskét (1852, 180). A németek és dánok varjak, amelyek egymás szemét tudvalevőleg nem vájják ki, de összefognak, hogy a rügeni szlávokat germanizálják (1852, 183). Emblematiszmus állatfigurákkal jeleníti meg Kollár például Lengyelországot, amely a Visztula partján legelésző ártatlan kecskegida képét ölti magára, akit azonban egy sas és két sastojo (Oroszország, Ausztria és Poroszország) tép szét darabokra (1852, 256).²¹⁸ A költő kísérője a *Szlávia leánya* első három énekében a szláv Ámor, Milek: Prágában kalauzolván a lírai alanyt Milek galambbá változik, s ezen emblematiszmus madár képében vezeti végig őt a cseh fővárosra. A szláv galambistenség természetesen elkerüli a fősvény németek házát, és azon szláv lakta helyekre vezeti el, ahol szeretettel fogadják (1852, 227). Röptében útba ejti a prágai városházát

²¹⁶ Ján KOLLÁR, *Paměti z mladších let života*, in *Vybrané spisy Jana Kollára II.*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, 106–108.; A kollári életmű magyarságképehez a szóban forgó műben vö. legújabban Marta FÜLÖPOVÁ, „... já nenávistníkem žádného národu nikdy jsem nebyl, ale...” *Obraz Maďarov v Pamětiach z mladších let života Jána Kollára: potreba, stratégia a poetika nepriateľstva*. Kézirat, a szerző szíves hozzájárulásával.

²¹⁷ A szövegben található zárójeles utalások a *Szlávia leánya* kiadásának évét és a szonett számát jelölik.

²¹⁸ A toposzhoz vö. Jovan RAJIĆ a *Boj zmaja sa orlovi (A sárkány harca a sasokkal)* 1791-ben megjelent allegorikus eposzát, amelyben Oroszország és Ausztria sasként, Törökország pedig sárkányként jelenik meg. MILOSEVITS Péter, *A szerb irodalom története*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 70.

is, amelynek tetején huszonhétszer szólal meg a harang a Fehér-hegyi csata (1620) után kivégzett huszonhét cseh főnemes tiszteletére (1852, 232). A csata elvesztéséért Kollár persze a magyar protestánsokat okolja (1852, 230), A szláv emblematikus állatrajzhoz gazdag példaanyaggal járulnak hozzá a *Szlávia leánya* földöntúli énekei is: a Szláv Purgatóriumban, amint azt már a *Szláv Pokol Pesten* c. monográfiámban részletesen bemutattam,²¹⁹ a lírai alany szintén madár-allegóriával illusztrálja a cseh nemzeti élet helyesírással kapcsolatos vitáit (1852, 522).

A kollári emblematikus növényrajz fejlődésének egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása, hogy a *Szlávia leánya* első kiadásának *Előénekében* a tölgyfa még Oroszországot jelképezi, amelyhez a lírai alany azért simul, hogy helyt álljon a történelem viharáiban, ugyanakkor a nyolc évvel későbbi kiadásban Kollár a tölgyfához mint emblematikus növényhez már a germánságot rendelte hozzá, és a szlávok emblematikus fájának a hársfát tette meg. E változások azt mutatják, hogy Kollár tisztában volt a nemzeti emblematizmuson belüli paradigmarendszerek következetességének szükségességével, ezért a szláv nemzeti botanikát is egységesítette, szervezettebbé tette alkotói munkássága folyamán.²²⁰ A nemzeti emblematizmus részletekbe menő kidolgozására további jó példa az emblematikus meteorológia megjelenése is az életműben – Kollár szerint ugyanis a csehek által lakott területeken mindig ragyogóan süt a nap, míg a németek lakóhelyei általában felhősek (1852, 227).

A fenti példatár segítségével igyekeztem némi ízelítőt adni az emblematikus nemzetrajz fölépítéséből és sokszínűségéből, amellyel Kollár nagyban hozzájárult nemcsak a csehek és szlovákok, hanem általában véve a közép-európai szláv nemzetek sikeres nemzeti stratégiájának kialakításához is a 19. század folyamán. E hosszú út azzal vette kezdetét, hogy Kollár kijelölte a szláv nemzet államhatárokra átnyúló etnikai területét, majd ezt emblematikus értékű földrajzi helyekkel tette otthonossá, ezek után újabb diszciplínákat hódított meg a nemzeti élet számára, majd végül azzal zárult, hogy a nemzeti ügyet eszkatologikus dimenzióval ruházta föl. Ettől fogva a nemzethez való tartozás megszűnt magánügynek lenni, ehelyett az üdvözülés szekularizált formájává vált. Ebben az értelemben és szerepében látunk neki, hogy a most következő fejezetekben a kollári prózai művekben, azaz egy prédikációban és egy útleírásban vegyük a jelenséget górcső alá.

²¹⁹ KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol... i.m.*, 94.

²²⁰ Ezzel a problémával részletesebben itt foglalkoztam: KISS SZEMÁN Róbert, *Ján Kollár „elhíresült” Slávy dcera... i. m.*, 153–159.

3.3.2. A szlávok jó és rossz tulajdonságai

Molnár János pesti evangélikus lelkész 1819-ben bekövetkezett halála után a helyettes szlovák káplán státuszával kapcsolatos viták, amint azt fentebb tárgyaltuk, egyre inkább elmérgesedtek a pesti evangélikus egyházban. A komoly nyelvi és nemzetiségi ellentétek arra ösztökélték Kollárt, hogy a nemzettel kapcsolatos nézeteinek ne csupán költői műveiben vagy pedig nemzeti programjaiban adjon hangot, hanem az egyházi élet nyújtotta keretek között is a szószerkekre vigye a problémát, amint azt a 2.5.3. alfejezetben jeleztük. A világi témák jelenléte a szlovák evangélikus gyülekezetek istentiszteleti rendjében a prédikáció-történetnek számos korszakában megfigyelhető.²²¹ Ilyen korszaknak bizonyult a 19. század első néhány évtizede is, amikor is a felvilágosodás-kori racionalizmus a vallási életben is a gyakorlatiasságot helyezte előtérbe. A prédikátorok Igéhez való viszonya ennél fogva többnyire praktikus, erkölcsi és tanító célzatúnak bizonyult. Isten ígéje a hívek számára eligazító üzenetet hordozott az élet mindennapi kérdéseiben, vagy sarkosabban fogalmazva idomult a prédikáció világi, gyakorlatias mondanivalójához.²²²

A szláv nemzet jó tulajdonságai című prédikációk elhangzásának pontos idejét Kollár az 1822-es év Szentháromság ünnepe utáni hatodik vasárnapjára, Péter Pál napjára datálta. Mindez második megjelenésükből világlik ki, amikor is Kollár beleszerkesztette őket 1831-es *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi prédikációk és beszédek* című gyűjteményébe is.²²³ Első alkalommal az iker-prédikáció külön füzetben, huszonhat számozott oldalon jelent meg, ám ez a kiadás az évszámon kívül nem tartalmazott pontosabb utalást az elhangzás időpontjára,²²⁴ ami nyilvánvalóan arra enged következtetni, hogy a két prédikáció az adott évben még élénken élt a gyülekezet emlékezetében.

Kollár szóban forgó beszédei egyértelműen apologetikus jellegűek: olyan egyházi közösség vallási és nemzeti érdekeinek védelmében íródtak, amelyet mind a korabeli jegyzőkönyvek

²²¹ Vö. RAFFAY Sándor, *Az evangélikus egyház liturgiája*, in *Evangélikus templomok. Készült az Országos Luther Szövetség munkaközösségében, Kemény Lajos a szerkesztőbizottság elnöke, Dr. Gyimesy Károly felelős szerkesztő vezetésével*, Budapest, Atheneum, 1944, 473-478.

²²² Vö. Ján MICHALKO, *Kázňové smery*, Bratislava, Vydal Tranoscius Lipt. Mikuláš v cirkevnom nakladateľstve, 1955. – *A Kazatelia smeru praktického (A gyakorlati irányzat prédikátorai)* c. 8. fejezettel a 44-102 lapokon.

²²³ „W den Petra a Pawla a w neděli ssestau po S. Trogici. (1822)”. [Ján KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči* od Jana Kollára, cjrkwe ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho 1831, 497.

²²⁴ [Ján KOLLÁR], *Dobré vlastnosti Národu Slowanského. Dwoge kázanj od Jana Kollára, Kazatele cjrkwe ewangel. Pešťansko-Budjnské*, W Pešti, pjsmem Jana Tomáše Trattnera z Petroce, 1822.

tanúbizonyossága,²²⁵ mind Kollár utólagos interpretációja²²⁶ szerint azzal vádoltak, hogy elhanyagolja vallási kötelességeit. Nem csodálható tehát, ha a prédikátor a szláv nemzet első és legfontosabb jó tulajdonságának az „istenességet” („nábožnost”) tette meg. A hangsúlyos első hely egyben arra a tényre is utal, hogy az evangélikus egyházi szervezet olyan keretként szolgált a 19. század első felében, amelyben a nemzettel kapcsolatos kérdések és a nemzeti küzdelmek is manifesztálódtak.²²⁷

A második, prédikációban megjelenő szláv jó tulajdonságnak Kollár a „dolgosság”-ot látta. A dolgosság és szorgalom erényként való szerepeltetésének egyik lehetséges kézenfekvő magyarázatát a polgári fejlődés bizonyos fokához kötődő protestáns munkaerő nyújtja.²²⁸ Eszerint a munkavégzés az imádság egyik fontos és lehetséges formája. Az imádságos és dolgos életből fakadó isteni áldást pedig már ószövetségi vonatkozásaiban is az anyagi javak bősége kísérte. A pesti evangélikus egyházközség esetében a gyülekezet vagyonszerűbb és tekintélyesebb részét a németajkúak alkották. Ezért a kevésbé tehető és a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán álló szlovák hívek számára a kollári prédikáció második pontja, ha védelmet nem is jelentett az ilyen jellegű kritikával szemben,²²⁹ de legalább némi vigaszt nyújtott az egyre inkább elmérgesedő egyházközségen belüli vitákban.

A dolgosság mint erény megjelenése ugyanakkor a népiességhez is kötődik, amelynek köszönhetően a paraszti élet részét alkotó nehéz fizikai munkához kapcsolódó énekek és mesék a 19. század folyamán bekerültek a felvilágosodás-kori magaskultúrákba. A plebejusság mint fenomén ugyan egyre távolabb került Kollártól élete folyamán, ám mind népköltészeti

²²⁵ „A pesti egyház német iskolájában folyó oktatásban a szlovák fiatalok csak kis számban vettek részt, mivel egyrészt nem ismerték kielégítően a német nyelvet, másrészt szociális és társadalmi helyzetük a nevelés más módszerét kívánta meg.” MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 23., valamint a hozzá tartozó 85. sz. jegyzettel: „Sláwné Bratrstwa a Cýrkwe! Dobrodincowé a Milownjcy Mládeže! EOL [Evangélikus Országos Levéltár] Pesti Szlovák Egyház. Soltész János iratgyűjteménye. 106. doboz 1822-23. 6. Magyar nyelvű változatban: A (...) Evangéliumában egyesült keresztény atyafiak, kiváltképp ti Istentől magzatokkal megáldott szülék!”

²²⁶ „A szlovákok, látván, hogy elhanyagolják őket a németekhez képest, akiket persze jobban elláttak, részesítettek az istentiszteletben, minden vallással és vallási fölkészüléssel szemben szinte hideggé és érdektelenné váltak.” JÁN KOLLÁR, *Předmluva*, in UŐ., *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, III.

²²⁷ Vö. pl. Kollárnak Jozeffy Pálhoz (1775-1848) írott levelével (1842, július 19.), amelyben magyar lapokból való szemelvényekről van szó, és arra kéri a tiszai kerületi szuperintendenst, hogy egyházi címmel küldje válaszlevelét. Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi és Művészeti Levéltár – Slovenská národná knižnica Archiv literatúry a umenia M23 L30/2.; Újabb erről KERTÉSZ Botond, *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-49-ben*, Budapest, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület kiadványai, 2007 (Societas et Ecclesia, 5).

²²⁸ Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995.

²²⁹ A németajkú hívek többek között ezzel az érveléssel utasították vissza a szlovák iskola nyitására vonatkozó igényt. Vö. MATUS László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i. m.*, *Az anyanyelvi hitélet és oktatás alapjainak megteremtése (1819-1825)* c. fejezettel 15-30.

gyűjtésében,²³⁰ mind pedig a következő erény, az ártatlan vidámság taglalása során előkelő helyet biztosított a legnehezebb fizikai munkát végző társadalmi osztály szorgalmának. A dolgosság szinonimájaként a szorgalom erőteljes hangsúlyt kapott Johann Gottfried Herder szláv népekkel és az emberiség általános történetével kapcsolatos eszmefuttatásaiban is²³¹ – Kollár ezzel a külső tényezővel erősítette meg a fenomén immanens jelenlétét a prédikációiban.²³² Herder a történelem kerekének forgandóságán morfondírozva úgy látja, hogy a háború szellemét fölváltó csöndes szorgalom beköszöntő korszaka meghozza a jobb jövőt Európa számára, a szláv népek pedig, amelyek egykor „szorgalmasak és boldogak” voltak, fölébrednek álmukból és megszabadulnak rabszolgaláncaiktól.²³³ A herderi gondolatmenet, amely összekapcsolja a szorgalmat és a boldogságot, elvezet a Kollár által harmadik helyen tárgyalt szláv jótulajdonsághoz, amelyet a prédikátor „ártatlan vidámság”-nak nevezett el. Kollár az egész napos mezei munkáról hazatérő, vidáman daloló szláv parasztok képével egy ókori toposz újkori bukolikus változatának kulturális folyamába kapcsolódott bele.

A felvilágosodás és romantika korának természetesség-kultuszával és népiességével magyarázható a szlávok negyedik jó tulajdonsága, az „anyanyelv szeretete” is, amely a pesti szlovák evangélikusok esetében a húszas évek elején inkább óhaj, semmint realitás volt.²³⁴ A magyar királyság „Londonjába”²³⁵ mint gyorsan iparosodó nagyvárosba munka után érkező és megtelepedő szlovákok többségére ugyanis sokkal inkább jellemző volt a nyelvi asszimilációs

²³⁰ [JÁN KOLLÁR], *Národnié Zpiewanky čili Pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyššich stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenimi opatřené a wydané od Jana Kollára, Djl perwý, Wydánj hogné rozmnožené i perwé dwa tištné swazečky w sobě obsahujej*, W Budjně, w Král. Universické tiskárně, 1831. Vö. a VIII., *Hospodárstw a Rolnictw* c. fejezettel, amelyben olyan paraszti munkákkal kapcsolatos dalokat gyűjtött össze, mint a szántás, aratás, csépelés stb. 277-318.

²³¹ [Johann Gottfried HERDER], *Briefe zur Beförderung der Humanität, Herausgegeben von J. G. Herder, Erste Sammlung*. Riga, bei Johann Friedrich Hartknoch, 1793.

²³² A szakirodalomban meglehetősen eltérő nézetek találhatók azzal kapcsolatban, milyen hatást gyakorolt Herder Kollárra. Břtán tanulmányában tagadja a közvetlen hatást, és inkább a hazai irodalmi hagyományból származtatja a gondolatokat: Rudo BŘTÁN *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozprawy o literárnej vzájomnosti. Štúdia (S faksimile, autografom a 5 prílohami)*. Vydal Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši, é. n. 31. s. kk.; Elena VÁROSSOVÁ ezzel szemben kézenfekvőnek tartja a herderi hatást *Slovenské obrodenecké myslenie. Jeho zdroje a základné idey*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, 42. s. kk..

²³³ „Das Rad der ändernden Zeit drehet sich indess unaufhaltsam; und da diese Nationen grösstentheils den schönsten Erdstrich Europa's bewohnen, wenn er ganz bebauet und der Handel daraus eröffnet würde, da es auch wohl nicht anders zu denken ist, als dass in Europa die Gesetzgebung und Politik statt des kriegerischen Geistes immer mehr den stillen Fleiss und das ruhige Verkehr der Völker unter einander befördern müssen und befördern werden, so werdet auch ihr so tief versunkene, einst fleissige und glückliche Völker, endlich einmal von eurem langen trägen Schlaf ermuntert, von euren Sklavenketten befreiet, eure schönen Gegenden vom adriatischen Meer bis zum karpathischen Gebirge, vom Don bis zur Mulda als Eigenthum nutzen, und eure alten Feste des ruhigen Fleisses und Handels auf ihnen feiern dürfen (sic!).” Johann Gottfried HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, Vierter Theil*, Riga und Leipzig, bei Johann Friedrich Hartknoch, 1792, 42.

²³⁴ A kérdésről vö. MATUS László, *Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben*, in *Világtörténet 2000/ősz-tél*, 61-73.

²³⁵ [HORVÁT István], *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevééről, Értekezik Horvát István a' pesti fő iskolánál PRAESIDIALIS ACTVARIVS, és az ország bírói hivatal secretáriusa*, Pesten, Trattner Mátyás Betüivel, 1810, 25-26.

készség. Ennek a hajlandóságnak a folyománya lehetett a „más nemzet iránti türelem” is mint ötödik szláv jótulajdonság. Az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen vagy mesteremberként érkező felső-magyarországi népesség alkotta elsősorban a pesti evangélikus szlovák gyülekezetet, amely a pesti német őshonos polgársággal szemben kénytelen volt gyakorolni a türelem erényét. A Pesten új otthonra találó, számban és vagyonban gyarapodó szlovák közösség nevében prédikátoruk fogalmazta meg azt a kívánságot és igényt, hogy a más nemzet iránti türelemnek kölcsönösnek kell lennie.

A szláv nemzet jó tulajdonságainak kiválasztódására („vallásosság, dolgosság, ártatlan vidámság, az anyanyelv szeretete és a más nemzet iránti türelem”²³⁶) egyrészt a pesti evangélikus egyházközség életének már ismertetett eseményei, másrészt Kollár történelmi és filozófiai olvasmányai, többek között a felvilágosodás-kori német filozófusok hatottak.²³⁷ Harmadik lehetséges forrásként a 18. század végének és a 19. század első évtizedeinek német és szláv nyelvű történelmi és földrajzi munkáit jelöli meg a szakirodalom, amelyek a nemzetkarakterológia tárgykörébe tartozó szövegeket is tartalmaztak.²³⁸

Ugyanakkor azonban a lelkipásztori szolgálatnak vannak és mindig voltak olyan kényszerítő körülményei is, amelyekről a szakirodalom ezidáig kevésbé vett tudomást. Az evangélikus egyházközségek, amennyiben a történelmi körülmények engedték, pontosan szabályozták a lelkészi hivatalt betöltő prédikátor kötelességeit, többek között a heti rendes és rendkívüli prédikációk számát is. Az ezzel kapcsolatos szabályozások jól ismertek a magyarországi evangélikus egyház történetében.²³⁹ Ján Michalko prédikációs irányzatokat bemutató monográfiájában gondosan kiszámolta, hogy Kollár pesti működése során 18.000 oldalnyi

²³⁶ „Nábožnosť, pracovitost, newinná weselost, milowánj swé řeči a snášeliwost naproti giným národům.” [Ján KOLLÁR], *Dobré vlastnosti... i. m.*, 1822, 6.

²³⁷ Matthias Murko feltételezése szerint Kollár pesti éveiben nyúlt Herder műveihez, és alaposan megismerkedett velük: Matthias MURKO, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest*, Graz, Verlags-Buchhandlung „Styria”, 1897, 216, 1. sz. jegyzet.; Vö. továbbá Elena VÁROSSOVÁ, *Slovenské obrodenecké myslenie. Jeho zdroje a základné idey*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.

²³⁸ Vö. Rudo BRŤÁN, *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti. Štúdia, (S faksimile, autografom a 5 prílohami)*. Vydal Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši. é. n. Brťán a tanulmány 8. oldalán említi a *Staré noviny*-ban (1785, 37) található írást, amelyben Ján Hrdlička kiemeli a szlovák bizonyos tulajdonságait („úctivosť, dobrotivosť, milosrdnosť, prívetivosť k hostom, štedrosť, vľúdnosť, pracovitnosť, usilovnosť a spôsobnosť literárnu i v učení sa jazykom”). Brťán sajnos nem nevezi teljes nevén a folyóiratot, minden bizonnyal a *Staré nowiny liternejho umění* (1785-1786) c. periodikáról van szó, amelynek kiadója Jozef Tumler, egyik fő szerzője pedig Hrdlička volt. Sajnos a pozsonyi Egyetemi Könyvtár (Univerzitná knižnica) példányában nem találtam a megadott évfolyamban és lapon Hrdlička megjelölt írását. Ugyanakkor a szerző megjelölése nélkül *Národ Slowenský* címmel ugyanazon évfolyam 721-741. oldalain olvasható egy tanulmány, amelyben a szlovák nemzet erkölcséről és tulajdonságairól esik szó. A kutatást ebbe az irányba még nem zártam le.; Vö. továbbá [CSAPLOVIC János], *Gemälde von Ungern, Von Johann v. Csaplovics*, Pesth, Verlag von E. A. Hartleben, 1829, I, §33, 241-257.

²³⁹ Vö. Ján PETRIK, *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích*, Nákladom spolku „Tranoscius” v Liptovskom Svätom Mikuláši, 1946. Idézi: MICHALKO, *Kázňové smery... i. m.*, 18-19.

prédikációt írhatott.²⁴⁰ Az impozáns számok bővületében azonban elsikkadhat az a tény, hogy különösen a racionalista egyházi beszédek megírásához és megtartásához, amelyekbe nagyon sok nem biblikus jellegű tartalom is beszüremkedett, óriási mennyiségű világi és tudományos információra volt szükség. Ezt a hatalmas olvasmány- és műveltséganyagot Kollár a rendelkezésére álló valamennyi eszközzel igyekezett megszerezni. Levelezése tele van olyan kérésekkel, amelyek könyvek és folyóiratok beszerzésére, megkérésére irányultak. Ezek tetemes része német és szláv nyelvű munkákra vonatkozik, amelyek birtoklása időbeli korlátokba és egyéb nehézségekbe ütközött pesti környezetében. Ugyanakkor, mint már arról szó esett, Kollár már első rövid pesti tartózkodása idején is meglátogatta az Egyetemi Könyvtárat, és később a magyar szellemi élet számos alakjával,²⁴¹ többek között Toldy Ferencsel, a könyvtár vezetőjével is jó kapcsolatot ápolt.²⁴² A magyar szlavisztika megkezdte azoknak a forrásoknak a föltárását is, amelyek Kollárnak a magyar kulturális élethez való viszonyát tárgyalják.²⁴³ Ezekből kiderül, hogy pesti tartózkodásának évei során az anyanyelvi és német műveltségi ismeretei mellé folyamatosan fölzárkóztak az egyre nagyobb számban megjelenő magyar irodalmi és tudományos kiadványok is.

Közéjük sorolható a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat is, amely Fejér György és Thaisz András főszerkesztése idején alapvetően meghatározta a kialakulóban lévő modern közép-európai nemzetekről való gondolkozást.²⁴⁴ Ezért a lap nemcsak a magyar, hanem más

²⁴⁰ „Keď povážime, že skoro za 20 rokov bol kazateľom slovenského evanjelického sboru peštianskeho a rátame, že každý rok povedal priemerne 60 kázni na riadnych službách Božích, máme pred sebou úctyhodné číslo: 1800 kázni. K tomu treba prirátat' kazuálne kázne a reči, ktorých počet je aspoň trojnásobný. Keď pritom pomyslím, že každá Kollárova kázeň má rozsah aspoň 10 tlačéných strán, prideme k uzáveru, že Kollárova kazateľská činnosť svojim rozsahom je vlastne najobjemnejšou jeho literárnou činnosťou, veď predstavuje 18 000 strán, čo je 100 zväzkov po 100 strán.” MICHALKO, *Kázňové smery... i.m.*, 70.

²⁴¹ Vö. Richard PRAŽÁK, *Jan Kollár a Maďari*, in Ivo POSPÍŠIL – Miloš ZELENKA szerk., *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*, Brno, Masarykova univerzita Fakulta filozofická Ústav slavistiky, 2000, 54-61.

²⁴² PODHRADSKY György, *Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai*, in *Magyar Könyvszemle*, 1971/1, 39-45.

²⁴³ SZIKLAY László, *Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten*, in Uő., *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 139-175.; FRIED István, *Ján Kollár és a magyar irodalom*, in GÁL, Evžen – BERKES Tamás – KOLMANOVÁ, Simona szerk., *K sedmdesátinám Petra Rákose. Rákos Péter hetvenedik születésnapjára*, in *Slavica Pragensia XXXVII. Ab imo pectore*. Univerzita Karlova, Praha, Vydavatelství Karolinum, 1995, 133-136.; Kötetben: FRIED István, *Ján Kollár és a magyar irodalom*, in Uő., *A névadás lehetőségessége. (Nemzetiség, régió, Európa)*, Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2004, 51-68.

²⁴⁴ A folyóirat első évtizedéről vö. MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története. Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1976. (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae 2.); A folyóirat történetének következő fejezetéről: MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény és Vörösmarty. (Reformkori tudományos folyóiratunk történetéből)*, in CSÓKA-JAKSA Helga – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor szerk., *Pedagógia – oktatás – könyvtár. (Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 343-360.; A folyóirat és Kollár kapcsolatáról Vörösmarty szerkesztése idején vö. FRIED István, *Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény in Irodalomtörténeti Közlemények* 72(1968), 644-658.; A folyóiratról általában vö. SZABOLCSI Miklós főszerk., *A magyar sajtó története I., 1705-1848.*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete – A Magyar

nemzetiségű értelmiségi körökben is mérvadónak számított.²⁴⁵ Kulcsfontosságú voltára a szlovák szellemi életben Peter Macho mutatott rá tanulmány formájában.²⁴⁶ Nem is beszélve arról a tényről, hogy Kollár többször, például a *Szlávia leányához* kiadott *Magyarázataiban* is, hivatkozott a lapra.²⁴⁷

A *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamában látott napvilágot Horváth János veszprémi kanonoknak²⁴⁸ egy olyan tanulmánya, amely a kollári prédikációk genezisének a szempontjából is figyelmet érdemel. A módszer, amelynek segítségével megkísérlem bemutatni, hogy Kollár miként abszorbeálta szóban forgó műveibe a kanonok magyar nyelvű tanulmányát, az olvasótól nagy figyelmet igényel, ugyanis Kollár a magyar sajtóorgánumból való kölcsönzéseit, merítéseit nem szívesen tette nyilvánvalóvá olvasóközönsége vagy hallgatósága számára. Ezért a páros prédikációtól a magyar szerző tanulmányához vezető nyomok meglehetősen elmosódtak, sőt időnként kitapintható a szlovák szerző szándéka, hogy véglegesen felismerhetetlenné és követhetetlenné tegye azokat. Amiért erre a nyomozásra mégis vállalkozom, az az újszerűen ható, és a szlovák és cseh irodalomtörténet-írásból jobbára hiányzó felismerés, hogy Ján Kollár pesti éveiben komoly kapcsolatban állt a kortárs magyar nyelvű kulturális élettel és annak termékeivel is.

Horváth Jánosnak *A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottokról* című, szóban forgó tanulmánya a folyóirat két egymást követő számában, összesen hatvannégy oldalon keresztül taglalja a régi magyarok vallási és erkölcsi szokásait, tulajdonságait.²⁴⁹ Horváth János tíz pontba

Újságírók Szövetsége, vö. *A haladás és maradiság harca a Tudományos Gyűjteményben* c. fejezettel. <https://mek.oszk.hu/04700/04727/html/116.html> Letöltés: 2020. 04. 29.

²⁴⁵ LUKÁCS István, *A Tudományos Gyűjtemény mint a Kossics-művek egyik forrása*, in Uő., *Közel s távol. Szlovén-magyar irodalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2005, 101-108.

²⁴⁶ Peter MACHO, *Poznámký k charakteru slovanských materiálů v maďarskej predrevolučnej tlači (na príklade „Tudományos Gyűjtemény”)*, in Tatiana IVANTYŠNOVÁ szerk., *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*, in *Slovanské štúdie, zvláštne číslo 4*, k. h. n., vydáva Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický Ústav SAV, 2006, 110-124.

²⁴⁷ Kollár Thuróczi János életével kapcsolatban hivatkozik a *Tudományos Gyűjteményre*: „Srow. Tudományos Gyűt. (sic!) 1822. Sw. 5. str. 58.” [JÁN KOLLÁR], *Wýklad čili Prjmetky a Wyswětlivky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drobnějšjch básnj rozličného obsahu*, od Jana Kollára, W Pešti tiskem Trattnera a Károliho, 1832, 460.

²⁴⁸ Horváth János (Csicsó, 1769 – Pozsony, 1835) katolikus püspök, 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1808-ban veszprémi kanonok, 1830-ban székesfehérvári püspök. Ő alapította 1820-ban *Egyházi Értekezések és Tudósítások* címmel az első magyar katolikus hittudományi folyóiratot. Vö. BADICS Ferenc, *Horváth János püspök, 1769-1835*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1927.; Badics életrajzát legalább három szempontból kritizálja Tóth László Rómából írt ismertetésében: szerinte az életrajzíró figyelmen kívül hagyja Horváthnak a janzenizmus iránti elkötelezettségét, beoltottságát a francia felvilágosodás eszméivel, amelyre a pozsonyi központi szemináriumban tett szert, valamint elkötelezettségét a protestáns és katolikus egyházak közeledése mellett. TÓTH László, *Horváth János*, in *Széphalom* II(1928), 387-391. Ezek közül több tényező is amellest szól, hogy az evangélikus Kollár számára Horváth figyelemreméltó szerzőnek számított.

²⁴⁹ HORVÁTH János veszprémi kanonok, *A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottokról. A' magyar Anyaszentegyház' Történeteinek Próbájából. Első Rész. A' Régi Magyaroknak Vallásbéli Állapottok*, in *Tudományos Gyűjtemény* 1817, II, 27-66. *Második Rész. Erkölcsi állapottok*, 67-91.

rendezte a témával kapcsolatos gondolatait. Az első fejezetben általános vallástörténeti szempontból közelít a problémához, amelynek keretében a hit és a poézis viszonyát vizsgálva megállapítja, hogy a költészet, ameddig a hit szolgálatában áll, helyénvaló, míg ha önálló utakra tér, az elvallástalanodáshoz vezet. A hit megtartóinak legfőbb példájául a zsidókat nevezi meg, akik hosszú történelmük során leginkább megőrizték eredeti vallásosságukat.²⁵⁰ Ugyanez a motívum Kollárnál is megtalálható egyrészt a textus kiválasztásában (1Móz 12, 1-3),²⁵¹ másrészt a Horváth említette zsidó bölcsere való hivatkozásban. Horváth a hit és az ész viszonyát elemezve arra a megállapításra jut, hogy a racionalizmus magasabb szinten meghaladja önmaga vallásellenességét. (Az okfejtés kapcsán egyébként Horváth tanúbizonyosságát adja jártasságának a kortárs filozófiában, hiszen minden bizonnyal a német történelemfilozófia egyik fontos terminusát, a *Weltgeist*-et magyarítja „a’ Világ lelke”-ként²⁵²). A horváthi gondolatmenet meglehetősen nagy ívű, hiszen az ősvallással kezdődik és egészen az újkori nihilizmusig terjed. Az első fejezet utolsó gondolata, amelyben Horváth annak a nézetének ad hangot, hogy a más népekkel való közösködés is hátrányosan befolyásolhatja egy nemzet valláshoz való viszonyát, szintén utat talált Kollár prédikációjába. Horváth azt írja, hogy a történelem folyamán „a’ babonás vagy istentelen népekkel való öszve elegyedés ’s közösülés is, sokakban megrongálta, elcsufította a’ tisztább ismérteket [a vallásról]”.²⁵³ Kollárnál ez a gondolat ugyanebben az értelemben jelenik meg: „sőt azt sem titkolom, hogy természetesen e nemzetben is található sok rossz keresztyén, nemtörődöm, hideg, istentelen, különösen ott, ahol már másokkal szomszédságba és kapcsolatba keveredtek”.²⁵⁴ A hosszadalmas vallásról szóló horváthi bölcselkedés további része mindazonáltal a fölvetett témát csak variálja, ezért Kollár számára nem tartalmazott egyéb, a prédikációban kamatoztatható gondolatot.

Sokkal inkább fölkelte érdeklődését a tanulmány második része, amely *A’ Magyaroknak Istenről való ismértek* címet viseli. Ez a fejezet azért érdemel figyelmet, mert benne Horváth hosszas magyarázattal szolgál a magyar Isten szó eredetével kapcsolatban. Az etimológiai kalandozás során Horváth sorra veszi a magyar őstörténet idejében virágzó jelentős kultúrákat, és lehetséges perzsa, egyiptomi, ógörög, héber etimológiákkal áll elő. A magyar szerzővel Kollár mint szláv literátus-etimológus régiségi versenybe száll. Kollár, nem akarván alulmaradni a

²⁵⁰ Vö. Ján KOLLÁR 1829-es karácsonyi prédikációjával, amelyet a zsidó nemzetnek szentelt: *Proč se Bůh Syna swému a Spasiteli světa práwě mezi židovským národem naroditi dal. Wánočnj kázánj w druhau Slawnost roku 1829. od Jana Kollára, Wydané od posluchačů*, W Pešti, u P. J. M. Trattnera a Št. Károliho, é.n..

²⁵¹ KOLLÁR, *Dobré vlastnosti... i. m.*, 3.

²⁵² HORVÁTH, *A’ régi Magyaroknak Vallásbéli ’s Erkölcsi Állapottokról... i. m.*, 50.

²⁵³ *Uo.*, 51.

²⁵⁴ „ba y to nezatagjm, že se všem y w tomto národu nalezegj mnozý zlj křesťané, nedbanliwj, studenj, bezbožnj, obzwláště tam, kde již s ginými do sausedstwj a spogenj přišli”. KOLLÁR, *Dobré vlastnosti... i. m.*, 7.

küzdelemben, a vallásos dolgok megnevezésének szláv nyelvben megtalálható gazdagságára irányítja hallgatósága figyelmét, és Horváth-tal szemben azt hangsúlyozza, hogy a szláv nemzet nagy mennyiségben alkotott *saját* szavakat és kifejezéseket a vallásos élet dolgainak megnevezésére: „aligha rendelkezik más egyéb nemzet a szavaknak olyan gazdagságával a saját nyelvében, amelyekkel megnevezhetné a szent dolgokat mint pl. vallás, szentség, templom és sok egyéb”.²⁵⁵ A prédikáció mint műfaj azonban nemigen tűr el nagyobb mennyiségű filológiai példát, így Kollár ismét figyelmen kívül hagyja Horváth több tucat oldalon keresztül tartó fejtegetéseit az ősmagyarok lélekkel, áldozással, táltosokkal, ünnepeikkel, házassági és temetkezési szokásaival kapcsolatban. Helyette figyelmét az a rész kötötte le, amelyben a magyar szerző megkezdi a magyarok erkölcsi állapotának tárgyalását. Horváth János írásának második részét tíz fejezetre tagolta, amelyek a következő címeket viselik:

§ 1. *Az ő értelmökben a' jó és rossz*

§ 2. *A' vitézség vala a' fő virtus*

§ 3. *Az istenesség*

§ 4. *'S igazság az ő gondolkodások szerént*

§ 5. *Házi érzeménnyek*

§ 6. *Tisztaság szeretetök*

§ 7. *Vendégeskedéseik 's mulatságaik*

§ 8. *Más nemzettségbeliekkel való bánások' módgya [kiemelések tőlem]*

§ 9. *Kevélységök*

§ 10. *Pénzre vágyások, 's elvadulások.*

Miként az a fejezetcímekből kiderül, Horváth tanulmányának esetében a vallási irodalomból ismert lelki tükör mint műfaj egyfajta újkori újraértelmezéséről és alkalmazásáról van szó, amely vizsgálat alá veszi a nemzeti erényeket és hibákat. A nemzeti lelkiismeret-vizsgálat célja megegyezik a keresztény lelkiismeret-vizsgálatéval. A lelkiismeret-vizsgálat szakrális célja az istenszeretben való tökéletesedés, amely az üdvözülés feltételét jelenti. A 19. század elejének nemzettel kapcsolatos gondolkodásmódja a lelkiismeret-vizsgálatnak ezt a formáját (is) szekularizálta.²⁵⁶ A nemzetszeretetet állította a vizsgálat középpontjába, és a nemzeti iránti

²⁵⁵ „sotwy ktorý giný národ má takowau hognost vlastnjch slow we swé řeči kterýmiby swaté wěcy poznamenal k. p. náboženstw, swátost, chrám, a mnohé giné”. KOLLÁR, *Dobré vlastnosti... i. m.*, 6.

²⁵⁶ A szekularizációs és szakralizációs társadalmi folyamatok működéséhez vö. Jan ASSMANN, *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 2000.

elkötelezettség jegyében kreálta meg, gyakran retrospektív módon, a nemzet történelmi múltját is. (Nem is szólva arról az igyekezetről, amely a nemzeti szempontú mennyország és pokol képével kísérelt meg híveket toborozni magának, amely szándékról a későbbiekben bővebben esik majd szó.)

Mivel azonban Magyarország nemzetei, a magyar és a szláv/szlovák a nemzeti és társadalmi fejlődés más-más szintjén állt ebben az időszakban,²⁵⁷ ezért a nemzeti lelki tükrök is eltérő sajátosságokat mutatnak. A horváthi magyar nemzeti lelki tükör a jó és rossz tulajdonságok kiegyensúlyozott arányával, valamint a tárgyalt jelenséghez való történelmi viszonyulással tűnik ki. Kollár prédikációjának magyar előképéről tanúskodik többek között a szláv prédikátornak az az elszólása is a mű bevezető szakaszában, amelyben azt vetíti előre, hogy – Horváth-hoz hasonlóan – ő is hiteles képet akar festeni a szláv nemzet jó és rossz tulajdonságairól:

„Ilyen nagy, ilyen régi, dicső és emlékezetes nemzet bizonyosan megérdemli, hogy életét, természetét és tulajdonságait a vallás trónja elé is állítsuk, és igazságosan megítéljük, mi jó és mi rossz van benne, hogy tudjuk, mik a kötelességeink vele szemben.”²⁵⁸

A görbe tükör azonban, amelyben megmutatkoznának a szlávok rossz tulajdonságai is, kiegyenesedik és megfényesedik, és a szerzői ígéret ellenére csupán a szláv erények ragyognak elő belőle.

A horváth-i lelki tükör további sajátossága, hogy egy több száz éves rendi államiság morális és vallási örökségét kísérelte meg az alakulófélben lévő modern nemzeti keretek között újraértelmezni. A kollári nemzeti tükör ezzel szemben a magyar államiság szándékos mellőzésével tűnik ki, amely megelőlegez egyfajta nemzeti kivonulást ezen államiság keretei közül. Költözéskor pedig általában az ember csak azt viszi magával, ami a legfontosabb a számára. A magyarországi szlávok/szlovákok úti batyujából azért volt teljes mértékben kihagyható a vitézség erénye, mert az elsősorban a Magyar Királyság évszázados továbbélését volt hivatva biztosítani a történelmi viharokban,²⁵⁹ s mint ilyet, főként a modern magyar nemzeti tudat építette magába. Az így támadt űrt azonban, amely az erények csomagjában a magyar vitézség virtusának kiesésével keletkezett, Kollár a „szorgalmas dolgosság” mint szláv jó

²⁵⁷ Miroslav Hroch a közép- és kelet-európai nemzeti megújulásokat egymásra épülő fázisokba sorolta: Miroslav HROCH, *European Nations. Explaining their Formation*, London, Verso, 2015.

²⁵⁸ „Tak weliký, tak starožitný, slavný a pamatný národ dozagista zaslaužj aby sme geho žiwot, powahu a vlastnosti y před trún náboženstwj postavili, a sprawedliwě ohlédali y co dobrého y co chybného při sobě má abychom znali gakowými prowinnostmi (sic!) y my k němu zawázání gsme.” KOLLÁR, *Dobré vlastnosti... i.m.*, 5.

²⁵⁹ BITSKEY István, *Virtus és religió. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999.

tulajdonsághoz tartozó békeszeretet hangsúlyozásával ellenpontosza: „Lévén természetüknél fogva nagyobb kedvelői a békének, mint a harcnak”.²⁶⁰

Horváth tanulmányában a magyarok vitézségének bemutatása után az istenesség tárgyalása következik. A veszprémi kanonok az istenességet alapvetően vallástörténeti szempontból közelítette meg: a szerző az ősmagyarok istenességét már az ősmagyar történelem során is történetiségben differenciáltan jeleníti meg. Horváth szerint a kezdeti idilli állapotot, amely a nemzetek geneziséhez volt köthető, és amelynek során minden nemzet egyenlő mértékben részesült az isteni kegyelem ajándékából, a magyarok esetében a későbbi nemzedékek vallásos elhidegülése követte. (A nemzedéki hanyatlás okát a szerző látszólag a hidegebb baskíriai éghajlatban jelöli meg: „Onokáikban ellenben már meghűle Baskirban a' fagyos éghajlat alatt az istenes buzgóság, a régi Cultusok nyomorúlt Samanizmussá változván.”²⁶¹). Valójában azonban annak a hésziodoszi toposznak az újkori átfogalmazásáról van szó, amely a történelmet és az emberi nemet *általában* hanyatló tendenciájában mutatja be.²⁶²

Horváth a negyedik fejezetben pendíti meg a más nemzetségbeliekhez való viszony témáját. E tekintetben leszögezi, hogy a magyar csak a saját nemzetségbeliekkel kapcsolatban követte az igazságosság elvét, az idegen népekkel szemben azonban nem:

*„miképpen más nyers népeknek önnön csoportyok szűk korláttyain túl nem egykönnyen terjednek ki társaságos érzeményeik, 's e' szavaknak: idegen és ellenség nálok ugyanazon értelmök vagyon (...) az idegeneknek személlyekre, javaikra, gyermekeikre nézve pedig azt tartották, a' ki győzi, az bírja.”*²⁶³

A hatodik, rövid fejezet a magyarok tisztaságszeretetről szól, amely nem a test, hanem a lélek erkölcsi tisztaságát és tartózkodását jelentette. Ebben az értelemben használja a tisztaság mint erény fogalmát Kollár is az első prédikáció záró bekezdésében. Ez az a klauzula vagy összefoglaló rész, amelynek legfontosabb mondanivalója, hogy a szláv nemzet a tárgyalt erényeken kívül természetesen még számos egyéb jó tulajdonsággal is rendelkezik, amelyekről hely és idő hiányában a prédikátornak csak rövid formában adatik meg szólni. A kollári felsorolásban a szláv nemzet „tisztasága” („čistota”) közvetlenül a szemérmesség („stud”) erénye után szerepel, amely egyértelművé teszi, hogy Kollár azonos erkölcsi értelemben

²⁶⁰ „Gsauce dle přirozenj swého wětsj milownjcy pokoge nežli bogowánj.” *Uo.*, 8.

²⁶¹ HORVÁTH, *A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottokról... i.m.*, 70.

²⁶² HÉSZIODOSZ, *Munkák és napok*, in Uő, *Istenek születése. Munkák és napok*, 23-40. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

²⁶³ HORVÁTH, *A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottokról... i.m.*, 73.

használja a fogalmat, mint a magyar szerző. A prédikáció végén felsorolt egyéb erények sorában megjelenik még a háziasság („domácnost”) is, amely Horváthnál a házi érzeményekről szóló 5. fejezet egyik fő motívuma, valamint a vendégbarátság („pohostinství”), amely a magyar szerzőnél a 7. fejezetben kapott hangsúlyos helyet. Ez a rész a magyarok vendégeskedéseit és mulatságait írja le. A szerző a honfoglalás eseményeihez kötődő duhaj mulatságokról ír:

„Árpád pedig és az ő Fő emberei győzödelmekről (sic!) tudatosítván egész héten nagy pompáson, és vígan ettek, és ittak, és majd nem minden nap megrészegedtek, ennek a nagy örömnök a megtörténéséért.”²⁶⁴

Horváth „a’ részegeskedésre való hajlandóságot”²⁶⁵ történelmi örökségnek tartja, és főként a magasabb társadalmi osztályhoz köti. A mulatságok természetes részének tekintették a többféle fajta táncot is. Kollár az effajta mulatozás szokását ellentétesnek tartja a protestáns puritanizmussal. A szláv nemzet jó tulajdonságai közé a vígasságnak „büntelen” változatát emelte be az „ártatlan vídamság” erényével:

„Bizony ki merészelne szigorú arccal morgolódni az ilyen vídamság ellen, amely se nem zabolátlanság, se nem dorbézolás, hanem az egészséges és tiszta szív jele? Az öröm is szülőanya lehet az erénynek, az lágyítja meg legjobban a kemény embert, szelídíti meg legkönnyebben a vadat, a kegyetlent legbiztosabban hajlítja kegyességre és szeretetre, az öröm megkönnyít minden munkát, enyhíti a nehéz bánatot, és kellemesebben vezet az Istenhez és az éghez, mint a szigorú, néma, szomorú élet vagy az állandó sírás, sópánkodás és kétségbeesés.”²⁶⁶

Horváth János tanulmányának 8. fejezetében az idegen nemzetségekkel és nemzetekkel való bánásmód változását mutatja be. Elrugaskodási pontul ismét a magyar őstörténet szolgál, amelyet Anonymus krónikája alapján elevenít fel: „Régi dicséret Eleinknek Őseikről, hogy a’ Szittyai nép igen bölcs és szeléd volt légyen.”²⁶⁷ Ám míg Baskíriában békésen éltek együtt számos más néppel, a honfoglalás idejére erényeik igencsak *megfogyatkoztanak*. Az őstörténetet

²⁶⁴ Uo, 79.

²⁶⁵ Uo, 81.

²⁶⁶ „A kdo by směl s přisnau twářj reptati proti takovéto weselosti, která nenj rozpustilost ani prostopášnost, ale znamenj zdrawého a čistého srdce? I radost zajisté může býti matka a půwodkyně cnosti, ona twrdého člověka neylépe obměkčuje, diwého neysnadněgi krotj, nemilosrdného neygistěgi k milosrdenstwj a k lásce nakloňuje, ona každau práci polehčuje, řážkau žalost mjrnj, a přjgemněgi k Bohu a k nebi wede nežli přjsné, němé, smutné žiwobytyj anebo ustawičný pláč, skuhráni a zaufánj.” KOLLÁR, *Dobré vlastnosti... i.m.*, 10.

²⁶⁷ HORVÁTH, *A’ régi Magyaroknak Vallásbéli ’s Erkölcsi Állapottokról... i.m.*, 84.

megelevenítő lelki tükörben tehát egyrészt megjelennek az erkölcsi hiányokban szenvedő honfoglalás-kori ómagyarok, és megpillanthatják magukat a kortárs magyarok is. Horváth ősmúltat (ősmagyarok vándorlása) és régmúltat (ómagyarok honfoglalása) szembeállító gondolkodásmódjával ellentétben Kollár prédikációjában csupán a jelen állapotát rögzíti. A *most* szolgál számára kiindulópontul a jövő számára is. Ennél régebbi történetiség Kollár prédikációjában nem jelenik meg: toposza szerint a szláv nemzet természetéből fakadó szelidsége *konstans* tényező, amely mit sem változott a történelem folyamán.²⁶⁸

A prédikációk olyannyira gyakorlatias célokat szolgálva szóltak a jelenhez, hogy azok első, 1822-es kiadásához Kollár még nem készített történeti tárgyú hivatkozásokat. A szláv népek elszenvedett sanyargatásaival kapcsolatos jegyzetek, amelyekben Gebhardira, Lützwora, Karamzinra és Weselyre hivatkozik (e történészek többségéről még részletesen szó esik a Szláv Mennyországot tárgyaló fejezetben), csupán az 1831-es *Prédikációk* kiadásába kerültek bele. Ezek közül az utolsóban Eugen Weselynek a Vuk Karadžić által összeállított *Szerb lakodalmi dalok (Serbische Hochzeitslieder)* című népköltészeti gyűjteményéhez írott *Előszavára* utalva²⁶⁹ a szerbek hősi harcait is csupán önvédelminek minősíti.²⁷⁰

Kollár ebben a művében bocsátja szárnyra a nagy történelmi utat megtett „galambnemzet”-toposzt is,²⁷¹ amely egyik alappillérévé vált a 19. század első felében kikristályosodó cseh és a szlovák emblemikus nemzetráznak. A szóban forgó toposz az Isten és az ember közötti szövetség özönvíz utáni megújításának allúzióján kívül természetesen hordoz romantikus és népi konnotációkat is. Fontosságára a kollári életművön belül számos passzus utal, ám mindezek közül talán az egyik legfigyelemreméltóbb, ahogyan Kollár *Emlékeiben* hangsúlyozza a galambok veleszületett, gyermeki szeretetét – mintegy a saját gyermeki lényében, az önmagában megtestesülő ősi szláv tulajdonságként mutatja be azt:

„Visszaemlékezvén gyermekkoromra, még három körülményt kell említenem, legelőbb is a galambok mérhetetlen szeretetét, amely nálam szinte galamb-örületbe csapott. Galambot látva reszkettem örömben, minden pénzemet rájuk fordítottam, mindenféle ürüggyel más városokba, falvakba tettem utakat, hogy galambokat lássak vagy vásároljak, galambházakat és

²⁶⁸ Ennek alapvetően ellentmond a magyarországi magyar nyelvű, kora újkori irodalomban fellelhető, az ország romlását megjelenítő toposz. Vö. CSORBA Dávid, *Az 1657-es év, mint a nemzeti történetiszemlélet egyik irodalmi toposza*, in *Studia Litteraria*, 41(2003), 132–154.

²⁶⁹ [Vuk KARADŽIĆ], *Serbische Hochzeitslieder, herausgegeben von Dr. Wolf Stephanson Karadgich. Metrisch in 's deutsche übersetzt und von einer Einleitung begleitet von E. Eugen Wesely, Professor am k. k. Gymnasium in Vinkovcze in Slavonien*, Pest, Gedruckt bei Matthias Trettner Edlen von Petróza, 1826.

²⁷⁰ [JÁN KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 235.

²⁷¹ KOLLÁR, *Dobré vlastnosti... i.m.*, 13.

*fészkeket saját kezűleg készítettem, repültem utánuk a mezőkre, gyakran veszélyes helyekre fölmásztam utánuk, galambfiókákat idomítottam és megtanítottam őket utánam repülni mint egykor Mohamed.*²⁷²

Az *Emlékek* főntebb már érintett egyik sajátossága természetesen az alábbi részletben sem hagyható figyelmen kívül, nevezetesen, hogy egy későbbi tudatállapot gyermekkorba való visszavetítéséről van szó, amelyet bizonyít az is, hogy a fenti gondolatot lezárva Kollár idézi Nyikolaj Mihajlovics Karamzin (1766–1826) orosz történettudós, a kor fontos alakjának *Oroszország története* című idevágó munkáját:²⁷³

*„Később, Karamzin Történetét olvasva, erősen megindított, amit írt (I. rész 10. fejezet)²⁷⁴: »A régi oroszok udvarában voltak galambházak, mert az oroszok a régi időktől fogva szerették e madarakat.«*²⁷⁵

Visszakanyarodva az eredeti gondolatmenethez Horváth János szomorúan állapítja meg, hogy a magyarok „Későbbben (...) vadabbakká lettek, mintsem Baskirból jöttek volt; ’s a’ külföldiek eránt minden igasságérzésök elaludt, ’s minden emberségből kivetköztek.”²⁷⁶ A veszprémi kanonok a fenti hangnemben folytatja az ómagyarok ostromozását az utolsó két fejezetben is. A megfogalmazott kritika a magyarok kevélységét veszi célba, amely a honfoglalás sikere során erősödött meg a főurakban, és vált a későbbiek során a nemzet egészének rossz tulajdonságává, melynek következménye, hogy magukat más magyarországi nemzet fölébe helyezik.²⁷⁷ A kollári nemzetképzésnek ennek a magyar nemzetképnek az ellenében fogalmazódott meg. Kollár iker-prédikációjában a más nemzetek iránt tanúsított türelem a legékesebb szláv tulajdonságok közé tartozik. Kollár prédikációjában is utal a Horváth által megidézett ismert magyar történelmi

²⁷² Ján KOLLÁR, *Paměti z mladších let života*, in *Vybrané spisy Jana Kollára II.*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, 31.

²⁷³ Kollárnak *A szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről (O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečmi slavským)* című cseh nyelvű tanulmányához (1836-ban jelent meg a *Hronka* című folyóiratban) kapcsolódik az első fordítás is az orosz irodalomból. Ugyanis a folyóirat szerkesztője, Karol Kuzmány Kollár szóban forgó cikke mellé elhelyezte a lapban Nyikolaj Mihajlovics Karamzin *Volga (Волга)* című ódáját is Daniel Sloboda fordításában.

²⁷⁴ Vö. [Nyikolaj Mihajlovics KARAMZIN], *Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. Nach der zweiten Original-Ausgabe übersetzt. Erster Band*, Riga, bei C. J. G. Hartmann, 1820, 190-206.

²⁷⁵ KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, 32. Kollár szó szerint fordította Karamzin szóban forgó mondatát: „Auf dem Hofe waren Taubenschläge erbaut, denn die Russen liebten diese Vögel schon von alten Zeiten her (493).” KARAMZIN, *Geschichte... i.m.*, I, 205. A mondathoz kapcsolódó 493-as jegyzet az első kötet 389. oldalán Nesztort jelöli meg forrásként.

²⁷⁶ HORVÁTH, *A’ régi Magyaroknak Vallásbéli ’s Erkölcsi Állapottokról... i.m.*, 87.

²⁷⁷ *Uo.*, 88.

eseményekre. Szerinte míg más nemzetek a harcaikkal és háborúikkal büszkélkednek, a szlávok – a herderi jellemzéssel összhangban – csendességükkel és szelídségükkel megbékítik őket.

Horváth János szerint a honfoglalást kísérő erkölcsi hanyatlás folytatódott a későbbi évszázadban is. Az ország meghódoltatása után a más nemzet iránt tanúsított türelmetlenséghez további bűnök társultak, mint például a gazdagság utáni vágy. A magyarok hódolatra és pénzre vágyása további következményének tekintette a kalandozások korát, amely csak pusztulást és kint hozott Európára. Horváth magyar történelmi tükre ezzel a végkicsengését tekintve meglehetősen borús eseménysorozattal zárult, mindazonáltal a magyar történelem további eseményeinek tudatában és a szerző papi hivatásának ismeretében, más összefüggésben értelmezendő. Az ősmagyarok erkölcsi hanyatlását az eredeti ősvallás jó erkölceitől való eltávolodás következményének tekintette, ugyanakkor azonban a hanyatlás az új erkölcsi fölemelkedés előfeltétele is volt, amelyre már a kereszténység jegyében került sor.

Mіндеzen némiképp elmosódott filológiai nyomok remélhetőleg meggyőzőeknek bizonyultak abban a vonatkozásban, hogy *A szláv nemzet jó tulajdonságai* című prédikáció kulcsfontosságú pontokon mutat megfeleléseket a magyar történelmi lelki tükörben található magyar jótulajdonságokkal, ezért joggal föltételezhető, hogy a szlovák szerző Horváth művét forrásként és elrugaszkodási pontként használta, ugyanakkor a benne foglalt tények és információk egy részét gyülekezetének szükségleteihez igazította. Azaz a magyar tanulmány egyrészt ihlettel szolgálhatott az iker-prédikáció megírásához, másrészt a jó és rossz tulajdonságok alapos számbavételével, műveltséganyagával komoly háttérforrást jelentett a szlovák szerző számára. Tanulságos ebből a szempontból a *Szlávia leánya* 1824-es kiadása III. énekének 60. szonettje, amelyben a költő prófétai hevülettel ostromozza népét hibái miatt, amelyek a következők: a rabszolgaságra való hajlam, a közöny és tunyaság, az idegeneknek való alárendelődés. Olyan kifejezésekkel operál tehát a lírai alany, amely a szonettet méltán teheti a posztkoloniális diskurzus egyik legjellemzőbb 19. századi darabjává. Mindezek következményeként a vers második felében megjelennek a messianisztikus retorikai elemek is,²⁷⁸ amelyek a költőt a megváltóval, a népet pedig a keresztre feszítő tömeggel azonosítja.

Nejedenkrát věru tak se zdálo
mysli mé a srdci bolnému,

²⁷⁸ A messianizmus szlovák vonatkozásaihoz vö. Ľubica SOMOLAYOVÁ, *Mystická misia S. B. Hroboňa*, Bratislava, Ars poetica, 2008.; A messianizmus lengyel és szlovák összehasonlításához vö. Joanna GOSZCZYŃSKA, *Mesjanizm w polskiej i słowackiej literaturze romantycznej (próba konfrontacji)*, in Janusz BAŃCZEROWSKI Szerk., *Polono-Hungarica. Nyelvészet – Irodalom – Történelem – Kultúrtörténet*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1992, 143–148.

jak by ku otroctví věčnému
všechny Slávy nebe odhodlalo;

tak je duší samostatných málo,
tak se chladně mají k svému,
tak se přilepují k cizému,
jakby vlastních sil jim chybovalo.

Nejvíc pak to rozhorčuje žele,
že lid náš v tom manství ubohém
křizuje sám i své spasitele;

v zoufání jen to zve k víře v nové:
kdo dá počet z toho před Bohem,
my či naši zotročitelové? (1832, 60)

Nemegyszer bizony úgy tűnt / elmémnek és fájó szívemnek, / mintha minden szlávot örök
rabszolgaságra / kárhoztatott volna az ég; // oly kevés az önálló lélek, / oly hűvösen
viszonyulnak sajátjukhoz, / úgy csüngnek az idegenen, / mintha önerejük híja volna. //
Legjobban az keseríti a bánatot, / Hogy népünk e szerencsétlen hűbértségben / Megfeszíti magát
és megváltóját; // a kétségbeesésben csak az hív az új hitre: / ki számol el ezzel az Isten előtt /
mi, vagy a rabszolgotartóink?

3.3.3. A magyar és a szláv kultúrtáj rombolása és építése

A nemzeti emblematizmus keretében a szláv apologetika nemcsak a fentebb tárgyalt tulajdonságokra, valamint a dolgozatban a későbbiek folyamán részletesen elemzett történelmi eseményekre és figurákra terjedhet ki, hanem földrajzi képződményekre is. „Az emlékezetes múltként megszilárduló közösségi emlékezet – mind mnemotechnikai, mind legitimációs szempontból – feltételezi a helyhez kötés műveletét.” – írja Porkoláb Tibor.²⁷⁹ Az emblematikus szláv topográfia számtalan módon megjelenik a kollári életműben. Ezt az alfejezetet egyik sajátos megnyilvánulási formájának fogjuk szentelni, amellyel a szlovák író

²⁷⁹ PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak Pantheonja épül.” *Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2004, 56. PhD-értekezés.

Felső-itáliai útirajz-ában találkozhatunk. A magyar és a szláv kultúrtáj konfrontációját mint a modern nemzeti érdekek manifesztációját azért tartjuk fontosnak bemutatni, mert az az előző alfejezetben tárgyalt páros prédikációkból hiányzó, a történelmi múlthoz kapcsolódó dimenzióval is szolgál.

A nemzeti emblematikus topográfiához az út fenoménja felől igyekszünk közelebb jutni. Az út és az úton levés a korban természetes módon érintkezik mind a romantikus elvágódás (*Sehnsucht*), mind pedig a mostoha otthonból/hazából való *exodus* értelmezési tartományával. E hármas fogalomrendszer adja meg számunkra a kollári útirajznak a referencialitás keretein túlmutató 21. századi újraolvasási lehetőségeit. Az út és az utazás ebben a rendszerben nem csupán térbeli mozgásként, hanem az időbeliség síkján is értelmezhető, amikor is a térbeli koordináták a múlt, a jelen és a jövő tartományaiban jelenítik meg az emberi lét és történelem eseményeit. Hogy mikortól létezik az emberi kultúrában a tér időként való elgondolása, nehezen megállapítható, a kereszténység történetében azonban Nagy Konstantin korától fogva kitapinthatóan jelen volt, és a zarándoklatokhoz kapcsolható, amelyek során a keresztények meglátogatták azokat a szentföldi helyszíneket, ahol az üdvtörténet Jézushoz kapcsolódó eseményei lejajlottak.²⁸⁰ A kollári útirajzok az időnek és a térnek ezt az átválthatóságát állították a szláv nemzeti emblematizmus szolgálatába, amelynek eredményeként ugyan a jelenben játszódó, ám ugyanakkor múltira irányuló, de elsősorban a nemzet jövőbeni érdekeit szem előtt tartó szláv kulturális utazásról és térről beszélhetünk. Amint azt a 2.5. alfejezetben már ismertettük, Kollár a 40-es években két utazásra is vállalkozott, amelyek célja Itália, Ausztria, Svájc és Németország volt. Ezek közül az alábbiakban első, még életében megjelent *Útirajz, amely az 1841-ben tett Felső-Itáliába és onnan Tirolba és Bajorországba vezető útjának leírását tartalmazza, különös tekintettel a szláv elemekre* címűre fogunk koncentrálni.²⁸¹ Ezen belül is az utazást megelőző magyarországi egyházpolitikai eseményekre, valamint arra a magyarországi útszakaszra, amelynek középpontjában Zalavár mint szláv történelmi kultúrtáj áll.

²⁸⁰ A szentföldi topográfiával kapcsolatos szakirodalom áttekintése lehetetlen. Itt csupán szinte taláalomra emelem ki Peter BROWN, *Augustine of Hippo. A Biography* (London – Boston, Faber and Faber, 1967) c. monográfiáját, amelyben a szerző a Szent Ágoston-i kereszténység viszonyát is taglalja a szentföldi emlékhelyekhez, vagy Halbwachs esszéjét a témában: Maurice HALBWACHS, *A Szentföld legendás topográfiája*, in *Magyar Lettre Internationale*, 37. sz., 2000, Nyár. <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00021/halbw.htm>
Letöltés: 2019. május 4.

²⁸¹ [JÁN KOLLÁR], *Cestopis obsahujici cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slownikem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšimu wěku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zwlášť národních, wýtworůw*, W Pešti, Tiskem Trattner Károlyiho, 1843.

A 18. század második felében a francia és német nyelvterületen népszerűvé vált útirajzok és útibeszámolók divathulláma minden bizonnyal elérte és magával ragadta már a jénai egyetem egykori hallgatóját is, hiszen szóban forgó útleírásának bevezető fejezetében az alábbi, rá kétségkívül nagy hatást gyakorló, fontos műveket sorolta föl e műfajban, „nevezetesen: Denon egyiptomi régiségeinek leírása és ábrázolása,²⁸² Goethe itáliai utazása,²⁸³ Eberhard,²⁸⁴ Förster²⁸⁵ és mások Itáliája”.²⁸⁶ Ennek ellenére azonban még két évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy a pesti szlovák evangélikus lelképásztor útra keljen Itáliába, és élményeit prózai formában is megörökítse. Míg ifjúkori utazásának eseményei főleg költői műveibe és a hozzá tartozó *Magyarzatok*ba épültek bele, addig érett férfikorának magyarországi, itáliai, svájci és németországi úti élményei önálló prózai kötetekben öltöttek testet. Az útirajzok korabeli divatja mögött nyilvánvalóan kitapintható az a társadalmi-szociológiai tény is, hogy az utazás és a hozzá kapcsolódó művelődés lehetősége a szélesebb közép-európai polgárság, valamint az egyházi és világi értelmiségiek előtt is megnyílt a napóleoni háborúk utáni európai békeidőszakban. Ezen utazások elsődleges célpontja a németek számára Itália, elsősorban Közép- és Dél-Itália volt, amint azt a Kollár által említett Fitzon-útirajz is jelzi,²⁸⁷ míg a magyarországiak útjai leggyakrabban Németországba vagy Franciaországba vezettek. E szempontból Kollár *Felső-itáliai útirajz*-a a két típus ötvözésének számít, és egyúttal egyfajta, a modern szláv nemzet megteremtését célul kitűző nemzeti emblematizmus részeként is értelmezhető.

Az útrakelés elsődleges okait közvetlenül a szerzői narrációból ismerhetjük meg: Kollár *Felső-itáliai útirajz*-ának *Előszavában* az utazás személyes okaként azt nevezi meg, hogy Vincenc Doležálek, a császári-királyi határőrség felügyelője meghívásának tesz eleget, aki 1841 szeptemberében tartja az esküvőjét az alsó-stájerországi Rannban (Brežice, Szlovénia), mivel az bátyjánál, Antonín Doležáleknál, a pesti Vakok Intézetének igazgatójánál néhány éve tett

²⁸² Dominique Vivant DENON, *Voyage dans la Basse et Haute-Égypte pendant les campagnes du général Bonaparte, I-II*, 1802. – Valószínűleg német fordítását olvashatták: *Vivant Denon's Reise in Nieder- und Ober-Aegypten, waehrend der Feldzüge des Generals Bonaparte. Aus dem Französischen übersetzt und mit einigen Anmerkungen begleitet von Dieterich Tiedemann fürstl. hessischem Hofrath und Professor der Philosophie in Warburg. Mit acht Kupfern*. Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1803.

²⁸³ Johann Wolfgang von GOETHE, *Utazás Itáliában*, Budapest, Magyar Helikon, 1961.

²⁸⁴ August Gottlob EBERHARD, *Italien wie es mir erschienen ist, I-II*, Halle, E. Heynemann, 1832, 1839 (2. kiadás).

²⁸⁵ Ernst Joachim FÖRSTER, *Handbuch für Reisende in Italien*, München, 1840. – Számomra csupán a könyv nyolc évvel későbbi, 4. kiadása volt hozzáférhető: *Handbuch für Reisende in Italien von dr. Ernst Förster. Vierte verbesserte und vermehrte Auflage. Mit einer Wegweiser für Leidende von Dr. Rudolf Wagner Professor der Medizin in Göttingen. Mit vielen Karten und Plänen*, München, Literarisch-artistische Anstalt der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1848.

²⁸⁶ KOLLÁR, *Cestopis... i.m.*, VII.

²⁸⁷ Thorsten FITZON, *Reisen in das fremdliche Pompeji. Antiklassizistische Antikenwahrnehmung deutscher Italienreisender 1750–1870*, Berlin – New York, de Gruyter Verlag, 2004.

látogatása alkalmával megismerkedett és barátságot kötött a pesti lelkésszel.²⁸⁸ További okként Kollár hivatkozik az egyházi hivatalából fakadó túlterheltségére is,²⁸⁹ hangsúlyozva, hogy:

*„a szlovák lelkészek itt nemcsak az egyházközségét és az iskoláját kell pasztorálnia és látogatnia, hanem az itt állomásozó, nagyjából szlovákokból álló katonaságot, ezenkívül nyolc különféle ispotályt és kórházat, amelyek közül négy Pesten, négy pedig Budán található; mindehhez még négy katonai, vármegyei és városi fogdát, ráadásul a koldusok, árvák és hozzájuk hasonló elesettek és szerencsétlenek mindenféle intézetét”.*²⁹⁰

Ugyanakkor az utazás időpontjának kiválasztásában a magyarországi evangélikus egyházban zajló aktuális viták is hozzájárultak, amelyekről az írónak Zay Károllyal, az evangélikus egyház világi felügyelőjével folytatott párbeszédéből értesülhetünk. Zay egy reggel ugyanis azt a kérdést szegezte a szlovák lelkészeknek, hogy csakugyan a tervezett konvent elől menekül-e Itáliába.²⁹¹ A párbeszédéből, amely nincs híján szellemnek és elegáns pengeváltásnak sem, kiderül, hogy vitájuk a református és az evangélikus egyház tervezett uniójáról és Kollár ezzel kapcsolatos szerepvállalásáról szól. Ezzel kapcsolatban Kollár a következőképpen foglalja össze álláspontját:

*„A szlovákok azon a véleményen vannak, hogy az evangélikus magyarok számban csekélynek és gyöngének érzvén magukat azért akarnak egyesülni a kálvinistákkal, akik szinte valamennyien magyarok, hogy így egyesített erővel annál hevesebben rávessék magukat a szlovákokra, és annál biztosabban elmagyarosíthassák őket.”*²⁹²

Kollár tehát mindezen okok együttes hatására döntött úgy, hogy feleségét és leányát hátrahagyva 1841. szeptember 7-én útra kel. Reggel hatkor, mielőtt a pesti pontonhidat megnyitották volna a hajóforgalom előtt, átkelt a budai oldalra, és a Dunántúlon és Horvátországon keresztül elindult Észak-Itáliába,²⁹³ hogy útja során, amit csak lehet, meghódítson a szláv nemzet és kultúra számára.

²⁸⁸ KOLLÁR, *Cestopis... i.m.*, III.

²⁸⁹ A magyarországi evangélikus egyházközségek adatait vö. a Kollár által összeállított sematizmussal: [Ján KOLLÁR] szerk., *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria, jussu incl. ac vener. generalis quatuor superintendentiarum conventus aditio anno 1838. a Joanne Kollár, eccles. evang. aug. conf. pestano-budensis VDM*, Pestini, typis Trattner-Károlyianis, 1838.

²⁹⁰ KOLLÁR, *Cestopis... i.m.*, III.

²⁹¹ *Uo.*, III.

²⁹² *Uo.*, VI.

²⁹³ *Uo.*, 1.

A 19. századi utazások, így Kolláré is, a barokk korra jellemző *grand tour* szerényebb, polgári változatának tekinthető, amely éppen ezért sok elemét megőrizte a 18. századi utazási szokásoknak.²⁹⁴ Ilyennek tekinthető például az utazó mozgássorának térbeli megjelenítése, amely a barokk architektúra térszervezési módozatain, vagyis az enfilade és a centrális terek ritmikus váltakozásán alapul. A barokk térszervezésben az enfilade a kevésbé jelentős tereknek, például az egymásból nyíló szalonoknak és szobáknak a tengelyes fölfűzését jelenti. Ezt a fajta térszerkezetet egészíti ki a fontosabb helyiségek esetében, így például a fogadószalonok, templomok pozicionálásakor az axiális vagy a centrális térszervezés. A nagyobb és fontosabb terek megformáltsága ugyanis, közösségi funkciójuk következtében, alapvetően eltér a személyességet és intimitást biztosító enfilade típusú térszervezéstől. A *Felső-itáliai útirajz* narrátora, miután az ismertetett módon elhagyta a fővárost, útjának dunántúli szakaszán a fent említett térszervezési módokat variálja a következő módon: Veszprémet elhagyva gyors egymásutánban, szinte azonos ritmusban követi egymást az elbeszélő beszámolója Vigántpetendről és Kapolcsról, majd az utazó elhalad a hegyesdi, a gyulakeszi és szigligeti vár mellett, s végül Balatonedericsbe ér. Az enfilade-szervezésű téren átvágva az egyes helyszíneken csupán egy-egy benyomást rögzít: Vigántpetend és Kapolcs esetében a köves, terméketlen talajt, a várak esetében a várromok festőiségét, Edericsben a fecskék tömeges készülődését a költözéshez. Ez utóbbiban az elbeszélő azzal a sóhajjal kíséri a madarak gyülekezését, hogy hiába a technikai haladás (a vasút és a gőzhajó), a fecskék még mindig gyorsabban érkeznek úticéljukhoz, mint az ember. Keszthelyre érve azonban a gyors, előrehaladó mozgás megtorpan, az elbeszélő figyelme fokozódik, a tér kiszélesedik: ennek egyértelműen az az oka, hogy az elbeszélő számára fontos tájegységbe, mégpedig szláv kultúrtájba lép be. Kollár egy fogadói beszélgetésből értesül arról, hogy Zalavárott – a kor szóhasználatában – „régiségeket” találtak. Ezért fogatot bérel, és másnap Zalavárra utazik, onnan meginvitálják Zalaapáti monostorába, majd pedig visszatér Keszthelyre, hogy másnap innen indulva másodszor is elhaladjon Zalavár mellett, miközben Nagykanizsán át folytatja az útját Horvátország felé.

A fecskék gyülekezése a balatoni falu partján így kettős értelemben is megelőlegezi az elbeszélő utazását, azaz ilyen értelemben emblematikus: egyrészt jelenti az ellenséges környezet, a mostoha haza elhagyását, másrészt előrevetíti a megérkezést a klasszikus

²⁹⁴ Anna ISTVÁN, *Tradicia grand tour a rola slovenských pamätných miest v cestopise Jána Kollára*, in KISS SZEMÁN Róbert szerk., *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ*, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest, 2021, 97-106.

területekre, ahol a narrátor „otthon” érzi magát, és amelyeket bevallottan igyekszik bevonni a szláv kulturális érdekszférába. Zalavárt és környékét, amelynek az ószláv történelem kölcsönöz Kollár számára jelentőséget, alaposan körbejárja, azaz az eddigi enfilade térszervezés helyett a narrátori figyelem egy megadott centrum felé irányul: a kör középpontjában a zalavári romterület áll, amely a Pribina- és Kocel-féle politikai hatalom, valamint a szláv apostolok vallási-nyelvi-kulturális erejének múltból kiemelkedő, tárgyiasult formája. A szláv kultúrtáj jelentőségét tovább növeli, hogy az utazó sajátkezű térképet készített a területről, amely a nyomtatott kötetbe is bekerült. Ezen a térképen egy téglalap alaprajzú, tengelyes szervezésű erődítmény áll, a falak egy hasonló térszervezésű bazilikát fognak közre, amelyet négy kör alakú bástya határol az egyenesek találkozási pontján, s a bazilikát egy félkör alakú apszis/kápolna egészíti ki.

Az enfilade és a centrális mozgássor váltakozása azonban nemcsak az általunk ismertett magyarországi útszakaszra jellemző: ez a térbeli modell ismétlődik a teljes utazás során, és amennyiben az utazó mozgása lelassul, figyelme pedig nagyobb sugárban pásztázza a környezetét, az szinte valamennyi esetben szláv kulturális vagy történeti emlékeknek köszönhető. A kollári út tehát a mostoha haza elhagyása után Horvátországban folytatódik, onnan Észak-Itáliába irányul, majd Tirolban és Bajorországban folytatódik, végül pedig visszatér kiindulópontjára, Pestre. Körutazásról van tehát szó, amelyet a szlovák utazó azért tett meg, hogy, amint arra az útirajz barokkos címének második fele is rávilágít, „különös figyelmet fordítson a szláv elemekre” („*se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly*”).

A szóban forgó magyarországi útszakaszt két helyszín és történet keretezi. Az első a veszprémi főtér, ahol az elbeszélőt két nagyvelegi paraszt szólítja meg, s mint régi ismerősöknek elpanaszolják, hogy az evangélikus egyház fórumain továbbra is hiába próbálják meg elérni, hogy szlovák anyanyelvű lelkipásztort kapjanak a kinevezett magyar nyelvű helyébe. Ennek kapcsán a beszélgetésben föllevenítik a lajoskomáromi esetet, amikor is Veszprémben úgy megkorbácsoltak egy szlovákot, hogy az belehalt a sérüléseibe. A veszprémi találkozón hallottak alapján Kollár azt a következtetést vonja le, hogy „több hasonló cseh-szlovák és vend falu is megbújjik a nemzeti örület és nyelvi tirannizmus alatt”.²⁹⁵ Kollár az eset miatt a vármegyét hibáztatja: meglátása szerint nem békés polgárokat kellene büntetnie csak azért, mert vállalják nemzetiségi hovatartozásukat, hanem a bakonyi betyárokat, akik rendre veszélyeztetik az utazók életét. A Veszprémtől az országhatárig tartó útszakasz másik végén a Mura folyó állja

²⁹⁵ „Wesnice Weleg leží nedaleko od Bělohradu k seweru, Lajoš-Komárno nedaloko od Weszprýmu k jihu. A však i wíce českoslowenských a wendických wesnic upí tam pod podobným břemenem národního šálenství a jazykotyranství.” KOLLÁR, *Cestopis... i.m.*,7.

az utazó útját, amelyen révészek szállítják át az utasokat. A leírás szerint a magyar révész és felesége óriási patáliát csapott, amiért az esti órákban érkező utazók még aznap át akartak kelni a túlpartra. A nagy „teremtettéssel, baszdmegeléssel és kutyalelkezéssel”²⁹⁶ járó hajcihőt a folyó túloldalán meghallotta a horvát révész is, aki viszont készséggel átsegítette őket a túlsó partra, ahol is az utazók megkönnyebbülten maguk mögött hagyták Magyarországot.

E dunántúli szlovákok sérelmeivel és a magyar révész kulturálatlanságával keretezett magyarországi útszakasz tehát azt a barokk szlavizmusban elterjedt toposzt eleveníti meg, mely szerint az őslakos szlávtság a maga alávetettségében senyved a keletről érkezett, erőszakos és barbár hódítók uralma alatt. E koncepcióban a szláv őslakosság a terület igazi birtokosa, övé az itt fellelhető kulturális örökség, ő alakította a tájat keresztény kultúrtájává. A barbár magyarok számára a keresztény múlt, kultúra és táj nem értelmezhető, ezért szabadon prédálható és pusztítható. A keresztény kultúrtáj és a nomád hódítók toposza nem újkeletű az európai kultúrában: a kései római birodalom keresztény közösségeinek reflexióiban éppúgy folyamatosan jelen van a barbár hódítókkal való konfrontáció,²⁹⁷ mint a közép-európai kultúrák törökellenes irodalmában. Kollár a barbár keleti népet, jelen esetben a zalai magyar embereket a következőképpen írja le:

*„Csaknem egész Zala megyében nem láttunk barátságos és szép arcot. A lakosok alacsony növésűek, erős testalkatúak, többé-kevésbé egyforma arcúak, komorak, ruházatok Milfaj-szerű, piros csíkokkal díszített szőnyeg.”*²⁹⁸

A kollári politikai és kulturális koncepcióban a 40-es években tehát már a magyar számít az első számú ellenkultúrának, amely megvetendő, elutasítandó és pusztítandó mind a táj és a tárgyi világ, mind pedig a szellemi javak vonatkozásában. Az ellenkultúra tájra való kivetítésének példájával szolgál Kollár a keszthelyi Georgikon és környéke bemutatásakor is.

„Az itteni Georgikon (azonban) a környező táj szépítésére és művelődésére semmilyen hatással sem volt. Mert az itteni utak rosszak, a kertek és szőlőskertek kerítései a régiségtől korhadnak: a mezőgazdaság és a szőlészet úgy berendezett, mint máshol. Maga az intézmény is rossz

²⁹⁶ „strašné teremtetováni, basomowáni, kutyalelkowáni” Uo, 19.

²⁹⁷ Legismertebb példájával, amely az ellentétet a világból való elmeneküléssel igyekszik feloldani, a hippói püspök szolgált: SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról. De civitate Dei I-II*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2005. Földváry Antal fordítása.

²⁹⁸ Milfajt Ferkó Sobri Jóska betyár alvezére volt: „W celé téměř Saladské stolici nespatrilí sme přiwětiwého a pěkného obličejje. Obywatelé zrůstu nízkého, postawy silné, twářnosti wíce méně totozně, zasmušilé, oděw Milfajowský: hauně čerwenými pásy ozdobené.” KOLLÁR, *Cestopis... i. m.*, 8.

állapotban található; piszok az udvaron, a falakon és az iskolákban: ennek ellenére a múlt évben a diákság 63 főt számlált.”²⁹⁹

Salesius Gáspár, a zalaapáti bencés jószágigazgató tudatlan ember, akinek fogalma sincs a zalavári romterület kulturális jelentőségéről. Ugyanakkor, és ez jó hír a németiség számára, Kollár fogadóbeli német beszélgetőtársát (egy közelebről nem ismert Friedrich Speil nevű urat) szemrevaló és a többi vendégnél (értsd a magyaroknál) műveltebb és beszédesebb férfiként írja le, aki megerősíti az elbeszélő reményeit, hogy Zalavárott „régiségeket” talál, ugyanakkor azonban figyelmezteti, hogy az ellenkultúra elnyomószerve, a vármegye már elrendelte a zalavári romok építőanyagként való fölhasználását egy új országút megépítésére.³⁰⁰ A zalavári kirándulás legfontosabb küldetése ettől fogva a magyar fogságban lévő táj kiszabadítása lesz, miáltal a nagy-morva romterület fontos kultúrtájként beemelődik a modern szláv nemzeti emblematizmusba. Kollár a negyvenes évekre már aprólékosan kidolgozta a szláv nemzeti emblematizmus rendszerét: megjelentette a *Szlávia leánya* transzcendens énekekkel bővített kiadását a hozzá tartozó *Magyarázatokkal*, megalkotta a szláv kulturális kölcsönösségnek az előző alfejezetben már tárgyalt elméletét. E művek összefüggésében a *Felső-itáliai útirajz*-ban bemutatott szláv kultúrtáj a maga politikai és etnikai határok fölötti imaginárius voltával könnyen beilleszthető a szláv nemzeti emblematizmusba. Az útleírás ugyan valós országokon és tájakon vezeti át olvasóját, ám a műnek van e reális téren túlmutató vetülete is, amely a szláv kultúrtáj kiszabadításával túlmutat a jelenidejűségen és a szlávsvág jövőjét szolgálja.

Az elbeszélőt félelme, hogy lelepleződik nemzeti és nyelvi hovatartozása miatt, az útleírás magyarországi szakaszán folytonos mimikrire kényszeríti, amely ebben az esetben azt jelenti, hogy a narrátor megkísérli elaltatni az ellenkultúra képviselőinek a gyanúját, hogy utazásának célja a modern szláv nemzet történeti és kulturális kánonjának megképzéséhez való tevékeny hozzájárulás volna. Az álcázás egyik jól bevált technikájának az bizonyul, hogy a narrátor a modernitás korából tudatosan visszatér az alteritásba. Kulturális szempontból ez a hungarus-tudat föllevenítését és megvallását jelenti, nyelvi szempontból pedig a közös magyarországi kulturális közvetítő nyelvnek, a latin szerepének a hangsúlyozását. Nem problémátlan a

²⁹⁹ „Zdejší Georgikon wšak na okrášlení a wzdělání okolního kraje zhola žádného wplywu nemělo. Nebo cesty zdejší jsau špatné, ploty zahrad a winic nemotorné, starobau hnjící; rolníctví a winárství tak jak jinde pořádané. Sám ůstaw již w nedobré m stawu se nalezá; nečistota we dvoře, na stěnách i we školách: a předce se minulého roku žákůw 63 počítalo.” *Uo*, 8.

³⁰⁰ *Uo*, 9.

dunántúli katolikus közeg egyházi túlsúlyának kezelése sem – ezt Kollár saját evangélikus identitásának elhallgatásával oldja meg, miközben a középkori katolicizmus egységére alapozza az ellenfelet megtévesztő kulturális manővereit. Célja elérésének érdekében úgy tesz, mintha egyformán érdekelnék a koraközépkori szláv, a középkori és barokk építészeti emlékek, és nekilát, hogy ennek jegyében lemásolja a zalaapáti könyvtár egyik ilyen témájú kéziratát. Szintén a szláv kultúrtáj felszabadítását szolgálja az elbeszélő argumentációs rendszerének egy másik eleme, amikor is a nagy nyugat-európai nemzetek éppen alakulófélben lévő épített örökségvédelmére hivatkozik. Eszerint ezek a nemzetek tetőket és épületeket ácsolnak azon becses emlékeik fölé, amelyeket meg szeretnének óvni a pusztulástól.

További tájfelszabadítást jelentő eszköznek tekinthetjük a Kollár által is lelkesen művelt „régiségtan”-t, amely a modern filológia és régészet prototudományának tekinthető: Kollár modern filológiai eszközökkel, a korabeli források mint például a salzburgi krónikás megidézésével kapcsolja vissza Mosaburg örökségét a német kultúrtörténetbe, s ily módon szabadítja ki a barbár keleti nép tudatlanságának fogságából. A zalavári romterület pontos dokumentálásával és alaprajzának közlésével az elbeszélő rögzíti az általa látott állapotot, amely azt a célt szolgálja, hogy ettől fogva minden változás érzékelhető és – ami pedig talán még ennél is fontosabb – számon kérhető legyen. Végül pedig a politikai befolyásolás (ma úgy fogalmazzák, lobbizás) eszközét is igénybe veszi, hiszen a zalavári romok épségének megőrzése érdekében nem kisebb alakhoz, mint Deák Ferenchez (aki ekkor Zala vármegye tisztviseelője volt) fordul egy német nyelvű levélben.³⁰¹ A levél cseh nyelvű változatát Kollár természetesen belekomponálja az útleírásba is, hogy olvasóinak bizonyítsa szláv elkötelezettségét és hazafiságát.

A tér alapvető mozdulatlansága és az elbeszélő mozgássora bonyolult kölcsönhatásba kerül egymással, amelyhez számos olyan pszichológiai mozzanat is társul, amelyből az elbeszélő által felvett szerepekre és (ál)arcokra következtethetünk. A kollári szerepekről, amelyeket a pesti társasági életben magára vállalt (lásd a 2.4. fejezetet), valamint azokról a mintákról, amelyeket Goethétől leshetett el (lásd a 2.5. fejezetet), esett már szó. A *Felső-itáliai útirajz*-ban ezek most új példákkal bővíthetők. Az útleírás magyarországi szakaszának egyik jelentős helyszínén, Veszprémben, narcisztikus jellemvonással bővíthet például a kollári személyiségrajz, amikor egy lapalji jegyzetben a fiatal szlovákoknak önmagát állítva példaképként elmondja, milyen kitűnően rajzol, és mennyi mindent megörökített Körmöcbányától

³⁰¹ A történet magyar nyelvű leírásával Kollár útítársa, Dolezsalek Antal szolgál a *Honderűben* megjelent beszámolójában, amely tagadhatatlan párhuzamokat mutat az *Útirajz*sal: DOLEZSALEK Antal, *Első keresztény egyház romai Szalavárott*, in *Honderű* 5(1847), 1. félév, 153-154.

kezdve ezen *Útirajzáig*. Ezek után a narrátor a felvilágosult demokrata szerepébe stilizálja magát, amint leírja, hogy miután a nagyvelegi parasztok megszólították, rögtön a keze után kaptak, hogy megcsókolják. Ezt a feudális gesztust az elbeszélő azzal a magyarázattal utasítja el, hogy férfiak között a kézcsók számára visszatetsző. Előtte azonban még kioktatja a veszprémi kórus olműtzi származású vezetőjét, hogy ne szégyellje a vele való kommunikációban cseh anyanyelvét használni. Keszthely etimológiája kapcsán a tudós nyelvész szólal meg, amint a *kostel* ('*templom*') szóból eredezteti a város nevét. Bogyái szolgabíró, Göncz Adalbert zalavári plébánost és Salesius Gáspár bencés jószágigazgatót az ószláv kulturális hagyomány lelkes apostola arra akarja rávenni, hogy akadályozzák meg a zalavári romterületen a kövek kitermelését. E szerepében szinte extatikus állapotban láttatja magát, amint Krisztushoz hasonlóan „ünnepélyes szigorúsággal és szent hevülettel”³⁰² űzi ki a szláv templomból a kufárokat. A következő mondatokban a jól értesült hírlapolvasót és a műemlékvédelem ősatyját láthatjuk, amikor párizsi példára hivatkozva állítja, hogy a francia főváros régi épületeit telekspekulánsok gyanús ügyleteikkel folyamatosan teszik tönkre. Az ezt követő oldalon pedig szláv Heinrich Schliemannként ás, mér és rajzol, hogy megmentse a szláv Trója még föllelhető köveit a széthordástól.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a kollári narrátor egyszerre rombol és épít. Rombolja a jelen magyar táj szerkezetét, hogy felszínre hozza alóla az elfedett szláv kultúrtájt, amelyet aztán megkísérel betagolni egy jövőbeni, egyelőre még imaginárius Szláviába. E szándékát magyar környezetben persze elkendőzni kényszerül, amely bonyolult narrációs technikák bevetését igényli. E technika egyrészt építi az elbeszélőt, hiszen új és új szerepeket játszat el vele, másrészt el is fedi azt. A fölvetett maszkokból és az elfedett eredeti elbeszélőből formálódik ki az az imaginárius alak, aki az útleírás mögött áll, amely, mint bármely önéletírási elemeket tartalmazó műfaj – Paul de Mannal szólva – „éppannyira megfoszt és alaktalanná tesz, mint amennyire helyreállít. (...) elleplezi, hogy a szellemi arculat megrongálódását okozza.”³⁰³

³⁰² „a já sám byl jsem jako u vytržení, že sem stál na té samé půdě, na které někdy nohy Priwiny, Kocela, Methoda a Braclawa stály a kráčely. To mysl mau ladilo k jakési slavné přísnosti a swaté smělosti u prostřed tēchto bořitelůw a kazitelůw, ale wěru i k bolu a smutku, který jen tím neystřizliwějším sebeopanowáním ublahán a ututlán býti mohl, anť bych téměř hotow byl býwal w rozhorlenosti swé příklad Onoho následowati, jenž ze chrámu Jeruzalemského kupce a prodawače wyháněl říka: Dům můg dům modlitby jest, nečiňtež z neho peleš rušitelskau!” KOLLÁR, *Cestopis... i.m.*, 10.

³⁰³ Paul DE MAN, *The Rhetoric of Romanticism*, New York, Columbia University Press, 1984.

3.4. A szláv kölcsönösség mint kulturális és nyelvi paradigmaváltás

3.4.1. A hungarizmus és a latinitás mint elrugaskodási pont

A hungarizmus értelmezésünkben a 18-19. század fordulóján egy olyan történeti hagyományhoz kapcsolódó jelenség, amely a középkori magyar államiság és a latin nyelvű magaskultúra több évszázados folytonosságán alapult. A hungarizmus ugyanakkor mint államszervező elv és kulturális eszmerendszer természeténél fogva sem a korábbi korszakokban, sem ekkor nem zárta ki az alacsonyabb társadalmi és regionális szinteken megjelenő népi nyelvek és kultúrák érvényesülését. A magyarországi regionális nyelvek és kultúrák (a magyar, a szlovák, a német, a ruszin stb.) mintegy kiegészítették, színesítették a hungarizmus kulturális palettáját, és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a latin nyelvű magaskultúra utat találjon az egyes régiókba és népnyelvekbe. E kulturális transzfer megjelenését az újabb cseh szakirodalom a 19. század vonatkozásában is tárgyalja vernakularizációs folyamatként.³⁰⁴ E folyamatnak köszönhetően a latin nyelvű magaskultúra leszüremkedve az alacsonyabb kulturális rétegekbe létrehozta ott a saját anyanyelvi alakzatait is. Ezek korpuszából képződött meg a modern nemzetté válás folyamata során a modern szlovák, horvát, magyar, szerb, román stb. nemzeti történelmi, kulturális kánon is.³⁰⁵

E latinitáson alapuló hungarizmusnak a primátusa kérdőjeleződött meg a modern nemzetépítés kezdeti szakaszában, és mivel a magyarság e területen egyhamar előnyre tett szert, a többi magyarországi nemzetiség válságba került. Egyszerre kellett magukat meghatározniuk a modern magyar nemzettel és valamennyi más magyarországi nemzetiséggel szemben.³⁰⁶ Hasonlóan égető problémának bizonyult ezek viszonya a latinitáshoz és a hungarizmus kulturális örökségéhez: az előbbi egységes és semleges csatornát biztosított a nemzetiségek kommunikációjához, az utóbbi pedig nemzetiségre való tekintet nélkül biztosította a hozzáférést az évszázadok folyamán fölhalmozott államjogi, egyházi és kulturális javakhoz. Ezért aztán egyáltalán nem meglepő, hogy a felvilágosodás korában és a reformkor kezdeti szakaszában a nemzetiségiék a magyarság előretörését a latinitáshoz és a hungarizmusához való ragaszkodással kísérelték meg gátolni. E ragaszkodásban Magyarország valamennyi, nem magyar anyanyelvű lakosa osztozott, hiszen a II. József-i reformokat követően

³⁰⁴ Michael WÖGERBAUER, *Vernakularizace – alternativa ku konceptu národního obrození?* in *Česká literatura* 56(2008), 4, 461-491.

³⁰⁵ A kánonképzéshez általában és a cseh irodalomban vö. Jan GORAK, *The making of the Modern Canon. Genesis an Crisis of a Literary Idea*, London and Atlantic Highlands, NJ, Athlone, 1991.; Henryk MARKIEWICZ, *O literárních kánonech*, in *Aluze*, 2007/3, 63-73.; Stanislava FEDROVÁ – Milena VOJTKOVÁ szerk., *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Hodnoty a hranice*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006.

³⁰⁶ BOJTÁR Endre, „Hazát és népet álmodánk...”. *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*, Budapest, Typotex, 2008.

megbizonyosodhattak róla, hogy ha a latinitás mint a hungarizmus reprezentációs eszköze visszaszorul, helyét valamely politikailag domináns nemzet élő nyelve, nagy valószínűséggel a német vagy a magyar veszi át. Nem véletlen tehát, hogy Ján Kollár is bekapcsolódott a hungarizmus talaján zajló magyarországi modern nemzetépítés körül folyó diskurzusba, amely legjellemzőbb jegyének a „nemzeti gyűlölség”-et („národní nenávist”) tartotta.³⁰⁷ E vitákban nemcsak Kollárnak mint pesti szláv értelmiséginek, hanem magának a fővárosnak mint a magyarországi szlávok egyik legfontosabb kulturális központjának is nagy szerep jutott.

3.4.2. A szláv kölcsönösség az ellenkultúrák szorításában

Az önálló szlovák gyülekezet megteremtésénél többet Kollár csak a szláv nemzet közös szellemi katedrálisának létrehozásáért tett. A 19. század eleji Európa térképén az oroszokon kívül nem létezett olyan nemzetállam, amelynek keretében bármely szláv nép szabadon foghatott volna hozzá a modern nemzet építésének feladatához.³⁰⁸ A nemzetállami határok hiányából, a szláv nyelvjárások és nyelvek átjárhatóságából, valamint a pángermanizmus példájából természetes módon következett a szláv nemzet egységes kulturális koncepciójának az eszméje.³⁰⁹ Azt, hogy a közép-európai szláv nemzetek milyen intenzíven keresték a nyelvi és kulturális egységesülés módját, mi sem jelzi jobban, mint a pesti szlovák értelmiség egy másik képviselőjének, az ügyvédi praxist folytató Ján Herkel'nek azon igyekezete, hogy az irodalmi német és magyar mintájára megalkossa és elterjessze az egységes szláv írást és irodalmi nyelvet is. Herkel' *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta* (*Az általános szláv nyelv alapjai az élő nyelvekből levezetve és egészséges logikai elvekkel alátámasztva*) című nyelvészeti munkájában, amelyet a magyar fővárosban

³⁰⁷ Vö. KOLLÁR, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 633.

³⁰⁸ A modern nemzetkonceptiókkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom könyvtáryai – ennek angolszász alpműveiből ragadok ki csupán néhányat, amelyek az elmúlt évtizedekben alapvetően meghatározták a nacionalizmusokkal foglalkozó tudományos diskurzust: Benedict ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983.; John A. ARMSTRONG, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.; Ernest GELLNER, *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.; Umot ÖZKIRIMLI, *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010. 2. bővített kiadás.; Anthony D. SMITH, *National Identity*, London, Penguin Books, 1991.; A probléma átfogó, elméleti igényű összefoglalójával szolgált DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 105(2001), 5-6. sz., 513-552.; A cseh tudományosság egyik legismertebb vonatkozó elmélete Miroslav Hroch nevéhez fűződik, aki a közép-európai nacionalizmusok leírhatóságához ún. A-B-C-elméletével járult hozzá: eszerint – nagyon leegyszerűsítve – a modern nemzetek megképződése három, egymásra épülő szakaszra tagolható függetlenül attól, hogy az a időben mikor ment/megy végbe. Évtizedes munkásságának angol összefoglalását lásd Miroslav HROCH, *European Nations. Explaining Their Formation*, London, Verso, 2015.

³⁰⁹ A szláv kölcsönösség objektív és eszmei forrásainak velős foglalatát nyújtja Elena VÁROSSOVÁ, *Slovanská vzájomnosť a integračný princíp*, in Cyril KRAUS szerk., *Ján Kollár (1793-1993). Zborník štúdií*, Bratislava, Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993, 48-64.

jelentetett meg 1826-ban, egyszerűsítette és egységesítette a szlávok által beszélt nyelvek nyelvtani és fonetikai rendszerét, valamint összevonta a cirill és latin ábécét.³¹⁰

A szláv együvé tartozás kollári példái közül lássunk most egy szonettet, amely a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásába bővítésként került be. Ez a vers azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert benne az ószövetségi választott néppel kapcsolatos bibliai motívumok és a 19. század eleji régiség-kutatás elemei ötvöződtek meglehetősen bizarr öntvénné.

O by, dí m, když duch můj tak se chaulil,

Naši různí slawští kmenowé

Byli zlato, stříbro, kowowé,

Já bych ze všech jednu sochu ulil;

Rusko bych jsem w její hlavu skulil,

Dřík pak byli by w ní Lechové,

Ramena a ruky Čechové,

Srbskobych jsem we dvě nohy půlil:

Menší wetvě, Windy, Lužic dvoje,

Chorwatů kmen, Slezů, Slowáků

Roztopilbych w odění a zbroje;

Před tau modlau klekati by mohla

Celá Europa, ant' oblaků

Wyšší, krokem swýmby zemi pohla. (1852, 273)

'Ó, bárcsak', virrasztok, amikor lel kem úgy összeszorult, / 'külö n félé szláv törzseink / arany, ezüst, fém volna, / mindből egy szobrot öntenék! // Oroszországot fejévé formálnám, / dereka volna a lengyel / karja és keze a cseh, / Szerbiát két lábává osztanám; // Kisebb ágait, a vendeket, a két Lausitzot, / a horvát törzset, szilézeket, szlovákokat / ruházattá és fegyverzetté

³¹⁰ [Ján HERKEL] Joanne HERKEL PANNONIO, *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta, et sanis logicae principiis suffulta*, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1826.; Vö. továbbá Buzássyová új kiadásával, amely tartalmazza az eredeti latin szöveget és annak szlovák fordítását, valamint a szerzőnek a fordításhoz írott bevezetőjével: Ludmila BUZÁSSYOVÁ, *Ján Herkel' a jeho dielo. Základy všeobecného slovanského jazyka odvodené zo živých reči a podložené zdravými zásadami logiky*, Bratislava, Univerzita Komenského, 2009.

olvasztanám föl. // E bálvány előtt térdelhetne / egész Európa, ha felhőknél magasabban, / lépteitől a föld megindulna.’

E vers szellemében fogant tehát Kollár prózai munkája, amely *Az irodalmi kölcsönösségről a szláv nemzet különféle törzsei és nyelvjárásai között* című német nyelvű tanulmányában a szláv nemzetet egy nemzetként mutatta be, amely négy fő törzsre és nyelvjárásra oszlik: az oroszra, a lengyelre, a csehszlovákra és az illírre (délszlávra).³¹¹ A szláv kölcsönösség híveitől egymás nyelvének, történelmének és irodalmának magas szintű ismeretét követelte meg: a legképzettebbeknek nemcsak a négy fő nyelvjárást, hanem azok valamennyi alnyelvjárását is kellett ismernie. A számos országban, külön s külön államszervezetekben élő szlávok számára Kollár e koncepciója komoly művelődési programot jelentett: az adott állam hivatalos nyelvével és kultúrpolitikájával szembehelyezkedve az eszmei Szlávia birodalmába invitálta valamennyiüket. Kollár nemzetkoncepciója minden szláv ember és nép számára nyelvi-etnikai alapon biztosította a kivonulás lehetőségét egy olyan imaginárius világba, amelyben hatályaon kívül helyeződnek a korban létező politikai formációk, államszervezetek.³¹² Kollár képzelt vagy valós politikai szándékait természetesen elkendőzni kényszerült. Annak érdekében, hogy e koncepció ne hasson úgy, mintha az európai status quo semmibevétele volna – amelyre a kor forradalmi, összeesküvései, nem is szólva a napóleoni példáról, számos analógiát kínáltak –, Kollár gondosan deklarálta a szláv irodalmi kölcsönösséget bemutató műve 3. §-ában, hogy a szláv kölcsönösség nem veszélyezteti a világi felsőbbségek hatalmát, a határokat és országokat, hogy távol tartja magát a politikától, és békében él valamennyi kormányzati formával:

³¹¹ Vö. a 4. §-sal Johann KOLLÁR, *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*, Pest, gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837, 11-13. Németre maga Kollár fordította az egy évvel korábban, a *Hronkában* csehül megjelent szöveg alapján. A szöveg kiadásának történetét szerkesztőként Miloš Weingart dolgozta föl alapos filológiai munkáva: WEINGART, Miloš, *O vývoji a vydáních Kollárovy Slovánské vzájemnosti*, in Uő. szerk., Jan KOLLÁR, *Rozpravy o slovánské vzájemnosti* című kiadványának előszavában. Praha, Nákladem Slovánského ústavu – V komisi Fy. Orbis, Tiskem Státní tiskárny, 1929. III-LIII.

³¹² Hogy az 1820-as, 30-as években milyen fogadtatásra talált a szláv kölcsönösség eszméje az egyes szláv népeknél, az az adott nép aktuális politikai helyzetétől függött. Az orosz visszhangról lásd G. V. POKINA, *Igyeja szlavjanszkaj vzajmnoztyi v Rosszii*, in Sz. V. NYIKOLSZKIJ – L. I. SZMIRNOV – I. V. SVEDOVA szerk., *Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt*, Moszkva, Rosszjizskaja akagyemija nauk Insztitut szlavjanovegyenyija i balkanyisztjyiki, 1993, 87-97.; A lengyelek többnyire elutasítóan viszonyultak hozzá éppen az orosz elnyomás miatt, a kisebb szláv népek azonban többnyire üdvözölték. Németből való szerb fordítása például 1845-ben jelent meg Belgrádban Dimitrie Teodorovič tollából, amelynek prenumerációs listáját tekintve meglehetősen népes körben mutattak iránta érdeklődést. [Ján Kollár], *O književnoj Uzajamnosti Izmediju različni plemena i Nariečija Slavjanskog maroda, Od Jovana Kollara, Preveo s nemačkog Dimitrie Todorovič*, U Beogradu, Typ. Knjaž. Serb. Knjigopečatnja, 1845.

„A világi felsőbbsegek és uralkodók számára veszélytelen, mivel a határokat és az országokat, az ő vagy más uralkodók alattvalóinak függőségét és más hozzájuk hasonló politikai körülményeket nem érinti, a dolgok meglévő állapotával békében megfér, illeszkedik minden kormányzati formához és a polgári élet minden válfajához, idegen országok jogait és törvényeit nem érinti, röviden minden uralkodóval békében és minden szomszédal barátságban él.”³¹³

Az eszmefuttatás költői képbe torkollik: Kollár a bárány újszövetségi toposzából formál hasonlatot a szláv irodalmi kölcsönösségre: „Az egy csöndes, ártatlan bárány, amely bár egy nagy nyájhoz tartozik, de a saját rétyén legel”.³¹⁴ Kollár szóban forgó tanulmányában minden olyan körülményt gondosan került, amely a pángermanizmus törekvéseivel való rokonságára utalt volna, hiszen az szálla volt a Habsburg-birodalom hivatalainak szemében. A mimikri kiterjedt a pánszlávizmus fogalmára is – elkendőzve azt Kollár mindig kínosan ügyelt a „szláv irodalmi kölcsönösség” terminus technicus használatára.³¹⁵

A szláv irodalmi kölcsönösség programjának megjelenése a szlovákok kulturális horizontján egyrészt számos csoport hatalmas lelkesedését, másrészt legalább annyi közösség ádáz ellenállását váltotta ki. A szlovákok felekezeti megosztottságának következtében a 19. század elején alapvetően két egyházi, nyelvi és kulturális hagyomány vetélkedett egymással: a szlovák katolikusok nyugat-szlovák regionális irodalmi nyelve és a szlovák evangélikusok cseh nyelvhasználata állt versenyhelyzetben egymással.³¹⁶ A kollári csehszlovakizmus voltaképpen ebből, a szlovák evangélikusok felekezeti-kulturális kötődéséből formálódott modern nemzeti, nyelvi és ideológiai reprezentációvá, amelyet az alábbiakban bonyolultabb társadalmi-kulturális összefüggésekben is szemügyre veszünk.

Kollár tudatában volt annak a körülménynek, hogy a szlovák katolikusok álláspontja szerint a csehszlovakizmus nem alkalmas a hungarizmus politikai és a latin nyelv egyetemes kommunikációs szerepének betöltésére. A problémát megoldandó Kollár egy bonyolultabb

³¹³ „Sie ist den weltlichen Obrigkeiten und Landesherren nicht gefährlich, indem sie die Gränzen und Länder, die Abhängigkeit der Unterthanen von diesem oder andern Monarchen und andere dergleichen politische Umstände in Ruhe lässt, mit dem vorhandenen Zustande der Dinge zufrieden ist, in alle Regierungsformen, in alle Arten des bürgerlichen Lebens sich fügt, die Rechte und Gesetze fremder Länder nicht berührt, kurz mit jedem Herrn in Frieden, mit jedem Nachbar in Freundschaft lebt.” [KOLLÁR, Ján], *Ueber die literarische Wechselseitigkeit... i. m.*, 39.

³¹⁴ „Sie ist ein stilles unschuldiges Schäfflein, das zwar zu einer grossen Heerde gehört, aber auf seiner besondern Wiese weidet.” *Uo.*

³¹⁵ Kollár „szláv kölcsönösség” koncepciójának számos előzménye közül itt legalább a költő egyik legközelebbi barátjának, Pavol Jozef Šafáriknak (1795-1861) a munkáját kell megemlíteni: [Pavol Jozef ŠAFÁRIK] Paul Joseph Schaffarik, *Geschichte der Slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen [Buda], mit kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826.

³¹⁶ Eugen PAULINY, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.

konstrukció megalkotására vállalkozott, mégpedig hogy a nyelvi-kulturális rendszerbe bevonta a befogadói közeget is: nem csupán a nyelvet mint kommunikációs eszközt igyekezett tökéletesíteni és azt mind a csehekkel, mind pedig a szlovákokkal elfogadtatni, hanem a nyelvet befogadóhoz mintegy feltételként rendelt egy bizonyos hozzáadott nyelvi és kulturális kompetenciát is. A kollári elképzelés szerint a kettőnek együtt, vagyis a szláv irodalmi nyelveknek (csehszlovák, lengyel, orosz és illír) valamint a szláv anyanyelvű olvasók kiszélesített nyelvi és kulturális kompetenciájának együttesen kellett volna létrehoznia azt az egyetemes kulturális és nyelvi kódot, amely képes lett volna helyettesíteni a latin univerzalitását. Kollár ily módon tehát négy szláv nyelvre és egy közös befogadói kompetenciára építette föl koncepcióját, amelynek a szláv irodalmi kölcsönösség nevet adta.

A szláv kölcsönösséggel a *natio hungarica* helyébe a *natio slavica* lépett, amely azonban szerkezeténél és jellegénél fogva számos ponton eltért elődjétől. Ezek közül talán a leglényegesebb, hogy a szűkösnek és behatároltnak érzékelt területi elv helyett etnikai és nyelvi alapokon igyekezett meghatározni mibenlétét, amelynek következtében az egész fogalom képlékenyebbé vált, és tág teret engedett a politikai, nyelvi és kulturális imaginációnak. A *natio slavica* ezáltal periférikus helyzetéből egy új, egyelőre még imaginárius, ám a napóleoni háborúk óta az Európában növekvő súllyal jelenlévő orosz hatalmi centrum vonzáskörébe került.³¹⁷ Az ilyen értelemben vett szláv nemzet nagyságának és régiségének bemutatásával szolgált Kollár a szlovák evangélikus iskola kisdíákjainak írott *Olvasókönyvének* XV. fejezetében *A szláv nemzet rövid ismertetése* címmel, amely mindenki számára érthető és kommunikálható katekizmus-formában közvetítette az ezzel kapcsolatos alapvető tudnivalókat. A szláv nemzetről szóló legfontosabb információk alábbi rövid foglalata formai szempontból is figyelmet érdemel, hiszen az alteritásból örökölt, katekizmusokat idéző kérdés-felelet formának azt a változatát képviseli, amelyet nemcsak a pedagógiai irodalom alkalmazott sikerrel a 19. század eleji oktatásban,³¹⁸ hanem gyakorta éltek vele tudós szerzők is kutatási

³¹⁷ A posztkoloniális kulturális kritika lehetséges alkalmazásához a 19. századi nemzeti küzdelmek interpretálásában vö. Nelson MALDONADO-TORRES, *O kolonialitě a bytí. Poznámky o zrodu jedné koncepce*, in Vít HAVRÁNEK – Ondřej LÁNSKÝ szerk., *Postkoloniální myšlení IV*, Praha, Tranzit, 2013, 206-237.

³¹⁸ Vö. pl. a 19. század első felének latintankönyveivel: M. Joannis RHENII, *Compendium Latinae Grammaticae pro Discentibus Nationis Germanicae, Hungaricae atque Bohemicae Scriptum...* Posonii & Cassoviae, sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1781.; Christ. CELLARII, *Grammatica Latina, linguae Hungaricae accomodata*, Cassoviae, ex typographia Ellingeriana, M.DCCCIII, 3. s. kk.; vagy Kollár tanárának, Schuleknak szlovák, magyar és német nyelvű magyarázatokkal ellátott művével: Joannis SCHULEK, *Grammatica Latina (...)*, Szokolcae, Typis Francisci Xav. Skarniczl & Filiorum, 1833.

eredményeik népszerűsítésekor,³¹⁹ vagy Bessenyei György is *A holmi* című művében, amelyben önmaga Lelkével folytatott párbeszédet a hivatásáról.³²⁰

„Mi a nemzet?”

A nemzet mindazon emberek közössége, akik egy nyelvet beszélnek, pl. a német nyelv és német nemzet, szláv nyelv és szláv nemzet.

Milyen nemzethez tartozunk mi?

Mi a szláv nemzethez tartozunk, mivel a szlovák a szláv része.

Számát tekintve nagy-e a szláv nemzet?

Persze, Európa legnagyobb nemzete a szláv, mert összesen 50-60 millió lelket számlál, amely elfoglalja Európa felét, Ázsia harmadát és Amerika jelentős részét.”³²¹

A kollári paradigmaváltás fokozatai szorosán kapcsolódnak a magyarországi reformkor társadalmi és politikai eseményeihez, valamint a magyarországi evangélikus egyházban zajló nemzeti és nyelvi vitákhoz is.³²² A hungarizmusból és latinitásból való kivonulással egyidőben a kollári életműben is egyre hangsúlyosabbá vált a német és a magyar kultúrának mint ellenkultúrának a prezentálása. A 20-as években Kollár nemzeti apológiája elsősorban a németséggel szemben aktiválódott, amint azt a *Szlávia leánya* 1824-es kiadásának *Előéneke* és három éneke bizonyítja, amelyekben a nyugati szláv törzsek német asszimilációjának bemutatása, az e tény feletti ossziáni stilizáció a preromantika érzelmi bázisán zajlott. Ezt erősítette, amint arra fõntebb rámutattunk, Kollár egyházon belüli mindennapos küzdelme a pesti német gyülekezettel a szlovákok egyenjogúságáért. A magyar mint a második számú ellenkultúrának a hangsúlyos megjelenése a kollári életműben a harmincas évekkel erősödött

³¹⁹ Kosáry Domokos tárgyalva Benczur József (1728-1784) *Rerum Hungaricum* c. kéziratos művét szintén említi a benne alkalmazott párbeszéd-formát: KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 296.

³²⁰ BESSENYEI György, *A holmi*, Béts, k. n., 1779, XX. rész, 137-181.

³²¹ „**Co jest národ?**

Národ gest společnost všech těch lidj, kteřj gednu řeč mluwěgj, k. p. německá řeč a německý národ, slowanská řeč a slowanský národ.

K gakému národu my přináležjme?

My přináležjme k národu slowankému, nebo Slowáci gsau částka Slowanů.

Gestli národ slowanský na počet weliký?

Owšem, neywětšj národ w Europě gsau Slowané, nebo se gich všech počjtá 50. až do 60 millionů, kteřj polowic Europy, třetinu Asie, a hodnau část Ameriky zaugjmagj.“ [KOLLÁR, Ján], *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách*, w Budjně, w Králowské uniwersické tiskárně, 1825, 202.

³²² A szlovák, német és magyar gyülekezet egymáshoz való viszonyához vö. ZÁSZKALICZKY Péter szerk., *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten*, Budapest, Pesti Evangélikus Egyház – Deák Téri Egyházközség, 2011.

föl. Ezzel a folyamattal párhuzamosan Kollár a klasszikus értelemben vett hungarizmustól is fokozatosan eltávolodott, és hamarosan arra is mint a magyarizmus origójára tekintett. Az ellenkultúrákkal szembeni küzdelem alapjául természetesen a szláv kölcsönösség kulturális koncepciója és a nyelvi csehszlovakizmus szolgált. A küzdelemben a kollári arzenál az etimológiai vitáktól a közös kulturális gyökerek megtagadásán és a szlávság politikai exodusán át az ellenség totális politikai megsemmisítéséig terjedt, amelyeket az alábbi példák segítségével szeretnék megvilágítani.

A csehszlovakizmus jegyében került sor például a magyarországi szláv történelmi emlékezet radikális újraírására: Kollár a *Szlávia leánya* 1832-es új kiadásában, a 399. szonetthez fűzött *Magyarázatokban* megidézi IV. Béla magyar és II. Ottokár cseh király első morvamezei csatáját, amelyet Stájerország birtoklásáért folytattak 1260-ban. A magyar és a cseh királyok több évszázados küzdelméből Kollár azért választotta ki éppen ezt a történelmi eseményt, mert abból a cseh uralkodó került ki győztesen. A szlovák költő élvezettel jeleníti meg a csatának azt a momentumát – Cosmas cseh krónikáiról második folytatójára hivatkozva – amikor cseh vitézek harci dalától a magyarok lovai megrettentek.³²³

Kollár a magyar történelem egyéb eseményeit is a csehszlovakizmus és a fölötte álló szláv kölcsönösség alapján interpretálta. A Szláv Pokolban senyvedő németek után a második legnagyobb népcsoportot már 1832-ben is a magyarok alkották. Ebben Kollár a horvát–magyar viszony korabeli történelmi diskurzusába³²⁴ is bekapcsolódott Szent László magyar király nővére alakjának megidézésével. Az 536-os számot viselő szonettben Ilona horvát királynét (a szonettben Lepa), Zvonimir, utolsó horvát király özvegyét két ördög készül a pokolra vetni abban az esetben, ha nemzettársai – és ezáltal Kollár nyíltan jelenkorivá avatta a problémát – magyarmániájuk miatt nem hagyják meg a horvát nyelvet méltóságában.

Hrozili, že do pekla ji dají

³²³ „In der Schlacht, in welcher Ottocar über den König Bela siegte, sangen die Böhmen das Lied, und machten die ungarischen Pferde scheu. Siehe *Fortsetzer des Cosmas ad 1260.*” KOLLÁR, *Wyklad.... i.m.*, 288. Cosmas *Krónikájának* második folytatójához vö. Marie BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, in *Sborník historický*, 21(1974), 5-39.

³²⁴ Horvátország közjogi státusának magyar szempontú értelmezéséhez vö. a kortárs Horvát művével: HORVÁT István, *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil, Von Stephan von Horvát, Custos der Széchényischen Reichs-Bibliothek an dem ungarischen National-Museum in Pesth. Aus dem Ungarischen übersetzt*, Leipzig, bei Karl Franz Köhler, 1844. Különösen az illirizmust támadó, Kollárt is célbevevő 44. §-sal: „Ich schreibe den Illurismus (sic!) vielmehr einzelnen überspannten und kurzsichtigen slavischen Schriftstellern zu. Im Kopfe dieser spukt der Keim einer, ganz Europa verschlingenden slavischen Monarchie, ähnlich dem Eldorado des Candid.” („Az illirizmust főleg néhány izgága és rövidlátó szláv író számlájára írom. Az ő fejükben csírázott ki egy egész Európát elnyelő szláv monarchia gondolata, amely Candide Eldorádójához hasonló.”) 107.

Jestli nyní její krajané,

W maďaromanii přehnané,

Chorwatů řeč we cti nenechají: (536, 5–8)

Ilona történelmi szerepének megítélése egyértelműen negatív Kollár interpretációjában, hiszen az uralkodásban ügyetlennek bizonyult, majd hazamenekült bátyjához, Lászlóhoz, aki elfoglalván volt sógora országát végül megfosztotta a horvátokat önálló államiságuktól.

W panowání měwší neobratnost,

Ušla domů přes haranice,

Chorwatům pak wzala samostatnost. (536, 12–14)

Következő példánk a hungarizmus és a magyarizmus közötti különbség megvilágítására szolgál, mégpedig a magyar politikai és kulturális élet két fontos alakjának, Széchenyi Istvánnak és Vörösmarty Mihály alakjának kollári szembeállításával. Ján Kollár 1842–43-ban közel egy tucat levelet írt Jozeffy Pál (1775-1848) cinkotai, majd jolsvai lelkész-társához, aki 1823-tól az evangélikus egyház tiszai kerületi szuperintendenseként is működött. Ezekből többek között egyértelműen kiderül, hogy e levelek írója folyamatosan figyelemmel követte a magyarországi politikai és kulturális eseményeket, és érdeklődése a magyar nyelvű híradásokra is kiterjedt. Kollár ugyanis az ötödik Jozeffyhoz címzett levelében a *Nemzeti Újság*-ban olvasottakról ír, majd a post scriptumban mintegy ellenpontozza a fentebb ismertetett eseményeket, és elismerő szavakkal emlékezik meg Széchenyi Istvánról mint a hungarizmus képviselőjéről. Az ellenkultúraként érzékelt magyarizmusra érdekes kultúrtörténeti adalékként szolgál az író negyedik levele, amelyben megemlíti, hogy sokan szeretnék, ha lefordítaná csehre a magyarok emblematikus nemzeti himnuszát, Vörösmarty Mihály *Szózatát*. Egyúttal azt is megjegyzi, hogy ehhez nemigen fűlik a foga, ám ha eleget tudnak fizetni a magyarok, teljesíti a kérésüket.³²⁵

A magyar és a német mint két fő ellenkultúrával kapcsolatos példával szolgált Kollár a *Szlávia leánya* 485. szonettje kapcsán is, amely öt bűnös asszony pokolbeli szenvedéseit mutatja be. A szonetthez fűzött magyarázatban a szlovák asszonyok főköetőinek fehérségét állítja szembe a német, a magyar és az elnemzetietlenedett szlovák asszonyok fekete színű fejfedőivel. Ez a fajta szembeállítás – amely a Vladimír Macura által megalkotott dichotomikus nemzetszemlélet

³²⁵ Ján Kollár levelei Jozeffy Pálhoz 1842-43. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia M23 L30/1-11.

szabályait követi³²⁶ – a szlovák asszonyok főkéntöihez a fiatalság, az erényesség és az ártatlanság, a többiek sötét színű fejbüszületéhez pedig az öregség és a gyász képzetét társítja.³²⁷ Az ellenkultúra irigyelt értékeinek, fenoménjainak elperlése is gyakori Kollárnál: az egyik legbizarrabb, a fenti színszimbolikához is kapcsolódó formájával a szlovák költő akkor szolgált, amikor a *Szlávia leányához* fűzött magyarázatok egyikében a magyar pásztorkodás jellegzetes kutyafajtáit (a kuvaszt és komondort) fehér színük alapján a Tátra havas lejtőiről eredezteti, és szlovák származásukat bizonygatja.³²⁸ E fehérszörű pásztorkutyák a kollári *Magyarázatok* tanúbizonyossága szerint Szirmay Antal (1747-1812) *Hungaria in parabolis* című, a 19. század elején igen népszerű művének nyomán kerültek Kollár látóterébe, és váltak a nemzeti versengés tárgyáivá. Kollár a kuvaszok és komondorok szlávósításának érdekében ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy a Szirmaynál felsorolt leggyakoribb magyar kutyanevek közül kihagyott néhányat, majd a helyükre szlovákosabb hangzásúakat sorolt be, hogy ebből is az állat szlovák eredetére lehessen következtetni.³²⁹

Az ellenkultúrához való viszonyulás fent felsorolt direkt példáit gyakran egészítik ki látens alakzatok is: ezek az elfedések arra irányulnak, hogy a magyarországi történelemhez, a magyar nyelvhez vagy kultúrához vezető nyomok fölismerhetetlenné váljanak az újonnan konstituálódó szláv nemzeti kultúrában és kánonban. Ilyen típusú latenciára példa a fentebb már részletesen tárgyalt, *A szláv nemzet jótulajdonságai* címet viselő páros prédikáció is, hiszen szerzőjük gyaníthatóan a *Tudományos Gyűjteményben* közölt Horváth János-tanulmányt vette előképül, ám a magyar író művére sohasem hivatkozott.³³⁰ A latencia legmélyebb rétegei

³²⁶ MACURA, *Znamení zrodu... i.m.*

³²⁷ JÁN KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 484-485.

³²⁸ „Ant. Szirmay, *Hungaria in Parabolis*, Budae 1804. p. 12. (...) Bjlá barwa tohoto psa ukazuge na sněžné Tatry, a nayobyčegnějšj i naystarodawnějšj gména w Uhřjch tčchto psů gsau slowenská, k. p. Bodry, Bodrok, Muška, Rewag, Lapag, Tisa, Dunag a t. d.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 441. – Eredeti forrás: SZIRMAY Antal, *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum...* Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1807. – E második kiadás állt rendelkezésemre. A szerzőről és az első, 1804-es kiadásról vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909, XIII, 989–993.

³²⁹ Kollár e részt oly módon válogatta és egészítette ki, hogy alkalma legyen Szirmaynak ellentmondani. A 31. §-ban a szóban forgó rész a következőképpen szerepel: „A magyar juhászkuhya is még hihetőbben a magyarokkal jött Pannóniába, s ebből lehet következtetni azt is, hogy Észak-Ázsiából jöttek a magyarok. Mert szívesen hempereg a hóban, s mint Buffon írja, bozontos szőre is nagyon hasonlít a szibériai kutyákéhoz; helyesen észlelte ezt a híres Schlözer is. A gögös emberről azt mondják a magyarok: *Úgy sétál, mint a kunok ebe a homokon*. Nevük többnyire: *Dunsi, Tisza, Sajó, Bodri, Göndör, Szenes, Vigyáz* stb. Különös tulajdonsága a magyar kutyának, hogy más nemzetbelihez a magyaron kívül nem ragaszkodik, s Európa más vidékén nem könnyen szaporodik. (...) SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008, 68. Vietórisz József fordítása.

³³⁰ Kollár ebben korántsem áll egyedül a szlovák szellemi életben, vö. Peter MACHO, *Poznámký k charakteru slovenských materiálov v maďarskej predrevolučnej tlači (na príklade „Tudományos Gyűjtemény”)*, in Tatiana IVANTYŠOVÁ szerk., *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v Strednej Európe. Slovenské štúdie. Zvláštne číslo 4*, h. n., Vydáva Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický Ústav SAV, 2006, 110-124.

nyilvánvalóan csak még alaposabb kutatással hozhatók felszínre, és jelentős részükfilológiai bizonyítékok híján, gyaníthatóan mindörökre homályban marad. Mindazonáltal jogosnak érzem az *elhallgatás* alakzatának mint jellegzetes írói magatartásmódnak a bevezetését és használatát nemcsak a szóban forgó kollári technika vonatkozásában, hanem a modern közép-európai nemzetek megképződésének teljes időszakában.³³¹

3.4.3. A csehszlovakizmus és az illírismus alternatívája

Ján Kollár gondosan ápolta személyes kapcsolatrendszerének is betudható volt, hogy szoros és intenzív eszmei és kulturális együttműködés alakult ki a magyarországi szláv nemzetiségi mozgalmak között.³³² Ennek az együttműködésnek köszönhető többek között a Kollár által közzétett, szláv nemzettel kapcsolatos ismeretek gyors terjedése is, amelynek egyik legkésebb példájával az illírismus jelentős alakjának, Ljudevit Gajnak a *Nemzetünk* című, 1835-ben megjelent röpirata szolgál. Ebben a művében Gaj szinte szó szerint átvette valószínűleg közvetlenül Kollár *Olvasókönyvéből* a fentebb már idézett, a szláv nemzet területi és lélekszámbeli nagyságára utaló részlet egyes adatait – miközben a szlávok lélekszámát még húsz-harminc millióval megtoldotta az eredetihez képest: szerinte ugyanis a szláv lakosság „80 milliót számlál, s Európa felét, valamint Ázsia egyharmadát elfoglalják”.³³³

A 19. századi közép-európai nemzeti ideológiák összevetése³³⁴ és Kollárral kapcsolatos tanulmányozása eddig minden korszakban jelentős eredményeket hozott, és számos új szemponttal bővítette a Kollár-recepciót.³³⁵ Hasonlóan gazdag tanulsággal szolgálhatnak az

³³¹ Az *elhallgatás* kifejezést itt az *'eltitkolás'* értelmében használom, amely azonban csak részben képez átfedő halmazt a *hallgatással* mint retorikai alakzattal. Mindazonáltal az *elhallgatásra* is érvényes a *hallgatásnak* az a jellemzője, hogy „olyan nem önálló, alkalmi (okkasionális) jel, amely csak más kifejezésekkel összefüggésben, egy adott szituáció és egy konkrét 'nyelvjáték' részeként fejez ki vagy közöl valami egyértelműt.” Vö. Izydora DAŃBSKÁ, *O sémiotických funkcích mlčení*, in TRÁVNÍČEK, Jiří szerk., *Od poetiky k diskurzu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let XX. století*, Brno, Host, 2002, 13–28, 22. Magyarul idézi BENYOVSZKY Krisztián, *Az elhallgatás alakzatai. Megjegyzések titok és elbeszélés kapcsolatához*, in *Kalligram XV*(2006), november-december, <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-november-december/KOeLTESZET-ES-RETORIKA/Az-elhallgatás-alakzatai> Letöltés: 2020. 05. 06. „Tanulmányában [Dąbbská] megemlíti például, hogy a hallgatás lehet a titkolózás, a tudatlanság, a mérlegetés, a megvetés, a tiltakozás vagy a félelem jele, kifejezhet továbbá bezárkózást, elmélyülést, kegyeletadást, de lehet a depresszió vagy a skizofrénia egyik tünete is. E felsorolásból is kitetszik, hogy a hallgatást együttesen határozzák meg lélektani, társadalmi, etikai és vallási tényezők, s ebben is keresendő többértelműségének oka.” *Uo.*

³³² Risto KOVIJANIĆ, *Šafárik, Kollár a Palacký v kruhu srbske mládeže*, in UŐ, *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov*, Martin, Matica slovenská, 1976, 7-20.; Zlatko KLÁTIK, *Kollárova Slávy dcera a poézia chorvátskych romantikov*, in *Slavica Slovaca I*(1966), 2. sz., 164-192.

³³³ Ljudevit GAJ, *Nemzetünk*, in LUKÁCS István szerk., *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 75-79, 76.

³³⁴ Andrej [András] ANGYAL, *Sarmatizmus, ilyrizmus, panonizmus*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XVI*, Bratislava, 1964, 49-54.

³³⁵ Josef MACŮREK szerk., *Slovanství v českém národním životě. Sborník úvah profesorů Masarykovy university*, Brno, Rovnost, 1947.; Bernard Woodrow JANUSZEWSKI, *Vojciech Cybulski o idei „wzajemności” słowiańskiej*

olyan legújabb kísérletek is, amelyek a közép-európai nemzeti narratívák struktúráinak megvilágítására összpontosítanak.³³⁶ A Magyarországhoz kapcsolódó csehszlovakizmus és illírismus egybevetése, elsősorban a közös történelmi adottságok miatt, még számos érdekes felfedezéssel szolgálhat.³³⁷

A kollári szláv kulturális kölcsönösség rendszerében a csehszlovakizmus és illírismus pozíciója azonos, ugyanakkor azonban elsősorban nyelvi és politikai síkon mutatnak egymással rokonságot. Míg azonban a csehszlovakizmus még a 19. század elején is értelmezhető felekezeti alapokon nyugvó nyelvi és kulturális alakzatként, addig a felekezeti azonosság kötőanyaga hiányzott az illírizmusból. Ez a különbség a korban könnyen detektálhatóvá tette az illírismus politikai irányultságát, amelynek következtében a 30-as évektől fogva egyre erősödtek ellene a kívülről, elsősorban a Habsburg-adminisztráció és a magyar politikai elit részéről érkező támadások. Ezek eredményeként az uralkodó 1843-ban betiltotta, majd két év múlva, immár csak mint kulturális koncepciót, ismét engedélyezte az illírizmust. Lukács István kroatista szerint a bécsi udvar hintapolitikáját az a kettősség okozta, hogy az udvar tartott a déli szláv népek országhatárokon belüli szövetkezésének veszélyétől, ugyanakkor támogatta a birodalmon kívüli déli szláv népek orosz orientációjának visszaszorítását.³³⁸ Az orosz birodalom politikai befolyását anyagi áldozatok árán is szerette volna kiterjeszteni a szóban forgó területekre. Ljudevit Gaj például 1840-es oroszországi útjáról komoly politikai és pénzügyi támogatással tért haza.³³⁹ Ezt bizonyító hasonló dokumentum Kollárral kapcsolatban ezidáig ugyan nem került elő, a magyar közvélemény és az osztrák hatóságok mégis éltek a gyanúperrel, hogy ő is orosz anyagi támogatással működött a fővárosban. A csehszlovakizmus politikai irányultságát a felekezetiesség miatt persze nehezebb volt célkeresztbe venni, ám a szláv kulturális kölcsönösséget is jócskán érték támadások, amelyben a magyarok és az udvarhoz közelálló politikusok az oroszok által irányított pánszlávizmust szimatoltak.³⁴⁰

Jana Kollára, in *Pamiętnik Słowiański XXI*(1971), 273-294.; Dominik HRODEK a kolektív szerk., *Slovanství v středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*, Praha, Libri, 2004.

³³⁶ István LUKÁCS – Orsolya KÁLECCZ-SIMON, *Az illír mozgalom magyar kötődései – horvát szemmel I*, in *Slavia centralis* 10(2017), 2. sz., 5-19.

³³⁷ Vö. Maksimilijan Vrhovac magyar jakobinusokhoz és Ljudevit Gaj Horvát Istvánhoz és Ján Kollárhoz fűződő kapcsolataival: *Uo.*, 11-16.

³³⁸ LUKÁCS István, *Előszó*, in Uő. szerk., *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 9-11, 10.

³³⁹ LUKÁCS István, *Ljudevit Gaj*, in Uő. szerk., *Az illír mozgalom... i.m.*, 66.

³⁴⁰ A fogalom e néven vált értelmezhetővé az angolszász tudományosságban is. Vö. J. M. KIRSCHBAUM, *Panslavism in Slovak literature. Ján Kollár – Slovak poet of Panslavism (1793-1852). An Address to the Annual Meeting of the Canadian Association of Slavists on June 15th, 1964. at the Prince of Wales College, Charlottetown, P.E.I. Slavistica LVI. Editor: J. B Rudnyc'kyj*. Toronto, Published by The Slovak Institute, Cleveland, Ohio, U.S.A. Winnipeg, 1966.

Kollár déli szláv követői sokmindent elsajátítottak a kollári argumentációs rendszerből.³⁴¹ Ljudevit Vukotinović horvát ügyvéd például így írt *Illirizmus és kroatizmus* (1842) című írásában:

„Hogy is lehetnék olyan esztelenek, hogy az alkotmány ellen dolgozzunk, amely oly sok téren segíti elő nemzeti létünk fejlődését... Genealógiai értelemben a nagy szláv fa egyik, illírnek nevezett ága vagyunk. *Ezen kívül más semmi... Nincs olyan ember a világon, aki be tudná bizonyítani, hogy az illirizmus név alatt bármiféle tiltott eszmeáramlat bújna meg. Van ilyen ember?... Álljon fel, ha mer!...*”³⁴²

A részlet egyúttal arra a különbségre is rávilágít, amely a horvátokat megkülönböztette a többi magyarországi nemzetiségtől. Horvátország ugyanis határokkal, alkotmányi garanciákkal és kulturális autonómiával is rendelkezett a magyar királyságon belül. Mivel hasonló kiváltságaik a szlovákoknak nem voltak, érthető Kollár minden olyan kétségbeesett kísérlete, amellyel meg akarta akadályozni a csehszlovakizmus egységét megbontani akaró szlovák nyelvi és kulturális elszakadási kísérleteket. Kollár szerint a szlovakizmus politikai esztelenség volt, amely a szlovákság kulturális gyöngesége és lélekszámbeli hátránya következtében csakis nemzeti katasztrófához vezethetett. Ezért vetette latba minden erejét és befolyását a csehszlovakizmus és a szláv kölcsönösség eszméje mellett még a štúri önálló szlovák irodalmi nyelv 1843-as kodifikálása és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után is.

Összefoglalásképpen hozzátehetjük még eddigi megállapításainkhoz, hogy mivel Kollár az alteritás és klasszicizmus elit-kultúrájának volt a neveltje, a szláv kölcsönösséget a társadalom magasabb osztályai számára gondolta ki. Azon nemesség, polgárság, egyházi és világi értelmiség számára készült ez a koncepció, amelyre az egységes szláv irodalmi nyelv híján ráróható volt az a súlyos kötelezettség, hogy az anyanyelvén kívül elsajátítsa a többi három irodalmi nyelvet is. Mindeközben azonban nem számolt azokkal, akik az irodalom és a kultúra demokratizálásának új nemzeti és nyelvi programjával léptek föl.

³⁴¹ Milorad ŽIVANČEVIĆ, *Kollárov ilirski krug*, in *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*, Bratislava, SAV, 1963, 158-180.

³⁴² Ljudevit VUKOTINOVIĆ, *Illirizmus és kroatizmus*, in LUKÁCS István szerk., *Az illír mozgalom... i.m.*, 83-89, 84.; – Eredeti forrás: „Kako bi mi tako bezumni mogli biti te bi hotjeli potom konštituciji, koja je razviću narodnoga nam života u mnogo obzirah veoma korisna, protiva raditi... Mi smo u rodoslovnom smislu grana velikoga stabla slavenskoga, koji se Iliri zovu. *Dalje ništa... Na svijetu ne ima čovjeka koji bi posvjedočit mogo da je pod ilirizmom kakova neslobodna tendencija sakrivena. Ima li koga?... Tko se ufa, nek ustane!...*” Ljudevit VUKOTINOVIĆ, *Ilirizam i kroatizam*, in Jakša RAVLIĆ szerk., *Hrvatski narodni preporod ,II.*, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1965, 67. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 29). (A szöveg eredetileg a *Kolo* című folyóiratban jelent meg 1842-ben.)

3.5. A nemzeti exodus állomásai

3.5.1. A kivonulás és szerepváltozatai Kollár visszaemlékezésében

A hungarizmus és a szláv kölcsönösség paraadigmaváltásával kapcsolatos fenti alfejezetben már elvetettük annak a gondolatnak a magvát, hogy nemcsak a tárgyalt kulturális koncepció, hanem a kollári életmű egésze is kínálja a kivonulásnak mint általánosan jellemző fenoménnek a tárgyalását. Megfigyelésünk szerint ugyanis a kollári életút ismétlődő aktusáról van szó, amely végigkíséri a költőt gyermekkorától egészen élete utolsó szakaszáig, és e fenomén kitapinthatóan jelen van az életmű jelentős darabjaiban is. A kivonulás jelensége köré csoportosítva írhatók le olyan folyamatok, amelyek egyrészt új megvilágításba helyezik a 19. század első fele legjelentősebb szlovák és cseh költőjének, gondolkodójának, szláv filológusának szerteágazó munkásságát, másrészt a modern szláv nemzetek megképződésének egyik fontos paradigmasoraként is értelmezhető, hiszen az assmanni gondolatmenet szerint az exodus olyan jelenség, amely az európai kultúrában mindmáig nem ért véget.³⁴³

A kivonulás tárgyalásakor Kollár életében és művében természetesen azt is igyekszünk tekintetbe venni, hogy e fenomén óriási történeti, mitikus, vallási és kulturális hagyománnyal rendelkezik,³⁴⁴ ám témaválasztásunk szempontjából is egyet kell értenünk Assmannal abban, hogy a történet igazsága körül folyó vitáknál jóval érdekesebb az eredeti történet kulturális recepciója.³⁴⁵ Az alteritás e hagyományához való kapcsolódás a 19. századi lelkész és költő esetében olyannyira természetes, nyilvánvaló és szükségszerű volt, hogy talán éppen ezért nem vált ezidáig komoly irodalomtörténeti diskurzus tárgyává. Mindeközben azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a szóban forgó jelenséggel kapcsolatos további tényezőt sem, hogy a Kollárhoz hasonló lelkészekből verbuválódó közép-európai szláv nemzetébresztők, művészek viszonyulása a biblikus eredetű kultúrtörténeti hagyományhoz, az assmanni deszakralizáció és szekularizáció több kultúrkörben is alkalmazható folyamatának jegyében,³⁴⁶

³⁴³ „(...) we realize that this exodus has never fully been completed. There have always been relapses, counter-movements in the direction, not of poly- but of cosmotheism.” Jan ASSMANN, *Exodus and Memory*, in Thomas E. LEVY – Thomas SCHNEIDER – William H. C. PROPP szerk., *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective. Text, archaeology, culture and geoscience*, Cham – Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer, 2015, 3-15, 14.

³⁴⁴ Ronald HENDEL, *The Exodus in Biblical Memory*, in *Journal of Biblical Literature* 120(2001), 4. sz., 601-622.

³⁴⁵ Assmann fent említett írásában Ronald Hendel *The Exodus in Biblical Memory* c. tanulmányára hivatkozva állítja: „It is only to say that the story acquired its world-changing momentum only in its reception history and whereas the historical events behind it may turn out to be rather trivial, its real importance is a question of memory rather than history.” Jan ASSMANN, *Exodus and Memory*, i.m., 4.; Ronald HENDEL, *The Exodus as Cultural Memory. Egyptian Bondage and the Song of the Sea*, in Thomas E. LEVY – Thomas SCHNEIDER – William H. C. PROPP szerk., *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective. Text, archaeology, culture and geoscience*, Cham – Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer, 2015, 65-77.

³⁴⁶ Jan ASSMANN, *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 2000.

jelentős mértékben módosult. E változás során a kivonulás hagyományos ószövetségi, a római történelemhez és egyháztörténethez, vagy akár a reformációhoz vagy a felvilágosodáshoz kapcsolódó eseményei mellett³⁴⁷ a 18-19. századi nemzeti ébredés korának alkotásaiban is megjelentek olyan, a világ dolgaihoz, a nemzeti történelemhez, a pogány szláv mitológiához rendelhető jelentéstartalmak, amelyek nagyban hozzájárultak a fenomén életben tartásához és modern kori újraértelmezéséhez. Az újraértelmezés(ek)nek köszönhetően pedig jelentősen bővült a kivonulás jelenségéhez kapcsolható művészi szerep- és gesztuskészlet is, amely a 19. század költőinek (is) rendelkezésére állt. Ebből a készletből válogathattak tehát személyes, vallási, közösségi és nemzeti szerepeik megformálásakor, és a szóban forgó elemeket fölhasználhatták saját, személyes *kreációjuk* létrehozásához.

Úgy gondolom, hogy a kollári életműben megnyilvánuló, a kivonulással mint fenoménal kapcsolatos és a hozzá rendelhető művészi szerepek fölrajzolásának legcélravezetőbb módja, ha – a lélektudományok általánosan elismert módszeréhez nyúlva – Kollárt magát beszélgetjük. A költő és a lírai én/narrátor közelsége miatt a legőszintébb szövegeket, amelyek nagyban hozzájárulhatnak a kollári személyiségrajz fölvezetéséhez és ezen belül a kivonulás aktusának a vizsgálatához – egyrészt a lírai művek, másrészt az író visszaemlékező prózája jelenti. Az *Emlékek életem fiatalabb éveiből* nemcsak azért alkalmasak erre a vizsgálatra, mert gyermek- és fiatalkori élményeket rögzítenek, amelyek meghatározóak a személyiségformálódás szempontjából, ráadásul mindezt egyes szám első személyben teszik, hanem mert összefüggő, koherens szöveggel van dolgunk, amelyek kiválóan alkalmasak pszichológiai szempontú vizsgálatásra is. Az *Emlékek*ben a narrátor, akinek önigazoló attitűdjére a fentiekben már utaltunk, sorra veszi gyermek- és fiatalkori életének legfontosabb eseményeit, miközben minden időszakban kitér gondolkodásmódjának formálódására, egyéni ízlésének fejlődésére, felsorolja nemcsak életének legfontosabb színtereit, hanem azon személyek részletes jellemrajzával is szolgál, akik pályájára nagy hatást gyakoroltak, és mindeközben nagy teret szentel az őt ért élmények, benyomások megragadásának és rögzítésének az újonnan megképződő nemzeti emlékezetben. Ezekből az élményekből születtek meg később az életmű legfontosabb darabjai, amelyek gyakran tartalmaznak visszautalásokat az előbb említett eseményekre – ily módon erősítve az életmű egyes darabjai közötti koherenciát. Az előre- és

³⁴⁷ „The persisting presence of cosmotheism in Western tradition made it necessary to renew the power and pathos of Exodus in several waves of iconoclasm, emancipation, and even emigration, starting with the Reformation, especially in its extreme form of Calvinism and Puritanism, and Enlightenment, especially in its pronounced anti-clericalism (écrasez l’infame). It was this indefeatable, at times latent, at times manifest, continuity of cosmotheism that kept the idea, the myth, the book, and the symbol of Exodus alive.” Jan ASSMANN, *Exodus and Memory*, i.m., 14.

hátrautalásoknak ez a bonyolult rendszere (egyházi terminológiával élve *concordanciája*) teszi, hogy az egyes események, az élettörténet meghatározó alakjai és maga az alkotói személyiség is többszörös tükröződésben jelennek meg az életműben. A beszélő több szempontból való láttatása és látszódása pedig megfelelő anyagot biztosít a lélektani és alkotáslélektani folyamatok vizsgálatához is.

Kollár *Emlékei* ebben az értelemben tehát vallomások is, azaz *confessio*, amely a Szent Ágoston-i hagyomány protestáns értelmezésére épül. Kollár *Emlékei* az egyházatya *Vallomásaival* számos ponton mutatnak rokonságot, így például abban is, hogy az életpálya delelőjén túli nézőpont érvényesül az elbeszélésben, vagyis egy szellemi és lelki eseményekben gazdag élet summájaként íródtak, bennük a rendezés és rendszerezés igényével sorjáznak egymás után a tények és események. Ebből következik, hogy az elbeszélő emlékezetének rostáján kihull mindazon körülmény, amely nem a végpont, vagyis az elbeszélés jelene felé mutat.³⁴⁸ A kollári életpálya ily módon olyan ívet rajzol, amelynek kezdőpontján a mosóci parasztgazda fia áll, végpontján pedig Ján Kollár, a szláv nyelvű Európa egyik legelismertebb alkotója és tudósa. A kezdet- és végpont közötti nagy távolságból és különbségből fakadó feszültséget hidalják át azok a drámaiságot és izgalmat sem nélkülöző események és történések, azok a Kollár személyiségéből, gondolkodásmódjából és meggyőződéséből fakadó kivonulási aktusok is, amelyek magyarázattal szolgálnak az életpálya alakulására, annak meredek ívére.

Az *Emlékek*ben rögzített első gyerekkori drámai összecsapásra és a belőle fakadó kivonulási aktusra, amely egyúttal meg is pecsételte a narrátor életpályájának alakulását, az apjával való konfliktus következtében került sor. A nem minden archetipikus jellegzetesség nélkül való apa–fiú ellentétre az adott okot, hogy a gyermekkor és a kamaszkor határán álló fiú, aki kiváló előmenetelről tett tanúbizonyságot a körmöcbányai gimnázium alsóbb osztályaiban, folytatni akarta felsőbb iskolai tanulmányait. Az apja ezzel szemben inkább a gazdaságban akarta hasznát venni a fiának. A konfliktus téje tehát a művelődés által megszerzhető tudás, az önállósággal járó szabadság volt, amely olyan társadalmi felemelkedést és hatalmat jelenthetett a fiú számára, amely jóval apja fölé emelhetette. E tudás megszerzésének és a vele járó felemelkedésnek a vágya, azaz a felvilágosodás és a napóleoni kor igen fontos fenoménja volt az, amely miatt Kollár ugyan kilépett a családi kötelékből, ám ezzel a tettevel egyúttal

³⁴⁸ E jelenséget érinti mellékesen Elena Várossová, aki az *Emlékek* kapcsán „diagnosztikai anamnézis”-ről beszél: Elena VÁROSSOVÁ, *Slovanská vzájomnosť a integračný princíp u Jána Kollára* in KRAUS, Cyril szerk., *Ján Kollár (1793-1993). Zborník štúdií*, Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993, 48-64, 53.

kétségbeesítő helyzetbe is került.³⁴⁹ A tizenöt éves Kollár leszámolt azzal a családi viszonyrendszerrel, amely nem biztosította számára az önmegvalósítás esélyét – ettől a pillanattól fogva végleg és visszavonhatatlanul a saját lábára kellett állnia. Először Besztercebányán befejezte a felsőbb gimnáziumi osztályokat, majd a pozsonyi evangélikus líceum diákja lett, végül pedig – szintén saját anyagi erejéből – elutazott és beiratkozott egy külföldi egyetemre.

A kollári narrátor szerint küzdelmes gyermek- és ifjúkorában fokozatosan erősödött az a meggyőződése, hogy a nagyobb emberi közösségért tevékenykedő ember magasabb eszmei követelményeknek tesz eleget. Ezzel az argumentációval vett búcsút németországi szerelmétől, Wilhelmina Friederika Schmidtől is – amikor persze a korakamaszkori lázadásból fakadó kivonulás indulata a népéért hozott életáldozat későkamaszkori gesztusává lényegült át.³⁵⁰ A 19. század eleji Magyarországon az ilyen jellegű, alapvetően saját finanszírozású és közösségért tevékenykedő életáldozat meghozatalát szinte kizárólag a papi vagy a katonai hivatás választása tette lehetővé a szegényebb sorból származó nemzetiségiek számára.³⁵¹ Kollár stúdiumai során megismerte az e hivatás által kínált viselkedésmintákat, s ezáltal folytatójává és megújítójává vált egy fontos kulturális hagyománynak, amelyet örökített a következő literátus nemzedéknek is. A lelkesi hivatásra való felkészülés során a könyvekből szerzett tudás, majd ennek kamatoztatása a szekularizált világban a nemzet érdekében általános jelensége a kornak.³⁵² Kollár fiatal férfikorának alapvető attitűdjét tehát a nemzeti küldetéssel párosult lelkesi hivatástudat határozta meg. Ez csupán részben átfedő halmaza annak a magyar nyelvű irodalomban detektálható 19. századi lírai szerepjátszásnak, amelyet a szakirodalom „bárdköltőiként” interpretál,³⁵³ hiszen emellett a kollári életműben hangsúlyosan jelen van a prófétai, a váteszi, a messiási stb. szerepvállalás is. Mint arról már szó esett, Kollár 1819-ben káplánként a pesti szlovák gyülekezetnél maradt, majd 1824-ben bekövetkezett lemondatása után 1825 decemberében tért vissza ismét hivatalába.³⁵⁴ Mindezen küzdelmek és hercehurcák,

³⁴⁹ Vö. *A legfájdalmasabb év az életemben; a kétségbeesés határán* című fejezettel: KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, 73-78.

³⁵⁰ Jozef AMBRUŠ, *Listy Jána Kollára I, 1816-1839*, Martin, Matica slovenská, 1991, 24.

³⁵¹ Nemcsak evangélikus lelkésztársai, hanem legjelentősebb katolikus paptársainak életútja, Anton Bernoláké, Juraj Fándlyé, Jozef Ignác Bajzáé, Ján Hollýé stb. is ezt támasztja alá.

³⁵² Ernst Robert Curtius több helyütt is foglalkozik a szekularizáció jelenségével – a legszemléletesebb példával talán akkor szolgál, amikor a könyv mint szent dolog elvilágiasodásáról ír monográfiája 16., *Das Buch als Symbol* c. fejezetében: vö. CURTIUS, *Europäische Literatur... i.m.*, 323.

³⁵³ „ez a tradíció tökéletesen alkalmas egy korszerű, ám a költészet szakrális státusát megőrző, sőt tekintélyét megerősítő funkció átvételére és elfogadtatására.” PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak Pantheonja épül.” ... i.m.*, 16.

³⁵⁴ Az életrajzírók többsége Doleschall gyülekezetétörténetéből kiindulva 1820-ra teszik Kollár lemondását. Vö. Pavol BLAHO, *Ján Kollár v Pešti*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský

amelyet a pesti evangélikus egyházközségben zajló eseményeket kommentálva a szakirodalom gyakran maga is ószövetségi hasonlatokkal írt le, nem törték meg Kollár komoly nemzeti küldetéstudatát. Pavol Blaho például beszámolt arról, hogy Kollárnak a megérkezése utáni vasárnap erőszakkal kellett megszereznie a német ajkú egyházközség hivatalnokától a két gyülekezet közös pesti templomának a kulcsát, hogy megtarthassa a szlovák nyelvű istentiszteletet. Ezek után a következő mondattal kommentálta Kollárnak ezt a cselekedetét: „Ez után a szomorú emlékezetű nap után Kollár megszűnt habozni, elhatározta, hogy marad, kitart Pesten, nem futamodik meg az ellenfelei elől, *kivezeti népét a fogságból* (kiemelés tőlem), kiharcolja számára az egyenlőséget, szabadságot és mindazt, ami ezzel kapcsolatos!”³⁵⁵ A kivonulás tehát Kollár gyermek- és ifjúkora után felnőttkori egyházi és közéleti működésének is központi gondolatává, szervező erejévé vált. A személyes indíttatású kivonulás a mosóci parasztszalád kötelékéből az életpálya előrehaladtával fokozatosan *szláv nemzeti exodussá* változott át.

3.5.2. A kivonulás és szerepváltozatai az oktatásban

Az 1787-ben alapított pesti evangélikus gyülekezetben, amely lélekszámát tekintve körülbelül azonos arányban állt német és szlovák anyanyelvű hívekből, a szlovákok, amint azt a fentiekben Kollár kápláni kinevezése kapcsán már megállapítottuk, több szempontból is alávett szerepet játszottak. Kollár az 1831-ben megjelent *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi prédikációk és beszédek* című gyűjteményes kötetéhez írott *Előszavában* a következőképpen jellemezte a rá bízott gyülekezet állapotát:

„A szlovák lelkek száma az evangélikus egyházban ezer volt, köztük mintegy 70 gyermek, de el voltak hanyagolva, szét voltak szóródva, hogy egymást sem ismerték; azelőtt szlovák istentiszteletet csak nagyritkán végeztek, semmiféle iskola és tanító nem működött, csak németek, akikkel a szlovák gyermekek nem tudtak szót érteni, sőt a felnövő szlovák ifjúságot a hitre soha nem oktatták és az Úrvacsorára sem készítették föl: kétségkívül azért, mert egy igehirdető nem tudott eleget tenni mindkét félnek. A szlovákok, látván, hogy elhanyagolják őket

akademický spolok „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 31-48. Doleschall azonban kihagyta az eseménnyel kapcsolatos évszámot, ezért az életrajzírók az előző bekezdés évszámához viszonyítottak. Valójában Kollár lemondására évekkel később került sor: vö. MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i. m.*, 28. s. kk..

³⁵⁵ BLAHO, *Ján Kollár v Pešti... i. m.*, 32.

a németekhez képest, akiket persze jobban elláttak, részesítettek az istentiszteletben, minden vallással és vallási fölkészüléssel szemben szinte hideggé és érdektelenné váltak.”³⁵⁶

A szlovák gyülekezet helyzetét fölmérve Kollár komoly szervező- és gyűjtőmunkába fogott, amelynek egyik első eredménye az volt, hogy 1821. okt. 21-én megkezdte működését a Józsefvárosban a pesti evangélikus egyház szlovák iskolája (első tanítója Samuel Matejkovský volt). A húszas évek derekán Ján Kollár tehát nemcsak a *Szlávia leánya* három énekből álló kiadásán dolgozott, hanem ezzel párhuzamosan *Olvasókönyv*et szerkesztett és írt a szlovák iskola számára. A két könyv műfajilag ugyan távol áll egymástól, ám a két munka intencionáltsága messzemenő rokonságot mutat. A *Szlávia leánya* Kollár művészi énjének, az *Olvasókönyv* a nevelés iránt elkötelezett, gyakorlatias lelkipásztori ambíciójának a terméke, amelyek természetesen szinte azonos eszmei, érzelmi talajból nőttek ki. Az egyikben a 19. század eleji költészeti arzenál, a másodikban a racionalista teológia alapján álló pasztoráció került bevetésre közel azonos cél, azaz a nemzeti egyenjogúság megszerzése vagy az adott társadalmi viszonyok közötti kivonulás érdekében. Az *Olvasókönyv* tehát ebben a vonatkozásban a szlovák nebulók számára íródott azzal a céllal, hogy az anyanyelv és a hozzá kapcsolódó nemzeti érzelmek ápolását szolgálja.

Az alábbiakban arra fogok összpontosítani, hogy az *Olvasókönyv* alapján közelebbről megismerhetővé váljék Kollár tanári és oktatói szerepe. Az olvasókönyv mint műfaj általában csak közvetett információkat nyújt összeállítójának személyiségéről, gondolkodásmódjáról vagy ízléséről. Mindazonáltal Kollár tankönyvében találhatóak olyan szövegek, elsősorban a tanár és a diák között zajló párbeszéd, amelyekből vélhetően eligazítást kaphatunk arra nézve, milyen pedagógiai személyiség rejlik a tankönyv mögött, valamint hogy az mennyiben felel meg annak a képnek, amelyet például a *Szlávia leánya* lírai énje testesít meg. Milyen ember jelenik meg tehát az *Olvasókönyv*ben a Tanár szerepében, és hogyan viszonyul a diákhoz? Ehhez idézzük fel a tanár–diák párbeszéd néhány jellegzetes kezdőmondatát:

„Tanár: Mi vagy te, kedves gyermek? állat vagy-é talán, vagy mi?

Gyermek: Úgy gondolom, ember vagyok, akárcsak maga, mert olyan a külsőm, mint magának. De mi az az ember? kérem, magyarázza meg nekem.”³⁵⁷

³⁵⁶ KOLLÁR, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, III.

³⁵⁷ [KOLLÁR], *Čítanka... i.m.*, 7.

A Tanár a kérdésével nemcsak elindítja ezt a beszélgetést, hanem irányt szab az egész tankönyv folyásának is. A kérdés második felének megformálása a mai pedagógiai elvárások fényében meglepőnek és lekezelőnek hangzik, ám a kor folyóiratokban is nyomon követhető pedagógiai vitáinak ismeretében kevésbé az.³⁵⁸ A Tanár teljes tudásának és tekintélyének súlyával lép föl. A kérdés, amellyel a Tanár a Gyermekekhez fordul, ontológiai vonatkozású antropológiai kérdés, a gyermek létére kérdez rá, s hogy a válasznak helyes irányt adjon, egy antitetikus viszonyrendszer egyik pólusát jelölve meg szembeállítja a gyermeket az állati teremtménnyel. A Gyermekek válasza nincs híján némi visszautasító élnek, sőt határozott öntudat sugárzik belőle: a válasz első fele ugyan nem szándékosan, ám mégis a gondolkodás Tanárral azonos képességét hangsúlyozza, amelynek a Gyermekek is birtokában van. A válasz további részében a Gyermekek nem hagy kétséget ember-voltával kapcsolatban, leszögezi e tény, végül önmagát a Tanárhoz hasonlítva az analógia módszerével bizonyítja azonosságukat. Majd hangnemet vált, és arra kéri a Tanárt, magyarázza meg neki, mi is az az ember, amely csoportba *mindketten egyenlő jogon* tartoznak. A tanári szerepkör kollári értelmezésben tehát barátságos alá-fölérendeltségi viszonyt tételez, amely a tapasztalt és többet tudó, valamint a tapasztalatlan és kevesebb ismerettel rendelkező ember között jön létre. A gondolkodás és a lélek barátságos viszonyát a felvilágosodás kori racionalista teológia alapján a következőképpen magyarázza:

„Tanár: Amikor olykor csirkét eszel, észreveszed, hogy a fejében agy található. Ez a te fejedben is van. Ez gondolkozik-e?

Gyermekek: Ezt nem mondhatnám. Úgy valami más gondolkozik bennem.

Tanár: Igazad van! Ami benned gondolkozik, az nem a test, hanem a Szellem. A benned gondolkodó Szellemet Léleknek hívják. Hallgasd meg most mindazt, amit az emberről elő akarok adni.

Gyermekek: Szívesen és megköszönöm magának.”³⁵⁹

A Tanár e párbeszédben jószándékú ismeretátadónak bizonyul, a Gyermekek pedig a tanár ismereteit szeretné magáévá tenni, tudásának elsajátítására vágó „kis” ember. E viszony egyik változata a felvilágosodás-kori nevelési és utaztató-regényekből jól ismert kapcsolatnak, amely

³⁵⁸ Vö. pl. a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamában a Johann Heinrich Pestalozzi pedagógiai elvei körül kialakult vitával: *Észrevételek a' Pestalozzizmus ellen* (I. k., 83-100.). Itt a szerző Pestalozzi ellen foglalt állást, akit racionalista egyoldalúsággal vádol. A tanulmányt Schedius Lajos kritizálta a II. kötet 115-121. lapjain, azt állítván, hogy a cikk szerzője nem ismeri kellő mélységben Pestalozzi nézeteit. Közvetlen vagy tartalmi egyezés nem állapítható meg a két írás és Kollár szóban forgó *Olvasókönyve* között.

³⁵⁹ [JÁN KOLLÁR], *Čítanka... i.m.*, 8.

az idősebb, tapasztalt tanítókat Tariménes, Télémachos vagy René mesterévé teszi.³⁶⁰ Ők hivatottak arra, hogy a zöldfülű ifjakat megismertessék a körülöttük lévő világban uralkodó törvényszerűségekkel. Eszerint tehát a racionalista, biztos tudás birtokában álló Tanár *Olvasókönyvből* kibontakozó képe, aki képes a tudatlan és tapasztalatlan Gyermeket vezetni az ismeretlen úton, egészíti ki a *Szlávia leányának* lírai énjét, aki Németországból hazafelé tartva éppúgy úton van, mint a megismerés ösvényét járó diák.

3.5.3. A kivonulás és szerepváltozatai az egyházi életben

A húszas évek elején Pestre érkező fiatal káplán legfontosabb feladatának nyájának összetételét tekintette, amelynek azután pásztor lehet. Az egyházi élet mindennapi gyakorlatában ez a szlovák evangélikus egyházközség önállóságának már említett megteremtését jelentette, amelyhez szükségesnek bizonyult a szláv nyelvi és vérségi közösségi ideológia megteremtése. Kollár a teremtés nehéz munkájához pantokrator eltökéltséggel látott hozzá, amelyről a szóban forgó évtized prédikációit kötetbe gyűjtő könyvének *Előszavában*, kifejezőmódját a bibliai toposzok képi világából kölcsönözve a következőképpen nyilatkozik:

*„E prédikációk igehirdetője nagy sivatagot talált Pesten, műveletlent és egészen elhanyagoltat. Az anyag és test megvolt, ám részek és végtagok nélkül, lélek és élet nélkül: először tehát arról kellett gondoskodnia, hogy ezt a halott testet életre keltse és lélekkel töltsse meg.”*³⁶¹

A formátlan anyagból mintáz tehát emberi közösséget, és átlelkesíti azt. Kollár pesti működésének kezdete óta folyamatosan arra törekedett, hogy a szlovák gyülekezetet egyházi szempontból is önállósítsa. Ennek a függetlenséget célzó kivonulásnak egyik legjelentősebb állomása volt az 1828-as év, amikor a gyülekezet, Kollár levelének tanúbizonysága szerint, 16.550 arany³⁶² összegyűjtésével megteremtette az önálló, a közös német-szlovák alapítványtól független szlovák lelkész működésének anyagi alapját.³⁶³ A gyülekezetet vezető lelképásztor

³⁶⁰ Vö. [François DE SALIGNAC FÉNELON] Fenelóni Saligniák Ferenc, *Telemakus bujdosásának története*, Kassán, az Akadémiai betűkkel, 1755. Ford. Haller László.; BESSENYEI György, *Tariménes útazása*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999.; [Jozef Ignác BAJZA] Jos. Ign. Bajza, *René mládenca prihodi a skusenosti*, W Presspurku, Wytisstěná u Jána Michala Landerera, 1783.; Ez utóbbi szlovák regénnyel kapcsolatban vö. ISTVÁN Anna, *Nemzeti önértelmezés Jozef Ignác Bajza regényében*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015. PhD-értekezés.

³⁶¹ KOLLÁR, *Nedělní, sváteční i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára... i.m.*, III-IV.

³⁶² Ebből Hvizdák Zsófia 10.000 aranyat ajándékozott, Vö. MATUS, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet... i.m.*, 35.

³⁶³ Vö. Kollár 1828. ápr. 2-án írott levelével: „Zuversicht, da die Slaven, ausser den beyden Partheyen gemeinschaftlichen Fundationen, jetzt noch einen neuen, besondern Fond von 16.550 Fl. W. W. bloss zur

szerepköre természetesen a protestáns egyház történelmi hagyományainak megfelelően formálódott. Az ifjúi tudásszomjat kielégítő szekularizált tanári szerep mellett erősödött Kollárban a gyülekezetét az evangéliumi igazságra vezérlő, állhatatos lelkipásztor elhivatottsága is. Kollárnak a német többségű presbitériummal és a magyar egyházi hierarchiával szembeni küzdelme, az anyanyelvi vallásgyakorlásért folytatott harca méltán ébreszthetett önmagában is protestáns egyházalapítói allúziókat. Kollár e szerepre lírai műveiben tudatosan is rájátszott. A *Szlávia leánya* 1832-es kiadásában látott napvilágot például először az a szonett, amelyben az egyházköztség önállóságáért folytatott mindennapi harcot tematizálva a lírai én önmagát Husz János szerepébe stilizálta, saját szenvedéseit hiperbolizálva a vértanúság köntösében jelenik meg:

Wšecky za mnau neřesti se wlekau
Jako chlapci za pstrým motýlem,
Nejen Milek w rauchu nemilém,
Wlast i národ trápí duši měkau;

Od cizinců nad to dlauhowěkou
Křivdu snáším w serdci zmužilém,
I ját' sem Hus, jen s tím rozdílem,
Že mne Němci deset let už pekau!

A však nedbám, mučte, palte, pecte;
Jenom popel můj ne do Rénu,
Ale raděj do Dunaje wmecte!

Aby s řekau až tam rozpowodnil
K Serbů se a Rusů plemenu
A zem slawskou k rozkwetnutí zplodnil. (385, 1-14)

*Minden rossz üldöz engem / mint tarka pillangót a fiúk, / nem csupán Milek³⁶⁴ rút köntösében,
/ a haza és nemzet is gyötri gyöngye lelkem; // az idegenektől ráadásul hosszantartó / sérelmet*

Salarisirung ihres Predigers zusammengeschossen haben.” *Listy Kollára Kopitarovi a Miklošičovi*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 52.

³⁶⁴ Kollár *Szlávia leányában* a szerelem megtestesítője és a költő vezetője és kísérője.

szenvedek férfiszívemben, / én is Husz vagyok, csak azzal a különbséggel, / hogy engem a németek tíz éve sütögetnek! // Mit bánom én, kínozzatok, égessetek, süssetek; / csak hamvaimat ne a Rajnába, / hanem inkább a Dunába söpörjétek, // hogy a folyóval kiáradjon ott / a szerb és orosz fajnál, megtermékenyítve / a földet teremjen virágot.

E szerepkörében Kollár persze nemcsak Husz Jánosnak, hanem az ószövetségi prófétáknak és újszövetségi apostoloknak is kései, 19. századi rokona. Kollár a *Szlávia leánya* III. énekében, amelyben a lírai alany Németországot és Csehországot maga mögött hagyva már hazai tájakon jár, szaporodnak a nemzeti elhivatottság szakrális toposzai. A lírai alany álmot lát Össz-Szláviáról, és a szlávság „felkent papjának” köntösében jelenik meg.³⁶⁵ A kivonulás és a hozzá kapcsolódó mózesi szerepkör is konkrét ószövetségi történeti formát ölt a 209. szonettben:

Nezdálo se mi to ještě dosti,
Nýberž welice mne bolelo,
Že to tělo slawské leželo
W cizí zemi tu a wyhnalosti;

Jako Mojžíš Josefowy kosti
Z Egypta kam nebe welelo,
Tak mé serdce tyto zachtělo
Přeněsti w kraj slawské národnosti: (209, 1-8)

Nem álmodtam-e már eleget, / de még jobban fáj, / hogy idegen földben és számkivetésben / feküdt e szláv test; // mint Mózes József csontjait átvinni / Egyiptomból abba az országba, / ahová az ég parancsolta, / úgy akarta szívem átvinni e szláv nemzetiségeket.

A kollári nemzeti elkötelezettség e prófétai hevülete, amely már inkább a közép-európai nemzeti romantika korára jellemző, fölrázó erejűnek bizonyult Cseh- és Morvaföldön egyaránt. A magyarországi nemzeti mozgalmakhoz képest lassabban magára találó cseh nemzeti mozgalom, a nehezen fejlődésnek induló modern cseh nemzeti élet a pesti költőt nem véletlenül

³⁶⁵ Vö. Leander ČECH, *Význam Kollárovy „Slávy Dcery” v naší básnické literatuře*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i. m.*, 120.

érzékelt „sztyeppe tüzvészént”³⁶⁶ – erősítve benne annak a szerepnek a tudatos vállalását, amelyet prófétai elhivatottnak nevezünk. Jaroslav Vrchlický még mintegy fél évszázaddal később is „látnoknak” nevezte költőtársát abban az egyébként érzelmi távolságtartást sugalló tanulmányában, amelyben Kollár szonettjeit formai szempontból meglehetősen kritikának vetette alá.³⁶⁷ „Tátrai prófétának” aposztrofálta őt egy kései cseh költőtársa, Svatopluk Čech is.³⁶⁸ A szláv világból vett hasonló példák, Kollár ismertségének köszönhetően, szinte korlátlanul szaporíthatóak.³⁶⁹

A Ján Kollár vezette önállósodási küzdelem első csatája, amelyet a német gyülekezettől való függetlenedésért folytattak, győzelemmel ért véget 1833-ban, amikor is Ferenc magyar király és osztrák császár véget vetett a szlovákok sok megaláztatással járó alárendeltségének.³⁷⁰ Kollár gyülekezetét ily módon egyenjogúsította a némettel. A kivonulás több évtizedes eseménysorozata egy új aktussal bővült, és bár ezzel még korántsem ért véget a pusztában való bolyongás időszaka, megjelent a szemhatáron az ígért földje, ahol a szövetség jeleként föl kellett építeni a Templomot.³⁷¹ Kollár óriási erőfeszítéseket tett, hogy megkezdett művét folytassa. A szlovák gyülekezet egyik leggazdagabb tagja Hvizdák Zsófia volt, aki végrendeletében a Király utcai ingatlanjait hagyta az egyházközség szlovák gyülekezetére.³⁷² Kollár e nagylelkű adományt oly módon is meghálálta, hogy 1838-ban megírta az özvegy és elhalt férje életrajzát,³⁷³ hiszen ily módon el lehetett kezdeni saját templomuk és a hozzá tartozó iskola és lelkészlakás építését is.³⁷⁴

³⁶⁶ Vö. Jan VOBORNÍK, *O postavení J. Kollára v literatuře české*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 127. Voborník cikkében magát a kort is a „nemzeti megváltás korának” nevezi: *Uo*, 132.

³⁶⁷ [Jaroslav] VRCHLICKÝ, *Sonet Kollárův po jeho stránce formální*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 141. – Vrchlický ugyanitt a kollári szonett-fajtról szólva megállapítja, hogy a cseh Čelakovský által művelt szonettformák helyett a költő inkább Kisfaludy könnyebb szonett-változatát adaptálta.

³⁶⁸ Idézi Tereza NOVÁKOVÁ, *Svatopluk Čech o Janu Kollárovi*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 149.

³⁶⁹ A szerb Ljubomir Ragyivojevics „stiller Apostel”-ként emlékszik vissza rá: Stanoje STANOJEVIČ, *Kolar u uspomeni kod Srba*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 83.; A horvát Jovan Hromilović így szól róla versében: „Blago tebi u Slavenstva raju / apostole sloge svih Slovena” Jovan HROMILOVIČ, *Uspomeni Jana Kolaru*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 153.; J. Stritar „énekes prófétának” nevezi versében: J. STRITAR, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 95.

³⁷⁰ Vö. Jur JANUŠKA, *Kollár, kňaz a kazateľ*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 168-178.

³⁷¹ A számos protestáns egyházi párhuzam egyikéhez vö. „The puritans in the early seventeenth century, the time when Francis Bacon wrote *Nova Atlantis*, crossed the Atlantic Ocean and set out for America as a New Promised Land, identifying with the children of Israel going out of Egypt.” Jan ASSMANN, *Exodus and Memory*, *i.m.*, 14.

³⁷² Említi Pavol BLAHO, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 45-47.

³⁷³ [Ján KOLLÁR], *Truchlořeč při pohřebě Mnohowázně panj Žofie, ovdowelé Hwizdákowé, rozené Slawkowské r. 1845. dne 5. Dubna. Od Dw. p. Jana Kollára*, in *Památka Dobrodincům cjrkwé ewang. Slowenské A. W. W Pešti obsahující Řeči, Werše a Životopisy*, W Pešti, Tiskem Trattner-Károlyiho, 1845, 3-7.

³⁷⁴ A pesti szlovák evangélikus egyházközség új templomának megépülését Kollár már nem érte meg. Diescher József tervei alapján épült fel 1858-ban. A templom és a lelkészlak metszetét lásd KEMÉNY Lajos – Dr. GYIMESY Károly szerk., *Evangélikus templomok*, Budapest, Atheneum, 1944, 559. Jelenleg a templom épülete a Rákóczi út 57. szám alatti bérháztömbben, az ún. Luther-udvarban áll, meglehetősen elhanyagolt állapotban.

3.5.4. A nyelvi kivonulás csapdájában

A teremtés aktusának az Igéhez kapcsolódó allúziói szintén a kollári életmű szerves részét alkotják, hiszen a szlovák lutheránusok esetében a kralicei Biblia mint szakrális és kulturális örökség biztosította a folyamatos nyelvi kapcsolatot a cseh és a szlovák protestáns közösségek között. Ezen örökség átvételével és gondozásával párhuzamosan Kollár kísérletet tett annak mérsékelt megújítására, modernizációjára is. A kollári nyelvújítási kísérlet alapja valójában ugyanaz a racionalista modernizáció volt, amely a közép-európai nemzeti nyelvek többségénél az egységes nemzeti irodalmi nyelvek kialakulásához vezetett. A kollári nyelvreform kiterjedt az ócseh nyelv számos területére. A fonetika szintjén a költő például magánhangzók beiktatásával megkísérelte kiküszöbölni a mássalhangzó-torlódásokat, mivel szerinte azok hátrányosan befolyásolják a nyelv költőiségét. A cseh nyelvben uralkodó magas nyelvállású, ajakréses magánhangzók monotonitását a szlovák középső és mély nyelvállású, ajakkerekítéssel képzett hangzóival kell szerinte változatosabbá tenni. Hasonló okokból módosított bizonyos ragozási sorokat, a frazeológia szintjén pedig új szavakat és kifejezéseket alkotott, hogy a megfelelő költői tartalmakat ki tudja fejezni.³⁷⁵ A szép hangzás esztétikai kívánalmait mellett számos olyan változtatást is eszközölt, amelynek célja a szakrális nyelvnek a beszélt szlovák nyelvhez való közelítése volt. Erre azért volt szükség, mert a 19. század elejére ez a nyelvváltozat a maga liturgikus-kanonizált formájában szinte egyformán távol állt mind a beszélt csehtől, mind a beszélt szlováktól. Tudatos nyelvválasztási és nyelvújítási tetről van tehát szó, amely csak részben magyarázható konfesszionális okokkal és Kollár lelkészi hivatásával. Az evangélikus szlovákok és csehek közös liturgikus nyelvének modernizálására tett kísérlete egyúttal a szlovákok és csehek közös nyelvi és kulturális örökségének megóvására is irányult, amelynek kulturális és nem utolsó sorban politikai üzenete is volt: a csehszlovák nyelv és törzs közösen válhatott a szláv nemzet négy vezető törzsének egyikévé. E gondolat, politikai reprezentáció hiányában, eszkatologikus távlatot kapott a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásában először megjelentetett, a Szláv Mennysországot bemutató IV. énekében: az alábbi, 507-es számot viselő szonett témája a szláv nyelvjárások, azok egymáshoz való viszonya és használata – egyelőre csak a Szláv Mennysországon belül. A szonett ugyanakkor arra is rávilágít, hogy Kollár miként foglalt állást bizonyos hangtani kérdésekben.

³⁷⁵ Vö. pl. Jan V. NOVÁK, *Myšlenky Kollárovy o libozvučnosti češtiny a jich ohlasy na Moravě*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 154-160.; Macura nagy teret szentel monográfiájának *Lingvocentrismus*. c. fejezetében a kor cseh nyelvi küzdelmeinek: Vladimír MACURA, *Znamení zrodu... i.m.*, 42-60.

Itt e szláv nyelvet beszélnek mindenütt / minden nyelvjárásban, ahogy jön, / persze tökéletesebb újításban / úgy, hogy minden rossz hang kiszorul: // a katedrálisokban az ószláv a szokásos, / a lengyelt a társalgásban használják, / az orosz az igazgatásban, hogy fogalmazásukban / nincs idegennyelvi béklyó, // a bársonyos csehszlovák nyelvet / itt különösen szereti / édeshangú nemem: // úgy persze, hogy kiejtésünkben / a kemény r és l lágyul, / mint én teszem ezen írásaimban.³⁷⁶

Kollár értelmezésében a szláv próféta feladata nemzete életre hívásával kezdődött, majd a nemzeti élet kereteinek megteremtésével folytatódott, amelynek során kialakultak a nemzeti élet szabályai és törvényei. E szabályok és törvények betartása fölötti örökös szintén a nemzet prófétájának szerepköréhez tartozik. Mózesi analógiával szólva Kollár megszerezte és kőbe véste a Szláv Parancsolatokat. Ezek őrzése, terjesztése és betartatásának kényszere egyaránt a kollári szándék része, amelynek érdekében a nemzet prófétája szerepében a pesti lelkész jól működő szláv literátus-hálózatot hozott létre, amely Prágától Szentpétervárig és Varsótól Zágrábig terjedt: tagjai kivétel nélkül szláv anyanyelvű tudósok, költők, diplomata, filológusok voltak.³⁷⁷ E hálózat irányítói szerepkörét Kollár egyértelműen magának és legbensőbb baráti körének tartotta fenn, és minden külső és belső ellenféllel szemben mozgósította azt. Külső támadás kezdetben a szláv világ felől csak elvétve érkezett, fő ellenfelei elsősorban a magyarországi német és magyar körökből kerültek ki.³⁷⁸

Ugyanakkor azonban a közép-európai szláv nemzeti mozgalmak erősödésével Kollár fokozatosan szembekerült az önálló nemzeti nyelvek szükségességét egyre határozottabban képviselő fiatalabb szlovák nemzedékekkel. Kollár e vonatkozásban a szláv kölcsönösség ellenségeiként érzekelte a štúri nemzedék képviselőit is, akik az önálló szlovák irodalmi nyelv kodifikálására tettek kísérletet 1843-ban. Kollár, amennyire csak tehetett, akadályozta őket az új irodalmi nyelv terjesztésében és népszerűsítésében. Ezt érzékelve Ludovít Štúr fenyegető hangvételű levelet írt Kollárnak, amelyben fölszólította, hogy hagyja abba áskálódásait az általa alapított, 1845. augusztus 1-jén indított *Slovenskije národňje novini* és az új szlovák irodalmi

³⁷⁶ A szonett eredeti cseh szövege, amelyet itt saját, szöveghű fordításomban közlök, a Szláv Mennyország című fejezetben olvasható.

³⁷⁷ Hasonló alapokon szerveződő literátus- és tudós emberekből álló hálózat valamennyi magyarországi megképződő nemzet esetében létrejött: „Ez a közösség [...] egy modern communitas-eszme szerint épül fel: tagjai születési előjogoktól függetlenül egyenlők, a belső kiválasztódásban az egyéni érdemek a meghatározóak, a hierarchia nem örök és öröklötten tekintélyelvű, vagyis igazi res publica litterariáról van szó.” DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 105(2001), 5-6. sz., 513-552. 536.

³⁷⁸ A Pesti Hírlap Kollár-ellenes cikkeiről vö. I. P. POPOVA, *Jan Kollar i „Pesti Hirlap”*, in Sz. V. NYIKOLSKIJ – L. I. SZMIRNOV – I. V. SVEDOVA szerk., *Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt*. Moszkva, Roszsijszkaja akademiya nauk Insztitut szlavjanovedenija i balkanisztiki, 1993, 141-146.

nyelven képviselt nemzeti politika ellen. Amennyiben ennek nem tesz eleget – hangzott Štúr fenyegetése –, kénytelen lesz engedni azon hangoknak, amely „fölháborodott hangok Ön ellen kiáltanak, és azt követelik, hogy élesen lépjünk föl és írjunk Ön ellen mint aki törzsének ellensége és megveti azt”.³⁷⁹

A szláv nemzet Mózese, aki kivezette népét az egyiptomi fogságból, törvényeket adott neki és megmutatta az Ígéret földjét, az új nemzedék szemében bálvánnyá vált, amely akadályozta a megkezdett úton való haladást. Štúr semmi kétséget sem hagyott afelől, hogy az általuk képviselt irány a nemzet egyedüli üdvözítő útja:

*„És bizony Isten kezdeményezésünket és törzsének saját életét, még ha tízszer annyit is tenne, és ha Önnek az a bizonyos szándéka sikerülne, már nem állítja és semmisíti meg. Azonban nagy felelősség és saját emléke terheli a lelkiismeretét, és ha nem változtat véleményén, bepiszkolja magát az utókor előtt.”*³⁸⁰

A próféta szerep azonban a 40-es évekre elválaszthatatlan összefonódott Kollár személyiségével – nem is maradt adósa az új szlovák irodalmi nyelv híveinek. Štúrnak szóló válaszelevelét a *Hangok a csehek, morvák és szlovákok irodalmi nyelve egységének szükségességéről* című kötetben tette közzé, amely Comeniusszal kezdődően Bél Mátyás, František Palacký és Pavol Jozef Šafárik írásaival együtt összesen harminchárom művet kötött csokorba.³⁸¹ Kollár teljes költői és tudósi fegyverzetét magára öltötte, és az eredeti štúri levél terjedelmének több tízszeresével válaszolt fiatalabb ellenfelének.³⁸² A Štúrnak szóló írást egy másik levél követi a kötetben, amely a *Jan Kollár válasza a főleg fiatalabb szlovákok kérdéseire és írásaira* címet viseli, amely záró bekezdésének passzusai kétséget sem hagynak azzal kapcsolatban, hogy Kollár próféta szerepkörére rájátszva bibliai példabeszédek köntösében figyelmezteti a fiatal, Štúrt követő nemzedéket, hogy ne merészeljen eltérni a Kollár által képviselt nyelvi és nemzeti programtól:

³⁷⁹ Ľudovít ŠTÚR, *Jánovi Kollárovi V Prešporoku dňa 7. februára 1846*, in Ľudovít ŠTÚR, *Dielo I*, Bratislava, Tatran, 1986, 323.

³⁸⁰ *Uo*, 324..

³⁸¹ [Ján KOLLÁR] szerk., *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, W Praze, w kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846.

³⁸² [Ján KOLLÁR], *Odpowěd Jana Kollára na psaní Ľudowíta Štúra ode dne 7 Unora 1846*, in Uő. szerk., *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, W Praze, w kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846, 127-168.

„Amiért is ti, szlovák törzsünk fiai, ne engedjete minden szél nyomásának és minden új tanításnak, ne higgyetek minden léleknek, hanem tegyétek próbára őket, az istentől valóké: mert sok hamis próféta jött világra. Ne hallgassatok azokra, akik nektek a nyelv más Evangéliumát hirdetnék, mint a Hatrészeszt³⁸³, és a nyelv más királyságát akarnák megalapítani közöttünk, mint a Kraliceit. Ha azután valamikor is valamilyen ámitó és kísértő hozzátok közelednék, és bevezetne benneteket a legsziklásabb tátrai völgyekbe és fennsíkokra így szólván: mondjátok, hogy e kövek változzanak kenyérré: ti ezt válaszoljátok: nem egyedül árvai zabbal, sem lipitói krumplival, sem zólyomi kásával él a szlovák, hanem a műveltebb csehszlovák nyelvjárással is. Ha e kísértő fölállítana benneteket a pozsonyi várhegyre és így szólna: vessétek le magatokat e szörnyű mélységbe, az angyalok kézen fognak benneteket, hogy ne sértsétek meg a lábatokat, ti akkor ezt mondjátok: Ne kísértsd uradat, istenedet, és ne követelj tőle csodatételeket ott, ahol nem lehet és fölösleges. Ha fölvinne benneteket a legmagasabb hegyek csúcsaira, a Sturecra, Zoborra, Krivánra, Lomnicra, és minden dicsőségüket megmutatná nektek és így szólna: Mindezt nektek adom, ha leborulva imádtok engem; akkor ti így válaszoltok: Távozz tőlünk Rossz Szellem [Černoduch]! Mert meg van írva: Uradat istenedet imádd és bölcs rendelését, amely bennünket szlovákokat és cseheket már sok évszázados testi és lelki kötéssel egybekötött: és amit isten egybekötött, ember szét ne válassza!”³⁸⁴

Kollár a nyelvi és nemzeti renegátokkal szemben használt eszközökben nem bizonyult válogatósnak a későbbiekben sem. Az 1848-49-es forradalom kiábrándító magyar és szlovák tapasztalatai csak erősítették benne a meggyőződést, hogy mindazon szlovákok ellen, akik semmibe vették a nemzeti élet és nyelv általa kőbe vésett parancsait, állami adminisztratív eszközökkel is föllépjen. Miután a magyar kormány börtönéből 1849-ben kiszabadították a császáriak, március 18-án Bécsbe menekült, s az 1848-ban létrehozott Schwarzenberg–Stadion-féle magyar–szláv ügyekkel foglalkozó minisztérium megbízottjaként tevékenykedett 1852-

³⁸³ Utalás arra, hogy a kralicei Biblia eredetileg hat kötetben jelent meg 1579-1593 között. A kifejezés ebben a formában honosodott meg a cseh és szlovák nyelvben. A cseh Biblia-kiadások és a kralicei Biblia cseh irodalomban betöltött szerepéhez vö. Vladimír KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Řím – Praha, Vyšehrad – Křesťanská akademie, 1997, 175-209.; Összefoglaló tanulmány angol nyelven a cseh Biblia-fordításokról és a kralicei Bibliáról: Jaroslava KAČÍRKOVÁ, *Czech Translations of the Bible*, in Jože KRAŠOVEC szerk., *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998, 1167-1200, 1181 s. kk.. (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 289.)

³⁸⁴ [JÁN KOLLÁR], *Odpověď Jana Kollára na domluvy a dipisy jiných, zvláště mladších Slováků*, in *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, W Praze, w kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846, 182.

ban bekövetkezett haláláig.³⁸⁵ A szlovákok új nemzedéke pedig folytatta a kivonulást a szláv kulturális kölcsönösség és a csehszlovák nyelvi egység zászlaja alól.

4. A Szlavia leánya mint a nemzeti emblematizmus központi darabja

4.1. A lírai kezdetektől a Szlavia leányá-ig

Kollár *Emlékeiben* nemcsak albizáló körútja alkalmával Pesten tett látogatásáról vagy rajztudásának fejlődéséről tudósít, hanem természetesen teret szentel az irodalomhoz és a kultúrához való viszonyának is. E témakörön belül kerít sort arra, hogy beszámoljon első költői művének megszületéséről is. A beszámoló szerint 1803-ban az evangélikus egyház Dunáninneri kerületének szuperintendense, Crudy (Krudý) Dániel (1735-1815)³⁸⁶ látogatást tett a mosóci népiskolában. A tizenegy éves kisdíák ebből az alkalomból írta meg négysoros cseh nyelvű köszöntőversét, amelyet ő maga is első irodalmi alkotásának nevezett,³⁸⁷ megjegyezvén, hogy mindazon versikék, amelyeket azelőtt családi alkalmakra írt, „népnyelviek” („prostomluwné”) voltak.³⁸⁸ Az *Emlékek* szerint Kollárt két osztálytársnője kérte fel a köszöntő vers megírására,³⁸⁹ mert leánytestvére elárulta nekik, hogy családi eseményekre szokott alkalmi verseket írni. Egyik osztálytársnőjét a legokosabbnak, a másikat a legszebbnek mondja a költő, akiknek végül nagy erőfeszítések árán – mivelhogy nehezen birkóztak meg a „szuperintendens” szó kimondásával – sikerült betanítania a köszöntőverset. Kollár nem hagyott föl a versírással körmöcbányai és besztecebányai gimnáziumi tanulmányai idején sem, bár az erről szóló beszámolók gyérek a továbbiakban: majdnem egy évtizeddel később azonban, 1812-ben írta egy fontos latin nyelvű iskolai költeményét *Deploratio praesentis status Hungariae* címmel, amely a besztecebányai evangélikus gimnázium évi

³⁸⁵ Josef KARÁSEK, *Jan Kollár ve Vidni 1849 – 1852*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... i. m.*, 63. Fő feladata az volt, hogy a minisztérium által fölített négy kérdésre megfeleljen. A kérdések legfőképpen arra irányultak, 1. milyen eszközökkel lehet meggyőzni a szlovákokat, hogy egyenjogúaknak tekintsék magukat a magyarokkal, 2. milyen legyen a magyarországi evangélikus egyház szervezete és a lelkészeinek díjazása, 3. milyen legyen a bevezetendő közigazgatási rend Szlovákiában, milyen régiókra és járásokra osszák föl azt, 4. milyen eszközökkel lehet megakadályozni a magyarok szlovákokkal szembeni túlkapásait, és milyen javításokat kell eszközölni az iskolarendszeren ennek érdekében. Vö. [Ján KOLLÁR], *Gedanken und Plan zu einer zeitgemässen Reorganisierung der Schulen- und des gesammten Volkserziehungswesens in der Österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei von Johann Kollár*, in Josef KARÁSEK közr. *Kollárova Dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849. Sbírká pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Vydává III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Skupina druhá. Korrespondence a cizojazyčne prameny. Číslo 7.*, V Praze, Nákladem České akademie, 1903, 5.

³⁸⁶ Crudy Dániel 1802–1815 között pozsonyi német lelkészként tevékenykedett. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1893, II, 124–125.

³⁸⁷ „Tyto bylí nepochybně mé první verše. Nebo předošlá přání bývala, jak se rozpominám, vesměs prostomluvou psána.” KOLLÁR, *Paměti z mladších let života... i. m.*, 109.

³⁸⁸ *Uo.*

³⁸⁹ „dvě mošovské bohyně (Mudřena a Lada)” *Uo.*

*Programm*jában jelent meg. A megjelenést Kollár tanára, Magda Pál (1770–1841) szorgalmazta.

Kollár 1819 nyarán, Jénából való hazatérésekor megállt Prágában, és megismerkedett a cseh kulturális élet néhány fontos személyiségével, többek között Josef Jungmann-nal is. A cseh felvilágosodás költőjének buzdítására az ifjú lelkész 1820 februárjában elküldte Prágába első verseskötetét azzal a kéréssel, hogy mentora nyújtsa be a prágai cenzori hivatalhoz engedélyeztetésre. Jungmann azonban, aki jól ismerte a helyi cenzoriális viszonyokat, a kötetben található versek egy részét eleve visszatartotta. Ily módon Kollár *Básně* című kötete erőteljesen megcsönkítva jelent meg 1821-ben Prágában, hiszen elküldött verseinek mintegy negyede hiányzott a kötetből.³⁹⁰ A könyvecske a 86 szonetten kívül még három rövid fejezetet tartalmazott *Elegie (Elégiák)*, *Všelico (Egyebek)*, *Nápisý (Feliratok)* címmel. A kötet gerincét alkotó szerelmes versekkel kapcsolatban Jan Jakubec irodalomtörténész fanyalogva említi meg, hogy Jungmann megjegyzése, miszerint a kötetre jellemző az „igazi petrarcai szellem”,³⁹¹ a 19. század elején nem annyira dicséretnek, mint inkább kritikának tekinthető, amennyiben élettelen utánzásnak minősítette a művet. A Jungmann által kockázatosnak ítélt és ezért a kötetből kihagyott versek, valamint a prágai cenzor által nem engedélyezett alkotások ugyanakkor másolatok formájában terjedtek a bennfentesebb cseh olvasóközönség körében. Kollár e figyelmet több tucat újabb vers megalkotásával hálálta meg, amelyek a kötet megjelenését követő néhány évben különféle cseh folyóiratokban láttak napvilágot.

Az újonnan írott versekkel a szonettek száma az eredeti kötetnek majdnem a duplájára, 151-re emelkedett. Ezeket a szonetteket a költő egyenlő arányban három énekre osztotta, amelyek a *Sale (Saale)*, *Labe (Elba)* és *Dunaj (Duna)* címet kapták. A címadó német, cseh és magyarországi folyónevek ily módon olyan közép-európai teret jelöltek ki, amelyben egyrészt maga a költő is mozgott ifjúi éveiben, hiszen németországi tanulmányainak, csehországi látogatásának és magyarországi hazatérésének terepét jelentette, másrészt amelynek múltja és jelene anyagot biztosított a költői képzelet számára, hogy elégikus költeményekben sirathassa a szlávok dicső múltját, és kialakíthassa azt a valóságos és imaginárius elemekből kreált szláv világot, amely alapanyagul szolgált költői művéhez. Kollár a három folyó nevet viselő énekek elé szerkesztette *Elégia* című költeményét, amely először 1822-ben önálló versként jelent meg.

³⁹⁰ Kollár költői művének folyamatos növekedéséről vö. František BÍLÝ, *Jak Slávy Dcera rostla*, in *Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 91–92.; Ugyanerről a témáról lásd Cyril KRAUS, *Vývinové peripetie Kollárovej poézie*, in Uő szerk., *Ján Kollár (1793–1993) Zborník štúdií*, Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993, 121–143.

³⁹¹ Kollár és Petrarca kapcsolatához lásd Pavol KOPRDA, *Kollár's Poems in the Light of Petrarch's Canzoniere*, in *Slovak Review* 13(2004), 2. sz., 114–131. – A szerző leginkább a közös Szent Ágoston-i alapokat hangsúlyozza.

Az *Elégiát* ebből az alkalomból *Předzpěvnek (Előének)* keresztelte át, és megtette a kötet bevezető költeményének. A kötet ebben a formájában tehát *Előénekből* és három 50-50 szonettet tartalmazó énekből, valamint egy zárószonettből álló, arányosan komponált verseskötetként láthatott napvilágot 1824-ben Pesten. Jungmann tanácsára ugyanis Kollár a jóval engedékenyebb magyarországi cenzori hivatalhoz nyújtotta be elbírálásra új költői művét. A kötetnek e formai kiegyensúlyozottságához ugyanakkor már ebben a kiadásban sem társult megfelelő belső kohéziós erő: nemcsak hogy a *Előének* és a szonettek között laza a tematikai összekötő kapocs, hanem az egyes szonettek is meglehetősen hevenyészett sorrendben követték egymást.³⁹² A költői mű laza szerkezete tehát mintegy kínálta a bővítés további lehetőségét, amely, miután Kollár folytatta a szonettek írását, nyolc év múltán bekövetkezett. A költemény következő megjelenési dátuma 1832, amikorra is a kötet eredeti három énekének 150 szonettje 388-ra bővült, és Kollár hozzákomponált még két éneket összesen 227 szonettel, azaz a szonettek száma e kiadásban 615-re emelkedett. A görög alvilági folyók, a *Lethe* és az *Acheron* nevét viselő két új énekben a lírai alany a Szláv Mennyországba és Pokolba invitálja az olvasót. A kötetben Kollár megtartotta az *Előéneket* is, amely azonban szintén tartalmi és stilisztikai módosításokon esett át. Ezt a kiadást Kollár „teljesnek” („*Úpelné vydánj*”-nak) nevezte el.³⁹³ Dolanský, a mű egyik legalaposabb tanulmányozója szemléletes építészeti hasonlattal az 1824-es kiadást egy „háromhajós rokokó szentélyhez”, míg az 1832-est a „szlávtság képcsarnokának” nevezte.³⁹⁴

A nagymértékű szerkezeti változás nem hagyta érintetlenül a lírai elbeszélésmódot sem, hiszen a kötet újabb két énekében még a lírai alany is megváltozott. A Szláv Mennyországba és Pokolba nem léphet be sem Mílek, a szerelem szláv istene, aki az előző énekekben kísérte a lírai ént, sem pedig maga a költő mint lírai alany. Helyettük Szlávia istennő leánya, a dantei Beatrice 19. századi távoli szláv rokona tudósítja az olvasót egyes szám első személyben a Szláv Mennyországból és Pokolból úgynevezett *szonettlevelek* formájában. Jaroslav Vrchlický, a kései költőtárs a modernizmus befogadói horizontjáról találóan fogalmazta meg fenntartásait az új énekek formájával kapcsolatban: „Amennyire utolérte Kollár erotikus szonettjeiben Petrarcat, olyannyira maradt el Dantétól művének démonikus részeiben.”³⁹⁵

³⁹² Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české II. Od osvícenství do družinu Máje*, Praha, Nákladem Jana Laichtera, 1934. Druhé přepracované a rozšířené vydání, 462.

³⁹³ [Ján KOLLÁR], *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvých od Jana Kollára, Úpelné vydánj*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832.

³⁹⁴ Julius DOLANSKÝ, *Kollárův básnický obraz Slovanstva*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XVI.*, Bratislava, 1964, 133–168.

³⁹⁵ „Jak v erotických sonetech dostihnul Kollár Petrarca, tak zůstal v partiích démonických svého díla za Dantem. Zde je forma volena nešťastně, sonet se k tomu naprosto nehodí.” Jaroslav VRCHLICKÝ, *Sonet Kollárův po jeho stránce formální* in *Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... i.m.*, , 136–144, 143.

A költői mű bővülési folyamata azonban megállíthatatlannak bizonyult: 1845-ben Budán látott napvilágot Kollár kétkötetes *Dila básnická... c.* műve, amely 389 oldalon foglalta egybe költői munkáit.³⁹⁶ Az első rész a *Szlávia leányá*-t tartalmazza, a másodikban a rövidebb versek találhatóak.

Kollár utolsó, saját maga szerkesztette kötete 1852-ben Bécsben látott napvilágot *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická...* címmel,³⁹⁷ 622 számozott és 23 nem számozott szonettel. A nem számozott és besorolatlan szonettek 1845 és 1851 között születtek, és *Dodatek* cím alatt találhatóak. Az ebbe a fejezetbe rendezett szonettek ismét bepillantást engednek a mű bővülésének folyamatába, ugyanis e versek helyét Kollár oly módon jelölte meg, hogy megadta, mely – már megjelent és sorszámmal rendelkező – két szonett közé kell beilleszteni őket. Ily módon ez a kötet lett Kollár költői műveinek még életében megjelent, legteljesebb gyűjteménye.³⁹⁸

A költői életmű magva tehát Kollár Jénából való hazatérésének idején, az 1810-es és 20-as évek fordulóján formálódott, és a lírai hevület csúcspontját az 1824-es három énekből álló kiadásban érte el. E köré a forró mag köré szerveződött koncentrikusan a költői mű többi darabja is, amelyek legfőképpen transzcendentális dimenzióval bővítve az 1824-es kiadást nagyban hozzájárultak a szláv nemzeti emblematizmus és panteon megalapozásához és megszilárdításához.

4.2. Szlávia metamorfózisai a költői műben

A szóban forgó emblematikus költői mű központi alakja Szlávia, akinek az első három énekben mintegy megtestesült földi, a negyedik és az ötödik énekben pedig égi helytartójaként lép színre a leánya, aki a lírai én szerelmének tárgya is egyben. Szlávia istennő alakja a költői mű bővülésével párhuzamosan egyre árnyaltabbá vált, és ezzel párhuzamosan módosultak a hozzá társított jelentéstartalmak is. Figyelmünket alapvetően a *Szlávia leánya* 1824-es, három énekből álló, és az 1832-es öt énekből álló kiadás közötti lírai elbeszélés közötti különbségre irányítjuk. Az *Előének* elégikus hangvételének köszönhetően, valamint az első három énekben Szláviát

³⁹⁶ [Ján KOLLÁR], *Dila básnická Jana Kollára we Dwau Djljch*, Budin, Gyurián a Bagó, 1845.

³⁹⁷ [Ján KOLLÁR], *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická... i.m.*

³⁹⁸ Amint a *Bevezetőben* már jeleztem, munkámban, ha nem jelzem másként, ezt a legutolsó kiadást használom, hiszen a *Szlávia leányá*-nak nem létezik modern kritikai kiadása. Valamennyi szonett egy kötetbe való rendezését a közelmúltban megtette Putna (Jan KOLLÁR – Martin C. PUTNA, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha, Academia, 2014.) Munkája azonban korántsem terjedt ki a teljes művelődéstörténeti és filológiai háttér megvilágítására, és egyáltalán nem foglalkozik a szonettek szövegvariánsaival, folyóiratbeli megjelenéseikkel, textológiai vagy helyesírási kérdésekkel. E dolgozat ezért elsősorban a 7. fejezetben található szövegmagyarázatokban épít a kiadványra.

alapvetően a népének sanyarú sorsából következő üldözöttség és kiszolgáltatottság jellemzi. Kollár klasszikus műveltségének, a magyarországi latin kultúrához való bensőséges viszonyának jegyében, amelyről a korábbiakban (a 3.1. alfejezetben) már szoltunk, ezt a fajta lírai prezentációt az *Előének* esetében a *praeteritum imperfectum* (*befejezett múlt*), míg az első három ének esetében a *praesens perfectum* (*folyamatos múlt*) szenvedő modusával jellemezhetjük leginkább.

A költői mű lírai alanya azonban, amint azt fentebb megjegyeztük, az 1832-es kiadásban először megjelentetett földöntúli énekekben megváltozott – ebből természetesen következnek, hogy módosult a Szláviával kapcsolatos lírai elbeszélés módja is, hiszen ezen énekek immár a *praesens imperfectum* (*folyamatos jelen*) és a *futurum imperfectum* (*folyamatos jövő*) időtartományában játszódnak, amelyekben Szlávia tetteit a szenvedő helyett a cselekvő móddal, sőt a *praesens imperfectum* esetében a felszólító értelmű *coniunctivus* formával jellemezhetnénk leginkább. Ennek megfelelően változik az 1832-es kiadás Szláv Mennysorságot és Poklot bemutató énekeiben Szlávia arca is: a kesergő istennő múltból és jelenhez kapcsolható figurája helyett a *Lethe* transzcendens énekében az olvasó megismerheti Szlávia kegyes arcát, aki *Slavia misericordia*-ként magához emeli és megjutalmazza a nemzetért és nyelvért pusztában bolyongó, szenvedő híveit.³⁹⁹ Az *Acheron* című énekben pedig az olvasó *Slavia triumphans*-szal, azaz a diadalmas és bosszúálló istennővel találkozhat, aki tort ülhet a szlávság legyőzött ellenségei fölött. (Zenetörténeti párhuzamként kínálkozik Antonio Vivaldi *Juditha triumphans* című oratóriuma, amelyben az itáliai zeneszerző Velencének a törökök fölött aratott győzelmét örökítette meg.) A győzedelmes Szlávia ellenfelét ebben az énekben a magyarság fűriája jelentette, akit a Szláv Mennysorságban 442. szonettben örökített meg a lírai alany. A szóban forgó szonettben egy zilált öregasszony fegyvereket osztogat a körülötte lévő embereknek, hogy rávegye őket, kövessenek el érte öngyilkosságot. A szipirtyó a Szláv Mennysorság valamennyi lakójához igyekszik közel férközni, ám a lírai elbeszélés szerint a horvátok és szlovákok fölveszik a harcot a fűriával. A magyarságot képviselő női alak esztelen dühét a szonett záró szakaszában Szlávia istennő azzal csillapítja le, hogy bűnbánatot rendel el a számára.

³⁹⁹ „The story of Exodus is a story of promise. The element of promise distinguishes the covenant from other treaties and law-codes.

Normally, a law is coupled with a sanction. The commandments and prohibitions of the covenant, however, are additionally associated with a promise. Keeping the covenant will be rewarded by the possession of, and blissful life in, the Promised Land, meaning reproduction, fertility, victory over enemies, peace, and prosperity." Jan ASSMANN, *Exodus and Memory...*, i.m., 9.

A Szláv Pokollal már említett monográfiámban foglalkoztam részletesen, ezért csupán e dolgozat 5. fejezetére hívom föl a figyelmet, amelyben a menny és a pokol nemzetiségi összetételével, és ezen belül a németek és magyarok jutalmazásának és büntetésének módjaival foglalkozom majd. *Slavia misericordia* alakjának és az istennő kegyességének megnyilvánulási formáinak az egyes mennyországbeli szonettek magyarázata keretében fogok teret szentelni. Ugyanakkor máshol nem ejtek szót a kesergő Szlávia topikus eredetéről, ezért összefoglalóan itt ismertetem ez utóbbival kapcsolatos eredményeimet.

Szlávia figurája a késő reneszánsz és kora barokk óta ismert volt a magyarországi latin nyelvű irodalomban. Egyik első irodalmi megformálása Jakub Jakubeus (1591 körül – 1645) humanista költő nevéhez fűződik, aki a Fehér-hegyi csata után néhány évvel érkezett Trencsénbe (1625).⁴⁰⁰ *Viva gentis Slavonicae delineatio* (1642) című műve elveszett ugyan, ám a hozzá írott költeménye fennmaradt *Gentis Slavonicae lacrumae suspiria et vota* címmel. A cseh lírikus e műve a verses levelek csoportjába tartozik, amelyben a szlávok/szlovákok Anyja azon siránkozik, hogy „Mohamed sátánja” sanyargatja fiait és országát, amely egyébként boldogságban élne, és minden jóban bővelkedne.⁴⁰¹ A kesergő Szlávia alakja ugyanakkor, nézetem szerint, rokoni kapcsolatban áll egy másik magyarországi toposszal is, amelyre Tarnai Andor *A toposzkutatás története* című tanulmányában irányította a figyelmet, amikor is Sylvester János és Szenci Molnár Albert egy-egy művének kapcsán így írt: „a Magyarország régi és újabb állapotáról adott összehasonlítást talán Querela Hungariae toposzának lehetne nevezni, és ősi toposz Szencinél a háború pusztításainak leírása”.⁴⁰² A részletes kutatást Imre Mihály végezte el, és több jelentős tanulmánya után⁴⁰³ monografikusan is földolgozta a Tarnai említette toposz történetét.⁴⁰⁴

Eszerint a Querela Hungariae (Magyarország panasza) toposz születése a mohácsi csata (1526) elvesztéséhez kapcsolódik, amely után a csatában elhunyt magyar király koronájáért adáz

⁴⁰⁰ Legbehatóbban Jozef MINÁRIK foglalkozott vele, többek között *Život a dielo Jakuba Jakobeu*, in Jozef MINÁRIK szerk., Jakub JAKOBEUS, *Výber z diela*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, 7–189.

⁴⁰¹ Kollár a cseh költőt nemcsak mint protestáns prédikátorelődjét, hanem mint latin költőt is ismerte, lásd Jakub Jakubeus három verssorát a *Národnié Zpievanky a Jeles történelmi énekek (Zpěvy historicky pamatné)* című fejezet mottójaként: „*Slavorum montes, Slavorum flumina flete! / Flete meos natos, casus, magnosque dolores, / Sic volo, sic cupio Slavorum saucia mater.*” [Ján KOLLÁR], *Národnié Zpievanky... i.m.*, 28.; Vö. továbbá J.[an] B.[lahoslav] ČAPEK, *Kollár a jeho humanistický předchůdce*, in *Slovesná věda. Sborník pro literární historii, teorii literatury a literární kritiku*, V(1952), 101–114.; Čapek említi még Kollárnak Šafárikhoz írott versét: *Příteli P. J. Šafárikovi k Čechům do Prahy odcházejím*, amelyben arról ír, milyen nagyságokat adott Csehországnak, a szlovákoknak, többek között Jakobeust is. *Uo*, 110.

⁴⁰² TARNAI Andor, *A toposzkutatás története*, in *Literatura* 2(1975), 1. sz., 66–73, 70.

⁴⁰³ Vö. IMRE Mihály, *Egy rímtoposz története (nép–szép–kép–ép ...tép)*, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1984. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1984/4. számából (Reneszánsz Füzetek, 70).

⁴⁰⁴ Az alábbiakban a következő monográfiára építék: IMRE Mihály, „Magyarország panasza”. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

küzdelem indult. A mohácsi csatát követő évben, Habsburg Ferdinánd székesfehérvári koronázásán Caspar Ursinus Velius, a bécsi udvari humanista a koronázási szertartás alkalmából fölolvasta Ferdinándot dicsőítő szónoklatát, amelyben először jelentek meg a Magyarország panaszja toposz tartalmi elemei. Néhány évvel később a Bécset fenyegető török ostrom indította a költőt arra, hogy *Querela Austriae* című episztolájában megörökítse Ausztria alakját, aki szorongatott királynőként fordul idősebb nővéréhez, Germániához védelemért. Mintegy egy évtizeddel később a körmöcbányai szász humanista, Paulus Rubigallus 1537-ben, Wittenbergben jelentette meg *Querela Pannoniae ad Germaniam* című episztoláját, amelyben a sanyarú sorsú Pannonia fordul a fenti vershez hasonlóan nővéréhez, Germániához, akitől segítséget remél a törökkel való küzdelemben. A mű egyik legszembeötlőbb sajátossága, hogy a panaszkodás toposzához újabb állandósuló retorikai elem társult, amelynek során a költő az ország sanyarú jelenét Pannonia egykori gazdagságával („fertilis Pannoniae”) veti össze.⁴⁰⁵ Az ország gazdagságát egymás után sorjázó képekben mutatja be: megemlíti Pannonia kiváló borát, hatalmas gulyáit, ligeteit, hegyeit, vasát és aranyát. Rubigallus 1545-ben Wittenbergben megjelent verseskötete az *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta* címet viseli, amelyben több szerző szenteli verses művét a témának. Rubigallus Quirinus Schlachernak, selmezbányai támogatójának szóló verses ajánlásában a támogató és Pannonia, a szomorú asszony („foemina moesta”) között alakul ki párbeszéd. A toposz széleskörű elterjedtségét bizonyítja, hogy föllelhető a krakkói kiadású *Pannoniae luctus* c. gyűjteményben (1544), valamint a horvát nyelvű reneszánsz irodalomban egyaránt.⁴⁰⁶ Fölvetődik tehát a kérdés, milyen úton-módon abszorbeálta Kollár a *Querela Hungariae/Pannoniae* toposzt életművébe. A Kollár-szakirodalom számára már 1893 óta hozzáférhető volt a költőnek a fentebb már említett, *Deploratio praesentis status Hungariae* című latin nyelvű tankölteménye.⁴⁰⁷ A Kollár-filológia ugyanakkor csupán egy kurta megjegyzés erejéig foglalkozott a ténnyel: Karol Rosenbaum szerint Kollár „költeményének azok a »keservek« és »siralmak« az előzményei, amelyek a 17. századi költészetben fordultak elő”.⁴⁰⁸ További lehetőségeket ugyanakkor a szerző nem vázolt

⁴⁰⁵ Nemcsak e konkrét toposz, hanem a magyarországi alteritás toposzkutatásának új évezredbeli eredményeihez vö. BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, Akadémiai székfoglaló előadás 2004. október 11-én.

https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalok/Bitskey_szekfoglalo_20041011.pdf.;
Valamint: BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban*, in Uő, *Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth, 2006, 37-60.

⁴⁰⁶ Uő., – Az elsővel kapcsolatban Waldapfel Imre megjelent, a másodikkal kapcsolatban Lőkös István kéziratoss tanulmányaira hivatkozik 44–45.

⁴⁰⁷ [Ján KMEŤ] Krivdou prebudený, *Z básnických prvotín Jána Kollára v Banskej Bystrici z roku 1812*, in *Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 25–26.

⁴⁰⁸ Karol ROSENBAUM, *Literárne pozadie básnickej tvorby mladého Jána Kollára*, in Cyril KRAUS szerk., *Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií... i.m.*, 92–107.

fel, holott kézenfekvőnek látszik mind a magyarországi, mind pedig a csehországi későreneszánsz és barokk kori török témájú neolatin irodalom topikus vizsgálata, nem is szólva az esetleges történeti forrásokról vagy újsághíradásokról.⁴⁰⁹ A gimnazista Kollár szóban forgó latin nyelvű iskolai versének magyar fordítását már közöltem, és annak, illetve az *Előének* tartalmi elemzését más helyütt már elvégeztem, ezért itt erről nem szólok.⁴¹⁰ Összefoglalásként csak annyit tennék hozzá az eddig tárgyalt témához, hogy Kollár gazdag életműve számos példával szolgál arra, hogy a költő gimnazista kora óta ismerte a szóban forgó toposzt, és több kísérletet tett annak szláv szempontú újrafogalmazására.

5. Szlávia égi királysága – a Szláv Mennysország és Pokol énekei

5.1. A Szláv Mennysország és Pokol helye a szláv nemzeti emblematicusban

A Szláv Mennysország és Pokol kutatásaim szerint olyan jelentős szerepet töltenek be a szláv és ezen belül a cseh és szlovák emblematicus nemzetrajz megképzésében – különös tekintettel a bennük szereplő történelmi személyekre, eseményekre és jelenségekre –, hogy túllépik mind a személyesség, mind pedig az irodalmiság kereteit. Kétségtelen, hogy bár Kollár személyes tapasztalatainak, egyedi ízlésének is fontos szerepet kell tulajdonítanunk a szóban forgó két transzcendens ének létrejöttében, ám ellen kell állnunk annak a csábító kutatási iránynak, amely kizárólag Kollár személyes baráti viszonyrendszerének és az ellenfeleivel szembeni bosszújának nyomait kutatja az énekekben (mindazonáltal az ilyen verseket a Szláv Mennysország és Pokol tartalmi szempontú elemzése során természetesen megnevezzük). Érdeemes inkább azt a nézőpontot érvényesítenünk, amely szerint a szóban forgó énekek egy szerves irodalmi, eszmei struktúra részét alkotják, amelynek jellegzetességei leírhatók és beleilleszthetőek egy tágabb összefüggésrendszerbe. A transzcendencia tartományába szituált énekekre és a hozzájuk fűzött *Magyarázatokra* tehát úgy tekintek, mint a szláv nemzeti

⁴⁰⁹ Marta Vaculínová Johannes Czernovicenus (1569–1633) kapcsán írja: „Whereas Johannes Campanus as a professor of history also described earlier historical events on the basis of the sources that were available at the time and documents from the university archives, Czernovicenus only covered events of his time and in the case of the battles in the Kingdom of Hungary relied on contemporary newspaper reports in vernacular languages and in all probability also eyewitness reports from the battlefield. His interest in the Turkish issue was not uncommon. The wars with the Turks attracted general attention, and during major war / conflicts and at the time of significant battles, news and propaganda prints, containing more or less credible information, were published. Newspapers were not only printed but also handwritten for personal use. Some handwritten records, however, that have been preserved provide an account of events from the very end of the Fifteen Years War, marked by defeats and the controversial Bocskai uprising, which, of course, could not appear in printed news.” Marta VACULÍNOVÁ, *De bello Pannonico. Epic on the Long Turkish War by Johannes Czernovicenus*, in *Listy filologické* CXLI(2018), 3–4, sz., 449–483, 453–454.

⁴¹⁰ KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol... i.m.*, 58. s. kk.

emblematiszmus és ezen belül a szláv nemzeti törvénykönyv és kulturális panteon legfontosabb darabjaira. Olyan egymással és a nemzeti élet egyéb területeivel összefüggő kulturális alakzatoknak tartom őket, amelyek arra voltak hivatottak, hogy szabályozzák az egyén és a modern nemzet viszonyát egy olyan korban, amelyben a kettő közötti kapcsolat lényegi változásokon ment keresztül. A szakirodalomban gyakran felbukkanó megállapítás, amely szerint Kollár személyes érdekei és élményei fölülírták a *Szlávia leánya* 1824-es esztétikai alapozottságú koncepcióját, annyiban helytálló, hogy a földöntúli énekek valóban személyes tapasztalatoknak köszönhetően keletkeztek, ám abban a vonatkozásban már veszt az érvényességéből, hogy Kollár minden személyesség ellenére is jellegzetes nemzeti szempontokat érvényesített megkomponálásukkor. Ennélfogva a *Lethe* és az *Acheron* című énekekben szereplő alakok szerepeltetése minden esetben intencionált, és fontos üzenetet közvetített a kortárs olvasóknak. A szereplők életének eseményei, tetteik olyan nemzeti példázatok, amelyek fontos eszmei tartalmat hordoztak, és ezzel a nemzeti élet aktuális kérdéseire adtak választ, annak jelentős irányait jelölték ki. A szereplők jutalmazása vagy büntetése a földöntúli énekekben pedig a transzcendencia szintjére emelte a nemzeti életet. Az emblematiszmus nemzeti törvénykezés és panteon kialakítása tehát alapvetően a Szláv Mennyországot és Poklot megjelenítő énekekben és a hozzá kapcsolódó *Magyarázatokban* zajlik. A szláv nemzeti emblematiszmus korban rendkívül ritka képzőművészeti ábrázolásával szolgált a pesti szerbség egyik jeles képviselője, Jevto Popović, aki *Sweslawie (Össz-szlávia)* című művének illusztrációjában egy klasszicista stílusú panteont ábrázol, amelyen a déli szláv tartományok és városok címerei, többek között pl. Hercegovina és Ragusa címere is megtalálható. A panteont két női figura tölti meg élettel: egyikük Pallasz Athénéé, akit minden bizonnyal a piedesztálon álló bagoly szimbolizál, a másik ikonografikus alak egy elaléló nő, valószínűleg Szerbia, aki ily módon a déli szláv láncszemet jelenti a törökök támadása miatt panaszkodó allegorikus női alakok sorában. A *querela Serbiae* grafikai megjelenítését egy trombitás angyal egészíti ki, akinek cirill betűs *szlawa* ('dicsőség') felirattal díszített szalag csüng a trombitájáról. A piedesztálon álló baglyot könyvek veszik körül, nyilvánvalóan a szerb/szláv művelődés szükségességére utalva. A szláv nemzeti panteont ábrázoló kép a *Zaslugi roda* címet viseli.⁴¹¹

Amint azt fentebb már többször említettük, a *Szlávia leánya* két új éneke jelentős szerkezeti változást és eszmei átrendeződést is eredményezett a műben, amelyet kezdetektől fogva

⁴¹¹ Jevto POPOVIĆ, *Sweslawije ili pan'teon, Svezka prva*, U Budimu, U Pecsasnji Univerzitetu Pestanszkog, 1831. (1. kép); A szerb szerző munkájára Kollár itt utal: „Sweslawje, od Popoviće u Peštu, Svezka III. str. 131.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 297.

érzékelt az irodalomtudományi recepció is: általánossá vált egyfajta irodalomtörténeti-esztétikai szempontú megközelítés a szakirodalomban, amely e második, bővített kiadásra úgy tekintett, mint amelyben a mű irodalmiságának, esztétikai szépségének rovására növekedett a historikus és filológiai ballasztot hordozó szonettek száma, amelynek következményeként befogadói szempontból élvezhetetlenné silányult a költői mű.⁴¹² E nézőpontot támasztja alá a *Magyarázatok a Szlávia leányához* c. kötet első megjelenése is, amely a szonettek számozásához igazodva a versekben található történelmi személyeket, eseményeket, földrajzi helyeket, nyelvi és kulturális jelenségeket világította meg. A magyarázatok ugyanakkor – ez pedig némiképpen ellentmond az esztétikai elv sérülését megállapító szakirodalomnak – nemcsak az új énekekhez készültek el, hanem az első háromhoz is, méghozzá körülbelül azonos fajsúllyal és mennyiséggel, mint az új énekek esetében. Ez arról a körülményről árulkodik, hogy Kollár a klasszicizmus esztétikai normáit követve nem tekintette lezárt egységnek már elkészült és megjelent irodalmi műveit, hanem azokat egy nagyobb kulturális és nemzeti struktúra részeként gondolta el, amely egy magasabb, az esztétikai követelményt meghaladó rendezési elvnek engedelmessé vált. A fenti tények tehát azt támasztják alá, hogy minden olyan közelítés a kollári művekhez, amely nem immanens módon igyekszik megragadni annak sajátos törvényszerűségeit, hiányos és elnagyolt képet fog nyújtani róluk. Ugyanis a kollári mű esetében nem lehet önmagában kielégítő csupán a történeti, az esztétikai vagy a hatástörténeti stb. nézőpont érvényesítése. Az életmű ugyanis nemcsak műfaját és intencionáltságát, hanem stílusát és utóéletét tekintve is sokféle és sokrétű, amely sokrétűség csak akkor ragadható meg, ha az életmű belső szerkezetét, annak mozgatórugóit kíséreljük meg benne láthatóvá tenni.

5.2. A földöntúli énekek jellemző sajátosságai: átjárhatóság, szinkretizmus, dichotómia és kétkaréjúság

Az előző alfejezetben ismertetett szándéktól vezérelve kísérlem meg az életmű egészére, és ezen belül a *Szlávia leánya*-ra és a benne található földöntúli énekekre jellemző néhány általános érvényű vonás feltárását. A kollári életmű egyik legfontosabb sajátossága az *átjárhatóság* a tudományosság és a művészetek között. A kialakulófélben lévő modern tudományosság (filológia, etimológia, történettudomány) és a *res fictae* közötti határvonal ugyanis, mintegy az alteritás korából öröklődően, még a 19. század első felében sem volt éles. Ennek következtében imaginárius elemek meglepte valószínűsíthető a kor tudományosságában, és fordítva, a tudományosság (is) helyet kaphat a műalkotásban. A közép-európai térségben ez

⁴¹² Vö. Andrej MRÁZ, *Ján Kollár. Literárne štúdia*, Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1952.

a jellegzetesség azzal a – nemzeti szempontból fölbecsülhetetlen – előnnyel is járt, hogy objektív (vagy annak látszó) ismeretek művészi alkotások részeként bekerülhettek a nemzeti argumentációs rendszerekbe, azaz muníciót biztosítottak a 19. század eleji nemzeti küzdelmekhez. A költészet és az etimológia területén zajló csatározások egyik ékes példájával kísérelte meg Kollár bizonyítani az I. Sándor orosz cárnak szentelt 427. szonettban – akit mint orosz uralkodót természetesen a Szláv Mennyországba helyezett el –, hogy a Lengyelországot jelentő „Polachy” szó nem a *pole* (‘mező’) jelentésre vezethető vissza, hanem a *wlach* (azaz a csehben a ‘latin’/‘olasz’ jelentésű) szóra, amely minden bizonnyal előkelőbb származást biztosít a szláv népeknek a közép-európai régiségi versenyben. Innen már csupán egy ugrás, hogy Lachot (névváltozata Lech), a lengyelek mitikus ősatyját is bevonja a latin/olasz–szláv nemzeti közösségbe. Kollár a fenti eszmefuttatáshoz ugyanakkor hozzáfűzi azt a magyar nyelvre vonatkozó értesülését is, miszerint a magyarok által használt *lengyel* népnév is ebből a személynévből származik.⁴¹³

A kollári életmű következő általános jellegzetessége a műnemek, műfajok, sőt nyelvek közötti átjárhatóság, amelyet összefoglalóan *szinkretizmusnak* nevezünk, és természetszerűleg jellemzi a túlvilági énekeket is. A szinkretizmus a klasszicizmus szigorú szabályait finoman félretolva⁴¹⁴ megkísérel több oldalról, több műfajban, sőt nyelven bemutatni valamely történelmi eseményt, szereplőt vagy jelenséget. Erre jó példával szolgál a Szláv Mennyország énekében a kávézgató szláv özvegyeket bemutató 434. számú szonett. A négytagú társaság egyik alakja Hvizdák Zsófia, akinek a vagyonaért folyó csatározást már bemutattuk dolgozatunk elején. Vele kapcsolatban Kollár a szonetthez fűzött magyarázatban saját prédikációs-kötetéhez utasítja az olvasót,⁴¹⁵ majd külön emlékfüzetben is megörökítette az özvegy elévülhetetlen érdemeit.⁴¹⁶

Emblematikus e szempontból a Szláv Pokol 584. szonettje is, amelyben a költő annak a magyar katonának a pokolbeli büntetéséről ad hírt, aki megölt egy Hlubocký nevű szlovák parasztembert. A szonetthez fűzött magyarázatok jó alkalmat nyújtanak arra, hogy a szerző innen is továbbvezesse olvasóját egy harmadik saját művéhez, az akkor már megjelent

⁴¹³ „Polachy” čili Poláky, Polany, ne od pole, ale od Wlach, Waloch, Blach, Polach, a s wynechánjm perwé litery Lach, Lech, odkud i maďarské Lengyel (čti Lend’el). KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 311.

⁴¹⁴ Andrej Mrázal tudok egyetérteni e kérdésben, aki pszeudo-klasszicizmusról beszél Kollár stílusa kapcsán. Vö. Andrej MRÁZ, *Ruské momenty v diele Jána Kollára. Štúdia*. Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši, Knihtlačiareň Štecko a Trepáč v Ružomberku, 1946, 8–9. (Tvorba Tranoscia, svázok 52).

⁴¹⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 320. Eredeti forrás: [Ján KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkwé ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho, 1831, 567-588. – Kollár itt sorolja föl Hvizdák Zsófia szül. Slavkovská érdemeit, majd az 588. oldal lábjegyzetében külön megköszöni 10000 aranyat kitevő, a szlovák lelkész fizetését támogató adományát.

⁴¹⁶ [Ján KOLLÁR], *Památká Dobrodincům cjrkwé ewang. Slowenské A. W. W Pešti obsahujici Řeči, Werše a Žiwotopisy*, W Pešti, Tiskem Trattner-Károlyiho, 1845.

Vasárnapi, ünnepi és alkalmi prédikációk és beszédek című kiadványhoz.⁴¹⁷ A szóban forgó gyilkosság körülményeit Kollár a prédikációs kötet utolsó darabjához fűzött jegyzetben rögzítette szinte kriminológiai pontossággal és tárgyilagossággal.⁴¹⁸ Eszerint a Nyitra vármegyei Óturáról (Stará Tura) a Vágon és a Dunán tutajon leereszkedve Jozef Hlubocký társaival 1826. július 20-án kötött ki Budán, ahol a magukkal szállított sajtot, juhtúrót és vaját akarták eladni. A parton éppen a Csanád vármegyei Battonyából való Máriássy-zászlóalj katonái rakodtak fát.⁴¹⁹ Az egyik katona először kötekedni kezdett a szlovákokkal, majd útját állta a rakodó tutajosnak, és társai biztatására, miszerint „Tót nem ember”, „üsd meg! Üsd agyon”⁴²⁰ – egy fahasábbal fejbe vágta a tutajost. A támadás áldozata azon nyomban szörnyethalt, és holttestét elszállították a városi budai ispotályba. A temetésén a gyászbeszédet hivatalból a pesti szlovák evangélikus lelkész, Ján Kollár mondta. A beszéd három nagyobb egységből áll: a prédikátor először a meggyilkoltra irányítja a figyelmet, majd a gyilkosról és tettéről ejt szót, végül pedig általános síkra, „magunkra, korunkra és nemzettársainkra”⁴²¹ futtatja ki a beszédet. A prédikáció tehát egyazon gyászos történet különböző szempontú megvilágításával szolgál: először megkísérli a vallási-morális szempontú megközelítést, majd választ kíván adni a gyilkosság okára, amely szerinte társadalmi gyökerekkel rendelkezik. Ebben a megvilágításban Kollár szerint a tragédia legfőbb oka:

„a »nemzeti gyűlölködés«, amely hazánkban, sajnos! évről évre jobban és gyilkosabban terjed, és már az alacsonyabb rendű embereket is mérgezi erkölcsileg; a más nemzetek kisebbsítésére, más nyelvek megvetésére és üldözésére, amely hazánkban most uralkodó szokás; a fiatalság rossz nevelésére az iskolákban és az egyszerű nép ebből fakadó butaságára és bárdolatlanságára.”⁴²²

Kollár a prédikációjában azon nézetének is hangot adott, hogy a problémák akkumulálódnak, mert a lekicsinylésből neheztelés fakad, a neheztelésből gyűlölködés támad, amely könnyen vezethet olyan rettenetes bűnhöz, mint a gyilkosság.⁴²³ E gyilkosság körülményeinek tisztázására tett kísérlet, amely a szonett műfajától a prózai magyarázaton és az egyházi

⁴¹⁷ „Wiz naše Kázně a řeči, str. 631.” *Wýklad... i.m.*, 456. – Az oldalszámot Kollár elnézte, helyesen a 630. oldalon található a szóban forgó jegyzet.

⁴¹⁸ Ján KOLLÁR, *Truchlořeč při pohřebě zamordovaného*, in UŐ, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 630–635.

⁴¹⁹ KOLLÁR, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 630. – A lapalji jegyzetben.

⁴²⁰ Kollár így, magyarul idézi: *uo.*

⁴²¹ KOLLÁR, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 631.

⁴²² *Uo*, 633.

⁴²³ *Uo*, 633–634.

beszédén át egészen a jegyzetbe komponált, szociologikus ihletettségű társadalomrajzig terjed, eklatáns példával szolgál a műfaji szinkretizmusra, amely Kollár egész életművére jellemző. E gyilkosság földolgozása lírai alkotássá, majd a szonett vallási, erkölcsi és szociológiai interpretációja ugyanakkor megerősíti a művészi imagináció és az objektív tudományosság keveredésének feljebb már tárgyalt, Kollár egész életművére érvényes meglétét is.

A transzcendens énekek további jellegzetessége egymáshoz való viszonyukban rejlik, amely egyrészt a szerkezeti hasonlóság, másrészt a *dichotómia* és *kétkaréjuság* fogalmával írható le. A földöntúli énekek szerkezeti rokonságát erősíti például, hogy alapvetően három nagy rész különböztethető meg bennük, ezen részeken belül pedig kisebb-nagyobb területi egységek jelennek meg, amelyekhez versciklusok és versek tartoznak. A *Lethe* c. ének első részében a lírai alany lokalizálja a Szláv Mennyországot, amelynek kapuján csak ezek után léphet be. Az *Acheron* ének szintén a hely meghatározásával indul, és a pokolban tett látogatások irodalmi hagyományának megfelelően két nagyobb szerkezeti egységre tagolódik: a tisztítóűzre („předpekli”), valamint magára a tényleges pokolra. A tisztítóűzben az enyhébb vétkek, a pokolban a súlyosabb bűnök elkövetői szenvedik el büntetésüket. Mind a mennyországba, mind pedig a pokolba egy-egy kapun át juthat be a látogató, amelynek alábbi összehasonlítása rávilágít a túlvilági énekek közötti megfelelések és ellentétek természetére.

Míg a Szláv Mennyországnak ezüsből, addig a Szláv Pokolnak csupán vasból van a kapuja. A nemesfémből készített bejárat fölött cirill betűs felirat hirdeti,⁴²⁴ hogy ez itt Szlávia és azon híveinek tartózkodási helye, akik hűségesek maradtak „a hazához, a nyelvhez és nemzethez” (394, 11). Ezzel szemben a pokol kapujának felirata glagolita írásjelekkel⁴²⁵ adja tudtára az érkezőknek a rendeltetését. Kollár ezzel a szonettel és a hozzá fűzött magyarázattal is szenvedélyesen bekapcsolódott a korban folyó filológiai vitába, amely a két ósláv írás közötti időrendi elsőség kérdése körül folyt. (Kollár a vitában tévesen azok pártját fogta, akik a cirill írás elsőségét hirdették, és a glagolitát a horvát írásbeliség egyik zsákutcájának tekintették.) A két szonett abban az értelemben is párja egymásnak, hogy míg a Szláv Mennyország kapujáról

⁴²⁴ A cirill betűs íráshoz Kollár a *Magyarázatok*ban két megvilágító forrást rendel: „Srow. Perwotiny pěk. um. L.[ist] 22. str. 84.” KOLLÁR: *Wýklad... i.m.*, 283. – Eredeti forrás: *Prvotiny pěknych umění. A Cysarske kralowské Wideňske nowiny pro narod česky a slovensky* (sic!) c. lap (1813 – 1817) *melléklete*. Praci Jana Nepom.[uka] Nor.[berta] Hromadky [Jan Nepomuk Norbert Hromádko/Hromátko]. Nakladem Winc. Witiezoslawa Dlauheho. – Ez az 1816-os kötet, amelyben nincs benne csak az I-XIV. levél a kötet végébe kötve folytatásosan. Mivel Kollár nem írt évfolyamot, ezért föltételezem, hogy a 22. levél az 1817-es évfolyamban található, de ez az évfolyam nem állt rendelkezésemre.

Eredeti forrás: Uo, Philipp STRAHL, *Das gelehrte Russland*, Leipzig, im Verlage von Friedr.[ich] Fleischer, 1828. A *Bevezető/Einleitung* VII. oldalán található a beemelt idézet, és leszámítva a bevezető tagmondatot az idézet megegyezik az eredetivel.

⁴²⁵ Kollár a két szláv írás összehasonlításához a *Magyarázatok*ban ugyanazt a forrást használta, mint az előző jegyzetben.

szóló vers az *Aeneis*ből szállóigévé vált „O ter quaterque beati” (*Aeneis* 1,94)⁴²⁶ cseh parafrázisával végződik, addig a Pokol kapuját bemutató vers ugyanazon alaktani és mondattani szerkezettel, a többszörös „jaj neked” kiáltással zárul: „Přeběda vám třikrát, běda, běda!” (538, 14).

Johannes Milicius (1320-25 között – 1274) katolikus pap alakja szolgál további példával a földöntúli énekekben egyszerre érvényesülő dichotónómiára és kétkaréjúságra. A prágai prédikátor körül háromszáz bűnbánó prostituált térdepel a Szláv Mennyország 451. szonettjében, mert a Velencének nevezett nyilvánosházat leromboltatta, és helyére a Szent Mária Magdolna-kápolnát építtette.⁴²⁷ Ugyanakkor Kollár a lebontatott kuplerájt szerepelteti önállóan, a Szláv Pokol énekébe tartozó 604. szonettban is, ahol természetesen a bordélyházban elkövetett bűnökre és bűnösökre összpontosítja a figyelmét.

A számos egyéb példa mellett vegyünk még egy orosz esetet. A Szláv Mennyország 398. szonettjében ugyanis, amely a szláv nemzeti panteon egyik kulcsfontosságú darabja, a lírai alany a szent szláv férfiak rendjét mutatja be. A rendben számos cseh nemzetiségű jeles alak mellett helyet kapott az orosz Szent Borisz és Szent Gleb is, akiknek alakját a kollári *Magyarázatokban* Nesztor *Krónikájára* és Karamzin *Oroszország történetére* hivatkozva jeleníti meg.⁴²⁸ A 398. szonett azonban nem önmagában áll, hiszen párja megtalálható az *Acheron* című énekekben is. A szóban forgó 582. versben a Gonosz Szellem (Ďas] és segédei arra törekszenek a maguk pokoli eszközeivel, hogy megbüntessék a két orosz szent gyilkosait. A gyilkosok bűnhődésének módját ikonográfiai szempontból a következő, 5.3. alfejezetben részletesen tárgyalni fogjuk, itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy a kínzást Szvjatopolk hercegnek és kompániájának azért kell elszenvednie, mert kitervelte testvéreinek, Borisznak és Glebnek a meggyilkoltatását, hat társa pedig végrehajtotta azt.⁴²⁹ A továbbiakban az egyes mennyországbeli szonettek szövegének és forrásanyagának föltárásakor törekszem majd visszautalni az e fejezetben tárgyalt jellegzetességekre is.

⁴²⁶ Magyar fordítását vö.: „Ó, hétszeresen boldog, kit a végzet / Trója magas bástyái tövén, a szülők szeme láttán / Már ledöfött”. VERGILIUS *Őszes művei*, 82-83. Lakatos István fordítása.

<http://mek.oszk.hu/06500/06540/06540.pdf>. Letöltés: 2017. 03. 23.

⁴²⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 335-336. Eredeti forrás: [Jan Amos KOMENSKÝ], *Hystorja O těžkých Protiwenstwjch Cýrkwe České, hned od počátku gegjho na Wjru Křestianskau obrácenj, w Létu Páně 894, až do léta 1632, za panowánj Ferdynanda druhého. S připogenjm Hystorye o Persekucý Waldenských Roku 1655 stalé*. Wytlačeno podle Amsterdamského exempláře, M.DCC.LVI. – Ez a kiadás oldalszámait tekintve megegyezik a Kollár által hivatkozottal. A Miličre vonatkozó adatok a VI. fejezetben találhatóak a 16-17. oldal 1. és 2. bekezdésében, amelyet Kollár apróbb kihagyásokkal közöl.

⁴²⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 283. – A szóban forgó történetíróknak csupán a nevét említi, a mű címe és a bibliográfiai adatok is hiányoznak.

⁴²⁹ A *Magyarázatokban* Kollár Nesztor *Krónikájának* 1015. évi bejegyzését idézi meg orosz nyelvű latin betűs átírásban. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 454-455.

5.3. A Szlavia leánya földi és földöntúli topográfiájának összefüggései

A kollári szláv nemzeti emblematizmus nemcsak a kor történelmi, filológiai és régiségtani ismereteiből merített sokat, hanem egyéb tudományterületek mellett az újkori földrajzi és néprajzi ismeretekből is.⁴³⁰ Kollár az emblematikus szláv (szlovák és cseh) földrajz és nemzetrajz kialakulásához szinte valamennyi jelentős munkájával hozzájárult, ezen elsők egyike volt az 1821-ben Prágában kiadott *Básně (Versek)* című kötete is, és bár a kötet egysége, mint azt már említettük, áldozatul esett a prágai cenzor beavatkozásának,⁴³¹ mégis gazdag olyan földrajzi nevekben, amelyek fontos szerepet játszottak a szláv emblematizmus rendszerének 19. századi megszilárdulásában.⁴³² A kötetben a legtöbbször előforduló földrajzi név a Tátra, amely hatszor is szerepel (6, 15, 52, 59, 67, 72).⁴³³ Ez a tény mintegy megelőlegezi a közép-európai magashegység kitüntetett szerepét nemcsak a szláv emblematikus földrajz megszületésében, hanem továbbvitt örökségként a szlovák nemzeti romantikában és általában véve a 19. századi szlovák irodalomban is. Második helyen, négyszeri előfordulással, a Duna következik (38, 67, 72, 74). A Duna mint emblematikus folyó szerepeltetése egyrészt természetes következménye Kollár hungarus-patriotizmusának, valamint annak, hogy a szlovák lelkipásztor maga is e folyó partján lévő városban telepedett le. Ugyanakkor azonban egyedülálló abból a szempontból, hogy a későbbiekben a Kollárral – annak elsősorban az irodalmi nyelvvel kapcsolatos nézetei miatt – szembehelyezkedő szlovák nemzeti mozgalom (a štúri romantika és az 1849 utáni posztromantika idején) a „nemzetközi” Duna helyett inkább a Duna bal mellékfolyóit, többek között a Vágot és a Garamot ruházta föl az emblematikus nemzeti folyó jelentésével.⁴³⁴ Egyéb földrajzi nevek a kötetben csak egyszer-egyszer fordulnak elő, úgymint a cseh korona országai (4), a Rajna (38), a Moldva (44), a Fekete-erdő (46), az Elba (72), a Visztula (72), a Volga (72), a Néva (72), Tokaj (72),⁴³⁵ az Óriás-hegység (72) és a Kárpátok (74). Ugyanakkor azonban e földrajzi helyek is szinte kivétel nélkül emblematikus jelentésre tesznek szert a későbbi kollári munkásságban is.

Az emblematikus földrajzot a reális földrajztól főként az különbözteti meg, hogy az előbbi helyek elsődleges topográfiai értelmükön kívül hordoznak hozzájuk társított nemzeti

⁴³⁰ A szakirodalomban használatos a szimbolikus földrajz fogalma is, vö. Sorin ANTOHI, *Habits of the Mind: Europe's Post- 1989 Symbolic Geographies*, in UŐ., *Between Past and Future*, New York – Budapest, Central European University Press, 2000, 61–77.

⁴³¹ František BÍLÝ, *Jak Slávy Dcera rostla*, in *Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... i.m.*, 98.

⁴³² „A mnemonikus helyek nem csupán a hozzájuk kapcsolódó történetek felidézését segítik elő, de e történetek (mitikus) érvényessége is azon múlik, hogy helyhez vannak-e kötve a térképen, rendelkeznek-e topografikus leírással.” PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak Pantheonja épül.” ... i.m.*, 56.

⁴³³ A zárójelben az 1821-es pesti kiadás szonettjeinek száma található. [JÁN KOLLÁR], *Básně Jana Kollara*, i.m..

⁴³⁴ Vö. például Janko KRÁL' és Ján Botto költészetének számos fontos darabjával.

⁴³⁵ Tokaj és Kollár kapcsolatához vö. KISS GY. Csaba, *Ján Kollár és Tokaj*, in STURM László – KISS GY. Csaba szerk., *Tokaj a világirodalomban*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000, 87–93.

jelentéstartalmakat is. A 19. század első felében formálódó szláv emblematikus földrajz úgy született meg, hogy ezek a topográfiai megnevezések olyan érzelmi többlettöltetre tettek szert, amely a kulturális gondolkodásban fölébe emelte őket a hasonló emblematikus jelleggel nem rendelkező topográfiai neveknek. E többletjelentéssel való telítődés olykor egy-egy műhöz vagy egy-egy alkotó munkásságához köthető, gyakrabban azonban egy mű vagy egy alkotó csupán elindított egy olyan folyamatot, amelyet a nemzeti közösség fejezett be azáltal, hogy az adott földrajzi nevet emblematikusként rögzítette saját kulturális emlékezetében. Amennyiben e folyamat leírására vállalkozunk, a következő lépcsőfokokat különböztethetjük meg: a folyamat az adott topográfiai hely egyszeri kijelölésével indul meg, amelyekhez az írásbeliségben (irodalmi művekben, történelmi tárgyú írásokban, az újságírás különféle műfajaiban), a képzőművészetben (grafikákon, festményeken, szobrokon, emlékműveken) és a szóbeliségben (nemzeti szalonokban, színházi előadásokban, társasági életben) nemzeti történelmi, kulturális tartalmak kapcsolódnak. E folyamat megrekedhet egy bizonyos szinten vagy végbemehet teljes mértékben: ez utóbbi esetben következik be az adott földrajzi hely nemzeti szempontú szakralizációja. A folyamat során pedig az emblematikus földrajzi helyek rendszerszerűen beleilleszkednek az emblematikus nemzetrajzba, amely részét alkotja a szláv/szlovák nemzeti emblematizmusnak.

Kollár 1821-es kötetében, mint azt a példákából láthattuk, kijelölte a nemzeti szempontból fontos topográfiai helyszíneket. E földrajzi helyek azonban ekkor még – a nemzeti történelmi, kulturális konnotációk csekély száma miatt – a szakralizáció meglehetősen alacsony fokon álltak. Az újdonság csupán annyi volt bennük, hogy szláv népek által lakott országok, területek földrajzi képződményeiről volt szó. E helyneveket természetesen kiegészítették egyéb, az egyetemes kultúrtörténethez vagy történelemhez kapcsolódóak is, amelyek ugyanakkor meglehetősen nagy földrajzi és időbeli szóródást mutatnak: négyszer képviselteti magát az Itáliai-félsziget, ezen belül a Tiberis kétszer (30, 32), Olaszország (15), Róma (45) egyszer-egyszer jelenik meg. Az itáliai földrajzi nevek viszonylag magas arányú szerepeltetése e korai korszakba tartozó költői műben ugyanakkor már jelzi azt a szerzői szándékot, hogy a szláv nemzetet Kollár – különösen kései munkásságában – erősen kötni fogja majd Itáliához, és amint azt Görögország kétszeri szerepeltetése is mutatja (15, 76), a Peloponnészoszi-félsziget klasszikus kultúrájához is. E helyeken kívül Párizst kétszer (16, 62), Londont (16) és a Temzét (30) egyszer-egyszer említi a műben. Az eddig felsorolt, nem szláv földrajzi neveket, amelyek Európa ókori és újkori történetének legismertebb helyszínei, néhány olyan földrajzi név egészíti ki, amely a mitológiából eredeztethető, esetleg egyszerre érződik mitologikusnak és tesz eleget

az orientalizmus korban fontos hangulati követelményének.⁴³⁶ Ezek a következők: Peru (15) Ciprus (19), Arábia (47), Pison (51), Eufrátesz (51), Árkádia (51), Fokváros (62), Chile (62), Léthe (66), Novaja Zemlja (68), Afrika (73). A *Szlávia leánya* későbbi, 1832-es kiadásában a két új, eszkatologikus távlatot nyitó énekre itt csupán Kháron (36) mitológiai alakja utal.

Kollár a *Szlávia leánya* 1824-es első kiadásában arra törekedett, hogy tágítsa a nemzeti érdekkörbe vonható földrajzi képződmények körét. Az emblemikus nemzeti földrajz segítségével megrajzolható térkép tehát a szláv népek lakta és az Orosz Birodalom által bekebelezett területeket együttesen jelenti. Kollár 1820-as évek derekán született műveiben már egyértelműen és határozottan körvonalazódott a szláv nyelvi és etnikai összetartozás tudata, amely kijelölte a szlávok emblemikus nemzeti térképének főbb *izoglosszáit*. A szláv nemzeti térkép ezekben az években leginkább a nagy földrajzi fölfedezések korának kartográfiai műveivel rokonítható, amelyeken az újonnan fölfedezett földrészek partvonala már határozottan körvonalazódott, ugyanakkor azonban a földrész belsejének ismeretlenségét fehér foltok jelezték. E szláv *terra incognita* a kollári életműben az idő előrehaladtával folyamatosan zsugorodott, a mind gyakoribb bejelöléseknek köszönhetően a térkép egyre részletesebbé vált – így segítvén a szláv kölcsönösség híveinek könnyebb tájékozódását a szláv földrajzi és kulturális térben.

A már ismert szláv területek kulturális belakására a 30-as években került sor. Ehhez ismét nagymértékben hozzájárult a *Szlávia leánya* 1832-es kiadása. A többszörösére növekedett mű gazdagodást hozott az emblemikus nemzeti földrajz vonatkozásában is, hiszen Kollár már ismert és azidáig még nem alkalmazott módszerekkel új területeket hódított meg Szláviának. E gyarapodás egyik már ismert módja az *extenzív növekedés* volt: az új ötényes kiadásban először jelennek meg a baltikumi és az észak-német területeken található szláv földrajzi nevek, köztük is kitüntetett helyet foglal el a pogány szlávok által viszonylag sokáig sikeresen védett Rügen-félsziget (Rujana) valamint a Hanza-városok.

Ezzel egyidőben azonban Kollár a már meghódított területeket az *intenzív növekedés* módszerével „belakta”. Az 1832-es kötetben a szláv népek lakta három földrész topográfiája jóval aprólékosabbá és tartalmi szempontból is kidolgozottabbá vált, mint a tizenegy évvel korábbi kötetben.⁴³⁷ A nemzeti szakralizáció magasabb fokát nemcsak a részletesebb topográfia

⁴³⁶ Az orientalizmus mint az újkori európai kultúra jelenségéről vö. Edward SAID, *Orientalizmus*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000.

⁴³⁷ Az alábbiakban felsorolom a *Szlávia leánya* 1832-es kiadása *Előénekében* és első énekében előforduló földrajzi neveket. Előfordulási gyakoriságukat a zárójelben található lelőhelyek száma adja meg. Tátra (*Előének*, 12, 20, 42, 118), Elba (*Előének*, 104), Visztula (*Előének*), Duna (*Előének*) Balti-tenger (*Előének*, 44), Tenger mellék (Pomorje) (*Előének*), Saal (Sále) (*Előének*, 1, 29, 31-ben kétszer, 38, 44, 51, 69, 108, 118), Tokaj (12, 15), Karintia (Korutánsko) (17), Lobeda (17), Kunitzburgi vár (17, 44), Etna (20), Királyudvar

jelzi, hanem a földrajzi nevekhez fűződő másodlagos jelentések rendszerének gazdagodása is. A földrajzi nevekhez társított nemzeti tartalom nemcsak a szonetteken belül bővült, hanem a *Magyarázatok* által is, amelyek gyakran földrajzi leírásokkal, filológiai utalásokkal, történelmi események és alakok ismertetésével, nyelvészeti fejtegetésekkel járultak hozzá az emblematikus földrajz és nemzetrajz ismeretanyagának megszilárdulásához.

Kollár ezen kívül arra törekedett, hogy az emblematikus nemzeti topográfia segítségével létrehozzon egy olyan imaginárius országot, amelynek polgárai eltekinthetnek az európai status quo-tól. Kollár e szlávok lakta országnak a Szlávia vagy Össz-Szlávia (Wšeslávnia (1852, 259, 14) nevet adta. Akik Össz-Szláviában laknak, azokat Kollár honfitársaknak („spoluwlascenci”)(1852, 260, 2) nevezte, és büszkén jelentette ki (a *Querela Hungariae* toposz ismert „fertilitas Slaviae” jegyében), hogy mindennel rendelkeznek, ami a legjelesebb nemzetek közé sorolja őket: van földjük, tengerük, aranyuk, művészeik, nyelvük és vidám énekük. A két hiányzó dolgot, vagyis az „egységet” és „műveltséget” („swornost”, „oswěta”) pedig, amely ez idáig még hátráltatja nagyszerűségük megmutatkozását, az össz-szláv szellemiségből fogják meríteni (1852, 260, 8).

A nemzeti szakralizáció felső fokára Kollár az 1832-es kiadásban jutott el a *Szlávia leánya* két földöntúli énekével. Az emblematikus nemzeti földrajz kibővítése a Szláv Mennyországgal és Pokollal egyfajta új spirituális dimenzió megjelenését eredményezte, amely azzal a következménnyel járt, hogy a nemzeti emblematikus topográfia szorosán összefonódott bizonyos nemzeti és erkölcsi értékeket hordozó személyekkel, csoportokkal vagy népekkel, amelyek rendszert alkotva átvezetnek immár az emblematikus nemzetrajz egyéb területeire is. A földöntúli énekek természetesen sajátos topográfiával rendelkeznek, amelynek részletes bemutatására a későbbiekben fog sor kerülni. Ugyanakkor azonban a földöntúli énekek is hozzájárultak az emblematikus nemzeti topográfia bővítéséhez és megszilárdításához, mégpedig oly módon, hogy az első három énekben előforduló, szláv népekhez kötődő helyszínek továbbra is hangsúlyosan jelennek meg bennük. Az első három, azaz a *Saale*, *Elba* és *Duna* címet viselő énekek középpontjában a felsorolás sorrendjében a németországi egykori és jelenlegi szláv népek, a csehek és a magyar királyságban élő szlovákok kultúrája, nyelve és az általuk lakott földrajzi tájegységek álltak. Az e területekről a Szláv Mennyországba és Pokolba érkező szereplők alakjukkal, történetükkel természetesen magukkal hozták

(Královo Dvore) (28), Trója (37, 116), Betánia (39), Peru (42), Olaszország (42), Görögország (42), Lausitz (Lužice) (44), Párizs (43), London (43), Szláviaország (Slavsko) (51), Cyprus (60), Weimar (61), Visztula (63), Volga (63.) Athén (77), Dévény (Devín) (86), Brandenburg (Braniborsko) (86), Jéna (86), Moszkva (86), Rigómező (Kosovo) (86), Varsó (86), Tiberis (104, 111), Temze (104) Dnyeszter (104), Isztria (104), Gabaon (110).

topográfiai kötődésüket is, azaz valós földi kötelékeikkel együtt érkeztek a földöntúli énekekbe. Az Elba-menti és a pomerániai kihalt szláv néptörzsek és az általuk lakott helyek és helységnevek jelennek meg például a Szent Vicelinus és Szent Ottó missziós tevékenységével kapcsolatos 402. versben. A lausitzi szorbok mint élő szláv népcsoport és a hozzájuk kapcsolódó topográfiai elemek azonosíthatóak többek között a Lausitzi Prédikátorok Társaságáról szóló (454) és a szorb nyelvtanírók munkásságát méltató szonettben (455). Az ócseh történelem keretén belül Vyšehrad mint a mitikus „lányháború” helyszíne jelenik meg a szláv amazonokat bemutató versben (411), aminthogy bővül a nemzeti topográfia a huszita-korban elhíresült Vítkov-heggyel is (411). Prágából mint a cseh tudományosság központjából is számos alak jut a Szláv Mennyországba, például Jan Svatopluk Presl cseh orvos és egyetemi tanár (422), ugyanakkor hiába él a német-római császárság egykori fővárosában Valois Blanka, IV. Károly felesége, mégis kiűzetik a paradicsomból, mert az ország két nyelve közül nem tanulta meg csak a németet (432). Fulnek, Lesznó és Herrnhut Comeniusnak és a csehtestvéreknek (401) köszönhetően került be a Szláv Mennyországba. A felső-magyarországi topográfiai helyek, mint például Hung vára, Zobor hegye vagy Nyitra és a Laborc folyó a magyar honfoglalás következtében vértanúsorsra jutott szláv történelmi alakok kapcsán jelentek meg a 413. szonettben és a hozzá fűzött magyarázatokban. Eger városa egyrészt Jan Talafús cseh vitéz magyar szerelmének lakhelyeként (441), másrészt Vitkovics Mihály magyar-szerb kétnyelvű költő szülőhelyeként bővíti a szláv nemzeti földrajzot (420). Pestnek mint a magyarországi szláv kultúra fontos központjának itt is kitüntetett szerep jut: nemcsak a csehszlovák törzset képviselő képzőművészek, Dunaiszki Lőrinc (423) és Osolsobie János (424) kapcsán esik szó róla, hanem a Bogdan Jug hőstetteit megörökítő Jevto Popović szerb író, Julijana Radivojević szerb költő (415) lakóhelyeként is. Buda pedig Atanaszij Sztojkovics/Stojković szerb fizikus kapcsán kerül föl Szlávia térképére a 422. szonettben, hiszen a harkovi egyetem professzorának a *Magyarázatokban* említett háromkötetes *Fizikája* a magyar királyi székhelyen jelent meg.⁴³⁸ A pesti tudományos élet egy másik jeles szereplőjének, a szlovák származású Petényi Salamon János ornitológusnak köszönhetően pedig szülőhelye, a nógrádi Parlagos és lelkészi működésének egyik fontos állomása, a korban jórészt szlovákok lakta Cinkota is része lesz a szláv emblematikus földrajznak (422).

A földöntúli énekek új eleme, hogy a másik három szláv törzs kultúrájához, nyelvéhez, néprajzához kapcsolódó topográfia is helyet kap a *Szlávia leányában*. Kollár a szláv törzsek

⁴³⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. Eredeti forrás: Atanaszij SZTOJKOVICS, *Füszika, prostim jazükom szpizsana za rod Szlaveno-Szerbszkij I-III*, V Budim, Pizszenü kralevszkago Univerzitetu, 1801-1803.— A harmadik kötet állt rendelkezésemre, amely a címléírás alapjául szolgált.

közötti egyensúlykeresés jegyében, amint azt a fõnti bekezdésben is láthattuk, már Pest kapcsán is kiterjesztette figyelmét a szlávtság egészére, azaz sok fõvárosi szerb is bekerült a földöntúli énekekbe. Ily módon vált a szerbség történelmének egyik legtragikusabb eseménye és a hozzá kapcsolódó Rigómezõ az egyik leggyakrabban hivatkozott földrajzi helyé a Szláv Mennyország és Pokol énekeiben. A szláv szenteket bemutató 398. szonettben például Lázár szerb fejedelem, vagy pedig felesége, Milica e csata áldozataiként jelennek meg (399). A hõsi halált halt Bogdan Jug megdicsõülése a 407. szonettben és Miloš Obilić kiüzetése a Szláv Paradicsomból a 409. versben szintén a „szerb Mohács”-hoz mint helyszínhez kapcsolódik. Az illír törzs másik ágának, a horvátságának is fontos szerep jutott a földöntúli énekekben. Az illirizmus jegyében jut igazán elõkelõ hely általában véve Illíria római provinciának mint Szent Pál apostol szülõföldjének (402), valamint Stridónnak mint Szent Jeromos egyházatya szülõvárosának a Szláv Paradicsomban (400). IV. János pápa alakjának köszönhetõen pedig mind Illíria, mind pedig Róma fölkerül a szláv nemzeti térképre (400). Az illír ágnek köszönhetõen további itáliai helyszínekkel is bõvül a szlávtság földrajza: Velence többek között Andrea Schiavone / Andrija Medulić manierista festõ (423), valamint Božidar és Vinčentije Vuković szerb könyvkiadók mûködésének helyszíne is volt (443). A keleti kereszténység fõvárosa is gyakorta fölûnik a szláv nemzeti topográfiában. A Jusztiniánoszt mint Upravdát, azaz szláv származásúnak tartott császárt bemutató vers ugyanúgy Bizánchoz kapcsolódik (430), mint az orgonafûjtató szlávokat dicsõítõ szonett (446). Az európai felvilágosodás orientalizmusának jegyében pedig nemcsak Havasalföld jelenik meg az I. Gergely Ghica fejedelmet mint Pilárik István kiváltóját bemutató szonettben (449), hanem Gyerzsavin kapcsán Japán és Kína is fölkerül a szláv nemzeti térképre (437).

Röviden szót kell ejtenünk még egy olyan, az emblematikus nemzeti topográfiát bõvítõ módszerrõl, amelyet a lírai alany a földöntúli énekek bizonyos helyszíneinek bemutatásakor választott: ezeket ugyanis oly módon igyekezett érzékletessé tenni a szlovák olvasói számára, hogy szülõföldjének topográfiáját emelte be a földöntúli énekekbe és a hozzájuk tartozó magyarázatokba. Az egyik ilyen példával a világhírû lengyel csillagászt, a Nicolaus Copernicust bemutató 421. szonettben találkozhatunk, amelyben a mennybéli csillagvizsgáló lokalizációjában Kollár visszanyúlt szülõföldjének, Turóc vármegyének a földrajzi képzõdményeihez. A lengyel direktor vezetésével mûködõ csillagvizsgáló egy olyan mennyországbeli hegyen helyezkedik el, amely magasabb, mint a Nagy-Fátrában található Tlstá-hegy, amely a Mažarná-barlang fölött mered az égbe. Ugyancsak ehhez a hegyhez köthetõ a „*fertilitas Slaviae*”-t, azaz a szlávok gazdag drágakõ-lelõhelyeit bemutató 505. szonettben az

az esemény, amikor egy szlovák parasztlány fűvet vágva egy aranyágot is lemetszett az említett hegy lejtőjén (505, 10-11).

A következő topográfiai példával a legendás csejtei várúrnőt, Báthory Erzsébetet bemutató 610. vers szolgál, akit gonosz tetteiért élve falazták be egy oszlopba. Az oszlopba való befalazás ötlete a *Magyarázatok* bizonyossága szerint egy helyi turóci mondához fűződik, amely szerint Stubnyafürdőtől fél óra járásra áll egy oszlop, amelybe egy olyan papot falaztak be, aki kedvenc kopóját embernek kijáró gyászszerzetartással temettette el.⁴³⁹

A Szláv Mennyország és Pokol természetesen jócskán bővült további illír, valamint orosz és lengyel topográfiával is. Kollár egyensúlykeresésére az egyes szláv törzsek között említjük meg a Szláv Árkádiát bemutató 510. szonettet. Ennek második versszakától fogva a korban jól ismert pompázatos parkok jelennek meg a versben: például a lengyel Potockiak Zsófia-kertje Humańban, a sziléziai Hoditzok roswaldi parkja vagy a Czartoryskiak Puławy-kastélyparkja. A szláv kölcsönösség jegyében a Szentpétervár melletti Carszkoje Szelo sem maradhat ki a felsorolásból. A Szláv Pokol topográfiájának hasonló bemutatását már elvégeztük említett monográfiánkban,⁴⁴⁰ a Szláv Mennyország emblemikus topográfiájának részletes bemutatására pedig e dolgozat következő fejezetében, a versekhez kapcsolódó szövegmagyarázat és forrásfeltárás keretében kerül majd sor.

5.4. A szláv nemzeti panteon és topikus jellegzetességei

5.4.1. A hárs és a jávai méregfa dichotonómiája a szláv emblematicusban

A földöntúli énekek bevezető szonettciklusában a lírai alany mindenekelőtt a szláv panteon élén álló Szláviát és trónolásának legfontosabb kellékeit mutatja be az olvasónak. Az első, 396. számú mennyországbeli szonett ékesen szól arról, hogy a szláv nemzeti emblematicus vallási értelemben is átjárhatóságot teremt a pogány szláv hitvilág és a kereszténység között. A Szlávia istennő fején ékeskedő négyágú korona a kollári szláv kölcsönösség kulturális programjából is jól ismert szláv törzseket jelképezi, a csillagokkal átszótt köpeny pedig a keleti kereszténység hangulati elemét kölcsönzi a képnek. Szlávia jobbáiban a keresztény királyságok hatalmi jelvényét, a jogart, baljában pedig a pogány szláv mitológiából is jól ismert főisten, Perún villámait tartja. A következő 396. versben Szlávia színe elé érkezik leánya, akinek legfontosabb megbízatása az lesz, hogy tudósítsa szerelmét és rajta keresztül a szláv olvasóközönséget

⁴³⁹ S. Michal és Diviaky vö. KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 490. – Ma mindkét helység, Turčiansky Michal és Diviaky néven Trencsénteplic közigazgatási területéhez tartozik.

⁴⁴⁰ Vö. KISS SZEMÁN, *Szláv pokol Pesten... i. m.*, - Különösen az *Emblemikus nemzeti törvénykönyv és büntetés-végrehajtás* c. fejezettel 79–89, 122.

mindarról, amit megtapasztal a Szláv Mennyországban. Az istennő ugyanakkor missziója végeztével közös uralkodásra hívja a leányát. Ennek az isteni kettősnek a képét egészíti ki a mennyországbeli ének harmadik, a 397. számot viselő verse, amelynek központi motívuma egy hársfa, amely Szlávia trónusának közelében nő, és a szakralizáció igen magas fokára jutott el. A hársból mézfolyó árad szét ugyanis a Szláv Mennyország égboltján, amely egyaránt csillapítja az itt lakók éhségét és szomjúságát. Körülötte méhek dönögnek, amelyek nem egyebek, mint a herderi *futurum slavicum*-ban születendő szláv férfiak és nők lelkei. A hárs, a méhek és a lakhelyükül szolgáló kaptár mint jellegzetes szláv toposzok ekkor indultak hódító útjukra különféle közép-európai szláv kultúrákban és irodalmakban. A Szláv Mennyország ezen emblemikus fája és a hozzá kapcsolódó toposzok azért is bizonyulhattak sikereseknek, mert általában véve a fára mint vallási és művészi toposzra épültek, amely évezredek óta összekapcsolódott az étellel, a tudással és a megismeréssel.⁴⁴¹ Ennek a kultúrtörténeti fejezetnek a megnyitása messzire vezetne a témánktól, ezért csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a fa vallási és művészi konnotációjának összetett rendszerébe, egyebek mellett, a kezdetektől fogva beletartozott a „gyümölcséről ismerszik meg a fa” (Lk 6, 44) parabolisztikus megfogalmazásba kódolt többértelműség. E többértelműség jegyében állapíthatjuk meg, hogy a hársfa a kollári szláv emblematizmusban szintén bonyolult jelentésmezők metszéspontjában áll, amelynek némely fontos szegmensét, elsősorban a szlávtságot szimbolizáló hárs és a németiséget megjelenítő tölgy dichotonomikus kapcsolatát már alaposan föltárta Vladimír Macura.⁴⁴² A tartui szemiotikai iskola szemléletét magáévá tevő cseh irodalomtörténész a hársfát mint szláv emblémát gömbölyű formájánál és puha matériájánál fogva a feminin lágysággal azonosította, amellyel szembeállította a germánságot képviselő tölgy magasba törő és keménységénél fogva maskulin jellegét. A hársfa mézet adó virágzatát pedig, amely egyúttal a méhek és az emberek táplálékként is szolgál, szembeállította a tölgy haszontalan termésével, amely kizárólag vaddisznók táplálkozására alkalmas.⁴⁴³ Ugyanakkor a szóban forgó szonett központi motívuma egyéb jelentésmezőkön is értelmezhető. A Szláv Mennyország és Pokol kétkarélúságának köszönhetően ugyanis a szlávtság termékenységet és áldást jelképező hársa dichotonomikus párba állítható az *Acheron* című ének egy másik fájával, amely további binaritással gazdagítja a szláv nemzeti emblematizmust: Kollár ugyanis a Szláv Pokol énekének 564. szonettjében bemutatja az európai romantika halált és romlást hozó fáját, a jávai méregfát is. A jávai méregfa gyors művészeti karrierjéhez a 19.

⁴⁴¹ Vö. Zsófia KISS SZEMÁN, *Strom života*, Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 2014.

⁴⁴² Vladimír MACURA, *Mytologie Slávy dcery*, in *Česká literatura* 24(1976) 1, 37-46.

⁴⁴³ *Uo*, 44. s. kk.

század elején nyilvánvalóan hozzájárult keleties jellege is, amely a barokk korabeli *grand tour*-on alapuló felvilágosodás kori orientalizmus divatját mentette át egy következő művészi korszakba.⁴⁴⁴ A jávai méregfa, amely upászfaként honosodott meg az angol művészetben és ancsarként ismert az orosz irodalomban, leginkább is egy lokális elterjedtségű pestis tulajdonságaival bír az európai romantikában. Az alábbiakban azt követjük nyomon, hogy az európai romantika e vándormotívuma milyen úton-módon juthatott el Ján Kollárhoz.

A jávai méregfa vagy ancsar a Linné-féle nevezéktanban *antiaris toxicaria*-ként ismert délkelet-ázsiai fa, amelynek törzse és lombozata latex-szerű antiarint tartalmaz. Ezt az anyagot a helyi népesség nyílméregként használta, amely az élő szervezetbe jutva izom- és szívbénulást okozott. A jávai méregfáról szóló első fontos híradást a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatában álló N. P. Foerschnak köszönhetik a *The London Magazine* olvasói: 1774-es batáviai úti beszámolója a lap 1783-as decemberi számában jelent meg angol nyelvű fordításban, „Mr. Heydinger” fordítói megjelöléssel.⁴⁴⁵ A cikk tartalmazza a szóban forgó fa jávai nevét, amely a méreg jelentésű *upas* formájában került be az angol nyelvbe, leírja, miként jutott az upászfá nyomára, hogyan kapott ajánlólevelet az egyik jávai paptól egy másikhoz, aki a halálos leheletű fához a legközelebb, 11 mérföldre élt. A beszámoló szerint a fa gumijellegű mérget halálraítéltekkel gyűjtetik oly módon, hogy ha sikerül a fát megközelíteniük és a mérget elhozniuk, akkor kegyelmet nyernek az uralkodótól. A pap bőrcsuklyával és bőrkesztyűvel látja el őket a veszélyes expedícióra, ezt követően a fegyencek hosszú időn át igyekeznek kivárni a megfelelő, hátuk mögül fúvó szelet, amely lehetővé teszi, hogy a halálos kipárolgású fát megközelítsék. A veszélyes expedícióról húsz közül többnyire mindössze két elítélt tér vissza. A közepes nagyságú fa egy patak partján áll, körülötte öt-hat csemetéjén kívül semmi egyéb növényi élet nem fedezhető föl. A fa körül tetemek hevernek, az arra repülő madarak pedig holtan zuhannak a földre.

Foersch kérdésére, hogy mikor fedezték föl a fát a helybeliek, a jávai pap azt válaszolja, hogy a területet mintegy száz évvel ezelőtt a Szodoma és Gomorra bűneivel vétkező lakosok lakták. Ezt megeléglélvén Mohamed próféta az Istenhez fordult és segítségét kérte a bűnök és bűnös lakosok ellen. Isten meghallgatta a prófétát, egyszercsak kinőtt a földből a méregfa, amely elpusztította a bűnösöket, és kietlen pusztasággá változtatta a vidéket. Az elbeszélésben a pap szájából elhangzó megjegyzés, miszerint a fa nem egyéb, mint a nagy próféta szent eszköze

⁴⁴⁴ Vö. Edward W. SAID, *Orientalizmus... i.m.*, – Különösen az 1. fejezettel.

⁴⁴⁵ N. P. FOERSCH, *Description of the Poison-tree, in the Island of Java*, in *The London Magazine 1., Enlarged and improved for December*, London, R. Baldwin, 1783, 512–517.

(„holy instrument of the great prophet”),⁴⁴⁶ a jávai méregfát alapvetően a szakralitás síkján kezeli, azaz ószövetségi viszonylatban az özönvízzel, a tűzesővel és a sáskajárással rokonítja. A romantikus filológiának és művészetnek az imaginaritás iránti fogékonysága,⁴⁴⁷ valamint az ember örök tréfálkozásai kedvének összejátszása kellett ahhoz, hogy a jávai méregfa motívuma bekerüljön a 19. század első felének európai kultúrtörténetébe. A cikk szerzője ugyanis kitalált személy: a holland hajóorvos álarcát a jól ismert Shakespeare-szakértő és tréfacsináló George Steevens (1736–1800) vette magára, az ő képzelőerejének köszönhetjük a fentebb idézett beszámolót.⁴⁴⁸

Az upászfáról szóló híradás azonban utat talált az újkori európai művészetekbe: legkorábbi és leggazdagabb irodalmi vonatkozásait természetesen a szigetország művészei produkálták a 18. század végén.⁴⁴⁹ Elsőként a természetfilozófus költő, Erasmus Darwin adott neki helyet a *The Loves of plants* című poémájában 1789-ben (3. ének 219–258. sorok), amelyet aztán a *The Botanic Garden* számos kiadásában újra és újra napvilágot látott. Ezt követően William Blake jelentette meg *The Poison tree* című versét, amely a *Songs of experience* 1794-es első, valamint későbbi kiadásainak is egyik darabja. A vers egy gyilkosság körülményeit írja le a jávai méregfa parabolisztikus megjelenítésével.⁴⁵⁰ A téma következő híres földolgozójának szintén nagy szerepe volt a jávai méregfa motívumának gyors elterjesztésében az európai kultúrában. Lord Byron a *Child Harold* (1812-1818) negyedik énekében, a jávai pap által használt értelemben, az emberi nem bűnös voltának ábrázolására illesztette be költeményébe a jávai méregfa képét.

*Our life is a false nature—'tis not in
The harmony of things,—this hard decree,
This unradicable taint of sin,
This boundless upas, this all-blasting tree,
Whose root is earth, whose leaves and branches be
The skies which rain their plagues on men like dew —
Disease, death, bondage—all the woes we see—*

⁴⁴⁶ Uo.

⁴⁴⁷ „Podle mého názoru má široce pojatý padělek zcela integrální místo v romantické literární praxi (...).” David L. COOPER, *Padělky jako literární forma autorství. Rukopisy královédvorský a zelenohorský ze srovnávací perspektivy*, in *Česká literatura* 60(2012), 1, 26–44, 38.

⁴⁴⁸ Vö. Michael WACHTEL, *A Commentary to Pushkin's Lyric Poetry 1826-1836*, Madison, University of Wisconsin Press, 2011, 109.

⁴⁴⁹ Ehhez vö. Richard F. GUSTAFSON, *The Upas Tree: Pushkin and Erasmus Darwin*, in *PMLA* 75(1960), 1. sz., 101–109. – Gustafson részletesen foglalkozik az upászfa irodalmi előfordulásával.

⁴⁵⁰ Zenei földolgozását lásd pl. Robert Scott BRUNDAGE szerk., *Blake Songs & Other Works by Jonathan Lovenstein*, Boston, Titanic, 1998.

And worse, the woes we see not—which throb through

The immedicable soul, with heart-aches ever new.

(Canto IV, stanza 126)

A mérgefű divatja a húszas évek elején elérte az angliai képzőművészeti életet is. A bristoli romantikus iskolához tartozó Francis Danby (1793–1861) 1820-ban állította ki *Upas-tree* című festményét, amely meghozta számára az áhított fővárosi sikert.

Az angliai lap híradása a jávai mérgefű létezéséről számos csatornán eljutott a kontinensre. A Puskin-kutatás például már régen fényt derített arra, hogy orosz nyelvterületen először a *Gyetszkoje cstenyje dlja szerdca i razuma* gyerekfolyóirat 1786-os 7., majd a *Muza* 1796-os 3. száma adott róla hírt.⁴⁵¹ Cseh és szlovák viszonylatban pedig a *Prwotiny* 1813-as évfolyamának 29. lapja számolt be a félelmetes növényről.⁴⁵² Puskin *Ancsar, drevo jada* című költeményét 1828-ban jelentette meg, kulturális hatása pedig újabb és újabb művészi alkotásokat ihletett.⁴⁵³

A szóban forgó motívum kollári megjelenése esetében azon ritka pillanatok egyikéről van szó, amikor a közép-európai kultúrák nemcsak lépést tartottak a nagy európai nemzetek irodalmával, hanem velük egyidőben abszorbeálták a jelentős kulturális impulzusokat, és velük egyenrangú, ám jellegében mégiscsak közép-európai sajátosságokat mutató irodalmi alkotást hoztak létre. Az 564. szonettban a Szláv Pokol negyedik szigetén tölti büntetését Timur Lenk (más források szerint Timurlan) (1336–1405), a közép-ázsiai törökök 14. századi vezére, aki arról híresült el, hogy ellenfeleinek fejéből óriási gúlákat rakatott. Timur Lenk azonban nem ezért a kegyetlen tettéért találta magát a kárhozat tűzében, hanem mert az 1402-es ankarai csata után Prusa, vagyis Bursa városában, az oszmán törökök akkori metropoliszában foglyul ejtette I. Bajazid szultánt feleségével, Milevával együtt, aki a rigómezei csatában legyőzött Lázár szerb fejedelem leánya volt.⁴⁵⁴ A szerb történelmi hagyomány szerint Timur Lenk Milevát a győzelmi

⁴⁵¹ V. G. BOGOLJUBOVA, *Eso raz ob isztocsnyikah „Ancsara”* in *Puškin. Iszszledovanija i materialü II*, Moszkva – Leningrád, AN SSSR, 1958, 310–323.

⁴⁵² „Srow. Lib. Ziegler, w Perwotinach r. 1813. L. 29. str. 114”. KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 438. – Eredeti forrás: Josef Liboslav Ziegler pastýř duchownj w Dobřanech Prwotiny pěkných uměnj, neb liternej Přjlohy k cýsařský král. Wjdeňským Nowinám na rok 1813. Částka prvnj (1. svazek, čjso I-XV.) Wydané od Jana Nepom. Norberta Hromadko, cýs. Král. Řádného profesora řeči a literatury české na vysokých školách Wjdeňských. We Wjdni wytištěné u Matěge Ondřege Schmidt.

⁴⁵³ A Puskin-költeményt pl. Rimszkij-Korszakov azonos címen megzenésítette (op. 49. no. 1).

⁴⁵⁴ Mileva alakját Kollár egy német és egy latinra fordított bizánci forrás alapján dokumentálja. A német forrás: „Th. A. L. v. Jakob, Volkslieder der Serben, T. 1. S. XXXIV.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 439. TALVJ [Thérèse Albertine Louise von JACOB ROBINSON], *Kurzer Abriss einer Geschichte des untergegangenen serbischen Reiches als Einleitung in [Vuk KARADŽIĆ], Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj. Erster Band. Zweite Auflage. Halle und Leipzig 1835 in der Renger’schen Buchhandlung. I–XLVI.* A latin nyelvű forrás „Srow. Chalcocondylas, ap. Stritter. III. p. 1161-1172.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 439. – Laonikosz KHALKOKONDÜLÉSZ (kb. 1423-1490), a Konsztantin Palailogosz udvarában élő történésznek a kelet-

lakomán arra kényszerítette, hogy félmeztelenül szolgáljon föl, ezért a lírai alany beszámolója szerint a keleti uralkodó méregfává változott. Kollár ebben az átváltozott alakjában, a nagy despoták ötös csoportjában helyezte el Timur Lenket Popiel, lengyel kényúr, Rettenetes Iván, Erős Ágost szász fejedelem, Napóleon Bonaparte, valamint Damaszkuszi Izmail basa társaságában. Ez utóbbi azért volt fontos figura Kollár számára, mert szűkebb pátriája, Felső-Magyarország ellen vezetett 1663-ban hadjáratot, amely tény – a nemzeti topográfia fönt elemzett szabályszerűségeinek köszönhetően – nem maradhatott megtorlatlanul. A jávai méregfa mint romantikus vándormotívum egyik közép-európai sajátossága tehát, hogy két pogány török vezérhez is kapcsolódik, akik közül az első a balkáni szláv történeti hagyományt is bevonja a cseh és szlovák irodalom kontextusába. Mindez a 19. századi magyarországi nemzetiségi küzdelmek fényében értelmezhető magyar-szláv/szlovák allúzióként is, hiszen az ázsiai eredet és a pogányság többnyire a magyar és a magyarság szinonimája a kollári életműben és a korabeli magyarországi szláv sajtóban egyaránt. A rémromantika e fontos orientalista, imaginárius motívuma tehát részévé vált a magyarországi szláv kultúrának is, mégpedig oly módon, hogy a Szláv Mennysors ország életadó hársfájának pokolbeli párjává vált.

5.4.2. Szentek és szajhák a szláv emblematizmusban

A szláv nemzeti panteon csúcán Szlávia istennő áll (395), akit fönt tárgyalt attribútumai följogosítanak arra, hogy a földöntúli énekekben a női világot is a kétkaréjúság dichotonómiája alapján üdvözltekre és kárhozottakra ossza föl. A két női csoport közötti választóvonal alapvetően a nemzeti paradigma mentén rajzolódik ki, ám ez a fenomén gyakorta összekapcsolódik az asszonyi erkölcsösség követelményével is. Az aranytrónuson trónoló Szlávia az első három énekben földi, majd a negyedikben és ötödikben égi helytartójává teszi meg saját leányát. A feminin elem kettős, hangsúlyos jelenléte a szláv nemzeti emblematizmusban természetesen nem véletlen, összefüggésben áll többek között azzal a ténnyel is, amelyről az előzőekben mint a nemzeti ébredés meghatározó erejéről, a női társaságról és olvasóközönségről szóltunk. A nemzeti és az erkölcsiség kettős követelményének jegyében veszi körül Szlávia trónusát a szláv szentek rendje, amelyben a 399. szonett bizonyossága szerint igen előkelő hely jutott az asszonyoknak is. A Szláv Mennysors ország női szentjei természetesen arányosan kerültek ki a kollári négy szláv törzsből, akik hovatarozásuktól függetlenül szerető nővéreként viszonyulnak egymáshoz. Kollár ugyanakkor nemcsak a törzshöz való tartozás arányát mérlegelte ez esetben gondosan, hanem

római császárság utolsó százötven évét bemutató történeti munkájából származik: *Historiam De Oigine ac nebus gestis turcorum, Liber Tertius*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantine, Bonnae, MDCCXLIII.

azt is, hogy valamennyi felekezetből (beleértve a pogány szlávokat is) közel azonos arányban kerüljenek be női alakok a mennyországbeli nemzeti panteonba. Az oroszok közül tehát itt található Szent Olga kijevi fejedelemasszony, a lengyelek közül boldog Broniszlava és a pogány Wanda, a legendabeli Krak fejedelem lánya. A cseheket szent Vencel nővére, boldog Přibyslava, Mlada/Milada, I. (Kegyetlen) Boleszlav lánya, és Ludmilla vértanú (860?-921) képviseli. Ez utóbbit menyé, Drahomíra gyilkoltatta meg, amiért is az orgyilkosok a Szláv Pokol 581. és 582. szonettjében bűnhődnek. A cseh törzset a Cosmas-krónikából ismert három pogány jósnő, Káša, Libuše és Tetka egészíti ki.⁴⁵⁵

Az illír törzshöz tartozó szentek sorát Tarnovói szentéletű Paraszkéva nyitja meg, akinek kultusza általánosan elterjedt a bolgár, a szerb és a román ortodox egyházakban. Szent Lázár Milica nevű feleségéről más összefüggésben már esett szó, és a szerb ortodox egyház kanonizálta Szent Angyeliát is. A katolikus és az ortodox egyház átjárhatóságának jegyében a szentek együtt éneklnek a nyugati egyház 4. századi latin *Gloriájának* cseh változatát, valamint a Kollár által tévesen ortodoxnak tartott *Gospodine pomiluj ny...* kezdetű cseh egyházi éneket is.

A konfesszionális átjárhatóság jegyében a katolikus és ortodox szentek csoportja mellett a protestantizmus jelentős csehországi mozgalmanak és egyházának, a csehtestvéreknek is előkelő helyet biztosított Kollár a 401. szonettban, amelyben a Comenius által nagyrabecsült látnoknőt, Kristina Poniatowskát is beemeli a női szláv panteonba.

A szent asszonyok mellett a Szláv Mennyország 411. szonettjében található a harcias szláv nők csoportja is. Kollár a *Hájek króniká*-ból megidézi a „lányháború” huszonegy alakját,⁴⁵⁶ az illír törzsből pedig a horvát államalapító hét testvér két női tagját, Tugát és Bugát, akik segédkeztek fivéreiknek Dalmácia elfoglalásában.⁴⁵⁷ A szlovén Marula azzal vívta ki helyét a Szláv Mennyországban, hogy részt vett Konstantinápoly pogányokkal szembeni védelmében. A vitéz asszonyok sorát a trembowlai lengyel nők zárják a 412. versben, akik szintén a törökökkel küzdöttek meg.

A kollári női panteon dichotóniáját árnyalja néhány olyan alak, akik a Szláv Mennyország és Pokol köztes mezsgyéjén, a binaritás hatókörén kívül álló szürke zónában helyezkednek el. Ezek egyike Emilia Plater grófnő, aki az 1831-es oroszellenes lengyel fölkelés egyik hőse volt.

⁴⁵⁵ *Kosmova Kronika česká*, Praha, Odeon, 1975, 33. s. kk. Latinból csehre fordította Karel Hrdina.

⁴⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 298.; Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981, 95-97.

⁴⁵⁷ Vö. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN, *A birodalom kormányzása*, Budapest, Lucidus, 2003. – A 30. fejezettel, amely az *Elbeszélés Dalmácia tartományról* címet viseli. A horvát testvérek nevei a 143. oldalon szerepelnek.

Miután Kollár a szláv kölcsönösség aláásójának tartotta a lengyel szabadságharcosokat, a grófnőt értelemszerűen kivetette a Szláv Paradicsomból.

A szláv nemzeti emblematizmus didaktikus irányultságának megfelelően a szentek karóját a kárhozatra jutott szláv asszonyok sora ellenpontozza, akiknek száma azonban jóval kisebb, mint az üdvözülteké. Az *Acheron* ének első pórul járt női alakja Petronella, Daniel Dittman azonos című beszélyének főszereplője, aki az 526. szonett szerint egy német lovag kedvéért elhagyta hazáját és eldobta becsületét, a germán csábító azonban ennek ellenére sorsára hagyta őt a felső-sziléziai hegyekben.⁴⁵⁸ A prágai szajhák Velence nevű háza, amelyről a dichotómia és kétkaréjúság jelensége kapcsán már esett szó, a 603. versben minden lakójával elsüllyedt a Pokolban. Ez a megoldás nyilván nem felelt volna meg Johannes Miliciusnak, aki a bordélyház lakóit zárdába költöztette és munkát adott nekik, sokkal inkább közvetítette azonban a pesti protestáns lelkész üzenetét erkölcsileg eltévelyedett híveihez. A kuplerájából, a szonett szerint, rettenetes bűz árad – erre épül a vers biedermeier stílusban kreált, nem minden humor nélküli jelenete, amelyben Szlávia leánya az épület mellett elhaladva kényeskedve befogja az orrát.⁴⁵⁹ Az öt bűnös nő szonettciklusához (606–610) a kontrasztot a szláv fehérszláv általánosan jellemző jó tulajdonságai szolgáltatják. Fontos, programadó versről van szó a 606. szonett esetében, amelyben a lírai alany kijelenti, hogy általában véve is nagyon kevés szláv nőt talált a pokolban. A kifejtést Kollár a *Magyarázatokra* tartogatta, amelyben a „fehérszláv” („bělohlava”) kifejezés

⁴⁵⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 408. – Eredeti forrás: Daniel DITTMANN, *Petronella, die polnische Einsiedlerin auf dem Anna-Berge in Ober Schlesien. Historische Erzählung aus der Zeit der letzten Unruhen in Polen*, Leipzig, 1831, 268. l. Mivel a kötet nem állt rendelkezésemre, vö. a könyvről megjelent ismertetéssel a Christian Friedrich Wurm szerkesztette, hamburgi megjelenésű *Kritische blätter der Börsen-Halle*, amelyben „meglehetősen szokványos csábítástörténet”-ként jellemezte a könyvet a recenzens. Kiemelte még a szerző határozatlanságát, amellyel nem tudta eldönteni, hogy milyen típusú narrációt válasszon. 48(1831), den 30. May, 171–173, 171.

⁴⁵⁹ A jelenet kultúrtörténeti előzményei számosak, itt csupán a pisai Campo santo Buonamico Buffalmacco (1290 körül - 1340) *Trionfo della morte* című freskójára utalunk (1336-1341).

ürügyén számos történeti és néprajzi forrás alapján⁴⁶⁰ tárgyalja a szláv nők tisztaságát.⁴⁶¹ E női tisztaság egyik manifesztációs formája szerinte a fehér szín, amely ily módon igen előkelő helyet foglal el a szláv nemzeti emblematizmusban. A továbbiakban Kollár a fehér színt az északi szláv asszonyokra, azok fehér bőrére és szőkeségére vonatkoztatja. Végül Kollár szláv mitológiai kontextust ad a témának azáltal, hogy egy *v-b* hangváltoztatással rokonságot tételez föl a *fehér szín* és a *tündér* ('*bíla*' – '*víla*') között.⁴⁶² A szláv női viselet körképe magában foglalja a szlovén és a lausitzi szorb viseletet is. Kollár fehér színnel kapcsolatos nézeteit kiterjeszti a szerb népköltészetre is. Szerinte a szerb költészetben a szép és csodálatos dolgokat nevezik fehérnek (pl. fehér udvar, ház, Duna, vár, cár, pap és Belokneginia, Géza magyar fejedelem felesége). Fehér még az asszony a cseheknél, a ló az arkonai Szvantovit-kultusz helyén, a lengyel és cseh címerben is fehér sas és oroszlán található, nem is beszélve Bělboogról, a jóság szláv istenéről, arról, hogy a királyi székhelyeket is fehérnek hívják: Belgrád, Alba Regali, Alba Julia, Alba Nezer.⁴⁶³

⁴⁶⁰ „Srow. Rohrer, Bew. d öst. M. I. S. 81.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 484. – Eredeti forrás: Joseph ROHRER, *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie I-II*, Wien, Kunst- und Industrie-Comptoir, 1804, I, 81. – Az idézet a fehér kendő és ing viseletére vonatkozik; „Taube, Slavonien, B. I. S. 65.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 484. – Eredeti forrás: Friedrich Wilhelm von TAUBE (1728–1778), *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien, sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen*, I–III, Leipzig, 1777, 1778.; Csaplovicstól több kijelentést is idéz KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 484–484. – Eredeti forrás: Johann von CSAPLOVICS, *Gemälde von Ungern ... i. m.*; „Hacquet, Besch. d. öst. Sl.“ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 485. – Eredeti forrás: Belsazar de la Motte HACQUET (1739–1815), francia származású osztrák orvos és természettudós. Laibachban, Lembergben és Bécsben élt: *Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrier und Slawen, deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto usw.*, 5 Hefte, Leipzig, 1802–05 mit illum. Kupfern und Karten.; „N. G. Leske, Reise durch Sachsen, S. 134.“ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 485. – Eredeti forrás: Nathanael Gottfried LESKE (1751 – 1786) német természettudós és geológus, *Reise durch Sachsen in Rücksicht (sic!) der Naturgeschichte und Ökonomie unternommen und beschrieben*, Leipzig, J. G. Müllersche Buchhandlung, 1785, 548. ; „Nik. Haase, Gesch. des Slavenlandes an d. Aisch, Bamb. 1819. T. II. S 312.“ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 485. – Eredeti forrás: Nikolaus HAAS (1779–1855) bajor katolikus pap, történész, *Geschichte des Slaven-Landes an der Aisch und den Ebrach-Flüsschen: oder: Geschichte des Schlosses, Städtchens, der Pfarrei und des Amtes Höchststadt a.d.A. und der Nachbarschaft; namentlich der Orte, Pfarreien, und Bezirke: Adelsdorf, Bettstadt, Burgebrach (...)*, Bamberg, Im Verlage des Verfassers, 1819.

⁴⁶¹ „Bělohlawa« gináče i bjelá pohlawá, *bjelá* osoba, aneb i gen *Bjelá* sluge Slowákům, wúbec žena, u Poláků *biala plec*. Tato gméno pěkné swědectwj vydává o čistotě slawských ženštin, nebo přjčinu a přjležitost k němu nepochybně dala gegich bělost těla a oděwu. Bjelá barwa gest obraz čistoty a newinnosti, proto i angelé w bjlem rauše se předstwugi. Bjelé pohlawý gest tedy čistě, bělost a čistotu milugjej pohlawj.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 484.

⁴⁶² *Uo.*

⁴⁶³ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 485–486.; A királyi székhelyekhez használt forrás: „srow. Werantii Iter Buda Hadriam”. KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 486. – Eredeti forrás: VERANCISCS Antal útirajza Budától Konstantinápolyig 1553-ból: Antonius/Antal/Anton VERANTIUS/VERANCISCS/VRANČIČ, *Iter Buda Hadrianopolim Anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio [...] Nun primum e Verantiano Carthophylacio in lucem editum...* in Alberto FORTIS, *Viaggio in Dalmazia I-II*, I, Supplementum, i–xlviii Venezia, Aloysius Milocco, 1774; *Antonii Verantii Sebeni-censis Iter Buda Hadrianopolim. Travels into Dalmatia*, Alberto Fortis szerk., London, J. Robson, 1778, 549–580.; SZALAY László – WENZEL Gusztáv szerk., *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái I–XII*, Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1857–1875.; GYULAI Éva, Turcissare – Verancsics Antal török-képe, in BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – LENGYEL Réka szerk., *Humanista történetírás és*

A 606. szonett második fele a keresztényüldöző Drahomíráról, Szent Ludmilla (lásd a mennyországbeli 581. szonettet) gyilkosáról szól, aki a prágai Óvárosban található volt Špinka nevű tömlőben lakol a bűnéért.⁴⁶⁴ A börtön előtt Katarzyna Włodkowa lengyel rablódáma (607) sínylődik kalodába zárva. Kollár az 1440-50-es évek sziléziai–lengyel–magyar határvidékén, a barwaldi várából kitörve fosztogató nemesasszony alakjához Jan Długosz/Johannes Longinus (1415-1480) latin nyelvű *Lengyelország történeté*-t idézi meg.⁴⁶⁵ Szlavina pomerániai hercegnő (608), Szvantibor herceg lánya⁴⁶⁶ a következő szenvedő szláv asszony. Szlavina bűne, hogy idős férjét, Krukót (Crito)⁴⁶⁷ Heinrichhel,⁴⁶⁸ Gottschalk fiatalabb fiával megölte, és elfoglalta a trónját.⁴⁶⁹ Tetteért Kollár egyrészt megfosztja nevétől (a neve elé 'ne-' fosztóképzőt illeszt: „*Neslawina*”), másrészt házastársával szembeni hűtlenségéért azzal bünteti, hogy ezer éven át két kígyót kell szoptatnia. A kollári szláv emblematizmus továbbélésének példájával Ivan Cankar, a szlovén modernizmus egyik legjelentősebb költője szolgált, aki Szlavina történetét több mint egy fél évszázaddal később megörökítette verses formában.⁴⁷⁰ Mara és Vukosava, Lázár szerb fejedelem leányai azért kerültek a Szláv Pokolba,

neolatin irodalom a 15-18. századi Magyarországon, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015, 91–108.

⁴⁶⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 486–487. – A forrás Hájek *Krónikájának* 1393-as évi bejegyzése.

⁴⁶⁵ „Srow. DluGoš, Hist. Pol. L. XIII. p. 69.” – Eredeti forrás: Jan/Ioannes DŁUGOSZ/DŁUGOSSIVS (1415–1480) lengyel történetíró: *Historia Polonica Ioannis Długossi, sev, Longini canonici cracovien in tres tomos digesta auctoritate & sumptibus Herbulti Dobromilski edita*, 1455–1480. Első, teljes kiadása 1701–1702.

⁴⁶⁶ „Srow. Hübners Genealog. Tabell. Nro. 192.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 488.

⁴⁶⁷ „Srow. Lützwow, Gesch. v. Meckl. S 65.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 487. – Eredeti forrás: Karl Christian Friedrich von LÜTZOW, *Versuch einer pragmatischen Geschichte von Mecklenburg I–III*, Berlin, G. Reimer, 1827–1835, I, 65.

⁴⁶⁸ A másik megidézett forrás: „Srow. Krantzii Vand. L. 3. c. 19.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 487. – Eredeti forrás: Albertus KRANTZIUS/KRANTZ (c. 1450 –1517) rostocki történész, *Vandalia, sive Historia de Vandalorum jerq origine (...)*, Cologne [Köln], 1518.

⁴⁶⁹ Vö. pl. Gustav HEMPEL, *Geographisch-statistisch-historisches Handbuch des Mecklenburger Landes*, I, Güstrow, Verlag von Edmund Frege, 1837.

⁴⁷⁰ [Ivan CANKAR] (Trošan), *Slavina*, in *Ljubljanski zvon* 1895, 457.

(609), mert férjeiket, Vuk Brankovićot és Miloš Obilićet, akik egyben apjuk hadvezérei is voltak,⁴⁷¹ egymás ellen fordították,⁴⁷² amely viszály tág kaput nyitott az oszmán hódítóknak. Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a nemzeti emblematizmus diszkurzív terében elhelyezkedő szláv panteonban biztos helye van a szláv asszonyoknak, akik többnyire pozitív nemzeti és erkölcsi példákkal szolgálnak kortárs olvasóiknak. A negatív példák a nemzeti voltukat megtagadó, erényeiket eldobó szláv nők jóval csekélyebb számú csoportjához kapcsolódnak.

5.4.3. Szentek és gyilkosaik a szláv emblematizmusban egy orosz példán

A 19. századi kultúrtörténet első két évtizede Közép-Európában bizonyosan nem tartozott azon időszakok közé, amelyeket az írott szó és a vizuális művészetek szoros kapcsolatával lehetne jellemezni. Ennek egyik oka nyilván abban rejlik, hogy a korszak uralkodó világlátásmódja és világértelmezési modellje, a racionalizmus, valamint a klasszicizmus mint a korszak meghatározó művészeti irányzata meglehetősen távolságtartással, ha nem *hűvösen* viszonyult a képiséghez, és ezáltal a vizuális művészetekhez is. Ennélfogva a 19. század első néhány évtizedében a közép-európai nemzeti törekvések manifesztációjának legfontosabb megnyilvánulási terepévé az anyanyelvi kultúrához szorosan kapcsolódó nyelvészet, etimológia és irodalom vált, és a modern nemzet ügye csupán később volt képes bevonni érdekkörébe a képzőművészetet. A nemzeti élet szerény anyagi keretek között, kezdetekben prenumerációs alapon zajló,⁴⁷³ tökehiányos működtetésének gazdasági kényszere korlátozott lehetőséget kínált arra, hogy már a nemzeti ébredés korai fázisában megjelenjenek nemzeti

⁴⁷¹ „Srow. Mauro Urbino, u Raiće Kn.[iga] VIII. G.[lava] V. §. 8.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 488. Eredeti forrás: Mauro ORBINI, *Il regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni...* Pesaro, Concordia, 1601. „Mauro Orbini's *Il regno degli Slavi*, published in Pesaro in 1601, is particularly important for reconstructing the development of the Kosovo legend. Orbini relates the tale of the battle according to L. T. Crijević and the Byzantine historian Laonicus Chalcondyles (Chalcocondylas), but he also incorporates into his narration some themes from oral legend unknown to his predecessors. He is the first to record the story about the quarrel between Lazar's daughters over the bravery of their husbands, Vuk Branković and Miloš Obilić. Orbini sees the reason for Vuk's hatred and his calumny of Miloš in this disagreement. In addition to many other details about the battle taken from oral legend, Orbini is also the first to refer to Vuk Branković as a traitor at Kosovo (Orbin 1968:102).” Jelka REĐEP, *The Legend of Kosovo*, in *Oral Tradition* 6(1991), 2-3. sz., 253-265, 260.: Jovan RAJIĆ, *Isztorija raznih szlovenszkih narodov, najpacse Bolgar, Horvatov i Serbov, I-IV*, Bécs, Sztefan Novaković, 1794-1795, 46-47. – A megadott oldalszámok helyesek. Hasonmás kiadása: Ivan NEGRISORAC szerk. – Sima ĆIRKOVIĆ előszó – Aleksandar MLADENOVIĆ, Bogdan TERZIĆ utószó, Jovan RAJIĆ, *Isztorija raznih szlovenszkih narodov, najpacse Bolgar, Horvatov i Serbov*, Novi Sad, Matica srpska – Orfeus, 2002. – A megadott oldalszámok helyesek.

⁴⁷² „Srow. Talvj, Volkslieder d. Serben I. S. XXX.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 488. – Eredeti forrás: TALVJ, *Kurzer Abriss einer Geschichte des untergegangenen serbischen Reiches als Einleitung*, in [Vuk KARADŽIĆ], *Volkslieder der Serben... i.m.*, I-XLVI.

⁴⁷³ A prenumeráció magyar vonatkozásaihoz vesd össze DEMMEL József, *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*, Pozsony, Kalligram, 2011. Különösen a *Prenumeráció története és forrásértéke* c. fejezettel 173-175.

tartalmak a nagyobb költségigényű képzőművészeti műfajok területén is. A nemzeti tematikájú szövegeket több évtizedes késéssel követték hasonló tartalmú képzőművészeti alkotások (grafikák, festmények, szobrok), mégpedig már a nemzeti mozgalomnak azon szakaszában, amelyben az anyagilag megerősödött nemzeti közösség és a fölszabadító erejű romantikus képiség együttes erővel söpörték félre mindazon pénzübeli és pszichológiai korlátokat, amelyek a nemzeti tartalmak vizuális manifesztálódását addig hátráltatták.⁴⁷⁴ Jellemző, hogy a cseh és a szlovák nemzeti mozgalom egyik leginkább emblematikusnak tartott életművéhez, vagyis Ján Kollár műveire hasonló jelentőségű képzőművészeti alkotás nem állítható párhuzamba. Maga a költői mű sem tartalmazott képzőművészeti illusztrációkat, és jelentősebb festők és grafikusok műveit – holott rendkívüli hatása a cseh és a szlovák nemzeti életre megkérdőjelezhetetlen. A *Szlávia leánya* csupán a század utolsó harmadától fogva vagy még később ihletett jelentős képzőművészeket komoly alkotásokra.⁴⁷⁵

A lírai-elbeszélő költemény képi világára szintén jellemző, hogy jelentős változás érzékelhető az 1824-es első és az 1832-es bővített kiadás között. A köztük eltelt nyolc évben, amely során megszülettek a földöntúli énekek, a költői képzelet és fantázia jóval merészebb lett, mint annak előtte. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy ez a két új ének a romantikus képiség szempontjából erőteljesebb impulzusokkal lepte meg az olvasókat, mint az előzőek. A menny- és pokolbéli látogatás határozottan középkori és barokk vizualitásra épülő, expresszív képek sorozatából áll,⁴⁷⁶ amelyek furcsa feszültségben állnak a reneszánszot és klasszicizmust idéző szonett-koszorú szigorú formaiságával.

⁴⁷⁴ Magyar vonatkozásait lásd: FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. Szlovák vonatkozásaihoz vö. Ivona KOLLÁROVÁ, *Vydavatel'ia v 18. storočí. Trilógia k dejinám typografického média*, Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006.; DEMMEL József, *A szlovák nemzet születése. Eudovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*, Pozsony. Kalligram, 2011. – Különösen *A szlovák olvasóközönség 1836 előtt c.* fejezettel a 176–177. oldalakon.

⁴⁷⁵ Az ide vonatkozó szlovák szakirodalom rendkívül szegényes. Vö. Elena DUBNICKÁ, *Ján Kollár a výtvarné umenie*, in *Kultúrny život VII*(1952), I. része: 7. február 16., 6., II. része: 8. február 23., 7. – Releváns cseh képzőművészeti ábrázolásaihoz vesd össze Alfons MUCHA *Szláv eposzába* tartozó sorozatának némely képeit (1926-28) (2. kép), valamint szlovák grafikai illusztrátorát, Martin Benka munkáit a következő kiadásból: Ján KOLLÁR, *Slávy dcera ve třech zpěvích*, Martin, Matica slovenská, 1946. (3. kép)

⁴⁷⁶ A lehetséges előzményeket a szakirodalom hosszan kutatta, az eredmények azonban mindeközéig nem rendelkeznek nagy meggyőző erővel. Mindazonáltal a cseh nyelvű barokk irodalom bizonyulhat kapocsnak a dantei és kollári mennyországok és poklok között, bár a bűnök és a büntetések motivikus rendszere nem mutat megfeleléseket az alábbi esetben sem: Giovanni Battista MANNI – Matěj Václav ŠTEYER, *Věčný pekelný žalář*, Prága, 1676. – Manni *La priggione eterna dell'Inferno* 1666-os művének cseh fordításáról van szó. Nekem a következő kiadás áll rendelkezésemre: *Věčný Pekelný Žalář, Aneb Hrozná Pekelná Muky, Obrazy a Příkladky w Gazyku Wlaském po čtyřidcetikráte na Swětlo wysslými wypoodobněné*, w Brně, u Frantisska Ignácya Synápj, 1702.– Legutóbbi kiadása: Martin VALÁŠEK szerk. – Alena WILDOVÁ-TOSI utószó, – Václav ŠTEYER, *Věčný pekelný žalář*, Brno, Atlantis, 2002.

Elvégzett kutatásaim azt mutatják, hogy Kollár (Šafárik mellett) az egyik leghatékonyabb terjesztője és szintetizátora volt a prepozitivistá szlavisztika által föltárt legfontosabb forrásoknak és a szlávssággal kapcsolatos kutatási eredményeknek: a szláv kölcsönösség jegyében különös gondot fordított arra, hogy a szláv filológiai ismeretek elérhetővé váljanak a szélesebb olvasóközönség számára is, valamint hogy a szlávok megismerjék egymás nyelvét, történelmét és kultúráját. E koncepciójának köszönhetően Oroszország többnyire úgy szerepel a műveiben, mint egyedüli szláv állam, amelynek keretei között egy szláv nép függetlenül fejlődhetett.⁴⁷⁷ E kitüntetett hely az oroszokat nemcsak a szláv kölcsönösség eszmerendszerében illette meg, hanem Kollár teljes filológusi munkásságában is.⁴⁷⁸

Ebben az alfejezetben a szláv nemzeti panteonban igen előkelő helyen szereplő két orosz szenttel, Borisszal és Glebbel fogunk foglalkozni. A két orosz vértanú a Szláv Mennyország 398. szonettjában a szentek rendjében foglal helyet, amely a fentebb már említett emblematikus hársfa közelében, azaz Szlávia trónusa mellett sorakozott fel. A szláv panteon kétkaréjúságának jegyében ugyanakkor a *Szlávia leánya* poklot bemutató ötödik énekében található az 582-es számot viselő szonett is, amelynek főszereplői szintén az orosz államiság kialakulásának időszakához kapcsolódó szóban forgó szentek, illetve a mártírhalálukért felelős gyilkosaik. Kollár Borisz és Gleb történetét a *Nesztor-krónika*⁴⁷⁹ orosz nyelvű szövege alapján idézi meg.⁴⁸⁰ Eszerint Borisz és Gleb Szent Vlasyimir kijevi nagyfejedelem fiai voltak, akik a nagyfejedelem halála után dúló trónviszály idején veszítették életüket, amely az örökösök között zajlott 1015-1019 között. Boriszt és Glebet az ortodox egyház azért tiszteli szentekként, mert bár lehetőségük lett volna rá, mégsem álltak ellent a fegyverrel rájuk támadó idősebb féltestvérüknek, Szvjatopolknak, aki apjuk halála után egyeduralomra tört a fejedelemségben. Az orosz szentek vértanúsága tagadhatatlanul új, a romantikához köthető elemként jelenik meg a nyugati szláv (cseh és szlovák) emblematikus nemzetrájzban, ugyanakkor azonban ez az új elem mintha inkább ürügyül szolgált volna arra, hogy a szentek történetén túlmutatva maguknak a gyilkosoknak a bűnhődését állítsa a költő a vers középpontjába.

⁴⁷⁷ Andrej MRÁZ, *Ruské momenty v diele Jána Kollára*, Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši, 1946.

⁴⁷⁸ A. A. ZAJCEVA, *Jan Kollar i russzko-csesszkije literaturnie szvjazi pervoj polovinu XIX v.*, in SEPTUNOV, I. M. szerk., *Lityeratura szlavjanszkij narodov. Vüpuszk 8*. Moszkva, Akagyemija nauk SzSzsZR, Insztitut Szlavjanovegyenija, Izdatyelsztvo akademii nauk SzSzsZR, 1963, 99-141.

⁴⁷⁹ A krónika újkori kiadása Schlözer nevéhez fűződik, ugyanakkor a szóban forgó év nem szerepel a Schlözer-féle kiadásban, mert nem éri el azt. Vö. August Ludwig von SCHLÖZER, *Nestor Russische Annalen in ihrer Slavonischen GrundSprache (sic)*. Göttingen, Heinrich Dieterich, 1802. – A többi kötete folyamatosan jelent meg 1809-ig, de a mű befejezetlen maradt. A kutatás további kérdése, hogy Kollár honnan idézte a krónika szövegét.

⁴⁸⁰ „Stow. Nestor, Ljetopisy, r. 1015” KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 454-455.

Ez a fajta bűnhődés mind vizuális, mind pedig hagiográfiai szempontból számos kérdést vet föl. Borisz és Gleb gyilkosainak büntetése a képiség szempontjából elsősorban azért érdemel figyelmet, mert jóval expresszívabb, mint az orosz szentek mártíriumához kapcsolódó alaptörténet bármiféle képi ábrázolása. Hagiográfiai szempontból pedig azért érdekes, mert nem köthető az eredeti orosz szentek történetéhez. A közép-európai szláv nemzeti emblematizmusban újszerű elemként megjelenő Borisz és Gleb története valójában egyfajta visszatérést jelentett a közös európai, ezen belül is a szláv gyökerekhez. Borisz és Gleb orosz kanonizációja ugyanis az egyik legfontosabb kelet-európai eseménye volt annak az európai szenttéavatási hullámnak, amelynek során a középkori államalapító fejedelmi és királyi dinasztiák bizonyos családtagjaikat a szentek közösségébe léptették: a kutatások szerint a szóban forgó orosz szentek története minden bizonnyal Szent Vencel élettörténetének és mártíriumának kulcsfontosságú motívumait őrzik.⁴⁸¹ Az orosz fejedelmi és cseh királyi családok soraiból kikerülő szentek mártíriumának és megdicsőülésének képi ábrázolásába ugyanakkor semmilyen formában nem tartozik bele a szóban forgó szonettben szereplő gyilkosok bűnhődésének módja (az emberi hasüregből egy oszlop köré tekeredő belek képe) még akkor sem, ha a motívum egyébként jól illeszkedne a rémromantika horror-katalógusába. Számomra a legizgalmasabb kérdést e vonatkozásban az jelentette, hogy a szlovák evangélikus papköltő a 19. század harmadik évtizedében milyen kulturális hagyományból meríthette a szóban forgó jelenetet megelőlegző tudást, és azt milyen megfontolásból ötvözte Borisz és Gleb történetével.

Mivel az orosz vértanúk életének képzőművészeti megjelenítése természetesen nem lépte át az ortodox szentek ábrázolásának megszokott kereteit (Boriszt és Glebet elsősorban megdicsőülve, párosan, esetleg lóháton szokás ábrázolni anélkül, hogy haláluk drámai körülményeit hangsúlyozták volna⁴⁸²), a büntetésnek és bűnhődésnek a kollári szonettben megjelenő különösen kegyetlen módja tehát – és annak vizualizálása a költészet eszközeivel – nyilvánvalóan más forrásokból táplálkozott. Egyik lehetséges forrásként az ókeresztény vértanú, Erasmus életrajza szolgálhat, aki antióchiai püspökként működött a diocletianusi keresztény-üldözések korában. Erasmus az üldözések elől menekülve kénytelen volt elhagyni kis-ázsiai szülővárosát, és a libanoni hegyekbe menekült, ahol remeteéletet élt. Amikor hét év

⁴⁸¹ Gábor KLANICZAY, *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults and Medieval Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002. – Klaniczay könyve 112. oldalán ad összefoglalást a témára vonatkozó szakirodalomról.

⁴⁸² Alekszander UZSANKOV, *Szvjatije sztrasztotercü Borisz i Gleb: k isztorii kanonizacii i napiszanyja zsityii*, <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/001218154426.htm>. Letöltés: 2019. 03. 01.

után megjelent álmában egy angyal, és visszaküldte a püspökségébe, Erasmust elfogták, megkínozták, hasüregéből a beleit egy orsóra vagy rúdra csavarták. Mindezt isteni csodával túlélte, hajóra szállt, és egy tengeri kaland után az itáliai Formia városában kötött ki hajója, ahol folytatva püspöki tevékenységét magas kort ért meg.

A kollári életmű nagyságához és jelentőségéhez képest meglepő állításnak tűnhet, hogy a vele foglalkozó terjedelmes szakirodalom ezzel a kérdéssel még egyáltalán nem foglalkozott. Ennek egyik magyarázatát abban látom, hogy a költő és filológus, az emblematiszta nemzetrajz követelményeinek eleget téve, folyamatosan bővítette a *Szlávia leánya*-t, és a mű csupán a század második felében, Kollár halála után zárult le, vagyis abban a korban, amelynek szláv (cseh és szlovák) olvasóközönsége is – nem utolsósorban az 1848-49-es forradalmak és szabadságharcok bukásának következtében – túllépett a művön, érdeklődése más irányba fordult, irodalmi ízlése pedig alapvetően megváltozott. Az életműre irányuló befogadói aktivitás csökkenése, valamint az irodalmi recepció szűkülésének következtében tehát egyáltalán nem meglepő, hogy az erasmusi hagiográfia kollári forrásvidéke és annak problematikája eleddig észrevétlen maradt. Lássuk, hogy a probléma fölvetésén kívül milyen egyéb lehetőségünk van a lehetséges megoldások kijelölésére. Az egyik kézenfekvő választ Kollár életrajza kínálhatja: szülei ugyanis a gyermeküket, néhány év népiskolai oktatás után, a Mosóchoz közeli, németajkú Körmöcbányára küldték tanulni, ahol az ottani evangélikus líceumot látogatta. Ezeket a diákeveket Kollár úgy örökítette meg *Emlékeiben*, mint amik tele voltak nemzeti villongásokkal a német és a szlovák ifjúság között, ugyanakkor iskolai tanulmányaiban alapos előmenetelre tett szert, és mind a költészetben, mind pedig a festészetben sokat fejlődött tanárainak és a városban dolgozó festőművészeknek köszönhetően. A művészetekre fogékony diák, életrajzának tanúsága szerint, szenvedélyesen vágott bele a városban és környékén található természeti és építészeti szépségek megrajzolásába, megfestésébe is. A körmöci arany fénye a 19. század elejére ugyan jócskán megkopott, ám a város így is sok érdekes látnivalót kínált Kollár számára. A német telepések által alapított bányavárost a Várhegy uralja a felső-magyarországi gótika egyik legszebb építményével, a Szent Katalin-templommal. A templom mellett található egy csontkápolna is, amelynek földfelszín feletti része gótikus rotunda formájában középkori freskóciklust őrzött meg. A mára meglehetősen elmosódott ciklus ábrázolásai ugyanakkor Szent Erasmus életének fontos eseményeit örökítik meg. Erasmusról az egyház történetében először Szent Jeromos *Mártirologiuma* emlékezett meg, majd a 9. századtól fogva kultuszát Gaetai János, a későbbi II. Gelasius pápa által írt életrajza támogatta. Német nyelvterületen Magdeburg és a hallei Moritzberg vált az Erasmus-kultusz központjává, majd a 14. századtól fogva Erasmus a

tizennégy segítőszent egyikévé lépett elő többek között Szent Katalin vagy Szent Balázs társaságában.⁴⁸³ A Szent Erasmus-kultusz közép-európai elterjedéséhez nyilvánvalóan hozzájárultak a középkori német telepések is, akik számos felső-magyarországi bányaváros között megalapították Körmöcbányát is. A tizennégy védőszent tiszteletét tovább erősítették élénk németországi hitéleti és művészeti kapcsolataik. A németországi eredet mellett szól az a tény is, hogy a tizennégy segítőszent együttes kultusza is leginkább a német telepések által alapított nyelvi és kulturális szigeteken terjedt el. A Szent Katalin-templom közelében álló karneri freskóciklusának egyik jelenete éppen azt ábrázolja, amint az antióchiai püspök beleit kínzó fültekerik egy rúdra. A következtetés első pillantásra meglehetősen kézenfekvőnek látszik: Kollár életének korai szakaszában, körmöcbányai diákként láthatta ezeket a képeket, hogy aztán felnőtt művészként használja föl őket arra, hogy történelmi figurák meglevenítésével, a szláv nemzeti emblematizmus kívánalmainak megfelelően alkalmazza az orosz szentek gyilkosainak megbüntetésére, s így újszerű módon járuljon hozzá a szláv történelmi panteon újkori megképzéséhez.

A tetszetős feltételezésnek azonban több buktatója is akadt. Amellett, hogy kérdésként vetődik föl, hogy egy 19. század eleji evangélikus lelkész milyen mélységben ismerhette a katolikus segítőszentek élettörténetét, sokkal nagyobb súllyal esik latba az a másik történelmi körülmény, hogy a reformáció terjedésének idején a felső-magyarországi bányavárosok jelentős része áttért az evangélikus hitre. Nem jelent kivételt ez alól Körmöcbánya sem, ahol a csontkáporna freskóit a reformáció idején, amikor a bányaváros polgársága a lutheri tanítást kezdte követni, lemeszelték. Hosszú évszázadokig a felekezeti küzdelmek jellemezték a város történetét. A 19. század elejére ugyan a Szent Katalin-templomot a karnerral együtt ismét a katolikusok használták, ez azonban nem jelentette azt, hogy az eredeti 14. századi állapotot helyreállították volna. Ennek egyik bizonyosságával szolgál például Rómer Flóris *Régi falképek Magyarországon* című műve,⁴⁸⁴ amelyben nem szerepelnek a körmöcbányai csontkáporna középkori falképei. Hasonló tapasztalattal szolgál ebben a vonatkozásban Stornó Ferenc munkássága is, aki az 1880-as években restaurálta és a kor szellemének megfelelően neogót stíluselemeket érvényesített a Szent Katalin-templom konzerválása és átépítése folyamán. A templom restaurálásáról írott *Die Schlosskirche in Kremnitz* című könyvben azonban egyáltalán nem található híradás a rotundáról és a benne látható freskóciklusról.⁴⁸⁵ A Műemléki Hivatal tervtárában található ugyan egy 19. századvégi rajz a karnerről, amely azt keresztmetszetében

⁴⁸³ Friedrich-Wilhelm BAUTZ, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon I*, Bautz, Hamm, 1975, 1524.

⁴⁸⁴ RÓMER Ferenc Flóris, *Régi falképek Magyarországon*, Budapest, Atheneum, 1874.

⁴⁸⁵ Franz STORNO, *Die Schlosskirche in Kremnitz*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1887.

ábrázolja,⁴⁸⁶ de a freskók nincsenek bejelölve rajta. Mindebből az következik, hogy Ján Kollár a 19. század első évtizedében, azaz a körmöcbányai evangélikus líceum diákjaként minden bizonnyal nem láthatta őket, így módon nem innen ismerhette meg Szent Erasmus életének történetét. E tény persze nem zárja ki azt a körülményt, hogy a város német és szlovák polgárai másmilyen formában ne őrizték volna a tizennégy segítőszent együttes vagy egyenkénti hagyományát, ez azonban a kollári életmű alapján egyelőre nem bizonyítható.

A második legkézenfekvőbb kutatói hipotézis szerint Ján Kollár, bár evangélikus lelkészként nyilvánvalóan nem oszthatta a szentekkel kapcsolatos katolikus álláspontot, latinos műveltsége megszerzése, valamint teológia- és egyháztörténeti tanulmányai során megismerkedhetett mind az ókori, mind pedig a későbbi korok szentjeinek életével. A szentek életének egyik évszázadokon át legismertebb gyűjteményét Voraginei Jakab (Jacobus de Voragine) domonkos szerzetes állította össze a 13. században. A *Legenda aurea* még a 19. században is megjelent latin nyelven: az 1831-es lipcsei második kiadásban például Erasmus a 199. a szentek sorában.⁴⁸⁷ Hasonló módon jöhetnek még számításba forrásként a 18. század folyamán megjelent szentek történetei is: leginkább talán a Jean Bolland jezsuita történész és követői által 1643-tól folyamatosan, több évszázadon át megjelentetett monumentális *Acta sanctorum* (amely hónapok szerint tette közzé a szentek történetét), vagy esetleg valamely, ezen a művön alapuló népszerű német vagy cseh nyelvű kiadvány.

A kutatás harmadik iránya ezzel párhuzamosan Kollár németországi tanulmányaira irányulhat, amikor is a jénai egyetem diákjaként beutazta és bejárta azt a környéket, amely mind a németországi Erasmus-kultusznak, mind pedig a tizennégy segítőszent tiszteletének szűkebb pátriája volt. Negyedik lehetőségként további irodalomtörténeti és kultúrtörténeti kutatások rajzolódhatnak ki, hiszen Erasmus élete számos inspirációt jelentett mind a virágzó középkori, mind a barokk művészek számára. Írásos forrás mellett látszik szólni többek között az a körülmény is, hogy Kollár szonettjében – a szokásos képzőművészeti ábrázolásokkal ellentétben⁴⁸⁸ – a földbe ásott, függőleges cölöpről van szó, amelyből arra következtethetünk, hogy valószínűleg nem konkrét képzőművészeti élmény áll a szonett mögött, hanem Kollár költői képzelete.

⁴⁸⁶ Az információt ez úton köszönöm Papp Szilárd művészettörténésznek.

⁴⁸⁷ Jacobi a VORAGINE, *Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse potentissimi regis Saxoniae bibliothecarius. Editio secunda.* (...), Lipsiae, Impensis librariae Arnoldianae, MDCCCI, 890-893.

⁴⁸⁸ Vö. idősebb Dieric BOUTS, *Szent Erasmus mártíromsága* című triptichonjával (cca. 1458), a leuveni Sint-Pieterskerkben. (4. kép)

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az orosz szentekkel és gyilkosaik büntetésével foglalkozó szonettek arra a fontos jellegzetességre világítanak rá, hogy a 19. századi szláv nemzeti emblematizmus műnemek és műfajok szintetizálásával, tudományos és egyháztörténeti elemek egybegyűrésével igyekezett létrehozni azt a kulturális és művészeti korpuszt, amely alapja lehetett a modern nemzettel kapcsolatos történelmi és művészeti ismereteknek. A szláv emblematikus történelem megteremtésének érdekében Kollár két orosz szentet igyekezett ily módon beemelni a szláv történelmi panteonba, ehhez egy katolikus szent életéből vett mártíriumot rendelt hozzá, és mindezt egy reneszánsz lírai műfajban, a szonettben kísérelte meg újrafogalmazni.

5.5. A szláv nemzeti panteon szereplőinek erényei és bűnei

A Szláv Mennyország énekében alapvetően két nagy tematikus csoportra oszthatóak a szonettek. Az első csoportba azon versek kerülhetnek, amelyek valamilyen szláv erényt vagy szlávsággal kapcsolatban tanúsított jóindulatot jelenítenek meg, a második csoportba pedig azok tartoznak, amelyek ezzel kapcsolatos hiányt vagy kifejezetten bűnt tematizálnak. Az első csoportba tartozó szonettek szereplői minden kétséget kizáróan teljes jogú tagjai a Szláv Mennyországnak, és ezzel a szláv emblematikus panteonnak is. A második csoportba sorolható szereplők azonban, akik e szláv erényekben bizonyos hiányosságokat mutatnak, kívül rekednek a panteonon, mert a lírai alany kétségbe vonja mennyországbeli tartózkodásuk jogosságát, azaz „lefokozza” vagy kiűzi őket a Szláv Paradicsomból. E csoport ily módon az üdvözültek és a kárhozottak közötti „szürke zónába” kerül, amely folytatódik a Szláv Pokolba tartozó, a purgatóriumban tisztuló alakok felsorolásával.

5.5.1. Szláv Mennyországbeli erények

Figyelmünket először a Szláv Mennyország makula nélküli tagjaira irányítjuk, erényeiket megkíséreljük tematikus csoportokba rendezni, hogy az ily módon megszülető katalógusból kiderüljön, milyen tulajdonságokkal rendelkező szereplők alkotják a Szláv Mennyország rendjeit. A szláv erények előfordulási gyakorisága pedig arra a körülményre világít majd rá, mennyire fontos helyet biztosított számukra a lírai alany a szláv nemzeti emblematizmusban. A Szláv Mennyország szereplőinek jótulajdonságait, valamint a mennyországban valamilyen szempontból nem teljes joggal tartózkodó, esetleg kiűzött szereplőket itt most csupán az alább olvasható vázlatos formában mutatom be, hiszen a következő fejezetben a teljes éneket részletesen tárgyalom. A Szláv Pokol énekének szereplőit és bűneit azonban némiképpen részletesebben ismertetem, mégpedig azért, hogy az olvasó viszonylag teljes képet kapjon a két

ének szerkezetéről és a köztük lévő összefüggésekről abban az esetben is, ha előzőleg nem tanulmányozta a *Szláv Pokol Pesten* című, már említett monográfiámat, amelyben e dolgozat következő fejezetében olvasható hasonló részletességgel tárgyaltam az egyes pokolbeli szonettek alakjait és a hozzájuk kapcsolódó szláv reáliákat.

A *szláv nép, nyelv és kultúra dicsérete, művelése* az egyik legfontosabb erény a nemzeti emblematiszmusban, hiszen a *Lethe* című ének tizenöt versében megtalálható tematikai egységről van szó.⁴⁸⁹ A *szentség és vértanúság* a második legszámosabb erény, amely összesen tizenegy szonettben jelenik meg.⁴⁹⁰ Az *uralkodói erények* jelentős csoportja nyolc versben kerül középpontba, tanúbizonyságát adva ezzel a lírai alany status quo iránti tiszteletének.⁴⁹¹ A *szláv irodalom művelése* olyan jó tulajdonság, amely hat esetben áll egy-egy szonett középpontjában jelezve e művészeti terület fontosságát a nemzeti ébredés korában.⁴⁹² A *szlávok vitézsége* szintén hat alkalommal szerepel kitüntetett pozícióban.⁴⁹³ A *szláv művészet- és tudománypártolás* öt versben jelenik meg erényként előkelő helyet biztosítva e területnek is a nemzeti emblematiszmusban.⁴⁹⁴ A *lírai alany rokonai és személyes barátai* öt esetben kerülnek a Szláv Mennyországba, amely szám cáfolja azt a tényt, hogy a személyes ismeretség jogalapot biztosított volna valamennyiüknek e helyre való bejutásra.⁴⁹⁵ *Szláv krónikások és történetírók* négy alkalommal vívtak ki maguknak előkelő helyet a mennyországban.⁴⁹⁶ A *tudományok művelése* mint erény,⁴⁹⁷ akárcsak az *embertársaikkal jót tevő* figurák⁴⁹⁸ vagy az *alattvalói hűség* példaképei szintén négy-négy esetben jelennek meg hangsúlyos formában a szóban forgó énekben.⁴⁹⁹ A *szláv képzőművészetek és művelői* három mennybéli szonettben vannak jelen,⁵⁰⁰ akárcsak a *szláv hazafiság* megtestesítői.⁵⁰¹ Két-két versben szerepel *szláv férfiba szerelmes idegen nő* (441, 493), a szenvedést *türelemmel viselő* (483, 484), és hasonló számban található olyan szonett, amelynek középpontjában a *szlávsággal való együttélés* (492, 514), illetve a *szláv vendéglátás és szórakoztatás* (503, 504), valamint a *gyermeki hála* erénye áll (472, 473). Egy alkalommal jelenik meg a Szláv Mennyország énekében a *szláv iskolaügy* (452), valamint egy-

⁴⁸⁹ Ezek a következő szonettekben lelhetőek föl: 433, 440, 442, 443, 452, 454, 455, 459, 460, 464, 465, 480, 486, 491, 496.

⁴⁹⁰ 398, 399, 400, 401, 402, 403, 413, 475, 474, 494, 497.

⁴⁹¹ 426, 427, 428, 430, 431, 437, 439, 449.

⁴⁹² 414, 415, 416, 418, 419, 420.

⁴⁹³ 405, 406, 407, 408, 411, 438.

⁴⁹⁴ 425, 429, 434, 466, 487.

⁴⁹⁵ 466, 467, 468, 469, 477.

⁴⁹⁶ 452, 462, 463, 490.

⁴⁹⁷ 421, 422, 429, 452.

⁴⁹⁸ 445, 446, 447, 451.

⁴⁹⁹ 478, 479, 448, 450.

⁵⁰⁰ 423, 424, 439.

⁵⁰¹ 481, 482, 495.

egy szonettet szentelt a lírai alany a *szláv demokráciáknak* (470) és a *szláv matuzsálemeknek* (471).

5.5.2. A Szláv Mennyország szürke zónája

A Szláv Mennyország szürke zónájába azon szonettek tartoznak, amelyeknek szereplői valamilyen szempontból nem felelnek meg tökéletesen a nemzeti panteonba való besorolási követelményeknek. Ezek a versek véleményem szerint elsősorban arra hivatottak, hogy a mennyországbeli séta monoton ritmusát megtörjék, s ily módon ellenpontozzák a bemutatott szlávok erényeit és jó tulajdonságait. A *bilingvizmus* és a szláv helyett *az idegen nyelv választása* négy esetben jelent komoly akadályt a teljes polgárjoghoz a Szláv Mennyországban,⁵⁰² akárcsak a *nyelvi vagy művészi eltévelyedés*.⁵⁰³ Két-két üdvözült számára jelent lefokozást a *fösvénység* (435, 436), a *szlávok lekicsinylése* (444, 489) vagy *elárulása* (512, 513) A *vesztegetés* (404, az *orgyilkosság* (409), a *szláv kölcsönösség semmibevétele* (412), a *szláv nyelvtudás hiánya* (432), a *felbujtás a szlávok ellen* (442) és a *rossz uralkodói kormányzás* (488) egy-egy alkalommal állja útját a Szláv Mennyországba való fölvételnek.

5.5.3. A Szláv Pokol bűnei

A Szláv Pokol-béli szonettek tartalmi jellegű földolgozása során arra a megállapításra jutottam, hogy az elkövetők két nagy csoportja rajzolódik ki az énekben: s szláv és a nem szláv elkövetők halmaza, amely felosztás azt látszik igazolni, hogy a kollári emblemikus törvénykezés alapvetően e két csoport ellentétére épül. Ugyanakkor az elkövetett bűnök irányultsága szempontjából az anyag a szlávellenes vagy a vallás/erkölcsellenes bűnök alcsoportját formázta. Ez utóbbi csoportot azzal a megszorítással lehetett csak létrehozni, hogy az kizárólag a szláv elkövetők csoportjában mutatható ki, azaz Kollár a nem szlávok esetében az erkölcs- vagy vallásellenes cselekedetek vizsgálatának nem adott helyet a szláv emblemikus törvénykezésben.

Az ének értelmezése során megállapítottam, hogy olyan versek is találhatóak benne, amelyek nem tartalmaznak különféle bűnök elkövetésére utaló információkat. Ezek a bűn és a büntetés tartományán kívül eső szonettek többnyire a művészi narrációban játszanak szerepet, azaz a meglehetősen botladozva haladó cselekmény haladását, esetleges lezárását biztosítják, vagy semleges állapotleírást tartalmaznak. (Az 532. szonett pl. a Purgatórium Könyvéről, az 537. a Pokol elhelyezkedéséről szól, a 618. vers Szlávia leányának monológja arról, milyen

⁵⁰² 419, 453, 515, 516.

⁵⁰³ 456, 457, 458 461.

megterhelő volt a kirándulás a Pokolban, a 621. a tölgyfa-hársfa összehasonlítást tartalmazza a nemzeti emblemátika szempontjából, végül az utolsó, a 622. sz. szonett közli a tanulságot.) Mindez azt jelenti, hogy az *Acheron* című ének összesen százöt szonettje közül hat nem kapcsolódik konkrét bűnhöz vagy büntetéshez, ezért azon szonettek száma, amelyek részét alkotják az emblemátikus nemzeti törvénykezésnek, összesen kilencvenkilenc. Szláv elkövetők tehát negyvenöt szonettben szerepelnek, a nem szláv elkövetők ötvennégy versben, azaz a nem szláv elkövetők számbeli fölényt is mutatnak. Ha megvizsgáljuk a pokolban letöltendő büntetések súlyosságát, tovább csökken a szláv elkövetők súlya. A Purgatóriumban ugyanis, amely tizennyolc szonettből áll és az enyhébb bűnök elkövetőinek kényszertartózkodási helye, többségben vannak a szlávok, azaz az enyhébb megítélés alá eső vétkek esetében nagyobb (10:7) a szlávok aránya. A szlávok tehát kisebb mértékben találhatók bűnösnek, és vétkeik összességében is enyhébbek, mint a nem szlávok csoportjába tartozóké. A szlávok bűnei egy nagyobb és egy kisebb csoportra oszthatóak. A nagyobb csoportot (harminckilenc szonett) a nemzetellenes bűnök alkotják, a kisebbet a vallási vagy erkölcsi vétkek jelentik (hat szonett). A nemzettel szembeni bűnöket tartalmi szempontból a következő alcsoportokban foglaltam össze.

A szlávok nemzeti bűnei

A fenti csoportokkal kapcsolatban, amint azt megelőlegeztem az 5.5. alfejezet bevezetőjében, szükségesnek gondolok egy tömör szöveges áttekintést nyújtani a Szláv Pokol egyes szonettjeinek tartalmáról, hogy viszonylag arányos képet alkothassunk a földöntúli énekek egymáshoz való viszonyáról.

1. A leggyakoribb nemzetellenes bűnnek a pokolbeli énekekben a *nemzeti ügy elárulása* és a nemzettől való elidegenedés számít, hiszen mindkettőt nyolc-nyolc szonettben jeleníti meg a költő. A nemzet elárulása a témája a Milota-szonetteknek (518 és 521), amint azt a Pokol kapujának glagolita felirata is megfogalmazza (538). Ezek tehát nemcsak számukat tekintve foglalnak el fontos helyet az énekekben, hanem hangsúlyos szerep jut nekik a kollári emblemátikus törvénykezésben is, hiszen közvetlenül a Pokol feliratát taglaló bevezető vers után következnek. Az érte járó megtorlás, a szlávokra kiróható büntetések között, súlyosnak számít. A pokol kapuján belüli első ilyen témájú szonett középpontjában Vuk Branković (540) szerb nagyúr áll, mert az 1389-es rigómezei ütközet döntő pillanatában visszavonult seregével, és magára hagyta a szerb fejedelmet a törökkel szembeni harcban. Ezért büntetésként kínzókamrába került, és még Kollár idejében sem szabadult, hiszen annak feltétele az volna, hogy véget érjen a török uralom Konstantinápolyban. Vratislav (541) a morvák elárulása miatt

jutott a pokolra. A rá kirótt büntetés, mely szerint vérét giliszták szürcsölik, szintén bizonytalan időre szól. Még ennél is súlyosabb büntetést érdemelt Tugumir, pomorjei herceg (543), aki a frankokkal és szászokkal szembeni küzdelemben árulta el a szláv Brandenburgot, ezért húsz ördög töri és négyeli föl naponta. Prislav szláv herceg (546) a dán udvarban való megkeresztelkedése után vett részt a pogány szlávok elleni hadjáratban, úgyszólván vétkéért egy pokoli barlangban senyved. Michał Gliński herceg (619) az egyetlen, aki közelebről nem meghatározott jellegű büntetését letöltve éppen fölkerülhet a pokolból a Szláv Mennyországba.

2. Az *elfajzás* bűnére a kollári nemzeti retorikában elsősorban az jellemző, hogy passzív módusban esik róla szó – azaz természeténél fogva elsősorban a szlávok belső ügyeként értelmeződik, és csak a háttérben jelenik meg a probléma politikai és társadalmi vetülete az erőszakos magyarosítás, németesítés és románosítás formájában.

Az elnemzetietlenedés bűnét először a Panaszkodó Szlávia anya (519) toposzával mutatja be a lírai elbeszélő – a tőle elszakadt szlávok lelkei sáskák és denevérek formájában létezhetnek csak mindaddig, amíg a renegátok unokái vissza nem térnek hozzá. Az elnemzetietlenedés emblemikus formájának tekinti Kollár a szláv vezetéknevek idegenre változtatását: a nevek németesítésének, latinosításának, magyarításának számos példájával szolgál a névelhagyószonettben (524). Az elfajzás egyik további módja, ha egy szláv szerelmet érez egy idegen nemzethez tartozó iránt. Ettől a vétektől kísérel meg elrettenteni a lírai elbeszélő szláv nőolvasóit a lengyel Petronella (526) történetével. A nyelvek keverése és keveredése okozta elidegenedés a témája a szláv makaronistákról (527) szóló szonettnek, amiért valamennyi szláv nép közül leginkább a cseheket kárhoztatja a lírai alany, aki szerint ők hajlamosak leginkább arra, hogy nyelvüket német elemekkel vegyítsék. Nem mindennapi büntetés jutott osztályrészül a 18. századi magyarbarát horvát politikusnak, Skerlecz Miklósnak (555), akit horvátországi politikájáért megnyúztak és egy verembe vetettek. Olmütz város tanácsát (577) szintén azért nyeli el a hegy gyomra, mert morva létükre német nyelvű levélben merészeltek fordulni Carl von Zierotin / Karel z Žerotína (1564–1636) morva tartományfőnökhöz. A Kovalčík nevű bobravai csizmadia (585) pedig minden bizonnyal Kollár kortársa lehetett, aki azért került ebbe a csoportba, mert szlovák háznépét arra kényszerítette, hogy a magyar nyelvet használja a mindennapi életben. Az elfajzás témáját az énekekben a gyors ütemben németesedő krajnai szlovénok (600) zárják, akiknek tetemeit emiatt hatalmas gúlába hordták össze a pokol lényei.

3. A *saját véreiket gyilkoló szlávok* témája a harmadik legfontosabb a szláv bűnök közül. A szláv vétek e palettája nemzetiségi szempontból is meglehetősen színes, hiszen amellett, hogy a lírai elbeszélő a cseh történelemből két példával is szolgál, egy-egy lengyel, orosz és balti-tengeri történelmi alakot is megelevenít. A hat verset egy általános értelemben a témának rendelt szonett vezeti be (557), amely ismerteti ezt a fajta nemzeti bűnt, és mivel kannibalizmusnak tekinti, ilyen jellegű büntetést is szab ki érte. A téma intonálása után az ilyen jellegű vétek következtében kárhozatra jutottak sorát Popiel lengyel fejedelem és felesége (561) nyitja meg, akiket patkányok és egerek rágnak szét a Goplo-szirten, mert szláv alattvalóikkal sokat kegyetlenkedtek. A cseh Tuman és Kuman (581) Szent Ludmilla meggyilkolásáért lakol. Borisz és Gleb orosz szentek hét gyilkosának (582) sem mindennapi büntetés jutott osztályrészül, amelyet már részletesen tárgyaltunk dolgozatunk 5.4.3. alfejezetében. A cseh Durynk (598) egy királyfi meggyilkolásáért jutott kárhozatra. A szláv testvérgyilkosság témáját földolgozó, e csoportba tartozó szonett a Szláv Pokol egyik női alakjának, Slavinának (608) állít elrettentő emléket, aki férjét meggyilkolva a rügeni szlávok vesztét okozta.

4. A nemzeten belüli *egyenetlenség és pártoskodás* olyan bűne a szláv nemzetnek, amely nemcsak azáltal kap jelentős hangsúlyt az énekekben, hogy öt versben is megjelenik, hanem hogy mindegyik szonett történeti hőse kapcsolódik Kollár szűkebb cseh/szlovák szellemi hazájához. Az úgynevezett madár-szonett (522) középpontjában a cseh nyelvújításhoz kapcsolódó helyesírási kérdések és viták állnak, amelyek Kollár szerint károsan aprózzák el a nemzet erejét – a madarak ebben a szonettben éktelen ricsajozásukkal a vitatkozó literátusokat jelképezik. Szvatopluk fiainak egyenetlensége (542) okozta a koraközépkori morva fejedelemség vesztét, ezért a fivérek büntetése, hogy örökösen megújuló harcot kell folytatniuk egymás ellen a pokolban. Lázár szerb fejedelem (547) azért jutott hasonlóan rossz sorsra, mert mérgezett salátával meggyilkolta saját szülőanyját. Csalással kombinált pártoskodás bűnével kerültek az Ál-Dimitrijek (548) izzó trónusukra, mert az orosz cáreviscnek adták ki magukat, és ezzel viszályt szítottak az országban. Lázár szerb fejedelem után leányai is pokolra jutottak, ugyanis Mara és Vukosava (609) férjeiket, akik egyúttal a fejedelem hadvezérei is voltak, testvérviszály következtében szembefordították egymással, és ezáltal – gyöngítve az ország haderejét – hozzájárultak a törökök végső győzelméhez a szerb fejedelemség felett.

5. A *nemzet iránt közönyösek* (520) csoportja a Purgatóriumban található. Bemutatásukkor Kollár hasonló technikát alkalmaz, mint a nemzettestvéreiket gyilkoló csoport esetében, azaz egy általános értelmű szonettben mutatja be a „semmirekellő” csoport bűnét. Demidov orosz

gróf (525) az első emblemikus megjelenítője a vagyonát külföldön elköltő orosz arisztokratáknak. Václav Pohl (556) cseh nyelvész és II. József nyelvtanára azért érdemel büntetést, mert rosszul képviselte a cseh nyelv és kultúra ügyét a birodalom központjában.

6. A *betyárkodás és rablás* Kollár felfogásában elsősorban olyan vétek, amely a fennálló status quo ellen irányul, ezért nála – a romantikából jól ismert betyárkultusszal ellentétben – súlyos erkölcsi bűnnek számít. A betyárokról és rablókról szóló szonettekben a nyugati szláv kulturális kölcsönösség eszméje érvényesül, amennyiben cseh, morva, sziléziai, szlovák és lengyel haramiákról ír. Az első betyár-szonettben a morva Deblint, a cseh Tistát és a sziléziai Vilišt (578) említi meg. A garázda erdei rablók büntetésképpen gereblyével a kezükben, kecskeháton ügetnek egy pokoli város utcáin. A leghíresebb szlovák betyár, Jánošík (579) pedig, mivel hatalmas ugrásairól volt nevezetes, hajdútáncot kénytelen jární, még hozzá szünet nélkül. A rablólovagok szintén romantikus történeti hagyományát eleveníti föl a Katarzyna Włodkowa lengyel nemesasszony (607) sorsát felidéző vers, aki azonban rablásaiért – a kollári rendszerben – pokoli kalodában sínylődik.

7. A *gyávaság* két szonettben kerül terítékre. A *Zöldhegyi-kézirat* megtalálója (539) nyúlászívúsége miatt került pokolra, mert Kollár értelmezésében nem rendelkezett elegendő bátorsággal ahhoz, hogy felfedezésével a nyilvánosság elé álljon. A gyáva bolgár harcos szonettjében (545) a lírai elbeszélő Bazileosz bizánci császár korába kalauzolja olvasóját. A bolgár katona gyávaságát ellensúlyozandó Kollár megidézi a krími és a napóleoni háborúk ismert tábornokának, Szuvorovnak az alakját.

8–11. A fenti bűnöktől eltérően az ebben a szakaszban tárgyalt vétkek csak egy-egy versben jutnak főszerephez, ezért egy szakaszba vontuk össze tárgyalásukat. A Karagyorgye-szonettben (523) Kollár faragatlansága miatt juttatta Petrovics (Fekete) Györgyöt a purgatóriumba – az 1804-es törökellenes szerb felkelés népvézerének műveletlensége miatt addig kell égnie a tűzben, amíg a nemesérc el nem válik a salaktól. A lengyelek kérkedése és a déli szlávok bosszúszomja (614) egyaránt olyan tulajdonság, amelyet nemzeti jellemhibaként komoly kritika tárgyává tesz a lírai elbeszélő a versben és a hozzá tartozó interpretációban. A rossz irodalom művelése (605) a vétké a 19. századi cseh költészet egyik alakjának, František Bohumír Štěpničkának (1785-1832), akinek költői műve ezért az ördögök tüzét táplálja. Értelmezésem szerint a rossz hamisítvány készítése, vagyis a filológia elleni vétség a bűne a lengyel reneszánsz történésznek, Stanislav Sarnickínak (549), aki Nagy Sándor állítólagos

oklevelét közölte az illírekről. A történész büntetése, hogy a Nevetség allegorikus figurája kíséri a pokolban.

A szlávok vallási/erkölcsi bűnei

A vallási vétkek, amint azt fentebb említettük, jóval kisebb mértékben vannak jelen az *Acheron* című énekben, mint a nemzetellenesek. Elkövetőik pedig többnyire enyhébb büntetéseket kapnak, mint a nemzettel szembeni bűnök elkövetői. A keresztényüldöző Drahomírának (606), aki felbujtotta Szent Ludmilla gyilkosait, mindössze annyi a büntetése, hogy ablaküvegen át kell nyálnia a mézet. Kollár lelkipásztori hivatalának okán a pogány szláv istenek karát, valamint a népi hiedelemvilág alakjait (615) teljes egészében a Pokolba utalja, akárcsak a hozzájuk tartozó bűnöket (616). Ezzel a tettel természetesen önmagával is ellentétbe kerül, hiszen más helyütt a pogány szláv vallás és történelem alakjai teljes jogú tagjaivá válnak a nemzeti panteonnak.

A bujaságot mint erkölcsi vétséget két szonett képviseli az énekben. Az elsőben Rettenetes Iván orosz cár és II. Szász Ágost (562) szerepel, akiknek léha életük büntetéseként mezítláb kell lépdelniük a fű helyett tüvel borított pokolbeli sziget pázsitján. Kollár az énekben kisserkesztette még a középkori cseh főváros Velencének nevezett nyilvánosházát (604) is, amelyben szláv örömlányok űzték ősi mesterségüket.

A vallási bűnök közül a szektásság bűnének (603) szentelt szonettben két pásztor őrizetére egy hatalmas vadállatsereglet van bízva. A vadállatok csordájának expresszív képében jelennek meg a huszita kor adamitái és egyéb szektásai.

A nem szlávok szlávok elleni bűnei

A nem szlávok által szlávok ellen elkövetett bűnök közül magasan vezet az üldözés/elnyomás bűne (23 szonettben), amelyet a megvetés/gyalázás bűne (16 versben) követ. E két téma teszi ki az idegenek bűneinek mintegy kétharmadát. A két témát azért különböztetjük meg egymástól, mert az üldözés/elnyomás a fizikai oldala, a megvetés/gyalázás pedig a szóbeli, írásbeli, lelki vetülete ugyanannak a vétkeknek. Ez az arány egyértelműen megmutatja az ének tematikai súlypontját.

1. Az üldözés/elnyomás témakörében a felütést a nagy-morva hagyományból ismert német hittérítő, Wiching alakjához (533) kapcsolódó vers adja meg, aki a szláv liturgiával és apostolaival szembeni cselekedetei miatt került pokolra. Ugyanezért a bűnért lakoltak a sázavai szerzetesek és a salzburgi érsek is (534), valamint a thesszaloniki zsinat résztvevői (535), akik megtiltották a szláv nyelv használatát a liturgiában. A kollári nemzeti büntető-

törvénykönyv ismeri a zsarolás fogalmát is: az ördögök Árpád-házi Ilonát (536), Zvonimir horvát fejedelem özvegyét fenyegetik pokollal, ha a magyarok nem mutatnak kellő tiszteletet a horvát nyelv iránt.

A német és sztyepei uralkodók (558), többek között Batu és Árpád a felelősek azért, hogy a szláv nemzet rabságban él. Ez a szonett vezeti be a pesti szlovák nyelvű liturgia ellenzőinek (559, 560) szentelt két szonettet. Napóleon (563) Szent Ilona-szigetén egy jégpalotában bűnhődik a szlávságot sanyargató tettei miatt. A török szultán (564) jávai méregfa alakjában szenvedí pokolbéli büntetését (a témát részletesen tárgyaltuk az 5.4.1. alfejezetben), mert Lázár szerb király lányát, Milevát arra kényszerítette, hogy félmeztelenül szolgáljon föl a rigómezei csata utáni győzelmi lakomáján. Damaszkuszi Izmail basa (565) a szlovákoknak oly sok szenvedést okozó 1663-as felvidéki hadjárata miatt került a pokolbeli tenger ötödik szigetére. I. Gero szász keleti örgróf (566) az Elba- és a Saale-menti, valamint a lausitzi szlávok leigázása miatt függesztődött föl a szláv és a germán alvilág közé. Dagobertet és a frankok törzsét (567) kutyák marják szét, Gottfried dán királyt (568) pedig trágyalé itatásával kínozzák a pokolbeliek, mert két szláv fejedelmet (Godoljub és Dražko) is legyőzött. Daso rablólovag (569) a balti szláv uralom végét okozta azzal, hogy megölte a szláv (obodrita) fejedelmet, Zwentiboldot és fiát, Zwinikót.

A német városok ciklusában (570–577) a germán–szláv ellentét a városi élet területén jelenik meg. A Hanza-városok szonettjében (570) Hamburg, Lübeck, Lüneburg és Barth polgárai dermednek mozdulatlan álomba vendellenes rendelkezéseik miatt. Selmecebánya polgárai (571) szintén pórul járnak a szlovák betelepülő lakossággal szembeni céhes intézkedéseik következtében. A körmöcbányaiak (572) a szlovák és a német iskolások közötti harcok miatt szorulnak. Dobsinán (573) is hátrányt szenvedtek a szlovák betelepülők, akiket a németek elnyomtak és csúfoltak nyelvük miatt. Lőcse (574) a nyolcadik németek lakta város, amely megveti a szlovákokat és a szlovák nyelvet. Annak a lőcsei polgárnak pedig, aki a szlovák nyelv pusztulását jósolta, az ördögök büntetésből borsószemeket lövöldöznek a szájába. II. Baszileiosz bizánci császárnak (596) tizenötezer bolgár megvakíttatása terheli a lelkiismeretét, ezért kell pokolbeli büntetését elszenvednie. Richter, lausitzi evangélikus lelkésznek (599) egy alvilági vár tömlöcében kell sínylődnie, mert azt szorgalmazta, hogy a szorb nyelv kikerüljön az egyházi használatból. A Keresztes Urak Rendjének tagjai (602) olyan mérges füvek alakjában léteznek a pokolban, amelyek megsebzik a rajtuk járók talpát. A rend tagjai keleti hódításaik során üldözték és nyomták el a szláv nemzetet.

2. Kollár számos német tudóst ítelt pokolbeli kínok elszenvedésére, mert megvetették a szlávokat. A páros orr-sonettben (528, 529) Hacquet, Meinert, Bisinger és Luden mellett Glatz is szerepel, akiknek földön heverő orrát az ördögök nagy kádakba hordják, hogy megszabaduljanak a belőlük áradó lenézés bűzétől. Corvinus Mátyásnak (530) egy saját kézzel írott cseh nyelvű levele található a purgatóriumban, amelyben a lengyelek természetével kapcsolatban nyilvánítja ki rossz véleményét. Szent Bonifácot (531) vendgyalázó krónikája miatt a szerző azzal büntette, hogy kezét – a testtől függetlenül – a Szláv Purgatóriumban tartotta. A „tót nem ember” szólás kiötlőjét (583) kerékbe törik az ördögök a nemzeti csúfokodás bűne miatt. A Szláviát gyalázó német és francia szerzőket (586) (Pölitz, Rotek, Ludwig, Neumann, Kreil, Crome, Detrich Stade, de Pradt és Trenk) azzal büntetik az ördögök, hogy fogókkal kitepik nyelvüket és fogukat. Thuróczy János krónikáiról (587), Szent Bonifáchoz hasonlóan, szlávokkal kapcsolatos hazugságaiért, elsősorban a fehér ló mondájának kiötléséért kapja büntetését. Gebhardi lüneburgi történelmet (589) szintén nemzeti elfogultságáért kergetik zsarátnokkal a pokolban, miközben a pogány szláv istenek villámokat szórnak rá. Uhl történelemprofesszor (591) egy szlávokat mocskoló folyóirat kiadójaként szenved el a defenesztrációt mint a cseh történelem egyik legismertebb büntetési módját. A ciklus egyetlen koronás fője, a svéd származású III. Zsigmond lengyel királynak (592) pedig saját megsütött kezét kell elfogyasztania a pokolban, amiért fiát lengyel érzelmeiért megvetette és büntette. A sivatagi ciklus nyitóversében a cseh nyelv hangtanát kritikával illető anonim bécsi recenzensnek (593) kell süvöltőmadárként egy pokolbeli kavicshegyet mérföldekre elhordania. Anonymus történetíró (594) a harmadik pokolban sínylődő krónikás, aki művében a magyaroknak hízelegve gyalázta a szláv nemzetet. Euphemius bizánci költőnek (595) meztelenül kell állnia egy csipkebokorban, amiért Romanosz császár fia esküvőjén gúnyverset írt a szláv menyasszonyról. Casanovának (597) azért kellett pokoli pellengérré állnia, mert csúffá tett három szláv várost, és mocskolta a lengyeleket. A színész Lángh Ádám Jánost és magyar vándortársulatát (601) kutyaszán húzza lappföldi rokonaihoz, mert előadásaikkal sértették a szlávok önérzetét. Szlavisták szívei (613) kerültek a hozzájuk tartozó fejektől eltérően a pokolba, mert nem tanúsítottak kellő szeretetet a szláv nemzet iránt. Dugonics András (617) legfőbb bűne, hogy *Etelka* című regényébe szlávokat gyalázó részeket illesztett.

3. A jezsuita-sonettek (550–553) külön tematikai egységet alkotnak az éneken belül, és valamennyi versben összekapcsolódik a vallási és a nemzeti tematika. A rendet pellengérré állító versek magas száma arra a tényre utal, hogy az ellenreformáció szellemisége még ott kísértett a felvilágosodás kori protestáns gondolkodásban. Antonín Koniáš (550) cseh jezsuita

prédikátor hírhedtté vált könyvégetése miatt került maga is máglyára. Lamormain francia jezsuita (551) II. Ferdinándra gyakorolt rossz befolyást a cseh rendi felkelés után. Az Index Librorumnak (552), vagyis a jezsuiták tiltott könyvlistájának önálló verset szentelt Kollár, amelyben a listát arra sem méltatja, hogy eltüzeljék. A bál-sonettben (553) a könyvmáglya körüli „boszorkánybál”-ról tudósít a lírai elbeszélő.

4. A gyilkosság témáját II. Jusztiniánosz (544) bizánci császár büntető-sonettje nyitja meg, aki, miután a szlávok átálltak az ellenséges arab csapatokhoz, valamennyiüket a tengerbe ölette. A szlovák tutajos magyar gyilkosa (584), aki a Máriássy-regiment katonája volt, azt kapja büntetésül, hogy testét egyik ágyúból a másikba lövik. Báthory Erzsébetnek (610) háromszáz szlovák lány élete szárad a lelkén, ezért élve befalazták egy pokolbeli oszlopba.

5. A rablás két sonettben jelenik meg. Az elsőben svéd és szász katonák (575) szállítják vissza szekereken a harmincéves háború idején Prágából elhurcolt csehországi kincseket, a másodikban azokra a francia forradalmárookra (612) vár guillotine általi halál, akik elrabolták a reimsi *Szláv Evangeliárium*-ot.

6. Az elnemzetietlenítés első példájával Patachich kalocsai érsek (554) szolgál, akinek azért kell magát korbácsolnia, mert botütéssel büntette azokat a városban élő szerbeket, akik anyanyelvükön beszéltek. A Kocúrkovót magyarosítók (580) Chalupka szlovák drámaíró vígjátékából kerültek egyenesen a pokolra, mert a komédia fiktív helyszínét, egy felső-magyarországi vidéki kisváros lakóit akarták elmagyarosítani. Müller düsseldorfi történetíró (588) az örültek sorsában osztozik a Szláv Pokolban, mert munkájában Ádámgig bezárólag mindenkit németnek tekintett. Eftimie/Eutim Murgu pesti román ügyvéd (590) bűne, hogy a románt nem szláv, hanem latin nyelvnek tartotta, ezért a román ortodox egyházat ki akarta vonni a szerb felügyelet alól.

7. A Petronella-sonettben bemutatott csábítással mutat tematikai rokonságot a Guovirer francia nemesember (611) pokolbeli öngyilkosságát bemutató vers, csak ebben a történetben a hangsúly a csábítón van, aki magáévá tette, majd magára hagyta egy pópa leányát.

8. A pánszlávizmus veszélyét hirdető angolok, Paget János és Miss Julia Pardoe (620) rohan éppen a Szláv Pokol bejárata felé. A lírai elbeszélő a két magyarpárti angolt Don Quijote és Dulcinea szerepébe stilizálja.

5.6. A földöntúli énekek nemzetiségi térképe

5.6.1. A Szláv Mennyország nemzetiségi összetétele

Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy a Szláv Mennyország elsősorban az erényes és nemzeti érzelmektől vezérelt szlávok lakóhelye, amelybe meglehetősen kevés idegen nyer bebocsátást, míg a Szláv Pokol énekében elsősorban az idegen nemzetiségűek vannak túlsúlyban, a kisebbséget pedig az idegenekkel a bűnökben osztozó szlávok alkotják. Ugyanakkor mindkét énekben érdemesnek bizonyult a szlávok és idegenek két nagy csoportján kívül még egyéb megfigyeléseket is tenni. A földöntúli énekek korpuszán elvégzett vizsgálatom ezen alfejezetben belül arra irányul, hogy megállapítsam, vajon Ján Kollár a költői gyakorlatban mekkora teret adott az egyes szláv népeknek és nemzeteknek. E vizsgálat egyúttal arról is árulkodik majd, hogy a szláv kölcsönösség kulturális koncepciója milyen mértékben érvényesült a *Szlávia leánya* két földöntúli énekében.

A szláv nemzetiségi hovatartozás meghatározásakor több szempontot igyekeztem figyelembe venni. Ezek közül a legfontosabb a kollári négy szláv törzshöz való tartozás volt, azaz az oroszhoz hozzárendeltük például az ukrán nemzetiségű szereplőket is, a csehez a morvákat. Ugyanakkor figyelembe vettem a ma létező modern szláv nemzetek meglétét is, ami azt jelenti, hogy bár Kollár egységes csehszlovák törzsről beszél, egyszerre és külön-külön is fogok szólni a csehek és szlovákok arányáról a *Szlávia leánya* földöntúli énekeiben. Hasonló a helyzet a déli szláv nemzetek (a kollári illír törzs) vonatkozásában is.

A Szláv Mennyország szonettjei közül tehát harmincegyben szerepelnek *cseh nemzetiségű* szereplők, amivel a csehek fölényesen vezetnek a többi szláv nemzetiség előtt. Ebből arra következtethetünk, hogy Kollár valóban otthonosan mozgott a cseh történelemben, és jóval több információ állt rendelkezésére a cseh kultúra és tudomány alakjairól, mint bármely egyéb szláv nemzetéről. Különösen helytálló e megállapítás Kollár csehszlovakizmusának fényében, amely lehetővé teszi, hogy a csehekhez hozzárendeljük a második legnagyobb számban szereplő etnikummal, a *szlovákokkal* foglalkozó huszonkét verset is. Amennyiben a cseh és szlovák szereplők számát összeadjuk, azaz a kollári szláv törzsekkel kapcsolatos fölfogást érvényesítjük, még szembetűnőbb lesz a földöntúli énekekben a csehszlovák törzshöz tartozók magas aránya.

A harmadik legnagyobb etnikai csoportot a Szláv Mennyországban az *oroszkok* alkotják, akik összesen húsz szonettben fordulnak elő. A kollári szláv emblematizmusban az oroszok kitüntetett helyét leginkább az magyarázza, hogy a korban az egyetlen államalkotó szláv nemzetet jelentették, amelynek európai súlyát megkérdőjelezhetlenné tették a napóleoni háborúk és az azt lezáró bécsi kongresszus. Az oroszokhoz hasonló léptékű a *lengyelek* (a

sziléziaiakkal való közös) előfordulása is a mennyországbeli énekekben – ők tizenkilenc versben képviseltetik magukat. Az oroszok és lengyelek ezáltal a kollári szláv nemzet két közel azonos súlyú törzseként jelenik meg a Szláv Mennyországban.

A déli szláv nemzetek alkotta ún. illír törzs legnépesebb ágát a *szerbek* alkotják, akik tizenöt mennyországbeli szonettben szerepelnek. Kollár ugyanakkor a déli szláv népek bemutatásakor is hasonló egyensúlyra törekedett, mint az oroszok és lengyelek esetében, azaz megfigyelhetjük, hogy a szerbekkel azonos súllyal vannak jelen a *horvátok* is a Szláv Mennyországban, akik (a hozzájuk rendelt dalmáciai szlávokkal együtt) tizennégy versben tűnnek föl. A szerbség és horvátság számarányához képest a *szlovénok* jócskán kisebbségben maradtak azzal a négy szonettel, amelyben képviseltetik magukat. Külön megjegyzést érdemel a kortárs *bolgárok* teljes hiánya az énekekben. A 19. század elején a török uralom alatt élő bolgárok történelme, kultúrája ugyanis gyakorlatilag láthatatlan maradt a magyarországi szláv lelkész számára, leszámítva annak bizánci korszakát. A bizánci uralom alatt élő egykori szlávok és egyéb korai szlávok csoportját ezért *protoszláv/ószláv* néven különítettük el, és hét verset rendeltünk hozzá. Ugyancsak hét mennyországbeli szonettben szerepelnek a *németországi szlávok*, akiknek egy része már kihalt szláv törzsek tagjaiként jutottak az üdvözültek közé, így például az Elba-menti vagy a rügeni szlávok. Másik részüket a lausitzi szorbok teszik ki, akik Kollár idejében még számottevő népeiséget alkottak, Prágában 1724-től lausitzi szeminárium működött, Ludovít Štúr pedig 1839-es útirajzában örökítette meg történelmi hagyományaikat és szokásaikat.⁵⁰⁴

A szláv túlsúllyal szemben a nem szlávok összesen huszonhét mennyországbeli szonettben fordulnak elő, köztük legnagyobb számban a *németek* képviseltetik magukat hat szonettel. Utánuk az *antik görögök és középkori bizánciak* következnek összesen négy versben. A *magyarok* csupán egy szonettel maradnak el tőlük, ők három esetben léphetik át a Szláv Mennyország kapuját. A *franciák* és az *angolok* két-két alkalommal bocsáttatnak be a paradicsomba. Egy-egy szonettel, meglehetősen esetlegességgel képviseltetik magukat a *dánok, osztrákok, svédek, japánok, kínaiak, románok (havasalföldiek), olaszok, törökök, litvánok, lettek, kurok, finnek, zsidók* és *cigányok*.

A Szláv Mennyország énekének részletes nemzetiségi szempontú fölosztását, amely egyúttal tartalmazza a szláv panteon alakjainak neveit is, az alábbiakban adjuk közre.

⁵⁰⁴ Ludovít ŠTÚR, *Cesta do Lužic*, in UŐ, *Dielo I*, Bratislava, Tatran, 1986, 87-113.

Szláv szereplők a Mennyországban

Cseh (morva): 398: Szent Vencel, Szent Adalbert, Nepomuki Szent János, II. (Jámbor) Boleszlav, Husz János, 399: Boldog Přibyslava (Szent Vencel nővére), Mlada/Milada (I. Boleszlav lánya), Szent Ludmilla vértanú, Káša, Libuše, Tetka, 402: Duch (Zágráb első püspöke), Dobrawa (a Přemysl-házból), 405: Jan Žižka, 406: Jan Jiskra, 408: Albrecht von Wallenstein, 411: a „lányháború” képviselői, három táborita nő, 414: Lumír, Šimon Lomnický z Budče/Lomnicenus, Záboj (Hanka fiktív alakja), Závaš, Jiří Strejc, Matěj Milota Zdirad Polák, Magdalena Dobromila Rettigová, 416: František Jan Vavák, Jiří Volný, 418: František Ladislav Čelakovský, 422: Jan Svatopluk Presl, Adam Zalužanský z Zalužan, Václav Prokop Diviš, 423: Kupeczky János, František Tkadlík, Václav Jan Křtitel Tomášek, Josef Mysliveček, Jan Osolsobě/Osolsobie János, 425: IV. Károly, II. Rudolf, Jan ze Žerotína, Kolovratok, Kinskýk, 434: Maria Steyerová, Ludmila Benigna Kavková von Sternberg, 447: Jakob Škvor, Tham (katonaember), 451: Johannes Milicius, 452: Zikmund Hrubý z Jelení/ Sigismundus Gelenius, Řehoř Hrubý z Jelení, Daniel Adam z Veleslavína, Comenius, Hájek, Dalimil cseh krónikaíró, Jan Jiří Středovský, Josef Dobrovský, Jan Nejedlý, 459: Cseh Matica, 460: František Cyril Kampelík, Josef Kačer, Josef Mnohoslav Roštlapil, Jan Pravoslav Koubek, 462: Blecha, 464: Václav Hanka, 466: František Palacký, 469: Josef Jungmann, 471: Franc Nikodým, Jan Veselý matuzsálemek, 475: Vršovac Mutina meggyilkolt fiai, aprószentek, 478: Podivín/Podiven, Hněvsa, Vršovac Mutina szolgálója, 479: Szlavia leányának dadája, 484: Fehérhegyi menekültek lelkei, 496: František Dobromysl Trnka, 503: Kajka, Krok, 504: Jan Nepomuk Štěpánek színházigazgató.

Szlovák: 414: Samuel Hruškovič, Ján Hollý, 422: Petényi Salamon János, 423: Dunaiszki Lőrinc, 434: Katarina Bezegh-Gočecová, Hvizdák Zsófia, 442: Štefan Leška, Rohonyi György/Juraj Rohoň, 447: Samuel Michajlovič, 449: Pilarik István, 452: Benedicti M. Lőrinc/Vavrinec Benedikt z Nedožier, Lucskai Mihály/Michal Lučkay, 456: Anton Bernolák 460: Liszkai János/Jan Liskay, Karol/Károly Kuzmány, 462: Jankovich Miklós/Mikuláš Jankovič, 465: Fejérpataky Gáspár/Gašpar Bělopotocký, 466: Rudnay Sándor, Prónai Sándor, Rozsnyay Sámuel, Soltész János/Ján Šoltis, Ján Blahoslav Benedicti, Ján Herkeľ, Karol Farník, Martin Hamuljak, Szeberényi János, Ján Koiš, Ferjencsik Sámuel/Samuel Ferienčík, Szuhány Márton/Martin Sucháni, 468: Ján Jelšík, 469: Pavol Jozef Šafárik, 471: Eva Znachorová, 476: az útszélien hagyott csejteit csecsemő, 477: Šafárik elhalt gyermekei, 497: A lajoskomáromi botozás áldozatai, 503: Ján Chalupka, Juraj Palkovič, 504: Gelo Sebechlebský/Szebekléb.

Orosz (ukrán): 398: Nesztor, Szent Borisz, Szent Gleb, 399: Szent Olga, 405: III. Nagy Iván, Alekszander Szuvorov, 414: Bojan (az Igor-ének szerzője), Mihail Vasziljevics Lomonosov, Gavriila Romanovics Gyerzsavin, Vaszilij Andrejevics Zsukovszkij, Anna Petrovna Bunyina, 423: Anton Pavlovics Loszenko, Mihail Ivanovics Kozlovskij, 425: Nagy Péter, Nagy Katalin, Nyikolaj Petrovics Rumjancev, Alekszander Szemjonovics Siskov, Grigorij Alekszandrovics Patyomkin, 426: Konsztantyin Pavlovics nagyherceg, 427: I. Sándor, 428: I. Miklós, 445: Sztanyil novgorodi polgár, 447: Jarkova, 448: Mihajlov, a kincstár őre, 452: Fjodor Polikarpov-Orlov, Lavrentij Zizanyij, Meletius/Meletij Szmotrickij, Karamzin, 470: Novgorod, 471: Demetrius Grabovský/Dimitrij Grabovszkij, egy közelebből meg nem nevezett moszkvai házaspár, 473: Nahida Csernyikova nyikityini leány, 481: Kozma Minyin, Dmitrij Mihajlovics Pozsarszkij herceg, Artamon Szergejevics Matvejev, 483: Uglicsi Dimitrij, 496: Peter Köppen, 503: Alekszander Danilovics Mensikov.

Lengyel (sziléziai): 398: Szent Kázmér, Szent Szaniszló, 399: Boldog Broniszlava, Wanda (Krak fejedelem lánya), 401: Krystyna Poniatowská, 405: Tadeusz Kościuszko, „Aranykezű” Zseliszlav, Vitéz Boleszlav/Boleszló, 411: trembowlai asszonyok, 414: Ignacy Krasicki, Franciszek Wężyk, Jan Kochanowski, Elżbieta Drużbacka, Nicolaus Copernicus, 423: Daniel Nikolaus Chodowiecki, 425: Stanislaw Jablonowski, Ossolińskiak, 438: Lubrański lengyel püspök, 452: Grzegorz Knapski/Cnapius, Samuel Linde, Onufry Kopczyński, Jan Potocki, 460: Wojciech Sadowski, 462: Zorian Dolęnga-Chodakowski, 464: Jerzy Samuel Bandtke, 466: Jan Siwecki, 472: Ana Glińska hercegisasszony, 474: Tizenkét lengyel nemesifjú, 482: Jan Skarbek, 494: Potocki jég alá fojtatott menyé, 496: Andrzej Kucharski, 503: Piast és felesége, Rzepicha, Nowicki citerás, Karol Józef Lipiński.

Szerb (illír): 398: III. István Uros, Szent Száva patriarcha, 399: Tarnovói Paraszkéva, Milica (Szent Lázár felesége), Szent Angyelia, 405: Erős Dusán/IX. Nemanjics István, 406: Bogdan Jug/Vratko Nemanjić, 414: Lukijan Mušicki, Anna Bošković, Julijana Radivojević, 416: Filip Sljepac, 422: Atanaszij Sztojkovics/ Stojković, 425: Obrenovićok, 443: Božidar és Vinčentije Vuković könyvkiadók, 450: Milić Jovanović, 452: Dositej Obradović/Obradovics Dositheus, Wuk Karadžić, 459: a Szerb Matica, 466: Josif Milovuk, Jovan/Ivan Pačić, 470: Montenegro, 471: Rovin János, [Desszor] Sára, 478: Goluban, Milutin.

Horvát (dalmát, illír): 400: Szent Jeromos, IV. János pápa, 402: Szent Pál apostol, 403: Szent Iván remete, 405: Az öt horvát fivér, 411: Tuga és Buga, Marula, 414: Ivan Gundulić, Andrija

Kačić Miošić, 423: Andrea Schiavone/Andrija Medulić, 429: Joachim Stulli/Stulić 442: Tituš Brezovački, Kussevich József Josip Kušević, 452: Bellosztenecz János/Ivan Belostenec, 460: Ljudevit Gaj, 470: a Ragusai Köztársaság, Giunio Palmotta/Junije Palmotić 472: Vukasović (katona), 478: Cserenkó Ferenc/Ferenac Črenko, 480: nyugat-magyarországi horvát menyecskék.

Szlovén: 414: Valentin Vodnik, 423: Anton Janša, 452: Peter Dainko/Dajnko, 464: Jernej Kopitar.

Ó- és protoszláv: 402: Szent Cirill, Szent Metód, Svarun, 410: Alekszander bizánci hadvezér által meggyilkolt szlávok, 413: Mezamir, 423: Metód ikonfestő, 446: Orgonafűjtató szlávok Konstantinápolyban, 478: Magyarországi György/Jiří z Uher, nagy-morvák: 413: Laborc, Hung várának ispánja, Zobor.

Németországi szlávok (Elba-menti, lausitzi, mecklenburgi és rügeni szlávok): 405; Niklot, 413: Boz (ant király), 422: Ernst Florens Friedrich Chladni, 454: Johann/Jan Theophil Ast, M. Adam Zacharias Schirach, Georg Kneschke, Jahann Christian Bulitius, Johann Mosig, Johann Georg Bähr, Georg Matthäi, Michal/Michael Frenzel/Frenzel/, Abraham Frenzel/Frenzel, Jurij/Georgius Hawštyn, Augustinus Swótlík/Swětlik, Johann Choinanus Cothusiensis, Johann Janieschge/Jan Janíšek néven Christian Henning, 467: Amalie és Karoline Schmidt (Szlávia leányának húgai), 495: Az utolsó rügeni szláv asszony 512: obodriták.

Nem szlávok a Szláv Mennyországban

Germán, német: 402: Szent Amand, Szent Brúnó, 404: Bambergi Szent Ottó, 421: 4 Friedrich Wilhelm Herschel, 462: Andreas Gottlieb Masch, Martin Friedrich Arendt, 466: Heinrich Clemen, 486: Helmold, Merseburgi Thietmar, Jordanes, Hans Ungnad, Christian Henning, Jacob Grimm, Johann Severin Vater, Johann Peter Kohl, Johann Christoph Adelung, August Ludwig von Schlözer, Johann Wolfgang von Goethe, Wilhelm Gerhard, Thérèse Albertine Luise von Jakob.

Bizánci (görög): 402: Anna (II. Baszileiosz bizánci császár nővére), 430: Jusztiniánosz, 421: Ptolemaiosz, 490: Konstantinápolyi Nikétasz, Anna Komnéné, Kaiszareiai Prokopiosz, VI. (Bölcs) Leó, Hitvalló/Homologétész szent Theophanész, Theophülaktosz Szimokattész, Geórgiosz Kedrénosz, Menandrosz Protektor.

Magyar: 439: Báthory István, Bihari János cigányprímás, 440: Fejes János kishonti nemes, 441: egri leányka (Jan Talafús szerelme).

Francia: 421 René Descartes, 433: Arquieni Mária Kazimiera.

Angol: 421: Isaac Newton, 486: John Bowring.

Olasz: 487: Alberto Fortis (velencei abbé), VIII. János pápa, VI. Kelemen pápa, II. Piusz pápa.

Dán: 421: Tycho de Brahe.

Osztrák: 429: I. Ferenc császár.

Svéd: 430: Krisztina királynő.

Japán: 437: a japán császár.

Kína: 437: a kínai császár.

Román (havasalföldi): 449: I. Gergely Ghica fejedelem.

Maronita: (486) Giuseppe Simone Assemani.

Török: (491) Musza, I. (Villám) Bajazid, II. Bajazid, I. Szelim, I. Murád, II. Murád, I. Szulejmán, II. Szulejmán, I. Mehmed, II. (Hódító) Mehmed.

Litván, Lett, kur, finn: 492: szereplők megnevezése nélkül.

Zsidó: 493: Eszter (III. Kázmér szeretője).

Cigány: 514: Kálo.

5.6.2. A Szláv Pokol nemzetiségi összetétele

Az *Acheron* című énekben az európai történelemnek mintegy egy évezrednyi időszaka jelenik meg, és a hozzá kapcsolható események és történelmi személyek közül azokat helyezi a lírai elbeszélő a pokolba, akiket valamilyen szempontból a szlávság ellenségeinek tart. A legtágasabb időhatárok között a germán/német elem mozog: Ottó korától egészen a jelenig terjedő időszakban a német történelem, kultúra és tudomány számos jeles személyisége szerepel a huszonnégy versben, és ezáltal a *németek* alkotják a legnépesebb nemzetiségi csoportot ebben a földöntúli énekben.

A felütést Szent Bonifác (531) krónikáiról alakjának megidézése adja, majd őt követi a koraközépkori szláv–germán küzdelmek számos történelmi figurája, többek között Gero szász keleti örgróf (566), a szláv gyerekeket kutyáikkal halálra marcangoltató Dagobert és a frankok törzse (567), a balti szlávok vesztét okozó Daso rablólovag (569), valamint a „hadaró”-szonettben (558) a szlávokat gyilkoló német fejedelmek: I. (Medve) Albert, Oroszlán Henrik és Madarász Henrik. A német történelmi körkép a nagy-morva hagyományból ismert német hittérítéssel folytatódik. Wicing (533) és a salzburgi érsekek (534) is a szláv liturgiával szembeni fellépésük miatt kénytelenek bűnhődni a Szláv Pokolban.

A német szonettek jellemzője, hogy a lírai elbeszélő gyakorta gyűjtőfogalmakkal fejezi ki mondanivalóját, azaz a kijelentések emberi csoportokra vagy egy egész közösségre vonatkozhatnak. Teljes városok süllyednek el a pokol fenekén a Hanza-városok szonettjében (570), és kollektív büntetésben részesülnek a magyarországi német lakta városok, Selmecebánya (571) Körmöcbánya (572), Dobsina (573) és Lőcse (574) lakosai, akárcsak a Keresztes Urak Rendje (602).

Önálló és számát tekintve is jelentős csoportot alkot a német tudományosságot képviselő tizenhét tudós és történész. Az orr-sonettek közül (528, 529) Hacquet, Meinert, Bisinger, Luden és Glatz, valamint a Szláviát gyalázó németek közül (586) Pölitz, Rotek, Ludwig, Neumann, Kreil, Crome, Detrich Stade és Trenk kap komoly büntetést szlávellenessége miatt. Gebhardi lüneburgi történészt (589), Uhl történelemprofesszort (591), Müller düsseldorfi történetírót (588) és egy anonim bécsi recenzenst (593) is a Szláv Pokolban találunk.

Az egyházi életről két szonett erejéig emlékezik meg Kollár: Richter, lausitzi evangélikus lelkész (599), valamint a pesti szlovák nyelvű liturgia ellenzői (559, 560) együttesen zárják azon németek sorát, akik a szlávsággal szembeni bűneik következtében kerültek pokolra.

Az *Acheron* c. ének második legnagyobb etnikai csoportját a *magyarok* alkotják, akik 12 szonettel szerepelnek a pokol énekében. E csoport tagjaira az jellemző, hogy nagymértékben kötődnek egyrészt a magyar államisághoz (fejedelmekről, királyokról, krónikáirókról van szó), másrészt olyan magyar alakok szerepelnek bennük, akik Kollár pesti kortársaiként vitába keveredtek a szlovák lelkésszel. A sztyepei, szkíta, nomád vagy mongol gyűjtőnév a kor szláv irodalmában – nem utolsósorban a magyar történetírás hagyományának köszönhetően – a magyar szinonimájaként szolgált. Ezért került sor arra, hogy a sztyepei uralkodók szonettjében (558) egyszerre szerepel Batu kán és Árpád, valamint ez utóbbi házából származó Ilona, Zvonimir horvát fejedelem özvegye (536). Hasonlóképpen ebben az énekben kap helyet Corvinus Mátyás (530) is. A magyar uralkodók érdekeit kiszolgáló krónikáirók közül Thuróczy János (587) és Anonymus (594) szenvednek hazug állításaikért a Szláv Pokolban. Kegyetlensége miatt Báthory Erzsébetet (610) falazzák be, Patachich kalocsai érseket (554) pedig szerbellenessége miatt vetik pokolra. A „tót nem ember” szólás névtelen magyar kiötlőjét (583) és Láng magyar színészt (601) nemzeti gyalázkodás miatt büntetik. A gyilkos katonának (584) egy szlovák tutajos élete szárad a lelkén. A Kocúrkovót magyarosítók szonettje (580) pedig Ján Chalupka szlovák drámáiró azonos című művének kontextualizálásával ad hírt az *Acheron* partjára került magyarokról.

A harmadik legnagyobb etnikai csoportot a *franciák* és *belgák* alkotják, akik öt szonettben szerepelnek. Napóleon (563) és varsói francia nagykövete (586) bűnhődik szlávság-ellenes

tettéért a pokolban. Az első orr-szonettben (528) Hacquet mint francia származású osztrák botanikus és néprajztudós szerepel. Lamormaini jezsuita (551) II. Ferdinánd gyóntatójaként, Guovirer francia nemesember (611) pedig egy pápa leányának megrontójaként került az alvilágba.

Bizánc négy szonettel szerepel az *Acheron* c. énekben, amelyek a kelet-római birodalomnak a szlávokhoz, illetve a szláv liturgikus nyelvhez való viszonyát dolgozzák föl. II. Jusztiniánosz (544) császár a Kis-Ázsiába telepített szlávok tengerbe öletéséért lakol, II. Baszileiosz császár (596) tizenötezer bolgár megvakíttatásáért felelős. A thesszaloniki zsinat (535) szláv liturgiaellenességéért bűnhődik, Euphemius (595) pedig egy gúnyverse miatt, amelyet a császár szláv menyéről írt.

A *svédek* két szonettel szerepelnek: III. (Vasa) Zsigmond lengyel király (592) azért, mert helytelenítette fia lengyelbarát érzelmeit, a svéd és szász katonáknak (575) pedig lakolniuk kell, mert a harmincéves háború idején kirabolták Prágát.

A *török* szultán (564) a szerb királylányt, Milevát kényszerítette arra, hogy félmeztelenül szolgáljon föl a rigómezei csata utáni győzelmi lakomáján. Damaszkuszi Izmail basa (565) a szlovákoknak oly sok szenvedést okozó 1663-as felső-magyarországi hadjárata miatt került pokolra.

Az *angolokat* a pánszlávizmus veszélyét hirdető Paget János és Miss Julia Pardoe (620) jeleníti meg. A *dánokat* Gottfried király (568), az *olaszokat* Casanova (597), a *cseheket* Koniáš (550) jezsuita prédikátor, a *románokat* pedig Eftimie/Euthim Murgu pesti ügyvéd (590) képviseli egy-egy szonettben.

5.6.3. Összefoglalás

A fejezetben a *Szlávia leánya* két földöntúli énekének együttes bemutatására törekedtem. A tárgyalás során figyelmemet először a Szláv Pokol és Mennyország szerkezeti és topikus összefüggéseire irányítottam, amelynek során rávilágítottam azok dichotonomikus jellegére és a szláv nemzeti emblematizmusban betöltött szerepére. Ezek után került sor a két ének tematikus vizsgálatára, amely legfontosabb szempontjának a nemzetiségi hovatartozás bizonyult: e szempontnak köszönhetően részletes képet kaphattunk a szláv nemzeti emblematizmus eszkatologikus vonatkozásairól, és vázolhattam a két énekre jellemző nemzetiségi térképet. Az utóbbival kapcsolatos egyik legfontosabb megállapításom, hogy az egyes szláv törzsek szerepeltetésénél Kollár leginkább a cseheket és a szlovákokat részesítette előnyben, ugyanakkor a többi szláv törzs (orosz, lengyel, illír) bemutatásakor is alapvetően a szláv kulturális és történelmi egyensúly megteremtésére törekedett. Ehhez kapcsolódik az a

megfigyelés is, hogy a szerző a csehek és a szlovákok nemzetiségi ellenfeleit, azaz a németeket és a magyarokat sújtotta leginkább komoly büntetéssel, azaz a kollári nemzeti emblematicus rendszerében mindkettő ellenkultúraként jelenik meg. E vizsgálatnak köszönhetően föltárultak a szláv nemzeti emblematicus kollári vonatkozásainak legfontosabb jellemzői, mindenekelőtt a szláv nemzettel kapcsolatos bűnök és erények rendszere is.

6. Lethe – a Szláv Mennysország

6.1. Religio duplex/triplex

A *Szlávia leánya* 1824-es és a földöntúli énekeket tartalmazó 1832-es kiadása közötti különbségekről már több szempontból szóltam az előző fejezetekben. Megállapítottam többek között, hogy a földöntúli énekekkel az eredeti három, a címét közép-európai emblematicus folyókról kapott énekből álló mű olyan dimenzióval bővült, amely eszkatologikus jelleget kölcsönzött az új kiadásnak: vagyis az első három énekben megfogalmazott témák, köztük a viszonzatlan szerelmi érzés és a szláv nemzeti múlt és jelen problémája a költői imagináció által egyfajta szakrális térbe került. E tér szakralitásának természete számos kérdést fölvet, amelyek közül ebben az alfejezetben csupán kettővel fogunk foglalkozni. Az említés szintjén marad egyelőre a szóban forgó földöntúli világ diszkurzív jellege, azaz hogy nem véglegesen lezárt, nem állandósult elvek alapján megszervezett imaginárius világ bemutatásáról van szó, hanem a költői életmű során a Szláv Pokol és Mennysország folyamatosan változik, egyre újabb elemekkel bővül, valamint az is folyamatos diszkusszió tárgya, ki milyen cselekedetért került ebbe vagy abba a világba. Ennek egyik következménye, hogy e világok bizonyos szempontból átjárhatóak. E tény is a transzcendens énekek azon további jellegzetességére irányítja a figyelmet, hogy a Szláv Mennysország és Pokol abszorbeálja magába mind a világit, mind pedig a szentségit. Emblematicus ebből a szempontból Szlávia istennő és leánya dualisztikus uralkodása, hiszen egyikük az isteni, míg másikuk a profán világot képviseli e kettős térben. Hasonló kettősség figyelhető meg a transzcendens énekek egyéb szintjein is: a mitologikus és valóságos alakok keveredésében, a földi és túlvilági reáliák megjelenítésében, a menny és a pokol reális térként való szcenírozásában. Mindezen jellegzetességekre való tekintettel célszerűnek látszik tehát a *religio duplex* fogalmának alkalmazása, amellyel Jan Assmann az egyiptomi vallásosságnak az európai felvilágosodás horizontján feltűnő képe kapcsán operál,

és megkísérli általa leírni a kor vallásosságának kettős természetét.⁵⁰⁵ A kinyilatkoztatott és a természeti vallásosság kettőssége ugyanis utat talált a nyugat-európai felvilágosodás gondolatrendszerébe, amelyet magukévá tettek a kor közép-európai, így magyarországi képviselői is. Igaz ugyan, hogy az egyiptomi vallásosság és írásbeliség kettős természetéről szóló nyugat-európai diszkusszió jelentős mértékben elhalványodott térségünk kulturális életében, hiszen a közép-európai nemzetek egyéb problémákat fontosabbnak találtak, ám egy alapvetően új elem, a nemzeti gondolat becsatornázásával a kettős rendszerbe valójában újabb harmadikkal bővítette a kettős vallásosság rendszerét. A *religio duplex* gondolatát e bővítésnek betudhatóan a Közép-Európára jellemző *religio triplex* váltotta föl, amelyben a kinyilatkoztatott és a természeti vallásossághoz egy új jelenség, mégpedig a nemzeti fenomén szakralizációja is társult. E hármas vallásosság egyik legtipikusabb cseh és szlovák művészi megnyilvánulási formájának tekinthetjük Kollár költői művének földöntúli énekeit, amelyekben a nemzeti szakralizációja a kinyilatkoztatott és a természeti vallásosság grádicsára lépett.

A *religio triplex* természetes módon kötődik a lírai alanyhoz, amelynek szerepei e vonatkozásban is árulkodóak. Dolgozatom elején már foglalkoztam a lírai alanyhoz köthető költői szerepekkel. Most abból a szempontból elevenítem föl a témát, hogy megkülönböztessen három, egymásra épülő és egymást kiegészítő réteget. A kollári szerepvállalások első réteget a teológus-lelkipásztoré adja, aki legnyilvánvalóbban elsősorban egyházi prédikációiban és vallásos tárgyú írásaiban van jelen – elsősorban mint a kinyilatkoztatott vallás letéteményese, ám a *Szlávia leánya* lírai alanya is gyakran stilizálja magát az említett szerepbe. A következő, második rétegben a lírai alanyt a felvilágosult gondolkodóval megegyező szerepben látjuk, aki az értelemre mutatva és a racionalista teológia követőjeként például Benjamin Franklin példáját idézi meg vagy előszót ír a selyemhernyó-tenyésztésről szóló ismeretterjesztő könyvecskéhez, hogy személyesen is hozzájáruljon az alföldi szlovákság gazdasági gyarapodásához. A szerepek harmadik rétege a nemzeti ügy védelmezőjének alakjához kapcsolódik, aki e világi fenomén szakralizációjának gesztusaival készíti elő a romantika lánglelkű apostolainak szerepkörét a magyarországi nemzeti irodalmakban és kultúrákban. A nemzeti ügy érdekében harcba szálló költő, kulturális programíró és szerkesztő egyaránt számos esetben stilizálja magát prófétai szerepbe, amikor úgy véli, hogy 19. századi *defensor fidei*-ként meg kell védelmeznie nemzetét a valós vagy vélt támadásoktól.

⁵⁰⁵ Jan ASSMANN, *Religio duplex. Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, é.n. [A magyar fordító copyrightja 2013], 11-22.

6.2. Trauma, jóvátétel és az ének egyéb újraolvasási lehetőségei

A földöntúli énekek dichotomikus rendszerében a Szláv Mennyország, amely megelőzi a szlávság ellenségeinek bűnhődését bemutató *Acheron* c. ének, pozitív nemzeti alternatívát kínál mindazok számára, akik a modern szlávság nemzeti ügyét képviselik. Vagyis a lírai alany a Szláv Mennyországban a nemzeti érzéseikben megbántott, a nemzeti küzdelmekben megfáradt szlávok elit közösségét mutatja be, ahol a jó célért küzdők végre elnyerik méltó jutalmukat. A *Lethe* c. ének központi fogalompárja tehát a trauma és a belőle fakadó jóvátétel, amely köré szerveződik az ének költői narrációja és motívumrendszerének jelentős része is. A trauma megélése olyan érzelmek költői megjelenítésében érhető tetten, mint a sérelem, amely a múlt és a jelen horizontján egyaránt mártíriumként értelmeződik. Az eredendően a kereszténységhez kapcsolódó mártírumság azonban, a *religio triplex* elméletének jegyében, rendszerszerűen vonatkoztatható a nemzeti fenoménra is. Ily módon a nemzethez kapcsolható traumatikus élmények földolgozásának, jóvátételének eszköztára is a keresztény/keresztyén hagyományból származik, azzal megegyező vagy ahhoz hasonló elemeket tartalmaz.

Az énekekben ugyanakkor kitapinthatóan jelen vannak olyan, az elszenvedett traumák földolgozásának híján állandósult negatív érzelmek is, mint a düh, a gyűlölet vagy az engesztelhetetlenség, amelyek természetes helye inkább a Szláv Pokol énekében volna. A két földöntúli ének szoros összetartozása, dichotomikus kapcsolatrendszere azonban abban is megnyilvánulni látszik, hogy a mennyországbeli énekekben időnként negatív, a pokolbeliben pedig pozitív érzelmi tartalmak is megjelennek. E keveredés jótékonyan hat a narrációra, amely ily módon színesebbé válik, mint például a Vitkovics Mihály nemzeti hovatartozásáról szóló szonett esetében a Szláv Mennyországban (420). A két transzcendens ének közötti kapcsolatrendszert az is erősíti, amikor egyazon esemény színét és fonákját is megjeleníti a lírai elbeszélő (például a prágai Velence nevű bordélyház lebontásához vagy Szent Borisz és Gleb mártíriumához kapcsolódva).

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a *Lethe* c. ének fölkinálja az újraolvasás számára azt a lehetőséget is, hogy 19. századi trauma-irodalomként interpretáljuk, amelynek keretében a vizsgálat kiterjeszhető a közösségi, nemzeti sérelmekre is. Hasonló újraolvasási lehetőségek nyílnak meg a szóban forgó éneken keresztül az alkotói szubjektum olyan jellegű letapogatására is, mint amilyenre az *Emlékek életem fiatalabb éveiből* című önéletírás kapcsán már részben sort kerítettünk. Az életsérelmek és az ezekhez kapcsolódó érzelmek a kollári személyiség egyik fontos nárcisztikus megnyilvánulási formája, amely a gyermekkori traumatikus helyzeteket, azaz a kiszolgáltatottság, a fölöslegesség és az üldözöttség érzéseit közösségi szinten kísérelte meg újratemetni... és gyógyírt találni rájuk, méghozzá a menny- és

pokoljárás segítségével. Mindezen szóban forgó sajátosságok inkább az alteritáshoz, semmint a modernitáshoz kötik a költői mű szóban forgó énekeit.

6.3. Ján Kollár és a filológia triplex

Kollár filológusi tevékenysége az elmúlt másfélszáz év cseh és szlovák tudományos recepciójának a perifériáján helyezkedik el. A probléma kettős abban az értelemben, hogy a kollári életmű filológiai vonatkozásai már a tudós életében is megkérdőjeleződtek, hiszen pályatársai tudományos munkásságának, elsősorban az őt időben megelőző Josef Dobrovský filológusi, Jernej Kopitar nyelvészeti és Pavol Jozef Šafárik történészi tevékenységének köszönhetően az általuk fölismert és közzétett szlavisztikai ismeretek alaposabb és főleg kritikusabb forrásfeltárássra és interpretációra épültek. Ez is egyik oka volt annak, hogy a kollári tudományosság – elsősorban annak imaginárius, olykor romantikus vagy délibábos vonásai miatt – fokozatosan zárójelbe került, majd a 19. második felében kiszorult nemcsak a tudománytörténeti, hanem az irodalomtörténeti recepcióból is. E kettős körülmény együttállása azzal a következménnyel járt, hogy az irodalomtudományi recepció szinte kizárólag a filológiai, régiségtani, nyelvészeti résztől megfosztott irodalmi szövegkorpuszra irányította a figyelmét, és ezzel beszűkítette, sőt kifejezetten monotematikussá tette annak interpretációs lehetőségeit is. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy ezzel hosszú időre megfosztotta magát a lehetőségtől, hogy érvényes megállapításokat tegyen a romantikus történettudomány és filológia Kollár által művelt tárgykörében.⁵⁰⁶

Kollár filológiai, etimológiai, nyelvészeti, régiségtani stb. tevékenységének természetére vonatkozó kijelentéseknek persze hosszú sora van, amelyek többsége azonban inkább részleges benyomás, semmint szisztematikus kutatás vagy tudománytörténeti alapvetés eredményeként született – éppen ezért ezeket most mellőzzük, hiszen szinte kínos azonossággal egyetlen körülményre utalnak, mégpedig hogy Kollár filológusként, régiségtudósként, nyelvészként hagyta magát elragadtatni hagymázás elképzelései által. Ugyanakkor szinte egyáltalán nem szentelnek figyelmet a kollári filológia összetettségének, és végképp nem annak a kérdésnek, hogy azt reálisan elhelyezzék a korabeli romantikus tudományosság közép-európai kontextusában. Még az olyan látszólag alapvető szaktanulmányok esetében is, amelyeket kifejezetten Kollár filológiai tevékenységének bemutatására törekednek, szembetűnő, mint

⁵⁰⁶ Vö. Emanuel RÁDL, *Romantická věda*, Praha, Laichter, 1918. – Rádl a 20. század eleji cseh kultúra egyik olyan tudósa és filozófusa, aki vitalistaként és a pozitívizmus kritikusaként hozzájárult a romantikus tudományosság rehabilitációjához. Rádl számos vonatkozási pontot kínált a cseh fenomenológiai filozófia legjelesebb alakjának, Jan Patočkának is a romantika újraolvasásához.

mondanak le a viszonylag teljes tudományos spektrum befogásáról, és a kollári életműnek csupán egy részterületre összpontosítanak.⁵⁰⁷

A kollári filológiára nézetünk szerint ugyanakkor hasonló hármastagozódás jellemző, mint a fentebb tárgyalt *religio triplex* esetében. A tudományos életmű elsősorban azon a Kollár által ismert és használt, az alteritásból származó források és tudományos munkák rétegén alapul, amelyet a későreneszánsz és a barokk tudományosságunk köszönhetünk. Ennek alapjául a szerző klasszikus latin műveltsége, a 17-18. századi forráskiadások alapos ismerete szolgál, amelyet rendkívül invenciózusan mutat be és interpretál: a kollári filológia rendkívül széles spektrumú, hiszen Assemanitól kezdve Bél Mátyáson át egészen a kortárs szláv filológia német, lengyel, orosz stb. legfontosabb eredményeire épít és gondosan hivatkozik. A kollári filológia második rétegét a felvilágosodás-kori tudományosság legújabb forrásai, valamint az empirikus megismerési módszer alkalmazása jelenti, amelynek köszönhetően a szerző kritikusan viszonyul mind az alteritáshoz köthető szövegkiadásokhoz, mind pedig az azokban taglalt megállapításokhoz és kommentárokhoz. Kollár számos esetben képesnek bizonyult az ellentétes tudományos álláspontokat konfrontálni, és nem minden alkalommal ugyan (lásd a glagolita és a cirill írás elsőbbségéről szóló vitát), de gyakran megelőlegezte a pozitivisták tudományosság empirikus alapokon álló későbbi következtetéseit (például a szláv eredetű magyar jövevényszavak esetében). Ugyanakkor azonban a kollári tudományos attitűdben, harmadik réteggént – az életmű időbeli előrehaladtával – egyre hangsúlyosabb helyet kapott a romantikus tudományosság,⁵⁰⁸ amely Közép-Európában jellemzően leginkább a nemzettel kapcsolatos prekoncepcióknak és elvárásoknak kívánt megfelelni. Így aztán a szláv nemzeti panteon építése, a nemzeti kulturális korpusz összegyűrése és annak művészi és tudományos reprezentációja háttérbe szorította a felvilágosodás racionalista alapokon álló módszertanát és eredményeit. Minden bizonnyal ez a tény, valamint a 19. századi pozitivisták tudományosság módszertani forradalma volt az oka annak, ami a kollári filológiára vonatkozó tudományos recepcióban a fent már jelzett, egyértelműen elmarasztaló, sommás ítéleteket eredményezett. Ezeknél azonban a kollári filológia nyújtotta kép jóval színesebb és összetettebb, amelynek illusztrálására az alábbi alfejezetekben teszünk kísérletet. Az elsőben a régiségek és a

⁵⁰⁷ Dvončová, tanulmányának átfogó címe ellenére, kizárólag Kollár nyelvtudományi munkáira koncentrált. Ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy Kollára nyelvészként jellemzőek a következő tulajdonságok: az „intellektuális fejlettség”, az „önálló vélemény megfogalmazása”, valamint az „új megfigyelések” képessége, ugyanakkor „nem hatol a dolgok mélyére” és „képzelt világba menekül”. Jana DVONČOVÁ, *J. Kollár filolog*, in *Jazykovedné štúdie* IX(1966), 148-168, 149.

⁵⁰⁸ CSÁSZÁRI Éva, *Etymologie ve službách ideje slovenské vzájemnosti v Kollárově dile* *Rozprawy počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*, in KISS SZEMÁN Róbert szerk., *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ*, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest, 2021, 141-150.

hamisítások átfedő halmazán igyekszünk bemutatni Kollár bonyolult viszonyát a filológiához, majd megkezdjük a *Lethe* c. ének szonettjeinek értelmezését és a hozzájuk fűzött magyarázatokban rejlő filológiai anyag különböző rétegeinek alapos föltárását.

6.4. A szláv régiséghamisítás és a kollári filológia

A régiség (csehül *'starožitnost'*) fogalmát abban az értelemben használom, ahogyan azt a közép-európai újkori tudományosságban a 18. század második és a 19. század első felében alkalmazták. Olyan 18. század előtti időkből származó szöveges vagy képi információt értettek régiségen, amelyet könyv, oklevél, kép, érme, szobor vagy bármilyen egyéb médium hordozott. A régiségek gyűjtése divattá is vált a szóban forgó korszakban, amelyet nemcsak arisztokraták és egyházi méltóságok, hanem gazdag polgárok, sőt egyházi és világi értelmiségiek is egyre nagyobb számban engedhettek meg maguknak. A leghíresebb régiségkollekciók, mint például a czartoryskiai vagy a széchenyiek gyűjteménye váltak később alapjává a közép-európai újkori múzeumi gyűjteményeknek. A régiségek gyűjtése egyúttal együttjárt a leírás és rendszerezés igényével is, amelynek legfontosabb szempontjává a nemzeti kultúra szerinti tematikus rendezés vált. Az összegyűjtött, föltárt és rendszerezett szláv régiségek szolgálták aztán anyagul a modern szláv nemzeti kulturális kánonok megképzéséhez. A szláv régiségek egyik jellemző újkori példája a reimsi *Szláv Evangeliárium*, amelynek Kollár és számos cseh és szlovák kortársa is kitüntetett figyelmet szentelt.⁵⁰⁹ A kutatás mai állása szerint az *Evangeliárium* a IV. Károly cseh király és német-római császár működéséhez kötődik, aki 1347-ben glagolita konventet alapított a prágai újvárosi Emmaus-kolostorban, ahová a horvátországi Pašman-szigetről és Zenggről (Senj) hívott bencéseket.⁵¹⁰ Minden bizonnyal e prágai újvárosi kolostorban készült el a szóban forgó evangeliárium 1395-ben mint egy korábbi horvát könyv másolata, amely a Krk-szigeti Omisaljából származott. E glagolita könyvet egybekötötték egy cirill betűs másik könyvvel, amely a 11. században, Kijevben keletkezett, Bölcs Jaroszlav fejedelem könyvmásoló műhelyében.⁵¹¹ Ezt a cirill betűkkel írott kódexet Szent Prokopiosznak

⁵⁰⁹ A reimsi Szláv Evangeliáriumról Kollár barátja, Šafárik is ejtett szót irodalomtörténetében: a rövid híradás két információt közöl, egyrészt, hogy a francia királyok rá esküdtek, másrészt, hogy eltűnt a francia forradalomban. Vö. [Pavol Jozef ŠAFÁRIK] Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen [Buda], mit kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826, 131.

⁵¹⁰ Ludmila PACNEROVÁ, *Česká varianta charvátské hranatě hlalohlice*, in *Slovo* (Zagreb) 44-46(1994-'96), 45-62.

⁵¹¹ „РСк належить до книгописної школи київського скрипторію Ярослава Мудрого (1025–1054), який характеризується виготовленням рукописів, ілюмінація яких знаходиться, за твердженням В. Пуцька, в руслі греко-східної художньої традиції, успадкованої від болгар.” Людмила ГНАТЕНКО. *Реймське Євангеліє – унікальна кирилично-лаголична писемна пам'ятка (палеографічно-кодикологічна)*, in *Реймське Євангеліє*. Видання факсимільного типу. Дослідження : у 2 т. К. : Горобець, 2019. Т. 2 : Дослідження. С.

tulajdonították, és IV. Károly ajándékként került az Emmaus-kolostorba, ahol kiegészítették a szóban forgó második, glagolita könyvvel. Az egybekötött *Evangelárium* első, cirill betűs része harminckét, míg második, glagolita betűs része hatvankét írott oldalból áll.⁵¹² A kódex meglehetősen viharos történetet mondhat magáénak, amelynek számos momentuma mindmáig tisztázatlan: 1419. október 16-án a huszitákhoz került. A 15. század közepén, miután Pogyebrád György elfoglalta Prágát és a kelyheseket eretnekké nyilvánították, véli Hanka, küldöttséget menesztettek Konstantinápolyba, amely ajándékként magával vitte az *Evangeláriumot* is. Nyikolajev és Bikinyina szerint az értékes kódexet Paleokappa bizánci életrajzíró 1546-ban magával vitte a Trentói zsinatra, ahol más értékes tárgyakkal együtt eladta Charles de Guise bíboros, reimsi érseknek (1524-1574).⁵¹³ Az érsek 1554 húsvétján a reimsi katedrálisnak ajándékozta, ahol ezek után, bár ez történetileg nem bizonyítható, állítólag francia királyok (IV. Károly, II. Henrik, XIII. Lajos, XIV. Lajos) esküdtek rá koronázási szertartásuk alkalmával a következő szavakkal: „Ainsi le jourons, voulons et promettons sur la sainte et vraie Croix et le saint Évangile touché.” A francia forradalom idején az evangelárium átmenetileg eltűnt, majd újra megkerült, ám bizonyos díszek elvesztek róla.⁵¹⁴ E szláv régiségről a 18-19. század fordulóján gyakran tudósítottak a közép-európai források, és ekkor indult meg a vele kapcsolatos tudományos diskurzus is. A számomra elérhető, korántsem teljeskörűen föltárt újkori nyomok a barokk tudományosság eredményeit a felvilágosodás korában is kamatoztató jezsuitákhoz vezettek. Franz Karl Alter (1749–1804) sziléziai születésű, Bécsben működő jezsuita tudós és Biblia-kiadó adott hírt *Érdekességek* című, 1799-es kiadványában a reimsi *Szláv Evangeláriumról*.⁵¹⁵ A bécsi jezsuita nézeteivel a cseh Josef Dobrovský szállt szembe, aki szerint az értékes könyv Szent Lajos király idején a francia hercegnő, Ilona szerb királyné

31–67 (Бібліографія Реймського Євангелія, с. 57–67) 31-67, 32. – Gnatyenko tanulmánya végén hosszú bibliográfiát közöl, amely a szövegkiadásokat és a legfontosabb szakirodalmat is tartalmazza 57-67.

⁵¹² A reimsi Szláv Evangelárium kiváló minőségben itt tanulmányozható: <https://www.bm-reims.fr/PATRIMOINE/doc/SYRACUSE/1866490/> Letöltés 2020. 05. 23.

⁵¹³ „При аббате Павле II 16 окт. 1419 г. Евангелие взято было Гуситами и у них хранилось 40 л(ет). Около половины XV столетия, когда по взятии Праги Георгием Подебрадским определением Флорентинского Собора чехи утравквисты объявлены были еретиками, снаряжено было посольство в Константинополь, а для лучшего успеха послано было в Константинополь и Эмаусское евангелие (= мысль Ганки).

Палеокаппа, живописец константинопольский, привез его с другими драгоценностями на Тридентский собор в 1546 г. и вместе с другими сокровищами продал Кардиналу Лотаринскому, который за дорогой переплет с частицами Св. Мошей и блестящими драгоценными камнями принес его в дар Реймскому собору, на этом Евангелии присягали при венчании короли Франции.” Г. А. НИКОЛАЕВ – У. И. БИККИНИНА, *Из наблюдений над языком Реймского Евангелия XI века (графика, орфография, фонетика)*. in Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание. Выпуск 4. Волгоград, 2005. 16--23.

⁵¹⁴ Vö. Vladimir HAWRYLUK, *Evangélaire slave de Reims dit „Texte du Sacre”*, Paris, Editions Beaurepaire, 2009.

⁵¹⁵ Franz Carl ALTER, *Philologisch-kritische Miscellaneen*, Wien, Trattner, 1799.

ajándékként érkezett Franciaországba.⁵¹⁶ Dobrovský e cikkében Alternak a *Magazin encyclopédique* francia utánközlésére hivatkozik, majd további német forrásként a göttingeni professzor, Johann Gottfried Eichhorn bibliai könyvekkel kapcsolatos sorozatára utal.⁵¹⁷ A szláv régiség létezését és népszerűsítését Schlözer is folytatta a kor tudományosságában rendkívül sokra tartott *Nesztor-krónika* kiadásában, méghozzá a következőképpen: „a szláv evangeliáriumnak, amelyre a francia királyok reimsi koronázásukkor esküdtek, különösen réginek kellett lennie: sajnos a forradalom eleji kannibalizmus következtében megsemmisült.”⁵¹⁸ Kollár valamennyiükre hivatkozik a *Szlávia leánya* 612. szonettjéhez rendelt magyarázatban, amely versében a sansculottokat és jakobinusokat azért küldi pokolra, mert akkori tudomása szerint megsemmisítették ezt a becses szláv régiséget.⁵¹⁹

A régiségek fontosságát jelzi a korban, hogy Kollár külön szonettet szentelt a szláv régiségeknek. A 462. számú versben ezek a régiségek egy nekik kijelölt helyen, a Szláv Régiségek Termében találhatóak, amelyet nyugodtan tarthatunk az első, szláv régiségeket bemutató virtuális múzeumnak. A versszituáció szerint a lírai alany, vagyis a Szláv Mennországban a *cicerone* feladatát végző Szlávia leánya először a Szláv Régiségek Termének gazdag arany és ezüst díszítését csodálatja meg az olvasóval, majd figyelme a kiállított érmék és fegyverek felé fordul (462, 5-8), amelyek közül azok szerzik a látogatóknak a legnagyobb örömet, amelyeken szláv feliratok olvashatóak (462, 14). A szláv régiségekkel foglalkozó gyűjtők és tudósok felsorolása a harmadik versszakban megy végbe bizonyítva ezzel Kollár jártasságát a velük foglalkozó szakirodalomban. Ezek közül az első Zorian Dolęga-Chodakowski (eredeti nevén Adam Czarnocki) (1784-1825) lengyel néprajztudós, régész és történész, aki a *Magyarázatok* szerint elsősorban a szláv mitológiával kapcsolatos régiségeket térképezte föl, és a szláv országokba tett utazásaihoz az orosz cári udvar háromezer ezüstrubellel járult hozzá.⁵²⁰ Az 1818-as megjelenésű *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem (A szlávorságról a kereszténység előtt)* című munkája fontos és sokat

⁵¹⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 495–496.

⁵¹⁷ „Eichhorn in der Allg. Bibl. Der Bibl. Litt. B. 10. S 530–534.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 496. – Eredeti forrás: Johann Gottfried EICHHORN, *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur 10.*, Leipzig, in der Weidmanschen Buchhandlung, 1800. – Kollár a forrás legfontosabb tartalmi elemeit megtartotta, néhány mondatot kihagyott, de egyébként szöveg híven közli a részletet.

⁵¹⁸ „Srow. Schlötzer, Nestor, I. S. 42.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 495. – Eredeti forrás: August Ludwig SCHLÖZER, *Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache: verglichen, von Schreibfeiern (sic!) und Interpolationen gereinigt, erklärt, und übersetzt, von August Ludwig Schlözer. Erster Theil. Allgemeine Einleitung in die alte Russische Geschichte und in die Nordische Geschichte überhaupt*, Göttingen, bei Heinrich Dieterich, 1802, 42. – Schlözer az információ közlésekor Alterra hivatkozik, Kollár pedig szó szerint átveszi azt.

⁵¹⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 494–495.

⁵²⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346.

hivatkozott munka volt a korszak tudományos életében.⁵²¹ Jankovich Miklós / Mikuláš Jankovič (1773-1846) a magyar felvilágosodás és reformkor jól ismert alakja, a *Tudományos Gyűjtemény* tudós szerzője volt, akinek Kollár szláv eredetét, valamint régiségeit, köztük „fölbecsülhetetlen értékű régiség- és érmegyűjteményét” (különös tekintettel a szláv feliratúakra) említi meg a *Magyarázatokban*.⁵²² Blecha prágai vaskereskedőnek csupán a vezetéknevét adja meg a szerző a *Magyarázatokban*, és mindaz, amit tudni lehet róla, annyi, hogy Kollár személyes ismeretséget kötött vele, valamint hogy cseh régiség- és érmegyűjteménnyel rendelkezett.⁵²³ Martin Friedrich Arendt (1773-1823) altonai születésű régész és régisegtudós elszlávósított végződésű névvel az utolsó alakja a szonettnek, akit közismert hontalansága miatt Kollár a *Magyarázatokban* Diogenészhez hasonlít.⁵²⁴ Arendt egyéb utazásait is felsorolva Kollár megemlíti még, hogy második itáliai utazása előtt Pesten is tartózkodott.⁵²⁵ Arendt tudományos tevékenysége elsősorban a germán és részben a szláv nyelvű rúnák összegyűjtésére és leírására irányult, Kollár a munkásságából az északi szláv vonatkozású írását emeli ki.⁵²⁶

A régiségekre vonatkozó több évtizedes – sokszor heves vitákkal kísért – gyűjtési, földolgozási és rendszerezési tevékenységnek köszönhetően valamennyi közép-európai nemzet létrehozta a maga sajátos régiségkorpuszát. Ezen az anyagon ment végbe egy olyan folyamat, amelynek során – a hozzájuk társított nemzeti tartalmaknak köszönhetően – strukturálódott a régiségek halmaza, és ezáltal megképződtek a modern közép-európai nemzetek kulturális kánonjai. Ezek a korban meglehetősen képlékeny, sőt számos szempontból amorfnak nevezhető kánonok azonban nem csupán komoly belső hiányosságoktól és feszültségektől voltak terhesek, hanem folyamatosan konfrontálódni kényszerültek más nemzetek hasonló képződményeivel is. A formálódó nemzeti kánonok belső (szerkezeti) feszültségei és külső (más rendszerekkel való)

⁵²¹ Nekem az 1835-ös kiadás állt rendelkezésemre: Zorian DOŁĘGA-CHODAKOWSKI, *Słowiań. szczyźnie przed chrześcijaństwem I, W. Surowieckiego zdanie o piśmie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskim i korespondencyi jego*, W Krakowie, Wydanie Ant. Zyg. Helela O. P. D., 1835.

⁵²² „má neocenitelnu Sbjrku starotin a mincj wšeligakých, mezi nimi mnohé i ruské, polské, české, serbské, ze slawskýmí nápisý” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346.

⁵²³ *Uo.*

⁵²⁴ „tento ustawičně putugjej antikwář žil i zemřel gako Diogenes, bez gménj, bez vlasti, bez rodiny, nemév žádné giné náruživosti mimo lásku ku starotinám zwlášťe runským nápisům, / kde ovšem mnoho nowého odekryl” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346-347.

⁵²⁵ „Byl w Italii, w Pařžji, we Spanielsku tjm cjlem. Gda po druhý kráte do Italie pěšky, zderžowal se za čas i w Pešti, špatně oděný, knihy a rukopisy mezi tělem a košilj nose - spáwal najčestěji pod křowinaw, aneb stromem u poli, aneb byloli deštiwo, pod mostem; zemřel r. 1824 w blzkosti Benátek.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 347.

⁵²⁶ „Grossherzoglich-Strelitzisches Georgicum [egyész források szerint Georgium – K.Sz.R.] *Nord-Slawischer Gottheiten und ihres Dienstes; aus der Urbildern dargestellt von M. F. Ahrendt, Nordischer Alterthumsforscher aus Altona, Minden, 1820.*” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 347.; – Kollár Gustav Thormod LEGIS, *Die Runen und ihre Denkmäler*, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1829, c. műve 41. oldalán idézi Arendt szóban forgó munkáját azzal a lapalji megjegyzéssel, hogy a könyvért köszönetet mond Dobrowskynak, mert Arendt művét csak a szerzőtől személyesen lehetett megvásárolni.

konfrontációi szolgáltatták az alapját a legtöbb régiségtani vitának, amelyek többek között rávilágítanak a kánonok egyéb jellemzői mellett (képlékenység, külső és belső feszültségek) egy további, kulturális korszakoktól független jellemzőjére, a temporalitására. Vagyis arra a tényre, hogy a kánonok időben folyamatosan változó rendszerek, amelyek állandó mozgásban vannak.⁵²⁷ A kánonképződés tehát meglehetősen bonyolult, nehezen leírható folyamat, és nem kevésbé az a modern közép-európai kulturális kánonok *Gründerzeit*-ja is,⁵²⁸ amelynek egyik fontos alakjává vált Ján Kollár.

A régiségek újkori fölértékelődésével párhuzamosan nőtt azonban a hamisítás veszélye is. A hamisítás újkori hermeneutikai értelemben támadás az *igazi* ellen. E megközelítésben a hamisítás nem csupán egyfajta tagadási aktus, amely létrehozza az igazi–nem-igazi bipolaritását, hanem annak variánsát megteremtve zavart okoz az *egészben*. A hamisítások okai között, Radnóti Sándor szerint, előkelő helyen áll az anyagi haszon reménye, az önálló művek sikerének a hiánya, a harag a kánonképző rendszerrel szemben vagy egyszerűen az imposztorkodás öröme.⁵²⁹ A fenti készítéseket azonban újszerű elemként egészíti ki a 18. és 19. század fordulóján a nemzeti ügy szolgálata: a hamisítások létrehozása és az általuk hordozott hamis információk buzgó terjesztése és beépítése a nemzeti kulturális kánonba olyan elem, amely a szláv régiséghamisításban is kitüntetett helyet foglalt el. A hamisítvány tehát a nemzeti emblematicus szabályszerűségeit követve beépült a szláv kulturális kánonba, annak szerves részévé vált.

Joggal vetődik tehát föl a kérdés, miért éri meg beépíteni egy hamisítványt a kánonba? Hiszen az mint támadás az igazi ellen veszélyezteti az egész rendszer igaz voltát és rendszerszerűségét. Ennek a jelenségnek a kapcsán vissza kell nyúlnunk a hamisítás főntebb már tárgyalt jellemzőjéhez, a temporalitáshoz, amely alapvetően hozzájárul a filológiai igazság napvilágra kerüléséhez. A hamisítás mint megtévesztő technika ugyanis éppúgy történetiséghez kötött, mint bármi egyéb evilági létező. A hamisított régiség ugyanis alapvetően annak a tárgyasulása, amit a hamisító képzel vagy gondol a régiségről. Ennélfogva a hamisítvány nemcsak az elképzelt múlt jellemző vonásait, hanem a hamisító és a hamisítás korának jegyeit is magán

⁵²⁷ Átfogóan a témáról vö. Jan GORAK, *The Making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea*, London and Atlantic Highlands, NJ, The Athlone Press, 1991.

⁵²⁸ A kánon általános tárgyalásához és annak lengyel vonatkozásaihoz vö. Henryk MARKIEWICZ, *O literárních kánonech*, in *Aluze* 10(2007), 3. sz., 63-73.; Az alapvető nyugat-európai szövegek magyar fordítását vö. ROHONYI Zoltán, szerk., *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 2001.; Cseh vonatkozásait lásd Stanislava FEDROVÁ – Milena VOJTKOVÁ szerk., *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Hodnoty a hranice*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006.

⁵²⁹ Vö. RADNÓTI Sándor, *Hamisítás*, Budapest, Magvető, 1995. – Különösen a *Hamisítástörténet műfaja* c. fejezettel a 31-54. lapokon.

viseli.⁵³⁰ Ez adhat magyarázatot arra, hogy az ügyes és képzett hamisítók viszonylag könnyen megtévesztik a kortársaikat, akik nemritkán lelkesen fogadják hamisítványaikat, hiszen abban a múlt és a jelen számukra releváns komponensei elegyednek. Jó példával szolgál erre a *Királyudvari (Dvůr Králové)* és *Zöldhegyi (Zelená Hora)* kézirat cseh recepciója, amely másként látszódott a felvilágosodás racionalitásának nézőpontjából és másként a romantika túlfűtött historizálásának fénytörésében. Az első megismerési horizonton Josef Dobrovský helyezkedett el, aki számára – egy előző kor tudományfilozófiai nézőpontjából szemlélve – nyilvánvaló volt a *Kéziratok* hamisítvány volta. A másik pozíciót a kortárs romantikus nemzedék képviselői foglalták el, akik boldogan üdvözölték a *Kéziratok* váratlan „előkerülését” a koraközépkori cseh történelem homályából. A szóban forgó hamisítvány hamisítvány volta tehát az idő tengelyén hátrébb mozdulva még látszódott, a kortársak számára azonban láthatatlan maradt, majd pedig ugyanezen a tengelyen előrehaladva a *Kéziratok* hamisítvány-jellege ismét nyilvánvalóvá vált.

A temporalitással összefüggésben egy további fölismerés is körvonalazódik, mégpedig hogy a szláv régiséghamisítások esetében a hamisítás tényét minden esetben megelőzte egyfajta tökéletlenség- vagy hiányérzetből fakadó trauma, mégpedig hogy a kánonképzők hiányosnak érezték nemzeti kultúrájuk szerkezetét, amit *mindenáron* orvosolni igyekeztek. Ebből pedig az következik, hogy a szláv régiségek hamisítása éppúgy a modern nemzeti kultúrák megképzésének szolgálatába állított, mint a nemzeti emblematizmus sok egyéb más legitim tudományos és művészi eszköze. Ezek után joggal merül föl a kérdés, jó és szükséges volt-e a szláv régiségek hamisítása? A problémakört lezárni szándékozva azt válaszolhatjuk erre, hogy a hamisítás mint az *igazi* elleni támadás hagyományosan és általában véve természetesen rossz, ám a kérdés bonyolultságára mi sem jellemzőbb, mint hogy a vizsgált régiséghamisítások és a modern nemzeti kánonok vonatkozásában kimutatható bizonyos retrospektív történeti *szükségyszerűség*. Ahhoz ugyanis, hogy egy struktúra létrejöhessen, gyakran van szükség indikátorokra és/vagy segédeszközökre. A közép-európai szláv régiségek hamisításának szükségyszerűsége leginkább talán azzal az építészeti hasonlattal világítható meg, hogy egy boltív fölépítéséhez többnyire szükséges egy álboltív, amely az igazi boltozat zárókövének behelyezése után *kockázatmentesen* eltávolítható.

Az alábbiakban további példák mutatjuk be a szláv vonatkozású hamisítások és régiségek egymást átfedő halmazát, amelyeknek propagálásában és interpretálásában Kollár is aktívan részt vett.

⁵³⁰ Vö. SZILÁGYI János György, „*Legbölcsebb az idő*”, in Uő, *Szirénzene*, Budapest, Ozirisz, 2005, 145-175. – Különösen a *Meditáció* c. fejezettel a 167-175. lapokon.

Az idegen hamisítás szláv domesztikálásának formájával szolgál a *Prillwitzzi idolk* esete. A németországi Mecklenburg tartomány egyik városa, Prillwitz arról híresült az 1760-as években, hogy közelében szláv idolkat találtak. Az idolkoknak mint régiségeknek kitüntetett szerep jutott az újkori nemzeti kulturális kánonokban. A kisplasztikáknak ezt a fajtáját ugyanis valamely nép kereszténység előtti őstörténetéhez vagy koraközépkori történetéhez kötötték, és kultikus tárgyként a romlatlan nemzeti géniuszt voltak hivatva megtestesíteni. Az újkori német és szláv kultúrák művelői számára a szláv törzsek kereszténységet megelőző pogány hitvilága, szokásai és mitológiája nagy csáberővel bírtak.⁵³¹ A németországi asszimilálódott szláv törzsek története ugyanakkor a koraközépkori krónikáknak köszönhetően viszonylag jól dokumentálható volt, nyelve és kultúrája pedig, az újkori német tudományosságnak hála, meglehetősen földolgozottnak bizonyult.⁵³² Nem véletlen, hogy Kollár azokat a német tudósokat, akik a szláv régiségekkel, többek között az Elba-menti, a poroszországi, a rügeni szlávok vagy a mecklenburgi obodriták egykori anyagi és szellemi kultúrájával foglalkoztak, fölvette a Szláv Mennyországba (1852, 455). Az elsüllyedt Atlantisz mitikus szláv variánsáról van tehát szó, amely számos formában megjelent a kor kulturális és tudományos életében.

Az idolk története szorosán összefügg Andreas Gottlieb Masch (1724-1807) evangélikus lelkész és történész tudósi munkásságával, aki a *Prillwitzzi idolk*-at leírta és publikálta.⁵³³ A több mint hatvan bronzszobor fokozatosan került elő egy neubrandenburgi aranyműves családnak köszönhetően. Az idolk a Sponholz-családhoz tartozó, a Tollerzensee melletti földterületeken bukkantak elő nagyobb számban azok után, hogy az első darabokra fölfigyelt az aranyműves-házban látogatást tevő helyi orvos, Hempel (akinek csak a vezetéknevét őrizte meg a szakirodalom). A teljes kollekción ezek után Andreas Masch szuperintendens vásárolta meg Carl von Mecklenburg herceg megbízásából, aki azt megtette gyűjteménye legjelentősebb

⁵³¹ Az idolk valódisága körüli tudományos vita összefoglalását, különös tekintettel Kollár részvételére vö. Peter PODOLAN, *Práca na Bohoch z Retry* in Tatiana IVANTYŠYNOVÁ, Peter PODOLAN a Miriam VIRŠINSKÁ, *Bánsnik a mesto: Viedenské roky Jána Kollára*, Bratislava, Pro História, 2013, 92-104.

⁵³² Samuel GROSSER, *Lausitzische Merckwürdigkeiten Darinnen von Beydem Marggraffthüern in fünf unterschiedenen Theilen von den wichtigsten Geschichten*, Leipzig und Budissin, Verlegts David Richter, 1714.; [Georg MATTHÄI], *Wendische Grammatica, Welche In deutscher Sprache abgefast, nach dem neu-inventirten Principio und leichtesten Wendischen Schreib-Art und Budißinischen Dialecto mit Fleiß eingerichtet, und nicht allein mit nützlichen Anmerckungen, Schematibus, Paradigmatibus und Exemplis auffß deutlichste erkläret; Sondern auch zu mehrern Nutzen mit einen deutschen und wendischen Register zum Nachschlagen versehen worden*, herausgegeben von Georg Matthaei, Diener am Worte Gottes in Calm, Budissin, Verlegts David Richter, 1721.; George M. KÖRNER, *Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache und ihrem Nutzen in der Wissenschaften*, Leipzig, gedruckt bey Johann Gabriel Büschel, 1766.

⁵³³ Andreas Gottlieb MASCH – Daniel WOGEL, *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollerzensee. Nach den Originalien auf das genaueste gemahlet, und in Kupferstichen, nebst Hrn. Andreas Gottlieb Maschens, Herzogl. Mecklenb. Strelitzischen Hofpredigers, Consistorial-Raths und Superintendentens Erläuterung derselben*, herausgegeben von Daniel Wogen, Herzogl. Mecklenb. Strel. Hofmahler, Berlin, Gedruckt bey Carl Friedrich Rellstab, 1771.

ékességének. Masch egész életében kardoskodott az idolk eredetisége és szláv volta mellett: szerinte az idolk az obodrita törzs mitikus, elsüllyedt városának, Rhetranak a templomából származtak. (5. kép)

A *Prillwitz-i idolk* és az általuk képviselt, asszimilálódott németországi szláv törzsek 18. és 19. századi cseh recepciója rendkívül gazdag, amelyből most csak két mozzanatot emelek ki. Az első Josef Dobrovský személyéhez kötődik, aki ebben az esetben nem élt gyanúperrel, és a *Cseh nyelv és irodalom története* című könyvében adott hírt a *Prillwitz-i idolk*-ról: megnevezi Franz Sponholzot mint az idolk megtalálóját, datálja a szobrok előkerülését, valamint hivatkozik Andreas Masch *Die gottesdienstliche Alterthümer der Obodriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollensersee* c. munkájára.⁵³⁴ Ján Kollár Dobrovský nyomdokain haladva ad helyet a Szláv Mennyország szláv régiségeket bemutató 462. számú szonettjében Maschnak, amely alkalmat kínál a számára, hogy átvegye Dobrovskýtól a fenti információkat. Kollár ugyanakkor minden bizonnyal nem Masch könyvéből merített közvetlenül, ugyanis akkor bizonyára megemlítette volna azokat a metszeteket is, amelyek a szobrok egy részét ábrázolják, és a könyvbe vannak bekötve, valamint bizonyára nem kerülte volna el a figyelmét, hogy az egyik emblemikus bronzfigura hátán a latin betűs *Rhetra* felirat is olvasható.

A *Prillwitz-i idolk* tehát alapvetően egy koraközépkori, pogány szláv mítosz német közvetítéssel történő újjáéledésének tárgyi bizonyítékai, amelyek a nemzeti ébredés korának évtizedeiben táplálták a pogány szláv kultúra magas anyagi és szellemi fejlettségének mítoszáit. Ráadásul a modernizálódás útjára lépő közép-európai szláv kultúrák a témát „készen” és „ingyen” kapták: éppen arról a kulturális területről érkezett, amelynek az expanziójával szemben leginkább védekezni kényszerültek ezekben az évtizedekben. Szláv szempontból paradox módon a *Prillwitz-i idolk* mítoszával ugyanaz a német tudományosság számolt le, amely egy évszázaddal azelőtt megteremtette azt. Hamisítvány voltuk mindenképpen kizáróan a 19. század közepén bizonyította a mecklenburgi régiségtudós és levéltáros Friedrich Lisch (1801-1883), akinek többek között az őskor kő-, bronz- és vaskorra való fölosztását is köszönheti a tudomány. Ily módon az eset a 18. század egyik legnagyobb régészeti hamisítványaként híresült el.⁵³⁵

⁵³⁴ [Josef DOBROVSKÝ] Joseph DOBROWSKY, *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, Prag, bey Johann Gottfried Salve, 1792, 31.

⁵³⁵ Az idolkat 2005-ben a Neubrandenburgi Múzeum bemutatta 2005. május 8-án megnyílt kiállításán. Vö. Rolf VOB, *Die Schein-Heiligen von Prillwitz: Regionalmuseum Neubrandenburg zeigt spektakuläre Fälschungen aus dem 18. Jahrhundert*, in *Das Museumsmagazin* 2005, 34-35.; Andrea LINNEBACH, *In den „Sümpfen der Hypothesen“ – Wissensvermittlung auf Irrwegen. Die Prillwitzer Idole und die landesarchäologische Forschung in der Aufklärungszeit*, in Andreas GARDT – Mireille SCHNYDER – Jürgen WOLF szerk., *Buchkultur und Wissensvermittlung in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2011, 293-310.

A *Zöldhegyi és Királyudvari kéziratok* esetében Václav Hanka nevéhez fűződő két irodalmi hamisítványról van szó, amelyeknek kulcsfontosságú szerepe volt a 19. századi cseh „nemzeti újjászületés” folyamatában. A kulturális vérkeringésbe való bekerülésük pillanatától fogva elképesztő indulatokat ébresztettek, és a hitelességük körüli küzdelmek a kulturális és nemzeti paradigmák közötti választóvíz szerepét töltötték be. A *Kéziratok* eredetiségével kapcsolatos vita ismertetésére itt nincs módunk, figyelmünket csupán a cseh kulturális kánonba való beilleszkedésére irányítjuk.⁵³⁶ E folyamatban fontos szerep jutott Ján Kollárnak is, aki a Szláv Mennyország 464. szonettjában, amelyet a Szláv Könyvtár és Könyvtárosok bemutatásának szentelt, kitüntetett helyet biztosított a *Királyudvari kézirat*-nak. A versszituáció szerint a mennyország látogatói megérkeznek a szláv könyvtárhoz, amelynek négy különösen értékes darabjának egyike a szóban forgó mű. Kollár a szonethez fűzött magyarázatban megadja a *Kézirat* megtalálásának általa ismert dátumát (1818. szept. 16.) és megtalálójának nevét, azaz Václav Hankáét, valamint modern cseh nyelvre fordítójának nevét (aki szintén Hanka), és közli német (Václav Svoboda) és orosz tolmácsolójának személyét is (Siskov).⁵³⁷

A *Kéziratok* első darabját Václav Hanka szerint ő maga találta meg a királyudvari templom egyik toronyhelyiségében, amiről Toldy Ferenc is tudósított a *Tudományos Gyűjtemény*-ben.⁵³⁸ Ez a kézirat hat hősi és történelmi éneket tartalmazott többek között a csehek harcáról a lengyelek, a szászok és a tatárok ellen, valamint nyolc további epikus és lírai ének is a kézirat további részét alkotta. Nem sokkal később, még furcsább körülmények között került elő állítólag a *Zöldhegyi kézirat*, amelyet egy ismeretlen küldött František/Franz Kolovrat grófnak. Ez a darab Hanka szerint a 10. században keletkezett, egy éneket tartalmazott, amelynek főszereplője Libuše volt. A *Zöldhegyi kézirat* anonim küldőjének esetét Kollár a *Szlávia leánya* 539. szonettjában rögzítette, a várokozásokkal ellentétben azonban az anonim küldőre büntetés várt „sunyi” rejtőzködése miatt, amelynek az lett a súlyos következménye, hogy fölvetődött a *Kéziratok* hitelességének kérdése.⁵³⁹ A szonethez fűzött magyarázat szerint a *Zöldhegyi kézirat* meglelője egyrészt féltette a kéziratot a németektől, másrészt állását németbarát kenyéradó gazdájától.⁵⁴⁰ Gyávaságával mindenesetre azt a büntetést vonta magára, hogy nyelvével a Szláv

⁵³⁶ A *Kéziratok* történeti és filológiai hátterének szakirodalmi kötetekre rúg. Magyarul legutóbb összefoglalóan és a magyar megnevezésre vonatkozóan vö. BERKES Tamás, *A Hanka-féle Kéziratok egykor és ma*, in PANKA Dániel – PIKLI Natália – RUTTKAY Veronika szerk., *Kösziklára építve. Built upon His Rock. Írások Dávidházi Péter tiszteletére. Writings in Honour of Péter Dávidházi*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet, Anglisztika Tanszék, 2018, 22-28, 22.

⁵³⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 347.

⁵³⁸ TOLDY Ferenc, *Ó-cseh literatúra*, in *Tudományos Gyűjtemény* 14(1830). VI, 117-124.

⁵³⁹ A szonett szövegének részletes magyarázatát vö. KISS SZEMÁN, *Szláv pokol Pesten... i. m.*, 106.

⁵⁴⁰ „Srow. *Archiv für Gesch. Stat. Von Hormayr, 15. Jahrgang, April, 1824. Nro 46 (...)* KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 416. – Eredeti forrás: Joseph HORMAYER (1782–1848) osztrák történész, aki számos egyéb műve mellett kiadta

Pokol kapujához szögezték, és csak akkor szabadulhat a vers szerint, ha fölfedi kilétét. Erre a későbbiek folyamán derült fény: a névtelen küldő állítólag egy Kovař nevű uradalmi hivatalnok volt, aki a Nepomuk mellett található, Zöldhegy (Zelená Hora) nevű kastélyban állt alkalmazásban.

A *Kéziratok* hitelességével kapcsolatos kételyeinek a húszas években számos fórumon és formában hangot adott Josef Dobrovský, ám a fiatalabb romantikus nemzedék szembeszállt a híres tudóssal.⁵⁴¹ Meggyőzően csupán a 19. század utolsó harmadának filológiai kutatásai mutatták ki a *Kéziratok* hamisítvány voltát, és bár szerzőségüket abszolút pontossággal mindmáig nem sikerült megállapítani, hiszen a hamisító(k) töredelmes bevallása elmaradt, a tudósok többsége úgy véli, hogy Václav Hanka és Josef Linda állnak a keletkezése mögött. A *Kéziratok* esetében tehát belső szláv kulturális produktumról van szó, amely azt a célt szolgálta, hogy a cseh kultúra hiányos középkori struktúráját megerősítse olyan szövegekkel, amelyek a cseh koraközépkor legfontosabb történelmi eseményeihez kapcsolódnak. A *Kéziratok* elsősorban a németekkel szemben pozicionálták a cseh kultúrát, amely ily módon föl tudta mutatni az 1200-as évek táján, közép-felnémet nyelven keletkezett *Nibelung-ének* szláv megfelelőjét, sőt a cseh-német régiségi verseny győztesét is (megtalálói a *Zöldhegyi kézirat*-ot két évszázaddal korábbra datálták, mint német rokonát). A *Nibelung-ének* tehát, amelynek újkori recepciója a 18. század közepén azzal kezdődött, hogy újból fölfedezték és a fennmaradt több tucat szövegváltozatból rekonstruálták a feledésbe merült középkori eposzt, arra ösztönözte a cseh kulturális közeget, hogy hasonló termékkel bizonyítsa régiségét és fejlettségét. E folyamatban pedig tevékenyen részt vett Ján Kollár is, aki pesti szlovák értelmiségiként járult hozzá a *Kéziratok* hírének terjesztéséhez. Jellemző, hogy a hasonló hiányosságokkal küzdő közép-európai kultúrákban is jelentős visszhangra leltek e cseh régiségek, és hogy az 1830-as Toldy-tudósítást követően folytatódott a *Kéziratok* magyar recepciója a század második felében is.⁵⁴²

Hasonló filológiai problémát vet föl Gavriila Romanovics Gyerzsavin (1743-1816) orosz költőnek a szláv világban rendkívül ismert *Óda Istenhez* c. verse, amelynek vélt japán és kínai fordítása szintén helyet kapott a kollári filológiában. A 437. szonett szerint a Szláv Mennyország utazóinak tekintetét elkápráztatja a kínai építőművészet egyik legnagyobb

az *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* című tizennyolc kötetes munkáját 1810–1828 között, amely Kollár egyik fontos történelmi forrásává vált.

⁵⁴¹ Dobrovský kritikájához vö. BERKES, A *Hanka-féle Kéziratok... i.m.*, 25.

⁵⁴² Tamás BERKES, *Recepce Rukopisú královédvorského a zelenohorského v maďarské literatuře a typologické souvislosti maďarských a českých mystifikací*, in Dalibor DOBIÁŠ szerk., *Rukopisy královédvorský a zelenohorský: Studie z recepce v kultuře a umění*, Praha, Academia, 2019, 1309-1327.

csodája, a nankingi porcelántorony (427, 1-2). A 19. századi orientalizmus egyik ritka cseh és szlovák megnyilvánulási formájával van dolgunk, amely – a *Magyarázatok* tanúbizonysága szerint ebben az esetben – német nyelvi és kulturális közvetítéssel jutott el a nyugati szláv kultúrákba.⁵⁴³ A szonett a legfontosabb és legjellemzőbb távol-keleti motívumokkal dolgozik: a nankingi/nanjingi porcelántorony⁵⁴⁴ mellett megjelenik még benne két egzotikus ital, a tea⁵⁴⁵ és a puncs, amelyeket a vers elején egyszerűen csak az „egy orosz”-ként aposztrofált költő, Gyerzsavin töltöget csészékbe (437, 5-6). A japán és kínai császár a szláv Géniusz csodálóiként kerülnek a Mennysországba, hiszen lefordították a szóban forgó orosz verset, majd arany betűkkel selyemre írták és kifüggesztették palotáik ajtaja fölé (437, 12-14). Az információ a szonetthez kapcsolódó másik forrásból, John Bowring angol nyelvű orosz antológiájából származik.⁵⁴⁶ John Bowring (1792-1872) fontos angol közvetítője volt a korban a közép- és kelet-európai nemzeti költészeteknek, megjelentette többek között a magyar irodalmat bemutató antológiáját is *Poetry of the Magyars* címmel 1830-ban, majd pedig két évvel később az észt és a cseh költészetét is, ez utóbbit *Cheskian Anthology*⁵⁴⁷ címmel. Kollár és Bowring kapcsolata azonban a várttal ellentétben nem volt baráti vagy szívélyes, mert a szlovák költő a Habsburg-ház iránti lojalitásból úgy tesz, mintha neheztelne az antológia szerkesztőjére és fordítójára, pedig az több tucat szonettet közölt a *Szlávia leányából*,⁵⁴⁸ és a fordításkötet címlapján is elhelyezte a Kollártól származó idézetet csehül és angol fordításban egyaránt: *Prawou vlast jen w srdci nosíme / Tuto nelze byti ani krásti (Our heart—our country's casket and defence— / Our country, none shall steal—none tear it thence)*.⁵⁴⁹

Az angol szerkesztő Gyerzsavin versének angol fordításához fűzött lábjegyzetében Vaszilij Mihajlovics Golovnyinra hivatkozva állítja, hogy a távol-keleti uralkodók a verset ily nagy

⁵⁴³ „Merkwürdigkeiten d. Welt, v. C. R. Schindelmayer. Wien, 1805. Nro XV.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 321-322. – Eredeti forrás: C[arl] R[obert] SCHINDELMAYER, kiadó, szerk., *Merkwürdigkeiten der Welt oder Vorzügliche (sic!) Erscheinungen der Natur und Kunst, 1-8.*, Wien, im Verlage der schrämblischen Buchdruckerey, 1805-1808. – A nankingi porcelántorony metszetét lásd az I. kötet 144. és a 145. oldala közé bekötve. A toronyról az ismertetés az I. kötet 145-147. oldalán található. Kollár a *Magyarázatokban* a német szöveget kihagyásokkal és összevonásokkal közli.

⁵⁴⁴ A nankingi porcelántornyot, amelyet a korban a világ csodái között tartottak számon, egy villámcsapás megrongálta, majd a taipingi felkelésben (1850-1856) elpusztult.

⁵⁴⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 322. – A *Magyarázatokban* Kollár orosz átvételként tünteti föl a „čaj” szót, és német szóval világítja meg a jelentését.

⁵⁴⁶ „John Bowring, Rusish Anthologie, S. 3.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 322. – Eredeti forrás: John BOWRING, *Specimens of the Russian Poets With Preliminary Remarks and Biographical Notices. Translated by John Bowring*, Boston, Published by Cummings and Hilliard, 1822, 3-9. – Kollár az angol szöveget pontosan vette át. Bowring a Golovnyinra vonatkozó megjegyzését nem támasztja alá bibliográfiai adattal.

⁵⁴⁷ John BOWRING, *Wýbor z básnictwi českého: Cheskian anthology: being a history of the poetical literature of Bohemia with translated specimens of John Bowring*, London, Rowland Hunter, St. Paul's Church-Yard, 1832.

⁵⁴⁸ BOWRING, *Wýbor... i. m.*, 195-237.

⁵⁴⁹ BOWRING, *Wýbor... i. m.*, címlap.

becsben tartották volna.⁵⁵⁰ Nagayo japán szlavista ugyanakkor bebizonyította, hogy az információ minden bizonnyal Golovnyin 1811-1813 közötti japán fogságának idejéről írott, 1816-os, szentpétervári kiadású naplójából származik, amely rendkívül népszerű volt a korban, és több nyelvre is lefordították. A japán naplóban a szerző valóban megörökítette az esetet, ám a történet alacsonyabb szinten és név nélküli szereplőkkel esett meg.⁵⁵¹ A vers japán és kínai fordításának mindazonáltal nyoma sincsen egyik távol-keleti kultúrában sem.⁵⁵²

A fenti példaanyag azt mutatja, hogy Ján Kollártól meglehetősen távol állt az a fajta imposztorkodás, amely Radnóti idézett gondolata szerint a hamisítók egyik fontos ösztönzője, és nemigen remélhetett közvetlen anyagi hasznot sem a hamisításból, sem annak terjesztéséből. Ily módon leszögezhetjük, hogy Kollár, amikor a szláv nemzeti emblematizmus egyik fő alakítójaként átvette és lelkesen terjesztette a szláv kulturális kánonba jól beilleszthető hamisítványokat és a velük kapcsolatos ismereteket, jóhiszeműen tette ezt. E magatartás mindazonáltal ellentétes azzal a filológiai alapossággal és gyanakvással, amely például Josef Dobrovský vagy Pavol Jozef Šafárik munkásságát jellemezte. Kollár filológusként is a szláv nemzeti ügyet helyezte első helyre, és folyamatosan arra törekedett, hogy a szláv régiségek elnyerjék az őket megillető helyet a szláv kulturális kánonban.

6.5. A *Lethe* c. ének szövegmagyarázata és forrásainak feltárása

Az alábbi terjedelmes alfejezetben az egyik legfontosabb célkitűzésünk, hogy a *Lethe* c. ének beható vizsgálatával, amely kiterjed nemcsak a szonettek értelmezésére, hanem a lírai anyaghoz fűzött *Magyarázatok* bemutatására is, választ kapjunk arra a kérdésünkre, milyen tudományos (és nem tudományos) forráskezelés jellemzi a filológus szerzőt, milyen elvek szerint válogat a rendelkezésére álló szakirodalomból, azokat milyen eljárásokkal és intencionáltsággal adja közre mondandója alátámasztására. A vizsgálatba vont filológiai anyag, amint az ennek az alfejezetnek a terjedelmében is megmutatkozik, hatalmas és rendkívül szerteágazó. Ennélfogva talán indokolt, ha a jobb eligazodás kedvéért előrebocsátok néhány olyan gondolatot, amelynek a valódiságát az anyag itt következő földolgozása során igyekszem majd bizonyítani. Először is rendkívül fontosnak tartom, hogy filológiai szempontból megkíséreljem föltárni azokat a forrásokat, amelyek a szonettek megkomponálásakor majd pedig a *Magyarázatok* megírásakor Kollár rendelkezésére álltak. A források köre ugyanis képet adhat arról, milyen összetételű volt

⁵⁵⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 322.

⁵⁵¹ Susumo NAGAYO, *Japonské motívy v poéme Slávy dcera Jána Kollára*, in *Slovenská literatúra* 36(1989), 264-272, 270.

⁵⁵² *Uo.*, 271.

az a műveltséganyag és információ-mennyiség, amelyből Kollár óriási energiával és imaginárius erővel összegyúrta és megformálta a modern cseh és szlovák nemzeti panteon és kulturális korpusz rá eső jelentős hányadát. A történeti források szerkezetéből következtethetünk arra, hogy Kollár mennyiben részesült a magyarországi műveltségből, mely tudománytörténeti korszakból merítette információit, mely nyelveket használta tudásának gyarapítására, milyen arányban képviseltették magukat ebben a műveltségi anyagban a szláv, a német és egyéb nyelvű filológiai források. E forrásfeltáró munkának köszönhetően jórészt rekonstruálhatóvá válik a Kollár számára a 19. század első évtizedeiben hozzáférhető források listája, amely nagyrészt megegyezhet a szlovák költő elkallódott könyvtárának katalógusával is.⁵⁵³

A szonettek tartalmának nagy vonalakban való megismertetését a magyar olvasóval és kutatóval azért tartom lényegesnek, mert a versek egyrészt fontos magyar vonatkozásokat (magyarországi és magyar történelmi alakokat, eseményeket) tartalmaznak, másrészt bepillantást engednek egy számára nyelvi szempontból elzárt területre, amely ugyanakkor igen nagy arányban mutat átfedéseket a reformkori magyar irodalom számos forrásával, illetve a 18. és 19. századi magyarországi művelődés történetével. Továbbá nem lebecsülendő az a tanulság sem, amelyet annak megismerése jelent, hogy milyen magyarsággép alakult ki a történelmi Magyarország újonnan formálódó szláv nemzeteiben a 19. század első felében.

A Szláv Mennyország lokalizálása (391-394)

Szlávia leányának túlvilági üdvözlése (391)

A nyitószonettben Szlávia leánya, aki az előző énekben távozott az élők sorából, most a túlvilágról jelentkezik. A szonett első versszakában a földi élet utáni létre vonatkozó egyházi szókinccs használatával – „na wýsostech” / „a magasságban” (391,1), „w blaženostech / „boldogságban” (391,5) – biztosítja szerelmét, azaz az előző három ének lírai alanyát arról, hogy a barátok üdvözült közösségéből küldi majd tudósításait levelek formájában a mennyországból. A szonett 5. sorát alkotó költői kérdés – amely arra irányul, hogy ki mindenki található itt Szlávia tisztelői közül, illetve kinek van ígérete egy mennyországbeli helyre – nemcsak a versszaknak a motorja, hanem a teljes éneknek is. A szonett utolsó szakasza továbbá tartalmaz egy még messzebbre mutató információt, mégpedig azt, hogy a túlvilági életről beszámoló tudósító – hangsúlyozottan „rövid időre” („na čas krátký”) (391, 12) – azok közé is belép, akik Szlávia anya rossz fiai és árulói voltak, azaz megelőlegezi a szürke zóna, valamint

⁵⁵³ Vö. PODHRADSKÝ György, *Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai*, in *Magyar Könyvszemle* 87(1971), 1, 39–45.

a Szláv Pokol bemutatását is az ötödik, *Acheron* című énekben. Kollár ehhez a szonetthez nem írt külön magyarázatot.

Abys wěděl, co zde na wýsostech
Dělám wzatá z počtu žitelů,
W jakowém se spolku přátelů
Nacházím a při jakowých hostech;

W kterém místě, w jakowých blaženostech,
Kdo tu z wěrných Sláwy ctitelů?
To chci wětrokřídlych anjelů
Psáti tobě po příležitostech:

Dám i o tom zpráwu tobě zhůry,
Komu místo zde už slíbeno,
Komu wěnac pletau nebes kůry?

Staupím také i tam na čas krátký,
Kde se mučí onno plemeno
Zlosynů a zrádců milé matky. (391, 1-14)

A Szláv Mennyország helyének meghatározása (392)

A versszituáció szerint Szlávia leánya folytatja az első versszakban megkezdett költői levélfolyamát. Kedvére akar tenni kedvesének azzal, hogy kielégíti kíváncsiságát, amely a Szláv Mennyország hollétére vonatkozik. A második versszak költői kérdés formájában sorolja föl azokat a csillagképeket, amelyek számba jöhetnek a Mennyország lokalizációjakor: név szerint említi a Szíriuszt és a Fiastyúkot, a Tejutat, valamint egy meg nem nevezett üstököst, a Napot és egy bolygót mint a Szláv Mennyország lehetséges helyét. Kollár e szonettjével is bizonyosságát adja annak, hogy azon felvilágosodás-kori költők társaságába tartozik, akik élénk érdeklődést tanúsítottak a természettudományok és ezen belül a csillagászat iránt, valamint hogy e témakörrel kapcsolatos ismereteiket betagolták a nemzeti emblematiszmus paradigmarendszerébe. E vonatkozásban Kollár nem áll egyedül: további fontos közép-európai vonatkozással szolgál például Petar Petrović Njegoš (1813-1851) montenegrói papfejedelem költészete is, aki *A mikrokozmosz fénye* című filozofikus költeményét építette asztronómiai és

teológiai ismereteire.⁵⁵⁴ Kollár csillagászat iránti érdeklődését dokumentálja többek között az életműben többször is fölbukkanó beszámoló a pesti és a jénai csillagvizsgálókban tett látogatásairól. Ezzel szemben Szlávia leánya a szonett második felében a Szláv Mennyszágot „a Világmindenség középpontjára” („střed Wšehomíra”) (392, 12) helyezi, azt állítván, hogy ez a hely „valamennyi ég és csillagtest összekapcsolója és minden napok napja” (392, 9-11). A szláv nemzeti emblemizmusban tehát a Szláv Mennyszágnak kitüntetett hely jut. Kollár ehhez a szonetthez sem fűzött további szerzői magyarázatot, így nem alkothatunk pontosabb képet a csillagászattal kapcsolatos ismereteinek forrásairól.

Především, znám, taužíš abych spíše
O tom poučila jasně tě,
Kde jest onno místo weswětě (sic!)
O němž tobě péro moje píše?

W Syriusi, w kuřátkách, či výše,
W mléčné cestě, čili w kometě,
We sluncili jest, či w planetě
Nebeská ta věčné Sláwy říše?

Nikde není w těchto: nebo spona
Wšechnech obloh a těl hwězdových,
Slunce všechněch slunci jesti' ona;

Wùkol ní jdau, bud' mi dána wíra,
Milliony saustaw swětowych,
Leží totiž w středku Wšehomíra. (392, 1-14)

A Léthé folyó mint a nemzeti sérelmek feledésének helye (393)

A szonettben megörökített túlvilági jelenet alapvetően antik scenírozású: a megholtak árnyai sorra érkeznek az élők és holtak világát elválasztó Léthé folyóhoz, amelynek a teljes ének is a címét köszönheti. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a nyelvújítás jegyében a mitológiai görög folyók nevének csehesítésével több helyen is próbálkozott Kollár, itt az élet és a túlvilág közötti

⁵⁵⁴ Petar Petrović NJEGOŠ, *Lucsa mikrokozma. A mikrokozmosz fénye*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1982. Csuka Zoltán fordítása.

határfolyó, eredeti görög jelentésének megfelelően a „Zábuda” („Felejtés”) nevet kapta (393, 2), amelynek partján az érkezők letérdelnek, hogy vizéből merítsenek. A folyó partjához oly sok meggyötört szláv lélek érkezik, amennyi levél lehull ősszel az erdőben (393, 9-10). E sérelmekért, amelyek a „gorombaság, fájdalom, szomorúság és szégyen” (393, 6-7), a lírai alany szerint főleg a magyarok és a németek felelősek (393, 14). Ehhez a szonetthez sem születtek egyéb szerzői magyarázatok.

Na hranicech Nebeslawska teče
Řeka Lethe čili Zábuda,
Jejíž pitím, čudo nad čuda!
Wšecka mizí zemnatost i péče;

Každý stín z ní nade břehem kleči
Pije, a ai časná nerůda,
Bolest, zármutek i ostuda
Na wěky se z přičozníků zwleče:

Proto, jakože stromů když w lese
Listí na zem padá w jeseni,
Duchů slawských množství sem se nese;

Aby křivdy pozapomínali,
Zvláště ty, co jejich plemeni
Maďaři a Němci činíwali. (393, 1-14)

A Szláv Mennyország kapuja és felirata (394)

Kollár a nemzeti emblematicus dichotomikus látásmódjának jegyében állítja szembe a Szláv Mennyország és Pokol kapujának leírását. A Szláv Mennyország ezüst kapuja fölött cirill betűs felirat hirdeti,⁵⁵⁵ hogy ez itt Szlávia és híveinek tartózkodási helye, akik hűségesek

⁵⁵⁵ A cirill betűs íráshoz Kollár a *Magyarázatokban* két forrást rendel: „Srow. Perwotiny pěk. um. L.[ist] 22. str. 84.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 283. – Eredeti forrás: *Prvotiny pěkných umění. Cysarske kralowské Wídeňske nowiny pro narod český a slovenský* (sic!) c. lap (1813 – 1817) melléklete. Praci Jana Nepom.[uka] Nor.[berta] Hromadky [Jan Nepomuk Norbert Hromádsko/Hromátko]. Nakladem Winc. Wítiezoslawa Dlauheho, – Ez az 1816-os kötet, amelyben nincs benne csak az I-XIV. levél (list) a kötet végébe kötve folytatásosan. Mivel Kollár nem adta meg a lap évfolyamát, ezért föltételezem, hogy a 22. levél az 1817-es évfolyamban található, ám ez nem állt rendelkezésemre.; A másik, szonetthez rendelt forrás: Philipp STRAHL, *Das gelehrte Russland*, Leipzig,

maradtak „a hazához, a nyelvhez és nemzethez” (394, 11). Ezzel szemben a Szláv Pokol kapujának felirata glagolita írásjelekkel⁵⁵⁶ fogja tudtára adni a következő énekben az érkezőknek rendeltetését (538). Kollár ezzel a szonettel és a hozzá fűzött magyarázattal is szenvedélyesen bekapcsolódott a korban folyó filológiai vitába, amely a két szláv írás közötti időrendi elsőség kérdése körül folyt. (Kollár a vitában azok pártját fogta, akik a cirill írás elsőségét hirdették, és a glagolitát a horvát írásbeliség egyik zsákutcájának tekintették.)

A szonett abban az értelemben is párja a pokolbélinek, hogy míg a Szláv Mennyország kapujáról szóló vers a vergiliusi hagyományból jól ismert „O ter quaterque beati” (*Aeneis* 1,94)⁵⁵⁷ szállóige cseh parafrázisával végződik, addig a Pokol kapuját bemutató vers egy énekkel később ugyanazon alaktani és mondattani szerkezettel, a többszörös „jaj neked” kiáltással zárul: „Přeběda vám třikrát, běda, běda!” (538, 14). A tudatos modern nemzetépítéshez tartozó binaritás egyik jellegzetes példájáról van tehát szó. A szonettához nem íródott további magyarázat.

Nad bránami nebe stříbernými

Průčelí se bílé zdvihuje,

Kde se nápis tento spatřuje

Literami psaný Kyrilskými:

„Tuto Sláva se ctiteli swými

Dcerami a syny trůnuje,

Tu ples, radost, rozkoš wěkuje

S odměnami za cnost nebeskými;

Pod’tež sem wy milé moje děti,

Wěrné vlasti, řeči, národu,

Swětozwučné chwalozpěwy pěti;

Požíwejte milowanau draze

im Verlage von Friedr.[ich] Fleischer, 1828. – A *Bevezető/Einleitung* VII. oldalán található beemelt idézet, leszámítva a bevezető tagmondatot, megegyezik az eredetivel.

⁵⁵⁶ *Uo.*, 283.

⁵⁵⁷ Magyar fordítása: „Ó, hétszeresen boldog, kit a végzet / Trója magas bástyái tövén, a szülők szeme láttán / Már ledöfött” VERGILIUS *Összes művei*, 82-83. Lakatos István fordítása. <http://mek.oszk.hu/06500/06540/06540.pdf>. Letöltés: 2017. március 23.

Slawu, a w ní slast i swobodu,
Přebłaze wám třikrát, blaze! blaze!” (394, 12-14)

Szlávia és leányának uralkodása (395-397)

Szlávia trónolása (395)

A mennyország középpontjában aranytrónusán trónol Szlávia, akinek külső megjelenítése a költői imaginációban annak bizonyítéka, hogy a szláv nemzeti emblematizmusban egybemosódnak a pogány szláv és keresztény elemek. A Szlávia istenanya fején látható négyágú korona a kollári szláv kölcsönösség kulturális programjából is jól ismert négy szláv törzset (az orosz, a lengyel, a csehszlovákot és az illírt) jelképezi, a csillagokkal átszőtt köpeny pedig az ortodox ikonok Istenanya-ábrázolásainak egyik fontos jelképe. Szlávia jobbáiban a földi hatalom jelképét, a jogart, baljában a pogány szláv főisten, Perún villámain tartja. Arca méltóságteljes, termete és homloka magas. Szlávia teljes valójában lebeg, miközben lányai és fiai az angyali rendek módjára sorakoznak körülötte. A vershez Kollár nem fűzött külön magyarázatot.

W středku nebe stojí zpodepřená
Matka Sláwa zlaté o trůny,
Bleskem čtwerokmenné koruny —,
Hwězdotkaným rauchem ozdobená;

U noh jejich leží rozprostřená
Sila krajin jako čalauny,
Prawá berlau, lewá peruny,
Důstojenstwím twář jí ozbrojená:

Wysoko pak postawau a čelem
Tak se wznáší tato bohyně,
Po nebi že obnáší zrak celém;

Rozkoš sladkau šťastné cítíc matky
W té swé dcer a synů rodině,
Již zde wůkol rozhostila w řádky. (395,1-14)

Szlávia fölszólítja leányát a Szláv Mennysország megismerésére és közös uralkodásra hívja (396)

A Dante *Isteni színjátékát* idéző jelenet folytatódik e következő szonettben is: a szláv Beatrice azonban nem útjának végén kerül Szűz Mária színe elé, mint az olasz költő művében (Paradicsom 23. ének),⁵⁵⁸ hanem rögtön az ének elején. Ennek egyik folyománya, hogy Szlávia leányának továbbra is az lesz a feladata, hogy akárcsak az ezt megelőző három énekben, elkísérje útján szerelmét, vagyis a lírai alanyt, és mindarról, amit lát és tapasztal a Szláv Mennysországban tett utazása során, tudósítsa az egyelőre még a földi élethez láncolt szláv barátait („A co uzříš přátelům swým maluj” / „És amit látsz, fessd le barátaidnak”) (396, 12). A gyermeki hódolat fogadása fejében Szlávia fölszólítja leányát, hogy az utazás végeztével foglaljon helyet a jobbján, és uralkodjanak közösen (396, 13-14). Kollár e szonettet sem egészítette ki további magyarázatokkal.

Okoslepný oblak jenž ji slonil
Odchwěl anjel wúdce ohebně,
Pak zde nechal mne a služebně
Při odchodu koleno swé sklonil;

Můj zrak selzy tiché slasti ronil,
Ona shlédne na mne tužebně,
An hlas přiwětíwý welebně
Z mateřských ust jejích takto zwonil:

Wítej dcerko, w králowstwí mém wítej!
Pod' a dříwe každau ulici,
Lauku i háj nebe toho slítej;

A co uzříš přátelům swým maluj,
Potom pak se na mau prawici
Posad' zde a spolu se mnau kraluj. (396, 1-14)

⁵⁵⁸ A dantei párhuzamhoz vö. Jan KOLLÁR – Martin C. PUTNA, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha, Academia, 2014, 224. (A továbbiakban rövidítve: KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera*.)

A hárs mint a szlávság emblematikus fája (397)

Az egész költemény egyik kulcsfontosságú verséről van szó, amelynek emblematikus jelentőségét alaposan föltárta Vladimír Macura.⁵⁵⁹ A trónoló Szlávia közelében nő egy olyan magas és terebélyes hárs, mint amilyen szerelem köti Szlávia leányát a költőhöz (399, 4). Belőle mézfolyó árad szét az égbolton, amely mind az éhséget, mind a szomjat csillapítja (399, 5-6). A szonett második fele a hársfát körüldöngő méhek képével egészül ki, akik a jövőben megszülető szláv férfiak és nők lelkei. Az ezzel kapcsolatos antik görög allúzióra Martin C. Putna hívta föl a figyelmet, amikor rámutatott, hogy Vergilius a holtak lelkét hasonlította a méhekhez (*Aeneis* VI. 706-708). Egyúttal szellemesen megjegyzi, hogy a vergiliusi párhuzam egyben egyfajta látnoki szerepet is biztosít számára a szlávság hősi jövőjének herderi konkretizálásában.⁵⁶⁰ A hárs, a méhek és méhkaptár mint a nemzeti emblematizmus központi motívumai az újkori szláv kultúrákban topikus jelentőségre tettek szert. A 19. században a szláv művészeti és tudományos akadémiák innen származtatták nevüket: elsőként a pesti szerbek alapították meg a kultúra és tudomány ápolására szolgáló Matica srpska nevű egyesületüket 1826-ban (a *matica* jelentése a szerb nyelvben *anyaméh*), amelyet a cseh, a horvát és a szlovák követett. A toposz elevenségének 20. századi bizonyítékául szolgál többek között Alfons Mucha *Szláv epepeia* című tablóképsorozata is, különösen annak *Az Omladina esküvése a hárs alatt* (1926) című darabja⁵⁶¹ vagy Peter Jaroš *Ezeréves méh* című monumentális 20. századi regénye is.⁵⁶²

A szonett további jellemző szembeállításal gazdagítja a szláv nemzeti emblematizmust: a szlávság termékenységet és áldást hozó fájához Kollár majd a Pokol énekében hozzárendeli a romlást és halált hozó upászfát (564), amely a török szultán halált hozó növénye. (Az upással, más néven a jávai méregfával mint romantikus vándormotívummal a 5.4.1. alfejezetben már részletesen foglalkoztunk.) Kollár ehhez a vershez sem készített magyarázatokat.

Blízko trůnu swatá Sláwě stojí

Lipa zelená a vysoká,

I tak pěkná a široká,

Jak to co nás swazkem lásky pojí;

⁵⁵⁹ Vladimír MACURA, *Mytologie Slávy dcery*, in *Česká literatura* 24(1976), 1, 37-46.

⁵⁶⁰ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i. m.*, 225.

⁵⁶¹ Lenka BYDŽOVSKÁ – Karel SRP szerk., *Alfons Mucha – Slovanská epepej*, Praha, Galerie hlavního města Prahy, 2011.

⁵⁶² Peter JAROŠ, *Tisícročná včela*, Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1979.

Čistý med z ní, jehož sladkost kojí
Hlad i žížeň, hojně wymoká,
Po nebi jej řeka roztoká
Celém nese plynutostí svojí;

Wùkol ní pak všudy po stebelných
Kwítočkách a listech wčeličky
Obletují w rojích nesčíselných;

Jsau to prej zde tímto pod obrazem
Slawů těch a Slawek dušičky
Budaucích, co přijít mají na zem. (397, 1-14)

A szláv szentek ciklusa (398-404)

A szent szláv férfiak rendje (398)

A szláv nemzeti panteon egyik kulcsfontosságú szonettjéről van szó, amelyben a lírai alany a szláv szent férfiak rendjét mutatja be. E rend a mennyországbeli hárs közelében, azaz Szlávia trónusa mellett sorakozik fel. Ebben a részben Kollár, mint oly sokszor más esetben is, félreteszi protestantizmusából fakadó bármiféle ellenérzését a más felekezetbeli szlávokkal szemben: az alább felsorolt személyek az égi sátorban a legnagyobb békességben és nemzeti egyetértésben élnek egymással. Csillagkoszorú és dicsfény világlik a feje körül a cseh Szent Vencelnek, Szent Adalbertnak, Nepomuki Szent Jánosnak, II. (Jámbor) Boleszlavnak, valamint egyedüli protestánsként Husz Jánosnak. II. (Jámbor) Boleszlav (932-999) cseh fejedelemhez Kollár gazdag forrásanyagot rendelt: Albert/Vojtěch Chanovský z Dlouhé Vsi (1581-1643) jezsuita szerzetes latin, valamint Jan Beckovský cseh krónikájából közöl rá vonatkozó információkat a *Magyarázatokban*.⁵⁶³ Az oroszok közül Nesztor krónikaíró, valamint Szent Borisz és Szent Gleb bővíti a szent szláv férfiak rendjét – ez utóbbiakkal kapcsolatban Kollár a

⁵⁶³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 283-285. – Eredeti forrás: Albert CHANOWSKY, *Vestigium Boemiae Piae*, Prague, apud Nicolaum Hosino, 1659.; További forrás: Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně Starých Příběhůw Českých, Aneb Kronika Česka Od Prwnjho do nyněgssý Země České Přjchozu Dwauch Knjzat Charwátských Čěcha y Lecha Wlastnjch Bratřj Až do Sstiasného Panowánj Cýsaře Ržjmského, Krále Čěského, [et]c. Ferdynanda Prwnjho Wždyckny Wjtěze Slawného, Djl Prwnj*, w Královs kém Starém Městě Pražském, u Jana Karla Geřábka, 1700. – A beemelt részlet a Kollár által megadott 184. oldalon található. Egy jelöletlen szakasz kihagyásától, valamint az első mondat értelemszerű átszerkesztésétől eltekintve a szöveg megegyezik az eredetivel.

Magyarázatokban Nesztor *Krónikájára* és Karamzin *Oroszország történeté*-re hivatkozik.⁵⁶⁴ Az orosz szentek gyilkosainak elhelyezésére természetesen a Szláv Pokol 582. szonettjában kerül sor (a témát mélyebben az 5.4.3. alfejezetben tárgyaltuk.) Az oroszok sorát I. Sándor vlagyimiri nagyfejedelem zárja, aki egyik legnagyobb történelmi tettének, azaz a német lovagrendek feletti győzelmének köszönheti mennyországbeli kitüntetett helyét. A szerbek közül a rigómezei csatában elesett Lázár fejedelem bővíti a szláv szentek rendjét, III. István Uros, valamint Szent Száva patriarcha és athoszi szerzetes alakja teszi népesebbé a szlávság illír ágát. Ez utóbbival kapcsolatban Kollár további információkkal szolgál a *Magyarázatokban*: hírt ad a szent származásáról, szerzetesi működéséről, valamint arról, hogy a törökök a 18. század elején maradványait Belgrád mellett elégették, ugyanakkor azonban az adatok forrását nem jelöli meg.⁵⁶⁵ A lengyelek közül Szent Kázmér lengyel királyfit⁵⁶⁶ és Szent Szaniszló krakkói püspököt éri hasonló tisztesség – ez utóbbival kapcsolatban Kollár a *Magyarázatokban* közli, hogy a krakkói püspököt II. Boleszlav (1039-1081) lengyel király gyilkoltatta meg 1078. május 8-án, mert a püspök kárhoztatta őt.⁵⁶⁷ A szonett a vergiliusi szállóige fent már tárgyalt költői alakzata hármasságának jegyében most halleluját zeng a szláv szenteknek.

W perwém místě slawských nebešťanů

Kwetau Swatí w swětle blyskawém,

Tu jest Nestor s českým Wáclawem,

Lazar s tím co zabit od Prušanů;

Newský, Gljeb a Boris Rosianů,

Polský Kazmír serbským se Sawem,

Wšickni jako bratří w laskawém

Plápolají stínu rajských stanů:

Stanislaw se těší w Nepomuku,

Boleslaw si s Husem třímají

⁵⁶⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 283. – A szóban forgó történetíróknak Kollár csupán a nevét említi, a művek címei és a bibliográfiai adatok is hiányoznak.

⁵⁶⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 284.

⁵⁶⁶ *Uo.*, – Kollár a *Magyarázatokban* külön kitér arra, hogy Kázmért a magyarok egy része Korvin Mátyással szemben meghívta a magyar trónra. Egyúttal Niemczewicz *Történelmi énekeire* hivatkozik. Eredeti forrás: Julian Ursyn NIEMCEWICZ, *Śpięwy historyczne z muzyką i rycinami*, w Warszawie, w Drukarny Nro 646 przy Nowolipiu, 1816, 137. – A Kollár által megadott oldalszám (150.) helyett ebben a kiadásban az idézet a 137. oldalon található. Az idézet – a bevezető mondat átalakításától eltekintve – ebben a kiadásban is szöveghű.

⁵⁶⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 284. – Kollár nem adja meg az információ forrását.

Uroš spolu s Wladimírem ruku;

Hlawy ctí jím wěnc hwězdowatý,

Usta zwučným hlasem zpíwají:

Hallelujah, swatý, swatý, swatý! (398, 1-14)

A szent szláv nők rendje (399)

A szláv nemzeti panteon női rendjéről esik szó a szonettben. Kollár, amint azt életrajzának fentebb már többször tárgyalt, számos eseménye bizonyítja, a modern nemzet megképződésében is nagy szerepet szánt a lányoknak és asszonyoknak. Ezen szerep jegyében helyezi a szent férfiak csoportja mellé a női szentek közösségét is. A nők – a férfiak testvéri viszonyához hasonlóan – szerető nővéreként viszonyulnak egymáshoz, függetlenül attól, hogy a négy szláv törzs közül melyikbe tartoznak. Kollár a szlávtság felekezeti és fülűlő vérségi összetartozásának rendeli alá a katolikus és ortodox szenteket is, és bár szolgálóleányi rangban, de harmadik csoportként melléjük állítja a híres szláv pogány asszonyok csoportját is.

Az oroszok közül itt található Szent Olga kijevi fejedelemszony, akinek alakját Karamzin és Tappe Oroszország-történetei,⁵⁶⁸ valamint Philippe-Paul de Ségur (1780-1873), Napóleon tábornokának Nagy Péterről szóló történeti munkája alapján idézi meg.⁵⁶⁹ A lengyeleket többek között a krakkói premontrei nővér, Boldog Broniszlava (1203-1259) képviseli, akit Węzik *Okolice Krakowa* című poémája alapján idéz meg Kollár a *Magyarázatokban*.⁵⁷⁰ A következő lengyel a legendabeli Krak fejedelem lánya, Wanda, akit Gołębiowski *Ismeretek a lengyel történelemből...* című művéből beemelt részlettel mutat be a költő.⁵⁷¹ A csehek közül Szent Vencel nővére, Boldog Přibyslava, valamint Mlada/Milada, I. (Kegyetlen) Boleszlav lánya, és

⁵⁶⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 285. – Eredeti forrás: [Nyikolaj Mikhajlovics KARAMZIN], *Geschichte des russischen Reiches von Karamsin, Erster Band, Nach der zweiten Original-Ausgabe übersetzt*, Riga, bey C. J. G. Hartmann, 1820.; KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 285-286. – Eredeti forrás: August Wilhelm TAPPE, *Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche. Mit vielen Beispielen, als Aufgaben zum Uebersetzen aus dem Deutschen in das Russische und aus dem Russischen in das Deutsche, nach den Hauptlehren der Grammatik, nebst einem Abrisse der Geschichte Rußlands bis auf die neuesten Zeiten*, Sankt Petersburg – Riga, Hartmann, 1810. – Kollár nem nevezi meg a kiadást, a szóban forgó részletet nem találtam meg a rendelkezésemre álló szentpétervári, 1819-es kiadásban.

⁵⁶⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 286. – Eredeti forrás: Paul Philippe de SÉGUR, *Geschichte Russlands und Peters des Grossen von General Grafen von Segur (...)* Aus dem französischen übersetzt von J. P. Krieger, Zweibrücken, Druck und Verlag von G. Ritter, 1829.

⁵⁷⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 286. – Eredeti forrás: Franciszek WĘZYK, *Okolice Krakowa, poema, wydanie trzecie*, W Krakowie, nakładem i drukiem Józefa Czecha, 1833. – Csak a harmadik kiadás állt rendelkezésemre, amelyben a megadott oldalszámokon nem találtam az információt.

⁵⁷¹ *Uo.*, 286. – Eredeti forrás: Łukasz GOŁĘBIOWSKI, *Wiadomości z historii polskiej dla pensji i szkół płeć żeńskiej zastosowane przez (...)*, Warszawa, 1827. – A kötet nem állt rendelkezésemre.

II. (Jámbor) Boleszlav testvére található a szent asszonyok rendjében – az elsőt Beckovský,⁵⁷² a másodikat a *Hájek-krónika* segítségével ismerteti meg röviden a szerző a szláv olvasókkal.⁵⁷³ Az asszonyok karát harmadik csehként Szent Ludmilla vértanú (860?-921) egészíti ki, aki nagyanyaként gondoskodott Szent Vencel katolikus neveltetéséről, ám menyee, Drahomíra két orgyilkossal, Tumannal és Kumannal meggyilkoltatta őt. (A két orgyilkos pokolbeli szenvedéseit lásd az *Acheron* ének 581. és 582. szonettjében.)⁵⁷⁴ A cseh női szentek rendjébe sorolja Kollár a kereszténység előtti cseh fejedelemnek, Kroknak és feleségének, Nivának három leányát is, azonban Káša/Kazi, Libuša/Libuše és Tetka nevéhez Kollár nem fűzött magyarázatot.⁵⁷⁵

A déli szlávokat a 10. századi szentéletű Paraszkéva/Petka, Milica és Szent Angyelia/Angelina Branković képviseli. Tarnovói szentéletű Paraszkéva Római Szent Paraszkéva nagyvértanú után kapta a nevét,⁵⁷⁶ és ereklyéi a török előrenyomulás miatt Tarnovóból Havasalföldre, majd Nándorfehérvárra kerültek. Innen szállíttatta 1521-ben I. Szulejmán Konstantinápolyba, és csak 1641-ben kerültek Jászvásárra.⁵⁷⁷ Kultusza ezért általánosan elterjedt a bolgár, a szerb és a román ortodox egyházakban. Tarnovói Paraszkéva alakja a leginkább forrásokkal alátámasztott a kollári *Magyarázatokban*: kultuszát Vuk Karadžić *Riječnikjére* építve jeleníti meg, élettörténetét pedig a *Wiener Jahrbuch der Literatur* információi alapján összegzi.⁵⁷⁸

Szent Lázár szerb király felesége volt Milica (1335-1405), aki a rigómezei csata utáni években játszott kulcsszerepet az ország életében. A királyné a kollári magyarázat szerint kolostorba

⁵⁷² Uo., 286. – Eredeti forrás: Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně Starých Příběhův Českých, Aneb Kronika Česka Od Prvnjho do nyněgssý Země České Přejchozu Dwauch Knjžat Charvátských Čzecha y Lecha Wlastnjch Bratřj Až do Sstiasného Panowánj Cýsaře Ržjmského, Krále Českého, [et]c. Ferdynanda Prwnjho Wždyckny Wjtěze Slawného, Djl Prwnj*, w Královském Starém Městě Pražském, u Jana Karla Geřábka, 1700. – A *Magyarázatokba* beemelt részlet a Kollár által megadott 171. oldalon kezdődik, ám folytatódik a 172-en is. Kollár tetemes jelöletlen szakaszt hagyott ki az eredeti szövegből, mindazonáltal az idézett mondatok szöveghívek.

⁵⁷³ Uo., 286. – Eredeti forrás: Wenceslai HAGEK Z LIBOČAN, *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi (...)*, Praga, Typis Joannis Josephi Glauser, 1765.; Az alábbi kiadás nem tartalmazza a szóban forgó évet: Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981.

⁵⁷⁴ KISS SZEMÁN, *Szláv pokol Pestén... i.m.*, 136-137.

⁵⁷⁵ A cseh pogánység témaköréhez vö. Závís KALANDRA, *České pohanství*, Praha, Borový, 1947. (Második kiadása Praha, Dauphin, 2002.). – Kalandra művét Berkes Tamás a következőképpen értékeli: „A kétkötetes *Cseh pogánység* tökéletesen szakszerű, de egyúttal provokatív mű, amely James George Frazer etnológiai alapozású vallástörténeti munkáit felhasználva dekonstruálja a cseh nemzeti tudatban rögzült mondákat.” Ugyanakkor a szerző rávilágít Kalandra koncepciójának idejétmúltságára is. BERKES Tamás, *Az ideológiai kritika szomorúsága*. http://www.kritikaonline.hu/kritika_10junius_berkes.html Letöltés: 2018. április 18.

⁵⁷⁶ A keleti és a nyugati egyház három Paraszkéva nevű szentet ismer. Az első Római szent Paraszkéva volt, a második a kis-ázsiai Ikonium nagyvértanúnője a 3-4. század fordulóján, és az utolsó a 10. századi Tarnovói szent Paraszkéva. Vö. PUSKÁS Bernadett, *Szent Paraszkéva és a Kárpát-vidék női szentjei az ikonfestészetben*, MENYHÁRT Krisztina – DUDÁS Mária szerk., *Magyarország és a keleti kereszténység – templomok, kultuszok, nyelvemlékek*, Budapest, Bolgár Kulturális Fórum, 2016, 177-193, 178.

⁵⁷⁷ Uo., 185.

⁵⁷⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 287.

vonulásakor az Eufimia nevet kapta,⁵⁷⁹ a szerb ortodox egyház pedig kanonizálta. Szent Angyelia (1440-150) alakját Kollár egyrészt Václav Hanka szerb népköltészeti fordításkötetére építve,⁵⁸⁰ másrészt Rajić történettudományi munkája szerint jeleníti meg,⁵⁸¹ és azon információt közli, hogy a szent örömét lelte az olvasásban, valamint hogy Šafárik rábukkant néhány olyan kéziratára, amelyeket jegyzetekkel látott el.⁵⁸²

A szláv nemzeti emblematicizmus ökumenizmusának jegyében Kollár elénekelteti a szent asszonyok karával mind a nyugati egyház 4. századi latin *Gloriájának* cseh változatát (*Sláva na výsostech...*), mind pedig az általa ortodoxnak tartott *Gospodine pomiluj ny...* kezdetű egyházi éneket. Kollár a *Magyarázatokban* Dobrovský cseh irodalomtörténetére hivatkozva eleveníti föl azt a történetet, amely szerint a *Godpodine pomiluj ny...* egyházi éneket Szent Adalbert magyarországi tartózkodása során hallotta egy ószláv liturgia keretében, és innen hozta magával Csehországba. A himnusz két évszázaddal későbbi utóéletéhez tartozik az a további, a *Magyarázatokba* szintén beemelt esemény, hogy az első, 1260-ban lezajlott morvamezei csatában, amely II. Přemysl Ottokár, cseh király és IV. Béla hadserege között Stájerországért folyt, a csehek énekelte himnuszról a magyarok lovai megrettentek,⁵⁸³ amelynek legfontosabb üzenete a kortárs olvasóknak, hogy a szláv összetartozás fontosabb mindenféle fajta magyarországiságnál.

Rowně tak se s oslawenau hlawau
Swětice všech kmenů míšejí,
Jenž hned w sausedstwí tu bydlejí:
Ruská Olga s polskau Bronislawau;

Andělina serbská s Přibyslawau,
Milica pak s Mladau sedějí,

⁵⁷⁹ *Uo.*, 286.

⁵⁸⁰ A szóban forgó témában ugyan Kollár megjelölte az alábbi forrást, azonban nem találtam benne közvetlen utalást Tarnovói szent Paraszkévára, míg Szent Angyeliáról szó esik: [Václav HANKA], *Prostonárodnj Srbská Muza, do Čech přewedená od W. Hanky. Částka prwnj*. W Praze, w kněhtiskárně J. F. Vetterl z Wildenbrunnu, 1817, 26.

⁵⁸¹ *Uo.*, 286. – Eredeti forrás: Jovan RAJIĆ, *Isztorija raznih szlovenszkih narodov, najpacse Bolgar, Horvatov i Serbov, I–IV*, Bécs, Sztefan Novaković, 1794–1795. Hasonmás kiadása: Ivan NEGRIŠORAC szerk. – Sima ČIRKOVIĆ előszó – Aleksandar MLADENOVIĆ, Bogdan TERZIĆ utószó, Jovan RAJIĆ, *Isztorija raznih szlovenszkih narodov, najpacse Bolgar, Horvatov i Serbov*, Novi Sad, Matica srpska – Orfeus, 2002.

⁵⁸² „Šafárik našel několik rukopisů s přjpiskami od nj (sic!).” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 286.

⁵⁸³ „In der Schlacht, in welcher Ottocar über den König Bela siegte, sangen die Böhmen das Lied, und machten die ungarischen Pferde scheu. Siehe *Fortsetzer des Cosmas ad 1260*.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 288.; Kosmas *Krónikájának* második folytatójához vö. Marie BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, in *Sbornik historický*, 21(1974), 5-39.

Jako sestry sobě howějí,
Líbají se s upřímností prawau;

Při nich ještě Ludmila a Petka,
Potom jako děwky služebné
Wanda, Kaša, Libuša i Tetka;

Jedny „Sláwa na wýsostech” pějí,
Z jiných ust zas slowa welebné
„Gospodine pomiluj ny” znějí. (399, 1-14)

Szent Jeromos és IV. János pápa mint dalmáciai szlávok (400)

A szlávság szent hársfáján kívül a Szláv Mennyország másik központi helye a némiképp bizarrnak ható „angyalfejekből álló oltár” (400, 1), amelynél a dalmáciai Stridón városában született latin egyházatya, Szent Jeromos (347?-420),⁵⁸⁴ valamint a szintén dalmáciai származású IV. János pápa (600?-642) miséznek. A *Vulgata* fordítójának esetében egy magyarországi középkori hagyomány⁵⁸⁵ újkori továbbéléséről és a szláv nemzeti emblematizmusba való beillesztési kísérletéről van szó. Szent Jeromost ugyanis nemcsak szülővárosa okán tekintették Dalmácia védőszentjének, hanem a 13. századtól forrásokkal dokumentálhatóan a glagolita írás megalkotójának és a glagolita szláv *Biblia* fordítójának is tartották.⁵⁸⁶ Kollár e szonethez nem adott meg forrásokat, mindazonáltal valószínűsíthető, hogy a cseh történeti hagyományból jól ismert és alaposan feldolgozott csehországi glagolita liturgikus nyelv évszázadokon át tartó használatának újkori kulturális kincsként való megőrzéséről van szó. A glagolita írást és a hozzá kapcsolható cseh egyházi és műveltségi

⁵⁸⁴ Stridón római oppidum volt, amely a gótok betörésekor pusztult el. Egykori elhelyezkedéséről mindmáig viták folynak, egyesek szerint a mai Horvátország területén, Csáktornya közelében volt, mások szerint a mai Boszniában, és vannak olyan kutatók, akik a mai Szlovénia területére helyezik. A téma alapvető irodalmához vö. Frane BULIĆ, *Stridon (Grahovopolje u Bosni) rodno mjesto svetoga Jeronima. Rasprava povjesno-geografska. (Otisak iz Vjesnika za arheologiju a historiu dalmatinsku XLIII (1920).* Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1920.; Andrea ZLATAR, *Marulićev polemički spis In eos qui beatum Hieronymum italum esse contendunt* file:///C:/Users/admin/Downloads/ANDREA_ZLATAR%20(1).pdf Letöltés: 2018. április 19.

⁵⁸⁵ Pécsváradi Gábor is honfitársaként utalhatott Szent Jeromosra 1514-1517-es *Jeruzsálemi utazásában*. Vö.: HOLL Béla, *Pécsváradi Gábor és műve*, in PÉCSVÁRADI Gábor, *Jeruzsálemi utazás*, Budapest, Holnap Kiadó Kft., 2000, 7-46, 20.

⁵⁸⁶ Ines IVIĆ, *The Cult of Saint Jerome in Dalmatia in the fifteenth and the sixteenth centuries. MA Thesis in Medieval Studies*, Budapest, Central European University, May 2016. Vö. különösen a *Jerome the Slav* című fejezettel a 26-44. oldalakon.; KNEZSA István, *A szlávok őstörténete*, in SZEKFÜ Gyula szerk., *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Franklin, 1942.

anyagot három periódusban tárgyalja a szakirodalom.⁵⁸⁷ Ezek közül témánk szempontjából a legfontosabbnak az a korszak látszik, amelyben IV. Károly német-római császár hívására a Na Slovanech (Emmausi-kolostor) horvát szerzetesei újra meghonosították Csehországban a szláv nyelvű liturgiát és ezzel a glagolita írást is. Az ehhez kapcsolódó Szent Jeromos-kultuszt a szláv nyelvű kultúrákban legutóbb monografikus szinten Julia Verkolantshev dolgozta fel.⁵⁸⁸ Eszerint Csehországban Szent Jeromos mint szláv egyházatya kultusza egészen a barokk korig kontinuus.⁵⁸⁹ Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy a folytonosság biztosítottnak látszik a 18. század végén és a 19. század fordulóján is, hiszen Dobrovský *A cseh nyelv és irodalom történetében* Cirill és Metód mellett említi Jeromost is, mint akikre IV. Károly szlávokként hivatkozott az Emmausi-kolostor alapításakor.⁵⁹⁰

Szent Jeromos alakjával Kollár 1844-es Svájcba és Itáliába tett útja során írt, befejezetlen *Második útirajz*-ában is foglalkozott. Ez a műve római útjának leírásával szakad meg, és az útirajzot posztumusz megjelentető kiadó egy megjegyzéssel a kéziratban talált verset is megjelentette. Ez a vers az *Egy fiatal olasz dala a szláv nemzetről (Piseň mladého Vlacha o Slavjanském národu)* címet viseli, és benne egy olasz fiatalember mint lírai alany ódai hevülettel fordul Szent Jeromoshoz mint egyházatyához és szlávhoz, hogy az olaszok és szlávok rokonságát és hasonlóságát, többek között „vidámságát, szívélyességét és dalszeretetét” ünnepelje.⁵⁹¹

IV. János pápa rövid, mindössze két éves pontifikátusának legfontosabb történelmi eseménye volt, amikor a barbár szlávok betörték Dalmáciába. A pápa szülőföldjének feldúlt kegyhelyeiről a relikviákat Rómába menekíttette, majd megkísérelte a tartományt elfoglaló pogány szlávok keresztény hitre térítését azzal a nyilvánvaló céllal, hogy megállítsa a pusztítást. Vele kapcsolatban sem említi Kollár semmilyen forrást, ám amikor második, 1844-es itáliai útja során

⁵⁸⁷ PACNEROVÁ, *Česká varianta charvátské hranatě hlaholice...*, i.m., 45-62.

⁵⁸⁸ Jan Dubravius humanista olmützi érsek *Historia Bohemica* (1552), Comenius *Rövid szláv egyháztörténete* (1660) vagy Bohuslav Balbín/Balbinus jezsuita egyháztörténész munkái szintén tartalmazzák Szent Jeromos mint szláv egyházatya kultuszát. Vö. Julia VERKOLANTSHEV, *The Slavic Letters of St. Jerome. The History of the Legend and Its Legacy, or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*, DeKalb, Illinois, Northern Illinois University Press, 2014. – Különösen a *St. Jerome as a Slav in Bohemia* c. alfejezettel a 161-163. oldalon.

⁵⁸⁹ PACNEROVÁ, *Česká varianta charvátské hranatě hlaholice...*, i.m., 45-62. 7.

⁵⁹⁰ A Dobrovský-hivatkozást Kollár is közli a *Magyarázatok* 357-368. oldalán. Eredeti forrás: [Josef DOBROVSKÝ], *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur* (sic!) von Joseph Dobrovsky. Ganz umgearbeitete Auflage. Mit einer Kupfertafel, Prag, bei Gottlieb Haase, 1818, 51-52.

⁵⁹¹ „Veselí, laskaví a spěvu milovní” [Ján KOLLÁR], *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého*, in *Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. S Podobiznou Jana Kollára a snímek vlastníručního jeho psaní*, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863, 80-84, 81.

eljutott Rómába, ismét megörökítette a „szláv” pápa alakját – ezúttal azt emelte ki, hogy IV. János pápa nevéhez fűződik a Lateráni-bazilika szláv kápolnájának felépíttetése.⁵⁹²

Ze samých hlav anjelských se složí
Nyní oltář zde, zbor prelatůw
Wůkol něho, nádob, ornatůw
A knih swatých množstwí u podnoží,

Před nim koná slavné služby boží
Bradatých dvě Slawo-Dalmatůw,
Jeden skwí se bleskem šarlatůw,
Druhého čest biblí w rukách množí:

Ten byl Papež w Římě, jméno mu je
Čtwrtý Jan, a tento Stridonský
Jeronym, zde swatojmenec, sluje;

K tomuto sem zwláštní díkau jata,
Nebo w Glagolitůw Slawonský
Překládal on jazyk písma swatá. (400, 1-14)

Comenius, a csehtestvérek és Poniatowska szonettje (401)

A lírai alany folytatva a megkezdett témát föl hívja a figyelmet arra, hogy a mennyországbeli imaginárius helységben, amely az „Istendicséret” nevet viseli (v. ö. „Bohuslawice”-vel a szonett 3. sorában, amely egy formai többes számú helységnévképzővel ellátott alak), szentek további ármádiája található. Közülük ebben a szonettben most, a katolikus szentek csoportjával szemben, a protestantizmus jelentős csehországi mozgalmának és egyházának, a csehtestvéreknek biztosít előkelő helyet. A testvériség történetében kitüntetett pozíció illeti meg természetesen Comeniust. Kollár a testvériség történetét három emblemikus helyszínhez köti, amelyekhez külön-külön magyarázatot fűz. Ezek közül az első a morvaországi Fulnek városa, ahol Comenius 1616 és 1621 között tanított, majd emigrációjának egyik fontos városa, a lengyelországi Lesznó (Lissa). A fontos helyszínek sorát a cseh testvérek történetének

⁵⁹² KOLLÁR, *Cestopis druhý... i.m.*, 63.

Comenius utáni egyik legfontosabb helyszíne, Herrnhut zárja: e felső-lausitzi birtokán telepítette le Nikolaus Ludwig Zinzendorf 1727-ben a cseh testvéreket. A Szláv Mennyországban azért élveznek kitüntetett helyet a csehtestvérek, mert már földi életükben is „tisza egyszerűség és ártatlanság” jellemezte őket a kollári *Magyarázatok* szerint, amelyben Lasitius csehtestvérekről szóló történeti munkáját veszi alapul.⁵⁹³ Johannis Lasicius / Jan Łasicki (1534–1602) lengyel humanista történész szóban forgó könyve teljes egészében sohasem jelent meg. A mű nyolcadik kötetét Comenius publikálta *Johannis Lasitii Nobilis Poloni Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum* címmel 1649-ben cseh fordításban.⁵⁹⁴

A szonett utolsó versszakában Kollár azt föltételezi, hogy Kristina/Krystyna Poniatowská (1610-1644) esetleg tanítványává vált Comeniusnak. Poniatowská köztudomásúan a kor látnoki erővel megáldott női alakja volt, aki rendkívüli hatást gyakorolt a cseh tudósra is.⁵⁹⁵

A však ještě jiní také jsau tu
Swatí, a to w haufích we množných,
W Bohuslawicech těch pobožných
W blaženosti věčné bez zármutu;

Zvláště z té co podlehla bíd prutu
Církwě českých bratrů nábožných,
Jménem různých cnostmi totožných
We Fulněku, w Lešně, w Herenhutu:

Jednoty té už sem w zemském stawu
Čistau prostotu a newinu
Libowala w učení a mrawu;

Wyjmauc jednu pannu rodu ctného,
Snářku Poniatowskau Kristinu,

⁵⁹³ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 288-289.

⁵⁹⁴ Kollár a könyv 1765-ös hallei kiadásából idéz, amely nem volt számomra elérhető. Helyette ebből dolgoztam: [Jan ŁASICKI], *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá (...) od Jana Amosa Komenského Léta Páně 1649*, V Praze, tiskem dr. Edv. Grégra, Nákladem spolku [Komenského], 1869.

⁵⁹⁵ Kapcsolatukhoz újabban vö. Pavel HEŘMÁNEK, *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatowská. Učenec a vizionářka v době třicetileté války*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2015.

Třebas byla žáčkau Komenského. (401, 1-14)

A szláv apostolok dombja (402)

A lírai alany Szlávia trónusától távolabb, egy szelíden a tájból kiemelkedő dombon helyezi el a nemzeti emblematizmus szempontjából különösen fontos szláv hittérítőket. Az első versszak tájat leíró jelzői egy romantikus kastélyparkra illenek leginkább. A dombról a 19. század eleji szemnek rendkívül kellemes látvány, a nemzeti társaság képe tárul az olvasó szeme elé.

Az apostolok sorát természetesen a thesszaloniki fivérek, Szent Cirill és Metód nyitja meg. Kollár a *Magyarázatokban* egyáltalán nem ad teret Cirill és Metód működése forrásszintű dokumentálásának, amiből arra következtethetünk, hogy a róluk szóló ismeretek a világi és egyházi értelmiségi körökben már általánosak voltak a korban.

Szent Pál apostol szláv volta ugyanakkor már jóval kétségesebb a kor szláv tudományossága számára, ezért a lírai alany a szonettben oly módon ad helyet ezzel kapcsolatos kételyeinek, hogy az újszövetségi levelek szerzőjének alakját nehezen azonosíthatóvá teszi: Pált a lírai alany villámok tüze mögé rejti (402, 14). Szent Pál vélt szláv volta szintén Illíria provinciára, mégpedig a szent itt végzett térítői tevékenységére vezethető vissza, amelynek bizonyítékeként idézték Szent Pál *Rómaiakhoz írott levelének* 15,19. versét, miszerint „Így jártam be az egész vidéket Jeruzsálemtől Illíriáig, és hirdetem Krisztus evangéliumát.”⁵⁹⁶ Kollár ugyanakkor a *Magyarázatokban* Nesztor és Schlözer munkáira hivatkozva még hozzáfűzi a fönti ismeretekhez, hogy Illíriában Pál apostol idején még élhettek szlávok, vagy akár a vlachok és gallok által elpusztított szlávok maradékai, és Illíriát mindig is más lakossággal keveredett szlávok és venétek lakták.⁵⁹⁷ Roman Jakobson a probléma taglalásakor a fentiekhez még hozzáfűzi, hogy a nagy-morva filológiai hagyomány szerint Szent Pál Illíriában, azaz már szinte Moráviában prédikált. Szent Pál fogolytársa, pannóniai Andronikus (Róm 16, 7) mintegy kapocsként és legitim elődként szolgált Metód számára, aki ily módon a szláv egyházat apostoli kontinuitással ruházta föl.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 292. – Kollár a verset természetesen csehül idézi.

⁵⁹⁷ „Za geho času mohli se wždy w Illyriku Slawowé, aspoň zůstatkowé wypuzených skerze Wlachy čily Gally Slawů, nalezati. Illyrik byl od gakžiwosti domow Slawů a Wenetů ač s ginými národy propletených. Srow. Nestor v. Schlötzer Th. 5. p. 212. „Slowene ist eine Erläuterung von Illyrik. Nestor hielt die Illyrier für Slawen.”” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 292. – Valószínűsíthető forrás, azonban a megadott helyen az idézetet nem találtam: August Ludwig SCHLÖZER, *Allgemeine nordische Geschichte (...). Geographische und historische Einleitung (...)* aller Skandinavischen, Finnischen, Slawischen, Lettischen, und Sibirischen Völker, Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1771.

⁵⁹⁸ Roman JAKOBSON, *The Beginning of National Self-determination in Europe*, in Stephen RUDY szerk., *Roman Jakobson Selected Writings VI. Early Slavic Paths and Crossroads, Parth 1, Comparative Slavic Studies, The Cyrillo-Methodian Tradition*. Berlin – New York – Amsterdam, Mouton Publishers, 1985, 115-128, 122.

A szonett harmadik versszakában azon kisebb jelentőségű térítőik nevei szerepelnek, akik a népet az „Úr ölébe vezették” (402, 11). Az első a felsoroltak közül Szent Amand püspök (600 előtt – 679), akit hagyományosan Belgium apostolának tekintenek, ám az Alpok dél-keleti oldalán élő szlávok térítésével is próbálkozott életének egy rövid szakaszában. Kollár a püspök működését többek között Philippe Labbe (1607-1667) francia jezsuita történetíró, Giuseppe Simone Assemani (1687-1768) maronita származású vatikáni történész és František Josef Pubička (1722-1807) cseh történész egy-egy munkája alapján idézi meg.⁵⁹⁹ A következő térítő Szent Vicelinus (?-1154), oldenburgi püspök, aki Holsteint és Mecklenburgot térítette meg Helmold (1120 körül-1177 után) *Chronica Slavorum*-a szerint, azaz az Elba-menti szláv törzsekhez vitte el a 12. században a kereszténységet.⁶⁰⁰ A sorban aldenburgi Szent Brúnó (1030 körül – 1101) követi őt, akit Kollár Helmold már említett krónikája és Dobrovský *Cseh irodalomtörténet-e* alapján idéz meg, ez utóbbi szerint Brúnónak „szláv nyelven megírt beszédei voltak”.⁶⁰¹ Mellette a cseh származású Duch, Zágráb első püspöke is a szonett nevesített alakja, aki a horvátokhoz vitte el a kereszténységet. A Duchra vonatkozó adatokat Kollár Palma Károly Ferenc (1735-1787) magyarországi jezsuita történész *Notitia rerum hungaricarum* c. művének első kötetéből idézi meg.⁶⁰² A női térítőkkal kapcsolatos forrásokat közös jegyzetben közli Kollár. Először a cseh származású, Přemysl-házból való Dobrawára (?-997) kerít sort, aki házasságot kötött Mieszko lengyel herceggel, majd vele együtt környezetét is keresztény hitre térítette.⁶⁰³ Ezek után következik II. Baszileiosz bizánci császár nővérének,

⁵⁹⁹ [František Josef PUBIČKA] Francisci PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens, I-VI.*, Prag, Johann Karl Hrada, 1770-1801.

⁶⁰⁰ „Lützwow: Gesch. v. Mekl. T.I.S. 130.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 290. – Eredeti forrás: *Chronica Slavorum Helmodi et Arnoldi... Lubecae, Sumptibus Statii Wessellii, MDCLIX.* Nekem a következő kötet állt rendelkezésemre: HELMOLD von Bosau, *Slawenchronik, Neu übertragen und erläutert von Heinz Stooß – Chronica Slavorum*, in Heinz STOOß szerk., *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.

⁶⁰¹ „Der Priester Bruno von Aldenburg hatte schon bey seiner Mission geschriebene Reden in slavischer Sprache. Leider aber hat sich davon uns diesen Gegenden nichts erhalten.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 291. – Eredeti forrás: [Josef DOBROVSKÝ], *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur von Joseph Dobrovsky. Ganz umgearbeitete Auflage, Mit einer Kupfertafel*, Prag, bei Gottlieb Haase, 1818.

⁶⁰² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 291. – Eredeti forrás: [PALMA Károly Ferenc], *Notitia rerum hungaricarum, Editio III, Pars I, Pestini, Budae et Cassoviae, Sumptibus I. M. Weingand, et I. G. Koepf Bibliopolae, 1785.* A háromkötetes történeti munka 1770-es első és 1775-ös nagyszombati javított kiadása után megjelent a harmadik javított és bővített kiadás is. Nekem, és valószínűleg Kollárnak is ez állt rendelkezésére, mert a megadott oldalszámon található a szóban forgó idézet (394.). Az idézetet Kollár értelemszerűen, de jelölés nélküli kihagyásokkal rövidítette. Ugyanakkor azonban azon Duch érsekre vonatkozó levéltári és szakirodalmi információkat, amelyeket Palma a Kollár által megadott I. kötetbeli 394. oldalon az a) jegyzetben felsorolt, Kollár már nem tüntette föl.

⁶⁰³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 291. – Kollár Dobrawa alakját két forrás segítségével jeleníti meg. Ezek közül az első Łukasz GOŁĘBIEWSKI, *Wiadomości z historii polskiej... i.m.*; A második forrás: František Martin PELCEL/PELZEL, *Nowá Kronyka Česká I-III, Wytisštěno w Praze, w impressy k normálnj sskoly, 1791-1796.* – Kollár az I. kötet 199. oldalára hivatkozik Dobravával kapcsolatban, az átvétel szinte szó szerinti, és folytatódik a 200. oldalon is.

Annának a bemutatása, akit I. Vlagyimir (956?-1015) kijevi nagyfejedelem feleségül kért. A házasság feltétele azonban az volt, hogy az orosz uralkodó vegye föl a keresztséget.⁶⁰⁴

Swaté muže ty a tyto ženské
Hůrka newysoká dělila,
Wyhlídka z ní radost činila
Na ty swazky wúkol společenské;

Na kopci sem jejím wšeslawenské
Apoštoly státi spatřila,
Zwláště Methoda a Cyrilla,
Onny Bratry Thessalonicenské:

Potom Amand byl zde, Vicel, Bruno,
Dobrawka, Duch, Anna Carice,
Kteří wedli lid náš Pánu w lúno;

Ještě jeden w jejich řád se stawěl,
Ale skrytý w blesku welice,
Zdálo se wšak, jakby sám byl Pawel. (402, 1-14)

Szent Iván remete (403)

A szentek hegyének jobb oldalán található egy szikla a lírai alany leírásában, amelyből egy barlang bejárata nyílik. A szonett a cseh egyháztörténet első remetéjének, az állítólag horvát fejedelmi vérből származó Ivánnak állít emléket. A *Hájek-krónika* 909. évi bejegyzése szerint a remetét negyvennégy év elvonult élet után Bořivoj fedezte föl egy vadászat közben. A forrás szerint Bořivoj azt a szarvastehenet ölte meg, amely a remetének nyújtott társaságot, és tejével táplálta. A *Magyarázatok* szerint a szarvastehén tőgyéből szokatlanul bőségesen csorgott a tej,

A szóban forgó mű negyedik kötete kéziratban maradt, amelyet J. Rak készített elő kiadásra. Vö. František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus, Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češtví dobi obrozenské*, Praha, Karolinum, 2003.

⁶⁰⁴ KOLLÁR, Wýklad... i.m., 292. – Eredeti forrásként Kollár Karamzin orosz nyelvű Oroszország-történetét adja meg, az orosz szöveget latin betűs átírásban közli. Н. М. КАРАМЗИН [А. Н. Сахаров], *История государства Россійского в 12-ти томах*, Том II–III.. Москва, Наука, 1989–1993.

amellyel a remetét, Putna megjegyzése szerint némiképp bizarr megfogalmazásban,⁶⁰⁵ „barátként és konyhaként” táplálta.⁶⁰⁶

Szent Iván remete a 19. századi nemzeti emblematizmusban nem aszkétizmusa, hite, és főleg nem középkori és barokk kultusza miatt érdemel figyelmet, hiszen, amint azt a lírai alany leszögezi, a vallásban nem szereti a szertelenséget és meghunyászkodást (403, 9-11). Ugyanakkor azonban a horvát királyi család sarja azért részesül Szlávia kitüntetett figyelmében, mert a világi hatalmat szimbolizáló királyi jelvényeit a remeteélet töviskoronájára cserélte föl (403, 14).⁶⁰⁷

W prawé této Swatohory straně
Leží utěšená pustinka,
Tu ční skála a w ni jeskyňka,
Kde muž bydlí w modlitbách se klaně;

Iwana to, toho swerchowane
Starého, jest slawná swatyňka,
Jehož přítelka a kuchyňka
Čternácte let w Čechách byla laně:

Nemiluji sice w náboženství
Onnu přepiatost a chauliwost,
Která snadno wede ku třestěnství;

K tomuto však pronikla mne čistá
Pustewníku z Chorwat uctiwost,
Že trůn radše nechal, nežli Krista. (403, 1-14)

Bambergi Szent Ottó érsek (404)

A bambergi Szent Ottó (1060-1139) érsek mennyországbeli helyzetét bemutató szonett azért fontos a mű szerkezete szempontjából, mert némiképp ellenpontozza a mennyországi utazásra

⁶⁰⁵ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 228.

⁶⁰⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 202-203.; Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981, 205. s. kk..

⁶⁰⁷ A remete kultusztörténetéhez, irodalomban való megjelenéséhez vö. Jiří ŠEVČÍK, *Album Svatoivanské*, Praha, Vyšehrad, 2002.

meglehetősen jellemző egyhangú dicsőítést. A lírai alany ugyanis búcsút intve a szentek hegyének, még egy utolsó pillantást vet a helyre (404, 1-4), és ötven, kincsekkel megrakott lovasszekeret pillant meg (404, 5-6), valamint a német püspököt, aki nehezményezi, hogy a hegy aljában kell rostokolnia (404, 6-7). Kollár a *Magyarázatokban* visszautal a 188. szonettre és a hozzá tartozó magyarázatokra, amelyekben már gazdagon dokumentálta (Cramer, Sommer és Lützow történeti műveivel és egyéb latin forrásokkal)⁶⁰⁸ az invesztitúraharc e fontos szereplőjének az alakját, aki pomerániai missziós tevékenységének köszönhetően kapott helyet a szláv apostolok sorában. Helyzete azonban a többi térítőéhez képest meglehetősen megalázó, hiszen a megidézett történeti munkák és források szerint Szent Ottó inkább egyháza gazdagságának, semmint a keresztény lelkiiség terjesztésének köszönheti a pomerániai szlávok megtérését, akik az érsek távozása után rögvest visszatértek a pogánysághoz. A szonettbe Kollár beépítette azt az információt is a püspök közelebbről meg nem nevezett latin életrajzából, hogy a cél érdekében Ottó ötven vagy még több ajándékokkal megrakott szekérrel érkezett Pomerániába, valamint hogy még lovat is lopott.⁶⁰⁹

Powědęwsí: ať se dobře máte!
Tomuto zde Swatých wýběrku,
Hodím na hůrku tu k záuěrku
Běžné oko ještě jedenkráte;

A ai pod ní wůkol padesáte
Wozů s koňmi bylo we šperku,
Wnebewemklý Otto z Bamberku
Wolal z nich: proč tu mi státi dáte?

Ne těch wozech byly zlatohlawy,
Sukna, šaty, jídla, peníze,
Nimiž křestil pomořanské Slawy;

Pročež onen blahozwěstů spolek
W studu od něho se odcize,
Nechal jenom hory té mu dolek. (404, 1-14)

⁶⁰⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 132-134.

⁶⁰⁹ „Vita S. Ottonis p. 442. Caput LIII.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 134.

Vitéz szlávok ciklusa (405-412)

Hős szlávok I. (405)

Szlávia leánya mint lírai alany immár a negyedik tájegységen (405, 1), a vitézek mezején halad át az ebben a ciklusban található nyolc szonett során. A hősök győzelmi palmaágakat tartanak a kezükben (405, 4), és dicsőségüket győzelmi dalok és arany trombiták harsogása hirdeti (405, 7). A szláv nemzeti emblematizmus segítségével a lírai alany a modern szlovák kultúra egyik alapvető földrajzi toposzát indítja útjára a harmadik versszakban, amelyben a „fehérhajú Kárpátok” vonulatához, és ezen belül a Krivánhoz hasonlítja (405, 9-10) a fősorolásban következő vitézeket. A szláv harcosok sorát a lengyelek nyitják meg Tadeusz Kościuszko (1746-1817) alakjával, akit Kollár a *Magyarázatokban* úgy jellemez, mint „a szabad lengyel közösség legnagyobb hadvezérét”.⁶¹⁰ E megfogalmazás egyértelmű politikai óvatosságra enged következtetni a Lengyelországot egymás között felosztó osztrák, porosz és orosz monarchia vonatkozásában. A második lengyel „aranykezű” Zseliszlav, aki e nemesfémből készült művétagját „ferdeszájú” Boleszlav lengyel fejedelemtől kapta egy csatában elveszített igazi karjáért cserébe.⁶¹¹ A harmadik lengyel Vitéz Boleszlav/Boleszló (966/67-1025), akinek alakját Kollár Niemcewicznek a korban rendkívül népszerű *Történelmi énekek zenével...* c. művéből idézi meg, és akit azért illet meg ez a hely, mert Lengyelország határait a Balti-tengertől a Dnyeperig és az Elbáig tágította.⁶¹²

A szonettben a szlávok orosz ágát két vitéz képviseli: egyrészt III. Nagy Iván (1440-1505) orosz cár és moszkvai nagyfejedelem, aki a kollári magyarázat szerint megtörte a tatárok kétszáz éves uralmát, és mai nagyságában létrehozta az orosz birodalmat.⁶¹³ A másik Alekszander Szuvorov (1729-1800) marsall, akinek a Kościuszko-lázadás leverésében játszott szerepéről egyáltalán nem esik szó a *Magyarázatokban*. Ehelyett Szuvorov jelmondatát idézi föl, amelyet majd megismétel a Szláv Pokolhoz írott egyik magyarázatában is.⁶¹⁴

A cseheket első helyen Sternbergi Jaroslav képviseli, akinek a mű 1832-es kiadásában, mint a tatárokkal szembeni csehországi harc egyik vitézének, már szentelt egy teljes szonettet (1832, 249). Az 1241-es eseményről a IV Károly idején élt Přibík Pulkava írta *Cseh királyok krónikája*

⁶¹⁰ „nayvyšší / polnj welitel swobodné obce Polské”. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 293-294.

⁶¹¹ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 229.

⁶¹² „Niemcew. *Śp. hist. str. 43.* »Boleslaw rozciągnąwszy granice Polskie od mora Bałtyckiego do Dniepru i Elby zasłużył na imię pierwszego w swoich czasach woiownika.«” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 295. – Eredeti forrás: NIEMCEWICZ, *Śpiéwy historyczne z muzyką i rycinami*, w Warszawie, w Drukarny Nro 646 przy Nowolipiu, 1816, – A megadott oldalszám (43.) helyett a 40. oldalon találtam az idézetet.

⁶¹³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 294.

⁶¹⁴ Az 545. szonethez írott magyarázatról van szó: KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 420.; A szóban forgó gyáva bolgár harcos szonettjéről itt írtam: KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol... i.m.*, 109.

számol be,⁶¹⁵ majd a vitéz nevét a *Hájek-krónika* rendeli az eseményhez. A vitéz azért kerülhetett az érdeklődés középpontjába, mert a Václav Hanka-féle hamisítvány, a *Királyudvari kéziratban* olvasható *Jaroslav* című vers hosszan és színesen ecseteli e hőstettet,⁶¹⁶ amely ezáltal a cseh nemzeti emblematicus szerves részévé vált. Jan Žižka a következő cseh hős, kollári interpretációban a cseh Hannibál, aki huszonhárom csatát vívott sorozatban anélkül, hogy egyet is elveszített volna. A Žižkához fűzött magyarázatban Kollár Baptista Fulgus / Battista Fregoso (1452-1504) olasz történésznek tulajdonítja az ókori hadvezérre vonatkozó hasonlatot.⁶¹⁷

Az illír törzs szerb ágát Erős Dusán/IX. Nemanjics István (1336-1356) uralkodó képviseli, aki hatalmas erejével fenyegetést jelentett Bizáncra nézve is.⁶¹⁸ Kollár a szerb történelem ezen alakját a *Magyarázatokban* Talvj *Volkslieder der Serben* c. kötetében megjelent szerb történelemmel kapcsolatos *Vázlata* alapján idézi meg.⁶¹⁹ Az öt horvát fivér történetét, akiknek a horvát állam keletkezését tulajdonítják, Kollár többszörös hivatkozásban idézi meg a *Magyarázatokban*, mégpedig J. G. Stritter (1740-1801) *Memoriae populorum...* című, szentpétervári kiadású forráskötetere hivatkozva, amelyben Stritter közli többek között Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzása* című művének idevonatkozó részeit is.⁶²⁰ A bizánci császár szerint a „Klokász, Lóvelosz, Koszéntzisz, Muchló és Chorvatosz és két lánytestvér, Tuga és Buga” vezette nemzetség vált ki és indult el a fehérhorvátok lakta területről, és foglalta el Dalmáciát az avaroktól.⁶²¹ A Svarun nevű harcos a Duna-menti bizánci

⁶¹⁵ Részletek a *Pulkava-krónikából* elektronikusan:

<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zliterary/VZCL3/99.pdf> Letöltés: 2017. június 11.

⁶¹⁶ Vö. Dalibor DOBIÁŠ szerk., magy., *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, Brno, Host, 2010. A *Jaroslav* c. vers a 86-103. oldalakon olvasható a hankai eredeti nyelven és Kamil Bednář mai cseh nyelvű átköltésében.; A kéziratok magyar recepciójához vö. BERKES, *Recepce Rukopisů královédvorského a zelenohorského i. m.*

⁶¹⁷ „Baptista Fulgoso nad Hanibala a giné starožitné herdiny klade.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 294. – Kollár nem adta meg a forrás címét.

⁶¹⁸ LUCZENBACHER János, *A' szerb Zsupánok, Királyok, és Czárók Pénzei: XXIII. Réznyomattal*, Budán, A' Mag. Kir. Egyetem betüivel, 1843, 48. s. kk.

⁶¹⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 294. – Az eredeti forrás nyilván Talvj könyvének első kiadása, amely nem állt rendelkezésemre, mindazonáltal a második kiadásban ugyanott található az idézet: TALVJ, *Volkslieder der Serben... i. m.* – Az idézet a *Kurzer Abriss einer Geschichte des untergegangenen serbischen Reiches als Einleitung* című bevezetésben található a Kollár által megadott arab számozású 19. oldal helyett a bevezető római számozású XIX. oldalán, az idézet a kezdeti szerkesztői változtatástól és egy félmondat jelöletlen kihagyásától eltekintve betűhű.

⁶²⁰ „Srow. Constan. Porph. Apud Stritter T. I. p. 389.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 295. – Eredeti forrás: Johann Gotthilf von STRITTER/STRITTERO, *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolementum e Scriptoribus Historiae Byzantinae*, I-III, Petropoli, Impensis Academiae Scientiarum, I. k. 1771, II. k. 1774, III. k. 1778.

⁶²¹ Vö. BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN, *A birodalom kormányzása*, Budapest, Lucidus, 2003, 143. – Elsősorban a 30. fejezettel, amely az *Elbeszélés Dalmácia tartományról* címet viseli, és tartalmazza a horvát testvérek neveit.

háborúban vett részt, akinek alakját szintén Stritter alapján jeleníti meg Kollár.⁶²² Az Elbamenti szlávokat pedig Niklot, vend herceg képviseli a szláv Walhallában, akinek középkori lovagokhoz méltó hősi halálát Kollár Lützow *Mecklenburg-története* alapján idézi föl a *Magyarázatokban*.⁶²³

W kraji čtvrtém widno na zelených
Laukách státi muže udatné,
Wítěze a reky obratné,
Palmy mají w rukách nezhrozených;

Kochají se w písňech utěšených
Znících skutky jejich pamatné,
Jasným zwukem trauby pozlatné,
Pronikawě tytýž sprowázených:

U prostřed nich stojí, jako Křiwan
W lůnu sněhohlawých Karpatů,
Kosciuško, Jaroslaw a Iwan;

Žižka, Dušan, Želislaw i Chrobry
Swarun, Suwarow, pět Chorwatů,
Niklot, a pak jiných počet dobrý. (405, 1-14)

Hős szlávok II. / Jan Jiskra (406)

Kollár önálló szonettel jutalmazta a jeles huszita vezért, Jan Jiskrát, aki a versszituáció szerint ráköszön Szlávia leányára (406, 3). A versben a cseh hadvezérrel kapcsolatos egyik legfontosabb közlésnek az számít, hogy a magyarok félték tőle (406, 4). A második versszak kijelentése szerint pedig a szlovákoknak akár már végük is lett volna, ha a bátor cseh vitézeket

⁶²² STRITTERO, *Memoriae populorum... i.m.*, – Stritter fenti művének II. kötetének első része (Tomi secundi pars I.) a *Slavica ex scriptoribus byzantinis* címet viseli. Ez a II. kötet is minden bizonnyal megvolt Kollár könyvtárában, aki a szóban forgó II. kötet 33. oldalára hivatkozik. A 25§-ban van szó a szláv férfiról. Kollár jelentős kihagyásokkal emeli be az idézetet a *Magyarázatokba*.; Stritter munkásságához vö. Friedrich OTTO, *Johann Gotthelf von Stritter*, in *Allgemeine Deutsche Biographie* 36(1893), 598.

⁶²³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 295-296. – Eredeti forrás: Karl Christian Friedrich von LÜTZOW, *Versuch einer pragmatischen Geschichte von Mecklenburg, I-III*, Berlin, bey G. Reimer, 1827–1835, I, 198-199. Az utolsó vend fejedelem hősi halálának leírása a Kollár által megadott 198. után a 199. oldalon is folytatódik. Kollár a részletet hosszabb, jelöletlen kihagyásokkal közli.!

vezérük nem vezette volna a Tátra alá (406, 5-8). Ezzel megerősítette és fölvirágoztatta a szlovákokat, mellesleg pedig Erzsébet özvegy királynéért és fiáért, V. Lászlóért szállt harcba (406, 9-11). A lírai alany továbbá fölteszi a kérdést, vendégeskedett-e Kollár szülőföldjén Jiskra, és vajon a költő maga is „nem ezen oltásnak egyik hajtása-e” (406, 14). Jiskra alakját Kollár a *Magyarázatokban* először Thuróczy Jánosnak *A magyarok krónikája* című műve alapján idézi meg – természetesen oly módon, hogy a krónikásnak a cseh vitézre vonatkozó dehonesztáló kijelentéseit mellőzi.⁶²⁴ Az ezt követő, szintén latin nyelvű forrás Bél Mátyás *Notitiájából*, valamint Dlugoš *Lengyelország történetéből* való.⁶²⁵ A „kautek” („zug”) kifejezést a *Magyarázatokban* Kollár Turóc vármegyével azonosítja, és bemutatja szülőfalujának, Mosócnak a 16. századi virágzó gimnáziumát, rektorait, valamint azokat a mosóci születésű, jeles prédikátorokat, akik Csehországban folytatták lelkeszi tevékenységüket.⁶²⁶

S těchau kdy se oči mé tu pásli
Na tom, čím se každý oslawil,
Witězoslav ten mne pozdrawil,
Před nimž Uhři tak se často třásli;

Slowáciby snad už byli zhasli,
Než on zmnožil je a zotawil,
Když roj oněch k Tatrám přeprawil
Čechů, jenž se nikdy neužasli:

A tím kmen wáš ke zrůstu a kwětu
Zkřísil ratolestmi čerstvými,
Totiž Jiskra, wálčiw za Alžbětu;

Že pak whostil i w ten pěkný kautek

⁶²⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 296. – Kollár nem jelölte meg a krónika kiadását, mindenesetre az idézett latin részből kihagyta a Jiskrára vonatkozó „telhetetlen fosztogatás” kifejezést. Eredeti forrás: THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, Budapest, Magyar Helikon, 1978, 378.

⁶²⁵ [Jan DLUGOSZ] Ioannes DLUGOSSIVS szerk., *Historia Polonica Ioannis Dlugossi, seu, Longini canonici cracoviensis in tres tomos digesta autoritate & sumptibus*, Herbultii Dobromilski edita, 1455-1480. Első, teljes kiadása 1701-1702. Kollár az 1711-es lipcei kiadást használta: [Jan DLUGOSZ] Ioannes DLUGOSSIVS, *Historia Polonica*, Lipsiae, Sumptibus Io. Ludov. Gleditschii et Mavritii Georgii Weidmanni, 1711.

⁶²⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 296-297.

Kdes ty zrozen, on se se swými,
Snad si i ty štěpu toho prautek? (406, 1-14)

Hős szlávok III. / Bogdan Jug / Vratko Nemanjić (407)

A szonett a törökverő szerb vitéznek, Bogdan Jug / Vratko Nemanjićnak (1325-1355) állít emléket, aki a rigómezei csatában halt hősi halált kilenc fiával együtt. Az apát és fiait, akiket a szerb kultúrtörténeti hagyományban Jugovićoknak neveznek, a lírai alany egy erős fatörzsből kinövő kilenc ághoz hasonlítja az első versszakban, majd ezt a képet az utolsóban a családot összefogó, örökzöld virágkoszorúval keretezi (407, 13-14). Bogdan Jug a szerb hősi epika egyik kitüntetett szereplőjévé is vált, valamint apja a főtebb már tárgyalt Angyelinának és Milicának (vö. a 399. szonettel a női szláv szentek sorában). Ez utóbbi Lázár szerb király felesége lett. Bogdan Jug és fiainak életrajzával kapcsolatban a *Magyarázatokban* Jevto Popović *Sveslavije* című kötetére utal, akit „pesti” szerzőnek nevez.⁶²⁷ A pesti szerb íróra való hivatkozás, akinek a művében közölt Szláv Panteon-grafikáját az 5. fejezetben a szláv nemzeti emblemizmus szempontjából már elemeztük, a magyarországi és ezen belül a fővárosi szlávtság tudatos együttműködésének is a jele. A kutatók egy része ugyanakkor legújabbán kétségbe vonja, hogy Bogdan Jug a rigómezei csata idején még életben lett volna.⁶²⁸

Potom otec Bogdan Jug tu čestmi
Wšemi ozdobený mnau byl zřen,
Se syny jak walný stromu kmen
S dewíti se straucí ratolestmi;

Národu i wíry zhaubce, pěstmi
Jejich, Turek, dlauho bit a třen,
Až pak u Kosowa w jeden den
Wšickni padli a meči pod bolestmi;

⁶²⁷ „Sweslawje, od Popoviće u Peštu, Swezka III. str. 131.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 297. – Eredeti forrás: Jevto POPOVIĆ, *Sweslavije ili panteon, Szvezka prva*, U Budimu, U Pecsasnji Univerzitate Pestanszkog, 1831. – Csak az első és a második kötet állt rendelkezésemre, a harmadik, amelyre Kollár hivatkozik (III, 131.) nem. Az alábbi első kötet elektronikus példányában található egy prenumerációs jegyzék (25. s kk.) az ajándékozóról és előfizetőkről többek között Bajáról, Nagybecskerekéről stb. A prágai előfizetők között megtalálható Jungmann neve is (Jozif Jungman alakban) (44.).

⁶²⁸ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i. m.*, 230. Erre vonatkozóan a cseh irodalomtörténész hivatkozik a Dušan KARPATSKÝ szerkesztette *Co se stalo na Kosovu rovném?* Praha, Odeon, 1990. c. kötetre.

Celým tím jich jména znějí rájkem;
Woin, Milko, Marko, Weseliu,
Lubdrag, Radmil, Stojan, Božko s Wlajkem;

Rodinu tu swazek utěšený
Spojuje a kráslí ze zelin
Wěčnokwětých strojně upletený. (407, 1-14)

Hős szlávok IV. / Albrecht von Wallenstein (408)

Albrecht von Wallenstein (1583-1634) a harmincéves háború rendkívül ellentmondásos történelmi figurája, aki szintén az ellenpontozás technikájának köszönhetően került be a szláv vitézek rendjébe. A szonett szerint Wallenstein „*nagy katona, de kis cseh*” (408, 13) volt – ez az ítélet leánya kérdése után közvetlenül Szlávia szájából, egyenes beszéd formájában hangzik el. A versszituáció szerint ugyanis Wallenstein mint „*mesebeli férfi*” („*muž pohádkowý*”) (406, 2) jelenik meg, aki azonban a többi szláv hősnek hátat fordít, és bár fegyvere csillog, az alak maga ködbe burkolódik (406, 3-4). Wallenstein, kontroverz szerepének köszönhetően, az igazi szláv hősök között csupán „*idegenkedik*” (408, 14).⁶²⁹ Mivel a szerző az alakjához nem rendel további történelmi forrást vagy magyarázatot, így megítélését a szláv olvasó általános történelmi ismereteire bízta.

Hřebtem k tomu zboru obrácený
Byl muž pohádkowý na straně,
A ač lesk se swítil od zbraně,
Předce tmau a mhlau byl ochmuřený;

Pohled měl tak do hwězd zahlaubený
Že stál ani nám se neklaně,
Jakby o celého podmaně
Swěta w mysli plán kul rozšířený:

⁶²⁹ Wallenstein és korának problémaköre ugyanakkor jelentős szerepet kapott a cseh kultúrtörténetben. A 20. században többek között Jaroslav Durych katolikus író foglalkozott a szerepével a cseh történelemben az ún. „kis és nagy Wallenstein-trilógiájában”, azaz a *Bloudění* (1929) című regényében és a *Rekviem* (1930) c., három történelmi elbeszélést tartalmazó kötetében.

Welectěná matko! starožitnost,
Jména, čin znám jiných reků všech,
Ale kdo jest tato tajná bytnost?

„Waldstein jménem německým on sluje,
Welký woják ale malý Čech,
Proto i zde jenom cizincuje.” (408, 1-14)

Hős szlávok V. / Miloš Obilić kiűzése a vitézek közül (409)

Az Albrecht Wallensteinnel kezdűdű, nem egyértelműen pozitív hűsűk sora folytatűdik Miloš Obilić-csal, aki a rigűmezei csata napján (1389. jűn. 15-én, a Julianus-naptár szerint jűn. 28-án) orvul meggyilkolta I. Murad tűrűk szultánt. A szerb hűs a 15. század kűzepétűl jelent meg a forrásokban, és erűsen kűtűdik a Lázár szerb fejedelem vejei kűzűt folyű versengűs motívumához.⁶³⁰ Amint arra tűbbek kűzűt Jelka Ređep rámutatott, a szerb fejedelem és a rigűmezei csata kűrűl kialakult mondakűr hosszú űvszázadokon keresztűl bűvűlt és szűnezűdűtt tűrtűneti és nűpi elemekkel.⁶³¹ A lírai szituáció szerint Szlávia leánya elűszűr hangot ad megrűkűnyűdűsének, hogy ez az orgyilkos a vitézek kűzűt tartűzkűdhat, és kemény pillantásától a gyilkos el is bujdosik valahová (409, 7-8). Ezek után elmondja, hogy Szlávia nem szereti az olyan merűnylűket, mint Marat gyilkosát, Charlotte Corday-t, Mucius Scaevolát, Kotzeboe gyilkosát, Karl Sandot, vagy a protestáns űrzelmű francia király (Navarrai) IV. Henrik gyilkosát, François Ravailacot. Ez utűbbival kapcsolatban nyilvánvalű Kollár szimpátiája a protestáns király iránt, valamint ellenűrzűse a jezsuitákkal szemben, akiknek kűpviseleűt a kűvetkező űnekben majd a Szláv Pokolba száműzi (lásd az 550-553. számű ún. jezsuita-szonetteket).⁶³² A lírai elbeszélű erkűlcsi tanulsággal zárja a verset, amennyiben kijelenti, hogy jobb nem lenni, mint nemtelenűl, fegyver segítségével keresni az űletet és

⁶³⁰ „From the mid-fifteenth century it is also possible to follow the gradual development of yet another theme, the quarrel between Lazar’s sons-in-law. A Nuremburg gunsmith in the service of Duke Stjepan took down the story of the quarrel between Lazar’s sons-in-law. In later sources this story evolved into a tale about the quarrel between Vuk Branković and Miloš Obilić/Kobilić and between their wives, Lazar’s daughters.” Jelka REĐEP, *The Legend of Kosovo*, in *Oral Tradition* 6(1991), 2-3. sz., 253-265, 258.

⁶³¹ „the betrayal at Kosovo as we now know it is not mentioned in the earliest texts: David (1402) voices uncertainty about whether fate or betrayal led to Lazar’s death; in the *Turska hronika* the theme is linked to a group of people; in the anonymous translation of Ducas’ text, the traitor is a specific person, Dragoslav Pribišić; and it is only in Orbini’s text that Vuk Branković’s name comes up for the first time. The theme of betrayal in its final form evolved gradually over a long period of time just as the legend itself, and reasons can be given for the charge leveled at Vuk Branković.” *Uo.*, 261.

⁶³² KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol... i.m.*, 111-113.

tisztességet (409, 13-14). A merénylők és áldozataik névsorát Kollár a *Magyarázatokban* rövidítve adja meg.⁶³³

Předce tento zbor stín jeden špatil
S tulichem tu ještě krewawým,
Miloš Obilič, co neprawým
Wlastenectwím Amurata zkatil;

Newím, jak se šálenec ten sbratil
S wítězů těch spolkem leskawým,
Já zřím okem na něj merawým,
I hned caufnul a kamsi se ztratil:

Sláwa nechce míti zabíjáků
Lestných, jako Corday Charlota,
Ani Scaevol, Sandů, Ravailaků;

Národ náš ať na cnosti jen stojí,
Lépe nebýti, než žiwota
A cti hledat s nešlechtnau zbrojí. (409, 1-14)

Hős szlávok VI. / Az Alekszander bizánci hadvezér által meggyilkolt szlávok (410)

A veresszituáció szerint a szláv vitézek ötödik tartózkodási helyére érkezik a lírai alany, aki ezek után magyarázattal folytatja a verset: ebben közli, hogy nem Nagy Sándorról, hanem a Maurikiosz császár (582-602) idején élt római származású kegyetlen Alexander/Sándor nevű hadvezérről van szó, aki Bizánc szlávok elleni hadjáratát vezette (410, 5-8). Ezt követően a harmadik versszak azzal a képpel folytatódik, ahogyan Szlávia lány kézzel simogatja a vitézeket, mert a kínzások ellenére sem lettek elárulói nemzetüknek. Minél mélyebben hallgattak a vitézek, annál hangosabban ünnepli némaságukat egy kórus a negyedik

⁶³³ „Šjra, Wýbor ze sp. řec. D. 1. str. 25.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 297. – Valószínűleg František Šír (1796-1867), a prágai óvárosi, később a jičíni gimnázium tanáráról lehet szó, akit Jungmann nyert meg a nemzeti ügynek. Elképzelhető, hogy valamelyik olyan munkája, amelyben azt propagálja, hogy a régi görög szláv dialektus volt. Ezt említi Vladimír MACURA, *The Mystifications of a Nation*, „The Potato Bug” and Other Essays on Czech Culture, Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 2010. Vö. a *The Celts within Us* c. fejezetben a 115. oldal 1. jegyzetével.

versszakban (410, 13-14). Kollár a szóban forgó történelmi esemény alátámasztására a *Magyarázatokban* immár többször fordul Stritter *Memoriae populorum... c.* forrásközlő művéhez,⁶³⁴ amelyben a történész többek között Theophülaktosz Szimokattész munkáját tette elérhetővé az újkori szláv tudományosság számára.⁶³⁵ A történelmi eseményhez rendelt további forrás Gebhardi *Szláv és vend általános történelem* című munkája.⁶³⁶

Hnedky odtud wýhled se mi twořil
Oslawenců místo na páté,
Kde sem našla onny zajaté,
Jež až k smerti Alexander mořil;

Ne ten, před nímž celý swět se kořil,
Než to Římanisko drasnaté,
Jenž byl wůdcem wojny začaté,
Když si berlau císař Mauric dwořil:

Hladihlawá ruka matky sladce
Kochá se tu w nich, že raději
Mřeli, nežby někdo z nich byl zrádce;

Wšecko nad tím radost cítí žiwau,
A kůr zpěwáků sám hlasněji
Chwálí jejich wěrnost mlučeliwau. (410, 1-14)

Hős szlávok VII. / Szláv amazonok (411)

Kollár, szokásához híven, előkelő helyet biztosít a bátor szláv asszonyoknak is, akik a hatodik külön területét foglalják el a Szláv Mennyországnak. Először is a *Hájek-krónika* 736. évi

⁶³⁴ „Srow. Theiphylactus, apud Stritter, Mem. T. II. p. 59.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 297. – Eredeti forrás: STRITTERO, *Memoriae populorum... i.m.*. Az idézett forrás a Kollár által megjelölt 59. oldalon olvasható a VIII. fejezet 68§-ban, némi jelöletlen kihagyással, valamint a „Slavos” betoldásával a név elé.

⁶³⁵ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 231. Theophülaktosz Szimokattész cseh fordítása: Thefylaktos SIMOKATTES, *Na přelomu věků*, Praha, Odeon, 1985.

⁶³⁶ „Durch diese Peinigung suchten die Griechen nichts weiter zu erfahren, als in welcher Gegend der Stamm der gefangenen Slavinen wohne. Allein die Slavinen starben ohne Bericht zu ertheilen.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 298. – Eredeti forrás: Ludwig Albrecht GEBHARDI, *Allgemeine Geschichte der Wenden und Slaven I-IV*, II. k. 10. in *Fortsetzung der allgemeinen Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertigt. Ein und funfzigster Theil. Verfasset von Ludwig Albrecht Gebhardi*, Halle, bey Johann Jacob Gebauer, 1789. – E kötetben sajnos nem találtam, Kollár valószínűleg egy önálló kiadásból dolgozott.

bejegyzése alapján megidézi a „lányháború” cseh képviselőit,⁶³⁷ akik közül huszonegyet a *Magyarázatokban* néven is nevez.⁶³⁸ A cseh középkori krónikákban számos változatban létező, az erotikus és az erőszakos motívumokat ízlés szerint elegyítő történet egyfajta szláv amazon-történet, amelyben az önállóságra törekvő leányok saját várat alapítanak, ám a fiatal férfiak, egy idő után megelégtelve a leányok önállósodási törekvéseit, beveszik azt.⁶³⁹ A cseh vitéz asszonyok csoportját gyarapítja továbbá az a kopjával fölfegyverzett két táborita asszony és egy leány is, akik 1420. július 14-én, Zsigmond és Zsuzska csapatainak prágai összecsapásakor vitézül védték állásaikat huszonhat férfi harcostársuk mellett.⁶⁴⁰

Tuga és Buga az öt államalapító horvát fivér két leánytestvére, akikről a ciklust nyitó, 405. szonettben már esett szó. A következő déli szláv alak Marula, akit Kollár – a Velencei köztársaság fennhatósága alatt álló Lemnosz szigetének török ostrom alá vételekor (1475) tanúsított bátor magatartásáért – igazi hősként mutat be. Lemnoszi Marula tettéről, mégpedig hogy a csatában elesett apja fegyverzetébe öltözve elűzte a törököket a szigetről, folyamatosan számos nyelven és kiadványban olvasható a közönség – természetesen e kiadványok nem szlávként, hanem görögként mutatták be.⁶⁴¹ Kollár mindenesetre a szláv nemzeti emblematizmus jegyében hangsúlyozza szláv voltát, és hőstettét a *Magyarázatokban* Andrija Kačić-Miošić (1703-1760) horvát költő és ferences szerzetes először 1756-ban Velencében megjelent, a korban rendkívül népszerű művére való hivatkozással mutatja be.⁶⁴² További

⁶³⁷ Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981, 95-97.

⁶³⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 298.

⁶³⁹ Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, Praha, Lidové noviny, 2003.

⁶⁴⁰ A kollári forrás a Daniel Adam z Veleslavína (1546-1599) cseh humanista *Történelmi kalendáriumának* júl. 14-i bejegyzéséhez kötődik, amely nap eseményeinek számbavételekor az 1420-as összecsapást is megidézi: „Srow. Weleslawin hist. Calend. den 14. Čerwence.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 298-299. – Eredeti forrás: [Daniel Adam z VELESŁAVÍNA], *Kalendař hystorycký. Krátké a summownj poznamenánj wssechněch dnůw gednohokažděho měsíce, přes celý rok: k nimžto s doloženjm let budto od stwořenj swěta, aneb od narozenj Božjho, přidány gsau wjry a paměti hodné historyae, w rozličných proměnách a přjhodách, sstiastrných y nesstiastrných weselých y smutných, obecných i osobnjch yak w ginných národech a zemjch, tak obzwlástrne w slawném národu a Králowstwj Českém, zběhlých: napřed položeny gsau Genealogiae.... pracý a nákladem Danyele Adama z Weleslawjna*. [W Praze], nákladem M. Danyele Adama z Weleslawjna, 1590, 384.; Továbbá: „Srow. Anal. Fuldenses ad A. 1000.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 299. – Eredeti forrás: *Fuldai Évkönyv/Annales Fuldenses* 872. Vö. BOBA Imre, *Moravia's History Reconsidered, A Reinterpretation of Medieval Sources*, Dordrecht, Springer Science & Business Media, 1971. Az 50. jegyzetben található a *Fuldai Évkönyv* Kollár által is publikált latin szövegrészlete. Kollár nyilván azért tette e szonetthez tartozó *Magyarázatokba*, mert szerepelnek benne (Kollárnál kurzívval kiemelve) a leányok („mulierculis”).

⁶⁴¹ Története folyamatosan jelen van az európai törökellenes irodalomban. Vö. pl. Juan de PINEDA, *Los Treyntra Libros De La Monarchia Ecclesiastica o, Historia Universal Del Mundo*, Barcelona, Jayme Cendrat, 1594, l.n. a Marula címszónál; BELMONT, *Gemälde aus der Geschichte des ottomanischen Reichs, I.*, Dresden, bei P. G. Hilscher, 1824.

⁶⁴² Andrija KAČIĆ-MIOŠIĆ, *Razgovor ugodna naroda slovinskoga*, U Mleczi, na MDCCCI, Po Adolfu Czesaru, 135. Az idézet a jelölt oldalon található és megegyezik a verset bevezető rövid prózai bevezetővel. Ez után következik a *Pisma od divojke Marule* c. költemény.; A szerzőről vö. még [Pavol Jozef ŠAFÁRIK] Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen [Buda], mit kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826, 256.

forrásként Matija Petar Katančić (1750-1825) szintén ferences szerzetes, horvát költő és tudós *Orbis antiquus...* c. művének 1824-es budai kiadását jelöli meg Kollár.⁶⁴³ Katančić élete és a magyar királyi székhelyre koncentrálódó tudósi munkássága fontos vonatkozási pontot jelentett Kollár számára, aki a horvát régészben, numizmatában és filológusban, akárcsak az *Ó- és Újszövetség* horvát fordítójában (1831), amelyet G. Čevapović készített sajtó alá, a pesti szláv értelmiség fontos alakját látta. A hős déli szláv amazonok sorát a lírai alany a Konstantinápolyt a muszlimok támadásával szemben védelmező hős asszonyok említésével folytatja, akiket a *Magyarázatokban* Stritterre hivatkozva mutat be.⁶⁴⁴

Ezek után kerülnek sorra a trembowlai lengyel asszonyok, akik saját hajukból fontak kötelet, hogy szintén a török túlerővel szemben 1675-ben megvédjék a várat. Élükön a *Magyarázatok* megidézte Golebiowski-mű szerint Anna Dorota Chrzanowska állt.⁶⁴⁵

W šestém oněch oslawenců rádě
Uzřela sem ženy herdinské,
Za čest aneb dobro krajinské,
Mřewší rovně mužům po hromadě;

Tu jsau mužské wzdorující wládě
Smělé bojownice Děwinské,
Marula to děwče slowinské,
S těmi které padly w Carigradě:

Tuga, Buga a tři Taboritky,
Jejichž na Witkowě obrazy
Nalezeny, mezi mužů zbytky;

Potom Polky z werkočů co svojích
Pletly u Trembowle prowazy,
Brániwše hrad we zmužilých bojích. (411, 1-14)

⁶⁴³ Eredeti forrás: Matija Petar KATANČIĆ, *Orbis antiquus ex tabula itineraria quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit ad systema geographiae redactus et commentario illustratus, Continens Evropam, Volume 1*, Budae, Typ. Regia Univ. Hungaricae, 1824, 242. – A kollári idézet pontos, és a megadott helyen található.

⁶⁴⁴ „Srow. Nicephorus ap. Stritter, T. II. p. 72.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 298.

⁶⁴⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 299. – Kollár valószínűleg innen merített: Łukasz GOŁĘBIOWSKI, *Wiadomości z historii polskiej... i.m.*

Hős szlávok VIII. / Emilia Plater litván grófnő (412)

A versszituáció szerint egy ulánusnak kinéző asszonyszemély érkezik lóháton a látogatók szeme elé (412, 1-4), akit azonban az őr elvezet ugyanazon az ösvényen, amelyen érkezett (412, 6-8). Kollár az 1831-es oroszellenes lengyel fölkelés egyik emblemikus figuráját tette meg e szonettje tárgyává. Emilia Plater (1806-1831) lengyel-litván arisztokrata család sarja volt, aki saját csapatának élén kísérelt meg szembeszállni az orosz túlerővel, sikertelenül. Alakja emblemikus a lengyel és a litván történelemben, számos művészeti alkotás, többek között Adam Mickiewicz is megörökítette *Az ezredes halála* című költeményében.⁶⁴⁶ Plater figurája, egyáltalán a lengyel-orosz ellentét két táborra osztotta a korabeli szláv világot – Kollár a *Szlávia leányában* az oroszok pártját fogta azzal, hogy a Szláv Paradicsomból kivezetteti a „lengyel Jeanne d’Arc”-ot, aki szláv létére egy másik szláv nép, az oroszok ellen harcolt. Kollárnak ez az álláspontja értelemszerűen nagy megrökönyödést keltett lengyel értelmiségi körökben, és főként a nyugati emigráció képviselői igen kritikusan viszonyultak Kollár szláv kölcsönösség-elméletéhez is.⁶⁴⁷

Přijížděla ještě na koníku

Amazonka sem i s komornau,

Majíc, jako Ulan, prapornau

Korauhwičkau ozdobenau píku;

Ale sotwy byla při hájíku,

Uzřím skočit wrátnau šwitornau,

Ana rytířku tu wýbornau

Odprawila zpátkem po chodníku:

Nepochopno! wšak to z polské Litwy,

Řeknu, Platerka jest hraběnka

A jde práwě z ukrutné sem bitwy;

⁶⁴⁶ Adam MICKIEWICZ, *Az ezredes halála* in MICKIEWICZ *Válogatott írásai*, Budapest, Révai, 1950, 102.

Keszthelyi Zoltán fordítása. Vö. KOZOCHA Sándor összeáll., *Mickiewicz Magyarországon, A költő halálának századik évfordulójára*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya, 1955, 46. – Az élettől búcsúzó katonatisztról csupán a költemény utolsó versszakában derül ki, hogy szép hölgy volt. Lengyel nyelvű elérhetősége: <https://literat.ug.edu.pl/amwiersz/0061.htm> Letöltés: 2018. május 8.

⁶⁴⁷ Vö. Henryk BATOWSKI, *Kollár v Pol'sku. Informativny náčrt*, in *Slovenská literatúra* 1(1954), 432-463. – A tanulmány végén található Kollár lengyel bibliográfiája.

Hej, dí, než tu w záhuhném šla klusu
Sestra proti bratru, Slawenka
Proti Slawu, Polka proti Rusu. (412, 9-14)

Szláv vértanúk (413)

A farkas széttépte ártatlan bárány bibliai toposzával indul a vers (413,4), amely a barbár idegenek által meggyilkolt szláv vértanúknak van szentelve, akikkel a versszituáció szerint a hetedik mennyországbeli palotában (413,1) találkoznak a látogatók. Az első vértanú a Jordanes történetírónál szereplő Boz, az antok királya,⁶⁴⁸ akit fiaival, és mint a *Magyarázatok*ba bekerült részletből megtudhatjuk, hetven főemberével együtt keresztre feszítettett a gót Winitharius (413, 7-8).⁶⁴⁹ Kollár a korabeli szlavisztika álláspontja szerint szláv népnek tartja az antokat, ezért a király nevét is Božra szlávósította. A vértanúság fogalmát, mivel nyilvánvalóan pogányokról van szó, Kollár nem konfesszionális értelemben használja, hanem a nemzeti emblematiszmusra jellemző vérségi értelemben.

A következő szláv vértanú Mezamir, akit az avar kán/kagán végeztetett ki a Stritter megidézte Menandrosz szerint. Stritter már többször említett munkájában részleteket közöl bizánci történetíróknak a Duna, a Kaukázus és a Kaszpi-tenger térségével foglalkozó írásaiból.⁶⁵⁰ Nem véletlen az avarok mint lovas nomádok megidézése e helyen, hiszen a továbbiakban a lírai alany két olyan szláv vértanú alakját rajzolja fel, akik Anonymus krónikája szerint a magyar honfoglalás áldozatai lettek. Az első Laborc, Hung várának ispánja, akit a krónika 13. fejezete alapján a következő sors ért: „Akkor Álmos vezér és főemberei ezek hallatára módfelett felvidultak, és Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. Miközben táborot ütöttek a fal körül, a várnak Laborc nevű ispánja – az ispánt az otllakók nyelvén dukának mondták – futóra fogta a dolgot, és Zemplén vára felé sietett. A vezér katonái üzöbe véve őt, egy folyó mellett

⁶⁴⁸ „Az Amal Vinitharius azonban fejedelemsége jelvényeit megtartotta. Ez utánaóvón nagyatyjának, Vultulfnak vitézségét, bár szerencsége nem volt oly nagy, mint Hermanariché, mégis nem túrhétvén a hunn főuraimat, lassanként kivonta magát alóla és mikor vitézségét akarta mutatni, az antok országa ellen hadat vezetett, de midőn őket megtámadta, az első összecsapásnál legyőzetett, de aztán vitézül viselte magát és Boz nevű királyukat fiaival és hetven fő emberrel együtt elretentő például felfeszítettette, hogy a legyőzöttek félelmét a függők holttesteik megkészserezzék.” JORDANES, *A gótok eredete és tettei*, Latinból fordította, bevezette és jegyzetekkel ellátta Dr. BOKOR János, Brassó, Kiadja a „Brassói Lapok” Nyomdája, 1904, 117, 246-248. szakasz.

⁶⁴⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 299-300.

⁶⁵⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 300. – Eredeti forrás: STRITTERO, *Memoriae populorum... i.m.*, II, 41-42. – A *Magyarázatok*ba beemelt szövegből (41. o.) Kollár jelöletlenül elhagy egy részt, majd a folytatás már a következő oldalról való. A kollári forráskezelésre általánosan jellemző, hogy a szerző alapvetően híven idézi a forrást, időnként értelem szerint megváltoztatja az első mondat alanyát, nem jelöli a kihagyott részeket, amint azt sem, ha az idézet áthúzódik a további oldalakra is. Stritter itt továbbhivatkozik Menandroszra (41.).

elfogták, és mindjárt azon a helyen felakasztották. Attól a naptól kezdve ezt a folyót az ő nevéől Laborcnak hívták.”⁶⁵¹

A másik magyar honfoglaláshoz kapcsolódó alak Zobor, a nyitrai tartomány vezére, aki Anonymus krónikájának nem a kollári *Magyarázatokban* megjelölt 37. hanem a 38. fejezetében szerepel. Eszerint „Szovárd, Kadocsa és Huba (...) ostromolni kezdték Nyitra városát. (...) Majd (...) a tartomány vezérét, Zobort, akit harmadnapja elfogtak, egy magas hegyre hurcolták, s ott felakasztották. Ezért azt a hegyet attól a naptól kezdve Zobor hegyének hívják.”⁶⁵² A Zoborra vonatkozó másik forrás a lőcsei születésű és göttingeni végzettségű Engel János Keresztély / Johann Christian Engel (1770-1814) *Allgemeine Welthistorie* című sorozat XLIX. kötetét képező négykötetes *Magyarország-története*, amelyből Kollár idézi Zobor elfogatását és a kivégzését elbeszélő passzust, és kiemeli a kivégzés „embertelenségét”.⁶⁵³

Sedmý palác muže obsahowal

Pozbawené žiti bez winy,

Anť je barbar z cuzé končiny

Jak wluł jehně tiché zamordowal;

Mučenícký wěnc ozdowal

Jejich oslawené mertwiny,

Tu Bož Antů král, jež se syny

Winithar byl gothský ukřižowal;

Mezamir pak, jemuž smert jest dána

Jako wyslancowi ohawně

Proti práwům lidstwa od Chagána;

Laborca a kníže Nitry Sobor,

⁶⁵¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 300. – Nem világos, hogy Kollár melyik latin kiadást használhatta. Az általam használt fordítás: ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, Budapest, Magyar Helikon, 1977. Pais Dezső fordítása.

⁶⁵² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 300. – Vö. ANONYMUS, *Gesta... i.m.*, – A kisebb, jelöletlen kihagyásokat zárójellel jelöltem.

⁶⁵³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 300. – Eredeti forrás: Johann Christian ENGEL, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer, I-IV*, Halle, bey Johann Jacob Gebauer, 1797-1804. Kollár itt nem jelölte meg a forrás oldalszámát, csupán azt, hogy az az I. kötetből való. Az első kiadás nem állt rendelkezésemre. Az első kiadás első kötete önállóan is megjelent: Johann Christian ENGEL, *Geschichte des ungarischen Reichs. Erster Theil, neu übersehen und verbessert*, Wien, in der Camesinascher Buchhandlung, 1813. Ebben a Vág és Garam vidékének meghódításáról a 67. oldalon esik szó.

Oba zavraždění bezprávně,
A i jiných newinníků obor. (413, 1-14)

A szláv költők Parnasszusa (414-420)⁶⁵⁴

A szláv költők I. / A „hadaró-sonett” (414)

A Szláv Mennyországban természetesen kitüntetett hely jut a költőknek is, akiknek közössége hét szonettnyi helyet foglal el. A *Szlávia leányá*-n belüli szonettkoszorúk szervezésére általában jellemző, hogy a ciklus nyitószonettjében egyfajta seregszemlét rendez a lírai alany, azaz a témához tartozó személyeket sorolja föl benne. Az ugyanazon tematikai ciklusba tartozó későbbi versekben azután egy-egy jelentős alak részletesebb bemutatása következik, esetleg a bemutatott közösséggel kapcsolatban a lírai alany valamilyen probléma kifejtésére összpontosít.

E rossinis, „hadaró-áriákat” idéző vers szervező erejét a szláv költők sokasága adja, akiket „törzsi” sokszínűségüket kidomborítva és kebelbaráti viszonyaikat hangsúlyozva mutat be a szonett. Putna megállapítása szerint a költők párokba rendeződve sorjáznak,⁶⁵⁵ demonstrálva a szláv kölcsönösségből fakadó nemzeti egység eszméjét, ugyanakkor azonban a szonett meglehetősen kötött verstani szabályai gyakran fölülírják ezt a szabályszerűséget (is). Az első versszakban például rögtön hárman szerepelnek: az első Bojan, az *Ének Igor hercegről* című hősi eposz fiktív költője, akire Kollár az orosz költemény Václav Hanka-féle cseh kiadásából hivatkozik a *Magyarázatokban*.⁶⁵⁶ Az orosz művész Lumírt, a valójában nem létezett cseh költőt köszönti a Szláv Mennyországban, hiszen alakja csupán Václav Hankának köszönhetően került a cseh kulturális tudatba, mint a *Kéziratok* ócseh bárdja (a Hanka-féle hamisításokról a 6.4. alfejezetben szóltunk részletesen).⁶⁵⁷ A szonettben szereplő következő későhumanista-barokk cseh költő Šimon Lomnický z Budče, latinos alakban Lomnicenus (1552-1623), aki többek között fordulatokban bővelkedő életének és hányattatott sorsának köszönhetően kedvelt alakjává vált a cseh felvilágosodás és romantika költészetének. A források szerint sikertelen életét a prágai Károly-hídon, koldusként fejezte be, amely életút természetesen izgalmas

⁶⁵⁴ Kollár a szláv festők csoportjába sorolta Andrea Schiavone / Andrija Medulić dalmáciai származású velencei festőt is, akinek munkáit látta a drezdai képtárban. Vö. a szláv képzőművészeket és zenészeket bemutató első, 423. szonettel és a hozzá tartozó magyarázattal. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. Ezért érdemes e helyütt a nevezett festő Parnasszus (*Der Parnass*) c. festményét megidézni a Bajor Állami Gyűjteményből (6. kép).

⁶⁵⁵ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 233.

⁶⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 300. – Eredeti forrás: [Václav HANKA], *Igor Swatoslavič, hrdinsky zpiew o taženj proti Polowcům (...)* od Wacława Hanky, W Praze, u Haze, Krausse, Endersa, 1821.

⁶⁵⁷ A témához vö. Dalibor DOBIÁŠ szerk., *Rukopis královědvorský/Rukopis zelenohorský*, Brno, Host, 2010. Különösen a szerkesztő történeti és filológiai kommentárjaival a 187-307. lapokon.

anyagot biztosított a romantikus költői képzelet számára is.⁶⁵⁸ Budčei Lomnicenus köszönti a szonett első versszakában kortársát, a horvát Ivan Gundulićot (1589-1638), a dalmáciai későreneszánsz-barokk költészet legjelentősebb alakját, aki *Osman* című eposzában megénekelte a török birodalom hanyatlását.⁶⁵⁹ A második versszakban Záboj szintén Václav Hanka *Királyudvari kézirat*-ának fiktív alakja, aki mosolyog Andrija Kačić Miošić (1704-1760) horvát költőre, ferences szerzetesre és történészre, akinek Kollár a *Magyarázatokban* a *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* című, versekbe szedett történeti munkáját adja meg.⁶⁶⁰ A következő költő a 14. századi cseh költő, Záviš, a német trubadúrok kissé megkésett cseh tanítványa, akinek alakját az irodalomtudomány mindmáig nem tudta megbízhatóan azonosítani,⁶⁶¹ ám egyetlen máig ismert versével is előkelő helyet foglal el a cseh irodalmi kánonban. Őhozzá lép a szonettben a lengyel felvilágosodás egyik legjelentősebb alakja, Ignacy Krasicki (1735-1801) érsek, költő, író és fontos kézikönyvek kiadója. A *Magyarázatok* Krasickival kezdődően meglehetősen szűkszavúak, értékelést vagy művekre történő utalást sem tartalmaznak, csupán nemzetek szerinti felsorolásban sorakozik egymás után Franciszek Wężyk (1785-1862) lengyel költő és író, valamint Jan Kochanowski (1530-1584), a Páduában tanult lengyel reneszánsz lírikus neve. Az oroszokat a Kochanowskival beszélgető Mihail Vasziljevics Lomonoszov (1711-1765) tudós polihisztor és költő, valamint Gavriila Romanovics Gyerzsavin (1743-1816) orosz lírikus és politikus képviseli. A szerb klasszicizmus egyik fontos alakja, Lukijan Mušicki (1777-1837) is a szláv költői panteon részévé válik – ő Pesten folytatott filozófiai és jogi egyetemi tanulmányokat, azaz Kollár számára pesti szláv értelmiségi társaság része. Ezután Jiří Strejc (1536-1599), a csehtestvériség tagja következik, aki mint a kralicei Biblia egyik fordítója beszélget Samuel Hruškovič (1694-1748) barokk szlovák evangélikus költővel és bányakerületi szuperintendenssel. E társaságba tartozik Ján Hollý (1785-1849) is, aki számos vonatkozásban az evangélikus Kollár katolikus költőpárja, akiről a *Magyarázatokból* nemcsak azt tudjuk meg, hogy Vágmedencében (Madunice) plébános, hanem hogy éppen Svatoplukról, a nagy-morva fejedelemről ír költői eposzt, amely

⁶⁵⁸ Kollár a *Magyarázatokban* visszaült a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásának 230. szonettjére, amelyben Prága és a Károly-híd hangulatát megidézve utalt a költőre: „tu most, dílo Karla místrowské / na němž pěla Muza z Budče nahá”. („itt a híd, Károly mesteri műve, / amelyen a budčei múzsa meztelenül énekelt”) (230, 8-9).

⁶⁵⁹ Zdenko ZLATAR, *Pan-Slavism and Orientalism in Gundulić's Osman* in Zdenko ZLATAR, *Our Kingdom Come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs*, New York, Columbia University Press, 1992, 425-457. (East European Monographs 342.)

⁶⁶⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 301. – A következő kiadás állt rendelkezésemre: Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, U Mleczi, na MDCCCI, Po Adolfu Czesaru.

⁶⁶¹ Jan LEHÁR – Alexandr STICH – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Jiří HOLÝ, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 69-70. – Záviš egyetlen fennmaradt versének filológiai problémáihoz vö. Jan LEHÁR, *Závišova píseň jako problém textologický a interpretační*, in *Listy filologické/Folia philologica* 112(1989), 3, 159-167.

könyvalakban csupán a *Magyarázatok* megjelenését követő évben, 1833-ban látott napvilágot.⁶⁶² Az illír ágat a szlovén Valentin Vodnik (1758-1819) gazdagítja ez utóbbi társaságban, aki költőként, lapkiadóként, nyelvtaníróként járult hozzá a szlovén irodalmi nyelv elismertetéséhez.⁶⁶³ Kollár őt Šafáriknak a *Szláv nyelvek és irodalmak történetét* idézve mint a *Pesme za pokušimo* (1806) című verseskötet szerzőjét mutatja be.⁶⁶⁴ Matěj Milota Zdirad Polák (1788-1856) hivatásos katona és a cseh nemzeti ébredés költője volt, akinek a Kollár által sokszor idézett *Prwotiny* című lapban jelentek meg *Vznešenost přirozenosti* címmel versei (1813), valamint a *Dobroslav* című lapban *Itáliai útirajza* (1820). Ebbe a csoportba tartozik még Vaszilij Andrejevics Zsukovszkij (1783-1852) orosz romantikus költő is.

A szonett utolsó versszakát Kollár a „szépnemnek” („plet’ krásná”) (414, 12) szenteli, akik közül négyet nevez meg, miközben gondosan ügyel arra, hogy valamennyi szláv törzs képviselve legyen benne. Az első Elzbieta Družbacka (1695?-1765) lengyel barokk költőnő, aki kedvelt volt a lengyel romantika korában is. Őt követi a dubrovniki születésű, vallásos verseket író és olaszból fordító Anna/Anica Bošković (1714-1804), aki az első horvát nyelven író költőnő és a híres természettudós, Ruđer Josip Bošković húga volt. Magdalena Dobromila Rettigová (1785-1845), a cseh nemzeti ébredés emblematikus alakja, aki német anyanyelvüként férje hatására vált cseh íróvá és alakította ki nemzeti szalonját, amelyben cseh szellemiségben nevelte az ifjúságot.⁶⁶⁵ A hölgyek sorát az orosz Anna Petrovna Bunyina (1774-1829) zárja, aki az orosz költészet első olyan női figurája volt, aki hivatásként űzte a költői mesterséget.⁶⁶⁶

Co se osmé společnosti týče,

To lid kratochvílí básnický:

Bojan Lumíra, a Lomnický

Wítá jako bratra Gunduliče;

⁶⁶² „Holý Jan, slowenský geště žigcjj básnjk, katol. Farář w Nitr. stolicí w Madunicech, pracuge na Swatoplukiadě.” („Ján Hollý, még élő szlovák költő, katolikus pap a Nyitra megyei Vágmedencében, a Szvatoplukiádán dolgozik.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 301-302. – Eredeti forrás: JÁN HOLLÝ, *Swatopluk. Vítazská Báseň we dwanácti Spewoch*, W Trnawe, u Jána Krst’.[itel’a] Jelínka, 1833.

⁶⁶³ Mladen PAVIČIĆ – LUKÁCS István, *A szlovén irodalom története*.

http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szloven-irodalom.htm#h6 Letöltés: 2017. június 24.

⁶⁶⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 302.

⁶⁶⁵ Rettigová-ról vö. az alábbi jubileumi kötet tanulmányaival, többek között Rudolf ZRŮBEK, *Prátelě a společenský život Rettigových v Rychnově nad Kněžou (1824-1834)*, in Jan TYDLITÁT szerk., *Magdalena Dobromila Rettigová. Sborník příspěvků z odborného semináře v roce 1995 k 210. výročí narození a 150. výročí úmrtí M. D. Rettigové a 170. výročí dopsání jejího díla „Domáci kuchařka”*, Rychnov nad Kněžnou, Městský úřad v Rychnově n. K., 1996, 29-31.

⁶⁶⁶ Áttekintő, ugyanakkor a női fenomént figyelme középpontjába állító, ezért témánk szempontjából is hasznos monográfia: Wendy ROSSLYN, *Anna Bunina (1774-1829) and the Origins of Women's Poetry in Russia*, Lewiston, Queenston, Lampeter, Edwin Mellen Press, 1997.

Usmíwá se Záboj na Kačiče,
K Záwišowi kráčí Krasický,
Derżawina Wężyk, Mušický
Ozdobuje wěncem Woroniče:

Lomonosow mluwí s Kochanowským,
Se Streycem se bawí Hruškowič,
Holý, Vodnik, Zdirad se Žukowským;

Wůkol nich se i plet' krásná wine;
Družbacka a Anna Božkowič,
Dobromila, Bunina i jiné. (414, 1-14)

A szláv költők II. / Julijana Radivojević pesti szerb költőné (415)

A költőnők sora a pesti szláv szellemi élet egyik meghatározó személyiségével folytatódik: Kollár Julijana Radivojević, született Vijatović (1799-1837 után) önéletrajzi leveléből közöl részletet a *Magyarázatokban*,⁶⁶⁷ amely tartalmazza a költőné drámai eseményektől nem mentes gyermekkorának taglalását. Eszerint Julija a Bánátban született, ám tizenegy éves korától, szülei halála után, Bécsben nevelkedett, és csak Pesten való 1821-es átutazása és Maximilian Radivojević szerb szabómesterrel kötött házassága után vette kezdetét a szerb nyelvhez és

⁶⁶⁷ „Gá Julia Radiogewić rozená Wiatowić, spatřila sem swětlo swěta r. 1799, dne 2. Ledna we Weršeci w Banatě. Můg otec Jan Wiatowić byl tam werchnostenský rada a zpráwce serbských škol za 20 roků; matka má slula Sára Niko. W gedenáctém roku mého wěku ztratiwši oba milé rodiče, šla sem do Wjdně k ugci swému Alexandrowi Nikowi, kde sem 7 roků bydlela a nemálo z materčiny zapomenula. Wracugjc se do vlasti přes Pešt r. 1821 učinila sem náhodau známost s Maximilianem Radiogewićem, měšťanem a kragějrským mistrem, s njmž sem téhož roku i do manželstw j wstaupila. Zde zem (sic!) se obeznala se serbskými knihami a spisowateli, čjtala sem obzwláště s newymluwným potěšenjm djla Obradowićowa a začala tohoto miláčka zdaleka i následowati. Roku 1829 vydala sem *Thalii*, malý Almanach serbský; pak sepsala Pogednánj o Wychowávánj zwláště ženského pohlawy; potom *Dobrau radu pro serbské dcery* podle *Ebersberga*, se mnohými vlastnjmi přjdawky. Mám též w rukopisu *Smjšené Básně*, půwodnj, 14 archů.” („Ěn Julija Radivojević, született Viatović 1799. január 2-án láttam meg a napvilágot a bánási Versecen. Apám, Jan Viatović helytartósági tanácsos és a szerb iskolák felügyelője volt 20 éven át. Anyám Sára Niko névre hallgatott. Tizenegy éves koromban elveszítve mindkét szülőmet Bécsbe kerültem nagybátyámhoz, Alexander Nikóhoz, ahol hét évig éltem, és nem keveset felejtettem anyanyelvemből. 1821-ben hazámba Pesten keresztül hazatérve véletlenül ismeretségbe kerültem Maximilián Radivojević polgárral és szabómesterrel, akivel ugyanabban az évben házasságra léptem. Itt ismerkedtem meg a szerb könyvekkel és írókkal, különös és kimondhatatlan örömmel olvastam elsősorban Obradowić műveit, és kezdtem e kedvencemet messziről követni. 1829-ben kiadtam a *Thaliát*, egy kis szerb Almanachot; aztán írtam egy Értekezést különösen a *Női nem neveléséről*; aztán egy *Jótanácsot a szerb leányok számára* Ebersberg szerint, sok saját kiegészítéssel. Kéziratban van saját *Vegyes költeményeim*-et tartalmazó kéziratom, 14 íves.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 302.

kultúrához való visszatalálása.⁶⁶⁸ Ez a szerb párhuzam az előző szonettben szereplő cseh Rettigovával szembeszökő, és kétségtávol összefügg az elnemzetietlenedés, a nemzethez való visszatalálás toposzával, amely kitüntetett helyet foglalt el a Kollár művelte szláv nemzeti emblematizmusban, amelynek középpontjában egészen a húszas évekig az elnémetesedés állt. A klasszicista ihletettséggű versszituációban Apolló szláv helytartója, Mudřena istennő jelenti be, hogy egy újabb jelentkező kopogtat a művészetek templomának ajtaján, mégpedig egy pesti szerb asszony. A szláv Minerva, annak ellenére, hogy egy szabónéról van szó, elébe megy egészen az ajtóig, ahol, miután tisztázza, hogy valóban pesti lakosról van szó, kimondva-kimondatlanul Kollár sorsa után érdeklődik. A szerb asszony biztosítja, hogy Kollár jó egészségnek örvend, majd átnyújtja neki saját kiadványát, a *Talija* című szerb almanachot,⁶⁶⁹ amelynek megjelenésére a *Magyarázatok* szerint 1829-ben került sor. Julija Radivojević helye a mai szerb kulturális kánonban mindazonáltal meglehetősen periférikus, bekerülése a Szláv Panteonba annak a – Putna kifejezésével élve – „társasági játéknak” köszönhető, amelyet a felvilágosodás- és reformkori írók játszottak.⁶⁷⁰

Právě když se ucta tuto d'ála
Hlásá Apollowa kanclířka
Mudřena, že ještě básnířka
Jedna na chrám uměn zaklopala;

Pešťanka prej že jest, powídala,
Serbkyně, a ač jen krajčírka,
Já šla w austřety až na dwírka
Po pleci pak ji sem potepkala:

Možnoli? o wítejte! Wy z Peště?
Co pak slyšno tam těch na stranách?
Znáteli – či žije – zdráwli ještě?

⁶⁶⁸ A szerb nőírók helyzetéhez és ezen belül Julijana Radivojević szerepéhez vö. Celia HAWKESWORTH, *Voices in the Shadow, Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Budapest – New York, Central European University Press, 2000, 97-99. – A szerző közli a kollári *Magyarázatokból* a költőnő levelének angol fordítását. *Uo.*, 97.

⁶⁶⁹ Az almanach értékeléséhez vö. Stevan RADOVANOVIĆ, *Almanah Talija 1829*, in *Književna istorija VIII*, 32(1976), 659-668.

⁶⁷⁰ [Slávy dcera je], „součástí velké společenské hry, kterou hráli obrozenci” KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera...* *i.m.*, 234.

Owšem! řekla hezká newěštička
Tato, dawší mi swůj Almanach,
Já sem Julka Radiwojewička. (415, 1-14)

(Éppen amikor ez a tisztesség itt folyt / Jelenti Apollón szárnysegédje, Okoska [értsd: szláv Pallasz Athéné/Minerva], hogy még egy költő / Kopogtatott a művészetek templomán; //Állítólag pesti az illető, mondta, / Szerb asszony, és bár csak szűcs, / Elébe mentem egészen az ajtóig / Aztán vállon veregettem: // Lehetséges ez? ó, legyen üdvözölve! Maga az Pestről? / Mi jót hallani azokról a tájakról? / Ismeri-e – él-e – egészséges-e még? // Természetesen! mondta ez a csinos menyasszony / átnyújtva Almanachját, / Én vagyok Julka Radiwojevics.)

A népi verselők szonettje (416)

A szonett Szlávia leányának klasszicista festménybe illő stilizációjával indul: a lírai alany „meglepetésében megnémul”, amikor megpillantja, hogy nemcsak paraszti verselők, hanem pásztorok és koldusok is találhatóak a szláv versfaragók népes táborában (416, 1-4). A nemzeti ébredés népiességének jegyében a lírai alany azt bizonygatja, hogy ebben a mesterségben a természetesség múzsája többet ér, mint az iskolázottság (416, 5-8).

A harmadik versszakot két cseh verselőnek szenteli. Az egyikük František Jan Vavák (1741-1816) milčicei bíró és krónikás volt, aki önképzéssel tett szert elegendő műveltségre ahhoz, hogy megbecsült tagja legyen a cseh nemzeti ébredés kezdeti évtizedeinek.⁶⁷¹ Kollár Vavák alakját egy német és egy cseh életrajz alapján idézi meg, műveire Jungmann *Cseh irodalomtörténet-e* alapján hivatkozik.⁶⁷² A másik cseh verselő Jiří Volný (1676-1745), kratonohy-i pásztor, aki egyházi énekeket és falusi tematikájú verseményeket is szerzett. Ez utóbbiak *Weselé písňě* címmel jelentek meg,⁶⁷³ Volný alakját Kollár szintén Jungmann *Cseh irodalomtörténet-e* alapján idézi meg a *Magyarázatokban*.⁶⁷⁴ A harmadik népi verselő a boszniai Filip Sljepac, aki a törökellenes szerb felkelés egyik jeles dalnoka volt. Kollár a

⁶⁷¹ Vö. Tomáš MATĚJEC, *František Jan Vavák na cestě za vzděláním a kulturou. Disertační práce*, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy, 2008. Különösen a *Kontakty F. J. Vaváka* c. fejezettel a 75-149. lapokon. (A disszertáció tartalomjegyzékben megadott oldalszámai tévesek, eltérnek a tényleges oldalszámoktól.)

⁶⁷² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 303. – Eredeti forrás: Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české aneb Saustawný přehled spisů českých s krátkou historií národu, oswícení a gazyka*, W Praze, tiskem Antonina Straširypky, 1825. A *Magyarázatokban* lévő adatokat Kollár szinte szó szerint vette át a mű 691. lapjáról.

⁶⁷³ Jiří WOLNÝ, *Weselé Písňě*, W Hradci Králové, Nákladem Jána Fr. Pospíšila, 1822.

⁶⁷⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 303. – Eredeti forrás: Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české... i.m.*, 693. A *Magyarázatokban* szereplő adatokat Kollár alapvetően pontosan, kisebb szintaktikai módosításokkal vette át Jungmanntól.

Magyarázatokban részletesen leírja, hogy a népi bárd gyermekkorában vakult meg, ám testi fogyatékossága ellenére, négy fiával együtt részt vett a felkelésben, amelynek csatáit és hőseit a tábortűz mellett versbe is öntötte.⁶⁷⁵ Néhányat közülük Gerhard fordított németre, és megjelentette őket *Wila. Serbische Volkslieder und Heldenmärchen* című kötetében, amelyhez Goethe írt ajánlást.⁶⁷⁶

Ale řeč mi téměř oněměla
Když tu státi nejen sedláka,
Než i pastýře a žebráka
W počtu těchto básnířů sem zřela;

Co pak jejich přirozená pěla
Muza, lepší to než mudráka
Werše mnohého a chwastáka,
Jemuž hlawa školau zjalowěla:

Perwi dwa z Čech mají půwod spolný,
Rolník Wawák, rychtář w Milčicech,
Druhý owčák w Krátonohách, Wolný;

Třetí zpěwák wznešený a lepý
Byl Serb, rozen w Bosny hranicech,
Filip Sljepac, ubohý a slepý. (416, 1-14)

A hangsúlyos és az időmértékes verselők összebékítése (417)

A nemzeti ébredés egyik fontos kérdésének megoldását helyezi Szlávia leánya kezébe Apolló, aki költői versenyt rendez a hangsúlyos és az időmértékes verselés hívei között (417, 1-4). A cseh és a szlovák irodalomban, amelyek hasonló prozódiai kérdésekkel szembesültek, mint a kor magyar irodalma, a klasszicizmushoz inkább az időmértékes, míg a romantikához inkább a hangsúlyos verselés köthető.⁶⁷⁷ A verstani helyzetet bonyolította, hogy a csehországi költők

⁶⁷⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 303.

⁶⁷⁶ *Uo.*, 303. – Eredeti forrás: Wilhelm GERHARD, *Gedichte, Dritter Band, Wila, Serbische Volkslieder und Heldenmärchen, Erste Abtheilung*, Leipzig, Verlag von Joh. Ambr. Barth, 1828.

⁶⁷⁷ Josef HRABÁK, *O charakter českého verše*, Praha, Nakladatelství Svoboda, 1970.

inkább a hangsúlyos, míg Kollár és Šafárik, nem utolsó sorban a magyarországi latinitáshoz való kötődésük miatt, inkább az antik verselést részesítették előnyben.⁶⁷⁸ A kérdés ugyanakkor még összetettebbé vált a romantikus nemzedék színrelépésével, amely inkább a hangsúlyos verselés pártján állt. A Kollár-szakirodalom egy jelentős részét mindmáig foglalkoztatja, hogy a szerzőt a klasszicizmus vagy a romantika címszó alatt tárgyalja-e.⁶⁷⁹ A szerző ebben a szonettben is egyértelművé teszi, hogy a vitában és a ritmushasználatban a „megbékélés kap koszorút” (417, 14) – hiszen a *Szlávia leánya Előhangja* az időmértékes, míg a szonettek a hangsúlyos verselés szabályait követik.

Kollár a *Magyarázatokban* Wuk Karadžićra hivatkozva világítja meg a szonettben előforduló Dodola nevet: eszerint egy szárazság idején végzett szerb népszokásról van szó, amikor is a leányok házról házra járnak, miközben egyikük meztelen testét virágokkal és füvekkel borítják be.⁶⁸⁰ Putna joggal találja mulatságosnak, hogy a lírai alany dodolai virágöltözetbe borítja a verselési vita résztvevőit, hiszen ők a nemzeti emblematizmus tiszteletreméltó tudósai és klasszikusai.⁶⁸¹

Usadiw nás tedy na koberci
Zeleném tu kolem do kola
Apoll, hru a záwod prowolá,
A hned vyšli šermíři a herci;

Bylit' kwítím, wawřínem a pérci
Ozdobeni jako Dodola,
Kdo pak, myslím sobě, odolá
Přízvučníci čili Časoměrci?

O wítězstwí dlauho bojowáno,
Naposledy celau básnickau,

⁶⁷⁸ E kérdést csehül itt tárgyaltam: Róbert KISS SZEMÁN, *Dílo Jana Kollára ve světle klasicistních a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské provenienc*, in *Bohemica Litteraria* 20(2017), 27-53.

⁶⁷⁹ Miloslav VOJTECH, *Klasicista – preromantik – romantik, K otázce slohovotypologického zaradenia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literárnej histórii* in UŐ., *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*, Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2004, 56-67.: Vojtěch JIRÁT, *Lyrika českého obrození*, in UŐ., *Portréty a studie*, Praha, Odeon, 1978, 24-32.

⁶⁸⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 303-304. – Eredeti forrás: [Wuk KARADŽIĆ], *Wuk STEFANOVIĆ, Srpski rjecnik istolkovan, njemackim i latinskim rijecma*, U Becu (sic!), gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818, 135-136. A részlet lényegében megegyezik a szerb eredetivel.

⁶⁸¹ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 235.

Společnosti rozsudek mně dáno;

Těžký auřad! co já učinila?

Romantickau sem i antickau

Stránku wěncem smírliwosti ctila. (417, 1-14)

František Ladislav Čelakovský cseh költő (418)

A versszituáció szerint Szlávia leánya nagy örömét leli abban, hogy a szláv költők hegyén sétálgasson (418, 1-4), amikor is megpillant egy ifjút, aki egy mirtuszligeten keresztül vág magának ösvényt a Parnasszusra (418, 5-6). František Ladislav Čelakovskýról (1799-1852), a cseh romantika kulcsfontosságú képviselőjéről van szó,⁶⁸² akinek a lírai alany elébe megy, és fölvezeti a szláv költők társaságába (418, 10-11). Čelakovský a szonett szerint az *Orosz énekek visszhangja (Ohlas písni ruských)* című, 1829-es kötetéért érdemelte ki e különleges bánásmódot. A kollári szláv kölcsönösség koncepciójába nagyszerűen illeszkedő és a szlávság dicső múltját megelevenítő kötet nevesítve van mind a szonettban, mind pedig a *Magyarázatokban*, ám ez utóbbi sem tartalmaz egyebet alapvető könyvészeti adatokon kívül.⁶⁸³ A Čelakovský-mű címének első szavából képzett kifejezés („ohlasová poézie”) egyúttal a „népies költészet” terminus technicusává is vált a cseh irodalomtudományi recepcióban.

Libilo se mi tu, proto cestil

Duch můj po tom chlumci tam a sem,

A s tím slawských uměn zápasem

Za dlauhý čas rozkošně se pěstil;

W tom zřím hocha, an si práwě klestil

Přes myrty sem chodník Parnasem,

Nowým ruských písni Ohlasem

Sladce nástroj w ruce jeho chřestil:

I hned, zpěwem ochlácholená tím,

⁶⁸² Čelakovský cseh kulturális kánonbeli pozíciójához vö. Dalibor TUREČEK, *Čelakovského „Toman a lesní panna” jako uzlový bod* in Dalibor TUREČEK főszerk., *České literární romantično, Synopticko-pulzační model kulturního jevu*, Brno, Host, 2012, 218-229.

⁶⁸³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 304. – Eredeti forrás: František Ladislav ČELAKOVSKÝ, *Ohlas pjsnj ruských*, W Praze, pjsmem Pospjšilowým, 1829.

Šla sem jinochowi w austrety,
Pak s ním spolu tam se zase vrátím;

Sotwy že sme přišli před mistrowský
Spolek ten, už sláno, pro kwěty,
A sbor celý wolal: Čelakowský! (418, 1-14)

Cseh-német bilingvista költők (419)

Ritka humoros versszituáció formálódik a szonett első sorában, amikor is Szlávia leánya felkiáltással hívja föl anyja figyelmét egy két ágon ülő madárra, valamint egy két széken ülő férfira, és fölszólítja, hogy isteni hatalmával óvja meg őket a leeséstől (419, 1-4). A második versszak magyarázata szerint ugyanis a lírai alanyt zavarja, hogy a dalnokok egyszerre játszanak két hangszeren, mert „gyűlöli a rendetlen különbözőséget” (419, 8).

A vers harmadik szakában Szlávia istennő némiképp megfeddi leányát szigorúsága miatt, és arra szólítja föl, nézze el nekik ezt a dolgot. Két bilingvis költőt nevez néven a szonettben: az első Karel Sudimír Schneider/Šnajdr (1766-1835), aki königgrätzi születésű volt, és élete nagyrésztében németül verselt, majd első cseh verseskötetét, nevét is csehesítve *Okus v básněni českém* címmel 1823-ban adta ki.⁶⁸⁴ A másik költő Václav Alois Svoboda (1791-1849), aki németül, csehül valamint latinul is verselt, és szoros kapcsolatban állt Václav Hankával. Ez utóbbi ténynek tudható be többek között, hogy ő fordította németre a *Királyudvari kézirat*-ot, és látta el azt „történeti-kritikai *Bevezetővel*”.⁶⁸⁵ Svoboda költészete azonban nemcsak a nyelvi bilingvizmus ékes példája, hanem a hangsúlyos és időmértékes verselés körüli vitáknak is: előbb Šafárik hatására az időmértékest, később Dobrovský nézeteinek engedve a hangsúlyost részesítette előnyben, de időnként ugyanazt a témát megverselte mindkét ritmusrendszerben is. Kollár a *Magyarázatokban* megadja a kétnyelvű költők műveinek bibliográfiai adatait, illetve a továbbiakban Jungmann irodalomtörténetéhez utasítja az olvasót.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 304. – Eredeti forrás: Karel Sudimír ŠNAJDR, *Okus v básněni českém 1-2*, W Hradci Králové, tiskem a nákladem Jana H. Pospíšila, 1823-1830.

⁶⁸⁵ [Václav HANKA – Václav Alois SVOBODA], *Königinhofer Handschrift, Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesänge nebst andern altböhmischen Gedichten, Aufgefunden und herausgegeben von Wenceslaw Hanka, Verteutscht und mit einer historisch-kritischen Einleitung versehen von Wenceslaw Aloys Svoboda, Nebst einem Faksimile*, Prag, J. G. Calve'sche Buchhandlung, 1829. – A fordító a *Bevezetőben (Einleitung)* szól többek között a Hankához fűződő baráti kapcsolatáról, valamint a kézirat lengyel fordítójáról, Kucharskiról is az I-XXII. lapokon. A kötet két nyelven tartalmazza mind a tanulmányokat, mind pedig a verseket. A könyv végén közlik a *Kézirat* egyik „eredeti” oldalát is.

⁶⁸⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 304.

A befejező versszak Szlávia megfellebbezhetetlen esztétikai ítéletével zárul, még hozzá hangsúlyosan, közvetlen beszéd formájában: az istennő a mulatság egyik formájaként megengedhetőnek tartja ugyan a bilingvis verselést, ám alantas szórakozásként a kocsmába utasítja azt (419, 12-14).

Hle, hle matko! ti tam na zem padnau,
Onen ptáček na dwau wětwičkách,
A ten muž tu na dwau stoličkách
Sedící: o chyť je rukau wládnu!

Nebo oba píseň dosti skladnau
Pějí na lyře i husličkách,
A já w radostech i w pracičkách
Nenáwidím různost nepořádnau:

„Nech je, toť jsau obojžiwelníci,
Schneider Němec a Čech Swoboda,
We dwau řečech rowně weršující;

Nemilujit' prawda dwojazyčnost,
A však dána jim tu hospoda
Aspoň pro žert nám a pro rozličnost.” (419, 1-14)

Vitkovics Mihály magyar-szerb kétnyelvű költő (420)

A versszituáció szerint Szlávia és leánya letekintve a Szláv Parnasszusról egy táltos lovat⁶⁸⁷ pillant meg, amely lovasával a hátán egy csalánmezőn átvágva közeledik feléjük (420, 1-4). A szonett szcenírozása ezek után vígjátékivá válik: a lovas és lovasa láttán ugyanis az elíziumi mezők valamennyi költővendége hahotázni kezd, hiszen a ló farkát a magyarok, a fülét és sörényét pedig a szerbek húzzák-vonják azon vitatkozva hevesen, kié is a ló s lovasa, Vitkovics (420, 9-11).

⁶⁸⁷ „Tátoš u Slowáků (a Maďarů) bágečný, zázračný kůň hubené postawy: Často se zpomíná we slowenských Rozprávkách a pjsněch.” („A táltos a szlovákoknál [és magyaroknál] mesebeli, csodálatos ló, sovány testalkatú: Gyakran említik szlovák Mesékben és dalokban.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 304.

Vitkovics nemzeti hovatartozása és kétnyelvűsége, amint az az előző, bilingvizmussal foglalkozó szonettből is kiderül, nemcsak a lírai alanyt foglalkoztatta intenzíven, hanem a modern nemzetek és anyanyelvi kultúrák egyik központi problémája is volt a korban.⁶⁸⁸ Az alteritásban természetesnek számító két- vagy többnyelvűség helyébe fokozatosan az anyanyelvi kultúra egyeduralma lépett. A kérdés természetesen a korabeli Magyarországon is számos feszültséget szült, és a kollári nemzeti emblematizmusban járhatott érte elkárkozás a Szláv Pokolban magyar-szerb (illír) vonatkozásban is (lásd például a Patatic Gábor kalocsai érsekről szóló 554, és Dugonics András piarista szerzetessel és íróval foglalkozó 617. szonett példáját). A Vitkovics nemzeti és nyelvi hovatartozásáért folyó vitát a lírai alany azzal a gúnyos megjegyzéssel zárja, hogy megkegyelmeznek a magyaroknak, alamizsnaként átengedik nekik Vitkovicsot és a lovat, amely azonban korántsem Pegazushoz, mint inkább egy számárhoz hasonlatos (420, 12-14). A négylábúak ilyen szerepeltetése és alakváltozása jellegzetes vonása a kollári nemzeti emblematizmusnak: a táltos ló a magyar és a szlovák népi kultúrából kerül a versbe, amely azonban, miután Vitkovics végleg a magyarokhoz kerül, számárrá változik. A számár pedig ily módon ellentéte a görög mitológia szárnyas lovának, a költészetet szimbolizáló Pegazusnak. A szonett scenírozása ugyanakkor határozott párhuzamot mutat a magyar nyelvújítás fontos dokumentumában, a *Mondolat*ban látható parodisztikus metszettel – ezen ugyanis egy magas hegy tetején egy panteon látható, a hegy aljában pedig Kazinczy számárháton.⁶⁸⁹ Kazinczy 1814. jan. 31-én keltezett levelében ezt írja: „A’ könyv előtt egy réz vagon, melly engem ad elő, egy számárparipán nyargalva a’ dicsőség’ temploma felé, melly mellett egy szikláshegy’ tetején a’ Pegasus áll, ’s alatta egy Satyr”.⁶⁹⁰ Mivel Kollár nemcsak Berzsenyit, Kazinczyt és Vörösmartyt említette műveiben, hanem az előző fejezetekben bizonyítottuk, hogy olvasója volt a *Tudományos Gyűjtemény*-nek és Horvát István munkáinak egyaránt, szinte bizonyosra vehető, hogy a nyelvújítás egyik legfontosabb kiadványát ismerte, és a rézmetszet inspirálólólag hathatott e szonettjének megírására is.

A Vitkovics-szonetthez írott *Magyarázatok* nemcsak érdekesek, hanem felettebb tartalmasak is. Közölnek egyrészt egy rövid életrajzi ismertetőt Vitkovicsról, amelyből megismeri a szláv olvasó a kétnyelvű poéta születésének és halálának dátumát, hogy egy egri szerb családban született, amely kétszáz éve menekült el a török elől, valamint hogy Vitkovics foglalkozását

⁶⁸⁸ Vitkovics viszonyához a pesti szerbek kulturális életéhez vö. PÓTH István, *Szerbek Pest-Budán és Vitkovics Mihály*, in *Hungarológiai Közlemények* 10(1978), 3-4. sz., 169-174.

⁶⁸⁹ *Mondolat, sok bővítményekkel és egy kiegészített újj-szótárral együtt*, Dicsfalom, 1813. (7. kép)

⁶⁹⁰ Kazinczy – Sipos Pálnak (Széphalom, 1814. jan. 31.) KazLev, XI/202. Idézi: PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak Pantheonja épül.” *Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban*, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2004, 9, 6. jegyzet. PhD-értekezés.

tekintve ügyvéd és az újonnan alapított Magyar Tudományos Akadémia tagja is volt.⁶⁹¹ Forrásként Kollár először Csaplovics *Slavonien und zum Theil Croatien* című művét rendeli a szonethoz a *Magyarázatokban*,⁶⁹² amelyből megtudjuk, hogy Lukijan Mušicki (1777-1837) szerb költő ódával köszöntötte Vitkovicsot.⁶⁹³ Ezek után idézi meg Pavle Stamatović (1805-1864) *Srbska pčela* című pesti almanachjának 1832-es évfolyamát, amely magyar véleményt közöl szerb fordításban Vitkovicsról.⁶⁹⁴ A szerb ódát Kollár eredeti nyelven közli,⁶⁹⁵ ám előtte még szó esik a *Magyarázatokban* fontos hungarológiai vonatkozásról is, mégpedig hogy Berzsenyi Dániel⁶⁹⁶ és Kazinczy Ferenc is megénekelte Vitkovics érdemeit,⁶⁹⁷ Kollár továbbá közli Kazinczy *Vitkovics*hoz című versének a következő sorait cseh fordításban:

Te léssz az első, kit később Horányink életrajzíró) (sic!)

Tisztelve fog nevezni, hogy hazánk

Nyelvét, mint annak méltó gyermeke,

Pápaynk tüzenél gyúlt szívvel szeretted;

S feleid között az első, sőt korunkig

Egyetlen voltál, aki azt műveléd.⁶⁹⁸

⁶⁹¹ „Witkowič Michael nar. 1778 w Jágri, kam geho rodina před 200 roky ze Serbska připutowala, zemř. 1828 w Pešti, byl Advokát a úd maďarské nowozaložené Akademie; psal *Epigrammy* serbsky i maďarsky.” („Vitkovics Mihály szül. 1778-ban Egerben, ahová 200 évvel azelőtt Szerbiából érkezett a családja, meghalt 1828-ban Pesten, Ügyvéd volt és az újonnan alapított magyar Akadémia tagja; *Epigrammákat* írt szerbül és magyarul.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 301.

⁶⁹² „Srow. Csaplovits, Slavonien u. Croatien. II. B. S. 296. „Dem serbischen Dichter Michael Witkowits hielt Herr Mušicky in einer serbischen Ode die die Liebhaberey des ungrischen Sprache vor, weil ermahnte ihn *in silvam ne ligna ferant*.”” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 301. – Eredeti forrás: [CSAPLOVICS János], *Slavonien und zum Theil Croatien Von Johann v. Csaplovics, Zweiter Theil*, Pesth, in Hartleben's Verlag, 1819. Az idézet lényegében megegyezik az eredetivel. Kollár értelemszerűen átalakította a mondat elejét, és Mušicki vezetéknevét csehesen írta át.

⁶⁹³ A Hazai 's Külföldi Tudósítások c. lap 1812, 1, 25. számában. Vö. FRIED István, *Vitkovics Mihály jelentőségéhez*, in *Filológiai Közöny* 19(1973), 424-431, 426, 36. jegyzet.

⁶⁹⁴ „*Srbska pčela* na god 1832 ot *Paula Stamatovića, u Budimu*, str. 57. Kde gistý Maďar takowýto, tam we serbskau řeč přeložený, saud o něm wynášj: [...]” („*A Srbska pčela* 1832. évre Paul Stamatovićnál, Budán, 57. o. Ahol egy bizonyos magyar ott [a *Srbska pčela* c. folyóiratban/évkönyvben], szerbre lefordítva, a következő ítéletet hozza róla [Vitkovicsról]: [...]”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 304-305. – Eredeti forrás: Pavle STAMATOVIĆ, *Srbska pčela*, 1832, 57. Az évfolyam nem állt rendelkezésemre.

⁶⁹⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 305-306. – Eredeti forrás: Lukijan MUŠICKI, *Stihotvorenija, Knjiga druga*, U Budimu, izdala Matica serbska, 1840.

⁶⁹⁶ BERZSENYI Dániel, *Vitkovics Mihályhoz (1825)* <http://mek.oszk.hu/00600/00614/html/vers05.htm> Letöltés: 2017. július 26.

⁶⁹⁷ „Nayperwegšj maďarštj básnjři, *Berženi, Kazinci* a ginj, slawili Witkowiče zwlástnjmi maďarskými Odami.” („A legjeleesebb magyar költők, Berzsenyi, Kazinczy és mások külön magyar ódákkal ünnepelték Vitkovicsot.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 305. – Vitkovics és Mušicki kapcsolatához vö. FRIED, *Vitkovics Mihály jelentőségéhez... i.m.*, 424-431; Vitkovics kétnyelvűségéhez vö. SZIKLAY László, *Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő*, in VUJCSICS D. Sztóján szerk., *Szomszédság és közösség. Délsláv-magyar irodalmi kapcsolatok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 203-258.

⁶⁹⁸ KAZINCZY Ferenc, *Vitkovics*hoz <http://mek.niif.hu/00700/00727/html/vers02.htm#13> Letöltés: 2017. július 26.

(Ty budeš perwý, gegž pozděgi náš Horáni žiwotopisec) [sic!]

Uctiwě bude gmenowati, že si našj vlasti

Řeč, gako gegj hodný syn,

Od Pápaiho rozohněným sardcem milowal;

A z twé stránky perwý, ano posawad

Gedinký byl, který gi vzděláwal.)⁶⁹⁹

A szláv költőkről szóló szonetteciklusát Kollár nem véletlenül zárja magyarországi és ezen belül szűkebb pátriájának vonatkozásaival. Üzenete egyértelműen a pesti kulturális térben értelmeződik, és a szláv nyelvű költészet művelésének lehetőségeit latolgatja egy erősen magyarosodó környezetben.

Z wýšky té sme jednomu se diwu

Na dolině ještě díwali,

Tátoše tam s jezdcem zbadali

Bředauciho sme sem přes kopřiwu:

Když pak přišel pod Parnaskau niwu

Wšickni sme se hlasně zasmáli,

Maďaři jej za chwest tahali,

Serbowé pak za uši a hřiwu:

„Náš je! – ba náš Witkowič!” tak obě

Stránky wadily se w powyku,

Chtěwší každá přiwlastnit jej sobě;

Smilujme se, nechme Maďarowi –

Dím já – almužnu tu, oslíku

Podobnejší nežli Pegasowi! (420, 1-14)

⁶⁹⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 305.

(Abból a magasságból egyszercsak még egy érdekeset / láttunk a völgyben, / Fölfedeztünk egy lovast a táltosán / Gázoltak felénk egy csalánoson keresztül: // Amint megérkezett a Parnasszus mezejére / Mindannyian hangos hahotára fakadtunk, / Magyarok húzták a farkát, / Szerbek a sörényét: // „Miénk ő! – a mi Vitkovicsunk!” így / Kiáltott mindkét oldal / Mindkét fél önmaga tulajdonának akarta; // Könyörüljünk meg rajtuk, hagyjuk a magyarnak – / Szóltam én – alamizsnaként ezt / amely inkább egy számárhoz, semmint Pegazushoz hasonlatos!)

Szláv tudósok páros szonettje

Szláv tudósok I. / Nicolaus Copernicus lengyel csillagász (421)

Számos jel mutat arra, hogy Kollár – nem utolsó sorban goethei mintát követve – művészi ambíciói mellett tudatosan készült a tudományos életpályára is: *Emlékek életem fiatalabb éveiből* c. művében megörökítette például azt a néhány napot, amikor 1812-es albizáló körútja végén (amelynek főbb állomáshelyei az alföldi szlovák nyelvszigetek voltak), rövid pesti tartózkodása idején meglátogatta az egyetemi csillagvizsgálót is.⁷⁰⁰ Ezért aztán nem csoda, hogy húsz évvel később megjelent költői művének e darabjában emléket állít az újkori legnagyobb csillagásznak, a lengyel Nicolaus Copernicusnak (1473-1543), aki az újkori heliocentrikus világkép megalkotója volt. A versszituáció szerint valamennyi csillagász (köztük Ptolemaiosz görög, René Descartes francia, Isaac Newton angol, Tycho de Brahe dán, Friedrich Wilhelm Herschel német természettudós, akikről a *Magyarázatok* csak néhány fontos életrajzi adatot tartalmaznak)⁷⁰¹ az ő oltárán hoz áldozatot (421, 9-11). A mennybéli csillagvizsgáló lokalizációjában, amelynek igazgatója a szóban forgó lengyel tudós (421, 3-4), Kollár visszanyúlt szülőföldjének, Turóc vármegyének a földrajzi sajátosságaihoz. A szláv direktor vezetésével működő intézmény egy olyan mennyországbeli hegyen áll, amely magasabb, mint a Nagy-Fátrában található Tlstá-hegy (1373 m), amely a Mažárná-barlang fölött mered az égbe (421, 1-2).

Hora dále s vyšším stojí čelem
Než chlum Tlusté nade Mažárnau,
Ozdobená krásnau hwězdárnau,
Kopernik jest jejím ředitelem;

⁷⁰⁰ Ján KOLLÁR, *Paměti z mladších let života*, in *Spisy Jana Kollára, Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého, S Podobiznou Jana Kollára a snímkem vlastnoručního jeho psaní*, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863, 192.

⁷⁰¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 306.

Zásobu tu zřítí w lesku skwelém
Nástrojů, jenž nikdy nestárnau,
Družinu též jeho přešwárnau
Jmenující swým jej učitelem:

Ptolemäus, Cartes, Newton, Tycho
I sám Heršel k jeho oltáři
Přinášejí obět pocty ticho:

A co jmen té nauky má pole,
Národů všech jiných hwězdáři;
Učenci jsau w této jeho škole. (421, 1-14)

Szláv tudósok II. / Természettudósok (422)

Az összetartozást az előző verssel a lírai alany azzal is igyekszik hangsúlyozni, hogy az egyéb szláv természettudósok közösségét a csillagászok hegyének oldalába helyezi (422,1). A szláv tudósok e közössége vezetőjéül Jan Svatopluk Presl (1791-1849) cseh orvost, zoológust, botanikust, a prágai egyetem tanárát választotta (422, 4), akinek a nevéhez fűződik a 19. századi modern cseh természettudományi szaknyelv kidolgozása is. Ezért aztán nem csoda, hogy a versszituáció szerint Szlávia leánya oly módon fejezi ki hódolatát a nagy tudós előtt, hogy az ünnepségre egy kosárnyi virággal, növényvel és eperrel érkezik (422, 4-8). Presl egy másik cseh elődje szintén a vers szereplője: Adam Zalužanský z Zalužan (1555-1613) egy megidézett forrás szerint ugyanis atyja annak a növényteni rendszernek (422, 9-10), amelyre Carl von Linné (1707-1778) svéd természettudós a saját nevezékτανát építhette.⁷⁰² A következő cseh tudós Benjamin Franklinnal, a villámhárító feltalálójával vetekszik, hiszen Jungmann *Cseh irodalomtörténet-e* szerint⁷⁰³ Václav Prokop Diviš (1696-1765) premontrei szerzetes szintén fölfedezte a villámhárítót 1754-ben (422, 11). A négy szláv törzs egyensúlyának megtartása jegyében a lírai alany a szonettben a szerb Atanaszjij Sztojkovics/ Stojković (1773-1831) fizikust, a harkovi egyetem professzorát (422, 12), valamint a *Magyarázatokban* annak

⁷⁰² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 306. – Eredeti forrás: Adam ZALUŽANSKÝ Z ZALUŽAN, *Methodi herbariae libri tres*, Pragae, in officina Georgij Daczciceni, 1592.

⁷⁰³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 306. – Eredeti forrás: JUNGSMANN, *Historie... i.m.*, 336. A forrás oldalszáma megfelel a Kollár által megadottnak.

háromkötetes *Fizikáját* említi meg, amely Budán jelent meg.⁷⁰⁴ Ernst Florens Friedrich Chladni (1756-1827) német fizikus és akusztikus (422, 12) Kollár magyarázata szerint „kétségkívül szláv származású, talán Lausitzból való vagy a szorbok utóda”, ám egyéb valós szláv kapcsolatát nem említi.⁷⁰⁵ A szonett utolsó két sorában Kollár ismét a pesti tudományos élethez kanyarodik vissza, amennyiben nevesíti evangélikus lelkészársát, Petényi Salamon János / Ján Šalamún Petian (1799-1855) zoológust, aki a nógrádi Parlagon (Ábelová) született, és a magyarországi ornitológia megalapítója volt. A kollári *Magyarázatokból* megtudjuk, hogy Petényi szlovák, cinkotai lelkész, óriási madárgyűjteménnyel rendelkezik, mestere a madárkitömésnek, valamint megírni készül *Madártanát*.⁷⁰⁶

W auboči té hory w moch sem klesla,
Neb zde wedli hry a obchody
Slawští zpytatelé přírody,
Za wůdce si wywoliwše Presla;

Ten muž se mi líbil tak, že nesla
Ke cti jemu sem a na hody
Kwěty, zrostliny a jahody
W košíku, co wděčnosti mé hesla:

Přišel k nám i Zalužanský, hodný
Děd ten Linéowy saustawy,
I náš Franklin Diwiš hromowodný;

Stoikowič a Chladný siloskumec,

⁷⁰⁴ „Stoikowič Athanasius, Serb, nar 1713 w Rumé, profes. we Swato-Petorwě, wydal serbským gazykem: Fyzikiu, 3 Djly,” („Sztokjovits Athanáz, szerb, született 1713-ban Rumán, prof. Szentpétervárott, szerbül kiadta: *Fizikáját*, 3 kötetben.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. – Eredeti forrás: Athanasz/Athanáz SZTOJKOVICS, *Fűszika, prosztim jazükom szpizaw Budjně 1801. na za rod szlaweno-serbszkij I-III*, V Budim, Piszmenü kralevszkoga Univerzitetu, 1801-1803. A harmadik kötet állt rendelkezésemre, a címleírás is eszerint való.

⁷⁰⁵ „Chladný gest neomýlně slawského původu, snad z Lužic, anebo potomek Sorbů”. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. – Kollár három német nyelvű művét is megnevezi.

⁷⁰⁶ „Petjan Dobromjr, nynj geště žigjczj evang. kazatel na Cinkotě, asi mjli od Peště. Má znamenitau Zbjrku ptáků, které sam wycpati umj. Strogj wydati Spis ptakoslowný.” („Petényi Békés [a Salamon héberből csehre fordítva], még élő evangélikus lelkész Cinkotán, mintegy mérföldnyire Pesttől. Jeles Madárgyűjteménnyel rendelkezik, a madarakat saját maga tudja kitömni. Készül kiadni egy Madártant.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. – Számos egyéb írása mellett vö. PETÉNYI Salamon János, *A honi madártan új gyarapodásáról és annak némelly sikeres eszközeiről*, in TÖRÖK József szerk., *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei, Első kötet*, Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél, 1841-1845, 188-201.

Petian Slowák, čine příprawy

Ptakoslowné, též má swůj tu chlumeč.⁷⁰⁷ (422, 1-14)

Szláv képzőművészek, zenészek és mecénások ciklusa

Szláv képzőművészek és zenészek I. (423)

A tudósok után a tizedik körzetben, a lírai alany beszámolója szerint, a szláv képzőművészek „igaz, egyelőre kicsiny” („ač prawda ještě malém”) (423, 1) csoportja található. Ez utóbbi megjegyzés a cseh és szlovák nemzeti ébredés korának azon körülményére világít rá, hogy az állami, főúri és tehető polgári mecénatúrát egyaránt nélkülöző, periférikus helyzetű magyarországi kultúrák szűkölködtek azon anyagi erőforrásokban, amelyek biztosították volna a nemzeti festészet és zene gyors megalapozását és fejlődését. A szonett első versszakában a lírai alany megnevezi e művészcsoport „királyát” Metódot (423, 4), a Borisz bolgár cár idején élt festőt. Kollár Metódot tévesen – Dobrovský *Cyryll und Method der Slawen Apostel* című munkájára hivatkozva – a hittérítő szent Metóddal azonosítja.⁷⁰⁸ A versszituáció szerint a festők között angyalok röpködnek, hogy bátorságot adjanak a munkához a művészeknek (423, 5-8). A szonett második felében a lírai alany a lovak közé hajítja a gyeplőt, azaz „hadaró verssé” változtatva a költeményt tizenegy művészt sűrít a maradék hat sorba. Az egymás társaságának örvendő festők közül először Andrea Schiavone / Andrija Medulić (1510-1522 között – 1563) velencei manierista festőt nevez meg, akit dalmáciai születése és velencei ragadványneve miatt Kollár egyértelműen a szlávok közé sorol. Kollár a *Magyarázatokban* az életrajzi adatok mellett még hozzáfűzi, hogy a festő néhány művét (két szentcsaládot és egy Krisztust) a saját szemével is látta a drezdai képtárban.⁷⁰⁹ Őt követi a fősorolásban Kupeczky János / Jan Kupecký (1667-1740) cseh származású magyarországi barokk festő, aki a *Magyarázatok* tanúbizonysága szerint is egyik kedvenc művésze Kollárnak. Hosszú, egyoldalas életrajzában, amelyet František Novotnýtól (1768-1826) emelt át a *Magyarázatokba*,⁷¹⁰ hangsúlyozza cseh származását és

⁷⁰⁷ „A szlovák Petényinek, aki előkészületeket tett / A madártanára, szintén van itt egy dombja.” (422, 13-14).

⁷⁰⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. – Eredeti forrás: [Josef DOBROVSKÝ], *Cyryll und Method der Slawen Apostel, Ein historisch-kritischer Versuch von Joseph Dobrowsky*, Prag, Gedruckt bey Gottlieb Haase, 1823, 83. Itt Dobrovský Assemani meglátására hagyatkozik. A Kollár által közölt részlet (leszámítva a kötőjelek közötti betoldást, amelyben Kollár Borisz bolgár cárt nevesíti) megegyezik az eredetivel.

⁷⁰⁹ „Skladatel tčecho básnj widěl a obdiwowal w Dražd'anech od něho dwě swaté rodiny, a Krista.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307. – Két festmény, amelyeket Kollár láthatott, mindmáig a Gemäldegalerie Alte Meister tulajdona: Andrea SCHIAVONE, *Der tote Kristus*, Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden, leltári szám: Gal.-Nr. 274.; Valamint Andrea SCHIAVONE, *Madonna mit Kind, Johannes dem Täufer, Zacharias und Heiligen*, Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden, leltári szám: Gal.-Nr. 275

⁷¹⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 307-308. – Eredeti forrás: František NOVOTNÝ Z LUŽE, *Kronika Mladoboleslavská*, Praha, J. Fetterlová, 1822.; Luděk BENEŠ, *Osobnosti Mladoboleslavska*, Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavska, 2009.

protestáns voltát, nagy tehetségét, amellyel Karlsbadban megnyerte magának az orosz Péter cár kegyeit, valamint beszámol arról, hogy két másolat is birtokában van a cseh festő munkáiból, mégpedig Nagy Péter cár arcképe és a festő saját portréja.⁷¹¹ Kupeczky életének szomorú fordulatára és munkáira Kollár egyéb helyeken, így pl. *Felső-itáliai útirajz*-ában is fölhevítve a figyelmet a martonvásári Brunszvik-kastélyban, parkban és képgalériában tett látogatásakor.⁷¹² A keleti szláv ágat erősíti Anton Pavlovics Loszenko (1737-1773) ukrán származású festőművész, aki az orosz történelmi és a portréfestészet megalapítója, a szentpétervári akadémia igazgatója volt. A következő Karel Škréta (1610-1674) cseh barokk festő és a szlovén Anton Janša (1723-1773) festő és metsző volt, aki a szláv emblematizmusban oly fontossá vált méhtartás legnagyobb, császári szolgálattal is jutalmazott szakértőjének bizonyult.⁷¹³ A méhészet és a képzőművészet szövetségéből jöttek létre különös művei, amelyekkel a saját maga építette méhkaptárak ajtajait is díszítette, és amelynek gyökerei a szlovén népművészetben találhatóak. A *Magyarázatokban* Kollár Janšát Linhart *Versuch einer Geschichte von Krain...* c. munkája alapján jeleníti meg.⁷¹⁴ A sor František Tkadlík (1786-1840) (a szövegekben Kadlík) cseh festővel és grafikussal, Kollár kortársával folytatódik, aki a prágai Képzőművészeti Akadémia igazgatója is volt. 1824 és 1832 között Rómában élt, ahol a nazarénusok hatottak rá, és ebben a stílusban is festett hazatérte után.⁷¹⁵ Kollár František Palacký 1829. febr. 17-i keltezésű, neki írott leveléből idéz a *Magyarázatokban*, és megemlíti, hogy a festő éppen Rómában tartózkodik, és szlávságára büszke ember.⁷¹⁶ A sort a lengyel Daniel Nikolaus Chodowiecki (1728-1801) festő és rézmetsző zárja, aki a berlini Művészeti Akadémia igazgatója volt.

A szonett utolsó versszakát a lírai alany a zeneszerzőknek és szobrászoknak szenteli. Egyikük Václav Jan Křtitel Tomášek (1774-1850) cseh zeneszerző, aki egyrészt Goethe verseire szerzett zenét, valamint hazafias dalokat is komponált. Az előbb említett Palacký-levélben a cseh történész vehemensen kardoskodik amellett, hogy a kortárs zeneszerző bekerüljön a Szláv

⁷¹¹ KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 307-308.

⁷¹² KOLLÁR, *Cestopis...* i.m., 2. – Kollár itt visszautal arra, hogy a *Magyarázatok* 307. oldalán foglalkozott már a festővel, azaz e kapcsolat egyik eklatáns példája annak, milyen szövevényes utalásrendszer kapcsolja össze az egész életművet.

⁷¹³ Anton JANSCHA, *Vollständige Lehre von der Bienenzucht*, Prag, Im Verlag der Johann Joseph Gröbels Buchhandlung, 1777.

⁷¹⁴ KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 308. – Eredeti forrás: Anton Tomaž LINHART, *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, Zweiter Band*, Nürnberg, in Commission bei Ernst Christoph Grattenauer, 1796. 327-328., k) jegyzet, amely kétoldalas. Kollár a jegyzetet kisebb jelöletlen kihagyásokkal közli.

⁷¹⁵ Tkadlík és a nazarénusok kapcsolatáról legújabbán vö. Šárka LEUBNEROVÁ szerk., *František Tkadlík 1786-1840*, Praha, Národní galerie v Praze, 2017.

⁷¹⁶ KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 308-309.

Mennyországba.⁷¹⁷ Josef Mysliveček (1737-1781) cseh barokk operaszerző muzsikája számos esetben szolgált Mozart-művek előképéül. Myslivečeknek Alexius Pařízek *Versuch einer Geschichte Böhmens...* c. munkájára hivatkozva ad helyet a szláv zenészek panteonjában.⁷¹⁸ A keleti szláv ágat Mihail Ivanovics Kozlovszkij (1753-1802) orosz klasszicista szobrász, a szentpétervári Szuvorov-emlékmű (1801) alkotója képviseli. A tipikus kollári szonettzárásnak megfelelően egy pesti szlovák szobrász, Dunaiszki Lőrinc / Vavrinec Dunajský (1784-1833) nevével fejeződik be a hosszas fősorolás, aki számos köztéri szobrot alkotott több városban, többek között a fővárosi szlovákok katolikus plébániatemplomának, a Nagymező utcai Szent Teréz-templomnak a szobrait, valamint a *Korsós nő*-t az Október 6. utca 19. számú ház belső udvarában (eredetileg a szobor egy ugyanezen a helyen épült, előző klasszicista ház udvarán állt). A kollári *Magyarázatokból* a legfontosabb életrajzi adatokon kívül megtudjuk, hogy a szlovák művész *Görög géniusz* című alkotását a Bécsi Akadémia is díjjal jutalmazta, majd 1809-ben Pesten telepedett meg.⁷¹⁹ Az első pesti munkája a Pollack-tervezte oltárfaragvány volt az evangélikus templom számára 1811-ben,⁷²⁰ majd ugyanabban az évben feleségül vette Prixner Eleonórá, aki a legismertebb pesti rézmetsző leánya volt. E körülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy megnyílt előtte a gyors érvényesülés útja. Dunaiszki Lőrinc számos egyéb alkotással is hozzájárult a város képzőművészeti életéhez, többek között a nevéhez fűződik a Király-utcai patika aranyozott domborműveinek elkészítése is.⁷²¹

W desátém, ač prawda ještě malém,
A wšak dosti pěkném kostelci,
Přebýwají slawští umělci,
Method malíř jest jich spolku králem;

⁷¹⁷ Uo.,

⁷¹⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 309. – Eredeti forrás: Alexius PARIZEK, *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger, nebst angehängter historischer Erdbeschreibung dieses Landes, zum Gebrauche der Jugend*, Prag im Verlag von kais. königl. Normalschule, 1782. 2. kiadás. Csak a harmadik, bővített kiadás állt rendelkezésemre, amelyben azonban a megadott oldalszámon (174.) nem találtam az idézetet. Alexius PARIZEK, *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger... i.m.*

⁷¹⁹ „Dunagský Wawřinec, Slowák, řezbař nar. 1784 ve Zwolenské stol. w městě Libětowá. Učil se řezbářskému uměňj w Bystrici a we Wjdni, kde roku 1807 perwau akademickau odměnu obdržel, za wyhotowenj řeckého Geniusa. R. 1809 usadil se w Pešti. Geho djla ozdobugj mnohé zahrady, domy a chrámy.” („Dunaiszki Lőrinc, szlovák, grafikus, szül. 1784-ben Zólyom vármegyében, Libetbányán [ma Lúbietová, Szlovákia] városban. A grafikumesterséget Besztercebányán és Bécsben tanulta, ahol 1807-ben megkapta első akadémiai díját görög Géniuszának elkészítéséért. 1809-ben letelepedett Pesten. Művei számos kertet, házat és templomot díszítenek.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 309.

⁷²⁰ SCHOEN Arnold, *A pesti Deák-téri evangélikus templom*, Budapest, Anonymus Kiadó, 1939, 5, 6, 9, 10.

⁷²¹ A pesti Király utcai, Szentlélekről nevezett Török-patika reliefjeit 1813-ban Dunaiszki készítette. Vö. VOIT Pál, *Egy régi pesti patika*, in NÉMETHY Károly – BUDÓ Jusztin szerk., *Tanulmányok Budapest multjából (sic!)*, VII, Budapest, Budapest székesfőváros kiadása, 1939, 41-69. (Budapest Székesfőváros Várostartörténeti Monográfiái 11.) – A tanulmány tartalmazza az aranyozott domborművekről készült fényképeket is. (8. kép)

Mezi nimi obletují walem
Krásní hned se, hned tam andělci,
Aby podnět dali nesmělci,
Líbost měli w místru dokonalém:

Schiavone tu w malbě před Kupeckým,
S Losenkem se Škreta raduje,
Krainec Janša, Kadlik s Chodowieckým;

Tomáška má hudba, Mysliwečka,
Kozlowský zas w řezbě horuje,
Dunajský též není bez wěnečka. (423, 1-14)

Szláv képzőművészek és zenészek II. / Osolsobie János pesti „történelmi képíró” (424)

A vers azzal a közhelyszerű megállapítással indul, miszerint mindig vannak olyan művészek, akiket a világ csak holtuk után ismer el (424, 1-4). Ezek közé sorolja a lírai alany Osolsobie János olműtzi származású festőt is, akit a magyarok annak ellenére hagytak éhen veszni a „tavalyi évben” (424, 6-8), azaz minden bizonnyal 1831-ben, hogy magyar történelmi témákat örökített meg. A harmadik versszak szerint ráadásul halála után fennen kezdték dicsérni történelmi képeit. Ezért innen, a túlvilágról Osolsobie János azt tanácsolja minden szlávnak, hogy ne idegen nemzeteknek, hanem a sajátjuknak szolgáljanak (424, 12-14). A szonethez kapcsolódó magyarázat pikantériája, hogy Kollár minden bizonnyal a Tomala Ferdinánd által 1830-ban megjelent előfizetési felhívás német nyelvű változatából vette át a festő három, *Zrínyi Miklós hős halála Szigetvárnál, Báthori megszabadítását Kinizsi által a kenyérmezei diadalmas ütközetben*, valamint a *Buda visszavétele ostrom által* című „történelmi rajzolatot” hirdető szöveget.

Při umělcech, kteří we chudobě
Museli dny zemské tráwiti,
Swět pak tepruwa je slawiti
Počal, když už w temném byli hrobě;

Morawana jménem Osolsobě

Z Holomauce musím zmíniti,
Jemuž w Pešti hladem umřiti
Maďaři jsau dali w lonské době:

A když zemřel, o té lidské šalby!
Schwalowali celým krajinám
Jeho krásné dějepisné malby;

Proto radí odtudto všem Slawům,
Aby wlastem swým, ne cizinám,
Slaužili, snad rowným ujdau dawům. (424, 1-14)

(A művészek mellett, akik szegénységben / Voltak kénytelenek tölteni földi napjaikat, / A világ csak azok után kezdte őket ünnepelni, / Amikor a sötét sírban voltak, // Meg kell említenem egy olműtzi morvát, / akit Pesten hagytak éhen veszni / A magyarok a múlt évben: // És amikor meghalt, ó emberi ámitás! / Elkezdtek az egész országban ünnepelni / szép történelmi festményeit; // Ezért azt tanácsolja innen minden szlávnak, / Hogy a saját hazájuknak, ne idegeneknek, / szolgáljanak, talán elkerülik a hasonló sorsot.)

A szláv mecénások hadaró-szonettje (425)

A versszituáció szerint Szlávia leánya a szláv művészek közösségétől nem messze a szláv művészetpártolók csoportjára bukkan: babérkoszorú övezi IV. Károly cseh királyt, II. Rudolf német-római császárt és cseh királyt, Nagy Péter és Nagy Katalin orosz cárokat. A második versszak mirtuszligetében időzik Jan ze Žerotína nyilván a csehtestvérek kralicei nyomdájának üzemeltetése és a cseh protestáns Biblia-fordítás patronálása miatt. Ugyanott található Nyikolaj Petrovics Rumjancev (1754-1826) orosz államférfi és mecénás is, aki könyvtárát halála után megnyitotta a nyilvánosság előtt, valamint Alekszander Szemjonovics Siskov (1754-1841) szlavofil érzelmű államférfi, az orosz akadémia elnöke, aki jelentős szerepet vállalt a Hanka-féle *Kéziratok* terjesztésében.⁷²² A sort Stanislaw Jablonowski (1634-1702) lengyel nemes és hadvezér, valamint Grigorij Alekszandrovics Patjomkin (1739-1791) orosz politikus és hadvezér folytatja, aki Kozlovskij orosz szobrász számára adott megbízásokat többek között a

⁷²² KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 240.

szentpétervári Tauriai-palota díszítésére.⁷²³ A harmadik versszakban nagy mecénás családokat szerepeltet a lírai alany: a lengyel Ossolińskiakat, akik közül például Józef Maximilian Ossoliński (1746-1826) Lembergben megalapította a művelődést és tudományt támogató központot, az Ossolineumot. A cseh Kolovratokat, akik között megemlíthetjük például František Antonín Kolovratot (1778-1861), a Cseh Nemzeti Múzeum társalapítóját (1818), a szerb Obrenovićokat, köztük Miloš Obrenović fejedelmet (1780-1860), akivel Kollár is jó kapcsolatok ápolására törekedett, és akinek köszönhetően jelentek meg Vuk Karadžić munkái,⁷²⁴ valamint a Kinskyeket, köztük Rudolf Kinskyt (1802-1835), aki Palackýval és Jungmannal közösen a Matica česká nemzeti művelődési egyesület társalapítója volt 1831-ben. A szonett utolsó szakaszában a lírai alany nem kívánja megnevezni azokat, akik művészetpártoló tevékenységüket titokban szeretnék tartani. Kollár a szláv művészet mecénásainak többségéhez nem fűzött magyarázatokat.

Mecenáše slawské třída jiná

Obsahuje zlatým pod krowem,

We wěnci jsau všickni bobkowém:

Karel, Rudolf, Peter, Katarina;

Potom blízko těchto Žerotína

Užřela sem w háji myrtowém,

Při něm Rumjancowa s Šiškovem,

Jablonowského a Potemkina;

Znějí zde i jména Ossolinských,

Kolowratů, Milošů a Kynských,

Jako podpor slawských národů;

⁷²³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 310. – Eredeti forrás: Johann Dominicus FIORILLO szerk., *Kleine Schriften artistischen Inhalts. 1.* Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1803. A megadott 62. oldalon nem találtam a német szöveget.; Johann Dominicus FIORILLO, *Kleine Schriften artistischen Inhalts, Zweyter Band, Mit Kupfern*, Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1806. – A megadott oldalszámon (62.) szó esik Patyomkinról és az építkezéseiről is.

⁷²⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 310. – Kollár Karadžić *Szerb nyelvtan*-ának az 5. oldalát, valamint népdalgyűjteménye I. kötetének 62. oldalát nevezi meg: vö. Jacob Grimm német nyelvű köszönetnyilvánításával Jacob GRIMM, *Dem durchlauchtigen Fürsten in Serbien Herrn Milosch Obrenowitsch*, in [KARADŽIĆ, Vuk] *Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm. Nebst Bemerkungen über die neueste Auffassung langen Heldenlieder aus dem Runde des serbischen Volks und der Uebersicht der merkwürdigsten jener Lieder von Johann Severin Vater*, Leipzig und Berlin, bei G. Reimer, 1824, I. n.

I wíc knížat, hrabat, wojwodů,
Jejichž ale skromné jméno tuto
Raděj nebuď ani zpomenuto. (425, 1-14)

Szláv uralkodók ciklusa (426-433)

A három Romanov-fivér alciklusa (426-428)

Az első Romanov – Konsztantyin Pavlovics nagyherceg (426)

Az orosz nagyherceg, Konsztantyin Pavlovics (1779-1831) érényei miatt érdemel külön szonettet a lírai elbeszélő szerint, amely érények közül a hazafiság és az önmegtagadás emelkedik ki (426, 2). A második versszakban a lírai alany a nagyherceg önzetlen önfeláldozását hangsúlyozza, amikor is saját életét kockára téve kimentette két századosát egy égő házból (426, 5-7). A napóleoni háborúk e cári családhoz kapcsolódó hőstettét a *Magyarázatokban* a szerző Christian Niemayer *Buch der Tugenden...* című népszerűsítő kiadványa alapján idézi föl.⁷²⁵ A harmadik versszakban az orosz cárevics trónról való lemondását ünnepli Szlávia leánya, amelyet fiatalabb fivére, Miklós iránt érzett nagylelkűségének tulajdonít.⁷²⁶ A lírai elbeszélő beszámolója szerint a trónörökös e nemes cselekedetét maga Szlávia istennő is annyira csodálja, hogy ezért mennyországi koronát és trónust készít elő a számára. Ugyanakkor Kollár hallgat Konsztantyin Pavlovics lengyel alkirályként játszott szerepéről, amely meglehetősen kontroverznek bizonyult. Kollár azonban, a nemzeti emblematizmus követelményének megfelelően, a szláv–szláv ellentéteket igyekezik a szőnyeg alá söpörni.

Jednoho však s jeho welkým činem,
Wlastenectwím, sebe zapřením,
Nelze pominauti mlučením,
Slaworus je, sluje Konstantinem;

Setníky dwa chránil před záhynem
Na swá ramena je wložením,

⁷²⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 311. – Eredeti forrás: Christian NIEMAYER, *Das Buch der Tugenden. In Beispielen aus dem wirklichen Leben guter Menschen, II.*, Leipzig, Fest'sche Verlagsbuchh., 1829. – Constantin címszó alatt. A kötet nem állt rendelkezésemre.

⁷²⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 311.

Ač mu plamen hrozil zničéním,
Ač byl carským dědicem a synem!

A co wětší znak jest jeho cností,
Korunu půl swěta mladšímu
Bratrowi dal s welikodušností;

Sama Sláwa čin ten obdiwuje,
Proto korunu i krásný mu
Na odměnu trůn zde připravuje. (426, 1-14)

A három Romanov-fivér alciklusa (426-428) / A második Romanov – I. Sándor orosz cár (427)

I. Sándor orosz cár fivére volt a fenti szonettben dicsőített Konsztantyin Pavlovicsnak, akit a lírai elbeszélő mint Napóleon legyőzőjét mutat be az első versszakban. Neki köszönhető az is, hogy „Párizs büszkeségét Szlávia villámaival homályosította el” (427, 4). A második versszak a művészetek és a tudomány pártolójaként állítja be őt. Ugyanitt tulajdonítja neki a lírai alany, hogy „megváltotta a síró lengyeleket” (427, 7). E helyre vonatkozóan Kollár a *Magyarázatokban* etimologizálni kezd, amennyiben a 'Polachy' szó jelentését nem a 'pole', 'mező' jelentésre vezeti vissza, hanem a 'wlach', azaz a csehben a 'latin'/'olasz' jelentésű szóra, ahonnan csak egy gondolatnyi ugrás, hogy eljusson a Lach/Lech lengyel ősatya személynevéhez. Kollár az etimologizáláshoz még hozzáfűzi azt a magyar nyelvre vonatkozó értesülést is, miszerint a magyarok által használt 'lengyel' népnév is ebből a személynevből származik.⁷²⁷

A második versszak utolsó sorában az I. Sándor cár ismert vallásosságára való utalás, amellyel „finomította a régi erkölcsöket”, a *Magyarázatok* tanúbizonysága szerint a napóleoni háborúkat lezáró Szent Szövetségre is utal.⁷²⁸ A harmadik versszak azért dicséri a cárt, mert „felvilágosodási minisztériumot” hozott létre, a *Magyarázatok* szerint 1802. szeptember 20-án,⁷²⁹ amely egyedülálló példa az emberiség történetében. Az utolsó versszak szerint az orosz

⁷²⁷ „»Polachy« čili Poláky, Polany, ne od pole, ale od Wlach, Waloch, Blach, Polach, a s wynechánjm perwé litery Lach, Lech, odkud i maďarské Lengyel (čti Lend'el).” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 311.

⁷²⁸ Uo.

⁷²⁹ Uo.

cár „Szlávia gyöngye”⁷³⁰ (426, 12), és ugyanitt jelenik meg az „*orosz világhuralmi jogar*” („*ruská světovládna berla*”) (426, 14) képe is, amely az önálló nemzetállamokkal nem rendelkező szláv népek számára a szláv nagyság és dicsőség fontos hivatkozási pontja volt a 19. században. Ennek bizonyítékául szolgál a *Magyarázatok* cseh forrása, a Rozličnosti Pražských Nowin *Az orosz birodalom nagysága* címet viselő ájuldozó híradása is.⁷³¹ Kollár a *Magyarázatok*ba beemelte továbbá Szeniczei Pál / Pavol Senický (1787-1876) szlovák ügyvéd *Eine Stimme aus Ungarn* című, a magyarországi társadalmi és nemzetiségi viszonyokat kritizáló brossúrájának azt a Kutuzov marsallra vonatkozó anekdotáját, amely szerint a napóleoni háborúból hazatérő orosz tábornok Tokajt megpillantva azt mondta volna, hogy egykor az is Ó-Oroszországához tartozott.⁷³²

I brat jeho, ten co udaremnil
Zhaubné Korsikána zámachy,
Wojska jeho pudil w rozplachy,
Paříž pyšnau bleskem Sláwy ztemnil;

Nawrátiw se život opříjemnil
Uměním a nauk zápachy,
Zkřísil oplakané Polachy,
Náboženstwím staré mrawy zjemnil: (sic!)

Ministra pak zřídil oswícení,
Perwý příklad w lidstwa dějinách,
Jemuž ještě podobného není;

⁷³⁰ „Conv. Lex. B. I. S. 151.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 311. – A megidézett forrás szerint a cár a szláv civilizáció legfőbb terjesztője.

⁷³¹ „Rozlič.[nosti] Praž.[ských] Now.[in] 1829. Čjs. 27. Welikost Ruského Mocnárstwj.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 311-312. – Az eredeti nem állt rendelkezésemre.

⁷³² „Když se slavný ruský wůdce Kutuzow r. 1805, dne 5. Pros. (sic!) z Napoleonské wogny přes Uherskau zem a Tatry do Ruska nawracowal, ukázaw prey rukau na Tokagské předhořj řekol ke swým setnjkům. *Toto wšecko přináležj k staré Rusii.*” („Amikor a híres orosz hadvezér, Kutuzov 1805. dec. 5-én a napóleoni háborúból Magyarországon és a Tátrán keresztül tért haza Oroszországba, állítólag a Tokaji előhegységre mutatott, és így szólt a századosaihoz. *Ez itt mind Ó-Oroszországához tartozott.*”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 312. – Eredeti forrás: Paulus SZENICZENSIS / Pavol SENICKÝ, *Eine Stimme aus Ungarn*, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1832. Senický (1773-1831) evangélikus lelkész volt Bácskában. Az idézetben a dátum napja tévesen dec. 5-e helyett dec. 2-a. Kollár Kutuzovot jelzőkkel illeti, amelyek az eredetiben nem találhatók. Az írásból kihagyott bizonyos középső részeket, és Kutuzov mondasára koncentrált. Az eredeti német nyelvű anekdotát csehül foglalta össze. Az oldalszám megegyezik, a 11. sz. jegyzetben szerepel a történet.

Alexander jest ta Sláwy perla,
Do jehož ruk, w zemských krajinách,
Dána ruská swětowládná berla. (427, 1-14)

A három Romanov-fivér alciklusa (426-428) / A harmadik Romanov – I. Miklós orosz cár (428)

A Romanov-fivérek közül az utolsó, I. Miklós (1796-1855) ült 1825-től haláláig az orosz trónon. Mire a *Szlávia leánya* megjelent, a cár már leverette a dekabristák lázadását és az 1830-1831-es lengyel felkelést egyaránt. A lírai alany ugyanakkor az első versszakban a cár államférfiúi nagyságát ünnepeleti zenével és ágyúszóval. A második versszak azt az állítólagos kijelentését parafrázeálja, amelyben, miközben seregeit a felkelők ellen küldte, kinyilvánította a lengyelek iránt érzett rokonszenvét: „Kérem Önöket, uraim! ne haragudjanak a lengyelekre, ők a testvéreink. A felkelést csak néhány bajkeverő okozta. Remélem, hogy Isten segítségével minden jól végződik.”⁷³³ Kollár a *Magyarázatokban*, szokásától eltérően, nem jelöl meg forrást, hanem szerzőként áll az orosz hadak seregszemléjén elhangzott kijelentés mögött. A harmadik versszak azon közlések sokaságát említi, amellyel a cár kifejezte a más szlávok iránti rokonszenvét. Kollár ruszofilizmusának stilisztikai eszköze, hogy a lírai alany a cárt az utolsó versszakban az oroszból kölcsönzött ’*goszudar*’ (’*uralkodó*’) szó (428, 14) csehbe való átvételével tiszteli meg.

Nad oba wšak hučné dělostřelstwí,
Strojná hudba, plynní zpěwowé,
Ctějí toho skutky bobkowé
Jak i maudrost w krajin ředitelstwí,

Jenž ta slowa smutném při poselstwí
Řeknul: slyšte milí Rusowé,
Poláci jsau naši bratrowé,
Neslušno k nim míti nepřátelstwí!

Žádnému snad Sláwy náměstníku
Tolik národnosti newyšlo

⁷³³ „Prosím Vás pánj mogli!, nenuwražte na Poláky, oniť gsau naši bratři. To zbauřenj způsobili gen někteřj zlomyseľnj. Daufám že se pomocj božj wšeccko k dobrému skončj.” KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 312.

Ještě z ust, co tomu panowníku;

Jakby i nám uklonu zde naši

Wzdáti na um bylo nepřišlo

Gosudaru tomu Mikuláši? (428, 1-14)

I. Ferenc osztrák császár, magyar és cseh király (429)

A versszituáció szerint Szlávia egy képre mutat az uralkodók termében, amely I. Ferenc (1768-1835) császár és király a Habsburg-birodalom uralkodójának vonásait viseli magán (429, 2-4). A Habsburg-uralkodó tehát szintén fölvetetik a Szlav Mennyországba, ám nem saját erényeinek köszönheti ezt, mint a Romanov-fivérek. A szonett tanúbizonysága szerint azért tartózkodhat itt, mert támogatta Joachim Stulli / Joakim Stulić kétkötetes *Latin-olasz-illír lexikonjának* budai megjelenését. A szonett a „*Gott erhalte...*” kezdetű császári himnusz kezdősorának cseh nyelvű fordításával zárul.

A *Magyarázatokban* Kollár Stullinak a szótár latin nyelvű előszavából idéz hosszú passzusokat.⁷³⁴ A Habsburg-uralkodók viszonya az illírizmushoz ugyanis meglehetősen ellentmondásos volt: mihelyt fölismerték annak veszélyes jellegét, akadályozták vagy egyszerűen betiltották a déli szlav népek nyelvi egységét, kulturális közeledését és főleg politikai szövetségét propagáló mozgalmat.⁷³⁵ A mozgalom egyik fő támogatója azonban éppen Ján Kollár volt, akinek szlav kölcsönösség-koncepciója ideológiai alapul is szolgált a mozgalom számára. Vele ellentétben a magyar kulturális és politikai élet szintén ellenérzésekkel viseltetett az illírizmus iránt.⁷³⁶

Matka má a cesty towaryška

Teď mi laskawau swau prawici (sic!)

Ukázala obraz wisící

W této síni, pod nimž byla knížka;

⁷³⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 312-313.. – Eredeti forrásként Stulli három könyve első kiadásának *Előszavából* idéz részleteket. Vö. Joachim STULLI, *Lexicon Latino-Italico-Illyricum, ditissimum ac locupletissimum, cum Proverbiis, etc. 2 vols.*, Budae, Typis, ac Sumptibus Tipographiae Regiae Universitatis Pestanae, 1801. További kiadásai: *Lexicon Illyrico-Italico-Latinum, 2 vols.*, Ragusae, 1806.; *Vocabolario italiano-illirico-latino del P. Giocchino Stulli. 2 vols.*, Ragusa, Presso Antonio Martecchini, 1810.

⁷³⁵ ANGYAL Andrej [Endre], *Sarmatizmus, ilyrizmus, panonizmus*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XVI(1964)*, Bratislava, 49-54.; LUKÁCS István szerk., *Az illír mozgalom, A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013.

⁷³⁶ LUKÁCS István – KÁLECZ-SIMON Orsolya, *Az illír mozgalom magyar kötődései – horvát szemmel I.* in *Slavia centralis*, 10(2017), 2, 5-19.

Zanášel se cele na Františka
Twáří, korunau i berlicí,
Ač jej, krásu barew hájící,
Kryla tenká záwojowá mřížka:

Titul knihy mne w tom zdání silil,
Slovník Stulliho to slawského,
Na nějž mocnár ten swau štědrost wylil;

W tom zpěw: „Bože zachowej nám krále
Františka co otce dobrého!”
Zpíwán tu byl k jeho cti a chwále. (429, 1-14)

(Anyám és útitársam / Ekkor kegyes jobbával / Egy függő képre mutatott / Ebben a teremben, amely alatt könyv feküdt: // Egészen Ferencre hasonlított / Arcvonásaival, koronájával és jogarával, / Bár, szép színeit védendő, / vékony függönyrács fedte: // Ezen álmomban a könyv címe erősödött, / a szláv Stulli szótára [volt az], / amelyre a hatalmas úr kegyét öntötte: // Ekkor énekszó: „Isten óvd meg a királyt, / a jó Ferenc atyánkat!” / hangzott föl tiszteletére és dicséretére.)

Jusztiniánosz mint bizánci szláv császár (430)

A szonett azoknak az egyháztörténetből és történelemből ismert alakoknak a számát gyarapítja, akiknek szláv származását a középkori és a barokk tudományosságban feltételezték. (Szent Pálhoz vö. a 402., Szent Jeromoshoz a 400. szonettet és a hozzá tartozó excursust.) Jusztiniánosz bizánci császár (483-565) márványszobrot érdemelt ki a Szláv Mennyországban, amely ugyan római ruhában ábrázolja őt, ám arcvonásai szlávok (430, 2-4). A szonett utolsó versszaka közli a császár feltételezett szláv nevét („Uprawda”), amelynek görög fordítása a Jusztiniánosz.⁷³⁷

⁷³⁷ A kollári *Magyarázatok* továbbéléséhez a szláv nemzeti emblematizmusban vö. Ivan Kukuljević SAKCINSKI, *Nešto iz Dogodovštine Velike Illirie*, in *Danica Ilirska* VIII(1842), U Subotu 22. Sečnja, 13-15.

Kollár számos forrást sorol föl a *Magyarázatokban* e történeti hagyomány védelmében. Az első Újfalvay Istók *Imperator Caesar Justinianus M. Slavicae genti vindicatus...* című műve,⁷³⁸ aki viszont Ludewig Jusztiniánosz-életrajzára hivatkozik a téma tárgyalásakor.⁷³⁹ Ugyanakkor mind Ludewig műve, mind szinte valamennyi ilyen tárgyú szöveg a barokk korban és a 19. század elején Nicholas Alemannus, görög származású vatikáni könyvtáros munkájára vezethető vissza.⁷⁴⁰ Kollár további szerzőket is felsorakoztat még a *Magyarázatokban*, majd aduásként Pavol Jozef Šafárik *Abkunft der Slawen...* című munkáját veszi elő. Kollár ezenkívül még a makedóniai Ohrid etimológiáját is bevonja a diskurzusba, szerinte ugyanis Jusztiniánosz szülőföldjének e helységneve a 'mokrý' ('nedves') értelmű szóból eredeztethető. Jusztiniánosz szláv neve mellett szól szerinte az is, hogy mindmáig számos pesti szlovákot és egy cseh írórt is Pravdának hívnak.

Před tím krowem mramorowá socha
Stojí celá w římském oděwu,
Ale dosti bylo na jewu,
Že to slawská twář, jen skrytá trocha;

Co to medle za muže či hochu
Jest? já (sic!) myslím w tichém ausměwu,
A že bez slasti a bez zpěwu

⁷³⁸ „Perwý, co tohoto římského cjsaře národu slawskému připisowal, byl nakolik mně známo Uher, gménem Uifalvay Istok, w Pogednánj:” („Az első, aki ezt a római császárt a szláv nemzetnek tulajdonította, amennyire ismerem, magyar volt, Újfalvay Istók néven következő értekezésében:”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 313.

⁷³⁹ Johann Peter LUDEWIG, *Vita Iustiniani M. atque Theodoraë, Halae Salicae, Impensis Orphanotropei*, 1731. Ludewig éppen úgy, mint Edward Gibbon, Nicholas Alemannus Jusztiniánosz-munkájára hivatkozik, amelyben a vatikáni könyvtáros Theophilus történetíró Jusztiniánosz-életrajzára mint forrásra hivatkozik. Alemannus majd Ludewig műve meglehetősen nagy hatást gyakorolt az európai történettudományra, még Edward Gibbon is erre alapozza ezzel kapcsolatos tudását híres, a római birodalom hanyatlását bemutató könyvében. Vö. Edward GIBBON, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, London, Joseph Ogle Robinson, 1830, I, 658.

⁷⁴⁰ A filológiai részletekhez és a szláv eredet cáfolatában kulcsfontosságúnak bizonyult Bryce alábbi tanulmánya: James BRYCE, *Life of Justinian by Theophilus*, in *English Historical Review* 2, 1887, 657-686. – Itt a szerző Theophilust Marnavics Tomkó János (Ivan Tomko Mrnavić/Mernjavčić/Marnavich) boszniai püspökkel azonosítja, akinek *De Regno Illyrico Caesaribusque Illyricis Dialogorum Libri Septem* c. műve talán 1603-ban Rómában megjelent, talán kéziratban maradt munkáját tekinti Alemannus forrásának.; Marnavics Tomkó Jánost magyar vonatkozásban is „világbolondítónak” tartja a szakirodalom, elsősorban a II. Szilveszter pápának tulajdonított, I. Szent Istvánnak írott bullája miatt, amelyet valószínűleg ő hamisított. Vö.: KARÁCSONYI János, *Világbolondító Tomkó János*, in *Századok* XLVII(1913), 1. f., 1-11.; GALLA Ferenc, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Budapest, Római Magyar Történeti Intézet, Római Magyar Pápai Egyházi Intézet, 1940.; A témához újabbban vö. BENE Sándor, *A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja)* in VESZPRÉMY László, szerk. *Szent István és az államalapítás*, Budapest, Osiris, 2002, 143-162.

Byl, já sem jej měla za lenocha:

I bylť owšem to pro národ vlastní,
Ač se slawským jménem nazýwal,
A trůn dali losowé mu šťastní;

Neb se nápis očím zpytatelky
Tento na podstawci odkrýwal:
Uprawda neb Justinian Welký (430, 1-14)

Krisztina svéd királynő mint vendég (431)

A versszituáció szerint a lírai alany igencsak elcsodálkozik, amikor megpillantja, hogy Krisztina svéd királynő is a nagy szláv uralkodók társaságát gyarapítja (431, 1-4). A második versszakban az indoklásból, amikor is a megkérdezettek egy latinul írott levélre mutatnak, az derül ki, hogy e koronás főt azért hívta meg Szlávia vendégként, mert köszönőlevelet írt a törökverő Sobieski lengyel királynak (431, 7-8). Krisztina volt az egyedüli uralkodó, aki elismerte a szlávok hozzájárulását a törökök kiveréséhez Európából (431, 9-11). Ily módon példát mutatott uralkodótársainak. Kollár a *Magyarázatokban* Narcisse-Achille de Salvandy (1795-1856) francia politikus eredetileg franciául megjelent, majd németre fordított *Polen und König Johann Sobieski* című munkájából idézi az eredeti latin levél német fordítását.⁷⁴¹

Sotwa wíru swým sem očím dala
Když sem, mezi tauto rodinau
Arcislawů, též i s Christinau
Králownau se Šwédskau uhlídala:

Proč a jak ta zde jest? sem se ptala,
A tu zeptanci mi pokynau:
Pro list onen, který latinau
Sobieskému, zhaubci Turkůw psala:

Ona sama ze všech panowníků

⁷⁴¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 316-318. – Eredeti forrás: Narcisse-Achille de SALVANDY, *Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski*, 1-3, Paris, A Sautélet, 1829.

Byla, která naše zásluhy
Uznala i dluh jim vzdala díků;

Proto jest co slawských ctitelkyně
Cností, na příklad pak pro druhy,
Ode Sláwy zwána ku hostině. (431, 1-14)

Valois Blanka, IV. Károly feleségének hűlt helye (432)

A lírai alany ebben a szonettben áthalad egy patakon és egy kapun, amely mögött egy újabb felkent, koronás főt pillant meg (432, 1-4), akihez csehül intézi szavait, hiszen Károly cseh király feleségéről van szó (432, 6-8). Krisztina svéd királynővel ellentétben azonban Blanka, IV. Károly francia felesége negatív alakként jelenik meg az énekben: nem foglalhatja el az őt megillető helyet, mert bár Prágában élt, és bár lehetősége is lett volna rá, hogy megtanuljon csehül, elmulasztotta azt (432, 9-11). A piarista történész, Dobner szerkesztette *Monumenta historica Bohemiae* tartalmazta latin forrás⁷⁴² és Jungmann *Cseh irodalomtörténet-e*⁷⁴³ egybehangzóan megállapítják, hogy a francia király lányának mind a német, mind pedig a cseh nyelv megtanulása kötelessége lett volna, ő azonban csak a németet sajátította el, mert az elterjedtebb volt az országban és a városokban. A lírai alany a szonettben a királynét a „mazna” („*elkényeztetett*”) főnevesült melléknévvel illeti, majd a *Magyarázatokban* megindokolja, miért választotta a szó szlovákos formáját – valójában azonban inkább rímpárjához, a „prázna” („*üres*”) szóhoz igazította a verssorok folyását.⁷⁴⁴

Odtud vedla za potůček branka
Kterau kwětná kryla osnowa,
A tu k wítání nás hotowá

⁷⁴² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 318. – Eredeti forrás: a Prága melletti zbraslavi (latinul Aula Regia) cisztercita kolostor Péter nevű apátja megírta kolostorának és környékének történetét 1253-tól 1338-ig, amelyet Gelasius Dobner piarista szerzetes adott ki a következő címen: [PÉTER apát], *Petri Abbatis Aulae Regiae Tertii Chronicon*, in Gelasius DOBNER szerk., *Monumenta historica Bohemiae*, V, Pragae, literis Rosenmüller Haeredum, Joanne Beranek Factore, 1784. Kollár jelentős jelöletlen kihagyásokkal vette át az eredeti szöveget, és nemcsak a megadott 468. oldalról van szó, hanem az idézet folytatódik a 469. oldalon is. A krónika modern cseh kiadása: František HEŘMANSKÝ, szerk., ford., *Kronika zbraslavská. Chronicon Aulae Regiae*, Praha, Melantrich, 1952.; Péter apáthoz vö. Johann Bernhard Joseph BUSSE, *Grundriss der christlichen Literatur von ihrem Ursprunge an bis zur Erfindung und Ausbreitung der Buchdruckerei, Zweiter Theil*, Münster, in der Theissingschen Buchhandlung, 1829, 282.

⁷⁴³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 318. – Eredeti forrás: JUNGSMANN, *Historie literatury české... i.m.*, 37. A *Magyarázatokba* beemelt idézet a megadott oldalszámon található.

⁷⁴⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 319.

Stála zase nowá pomazanka;

Já k ní česky, nebo zářečanka
Tato byla česká Králowá,
Rodem Franzauska, a Karlowa
Manželka, jíž jméno byla Blanka:

Ale ona česky neuměla,
Nechtěwši se w Praze učiti,
I když k tomu učitelky měla;

Pročež nejen musela se, mazna
Ta, s Němkyňkami hanbiti,
Swými, než i nebe býti prázna. (432, 1-4)

Sobieski felesége, Arquieni Mária Kazimiera (433)

A versszituációban a lírai alany az előző francia származású királyné esetét „rosszul végződöttnek” (433,1) tartja, ám figyelmét ebben a szonettben egy másik, jól végződött eset felé fordítja: a királynék sorát a második versszakban Sobieski lengyel király feleségével, Arquieni Mária Kazimierával (1641-1716) folytatja, aki francia származása ellenére is kitűnően megtanult lengyelül. A példa oly értékes, hogy érte Szláv Mennyország-beli hely jár, és isznak az egészségére (433, 6). A *Magyarázatokban* a filológiai alátámasztást Sobieski feleségéhez írott leveleinek német kiadása jelenti.⁷⁴⁵ A szonett utolsó versszakában a lírai alany a francia udvarhölgy „különös szokásairól” beszél (433, 12), amelyek a Sobieski-levelek tanúsága szerint leginkább is a király feleségétől való félelmére utalnak, ám a vers befejező sora szerint ez a tény Szlávia számára korántsem visszatetsző.

Případ tento skončený tak špatně.

Ledwa ještě nami pomíjen,
Ai hle jiný zase rozwíjen

⁷⁴⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 319. – Eredeti forrás: [SOBIESKI János], *Briefe des Königs von Polen Johann Sobiesky (sic!) an die Königin (sic!) Marie Kazimire während des Feldzugs von Wien*, Helbronn, bey Karl Drechsler, 1827, V-VI. – Az idézetek némiképp átszerkesztve a *Kiadó előszavában (Vorbericht des Herausgebers)*, az V-VI. lapokon olvashatóak.

Jenž tu bolest nahradil nám platně;

Polské Králce názdrawek tu statně,
Její krajance, byl připíjen,
Maři Kazimíře d' Arquien,
Mluwící řeč polskau delikatně;

Manželkať to byla toho Jana,
Nimžto někdy církew křesťanská
Z Tureckého jarma wysekána;

A ač tytýž zwyky měla diwné
Tato Francauzkyně dwořanská,
Předce Sláwě w ničem neprotiwné. (433, 1-14)

Négy kávézgató szláv özvegy (434)

A mennybéli kávézás orientális hangulatával fűszerezett biedermeier képpel indul a szonett, amelyben négy szláv hölgy egy csobogó forrás közelében foglal helyet a puha fűvön (434, 1-4). A polgári idill új elemekkel bővül a második versszakban, amelyben az abroszt és az arany kávékészlet darabjait is egyenként megnevezi a lírai alany (434, 5-6). A négy asszony egyike megszólítja a lírai alanyt és Szlávia istennőt azzal a kéréssel, hogy látogatásukkal őket, özvegyeket is vidítsák föl (434, 7-8). A szonett második felében, amelyben a kávézó hölgyek figurái konkrét alakot öltenek, kiderül, hogy két cseh és két szlovák özvegyasszonyról van szó, akik bőkezű adományaikkal, amelyekkel a nemzeti ügyet segítették, a férfiakat is megszégyenítették (434, 10-11). A szonett utolsó versszaka felsorolja az érdemdús hölgyek neveit is, amelyeket további információkkal a *Magyarázatok* egészítenek ki. A két cseh asszonnal kapcsolatban Kollár Jungmann *Cseh irodalomtörténeté*-hez fordul, amely szerint a versben szereplő Maria Steyerowá prágai újvárosi polgárasszony volt, aki 1669-ben hunyt el. Az ő adományából, 1300 aranyból alapította fia, a jezsuita Matěj Václav Steyer 1669-ben (Kollár szerint 1670-ben) a Dědictví svatého Václava (Szent Vencel Öröksége) alapítványt,⁷⁴⁶ amely az egyik legjelentősebb cseh nyelvű barokk könyvkiadó lett.⁷⁴⁷ A másik cseh hölgy a

⁷⁴⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 319-340. – Eredeti forrás: JUNGMANN, *Historie literatury české... i.m.*, 339-340.

⁷⁴⁷ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 245.

řičany Ludmila Benigna Kavková von Sternberg (?–1672), aki szintén nagylelkű adományt szánt cseh könyvek kiadására.⁷⁴⁸

A sort a besztercebányai Katarína Bezegh-Gočecová folytatja, akiről Bohuslav Tablic 1823. febr. 7-i levelében írt Kollárnak. A megidézett levélrészlet szerint az özvegy 1500 aranyat hagyott szlovák vallásos könyvek kiadására, ám azt Lovich Ádám (1784-1831), bányakerületi szuperintendens – egy másik Tablic-levél szerint – német nyelvű énekeskönyv kiadására fordította, és az egyházi jegyzőkönyv tanúsága szerint a német gyülekezet az összeget még nem fizette vissza.⁷⁴⁹

A kávézó özvegyek sorát a lírai alany, amint azt már számos esetben tapasztalhattuk, egy hazai környezetből való hölgy bemutatásával zárja. Hvizdák Zsófia, született Slavková gazdag pesti szücsmester özvegye a társaság negyedik tagja, akinek vagyonáért, ahogyan azt az előzőekben ismertettük, valóban óriási csatározás folyt a pesti szlovák és német gyülekezet között. Kollár több mint egy évtizeddel később, 1845-ben külön füzetben fogja majd megörökíteni az özvegy és elhunyt férje érdemeit,⁷⁵⁰ 1832-ben azonban még csak saját prédikációs-kötetéhez utasítja az olvasót, amely természetesen szintén hangsúlyosan foglalkozik a jelentős donátorral.⁷⁵¹ Miután Kollár lelkészi fizetését is a Hvizdák-alapítványból finanszírozták, Kollár Szlavia leányának szájába adja a vers utolsó két szavát, amely arra utal, hogy a költő személyesen is ismeri a nagylelkű hölgyet (434, 14).

Kopa máku! což to? W měké trávě

Blízko štěbetawé studničky

Widím čtyry slawské ženičky

Ráčiti se při nebeské káwě;

Obrus, šálky, cukřinka, ba práwě

Ze zlata jsau i ty konwičky;

„Obradujte i nás wdowičky

⁷⁴⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 340. – Eredeti forrás: Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české... i.m.*, 339-340. A *Magyarázatok*ba beemelt idézet a megadott oldalszámon kezdődik és a következőn is folytatódik. Kollár jelöletlen kihagyásokkal közli a két cseh özvegyre vonatkozó részletet. A Kavková von Sternbergre vonatkozó utolsó mondat végéről elhagyja a megszorítást, amely szerint az alapítvány „vallásos tartalmú cseh könyvek” („kněh českých nábožného obsahu” 340.) kiadására szolgált volna.

⁷⁴⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 320.

⁷⁵⁰ [Ján KOLLÁR], *Památka Dobrodincům cjrkwę ewang. Slowenské A. W. W Pešti obsahujci Řeči, Werše a Žiwotopisy*, W Pešti, 1845, Tiskem Trattner-Károlyiho.

⁷⁵¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 320. – Eredeti forrás. [Ján KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 567-588. – Kollár itt is felsorolja Hvizdák Zsófia érdemeit, majd az 588. oldal lábjegyzetében külön megköszöni 10000 aranyat kitevő, a szlovák lelkész fizetését támogató adományát.

Náwštěwau swau!” řeknau mně a Sláwě:

Češky dvě, dvě Slowenky to byly,

Které, k hanbě mužům, tisíce

Na knihy a národ poručily;

Steyrowá a Kawkowna z Čech obě,

Bezekowská z banské Bystřice,

Hwizdáčka pak z Peště známá tobě. (434, 1-14)

(Fügét mutatnak a halálnak!⁷⁵² A puha fűben / Egy csobogó forrás közelében / Látok négy szláv asszonykát / Mennyei kávézás közben, // abrosz, csészek, cukortartó, mi több / Aranyból valók még a kiskannák is; / „Vidítsatok föl bennünket, özvegyeket is / látogatásotokkal!” szólnak hozzá és Szláviához: // Két cseh és két szlovák hölgy volt az, / Akik, férfiakat megszégyenítve, ezreket / Juttattak könyvekre és a nemzet számára; // Steyerová és Kavková, mindkettő csehországi, / Bezzeghné Besztercebányáról, / A számodra ismerős Hwizdákné pedig Pestről.)

Fösvény lelkészek páros szonettje (435-436)

Fösvény lelkészek I. / Institoris Mihály / Michal Institoris Mošovský (435)

A nagylelkű hölgyekkel ellentétben szűkkeblű lelkészek következnek a sorban ezek után, akiknek első képviselője, Institoris Mihály (1731-1803), a pozsonyi magyar és szlovák gyülekezet lelkésze, valamint a teológia tanára volt. A Kollár szűkebb pátriájából származó lelkészcsalád sarja mégis csupán „papi árnyként” („stín kněžowský”) (435, 2) lehet jelen a Szláv Mennyországban. A második versszak szerint ugyanis, bár igazi krózus volt, mégis csupán „nyomorult száz aranyat hagyott” kulturális célokra (435, 7-8), amint az a *Magyarázatokban* megadott Bohuslav Tablichoz köthető forrásból is kiderül.⁷⁵³ A kollári

⁷⁵² A „kopa máku” (‘*kupac mák*’) kifejezés vélhetőleg a „dal smrti maku”, „dal smrti mericu maku” frazémára megy vissza, amelynek jelentése ‘*elkerülte a halált*’. ‘*fügét mutatott a halálnak*’. Vö. Adolf Peter ZÁTURECKÝ, *Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia*, Bratislava, Tatran, 1974, 124. A *Ludské telo, jeho potreby, choroba a smrť* c. alfejezetének 805. sz. tételével és a hozzá tartozó jegyzettel.

⁷⁵³ „Institoris Mošovský 1733-ban született Turóc vármegyében, [Turóc]beszterce (Bystrička) nevű faluban, vezetékneve, Mošovský arról árukkodik, hogy nemzetsége Mosócról, e versek szerzőjének szülőhelyéről származott. Életrajzát és hagyatékát lásd Tablic Poézie c. művének III. k. 53. o., IV. k. 85. o., ahol látható, hogy egész készpénzvagyonra 31 105 [aranyat] tett ki, ezen kívül könyvtárának katalógusa 34 ívet tölt meg. Ez a gazdag szlovák itt kétezret hagyott az ispotályra, ezret a pozsonyi koldusokra, ezret az inasokra: és a Szlovák Társaságra, amely akkor keletkezett, hogy a nemzeti nyelv és irodalom terjesztését támogassa, *száz aranyat!* A kórházakat, a koldusokat, az inasokat többre tartotta, mint a nemzet művelődését, róla is elmondható: *szegények mindenkor vannak veletek, én pedig nem mindenkor vagyok* (Ján 12, 9).” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 320-321.

filológia nem fukarkodik a részletekkel sem: eszerint a lelkész hagyatéka 31 105 aranyat tett ki, hatalmas könyvtára is volt, ám javaiból jóval többet hagyott a pozsonyi koldusokra és betegekre, mint kultúrára és művelődésre. Tette olyannyira elítélendő az utolsó versszak szerint, hogy Szlávia anya „mérgesen elfordítja orcáját tőle” (435, 12), leánya, a lírai alany pedig, bár a költő földijéről van szó, „szóra sem méltatja” (435, 13-14). A jó prédikátor pedig erre a nem túlságosan keresztyéni cselekedetre is talál ígét János evangéliumából, amelyet a *Magyarázatok* utolsó sorában közöl: *Mert szegények mindenkor vannak veletek, én pedig nem mindenkor vagyok* (Ján 12,9).⁷⁵⁴

Ale zde byl také při hvězdnatých
Dobrodincích těch stín kněžowský,
Jenž i tento spolek otcowský,
I mne rmautil w radostech mých swatých;

Sice z mužů na slowo byl wzatých
A slul Institoris Mošowský,
Slawům však, méw poklad Kresowský,
Poručil jen mizerných sto Zlatých:

Když pak čítal w tomto společenství
Z Tablicowých básní wůdce můj
Hlasně celé jeho poručenství;

Matka twář swau hněwně odvrátila,
I já sem se, ač jest krajan twůj,
K němu ani nepřihowořila. (435, 1-14)

Fösvény lelkészek II. / Bohuslav Tablic kitéssékelése a Szláv Mennyországból (436)

Bohuslav Tablic (1769-1832) a szlovák és a cseh klasszicizmus egyik legjelentősebb költője volt: Kollár részletes életrajzot mellékel a szonethez a *Magyarázatokban*, pontosan felsorolva, hol, mennyi időt töltött lelkészként és más egyéb hivatalokat mikor és hol látott el. Ugyanakkor az életrajzból még kiderül, hogy mivel házasságából gyermekei nem születtek, és Tablic

⁷⁵⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 321.

szerette a pénzt, mintegy 50.000 aranyat hagyott hátra. Kollár dühe kettős: egyrészt szerinte a nemzet joggal neheztel a költőre azért, mert vagyont kizárólag magyarokra testálta, másrészt Kollár személyesen is apprehandál rá, mert még halálos ágyán is könyörgő levelekben fordult Tablichoz, hogy legalább a Matica česká-t és a pozsonyi evangélikus líceumot részesítse vagyonából.⁷⁵⁵ Az élmény még fájdalmasan élő lehetett Kollár számára, hiszen költőtársa 1832. január 21-én halt meg. A *Magyarázatok* ezen az érzelmeiktől fűtött életrajzon kívül még a „tuliby” szlovák kifejezésre összpontosítanak, amennyiben Kollár szlovák nyelvi példákat hoz a használatára, és megkísérli fölvezetni a szó szláv etimológiáját.⁷⁵⁶

A szonett ezt a fájdalmas élményt állítja középpontjába: a vers lírai alanyához rendeli a figyelmeztető levél megírását. aki közli, hogy mint tehetős, gyermektelen embertől elvárja Tablictól, hogy az előző szonettbeli társánál jelentősebb mértékben támogassa a nemzet ügyét (436, 7-8). Ezen kívül arra kéri még a költőt, hogy „a nyelvet ne csak tintával, hanem arannyal is csinosítsa” (436, 9-10). Ennek ellenére Tablic a legszegényebb ruhájában járul Szlávia színe elé, és bevallja, hogy semmit sem áldozott a szlávság ügyének, mire kitessékelik a mennyországból (435, 14).

Rudo Brtáň irodalomtörténész ugyanakkor Tablicról szóló monográfiájában ennek ellenkezőjét állítja: Tablic tényleges végrendeletéből ugyanis kiderül, hogy a klasszicista költő mind a pozsonyi, mind pedig a késmárki líceumra hagyott a vagyonából.⁷⁵⁷

Nu snad ten, co jiného tu kára –
Povím já – náš Tablic majetný
Národu, co boháč bezdětný,
Ujmu tu se nahraditi stará;

Tím víc pak tu naděje má kára,

⁷⁵⁵ „Tablic szül. 1769-ben Cseh-Brézón (Csehberék), Tablic Márton nevű apától, az ottani iskola tanáratól és Makovíny Mária nevű anyától. A művészetekben Dobsinán gyakorolta magát, Pozsonyban Fabri, Stretskó és Sabel alatt; Jénában 2 és 1/2 évig Ulrich, Beinhold, Doederlein, Griesbach, Schiller, Schütz, Loder alatt. Visszatérte után lelkésznek hívták Felső-Rakoncára, ahol Zuzanával, Ján Zúbek tiszteletes úr, trencsényi lelkész lányával házasságra lépett. Innen két év múltán elment Acsára; majd 7 év múltán Szakolcára; 3 év múltán Hontmarótra (Egyházmarót), ahol 26 évig dolgozott, és a honti szeniorátusban a jegyzői, conseniori és esperesi hivatalt viselte. 1832. dec. 23-án halt meg, 63 éves korában. Végakarata és egyéb hiteles források szerint teljes hagyatéka 50.000 aranyat tesz ki, amelyet kizárólag magyarok örököltek. Tablic nagy szerelmese volt a nemzetnek, de a pénznek is. Ki más, ha nem saját maga biztosíthatta volna örök emlékéért a szlovákoknál és cseheknek. E szöveg írója kifejezetten és sürgetően kérte őt a halála előtt, hogy legalább a cseh maticáról és a Pozsonyi katedréről ne feledkezzék el.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 321.

⁷⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 321.

⁷⁵⁷ Rudo BRTÁŇ, *Bohuslav Tablic. Život a dielo*, Bratislava, Veda, 1974.

Že sem sama, list mu pamětný
Psawší, zpomínala šlechetný
Cíl ten, dokud starost jeho jará:

„By řeč nejen černidlem, než zlatem
Naši krásilil!” – W tom on tuliby!
Přichází sem skaupím oděn šatem;

Wy ste, řeknu, poručili mnohem
Wíce Sláwě bez wší pochyby?
„Já? Nic!” tedy jdite po swých s Bohem. (436, 1-14)

(Talán az, aki mást kárhoztat – / Mondom én – Tablicunk, a vagyonos / Gyermehtelen gazdag
igyekszik itt / A nemzetet kárpótolni; // Azonban annál inkább megcsal a reményem, / Hogy
magam írtam neki emlékeztető levelet, / Eszébe idézvén a nemes / Célt, amíg élénk volt
gondoskodása; // „Hogy a nyelvünket ne csak tintával, hanem arannyal is / Ékesítse!” – azonban
hiába! / Szegényes ruhában érkezik ide; // Maga, mondom, minden kétséget kizáróan / sokkal
többet hagyott Szláviára? / „Én? Semmit!” akkor menjen a sajátjai után, Isten önnel.)

A japán és a kínai császár mint Gyerzsavin *Óda Istenhez* című versének fordíttatói (437)

A fősvény lelkészek kitérője után a lírai alany visszatér a szláv özvegyek kávézásának orientális hangulatához. A versszituáció szerint a Szláv Mennyország utazóinak tekintetét elkápráztatja a kínai építőművészet egyik legnagyobb csodája, a nankingi/nanjingi porcelántorony (427, 1-2). A 19. századi orientalizmus egyik jellemző cseh és szlovák megnyilvánulási formájával van dolgunk ebben a szonettben, amely – a *Magyarázatok* tanúbizonysága szerint ebben az esetben – német nyelvi és kulturális közvetítéssel jutott el a nyugati szláv kultúrákba.⁷⁵⁸ A szonett a legfontosabb és legjellemzőbb távol-keleti motívumokkal dolgozik: a porcelántorony mellett megjelenik még a tea,⁷⁵⁹ valamint a puncs mint két egzotikus ital a szonettben, amelyeket a

⁷⁵⁸ „Merkwürdigkeiten d. Welt, v. C. R. Schindelmayer. Wien, 1805. Nro XV.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 321-322. – Eredeti forrás: C[arl] R[obert] SCHINDELMAYER, kiadó, szerk., *Merkwürdigkeiten der Welt oder Vorzügliche (sic!) Erscheinungen der Natur und Kunst, 1-8*, Wien, im Verlage der schrämblischen Buchdruckerey, 1805-1808. A nankingi porcelántorony metszetét lásd az I. k. 144. és a 145. oldala közé beköltve. A toronyról az ismertetés az I. k. 145-147. oldalán található. Kollár a *Magyarázatokban* a német szöveget kihagyásokkal és összevonásokkal közli.

⁷⁵⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 322. – A *Magyarázatokban* Kollár orosz átvételként tünteti föl a „čag” szót, és német szóval világítja meg a jelentését.

versben nem nevesített költő, Gavriila Romanovics Gyerzsavin (1743-1816) töltöget edényekbe (437, 5-6). A japán és kínai császár azért kerülhetnek a Szláv Mennysországba, mert Gyerzsavin *Óda Istenről* című versét lefordították nyelvükre (437, 12-14). Ezen információ John Bowring angol nyelvű orosz antológiájából származik,⁷⁶⁰ amelynek Gyerzsavin verséhez fűzött lábjegyzetében az angol szerkesztő Golovnyinra hivatkozva állítja, hogy a távol-keleti uralkodók a verset ily nagy becsben tartották.⁷⁶¹ John Bowring (1792-1872), mint a szláv hamisításokkal kapcsolatban már írtuk, fontos közvetítője volt a korban a közép- és kelet-európai költészeteknek, megjelentette többek között a cseh költészet antológiáját is *Cheskian Anthology*⁷⁶² címmel. Kollár és Bowring kapcsolata igen fontos, az antológiában szó szerinti megegyezések találhatóak például a fentebb már említett *Gospodine pomiluj ny...* című verssel kapcsolatos magyarázatokkal, az ének hatásával a magyar lovakra stb. Az antológia szerkesztője és fordítója közöl továbbá több tucat szonettet a *Szlávia leányából*.⁷⁶³

Z porcelánu bilá Nankingského
Wěže zrak můj nyní omráčí,
Císaře dwa w jeji pawlači
Chynského, pak zřítí Japanského;

Rájský čaj a punč jim do sličného
Nádobí Rus jeden natáčí,
Oba ctitelé a wzýwači
Genia jsau byli slawjanského;

Dawše onu ode Deržawina
Přeložiti Odu na Boha
W řeči které Japan má a Chyna;

⁷⁶⁰ „John Bowring, Rusish Anthologie, S. 3.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 322. – Eredeti forrás: [John BOWRING], *Specimens of the Russian Poets With Preliminary Remarks and Biographical Notices. Translated by John Bowring*, F. L. S. Boston, Published by Cummings and Hilliard, 1822. Gyerzsavin költeménye az antológia 3-9. oldalán olvasható. Kollár az angol szöveget pontosan vette át. Bowring a Golovnyinra vonatkozó megjegyzését nem támasztja alá bibliográfiai adattal.

⁷⁶¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 322. – Amint azt előzőleg már jeleztük, a japán szlavista, Nagayo nem tud a szóban forgó mű japán és kínai fordításáról: Susumo NAGAYO, *Japonské motivy v poéme Slávy dcera Jána Kollára*, in *Slovenská literatúra* 36(1989), 3, 264-272.

⁷⁶² [John BOWRING], *Wýbor z básnictwi českého. Cheskian anthology: being a history of the poetical literature of Bohemia with translated specimens of John Bowring*, London, Rowland Hunter, Sr. Paul's Church-Yard, 1832.

⁷⁶³ *Uo.*, 195-237.

A pak zlatem na hedwábí psanau
Zawěšiti k poctě, se mnoha
Blesky, nade paláců swých branau. (437, 1-14)

Lubrański lengyel püspök ellenszegül Zsigmond királynak (438)

A szonett a Zsigmond-kori magyar történelemnek azt az epizódját jeleníti meg Salvandy *Lengyelország történet-e* alapján,⁷⁶⁴ amikor a luxemburgi házhoz tartozó magyar király el akart szakítani Lengyelországtól némely területeket, hogy azt Magyarországhoz csatolja.⁷⁶⁵ A versszituáció szerint a Szláv Mennyország látogatói egy mezőn lengyel parasztok és nemesek seregét pillantják meg, amely többszörös 'Vivat' kiáltással élteti a lengyel püspököt. A lírai alanyuk ugyan nem tetszik, hogy lengyel ajkáról „római szót” hall (438, 7-8), de megáll mellette egy ünneplő, és elárulja neki, hogy a püspök Budán szembeszegült a „felfuvalkodott magyarok” (438, 13) királyával, Zsigmonddal, aki Lengyelországból akart területeket kiharítani Magyarország számára. A *Magyarázatokból* fény derül arra is, hogy a lengyel országgyűlés a hazaárulókat otthon fejvesztéssel büntette meg. A latin és a lengyel nyelv viszonyához Kollár, ugyancsak a *Magyarázatokban*, megidézi Lucas de Linda kompilációs művének idevonatkozó passzusát.⁷⁶⁶

Na rákoši jednom užím kýwat
Lid se we hromadách Polanský,
Spolu sedlácký i zemanský,
Šátky chwíti komusi a zpíwat;

Nastawiwši uši, slyším: vivat,
Vivat, vivat biskup Lubranský!

⁷⁶⁴ SALVANDY, *Histoire de Pologne... i. m.*, A német fordítás nem áll rendelkezésemre.

⁷⁶⁵ „Lajos magyar király, úgy látszik, csak azért fogadta el az ingatag lengyel koronát, hogy nemzete és családja érdekét elősegíthesse. Nem restelt a lengyel királyságból két vagy három részt kiszakítani és azokat vejének, a brandenburgi hercegnek és saját magyarjainak adni. Sőt olyan messzire ment, hogy az országon kívülre, Budára hívta össze a lengyel országgyűlést, hogy ott önkényes cselekedeteire kierőszakolja a beleegyezést. Mindössze tizenkét lengyel érkezett meg hozzá: tizenegyük aláírta a rablás és szégyen okmányát: egyedül Lubrański püspököt illeti a dicsőség, hogy megszökött / és elkerülte a veszélyt, amely rá leselkedett emiatt. Rövid időn belül (1381-ben) összeült az igazi országgyűlés Lengyelországban: Lajos hadserege élén érkezett rá. Alig lépett be azonban a gyűlésbe, abban a pillanatban a gyűlés parancsára a hóhér pallosától a trón lépcsőjére hullott minden hűtlen hazafi feje.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 322-323.

⁷⁶⁶ „Lucae de Linda, Descr. Orbis, 1655, p. 902.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 323. – Eredeti forrás: Lucas de LINDA, *Descriptio orbis & omnium ejus rerumpublicarum in qua praecipua omnium regnorum & rerumpublicarum (...)*, Amstelodami, Apud Jacobum de Zetter, 1665. Kollár apró változtatásokkal közli az eredeti szöveget.

Ale mně se jazyk římanský
Nelíbilo s polštinou tak slívat:

S newolí sem dále chtěla proto,
Ant' mne Polák, pelný očarů,
Zastawí a wyprawuje toto:

Ten muž sám se na Budinském sněmě
Opřel králi zpupných Maďarů
Ludwíku, když z Polska urwał země. (438, 1-14)

(Az országgyűlésen egyszercsak látom, / Hogy a lengyel nép tömegei, / Együtt a parasztok és nemesek / Kendőiket lengetik és énekelnek, / Fülemet hegyezve hallom: vivát, / Vivát, éljen Lubrański püspök! / De nekem a római nyelv / Keverése a lengyellel nem tetszett: // Kelletlenül igyekeztem továbbállni, / Amikor is egy lengyel elbűvölve, / Megállít és ezt meséli: // Ez a férfi egyedül a budai országgyűlésen / Szembeszállt Lajossal, a gögös magyarok királyával, / Amikor az Lengyelországból kihalított részeket.)

Magyarok ciklusa a Szláv Mennyországban (439-442)

Báthory István fejedelem és Bihari János cigányprímás (439)

Luxemburgi Zsigmonddal ellentétben Báthory István (1533-1586) erdélyi fejedelem és lengyel király azért érdemel kitüntetett helyet és bánásmódot a Szláv Paradicsomban, mert lengyel uralkodóként (1576-1586) hasznára vált a közép-európai szláv országnak. A versszituáció szerint a lírai alany a mennyország következő helyszínén Báthoryt huszárjai társaságában találja, akinek magyar voltához – „bajuszát, táncát és cipőjét” látva (439, 2-4) – semmi kétség sem fér. A szonettet a lírai alany azzal a kétes dicsérettel zárja, miszerint „Báthory, úgy látszik, a nemzetébe tartozók közül egyedüliként kívánt jót nekünk” (439, 13-14). Báthory lengyel szempontú értékelését Kollár a *Magyarázatokban* Niemcewicz *Történelmi énekei* alapján egy lengyel nyelvű szövegrészlettel eleveníti meg.⁷⁶⁷

⁷⁶⁷ „Niemcewicz, Spiewey Hist. str. 289.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 323. – Eredeti forrás: NIEMCEWICZ, *Spiewy historyczne... i. m.*, A Báthoryról szóló történelmi éneket és a hozzá fűzött magyarázatokot lásd a 227-242. oldalakon. A *Magyarázatokba* beemelt rész a 242. oldalon található pontos közlés, az első mondat második fele azonban betoldás a 242. oldal közepéről. A 228. oldal után pedig található egy metszet Báthoryról, amint lóháton és kivont karddal seregével ostromolja Wielkie Łuki-t. (10. kép)

Báthoryt és kompániáját a 19. század elejének egyik híres cigány származású zeneszerzője és primása, Bihari János (1764-1827), a verbunkos stílus képviselője szórakoztatja, húzva talpa alá a neki tulajdonított *Rákóczi nótá*-t (439, 5-6). A lengyelek ugyanakkor, hozzájuk való jóságát dicsérve „súlyos tallérokkal” fejezik ki hálájukat iránta (439, 8-9).

Kollár a *Magyarázatokban* rövid életrajzot és értékelést közölt Bihariról, és mivel nem tartozik hozzá semmilyen utalás, minden bizonnyal saját ismereteit használta hozzá. Elismerően nyilatkozik zenei előadásmódjáról,⁷⁶⁸ és ezt alátámasztandó idézi Csaplovics Jánosnak a *Gemälde von Ungern...* c. művében megfogalmazott hasonló véleményét is.⁷⁶⁹

Zanechawši toto diwadlo tu
Uzřím krále mezi husary,
Těž je za rozené Maďary
Třímám patříc na fauz, tanec, botu;

Hral pak slawnau Rákociho notu
Na hauslech jim cikán Bihary,
Poláci mu twerdé tolary
Kladli, chwálic krále za dobrotu:

A ač weždy myslela sem kde se
Nalezal král cizý w národu:
„Jinde kdáče, doma wejce nese!”

Tento však se, Bátorym jej zwali,
Ze všech lidí jeho původu

⁷⁶⁸ „Rákoci, známý buřič w Uherském králowstwju, geho radost i žalost, strach i smělost, naděgi i zaufalstwju žiwě malugjej notu čili melodii, nikdo tak čaroděgně hauslí neuměl gako Bihari cikán, narozený w Rábě, zemřelý r. 1827 w Pešti. Bihari byl pro gehu neobyčejné mistrowstwju na hauslech od celé Uherské kraginy hledán, ke swadbám, bálům i giným slawnostem, se swau bandau, zwán, proto i do zemanského stawu powýšen a po smerti w Pešti, kde dům měl, nákladem Pešťanské stolice slawně pochován.”

(„Rákóczi ismert lázadó volt a magyar királyságban, az örömet és bánatát, félelmét és bátorságát, reményét és kétségbeesését élettelen megfestő nótát vagy melódiát senki sem volt képes olyan csodálatosan előadni hegedűn, mint Bihari, a cigány, aki Győrben született és 1827-ben hunyt el Pesten. Bihari nem mindennapi hegedűművésze miatt egész Magyarországon keresett volt, esküvőkre, bálokra és egyéb ünnepekre hívták bandájával, ezért nemesi címet is kapott, és Pesten bekövetkezett halála után, ahol volt egy háza, a pesti vármegye saját költségére ünnepélyesen eltemettette.) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 323.

⁷⁶⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 323. – Eredeti forrás: [CSAPLOVICS János], *Gemälde von Ungern, von Johann v. Csaplovics, Erster Theil*, Pesth, Verlag von E. A. Hartleben, 1829, I, 319.

Zdál sám býti, co nám dobře přáli. (439, 1-14)

(Magam mögött hagyván e színházat / megpillantok egy királyt a huszárok között, / Aki szintén született magyar / Vélem, látva bajuszát, táncát, cipőjét, / A híres Rákóczi-nótát játszott akkor / Hegedűjén nekik a cigány Bihari, / A lengyelek kemény tallérokat / Tettek le neki, dicsérve a királyt jóságáért: // És bár mindig azt gondoltam / Honnan támadt egy idegen királya a nemzetnek: // „Máshol kotkodál, de otthon tojja a tojást!” / Ő azonban, Báthorinak hívták, / Úgy látszik, egyedülként azok közül, ahonnan származik, / Jót kívánt nekünk.)

Fejes János kishonti nemes (440)

A versszituáció szerint Fejes János (1764-1826)⁷⁷⁰ kishonti nemes közvetlenül megszólítja és két versszakon keresztül beszél a lírai alanyhoz: először meginti, hogy nem szentel neki figyelmet akkor, amikor a Mennyország-beli magyarokról énekel (440, 1-4), pedig ő dicsérőn és védelmezően írt a szláv nyelvről (440, 5-7). Ezek után megjegyzi, hogy mindezt annak ellenére tette, hogy magyar, és megnevezi önmagát (440, 8). Fejes János és Kollár életrajza több vonatkozásban is mutat érintkezési pontokat: mindketten Schulektől tanultak, evangélikusok voltak, és Fejes 1803-ban a kishonti esperesség felügyelője lett, majd 1808-ban irodalmi társaságot alapított *Solemnia bibliothecae ev. senioratus Kishontensis* néven, ahol szlovák, német, latin és magyar nyelvű felolvasásokat tartottak.⁷⁷¹ Kollár a *Magyarázatokban* Fejes rövid életrajzi adataival, valamint nevének magyar etimológiájával szolgál,⁷⁷² majd

⁷⁷⁰ Szinnyeieinél más az elhalálozási dátum, mint Kollárnál. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> Letöltés: 2018. március 19.

⁷⁷¹ Uo.

⁷⁷² „»Feješ« Jan, Uhorský zeman w Malohontské stolicy, we Skalnjku, narozeny z otce *Giřho Feješe*, matky *Katerjny Görgöi*, r. 1764. zemr. (sic!) 1823. Byl Vice-Notár Gömörské stolice. Geho gméno pochodj od magyar. *fej* hlawa, *fejes* hlawatý, hlawáč. Geho pagednánj wiz: De lingua in genere et de hungarica in specie. (...) 1807.” („Fejes János, magyarországi nemes Kishont vármegyében, Felső-Székánokon, apja Fejes György, anyja Görgey Katalin, szül. 1764-ben, megh. 1823-ban. Gömör vármegye aljegyzője volt. Neve a magyar *fej* hlawa, *fejes* hlawatý, hlawáč szóból származik. Értekezését lásd: De lingua in genere et de hungarica in specie. (...) 1807.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 324. – Eredeti forrás: [FEJES János] Joannis FEJES, *De lingua, adminiculis et perfectione ejus in genere, et de lingua hungarica in specie. Commentatio historico-politica, placidae Hungarorum ruminatiōni dicata, dum linguam hungaricam publicam reddere contendunt*. Pest, Impensis Josephi Eggenberger, 1807.; A Fejes taglalta kérdéshez vö. továbbá B. V. L., *Néhány Hibás Vélemény felfedeztetése IV. Károly Római Tsászár 1356-diki Arany Bullájáról*, in *Tudományos Gyűjtemény* 1817, I, 44-61, 45. A szerző Csaplovics *Statistik des Königreichs Ungern* című munkájának azon állításával száll szembe, amely szerint a cseh és általa a tót nyelv olyan fontos lett volna a középkorban, hogy ha a helyzet így marad, akkor ma vetekedne a franciával. E cikkben a magyar szerző utal – szintén elítélően – Fejes szóban forgó munkájára.; A Fejes-kötetről vö. az *Intelligenzblatt der allgemeinen Literatur-Zeitung* 50. számának (Sonnabends den 27ten 1807) híradását, amely a kiadás helyét és kiadóját is tartalmazza. Innen származnak a kiegészítő bibliográfiai adatok, mert a kötet nem állt rendelkezésemre.

https://books.google.hu/books?id=RZUKAAAAYAAJ&pg=PA393&dq=De+lingua+in+genere+er+de+hungarica+in+specie+Fejes&hl=hu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=De%20lingua%20in%20genere%20er%20de%20hungarica%20in%20specie%20Fejes&f=false Letöltés: 2017. szeptember 5.

hosszabb latin nyelvű szövegrészlet következik, amelyet Fejes két szlovák nyelvű kiadványának fősorolása zár.⁷⁷³

A vers második felében Szlavia leánya közli, hogy Fejes átnyújtotta neki jó latinsággal megírott értekezését, amelyben valóban védelmezi és ajánlja a szláv nyelvet nemzettársainak. Az ezért járó jutalom sem marad el az utolsó versszakban, amikor is a lírai alany főlészóltja híveit, hogy a nemest „vendégeljék meg magyarosan dinnyével és szalonnával” (440, 13-14). A szalonna etimológiája kapcsán Kollár a *Magyarázatokban* még csörtébe bocsátkozik Szirmayval, aki a 'szel' igéből eredezteti a szót.⁷⁷⁴ Kollár ezzel szemben helyesen jegyzi meg, hogy a magyar etimológusok milyen különös módon és hiábavalóan igyekeznek, hogy ne kelljen beismerniük a szó szlovák eredetét.⁷⁷⁵ A szonettből arra következtethetünk, hogy Kollár a nála mintegy egy nemzedékkel idősebb, felső-magyarországi, a szlovákot beszélő és írásban is használó, kiművelt főket, különösen, ha azok evangélikusak voltak, a közös hungarus-hagyomány képviselőiként érzékeli, és nem az ellenkultúra reprezentánsaiként tekint rájuk.

„Sám? – ei wěru welkau křiwdu děješ

Sláwy dcero! mne w té we stránce,

Jestli na mne Hontu schowance

Nehledíš, když o Maďářích pěješ;

Já sem řeč tu, které i ty přeješ,

Chwálil, howěl jí co kochance,

O ní psal co zjewný ochránce,

Ač sem Maďar a mé jméno Feješ!”

⁷⁷³ „P. Feješ i psal a wydal we slowenské řeči dwě knižečky: geden *Hlas wolagjcy k sedlákum* w Prešporcku 1808.: druhau *Nezemanum zemanstwa žadostiwym*, we Wacowě 1812.” („Fejes úr írt még és kiadott két kis könyvet szlovák nyelven: az egyik *Hlas wolagjcy k sedlákum* Pozsonyban 1808-ban: a másik *Nezemanum zemanstwa žadostiwym*, Vácott 1812.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 325. – Eredeti forrás: [Jan FEJES], *Hlas wolagjcy k sedlákum, o přednostech a nedostacých stawu tohoto (...)* od gegjch Přjtele Jana Fejese, W Prešpurku, Pěčj a nákladem Inštitutu literatury Slowenské, Pismem Šimona Petra Webera, 1808. (*Szózat a parasztochhoz, ezen osztály előnyeiről s hiányairól.*) Ezt a kötetet nem ismeri Szinyei sem.

⁷⁷⁴ „Szirmay Hung. in Par. P. 52. Cibi Hungarorum (...) Vox Szalona derivatu ab Hungarico Szelem scindo, quasi caro seindibilis.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 325. – Eredeti forrás: [SZIRMAY Antal], *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum* per Antonium Szirmay de Szirma. S. C. et R. A. Maiestatis consiliarium aulicum, et Poetam laureatum histicio-iocose conscripti. Editio Altera, priore longe auvriot, et Amendationr. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1807. Magyarul: SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008, 68. Vietórisz József fordítása. [h](#)

⁷⁷⁵ „Nebožátka! maďarštj (sic!) etymologowé, gak se diwně, ale daremně tířworugj, gen aby to slowenské nebylo. To ale dwognásobný hřjch, i wjzti i neuznati a zapjrati.”

([A szalonna magyar szó szlovák eredetével kapcsolatban]: „Szegény magyar etimológusok!, milyen hevesen, de hiábavalóan fintorognak, csak nehogy szlovák legyen az. Ez azonban kettős bűn, elvenni, nem elismerni és tagadni.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 325.

Pak mi podal swoje pojednání,
Kde řeč naši hladkau latinau
Maďarům swým poraučí a brání;

Hned sme tedy našim rozkaz dali
Aby dyněmi a slaninau
Po maďarsku hosta čestowali (440, 1-14)

(Egyedül? – ej, bizony nagyot vétesz / Szlávia leánya! Velem szemben e vonatkozásban, / Háram, Hont neveltjére / Nem pillantasz, amikor a magyarokról énekelsz; // Én azt a nyelvet, amelyet te is kívánsz, / Dicsértem, kedvében jártam mint gyönyörűségnek, / Úgy írtam róla mint nyilvánvaló védelmezője, / Bár magyar vagyok és Fejesnek hívnak!” // Aztán átnyújtotta nekem értekezését, / Amelyben nyelvünket jó latinsággal / A magyarjainak ajánlja és védelmezi; // Rögtön parancsot adtunk tehát a mieinknek / Hogy dinnyével és szalonnával / Magyarosan megtraktálják a vendéget.)

Az egri leányka, Jan Talafús cseh vitéz szerelme (441)

A versszituáció szerint a lírai alany egy köhajításnyira az előző szonett helyszínétől rémületére egy karddal átdöfött keblű leányt talál (441, 1-4). Kérdésére, kicsoda az illető, azt a választ kapja, hogy nem szlovák a hajadon, hanem egy egri magyar leány, aki a cseh Talafús szerelmese volt (411, 5-8). Az ostrovi születésű Jan Talafús (1410 körül – 1475 után) II. Habsburg Albrecht özvegyének, Luxemburgi Erzsébetnek és kétéves fiának védelmére érkezett Felső-Magyarországra 1440-ben, ahol bekapcsolódott a Jan Jiskra és Hunyadi János közötti küzdelmekbe. Ennek keretében Talafús 1442-ben gyors rajtaütéssel bevette Eger városát, a lengyel követeket elfogta, majd menekülése közben ő maga került ellenségei kezére, akik hosszabb időre fogságban tartották. Kiszabadulása után hosszabb ideig élt Rihnón (Rychňava), ahol szerelmi viszonyt folytatott Bodor Máriával.⁷⁷⁶

A harmadik versszakban az istennő és leánya kihúzza a lány kebléből a fegyvert, majd olajjal és kenőcsökkel gyógyítják be a sebét (441, 9-11). Az egri leányt a vers utolsó versszakában a

⁷⁷⁶ A történetet Alois Jirásek (1851-1930) cseh író formálta meg a *Bratrstvo* című történelmi regényében, amelyet három részben adott ki 1899 és 1909 között.

lírai alany a mitológiai Thiszbéhez hasonlítja, és a *Magyarázatokban* ehhez Ovidius *Átváltozásainak* IV. könyvét rendeli.⁷⁷⁷

A *Magyarázatokban* szereplő latin forrás Philippus Challimachus Experiens/Buonaccorsi művének Schwandtner általi kiadásából származik,⁷⁷⁸ a cseh nyelvű forrás Tomasek Pál kiadványából való.⁷⁷⁹ A *Magyarázatok* további részében Kollár közli, hogy a szlovák népi kultúra megőrizte a Talafús nevet a fölöslegesen vakmerő, senkire sem tekintettel levő, ugyanakkor faragatlan szerelmes vagy férj jellemzésére, majd a név szláv és ógörög etimológiájának eshetőségeit latolgatja.⁷⁸⁰

Když tu toho noha moje nechá

Asi na hození kaménka

Stojí s mečem w nádrích díwenka,

Tak že w aužas má se mění těcha;

Kdo jest tato nešťastná a plechá

Mladice, dím, asnad Slowenka?

Maďarka to z Jagru, milenka

Telafauza, wúdcce w Uhřích, Čecha:

My hned paloš z ní sme wytasily,

Potom páchnidly a oleji,

Wodkami a mastmi posilnily;

⁷⁷⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 327-328. – A IV. könyv 2. énekéről van szó. Vö. Publius OVIDIUS NASO, *Átváltozások (Metamorphoses)*, 66-68. Devecseri Gábor fordítása. <http://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.pdf>
Letöltés: 2017. szeptember 17.

⁷⁷⁸ „Phil. Callimachi, De reb. Uladislai L.II. in Schwandtneri Scrip. Rer. Hung. Tom. I. p. 480.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 326. – Eredeti forrás: Philippus CHALLIMACHUS EXPERIENS/BUONACCORSI (1437-1497) lengyelországi olasz humanista, amely Schwandtnernél ilyen formában látott napvilágot: *De rebus a Wladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis libri III. [1440-1444.] cum praefatione Mich. Bruti et Callimachi vitae descriptione: Scriptorum Rerum Hungaricarum*, Vindobonae, 1746, I, 444-518.

⁷⁷⁹ „P. Tomášek, Paměti Gelš. a Mur. r. 1829, str. 62.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 327. – A szerző valószínűleg Tomasek/Tomaschek Pál (1802-1887), jolsvai születésű evangélikus gimnáziumi igazgató, aki a *Časopis Musea Království Českého* könyvleírása szerint 31(1857) 1, 142-143., egy gyűjteményes kötetet jelentetett meg: vö. Pawel TOMÁŠEK, *Paměti Gelšawské a Muráňské*, W Pešti, 1829.

„Češj se po půlnočnjch kragech vlasti Uherské rozplynuli. Giskra dostal od králowny stolice: Zwolenskau, Gemerskau, Šariskau, Abaujvarskau; Aksamjt Spiš a Thalafuz Liptow a Trenčjn.”

(„A csehek Magyarország északi tájain szétszóródtak. Jiskra a királynőtől a következő vármegyéket kapta: Zólyom, Gömör, Sáros, Abaúj; Aksamjt Szepességet és Talafús Liptót és Trencsént.”)

⁷⁸⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 327.

Thisbe ta se Sláwy hodnau stala
Tím, že syna Sláwy wraucněji
Než swůj vlastní život milowala. (441, 1-14)

(Amikor lábam elhagyta őt [Fejes Jánost] / Mintegy kőhajításnyira / Áll egy leány, keblében
karddal, / Úgyhogy örömöm rettenetté változik; // Ki ez a szerencsétlen és félénk [?] / Fiatal
lány, kérdem, talán egy szlovák? / Magyar lány az, Egerből, / A cseh Talafús, Magyarország
hadvezérének szeretője: // Mi kirántottuk a pалlost belőle, / Majd füvekkel és olajjal, / Illatos
vízzel és kenőccsel erősítettük; / E Thiszbé Szláviához méltóvá vált / Azzal, hogy Szlávia fiát
forróbban / szerette, mint saját életét.)

A magyarság fúriája (442)

Ez a szonett az előző vers párja abban az értelemben, hogy a szeretett cseh férfiért az életét is
fömládozó egri leány ellenfiguráját mutatja be. A versszituáció szerint ez a szonett az előző
események folytatásával szolgál, amennyiben a lírai alanyok által megpillantott figura
felfuvalkodottságában fegyvereket osztogat, hogy azokkal érte kövessenek el a körülötte lévők
öngyilkosságot (442, 3-4). A szonett főszereplője ez esetben nem történelmi alak, hanem éppoly
allegorikus figura, mint Szlávia. Az olvasó azonban hiába várja az istennők összezapását, mert
a küzdőfelek nem egyenrangúak, hiszen ez esetben egy vénasszony alakjában megjelenő
fúriával van dolgunk. A második versszakban a lírai alanyok, Szlávia és leánya közvetlen
megszólítással észre akarják téríteni a szipirtyót, aki eszementként viselkedik, ám hiába (442,
5-8). Ezért a harmadik versszakban a magyar fúriával elsősorban a horvátok és szlovákok
szállnak szembe. Elsőként a horvát pálos szerzetesnek, Tituš Brezovačkinak (1757-1805) állít
emléket a lírai alany, aki vígjátékaival és satíráival írta be magát a horvát felvilágosodás-kori
irodalom történetébe – ugyanakkor azonban a *Magyarázatokban* Kollár inkább egy latin nyelvű
verséből idéz a témához vágó részleteket.⁷⁸¹ A horvát szerző mellé a negyedik versszakban
fölsorakozik még Kussevich József / Josip Kušević (1775-1846), a báni tábla ülnöke,
ítélőmester is, akinek *Sermo magistri (...) in comitali sessione 27. Februarii 1826.*
pronunciatus című munkájából idéz Kollár. A magyarság fúriájával szócátába bonyolódó
szlovákokat Štefan Leška (1757-1818) kiskőrösi születésű szlovák író képviseli, akinek a
Magyarázatokban Kollár az *Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis Slavicorum*

⁷⁸¹ „»Brezowačky« mnich Paulinského řádu, rozený Chorwát, latinský básnjř. Z geho básně proti Maďaromanii, aspoň některé verše zde zduľugeme:” („Brezovački pálos rendi szerzetes, született horvát, latin költő. A magyarmánia elleni verséből legalább néhány sort itt közlünk:”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 328.

Magyarici usus című munkájának *Előszavára* hivatkozik, amely magyar nyelvű idézet tartalmaz a magyar nyelvújítást ellenző *Debreceni Grammatiká*-ból.⁷⁸² Az idézet a magyar nyelv ázsiai eredetére és szegényes szókincsére utal.⁷⁸³ Az utolsó versszak első sora Rohonyi György / Juraj Rohoň (1773-1831), a bácskai Glozsán község szlovák evangélikus lelkészének említésével zárul, akinek a *Palma quam Dugonics, similesque Magyari, Slavicae eripere attentarunt, opus posthumum G. R....y* (1795) című latin versére hivatkozik a *Magyarázatokban*, és idéz belőle tizennégy sort.⁷⁸⁴ A versnek a *Szlávia leánya* és a hozzá tartozó *Magyarázatok* megjelenése (1832) utáni életéhez tartozik még az a nagy vihart kavart esemény, amely mögött szintén Kollár áll: ugyanis az ő kezdeményezésére adta közre Ljudevit Gaj 1835-ben,⁷⁸⁵ amely érzékenyen érintette a magyar literátusokat, és többek között Vörösmarty Mihály is dühödt gúnyverssel reagált rá.⁷⁸⁶

A magyarság fúriáját a Szláv Paradicsomban azonban mégsem azok csillapítják le, akik szembeszálltak vele, hanem Szlávia, mégpedig azzal, hogy elrendeli számára a bűnbánatot (442, 14).

Než hned druhau krajanku sme zřely

Její, nadutau tak welice,

Že tu podáwala škrablice

By se jiní pro ni zabíjeli;

Mějže rozum! my jí powěděly,

Jako host tu nečín různice!

Předce wtírala ta stařice

⁷⁸² *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn, egy Magyar Társaság. a Magyar Hirmondó íróinak költségével*, Bétsbenn, Alberti betűivel, 1795.

⁷⁸³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 329. – Eredeti forrás: [Štefan LEŠKA] Stephanus LESCHKA, *Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis Slavicorum Magyarici usus*, Budae, Typis Typographiae Regiae Univ. Hungaricae, 1825, IX. A Leška-kötet a *Debreceni Grammatika* 352. oldaláról a következő idézetet vette át: „Hogy ennyi szót vettünk másoktól, következésképpen a’ mi Asiai nyelvünk kevés szókból áll”. A lapszám helyes, a határozott névelő azonban aposztróf nélküli!

⁷⁸⁴ „Rohoň Giřj zemř. 1820. Srow. *Palma quam Dugonics, similesque Magyari, Slavicae eripere attentarunt, vindicata* 1795 per Georg. Rohonyi, w Rpisu; nekteré hlásky z něho zde položjme:”. („Rohonyi György megh. 1820. Vö. *Palma quam Dugonics, similesque Magyari, Slavicae eripere attentarunt, vindicata* 1795 per Georg. Rohonyi, Kéziratban; néhány strófát ide helyezünk belőle:”). KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 329-330.

⁷⁸⁵ SZÖRÉNYI László, „...*Ha magyar szóból a tót kimaradna...*”. *Rohonyi György Dugonics- és magyarellenes gúnyversének művelődéstörténeti háttere*, in BALÁZS Mihály – FONT Zsuzsa – KESERŰ Gizella – ÖTVÖS Péter szerk., *Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szeged, 1997, 591-607. (Adattár XVI-XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez 35.).

⁷⁸⁶ VÖRÖSMARTY Mihály, *Egy szlav nemzetiségért buzgolkodó hivatalnokhoz*. „Azt mondd, ha magyar szóból a tót kimaradna // Szólani nem tudván, bögene a ki magyar”.

Každému se Sláwy bydliteli:

Stydlawý mnich, Horwat Brezowačky,

Počal perwý s tauto nezbednau

Maďarilkau westi křik a rwačky;

Kušewič w tom, Leška, Rohoň jsau tu,

Ale matka tu při šerednau

Skončí, dawši ku pokání lhůtu. (442, 1-14)

(Amikor is rögtön egy másik honfitársnőjét látjuk, / Azt, amelyik annyira gögös, / Hogy késeket osztogatott, / Hogy mások érte kövessenek el gyilkosságot; // Legyen eszed! mondtuk neki, / Vendéggént ne merészd ezt tenni! / Az öregasszony ennek ellenére is / Szlávia minden lakójához odafurakodott: // Egy szégyenlős szerzetes, a horvát Brezovački / Kezdte elsőként a vitát és veszekedést / Ezzel a magyar nővel: // Kussevich folytatja, Leska és Rohonyi is itt van, / Ám ekkor [Szlávia] anyja véget vet neki / Azzal, hogy határidőt szab a bűnbánat tartására.)

Božidar és Vinčentije Vuković szerb könyvkiadók (443)

A versszituáció szerint szerb üdvözültek csapata és kórusa a bizánci liturgiából ismert, majd a keleti ortodox egyházban szláv nyelven meghonosodott *Mnogaja leta* című záróénekekkel ünnepli a Szláv Mennyországban Božidar (1460-1539) és Vičentije Vuković szerb könyvkiadókat. Az ünneplés okára a *Magyarázatokból* is fény derül, amikor is Kollár Šafárikra hivatkozva közli azon 16. századi könyvek listáját, amelyeket Velencében jelentetett meg apa és fia, a cirill betűs szerb könyvkiadás legfontosabb reneszánszkori alakjai.⁷⁸⁷ A Šafárikra való hivatkozás természetesen nem véletlen, hiszen a szerb kultúra és irodalom történetének 19. századi megismertetését elsősorban neki köszönhetjük.⁷⁸⁸

Naproti se w dlauhé šíky četa

⁷⁸⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 330. – Eredeti forrás: [ŠAFÁRIK, Pavol Jozef] P. J. SCHAFFARIK, *Übersicht der slowenischen Kirchenbücher, welche vom Ende des XV. bis zum Anfang des XVIII. Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Wallachien und Siebenbürgen im Druck erschienen sind*, in *Wiener Jahrbücher der Literatur* XLIII(1829), 32, *Anzeigblatt* 1-35.

⁷⁸⁸ Šafárik ilyen irányú tevékenységéhez és válogatott bibliográfiájához vö. Ђорђе С. КОСТИЋ, *Павле Ј. Шафарик о новој српској књижевности*, Београд, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1988. Библиографија Шафарикових радова о новој српској књижевности 207-214; Из литературе о Шафарикуну и новој српској књижевности 214—224.

Serbských nebešťanů řadala,
Potom hlasem zvučným zpíwala
Onen krásný zpěw „Mnogaja ljeta!”

Mnohá léta do skonání swěta,
Druhá stránka se jí ozwala,
Otcí čest i synu pochwala,
Žiw buď rod wáš jako palma kwěta!

Týkalo pak zastaweníčko to
Dwau se Wukowičů wlastenských,
Božidara s jeho synem proto:

Že jsau byli, obcowawše w těle
Wojwodowé ti, knih slawenských
Oblibci a rozširowatelé. (443, 1-14)

Friedrich Wilhelm Taube és a szláv vendégszeretet (444)

A versszituáció szerint egy magas hegyen található, felhők között meredező várból trombitaszó hallatszódik, amely az utazókat hívja, hogy vendégül lássák őket (444, 1-8). Szlávia és a lírai alany a szonett második felében éppen egy német utazót, Taubét találja a várban lakó szláv nemesembernél. Az utazót jellemző népnév kicsinyített formája „Němeček” („németecske”) (444, 10) természetesen dehonesztáló értelmű, amely mögött az áll, hogy Friedrich Wilhelm Taube (1728-1778) *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien* című útirajzában rácsodálkozott a szláv vendégszeretetre, amelyet saját bőrén tapasztalt meg. Taube II. József politikai megbízásait végrehajtandó a Habsburg-birodalom több tartományában is látogatást tett, többek között Erdélyben és Szlavóniában is, majd tapasztalatait útirajzokban adta közre.⁷⁸⁹ A *Magyarázatokba* Kollár beemelte a szóban forgó részt Taube említett útirajzából.⁷⁹⁰

⁷⁸⁹ Gerhard GRIMM, *Friedrich Wilhelm von Taube*, in *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, <http://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1748> Letöltés: 2018. május 29.

⁷⁹⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 330-331. – Eredeti forrás: Friedrich Wilhelm von TAUBE, *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien, sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen, I–III*, Leipzig, 1777, 1778. Itt: I, 7. Kollár az általános jellemzést és a

Při silnici s vysokau a hrubau
Skalau zelená se záhonec,
Na skále hrad, po němž oponec
Rozestřen, pní do oblaků s chlaubau;

Z něho se hlas wůkol pelnau hubau
Ozýwá až nebe na konec,
Pocestné tu jeden Slawonec
Za hosti zwe k sobě mluwní trubau:

Zawítawše tedy k němu zprosta
Nalezly sme práwě Němečka,
Jménem Taube, u něho jak hosta;

Tak se diwil, že už do dětinstwí
Téměř padnul tento wšetečka,
Slawjanskému tomu pohostinstwi. (444, 1-14)

A szláv köznép ciklusa (445-448)

Sztanyil novgorodi polgár (445)

A Szláv Mennyországban Kollár tudatosan helyet biztosít azon alacsonyabb társadalmi osztályokba tartozóknak is, akik jót tettek embertársaikkal (445, 1-4). Sztanyil novgorodi polgár alakját Karamzin örökítette meg *Az orosz birodalom története* c. munkájának III. kötetében, amikor megírta róla, hogy a városban dúló pestisjárvány idején – önmagát nem kímélve – saját kezűleg 3030 holttestet szállított és temetett el, amelytől az egész mennyország meg van hatódva (445, 7). Kollár a *Magyarázatokban* Karamzin munkájának orosz kiadásából idézi meg a Sztanyilra vonatkozó mondatot eredeti orosz nyelven, latin betűs átírásban.⁷⁹¹ Az eredeti forrás ugyanakkor jobban megvilágítja a figurát és körüljárja az eseményeket is: a III. kötet 8. fejezetében, amelyben az orosz történész a Georgij Vszevolodovics nagyfejedelem

hozzá tartozó lapalji jegyzetet a vendégszerető várúrról összevonta. Az idézet első részéből kihagyta a görög kolostorokat, amelyek az eredeti szövegben szintén olyan intézményekként szerepelnek, amelyek helyettesítik a vendégfogadókat, helyettük az elismerést csak a szláv lakosokra vonatkoztatja.

⁷⁹¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 331.

1224-1238 közötti uralkodása idején történt eseményeket foglalja össze, nagy éhínségről számol be, amelynek következtében a fekete halál felütötte a fejét Novgorodban. A város jó érseke („*dobrij archiepiskop*”) azonban, a bajt enyhítendő, számos óvintézkedést tett, többek között ispotályt rendezett be, valamint Sztanyilt mint népbarátot („*cselovekoljubivij muzs*”) megbízta, hogy a járvány halottjait temesse el, hogy ne fertőzzék a levegőt.⁷⁹²

W šak (sic!) nejenom slawným, w mēdi rytým

Mužům oblauk cti tu sklenuto,

Nikoli, zde místo wytknuto

Jest i cnostem neznámým a skrytým;

Tu jest Stanil, ač jen k pospolitým

Stawům jméno jeho octnuto,

Předce celé nebe pohnuto

Skutkem jeho lidským, znamenitým:

On když mor byl jednau w Nowgorodě

Dnem i nocí lásce obcowal,

S wozem pełným těl wen z města chodě;

Tak že sám on, tíše jen a němě,

Spoluměšťanů swých pochował

Třitisíc i třidcet w lúno země. (445, 1-14)

Orgonafűjtató szlávok Konstantinápolyban (446)

Kollár a legkiszolgáltatottabb emberek csoportjával, a rabszolgákkal folytatja az üdvözültek rendjének bemutatását. Bíborbanszületett Konstantin *De Ceremoniis Aulae Byzantinae* (A bizánci udvar ceremóniái) c. munkájának híradásán alapul a szonett, amelyet Kollár Johann Gotthilf von Stritter forrásközlő, *Memoriae populorum* c. munkájából emelt át.⁷⁹³ A versszituáció szerint Szlávia kérdéssel fordul a szolgákhoz, akik a második versszakban

⁷⁹² Eredeti forrás: Н. М. КАРАМЗИН [А. Н. Сахаров], *История государства Российского в 12-ти томах*, Том II–III. Москва, Наука, 1989–1993. – A kollári forráskezelés korrekt, mind a hely visszakereshető, mind pedig a legfontosabb adatok megfelelnek az eredeti szövegnek.

⁷⁹³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 331. – Eredeti forrás: STRITTERO, *Memoriae populorum... i.m.*, II., 104. Az átvétel betűhű.

egyenes beszédben tudtára adják, hogy a konstantinápolyi templomi orgonáknál szolgáltak, és ezzel a keresztények zenei nevelését segítették. Putna természetesen megjegyzi, hogy az orgonát Bizáncban nem templomokban, hanem világi mulatságokon használták,⁷⁹⁴ mindezt azonban Kollár nem tudja, és alázatos munkájuk jutalmául újszövetségi értelemben is fölmagasztosulnak: a vers utolsó sora *Máté evangéliumá*-nak verses parafrázisa a hűséges szolga jutalmáról, akire, mivel kevésben hűnek bizonyult, holta után sokat bíznak rá (Mt 25, 21).

I wás chudí lidé, kdo ste koli,
Byť i bez wěnců a břečtanů,
Wítám w počtu těchto měšťanů!
Jakowau pak wy ste měli roli?

„W otroctwí my bywše, při newoli
Té sme w chrámě uši křesťanů
Wzděláwali, měchy warhanů
Dmýcháwawše w Konstantinopoli.”

Znám, neb ten co o Obřadích řečnil
Řecký císař, Wás i s prácemi
We své knize už tam dolů zvečnil;

Služebníci dobří! byli powím,
Nad málem ste wěrní na zemi,
Teď wás nade mnohem ustanowím. (446, 1-14)

Embertársaik megmentőinek városa (447)

A szonett az önmaguknál embertársaikat jobban szeretők városába kalauzolja el az olvasót (447, 1), amelyben, az utolsó versszak leírása szerint, borfolyók folynak, a folyók partjai tortából készültek, fölöttük pedig – minden bizonnyal a Szent Günter legendaköréből ismert – sült fácánok röpködnek testükben késsel és villával.⁷⁹⁵ A fenti hagiográfiai elemeket barokk

⁷⁹⁴ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 251.

⁷⁹⁵ Ezzel kapcsolatban a *Magyarázatok* nem igazítanak el. Föltételezhetően a Szent Günterhez (995 körül – 1045) kapcsolódó legenda egyik motívumáról van szó. Güntert I. István király hívta hazánkba, hogy segítse a

köntösbe öltöztető és biedermeier körítéssel tálalt képsorokat hasonló stílusrétegű beszélek egészítik ki a *Magyarázatokban*, amelyeket Kollár a korabeli cseh, magyarországi német és orosz sajtóból kölcsönzött. Ezen szövegek mindegyike egy-egy olyan történetet mond el, amelyben hétköznapi emberek önfeláldozó módon megmentették valakinek az életét. Egy tízéves fiút a zajló Sázavából egy tizenkilenc éves poříči fiatalember, Jakob Škvor mentett ki (447, 2) a *Rozličnosti pražských Nowin* beszámolója szerint.⁷⁹⁶ Litomeřicéből/Leitmeritzből pedig azt jelentették a budai és pesti német olvasóknak a *Gemeinnützige Blätter* szerkesztői, hogy az Elba hídjáról a kosarával együtt a folyóba zuhant lányt egy Tham nevű katonaember húzta ki (447, 3-4).⁷⁹⁷ A lírai alany, tőle egyáltalán nem szokatlan módon, a legnagyobb teret a magyarországi szlovák Samuel Michalovičnak szenteli: az evangélikus iskola tanára tűzvészből menekítette ki a jolsvai Szekeres-család gyermekeit. A lírai alany fölismeri és meg is szólítja Michalovičot, amivel természetesen előkelő helyet biztosít számára a szonettben (444, 5-8).⁷⁹⁸ A kozák Jarkova, aki éppen mosását végezte, szintén két gyermeket húzott ki a jeges folyóból a *Russzkij invalid (Orosz Veterán)* szerkesztői szerint, amiért ötven rubel jutalmat érdemelt.⁷⁹⁹ Ezen emberek nemzetiségi megoszlása – az előző, mind a négy szláv ágat következetesen bemutató szonettekhez képest – némiképp egysíkú; ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy Kollár nehezebben jutott hozzá a lengyel és a déli szláv sajtótermékekhez, amelyek hasonló, népszerű és népnevelő történeteket közöltek.

magyarok keresztény hitre térítését. A meghívás mögött nyilván a király felesége, Gizella állt, akinek Günter atyai ágon rokona volt. Günter Magyarországra való érkezése után először a királyi udvar közelében élt, ahol nagybőjti időszakban meghívást kapott egy királyi lakomára. A remete azonban nem akart ebben az időben húst fogyasztani, ugyanakkor persze nem akarta megsérteni a vendéglátóit sem, ezért imájára a sült páva elröpült a megterített asztalról. (A történet egyik legismertebb ábrázolása a břevnovi bencés apátságához tartozó prelatúra Terézia-termének mennyezeti freskója, amely a bajor Asam-fivérek, Cosmas Damian és Egid Quirin munkája 1727-1728-ból.) Günter előnyben részesítette a remeteéletet, ezért Bakonybélben 1018-ban az ő kezdeményezésére alapította meg István király az ottani Szent Mór-kolostort. Günter később visszatért Csehországba.

⁷⁹⁶ „Rozličnosti pražských Nowin 1831. Dne 17. Března” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 331-332. – Eredeti forrás: *Rozličnosti pražských nowin*, W Praze, u synů Bohumila Háze, 1831. Redaktor J. Linda. A kiadvány nem állt rendelkezésemre, a címléírás innen származik: *Časopis Českého Museum* 6(1832), W Praze, Nákladem Matice české, 124.

⁷⁹⁷ „Ofner gemeinnützige Blätter v. Rösler 1823. den 18. Sep. S. 598.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 332. – Eredeti forrás: *Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung als gleichzeitige Begleiter der vereinigter Ofner und Pesther Zeitung von Christoph Rösler*, Ofen, verdruckt in der kön. ung. Universitäts-Buchdruckerey, (7)1823, 18. September, 598. A lap nem állt rendelkezésemre.

⁷⁹⁸ „Michalovič Samuel, učitel ew. školy w Gelšawské Teplici w Gem. stol. Srow. P. Tomášek, Paměti Gelš. a Mur.str. 21. a str. 60.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 333. („Michalovič Samuel, a Gömör vármegyei jolsvatapolcai ev. iskola tanára [...]”) – Az redeti forrást nem találtam. Kollár a *Magyarázatokban* javítja az eredeti forrást, szerinte nem Michalides, hanem Michalovič a tanár vezetőkeve.

⁷⁹⁹ „Russkii Invalid ili wojenyjā wedomosti. Nro 10. Woskeresenje, Janwara 12. dnja, 1830 goda, str. 40.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 333. – Eredeti forrás: *Русский инвалид, или Военные ведомости*. Az 1830-as évfolyam nem állt rendelkezésemre. A *Russzkij Invalid ili Wojennüje wedomosztyi* 1816-tól Szentpétervárott folyamatosan megjelenő napilap, amelynek célja az volt, hogy az 1812-es orosz hadjárat veteránjait támogassa.

Lidomilskem toto město zwali,
W něm byl i Čech Škwor co w Sázawě,
Tham co w Labi žiwot chwátawě
S nasazením swého retowali;

A wy, řeknu k jednomu tu, zdali
Nejste Michalowič, w Jelšawě
Co šest duší ohni laskawě
Wyrwal? tak jest! wšickni powídali:

Garkowá též tu, ta ruská žena,
Níž, ač těhotnau, dvě w topení
Dítka cizí z ledu wytažena;

Řeka wína teče uličkami,
Břehy z torty, nad ní pečení
Bažanti, i nuž w nich s widličkami. (447, 12-14)

A rendíthetetlen Mihajlov, a kincstár óre (448)

A versszituáció szerint a lírai alany a következő teremben megpillantja Mihajlov orosz katonát, aki nem hagyta el az őrhelyét akkor sem, amikor a saját családtagjait kellett volna menekítenie a tűzvészből. A szonett feszültségét a kincstár előtt rendületlenül posztoló katona és a tűzvész részletes, drámai leírása közötti ellentét szolgáltatja. Kollár az eset kapcsán a *Magyarázatokban* az 1825-ös, első kiadású *Olvasókönyvéhez* utasítja az olvasót.⁸⁰⁰ Az *Olvasókönyv* III., a *Világi nemzeti históriák (Světské národní historie)* címet viselő fejezetének 8. számú történetéről van szó, amely a *Hűség a szolgálatban (Wěrnost w službě)* címet viseli. A fejezet elsősorban pedagógiai célokat szolgáló történeteket tartalmaz többek között Mária Terézia nagylelkűségéről, amellyel egy hű kadét fiú érzelmeit jutalmazta meg (1. történet), valamint egy hűséges szerb vitéz esetét örökíti meg, aki az elveszített rigómezei csatáról oly módon visz hírt a királynénak, hogy fél kezében a török által levágott másik fél karját tartja (2. történet), esetleg újra elbeszéli II. József morvaországi szántásának történetét (3. történet). A szonettben újrafogalmazott orosz katona-történet tíz sorban taglalja az 1806-os eseményt, amelyből

⁸⁰⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 333.

megtudjuk, hogy Mihajlov rendületlenül őrizte a kincstárat a városban dúló tűzvész idején, nem törődve azzal, hogy a lakosok figyelmeztették, hogy saját családja is veszélyben forog. A katonát állhatatosságáért Sándor cár 1000 rubellel jutalmazta meg, valamint fölmentették a katonai szolgálat végzése alól.⁸⁰¹ A szonett lírai alanya szerint a katonát ezért a tettéért egyenest a Szláv Mennyországba röpítették (448, 13-14).

Michajlow, ten ruský woják wěrný,
Těž zde jest hned w síni wedlejší,
Jehož stálost byla silnější,
Nežli hromu blesk a rachot perný;

Celé město plení oheň žerný
Hořejšek i stranu dolejší,
W něm i jmění jeho wezdejší,
Choť i dítky i dům nenádherný:

Sausedé ho ženau na ulici
Swoje bránit, on však nehnutě
Při krajinské stojí pokladnici;

Powinnost mu byla nad majetek,
Proto wnesli ctnosti perutě
Strážce toho w tento Sláwy swětek. (448, 1-14)

I. Gergely Ghica havasalföldi fejedelem, Pilarik István kiváltója (449)

A versszituáció szerint I. Gergely/Grigore Ghica (1628-1675) havasalföldi fejedelem a város előtti zöld pázsiton élvezi a Szláv Mennyország áldásait (449, 1-3), mert Pilarik István (1615-1693) ocsovai evangélikus lelkészt és barokk költőt, akit 1663-ban, miközben hazafelé tartott otthonába, foglyul ejtett és elhurcolt egy portyázó török csapat, egy hónap múltán kiváltotta a rabságból. Kollár a *Magyarázatokban* a Bohuslav Tablic által 1804-ben kiadott *Pamětné Přejhody Štěpana Pilaríka, senického kněze* c. kiadványból idézi föl a történetet.⁸⁰² Tablic szerint

⁸⁰¹ KOLLÁR, *Čtanka... i.m.*, 89.

⁸⁰² „Ezt a havasalföldi fejedelmet, akire a könyv 62. oldalán az a megjegyzés vonatkozik, hogy segítette Pilarik kiszabadulását, úgy hívták, hogy Grigore Ghica, és minden kétséget kizáróan szláv (jobban mondva félig szláv)

a bojár kétségkívül „szláv (jobban mondva félig szláv)”⁸⁰³ származású volt, akinek nemes cselekedete olyannyira megindítja Szláviát, hogy jutalomból teljesen szlávra változtatja őt (449, 12-13). E kegy azon korabeli vita alapján válik értelmezhetővé, amely a román nyelv szláv vagy latin eredete körül folyt. A témát Kollár többször érintette, és földolgozta az Eutim/Eftimie Murguval kapcsolatos 590. szonettjében, amelyben a román nyelv latin eredete mellett kardoskodó pesti ügyvéd eltérő véleménye miatt a Szláv Pokolban találja magát.⁸⁰⁴ A forrás hangsúlyozza a havasalföldi uralkodó jószívűségét, amelyet azzal támaszt alá, hogy más török rabokat is kiváltott, többek között pl. Manyák Juditot (449, 11).

Před městem jest rozestřena pažit
Na wzor zelenáwých postavců,
Musejí všech oči zwědawců
Po spěšném jí nawštíwení bažit;

Já jdauc předkem chodník matce dlažit,
Giku, zajaté co od drawců
Tatarů, těch hnusných psohlawců,
Wykupowal, uzřím tu se blažit:

Oswobodil, Walach tento s řídkau
Cností, Pilaříka slawného
Wěžně s pannau Maňákových Jítkau

Tato muže láska proňikawá (sic!)
Pohla matku tak, že w celého

származású volt. Ő mint jószívű férfi, más foglyokat is kiváltott. A méltóságos Konrádi úr levéltárában vagy irattárában található tőle egy útlevel, amelyet Manyák Judit kisasszony számára adott, aki jelenleg a méltóságos Mikoviny Mihály úr felesége (amely mindkét nemesi család mindmáig virágzik Nyitra vármegyében), az útlevelelől kitűnik, hogy ezt a nemesasszonyt is ő váltotta ki, és indította vissza hazájába.” „*Pamětné Příhody Štěpana Pilaříka, Senického kněze L. 1663 od Tatarů zagatého, ale zvláštjím zřizenjm Božjm ze zagetj wyswobozeného*, vydal Boh. Tablic 1804, str. 125.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 333-334. – Eredeti forrás: Bohuslav TABLIC, *Pamětné Příhody Štěpana Pilaříka, Senického někdy kněze L.1663 od Tatarůw gatého, ale zvláštjím zřizenjm Božjm ze zagetj wyswobozeného*, W Uherské Skalici, u Františka Škranicla, 1804. A címleírás Josef Jungmann *Cseh irodalomtörténet-éből* való. Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české... i.m.*, 268.

⁸⁰³ „Rehoř Gyka (...) byl knjže rodu nepochybně Slowanského (lépe poloslowanského)” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 334. – A nagyobb szövegrészlet fordítását lásd az előző jegyzetben.

⁸⁰⁴ KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol Pesten... i.m.*, 146-147.

Přetvořila toho Poloslawa. (449, 1-14)

Milič Jovanović vrbovaci szerb paraszt (450)

Az egyszerű emberek erényei közül az igazságosság és erkölcsi feddhetetlenség fénysugarában tündököl a Szláv Mennyországbán Milič Jovanović szerb parasztember (450, 1-4), aki egyetlen fiát megkötözte és elhurcolta a bíróságra, mert az gyilkosságot követett el. A lírai alany megállapítása szerint a törvény szent szigora fölötté áll a vérségi köteléknek (450, 10-11). A valószínűsíthetőleg a smederovói Vrbovacról⁸⁰⁵ való szerb parasztot a lírai alany a római vasfegyelem virtusával ruhazza föl, amennyiben Titus Manlius Torquatushoz hasonlítja (450, 9), akiről Titus Livius emlékezik meg *A római nép története a város alapításától*⁸⁰⁶ című művében. A forrás szerint a konzul kivégeztette saját fiát, mert az, tiltása ellenére, elhagyta őrhelyét, és a csatába sietett, hogy dicsőséget szerezzen magának. Kollár a szerb paraszt történetét a *Magyarázatokban az Allgemeine Zeitung* 33. mellékletében megjelent német nyelvű beszámoló közlésével eleveníti meg: eszerint a szerbek 1830. február 18-i nemzetgyűlésén Miloš Obrenović herceg idézte föl a parabolisztikus történetet. A szöveg szerint a gyilkosságot hárman követték el, akik áldozatukat a Morava folyóba dobták, a pénzt és a pisztolyokat pedig elásták. A gyilkosság után a másik két tettestárs betegségben és balesetben elhalálozott, úgyhogy az esetnek egyetlen elkövetője maradt csak életben, aki évek múltán kiásta a rabolt holmit, és bevallotta apjának a tettét. Apja ezek után fordult a bírósághoz. Tettének jutalmául megkímélték fia életét.⁸⁰⁷

Pozornost má nowau wěci zmladla

U prostřed těch her a veselek,

Rolník tu byl, z nehož na celek

Zboru swětlost utěšená padla;

Nemesis mu na šediny kladla

Sněžné perloštepny náček,

Z Werbowce byl, Serbů wýstřelek,

A slul Milič dle jmen ukazadla:

⁸⁰⁵ „Werbowac, in Semendriär Districte” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 334.

⁸⁰⁶ Titus LIVIUS, *A római nép története a város alapításától*, <http://mek.oszk.hu/06200/06201/html/> Letöltés: 2017. november 29.

⁸⁰⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 334-335.

Mát' i Sláwa Manliusů cnosti,
Kterým swatá přisnost zákona
Wyšší jest, než uzel pokrewnosti;

Tento syna jediného swázal,
A ač vraždu kryla záclona,
K saudu hnal a trestati sám kázal. (450, 1-14)

Jan Milič z Kroměříže / Johann Militsch von Kremsier / Kromerzsízi Milič János / Johannes Milicius katolikus prédikátor, a prostituáltak apostola (451)

Johannes Milicius (1320-25 között – 1274) a Szláv Mennyország következő jeles alakja, akit az előző szonethez, az első versszak tanúsága szerint, a névazonosság köt. A cseh katolikus pap és híres prédikátor a szonett szövege szerint fehérbe öltözve áll a mennyországban, és körülötte háromszáz könnyező, bűnbánó prostituált („Magdolna”) térdepel (451, 7-8). A prédikátor alakját és jeles tetteit két cseh és egy latin nyelvű forrással idézi meg Kollár. Comenius 1655-ös egyháztörténetéből megismerteti az olvasót származásával, legfontosabb tetteivel, és azzal, hogy a Velencének nevezett nyilvánosházat leromboltatta, és helyére a Szent Mária Magdolna-kápolnát építtette.⁸⁰⁸ Jan Beckovskýtól további részletek származnak azzal kapcsolatban, hogy IV. Károly romboltatta le a szóban forgó nyilvánosházat Milicius kérésére. A forrás közli még Milicius egyházi méltóságait, hogy lelkesedésében olykor naponta háromszor is prédikált, hogy aszketikus életmódot folytatott, nem evett sem húst, sem halat, bort nem fogyasztott, valamint jó útra térített háromszáz prostituáltat, akiknek aztán a kápolna mellett felépített házban tisztességes megélhetést is biztosított.⁸⁰⁹ František Faustín Procházka (1749-1809) pálos szerzetes, majd a szerzetesrendek II. József általi feloszlatása után a prágai egyetemi könyvtár igazgatójának *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius (Értekezés a szabad művészetek sorsáról Cseh- és Morvaországban)* c.

⁸⁰⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 335-336. – Eredeti forrás: [KOMENSKÝ, Jan Amos], *Hystorja O těžkých Protiwenstwjch Cýrkwe České, hned od počátku gegjho na Wjru Křestianskau obrácenj, w Létu Páně 894, až do léta 1632, za panowánj Ferdynanda druhého. S připogenjm Hystorye o Persekucý Waldenských Roku 1655 stalé*. Wytlačeno podle Amsterdamského exempláře M.DCC.LVI. Ez a kiadás oldalszámait tekintve megegyezik a Kollár által hivatkozottal. A Miličre vonatkozó adatok a VI. fejezetben találhatóak a 16-17. lap 1. és 2. bekezdésében, amelyet Kollár apróbb kihagyásokkal vett át.

⁸⁰⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 336. – Eredeti forrás: Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně Starých Přiběhůw Českých, Aneb Kronika Česka Od Prwnjho do nyněgssý Země České Přjchozu Dwauch Knjzat Charwátských Čěcha y Lecha Wlastnjch Bratřj Až do Sstiasného Panowánj Cýsaře Ržjmského, Krále Čěského, [et]c. Ferdynanda Prwnjho Wždyckny Wjtěze Slawného, Djl Prwnj*, w Králowském Starém Městě Pražském, u Jana Karla Geřábka, 1700, 585. Az átvétel kisebb jelöletlen kihagyásoktól eltekintve pontos.

műve a harmadik forrás Kollár számára.⁸¹⁰ Megjegyzendő, hogy a téma Kollárt rendkívül izgatta, számos más helyen is említi a lebontatott kuplerájt, így például a Szláv Pokol énekéhez tartozó 604. szonettben.⁸¹¹ Mindez arra utal, hogy kedvenc történeteinek szereplőit, a nemzeti emblematizmus dichotomikus kívánalmainak megfelelően vagy a mennyországba, vagy a pokolba sorolta be.

Nedaleko jiný rownojmenec
Z Čech byl od tohoto oddálen,
Bělosněžným rauchem obalen,
Slul Jan Milič a byl poswěcenec;

Jeho žiwot zaslaužil tu wě nec,
Zwláště aby čin ten pochwálen
Byl zde, kterýmž tři sta Magdalen
Hříšných spasil tento oslawenec:

Wůkol něho klečíc, ku wděčnosti
Jemu, swatého zde pokání
Selzy lejí ony w kajícnosti;

On pak, w rucech lilie hůl ctěných
Maje, od Sláwy zde nechání
Oweček těch prosí nawrácěných. (451, 1-14)

Szláv szótár- és történetírók hadaró-szonettje (452)

A nemzeti emblematizmus kívánalmának megfelelően eddig is rendszeresen előfordultak olyan szonettek, amelyekbe a lírai alany töméntelen nevet sűrített bele. Az olasz *bel canto* operákból jól ismert hadaró-áriák és –duettek nem is olyan távoli költői másairól van szó, amelyek által a „szláv Donizetti” jócskán bővíthette a nemzeti panteonban helyet kapó alakok számát. E szonett első versszakában főleg a későreneszánsz és barokk kor szláv nyelvészei szerepelnek:

⁸¹⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 336. – Eredeti forrás: [František Faustin PROCHÁZKA] Faustini PROCHASKA, *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius*, Pragae, Litteris caesareo-ragiae scholae normalis, Adamo Matthaeo Schmadl factore, 1782, 160-161. A forrás szövegét Kollár kisebb változtatásokkal közli.

⁸¹¹ KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol Pesten... i.m.*, 155-156.

első figurája egy háromnyelvű szótár írója és kiadója, Fjodor Polikarpov-Orlov (?-1731) moszkvai nyelvész, retorika- és poétika-tanár, akinek szláv-görög-latin szótára Moszkvában jelent meg 1704-ben.⁸¹² Kollár minden bizonnyal nem rendelkezett a *Háromnyelvű szótár* eredeti kiadásával, mert a *Magyarázatokban* a Nyikolaj Grecs kiadásában megjelent, az *Opüt kratkoj isztorii ruszkoj lityeraturü* c. 1822-es munkájára hivatkozik.⁸¹³ Az orosz nyelvészt egy lengyel, a krakkói jezsuita Grzegorz Knapski/Cnapius (1564-1638) követi a fölsorolásban, akinek a nevéhez egy lengyel-latin-görög szótár kiadása fűződik 1621-ből, amely sokáig számított alapműnek a lengyelországi oktatásban.⁸¹⁴ A lengyel szótáríró után egy reneszánszkori cseh tudós, Zikmund Hrubý z Jelení / Sigismundus Gelenius (1497-1554) következik a fölsorolásban, aki Itáliában szerezte műveltségét, majd pedig Bázelen fejtett ki komoly filológusi tevékenységet, és Erasmus illetve Melanchton körébe tartozott. Gelenius nevéhez fűződik az 1537-es latin-német-görög-cseh összehasonlító szótár kiadása.⁸¹⁵ A *Magyarázatokban* Kollár megemlíti még Zikmund apját, Řehoř Hrubý z Jelení-t is, és kiemeli annak cseh fordításait.⁸¹⁶ Az ukrán/orosz Lavrentyij Zizanyij a lengyel fennhatóság alatt lévő Vilniusban jelentette meg az első orosz nyomtatott nyelvtant *Szláv grammatika* címmel 1596-ban.⁸¹⁷ Meletius/Meletij Szmotrickij (1577-1633) kijevei metropolita és nyelvész nevéhez fűződik az 1619-es *Szláv nyelvtan és helyes szintaxisa* című mű, aki ezzel szintén kiérdemelte helyét a Szláv Mennyországban.⁸¹⁸

A második versszak immár Kollár kortársával, Samuel Linde (1771-1847) nyelvész nevével kezdődik, akinek főműve egynyelvű lengyel szótára, amelynek hat kötete 1807-1814 között látott napvilágot Varsóban.⁸¹⁹ A következő lengyel Onufry Kopczyński (1736-1817), a lengyel felvilágosodás jelentős grammatikusa, aki nyelvtanírói munkásságának köszönheti felvételét a

⁸¹² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 337. – Eredeti forrás: Fjodor POLIKARPOV, *Lekszikon trejazücsnij, Dictionarium trilinguae hoc est Dictiorum Slaunicarum Greucarum & Latinarum (...)*, Moszkva, k.n., 1704.

⁸¹³ „Srovnej Nik. Greč, Opyt istorii ruskoj literatury 1822. str. 100.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 337. – Eredeti forrás: [Nyikolaj GRECS], *Opüt kratkoj isztoriji ruszkoj lityeraturü*, Szanktpetyerburg, V tipografiji N. Greca 1822. A kollári idézet pontos latin betűs átírása az eredeti orosz szövegnek.

<http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10737102.html> Letöltés: 2018. június 4.

⁸¹⁴ Számomra a következő volt elérhető: [Grzegorz KNAPSKI] CNAPIUS, *Thesaurus Polonolatinograecus seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae, in tres tomos diuisum. Polonorum, Roxolanorum, Sclauonum, Boëmorum vsui accommodatum (...)* Opera Gregorii Cnapii e Societate Iesu, Cracoviae, Typis (...) Francisci Cesarij, MDCXLIII.

⁸¹⁵ Eredeti forrás: [Zikmund HRUBÝ Z JELENÍ] Sigismundus GELENIUS, *Lexicon symphonum, quo quatuor linguarum Europae familiarum, Graecae scilicet, latinae, germanicas ac Sclavinica concordia consonantiaque indicatur*. Basileae, k. n., MDXXXVII.

⁸¹⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 337.

⁸¹⁷ Eredeti forrás: [Lavrentyij ZIZANYIJ] Laurentius ZIZANIUS, *Hrammatica slovenska*, Wilna, K.n., 1596. – Újabb kiadása: Gerd FRIEDHOF szerk., *Lavrentii Zizanii Hrammatica slovenska*, Frankfurt am Main, 1980. A kötet nem állt rendelkezésemre.

⁸¹⁸ Meletius/Meletij SZMOTRICKIJ, *Grammatyiki szlavenszkija pravilnoe Szintagma (Грамматіки славенскія правільное Сунтагма)*. – A kötet nem állt rendelkezésemre.

⁸¹⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 337.

Szláv Mennyországba. Kollár a *Magyarázatok*ban nem nevezi meg a lengyel szerző konkrét művét, sem a rá vonatkozó forrást⁸²⁰ – feltehetőleg Kopczyńskinak a *Grammatyka dla szkół narodowych* c. 1785-ös művéről lehet szó. Benedicti M. Lőrinc / Vavrinec Benedikt z Nedožier / Nudozerius (1555-1615), a Nyitra megyei Nedozerben született, majd a prágai egyetemen tevékenykedett szlovák költő és író 1603-as *Cseh nyelvtanáért*⁸²¹ kerülhetett be a Szláv Mennyországba. Kollár a *Magyarázatok*ban közölt rövid életrajzban kiemeli még tanári tevékenységét és egyetemi funkcióit.⁸²² Daniel Adam z Veleslavína (1546-1599) cseh humanista író és kiadó, valamint Comenius, akiket más helyütt már tárgyaltunk, ismét megjelennek a vers szövegében, akárcsak az Oroszország történelmét a kezdetektől megíró Karamzin és a cseh reneszánsz kori krónikáíró, Hájek is. A versszakot a lengyel Jan Potocki (1761-1815) neve zárja – *Magyarázatok*-beli forrás hiányában megkockáztatjuk, hogy az extravagáns lengyel arisztokrata biztosan nem a titkos társaságokat, fantasztikus és erotikus történeteket megjelenítő *Zaragozai kézirat*-ával,⁸²³ mint inkább a szlávok lakta országokban tett utazásaival és a belőlük írt néprajzi tanulmányaival, könyvkiadói tevékenységével vagy nyilvános olvasóklubjával vívta ki Kollár elismerését.

A szonett harmadik versszakát Dalimil cseh krónikáíró nyitja meg, akinek a nevéhez a legrégebb cseh nyelvű verseskrónika fűződik a 13. század elejéről.⁸²⁴ Dalimil ugyanakkor minden bizonnyal fiktív személy volt, akinek későbbi korokban tulajdonítottak történeti szövegeket.⁸²⁵ Ebben a versszakban Kollár visszatér a nyelvészekhez, akiknek sorát Bellosztenecz János / Ivan Belostenec (1593?-1675) pálos szerzetes nyitja meg, aki *Gazophylacium, seu Latino-Ilyricorum onomatum aerarium* c. kétkötetes latin-illír (horvát) szótárát 1740-ben jelentette

⁸²⁰ Uo.

⁸²¹ „Nudožerin Benedicti Wawřinec, Slowák nar. w Nudožerě Nitranské stolici r. 1555 +1615, učený muž, spisovatel mluvnicě Československé, učitel matematiky, řečnictwí a řeckého gazyka, dekan řádu filosofického a správce Karoljnu w Praze.” („Benedicti M. Lőrinc, szlovák, a Nyitra vármegyei Nedozerben [Nedožery], született 1555-ben, +1615-ben, tanult férfi, a Csehszlovák nyelvtan írója, a matematika, a szónoklattan és a görög nyelv tanára, a bölcsészettudományi kar dékánja és a prágai Karolinum igazgatója.”) – Eredeti forrás: [BENEDICTI M. Lőrinc / Vavrinec BENEDIKT Z NEDOŽIER] NUDOZERIUS, *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae*. – A kötet nem állt rendelkezésemre. Újabban Smith foglalkozott nyelvtanának bizonyos aspektusaival: vö. Nancy Susan SMITH, *The Treatment of Participles in Nudožerský's Grammaticae Bohemicae... Blahoslav's Grammatika česká and Rosa's Čehořečnost*, in *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis*, A 43, 1995, 81-91.

⁸²² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 337.

⁸²³ Magyarul: Jan POTOCKI, *Kaland a Sierra Morénában*, Budapest, Európa, 1979.

⁸²⁴ *Dalimilova kronika* https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/36/98/64/dalimilova_kronika.pdf Letöltés: 2017. december 7.

⁸²⁵ Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, 3, *Historický komentář, Dalimil*, Praha, Academia, 1995.

meg Zágrábban.⁸²⁶ A déli szláv törzset a stájerországi szlovén katolikus pap, Peter Dainko/Dajko (1787-1873) erősíti, akinek a nevéhez *A szlovén nyelv tankönyve (Lehrbuch der windischen Sprache)* című szlovén nyelvkönyv fűződik 1824-ből.⁸²⁷ A versszakot Jan Jiří Středovský (1679-1713) morvaországi katolikus pap és történész neve zárja, akinek tizenegykötetes *Apographa Moraviae sive Copiae ariarum litterarum (Különféle morva oklevelek leírása)* című kéziratban maradt munkájáról valószínűleg nem tudott Kollár. Ugyanakkor többek között Středovský *Morvaország szent története avagy Szent Cirill és Metód élete* című 1710-es munkájához kötődik a szláv apostolok kultuszának újkori fölélesztése,⁸²⁸ amely miatt Kollár a szerzőt méltán emelhette be a Szláv Panteonba.

A záróversszak Obradovics Dositheus/Demeter / Dositej Obradović (1739-1811) szerb író és szerzetes nevének földidézésével kezdődik, ám sem a vers szövege, sem a *Magyarázatok* nem tartalmaznak rá vagy munkásságára vonatkozó utalást, ezért a szonettbe való bekerülése okának keresésekor arra a feltételezésre hagyatkozhatunk csupán, hogy Karagyorgye szerb fejedelem oktatási miniszterként megbízta Obradovicsot a szerb iskolaügy megszervezésével, amely kivívhatta Kollár elismerését. Josef Dobrovský, a cseh felvilágosodás központi alakja már több szonettben is szerepelt a *Szlávia leánya* előző énekeiben, ezért külön figyelmet itt nem szentelünk neki. A másik cseh Jan Nejedlý (1776-1834) költő és nyelvész, akinek cseh nyelvtana 1804-ben jelent meg,⁸²⁹ és aki a Jungmann-nemzedék színrelépéséig meghatározó szerepet töltött be a cseh nemzeti életben. Vuk Karadžić szerb költő, író és nyelvész számos más helyen is előfordul a *Szlávia leányá*-ban, ezért e helyütt nem foglalkozunk vele. A szonettet egy magyarországi ruszin nyelvész, Lucskai Mihály / Michal Lučkay (1789-1843) ungvári görög katolikus lelkész neve zárja, akinek *Ruszin nyelvtana* 1804-ben látott napvilágot.⁸³⁰

Háj tu určen ráje nebeského

Mluw- a Dějoslawům vlastenským

Polykarp zde, Knapský s Jelenským,

⁸²⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 337. – Eredeti forrás: Joannis BELLOSZTENECZ, *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium (...) nunc primum peculiariter Illyriorum commodo apertum*, Zagrabiae, Joannes Baptista Weitz, 1740.

⁸²⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 338. – Eredeti forrás: Peter DAINKO, *Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen*, Grätz, gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich, 1824.

⁸²⁸ Feltételezett eredeti forrás: [Jan Jiří STŘEDOVSKÝ], *Sacra Moraviae historia sive vita Sanctorum SS. Cyrilli et Methodii genere civium Romanorum*, Solisbaci [Sulzbach], Impensis Georgii Lehmanni, MDCCX.

⁸²⁹ Eredeti forrás: [Jan NEJEDLÝ] Johann NEJEDLÝ, *Böhmische Grammatik*, Prag, zu haben bey dem Verfasser [k. n.], 1804.

⁸³⁰ [LUCSKAY Mihály] Michael LUTSKAY, *Grammatica slavo-ruthena seu vetero-slavicae et actu in montibus Carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis linguae*, Budae, Typis reg. Universitatis Pestiensis, 1830.

Zizania wedle Smotriského;

Lindeho též zřím a Kopčinského
Před Nudožerinem Slowenským,
Weleslawína pak s Komenským,
Karamzina, Hájka, Potockého:

Kronikář též ten w tom počtu dlauhém,
Dalimil jest, co myl Němce lauhem,
Belostenec, Dainko, Středowský;

A jmen jiných množství okazalé,
Obradowič, mister Dobrowský,
Nejedlý, Wuk, Lučkay a tak dále. (452, 1-14)

A műveiket franciául és németül író szlávok büntetése (453)

A hosszú és kimerítő hadaró-szonett után ráfér az olvasóra egy kis tréfa is. Az ének egyik legérdekesebb és legmulatságosabb szonettjéről van szó, amelynek alaphelyzete meglehetősen delikát: a lírai alany, azaz Szlávia leánya ugyanis megszólítja a szerzőt (453, 1-4), azaz Kollárt, mégpedig Szlávia személyes parancsára (453, 4). Ennek a formai kereteit egy korabeli levelezési szokás biztosítja, mégpedig az úgynevezett „Einschluss”, csehül „duška” (453, 2), amely a levélhez külön papíron írott másik, bensőséges vagy titkos üzenetet tartalmazó melléklet volt.⁸³¹ Eszerint Szlávia azokat a művelt szláv főket, akik könyveiket idegen nyelven írják, a szonett záró versszakában arra ítéli, hogy önmaguk fordítsák le többnyire németül vagy franciául megjelent műveiket (453, 12-14). Kollár alteritáshoz és magyarországisághoz fűződő bensőséges viszonyának egyik újabb bizonyítéka, hogy mindez nem vonatkozik a latinul író szerzőkre. A büntetés mindazonáltal inkább a purgatóriumot, semmint a mennyországot idézi, amelynek szigorúságát azonban az utolsó előtti sor meglepően bizarr nyelvi és költői megoldású sora enyhíti: „Pře – swá wlastní díla – kládati” („Át – saját műveiket – fordítani”) (453, 13).

A však jedno abych tobě psala
Ještě w dušce této zaslauží,

⁸³¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 338.

Než to zjewím ti jen pod růží,
Jak mi sama matka prikázala,

Dlauho najperw sama tajně lkala
Pakaždé (sic!) však showu prodlauží,
Jednau ale tak se roztauží
Že ty syny před saud obeslala,

Kteří znawše slawskau, cizau řečí
Předce knihy zwykli psáwati,
Proto blud jich tímto trestem léčí:

Musejí zde do swé materčiny
Pře – swá vlastní díla – kládati,
Z němčiny ty, tyto z francauštiny. (453, 1-14)

A lausitzi szorbok páros szonettje

A lausitzi szorbok I. / A Lausitzi Prédikátorok Társasága (454)

A versszituáció szerint Szlávia leánya meglepetésében fölkiáltással fordul anyjához, amikor a Szláv Mennyországban megpillantja a lausitzi szlávokat (454, 1-4). A kollári stilizáció szerint ugyanis a lírai alany szorb származású, aki anyanemzeteként viseli szívében e németországi szláv nép sorsát. A lírai alany a szonettben azokat a szorb férfiakat vonultatja föl, akik száz évvel azelőtt megalapították a szorb/vend társaságot Lipcseben, hogy ezt a kihalás fenyegette nyelvet megmentse (454, 9-11). Kollár a *Magyarázatokban* nagy teret szentel a Lausitzi Prédikátorok Társasága történetének és megalapítóinak, amelyhez az adatokat a társaság alapításának századik évfordulójára megjelent könyvéből merítette. Kollár a magyarázat első részében azt írja, hogy a kötetet egyenesen Szlávia leányától kapta, és mivel a könyv nehezen elérhető, bőven fog idézni belőle.⁸³² A jeles szorb férfiak sorát a vers második strófájában – Haluz néven

⁸³² „Geschichte der Lausitzer Prediger-Gesellschaft in Leipzig zu der Feyer ihrer hundertjährigen Stiftungsjubiläums den 10. Dec. 1816. von Fried. Adolph Klien Secretär de Gesellschaft, Leipzig 1816.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 338. – Eredeti forrás: [Friedrich Adolph KLIEN], *Kurzgefasste Geschichte der Lausitzer Prediger-Gesellschaft in Leipzig zu der Feyer ihrer hundertjährigen Stiftungsjubiläums den 10. Dec. 1816. von Fried. Adolph Klien Secretär der Gesellschaft*, Leipzig, in der Kammerschen Buchhandlung, 1816. A kötet nem áll rendelkezésünkre. A társaság történetéhez vö. Gerhard GRAF, *Zur Geschichte der lausitzer Prediger-Gesellschaft zu Leipzig, Ein Nachtrag*, in *Herbergen der Christenheit* XII(1979/1980), 101-112.; Reiner HAAS, *Societas Lusatorum Sorabica. Geschichte der Lausitzer Prediger-Gesellschaft und der Landsmannschaft Sorabia Leipzig*, BoD – Books on Demand, 2016.

elszlávósítva (454, 7) – Johann/Jan Theophil Ast (1695/96-1796) neve nyitja meg, majd a sort a lírai alany M. Adam Zacharias Schirach (1693-1758), Georg Kneschke (?-1757), Jahann Christian Bulitius (1696-1751), Johann Mosig (1693-1721) alakjával folytatja, végül Johann Georg Bähr (1689-1724) prédikátorral zárja, akiknek korántsem teljes életrajzi adatait Kollár a szóban forgó kötet alapján közli.⁸³³ A német nyelvű szövegrészletek közül Kollár kiemelte a szorb nyelv régiségét, az olaszhoz hasonlatos dallamosságáról szóló részletet, valamint a Társaság alapításának körülményeit taglaló passzusokat.⁸³⁴ A *Magyarázatok* záró részében egy cseh nyelvű, a forrásokhoz fűzött megjegyzésében Kollár azon sajnálkozik, hogy az azóta eltelt időszakban a Társaság soraiba németeket is fölvettek, és ezzel veszélyeztetik a szorb nyelv fennmaradását.⁸³⁵ A szonett utolsó versszakában mindezen jeles szorbok a szlávtság érdekében végzett szent szolgálataikért selyemszalagon függő aranyérmet érdemelnek ki Szlávia anyától (454, 12-14).

O, té slasti ještě newídané!

Zwolám nad jedním tu wýskytem,

Matko! hle w tom wěnci spojitém

Krajané jsau moji, Lužičané!

Společnosti Wendů dle nich zwané

Půwodcowé w Lipsku letitém;

Haluz, Širach, Kněžek s Bulitem,

Staupenců též zbory sem k nim slané:

Před stoletím oni založili

Jsau ten spolek, aby w Lužičech

Hynaucí řeč slawskau ochránili;

⁸³³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 339.

⁸³⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 338-339.

⁸³⁵ „Bohužel! že se od některého času do této společnosti už i Němci za údy berau a w německé řeči práce a cwičenj wykonáwegj: k obáwánj gest že wendická řeč i tu pohelcena (sic!) bude.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 339.; A szorb kultúra jelenlegi helyzetéhez vö. pl. Walter KOSCHMAL, »Globalisierung« als kulturelles Phänomen (am Beispiel der Sorben), in Daniel DOBIÁŠ – Petra HUBER – Walter KOSCHMAL szerk., *Modelle des Kulturwechsels – eine Sammelmonographie*, München, Forost (Forschungsverbund Ost-und Südosteuropa), Nr. 11, 2003, 75–98. A szerző két mai szorb költőnő (Róza Domašcyna és Marja Krawcec) példáján mutatja be a 30-40 000 ezer főre zsugorodott szorb kisebbség kulturális és nyelvi állapotát az ezredfordulón. Beszédés a tanulmány *Das fremd gewordene Eigene und das fremde Andere (Az idegenné vált saját és az idegen másik)* alcíme (77. s. kk.).

Matka za ty zásluhy tak swaté,
Kladla na hedbáwných tkanicech
Na všech nádra medalie zlaté. (454, 1-14)

A lausitzi szorbok II. / A szorb nyelvtanírók szonettje (455)

A Szláv Mennyország következő lakói a szorb nyelvvel foglalkozó grammatikusok. Az első Georg Matthäi, akit Kollár a *Magyarázatok* szerint „az isteni szó colmi szolgája”-ként jellemez.⁸³⁶ Matthäi német nyelvű *Szorb nyelvtanának* (1721) megírásáért érdemelte ki az előkelő helyet a szonett első versszakában. A második helyen Michal és Abraham Frenzel, apa és fia állnak, akiket Kollár „lelkes szlavistáknak” nevez a *Magyarázatokban*.⁸³⁷ Michael Frenzel/Frentzel / Michal Frenzel (1628-1705) evangélikus lelkész ugyanis felső-szorbba ültette át az *Újszövetséget*, amely 1705-ban jelent meg Zittauban.⁸³⁸ Fia, Abraham Frenzel/Frentzel/Frenzel (1656-1740) szintén evangélikus lelkész és történész volt, akinek kéziratban maradt írása a szorb történelem és néprajz forrásműve,⁸³⁹ kétkötetes szorb szótára pedig *De originibus linguae Sorabicae* címmel jelentős nyelvészeti munkának számít.⁸⁴⁰ Kollár a *Magyarázatokban* mindazonáltal nem ezen műveket említi, hanem Abraham Frenzelnek saját nevére vonatkozó etimológiáját ismerteti, mely szerint a Frenzel név a Pribyslawból származik.⁸⁴¹ Továbbá idéz George Körner *Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache...* című művéből egy érzelmes passzust, amelyben a szorbok szerencsétlen sorsán borongva a német szerző azon reményének ad hangot, hogy e szláv népcsoporttal foglalkozó tudósok sírjait a jövőben nagyobb becsben fogják tartani.⁸⁴² Jurij/Georgius Hawštyň/Augustinus Swótlík/Swětlík (1650-1729) katolikus pap és szorb nyelvész a

⁸³⁶ „Diener am Worte Gottes in Calm (Chlum), tak se podepsal we swé Wendische Grammatika, Budissin, 1721.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 340. – Eredeti forrás: Georg MATTHÄI, *Wendische Grammatica, Welche In deutscher Sprache abgefast, nach dem neu-inventirten Principio und leichtesten Wendischen Schreib-Art und Budißinischen Dialecto mit Fleiß eingerichtet, und nicht allein mit nützlichen Anmerkungen, Schematibus, Paradigmatibus und Exemplis auffß deutlichste erkläret; Sondern auch zu mehrern Nutzen mit einen deutschen und wendischen Register zum Nachschlagen versehen worden, herausgegeben von Georg Matthaei, Diener am Worte Gottes in Calm*, Budissin, Verlegts David Richter, 1721.

⁸³⁷ „oba horliwj Slawistowé” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 340.

⁸³⁸ Eredeti forrás: *Das Neue Testament Unsers Herrn Jesu Christi*, Zittau, Hartmann, 1706. Az *Újszövetség* német címlapja és német nyelvű *Bevezetője* után következik a szorb fordítás.

⁸³⁹ [Abraham FRENCEL/FRENZEL], *Historia populi et rituum Lusatiae Superioris*, Kézirat, Vö. a Sorbisches Institut rá vonatkozó biográfiájával: http://www.serbski-institut.de/de/Biografien-zur-sorbischen-Volkskunde/?dbreqtype=ssearch&dbsort=&dbsearch=eine&dbsearch_opt=2&dbperson_nr=12&ank=936 Letöltés: 2017. december 16.

⁸⁴⁰ Abraham M. FRENCEL, *De originibus linguae Sorabicae, I-II*, Budisinae, Johan Wilisch, 1693/1696.

⁸⁴¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 340.

⁸⁴² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 340. – Eredeti forrás: George M. KÖRNER, *Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache und ihrem Nutzen in der Wissenschaften*, Leipzig, gedruckt bey Johann Gabriel Büschel, 1766. A szóban forgó idézetet ebben a kiadásban nem a 22., hanem a 23. oldalon találtam meg.

következő, aki érdeemesnek találtatik a Szláv Mennyországba való fölvételre, mégpedig *Latin-szorb szótára* miatt, amely 1721-ben jelent meg.⁸⁴³ Kollár a *Magyarázatokban* még hozzáfűzi, hogy az általa szorbra fordított *Biblia* egyelőre kéziratban maradt.⁸⁴⁴ Johann Choinanus Cotbusiensis (?-1664), a harmincéves háború miatt Magyarországot is megjárt katolikus pap *Szorb nyelvtanának* köszönheti ittlétét, amelyről Kollárnak a *Magyarázatokban* közölt részlet szerint Samuel Grosser *Lausitzi érdekességek...* című munkájából volt tudomása.⁸⁴⁵

A fenti nyelvészek és szótárírók mellett azonban Kollár a szonettet alapvetően annak az egyszerű származású adatközlőnek szenteli, aki Johann Janieschge / Jan Janišek néven Christian Henning (1649-1719) wustrowi lelkész és nyelvész számára leírhatóvá tette a Lüneburg környékén a 17. századig beszélt szláv nyelvet, amely a draveno-poláboké volt.⁸⁴⁶ Az idős parasztember esetét Kollár a *Magyarázatokban* Dobrovský *Slovankája* alapján idézi meg, amely szlavisztikai folyóirat németül jelent meg.⁸⁴⁷ Dobrovský közlése szerint Henning eddig kiadatlan szótárának *Előszavából* származik a részlet.⁸⁴⁸

Mimo Wendy, Matthäiho z Chlumu,

Frencla, Swotlíka a Choinana,

Ještě na jednoho krajana

Pohled množil slastí těch mi summu;

Jenž ač neměl učeného umu,

⁸⁴³ Eredeti forrás: Jurij Hawšтын SWĚTLÍK, *Vocabulorum latino-serbicum, To yo Waczenskich Swówow, na Serbsku Řeč Pžewožeňo: wošobné Těch tak mnohich, schelakich, ha počzemnech SS. Pišma Textušow dla, z Pišmikami Gottfrida Gottloba Richtera*, 1721.

⁸⁴⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 340.

⁸⁴⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 340-341. – Eredeti forrás: Samuel GROSSER, *Lausitzische Merckwürdigkeiten Darinnen von Beydem Marggraffthümern in fünff unterschiedenen Theilen von den wichtigsten Geschichten*, Leipzig und Budissin, Verlegts David Richter, 1714, 179. Kollár a forrást pontosan használta, csak az oldalszámot nem közölte.

⁸⁴⁶ Libuše HRABOVÁ, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice, Veduta, 2006, 238-244.

⁸⁴⁷ „Srow. Christian Henning, *Vocabularium Venedicum Rpis*, w Dobrowského Slowance, 1814. str. 1-10.” („Vö. Christian HENNING, *Vocabularium Venedicum*, kézirat Dobrovský *Slovankájában*, 1814, 1-10.”) KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 341-342. – Eredeti forrás: Josef DOBROVSKÝ, *Slovanka, Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer, I*, Prag, Herrlschen Buchhandlung, 1814. Vö. az *Uiber (sic!) die slawische Sprache, besonders über die Lüneburgisch-Wendische* c. fejezettel a 1-11. oldalon.

⁸⁴⁸ DOBROVSKÝ, *Slovanka... i. m.*, 10-11. A Dobrovský-cikkben a Kollár által megidézett rész a lap 10-11. oldalán található. A szótár újkori, faksimile kiadása: Reinhold OLESCH szerk., *Christian Hennig: Vocabularium Venedicum oder Wendisches Wörter-Buch: Von der Sprache, welche unter den Wenden in den Chur-Braunschweig-Lüneburgischen Ämtern Lüchow und Wustrow annoch im Schwange gehet (...)*, Köln-Graz, Böhlau Verlag, 1959.; Vö. Reinhold Olesch további ilyen témájú munkáival: <http://www.sudoc.abes.fr/DB=2.1/SET=2/TTL=51/NXT?FRST=1> Letöltés: 2018. június 7.

Předce slow té řeči ochrana
Byl nám, kterau w Linsku podmana
Německá už pochowala w rumu:

Byl on ze wsi Klenow od Wustrowa,
Sedlák, Janiške slul, w nedělích
Henningowi předřikáwal slowa;

Bez něhoby nebyli sme znali,
Jako našich Linů zmizelých
Předkowé, řeč slawskau mluwíwali. (455, 1-14)

Anton Bernolák szlovák nyelvész tévúton (456)

A versszituáció szerint Anton Bernolák, katolikus pap és a szlovák klasszicizmus egyik legjelentősebb literátusa,⁸⁴⁹ akárcsak a lausitzi szorbokkal foglalkozó tudósok, szintén szeretne bekerülni a Szláv Mennyországba (456, 1-4). Erre azonban nincs lehetősége, mert „görbe utat” („cestau křiwau” 456, 4) választott. Szlávia leánya szavai szerint a széles, nyitott kapu helyett (ez nyilvánvalóan a cseh nyelv), oldalajtón törekszik befelé (ez a Bernolák által kodifikált nyugat-szlovák irodalmi nyelvet jelenti, amelyen megszületett a költő terjedelmes nyelvtudományi életműve⁸⁵⁰) (456, 5-8). A harmadik versszakban a lírai alanytól tanácsot is kap arra vonatkozóan, hogyan térjen vissza a helyes útra, majd a negyedik strófában a lírai alany toleranciáját és türelmét hangsúlyozva visszafogottabbá válik mondván, hogy „az idő majd megmutatja, célba ér-e”. Kollár Bernolák teljes nyelvészeti munkásságát figyelmen kívül hagyta, holott a katolikus szerző mint a szlovák felvilágosodás egyik legjelentősebb alakja írt tanulmányt a szlovák helyesírásról (*Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum...* 1787), megjelentetett szlovák nyelvtant (*Grammatica Slavica*, 1790), szláv etimológiát (*Etymologia vocum slavicarum*, 1791), és végül posztumusz kiadásban, Rudnay Sándor (1760-1831) esztergomi bíboros érsek hathatós anyagi támogatásával⁸⁵¹ öt kötetben napvilágot látott

⁸⁴⁹ Pavel HORVÁTH, *Anton Bernolák (1762 1813)*, Martin, Matica slovenská, 1998.

⁸⁵⁰ Katarína HABOVŠTIÁKOVÁ, *Bernolákovo jazykovedné dielo*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1968.

⁸⁵¹ KÄFER István, *Rudnay Sándor jelentősége a szlovák nemzeti kultúrában*, in KÄFER István szerk., *Rudnay Sándor és kora / Alexander Rudnay a jeho doba*, Esztergom – Nagyszombat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület, 1998, 45-50, 49.

*Szlovák-cseh-latin-német-magyar szótára (Slowar Slowenski, Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherski, 1825-1827).*⁸⁵²

Kollárt a téma olyannyira fogva tartja, hogy a Bernolák-sonettet követő versben is szentel még neki egy megjegyzést, miszerint Dankovszky Gergely Alajos Bernolákhhoz hasonló „szörnyeteg” („příšera”) (457, 2). A kollári *Magyarázatok* nem tartalmaznak Bernolákra vonatkozó bővebb információt.

W obec tuto, oslawiti chtiwau
Národ a řeč spisy swojími,
Ještě wjíti, mezi jinými,
Bernolák chtěl, ale cestau křiwau;

Nebo nešel onnau oprawdiwau
Welkau branau, ale bočními
Dwerci se jen welmi těsnými
Tlačil semto, přes rum a haušť diwau:

Newejdeš dím, bratře do nebes tu,
To nás ani tebe nespasí,
Wrat' se zpátkem na probitau cestu;

Neřekla sem wíce této chvíle,
Snášeliwost mi řeč zahasí,
Ukáže čas zdali dojde cíle. (456,1-14)

(E közösségbe, amely törekedett saját írásaival / Dicsérni a nemzetet és a nyelvet, / Még be akart jönni, mások mellett, / Bernolák is, csakhogy vargabetűvel; // Merthogy nem az igazi / Nagy kapun érkezett, hanem az oldalsó, / Nagyon keskeny kis ajtón / Nyomakodott idefele, omladékon és elvadult bozótoson keresztül: // Testvér, nem jutsz be erre a mennyországba, / Ez sem bennünket, sem téged meg nem vált, / Térj vissza a járt útra; // Nem szóltam többet e pillanatban, / A türelem elnémítja nyelvem, / Majd az idő megmutatja, célba ér-e.)

⁸⁵² A Bernolák-kör tevékenységével kapcsolatban vö. Imrich KOTVAN, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin, Matica slovenská, 1957.

Homéroszi páros szonett

Homéroszi szonett 1. / Dankovszky Gergely Alajos / Řehoř/Gregorius Daňkovský (457)

A versszituáció szerint Szlávia leánya hüledezik és szomorkodik egy újabb szörnyszülött láttán a Szláv Mennyországban, aki nem egyébre vetemedett, minthogy Homéroszt hajánál fogva iderángassa (457,4), és azt az örültséget állítsa róla, hogy az Íliászt szláv nyelven írta. Az elkövető a telcsi születésű Dankovszky Gergely Alajos (1781-1857) ókortudós, nyelvész, akinek nevéhez többek között a *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit...* című munka kiadása is fűződik.⁸⁵³ A morva születésű Dankovszky bécsi tanulmányai után a győri akadémia görög tanáraként működött, és filológiai fölkészültségére jellemző, hogy arabul is megtanult. Számos tanulmányt publikált a magyar, a szláv régiségtan és etimológia, valamint a latin és görög filológia tárgykörében. Dankovszky szóban forgó művében az *Íliász* első ötven során kísérte meg bizonyítani, hogy az eposz nyelve eredetileg szláv volt – oly módon, hogy a latin és görög sorokhoz hozzárendelt egy feltételezett szláv változatot.⁸⁵⁴ Szlávia leánya ezt a tettét minősíti örültségnek: Homérosznak az elíziumi mezőkről a Szláv Mennyországba való lerángatását nehezményezi, és ennek megkísérlőjét kárhoztatja, majd az utolsó strófában arra ítéli Dankovszkyt, hogy a vak görög költőt visszavezesse az elíziumi mezőkre. Kollár, amennyiben nem saját etimologizáló szenvedélyének enged, úgy látszik, képes kritikusan viszonyulni a kortársak hasonló törekvéseihez.

Než wíc nyní smutil se a lekol
Duch můj, neb ai nowá příšera!
Jeden Morawský uk Homera
Ubohého za wlasý sem wlekol;

„I on je náš! I on je Slaw!” řekol,
„Swědkem toho každá litera
W Iliadě!” – totě chimera
Myslím, snad ten násilník se wztekol?

⁸⁵³ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 341. – Eredeti forrás: [DANKOVSZKY Gergely Alajos] Gregorius DANKOVSKY, *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit ex ipsius Homeri Carmine ostendit Gregorius Dankovsky, Iliados Lib. I. 1-50. Slavice et graece idem sonans et significans, adjecta nova versione latina et commentario graeco-slavico*, Prostat Vindobonae apud J. G. Heubner, Posonii apud J. Landes et Andream Schwaiger, 1829.

⁸⁵⁴ Matěj NOVOTNÝ, *Česká recepce antiky a mýtus slovanské demokracie*, in Jakub ČECHVALA – Eliška POLÁČKOVÁ szerk., *Vymyšlená Ithaka. Recepce antické mytologie v české kultuře*, Praha, Filosofia, 2018, 302-331, 317 s kk.

Sláno i hned pro průbírský kámen,
A hle z křiku toho welkého
Wyšlo, že ten wysmánec byl zmámen;

Pročež musel, za swůj wtipný neum,
Zpátkem slepce toho slawného
Do řeckého westi Elyseum. (457, 1-14)

Homéroszi szonett II. / Homérosz műveinek szláv fordításairól (458)

Az előző vershez appendixként kapcsolódó szonetről van szó, amelynek témája Homérosz műveinek újkori szláv nyelvű fordításai. A versszituáció szerint a lírai alany kihasználja a lehetőséget, hogy Homéroszt személyesen megkérdezze, művének melyik szláv nyelvű fordítása van kedvére leginkább (458, 5-6). A görög költő egymás után fölolvastat magának néhány sort a szövegekből (458, 7-8), sorrendben lengyelül, oroszul, három fordításban is csehül, ám az ókori költőóriás mindegyikkel elégedetlen, mert a görög isteneket, istennőket és hősöket csak görög mértékben és ruházatban szereti. Eszerint a lengyel Ignacy Nagurczewszki és Francziszek Ksawery Dmóchowski (1762-1808) szerepel a *Magyarázatokban* azzal a megjegyzéssel, hogy ők nem eredetiből, hanem latin és francia közvetítéssel dolgoztak.⁸⁵⁵ Az oroszok közül Jermil Ivanovics Kosztrov (1750-1796) és Nyikolaj Gnyedics (1784-1833) nevét említi ugyanitt, hozzátéve, hogy ők rímes változatot készítettek.⁸⁵⁶ (Kollár nyilván nem ismerte Puskin 1830-ban írt *K perevody Illiady* c. epigrammáját Gnyedics Homérosz-fordításáról, amelyben a félszemű költő és a vak görög poéta közötti párhuzam alapján csak fele olyan jónak tartja az orosz fordítást, mint az eredetit.)⁸⁵⁷ Az orosz fordítókkal kapcsolatban Kollár nem nevez meg forrásokat. A cseh nyelvű fordítások közül hármát sorol fel.⁸⁵⁸ Az első Jan Nejedlý (1776-1834) cseh költő és fordító műve. A második Antonin Jaroslav Puchmajeré (1769-1820), aki katolikus papként és a Dobrovský képviselte hagyomány szellemében vette ki részét a cseh felvilágosodás-kori irodalomból. A harmadik átültetés a szlovák Juraj Palkovič (1769-1850) evangélikus lelkész, a pozsonyi líceum tanárának irodalmi munkásságához fűződik. Kollár

⁸⁵⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 342.

⁸⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 341.

⁸⁵⁷ Крив был Гнедич поэт, преложитель слепого Гомера, / Боком одним с образцом схож и его перевод. [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%83_%D0%98%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D0%B4%D1%8B_\(%D0%9F%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8%D0%BD\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%83_%D0%98%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D0%B4%D1%8B_(%D0%9F%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B8%D0%BD)) Letöltés: 2019. december 3.

⁸⁵⁸ „České od J. Nejedlého, Puchmajra a Palkoviče. Srow. Šafárik, Gesch. d. slav. Liter. S. 178.” („Cseh J. Nejedlýtól, Puchmajertől és Palkovicstól. Vö. Šafárik, Gesch. d. slav. Liter. 178. o.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 342.

mindhármuk nevét Šafárik prozódiai megjegyzéseket tartalmazó, ide vonatkozó *Szláv nyelv- és irodalomtörténeté*-ből idézte meg, amely jóval részletesebben tárgyalja a szóban forgó kérdést.⁸⁵⁹

Toto krátké Meonida dlení
W této společnosti učenské,
Užila já k onné vlastenské
Otázky sem jemu předložení:

„Které se wám najwíc tlumočení
Líbí wašich zpěwů slawenské?“
On si prosil z každé sestřenské
Řeči weršů několika čtení:

Perwé polské, potom ruské bylo,
České, a to trojí, posléze,
Než hle, žádné se mu nelíbilo;

Proč pak? Díme, a on: řecké duše,
Bohy, bohyně a wítěze
Rád mám w řecké míře jen a rauše. (458, 1-14)

A szerb és a cseh Matica (459)

A versszituáció szerint a látogatók hajón érkeznek két, egymással szembeni parton elhelyezkedő „Szlávfalvába” („Řečislavice” 459, 4), amelyekben virágzó nemzeti kultúrát és életet találnak, ahol „minden utca tele van folyóiratokkal, könyvekkel, iskolákkal és padokkal” (459, 7-8). A falu közepén oltár áll, ahová éppen egy anonim cseh hazafi érkezik, hogy áldozatát ráhelyezze (459, 9-11). Erre utal a szonett harmadik versszaka és a hozzáfűzött magyarázat is, amely a Cseh Matica 1831. évi elszámolásának 8. oldaláról meríti a versben is megörökített

⁸⁵⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 342-343. – Eredeti forrás: [Pavol Jozef ŠAFÁRIK] Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur... i.m.*, 178. Az átvétel néhány jelöletlen kihagyástól eltekintve pontos.

információt: „a cseh haza szegény fiának félévnyi áldozata a szegény anya oltárán hozva hű szívvel: 20 arany”.⁸⁶⁰

Ugyanakkor a nemzeti élet legfontosabb, az utolsó versszakban megörökített erénye az állhatatosság. Kollár mint pesti lelkész a maticáknak mint a magyarországi szláv művészet és tudományosság e fontos intézményeinek fejlődését nem csupán figyelemmel kísérte, hanem ahol tehetett, segítette is.⁸⁶¹ Erről árulkodnak a *Magyarázatok*-beli megjegyzései, amelyekben beszámol arról, hogy a Cseh Maticát, amelyet 1831-ben alapítottak, a németek „első virágjában megtaposták”.⁸⁶² Ennél jobb körülmények között működhet az 1826-ban Pesten alakult Szerb Matica,⁸⁶³ a legszerencsésebbnek azonban mégis a Magyar Akadémiát tartja.⁸⁶⁴

Nade plesem rozkošným se plawíc
Dwě tu protibřezné wesnice
Uzříme, pak z naší lodice
Jdeme do těch krásných Řečislawic;

Osází w nich, nowé domy stawíc,
Serbská se a česká Maticе,
Tak že peľné wšecky ulice
Časopisů, knížek, škol a lawic:

W prostředku stál oltář, na nějž klásti
Práwě přišel obět, chudý ten
Nejmenowaný syn české wlasti;

⁸⁶⁰ „Pololetnj obět chudého syna české wlasti na oltář chudé matky přinešena ze srdce wěrného. 20. zl.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 343.

⁸⁶¹ Vö. Karel Tieftrunk 19. századi történésznek a Cseh Matica megalapításának 50. évfordulójára kiadott munkájával: Karel TIEFTRUNK, *Dějiny Maticе České, z uložení užšího sboru musejniho pro řeč a literaturu českou*, V Praze, V kommissi u Františka Řivnáče, 1881.

⁸⁶² „německá záwist a podezřiwost českau matici hned w perwém paupěti a kwětu pošlapala” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 343.

⁸⁶³ „Serbská Maticе gest společnost k wydáwánj Časopisů a knih serbských založená w Pešti r. 1826 od kupce Milowuka, adwokata Swetiče a giných: má swé ročité schůzky, swé úřady, gistiny. [...] Maticе u Serbů znamená die Bienenkönigin, (sic!) Bienenmutter.” („A Szerb Matica olyan társaság, amely szerb folyóiratokat és könyveket ad ki, Pesten alapította 1826-ban Milowuk nevű kereskedő, Svetič nevű ügyvéd és mások: vannak éves gyűlései, hivatalai, letétjei. [...] A matica a szerbeknél azt jelenti, hogy méhanya.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 343.; A Szerb Matica alapításához és működéséhez vö. [Vasa STAJIĆ] Ваца СТАЈИЋ, *Уставу Матуце српске (Матуца српска 1826-1926)*, Нови Сад, Матица српска, 1927.; [Zsivan MILISAVAC] Живан МИЛИСАВАЦ, *Историја Матуце српске, I, 1826-1864*, Нови Сад, Матица српска, 1986.

⁸⁶⁴ „Šťastněgšj gest serbská [maticе] mezi Maďary: a geště šťastněgšj maďarská Akademie!” („Szerencsésebb a szerb [Matica] a magyarok között: és még szerencsésebb a magyar Akadémia!”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 343.

Welikát' se w přípravách těch dbalost
Jewí, i snad budau delší jen
Míti zde, než na zemi tam stálost. (459, 1-14)

Szlávia csemetekertje (460)

A mennyországbeli mustra következő állomáshelye Szlávia istennő és egyben Kollár csemetekertje is. A versszituáció szerint Szlávia és kísérője megérkezik abba a mennyei kertbe, ahol a növények éppen csírázásnak indultak (460, 1-4), amelyeket Szlávia leánya azonnal meg is öntöz (460, 7-8). A növények levelein, a hadaró-szonettek technikájának megfelelően, olyan nevekre bukkan a lírai elbeszélő, akiknek viselői tehetséges fiatalokként fontos szerephez juthatnak a nemzeti életben. Az első párost ifjú szlovák evangélikus lelkészek alkotják. Ján Liskay / Liskai János tiszolci káplán azonban nemigen váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert alig őrizte meg a nevét a nemzeti emlékezet.⁸⁶⁵ A másik szlovák lelkész, Karol/Károly Kuzmány (1806-1866) annál jelentősebb: a *Magyarázatok* megjelenésekor besztercebányai lelkészként tevékenykedett, ám írói tevékenységét csak a harmincas évek közepétől kezdte meg, majd a 19. század második felében a Szlovák Matica alelnökeként a nemzeti élet egyik legjelentősebb figurájává vált.⁸⁶⁶ A sorban a morvák következnek: František Cyril Kampelík (1805-1872) a *Magyarázatok* megjelenésekor a brünni katolikus teológia hallgatója volt, és nevéhez a falusi takarékpénztárak megalapításának gondolata fűződött a század második felében. Kollár Kampelík 1831. december 8-i cseh nyelvű leveléből idéz hosszú részletet, amelynek legfőbb motívumai, hogy Morvaország egyelőre éretlen a nemzeti kultúrára, hogy *Irodalmi Multságok Köteté*-t tervezi kiadni, és hogy Kollár nemzeti érzelmű költészete előbbre való a hazainál.⁸⁶⁷ Josef Kačer (1802-1871) lelkész, költő és fordító volt, aki a *Magyarázatok* szerint elküldte számos művét és Klopstock-fordítását Kollárnak.⁸⁶⁸ A morvák után két cseh következik a felsorolásban. Az első Josef Mnohoslav Roštlapil (1809-1888) opočnoí katolikus pap és későbbi helytörténész, akit személyesen természetesen nem ismer Kollár, ám a neki írott egyik leveléből szintén hosszan idéz a *Magyarázatokban*. E levélrészlet, amely Litomyšlben

⁸⁶⁵ Kollár említi Liskait a *Népi énekeskönyv*-ében is gömöri és kishonti gyűjtői között. Itt csetneki (Štítinik, Szlovákia) születésűnek nevezi. Vö. KOLLÁR, *Národné zpiewánky... i.m.*, 504.

⁸⁶⁶ Karol Kuzmányról vö. Štefan KRČMÉRY–Eugen KLEMENTIS, *Moyses a Kuzmány, Spoločná práca katolíkov a evanjelikov v slovenskej kultúre*, Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1927.; Karol ROSENBAUM – Pavol VONGREJ szerk., *Karol Kuzmány (1806-1866). Sborník z vedeckej konferencie Ústavu slovenskej literatúry SAV a Matice slovenskej v dňoch 18. a 19. mája 1966 v Turč. Tepliaciach*, Martin, Matica slovenská, 1967.

⁸⁶⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 343-344.

⁸⁶⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 344.

kelt 1830. január 17-én, rajongva szól a *Szlávia leánya*-ról és Kollár költői teljesítményéről.⁸⁶⁹ Jan Pravoslav Koubek (1805-1854) cseh költő, fordító és politikus volt, akivel kapcsolatban Kollár az olvasót a *Čechoslav* folyóirat II. (1821) kötetéhez utasítja,⁸⁷⁰ mégpedig azért, mert Koubeknek ebben a számban jelent meg az alábbi, Kollárt Petrarcahoz hasonlító szonettje:

Na Kollára

*Sláva nesmrtelných zvuků, nimiž lyra
zvěčněného Vlacha Lauru zbožnila,
i mne k naslechnutí mocně vábila
zpěvů těch, jenž podivem sou všehomíra.
Aj, tu divná slast se v prsou rozprostírá,
an vidím, jak jeho duše spanilá
hbitým křídlem nové lety zvolila
k nebi tam, kdež obrazy své pro svět zbírá.
Petrarko! Vlach na tě chlubným okem zírá;
století se v minulosti pohřbila,
ale plným zvukem stále zní tvá lyra!
By však Laura tvoje na nebi se skvoucí
více osamotnělá již nebyla,
dal ji Slovan Minu, přítelkyni vroucí.⁸⁷¹*

A szonett Kollárhoz való eljuttatásában egy pilseni cseh leány, Mína (Marie Josefa) Táborová (1805-1837) játszott szerepet. Táborová a harmincas években egy kiseddóvó alkalmazottja lett, és harminckét éves korában elhunyt – alakját a költő a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásának 346. számú, a *Duna* énekébe tartozó szonettjében örökítette meg. Jan Pravoslav Koubek diákkori szerelme volt a pilseni leány, aki Koubek megjelent költeményét lemásolta, és elküldte Kollárnak születésnapja alkalmából Pestre.⁸⁷²

A kollári csemetekert lengyel növendéke Vojtěch/Vojciech Sadowski, aki előbb Pesten, majd Bécsben volt orvostanhallgató, és a *Magyarázatok* szerint a *Szlávia leánya* egyik első lengyel

⁸⁶⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 344-345.

⁸⁷⁰ „Čechoslav. Všeobecný zábavník. II., v Praze a v Hradci, písmem a nákladem Jana H. Pospíšila, 1830, str. 49.” Vö. Jos.[ef] VOLF, „*Krásná Česko v Plzni!*” (*K 100letému výročí 346. znělky Kollárovy z r. 1832 in Plzeňsko XV(1933)*), 1. sz., 1-9. Itt az 1. o. 1. jegyzete.

⁸⁷¹ Jos.[ef] VOLF, „*Krásná Česko v Plzni!*”... *i.m.*, 1.

⁸⁷² Uo.

fordítója volt, és abban az időben éppen össz-szláv chrestomátiát írt.⁸⁷³ A kert legsikeresebb növendéke, és Kollár műveinek és eszméinek egyik legnagyobb hatású terjesztője Ljudevit Gaj (1809-1872) lett. Gajról mint horvátországi krapinai születésű fiatal követőjéről Kollár azt közli a *Magyarázatokban*, hogy 1830/31-ben a pesti egyetemen hallgatott jogot, említi budai megjelenésű horvát *Helyesírását*,⁸⁷⁴ valamint szándékát, hogy megalapítsa a Horvát Nemzeti Múzeumot Zágrábban, és elindítsa *Újság* című lapját.⁸⁷⁵

Nad břehem se čerstvá zelenala
Štěpnice a slibná zahrádka,
W nížto práwě mlad' a přísádka
Od země se pnauti počínala;

A že w blízku napelněná stála
Wodau stříbrokutá hubatka,
Wzawší do ruky ji, paupátka
S nadějí ta hned sem oblěwala:

Na listkách ty názwy byly psané:
Liskay, Kuzmani dwa Slowáci,
Kampelík a Káčer Morawané;

Roštlapil Čech s Kaubkem, při Poláku
Sadowském Gay Chorwát, nowáci,
O by jen mau nezklamali čáku! (460, 1-14)

Karel Alois Vinařický-szonett (461)

Karel Alois Vinařický (1803-1869) katolikus pap, a cseh nemzeti ébredés korának jelentős klasszicista és romantikus költője volt, akinek nevéhez fűződik többek között a klasszicizmus

⁸⁷³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 345.

⁸⁷⁴ [Ljudevit GAJ], *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña, poleg mudroljubneh, narodneh i prigospodarneh temel'ov i zrokov od L. o. G.*, vu Budimu, u tiskarnice Kraljevskoga Vseučilišća, 1830.

⁸⁷⁵ „Gay Ludewit, roditelj z Krapiny w Chorwatech, učil se práwům w Pešti r. 1830-31, sepsal: Kratka Osnowa Horvatsko-Slawenskoga Pravopisanja, wu Budimu 1830, pracuge na založenj narodnjho chorwatského Museum w Zahrabě a na wydávánj Nowin.” („Ljudevit Gaj, a horvátországi Krapinán született, jogot hallgatott Pesten 1830-31-ben, írásai: A Horvát-Szlavón helyesírás rövid foglalata, Budán, 1830, a horvát nemzeti Múzeum megalapításán és Újságja kiadásán fáradozik.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 345.

kívánalmainak megfelelően Vergilius költői művének cseh nyelvű betagolása a nemzeti kulturális kánonba is.⁸⁷⁶ A versszituáció szerint egy szőlőskertbe érkeznek a paradicsom látogatói, amelyben idegen eredetű szőlőtőkékét találnak. A Vinařický vezetéknevére épülő szójátékok (jelentése: 'szőlősi') töltik ki az első versszakot, majd a másodikban a híres római italra, a falerneumi borra utal a versbeszéd. Szlavia leányán keresztül megfeddi Vinařickýt azért, mert eredeti cseh nyelvű költemények alkotása helyett „melegházi” növényeket termeszt, azaz fordításokat készít (461, 11). E fordítások közül a harmadik versszakban kiemeli Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic/Lobkowitz (1461-1510) cseh humanista költő latin nyelvű verseinek cseh tolmácsolását, amely azonban nincs ínyükre a Szlaviáknak. A *Magyarázatokban* Kollár Bión idilljeinek, Vergilius *Aeneis*ének, valamint Horatius verseinek cseh megjelenését említi meg a *Časopis českého Museum* c. folyóiratban.⁸⁷⁷ A szonetthez tartozó utolsó magyarázat a „zehřjvárna” (461, 10), 'melegítő', 'melegház' jelentésű szóhoz kapcsolódik, amelyben a fogalmat német neveinek megadásával egyértelműsíti a szláv olvasó számára.⁸⁷⁸ Az ebben a szonettben és a hozzá tartozó magyarázatokban található botanikai és kertészeti ismeretterjesztés a korban általános és a goethei példa nyomán közel áll Kollárhoz is, aki figyelemmel kísérte lelkésztársai hasonló tevékenységét. Többek között Jozef Matuškáét, akinek eperfatermesztésről és selyemhernyó-tenyésztésről szóló tanulmánya elé írt *Előszót*.⁸⁷⁹

Založená wtipným zahradnickým

Uměním zde stála winička,

A w ní cizozemská réwička

Přesazená našim Winařickým;

Těšili sme jeho nad básnickým

Dílem se i já i matička,

On nám dal swá řecká kwítíčka,

Potom hostil římským Falernickým:

⁸⁷⁶ Vö. Tureček összefoglaló tanulmányával: Dalibor TUREČEK, *Karel Vinařický. Mezi klasicizmem a romantikou*, in *Bohemica litteraria* 20(2017), 1. sz., 54-92.

⁸⁷⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 345-346. – A folyóirat 1830-as évfolyama nem állt rendelkezésemre.

⁸⁷⁸ „Treibhaus, Glashaus: kde se cizozemské byliny kunštownjm zehřjwánjm ke zrůstu přiwozugj.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346.

⁸⁷⁹ Ján KOLLÁR, *Předmluva*, in [Jozef MATUŠKA], *Poučenj o Wychowáwánj stromu Gahodowého a hedwábnjch Hausenic, pro Mládež školskau, Učitelů a giných milownjků této mladé, ale krásné owoce sľibugcj ratolesti hospodárské w Uhřjch, sepsané od Jozefa Matušky z Hornjch Ráztok (...)*, W Budjně, Tiskem Gyuriána a Bagó, 1845.

Ponukal i českým Lobkowicem
W zehřiwárně hnané zelinky,
Našim wšak se nelíbily plícem;

Jábych wděčně, matka powídala,
Zpátkem wšecky jeho latinky
Za jednu mu českau báseň dala. (461, 1-14)

A Szláv Régiségek és Kincsek Terme – szláv régiségtudósok (462)

A versszituáció szerint a lírai alany türelmetlenül várja az új látnivalót, mégpedig a Szláv Régiségek és Kincsek Termét (462, 1-4). A terembe azonnal bebocsátást nyernek a látogatók, és megcsodálják gazdag arany és ezüst díszítését, valamint a kiállított érméket és fegyvereket (462, 5-8), amelyek közül, az utolsó versszak tanúsága szerint, azok szerzik a látogatóknak a legnagyobb örömet, amelyeken szláv feliratok olvashatóak (462, 14).

A szláv régiségekkel foglalkozó gyűjtők és tudósok felsorolása a harmadik versszakban történik meg. Ezek közül az első Zorian Dolęga-Chodakowski (eredeti nevén Adam Czarnocki) (1784-1825) lengyel néprajztudós, régész és történész, aki a *Magyarázatok* szerint elsősorban a szláv mitológiával kapcsolatos régiségeket térképezte föl, és a szláv országokba tett utazásaihoz háromezer ezüstrubel támogatást kapott az orosz cári udvartól.⁸⁸⁰ Az 1818-as megjelenésű *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem (A szlávságról a kereszténység előtt)* című munkája fontos és sokat hivatkozott műnek számított a korszak tudományos életében.⁸⁸¹ Jankovich Miklós / Mikuláš Jankovič (1773-1846) a magyar felvilágosodás és reformkor jól ismert alakja, a *Tudományos Gyűjtemény* tudós szerzője, akinek Kollár szláv eredetét, valamint régiségeit, köztük „fölbecsülhetetlen értékű régiség- és érmegyűjteményét” (különös tekintettel a szláv feliratú érmékre) említi meg a *Magyarázatokban*.⁸⁸² Blecha prágai vaskereskedőnek csupán a vezetéknevét adja meg Kollár a *Magyarázatokban*, és minden, amit tudni lehet róla az, hogy Kollár személyes ismeretséget kötött vele.⁸⁸³ Andreas Gottlieb Masch (1724-1807) evangélikus lelkész és történész nevéhez kötődik a *Prillwitzi idolk* leírása és publikálása, amelyek egy neubrandenburgi aranyműves családnál, a Sponholz-famíliánál bukkantak föl az

⁸⁸⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346.

⁸⁸¹ Nekem az 1835-ös kiadás állt rendelkezésemre: Zorian DOŁĘGA-CHODAKOWSKI, *Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem I, W. Surowieckiego zdanie o pismie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskim i korespondencyi jego*, W Krakowie, Wydanie Ant. Zyg. Helela O. P. D., 1835.

⁸⁸² „má neocenitelnau Sbjrku starotin a mincj wšeligakých, mezi nimi mnohé i ruské, polské, české, serbské, ze slawskýmí nápisy.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346.

⁸⁸³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346.

1760-as években. A témával részletesen foglalkoztunk dolgozatunknak a szláv régiségek hamisításával foglalkozó 6.4. alfejezetében, ezért itt nem ismételjük meg az idolk előkerülésének és a velük kapcsolatos vitának a történetét. Csupán annyit jegyzünk meg újból, hogy Kollár a *Magyarázatokban* megnevezi Franz Sponholzot, mint az idolk megtalálóját, a szobrok előkerülését 1697-re helyezi, valamint megnevezi Andreas Masch *Die gottesdienstliche Alterthümer der Obodriten aus dem Tempel zu Rethra am Tollensersee*⁸⁸⁴ című munkáját. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy Kollár közvetett forrásként Dobrovský *Cseh nyelv és irodalom története*-t használta, amire a legfőbb bizonyíték, hogy a benne közölt adatokon kívül a *Magyarázatok* semmiféle egyéb többletismeretet nem tartalmaznak. Erre utal az a tény is, hogy Kollár Dobrovský német megfogalmazásait is átvette.⁸⁸⁵ Martin Friedrich Arendt (1773-1823) altonai születésű régész és régiségtudós elszlávósított végződésű névvel az utolsó alakja a szonettnek, akit Kollár hontalansága és igénytelensége miatt a *Magyarázatokban* Diogenészhez hasonlít.⁸⁸⁶ Egyéb utazásait is felsorolva megemlíti még, hogy második itáliai utazása előtt Pesten is tartózkodott.⁸⁸⁷ Arendt tudományos tevékenysége elsősorban a germán és részben a szláv nyelvű rúnák összegyűjtésére és leírására irányult, Kollár a munkásságából az északi szláv vonatkozású írását emeli ki.⁸⁸⁸

Nowochtiwost zneterpěliwená

Tu mne táhla widět místa ta,

⁸⁸⁴ Eredeti forrás: Andreas Gottlieb MASCH – Daniel WOGÉ, *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obodriten aus dem Tempel zu Rethra am Tollenser-See. Nach den Originalien auf das genaueste gemahlet, und in Kupferstichen, nebst Hrn. Andreas Gottlieb Maschens, Herzogl. Mecklenb. Strelitzischen Hofpredigers, Consistorial-Raths und Superintendentens Erläuterung derselben, herausgegeben von Daniel Wogen, Herzogl. Mecklenb. Strel. Hofmahler*, Berlin, Gedruckt bey Carl Friedrich Rellstab, 1771.

⁸⁸⁵ [Josef Dobrovský] Joseph DOBROWSKY, *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, Prag, bey Johann Gottfried Salve, 1792, 31.

⁸⁸⁶ „tento ustawičně putujcej antikwář žil i zemřel jako Diogenes, bez gměnj, bez vlasti, bez rodiny, neměw žádne giné náružiwosti mimo lásku ku starotinám zwláště runským nápisům, / kde ovšem mnoho nowého odekryl” („ez az örökké úton lévő antikvárius úgy élt és halt meg mint Diogenész, vagyon, haza, család nélkül, nem lévén semmi szenvedélye a régiségek, különösen a rúnával írott feliratokon kívül, amelyek közül számos újat föltárt”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 346-347.

⁸⁸⁷ „[Arendt] Byl w Itálii, w Pařži, we Spanielsku tjm cjlem. Gda po druhý kráte do Italie péšky, zderžowal se za čas i w Pešti, špatně oděný, knihy a rukopisy mezi tělem a košilj nose – spáwal najčastěji pod křowinaw, aneb stromem u poli, aneb byloli deštiwo, pod mostem; zemřel r. 1824 w bljzkosti Benátek.” („[Arendt] Járt Itáliában, Párizsban, Spanyolországban ugyanazon céllal. Másodsor utazva gyalog Itáliába egy ideig Pesten is tartózkodott, rosszul öltözött volt, a könyveket és a kéziratokat a teste és az inge között hordva – leggyakrabban a bokrok vagy mezőszéli fák alatt aludt, vagy ha esős idő volt, a híd alatt; 1824-ben halt meg Velence közelében.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 347.

⁸⁸⁸ „Grossherzoglich-Strelitzisches Georgicum [egy források szerint Georgium] Nord-Slawischer Gottheiten und ihres Dienstes; aus der Urbildern dargestellt von M. F. Ahrendt, Nordischer Alterthumsforscher aus Altona, Minden, 1820.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 347.; Gustav Thormod LEGIS, *Die Runen und ihre Denkmäler*, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1829. c. műve 41. oldalán idézi Arendt szóban forgó munkáját azzal a lapalji megjegyzéssel, hogy a könyvért köszönetet mond Dobrovskýnak, mert Arendt művét csak a szerzőtől személyesen lehetett megvásárolni.

Na nichž stojí slawských Komnata
Starotin a wzácnot wystawená;

I hned síň nám byla otevřena
Sotwy že sme kloply na wrata,
Ozdob ze stříbra i ze zlata,
Mincí, zbraní směs tu rozložena:

Antikwářů auřad: Chodakowský,
Jankowič a Blecha s Rybaym
Mají, poslu Masch a Ahrendtowský

Při přehledu, i to netajím,
Onny věci s najwětší sme zřely
Radostí, co slawský nápis měly. (462, 1-14)

Szláv Levéltár – a horvátok levele (463)

A versszituáció szerint a régiségek után a mennyben megalapított Szláv Levéltár bemutatására kerül sor, amelyben mind az egyházi, mind pedig a világi tárgyú anyagot őrzik (463, 1-4). Szlavia leánya adományozta a levéltár számára azt a levelet, amelyet Zala vármegye magyar nyelvű megkeresésére válaszoltak a horvátok – természetesen szláv nyelven. Ez az irat a bejárattal szembeni fő helyen, aranyozott keretben függ, Szlavia leányának gyöngyeivel díszítve, hogy a szlávok okuljanak elődeik tettéből és kövessék azt. Az irat jellegére vonatkozó információ hiányos, a *Magyarázatokból* is csak annyi derül ki, hogy Theodor Stratimirović 1832. febr. 15-i, Kulpinból írott latin nyelvű leveléből származó latin nyelvű idézet az ügyre vonatkozik.⁸⁸⁹ Valószínűsíthető ugyanakkor, hogy a levél a reformkori magyar-horvát államjogi vita valamelyik epizódjához kapcsolódik.

Listowna též tu se zakládala
Jenžby wšelijaké písacké,
Duchowné tak jako swětácké,

⁸⁸⁹ „Literas unius e Croaticis Comitatus, Szaladiensis, croatico idioma exaratas, hucdum procurare non potui: proxima tamen occasione, dum Essekinum ivero, sciscitabor utrum copia talium et ubi aquiri possit?” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 347.

Pamatnosti w sobě zderžowala;

Perwý pak list já sem do ní dala,
Slawské psaní země Chorwatské,
Stolici co sláno Saladské
Když jí tato po maďarsku psala:

Odpowěd ta w pozlaceném rámcí,
Za sklem, na najkrašší (sic!) pentlici
Z mojích šperků, wisí w tomto chrámci;

A to proti dweřům, aby hnedky
Čtauce následowat pautníci
Učili se naši swoje předky. (463, 14)

A Szláv Könyvtár és őrei (464)

A Szláv Múzeum és Levéltár után a versszituáció szerint a mennyország látogatói megérkeznek a Szláv Könyvtárhoz, amelynek négy különlegesen értékes darabja van, amelyeket Kollár világi és egyházi párokra oszt. Ennél jóval szellemesebb Putna felosztása, aki két hamisítványt és két valódi művet különböztet meg közöttük.⁸⁹⁰ Az első a Václav Hanka által költött *Királyhegyi kézirat*, amelyhez Kollár a *Magyarázatokban* megadja a megtalálás dátumát és a megtaláló nevét (aki szintén Hanka), valamint modern csehre fordítójának nevét (aki szintén Hanka), és közli német (Václav Svoboda) és orosz tolmácsolójának személyét is (Siskov).⁸⁹¹ (A *Királyhegyi kézirat*-ról és Václav Hankáról a 6.4. alfejezetben már bővebben szóltunk, ezért itt nem foglalkozunk velük részletesebben.)

A második kérdéses eredetű mű az *Ének Igor hadáról* (*Слово о полку Игореве*) c. orosz hősköltemény, amelyet 1795-ben fedeztek föl, és A. I. Muszin-Puskin (1744-1817) régiséggyűjtő, a művészeti akadémia titkárának tulajdonába került. A mű 1800-ban jelent meg nyomtatásban, ám Napóleon oroszországi hadjárata idején, az 1812-es moszkvai tűzvészben a lángok martaléka lett Muszin-Puskin számos egyéb régiségével és gyűjteményével együtt.⁸⁹²

⁸⁹⁰ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 260.

⁸⁹¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 347.

⁸⁹² A költemény történetét és a vele kapcsolatos véleményeket összegzi HELLER Mihail, *Az orosz birodalom története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. Vö. az *Ének Igor hadáról* c. alfejezettel az 55-59. lapokon.

Az Igor Szyvjatoszlavics fejedelem polovecek ellen 1185-86-ban folytatott tragikus hadjáratát elbeszélő költemény eredetisége megjelenése óta komoly viták tárgyát képezi: a tengernyi szakirodalomból elsősorban Lihacsov álláspontját említjük itt meg, aki az *Igor-ének* és a *Zadonscsina* stilisztikai vizsgálatára alapozva állítja az előbbi primátusát és ezzel egyúttal eredetiségét,⁸⁹³ ugyanakkor a filológusok másik jelentős csoportja, többek között Henryk Paszkiewicz lengyel történész későbbre datálja vagy hamisítványnak tartja a művet.⁸⁹⁴ Cseh filológiai vonatkozásai miatt tartjuk érdemesnek e helyütt hivatkozni arra a nézetre, amely szerint az *Igor-ének* szerzője nem más, mint Josef Dobrovský volt,⁸⁹⁵ és e nézet cáfolatának kísérletére, amely A. A. Zaliznjak tollából származik.⁸⁹⁶

A Szláv Mennyország könyvtárának harmadik darabja a latin-lengyel-német nyelvű *Hedvig zsoldároskönyve vagy a Sankt Florian-i zsoldároskönyv*, amely a 14. és 15. század fordulóján keletkezhetett. A *Magyarázatokban* megtudja az olvasó, hogy Kucharski fedezte föl a felső-ausztriai Szent Flórián-kolostorban, valamint hogy ez a legrégebbi lengyel nyelvemlék, amely mellett latin és német fordítás is áll. A kéziratban található címerben szereplő M betűt pedig azzal magyarázza, hogy az Mária, Hedviga nővére nevének kezdőbetűje, aki Zsigmond magyar király felesége volt.⁸⁹⁷ A *Hedvig-zsoldároskönyv* először 1834-ben, tehát a Szlávia leánya megjelenése után látott napvilágot Bécsben.

A negyedik fontos mű az ószlovén nyelvemlék, a *Freisingi töredékek*, amellyel kapcsolatban Kollár közli az olvasóval, hogy ez a helység Bajorországban található, így a nyelvemlék most Münchenben van, valamint hogy meglelője Johann Christoph von Aretin (1772-1824) volt,

⁸⁹³ D.[mitrij Szergejevics] ЛИХАСОВ, *Nem stilizációs utánpótlások (A Zadonscsina és az Igor-ének viszonyáról)* in *Filológiai Közlemények* XI(1965), 1-2, 18-35

⁸⁹⁴ Többek között Henryk Paszkiewicz (1897-1979) lengyel középkorász, ruszista: Henryk PASZKIEWICZ, *The Origin of Russia*, London, George Allen & Unwin, 1954.

⁸⁹⁵ A 2015-ben elhalálozott amerikai születésű szlavista, Keenan monográfiájáról van szó: Edward L. KEENAN, *Josef Dobrovsky and the Origins of the Igor' Tale*, Cambridge, Mass., Harvard Ukrainian Research Institute and the Davis Center for Russian and Eurasian Studies, 2003.

⁸⁹⁶ Zaliznjak monográfiája harmadik, bővített kiadásában így foglalja össze Keenan nézeteivel kapcsolatos ellenvetéseit: „Впрочем, у Кинана есть еще один шанс: списать всё на душевную болезнь Добровского, в силу которой он со временем забыл часть своих прежних лингвистических знаний. Это было бы хорошее дополнение к гипотезе о том, что он забыл, что это он написал СПИ. Такковы «шансы» Йосефа Добровского на авторство СПИ. А у других, как мы уже знаем, они еще намного меньше.

Всё это не значит, что в СПИ нет больше ничего странного, что всё загадочное объяснилось. Темная история находки памятника остается. Темные места в / тексте остаются. Слова спорного происхождения остаются. Озадачивающие литературоведов литературные особенности остаются.” A. A. ЗАЛИЗНЯК, *„Слово о полку Игореве“: взгляд лингвиста. Издание 3-е, дополненное*, Москва, Языки славянской культуры, 2008, 403-404.

⁸⁹⁷ „Litera M w erbě napsaná zdá se ukazowati, že tento Rukopis byl dar od Hedvigy polské učiněný gegj sestřě Marii, manželce Sigmunda krále uherského.” („Úgy látszik, hogy a címerbe írt M betű, ez a Kézirat [Hedvig zsoldároskönyve], ajándék volt a lengyel Hedvigtől nővérének, Máriának, aki Zsigmond magyar király felesége volt.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 348.

amely információt Dobrovský *Slowankájából* meríti. Ezen kívül dicséri még a töredéknek Köppen általi szentpétervári kiadását és hozzá fűzött magyarázatait, valamint latin és orosz fordítását.⁸⁹⁸ A közelmúltban látott napvilágot a töredékek magyar fordítása is.⁸⁹⁹ A szonett harmadik szakasza tartalmazza az ideológiai összegzést, mely a szláv kulturális egységet tartja szem előtt: eszerint, bár mind a négy szláv nyelvjárás (orosz, lengyel, csehszlovák, illír) számára külön osztályok találhatóak a szóban forgó könyvtárban, az épület teteje és a falai közösek – ez nem egyéb, mint a szláv kölcsönösség kollári koncepciójának az építészet nyelvén való megfogalmazása, amelynek azonban kötelező jellegére a sor végi felkiáltójel még inkább fölhívja a figyelmet. A könyvtárat az utolsó versszak szerint pompás festmények díszítik. A könyvtár kuszosai pedig a kor leghíresebb szláv könyvtárosai, a prágai Václav Hanka, a Bécsben működő Jernej Kopitar és a krakkói Jerzy Samuel Bandtke (1768-1835).

Počátek i perwé wšeslawenské
Učiněn jest tuto knihowny,
Památek má sklad už neskrowný,
Zwláště swětské dwě, dwě náboženské

Kralodworský spis a o wojenské
Zbroji Igora zpěw bojowný,
Zlatopsaný Žaltár králowny
Hedwiky, pak Zlomky Freisingenské;

Každému jest nářečí a kmenu
Oddělena třída wedlejší,
Jednuť mají střechu však i stěnu!

Malbami se podlaha i schránka
Leskne, strážcowé pak slawnější
Jsau w ní Bandtke, Kopitár a Hanka. (464, 1-14)

⁸⁹⁸ *Uo.*

⁸⁹⁹ Vö. BAKONYI Gergely, *A Brižinski spomeniki magyar fordításáról*, in *Vigilia*, 81(2016), 10. sz., 785-787. A töredékek közlését, átírásait és szakirodalmát lásd a Szlovén Nemzeti Könyvtár honlapján: <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/html/bsBK.html#bsBK-eng.2> Letöltés: 2018. január 15.

Fejérpataky Gáspár / Gašpar Belopotocký liptószentmiklósi könyvtáros (465)

Kollár külön szonettet szentelt a liptószentmiklósi könyvkereskedőnek, a szlovák műkedvelő színjátszás megalapítójának, Fejérpataky Gáspárnak (1794-1874), aki a korban Kollár szűkebb pátriája vezető személyiségének számított.⁹⁰⁰ A versszituáció szerint a lírai alany találós kérdést tesz föl, ki található még az előző szonettben felsoroltakon kívül a könyvtárosok csöndes svájci völgyében (465, 1-4). A második és harmadik versszakban adott válaszból kiderül, hogy egy olyan lélek szállt ide Liptóból (465, 5), aki könyvkiadással foglalkozott, és magyar neve ellenére is Szlávia hűséges fia (465, 7-8). Szlávia leánya folytatja a negédes játékot vezetettjével, amikor rászámol (465, 9), majd hogy ne vegye igénybe szellemét, elárulja neki Fejérpataky nevét, akinek érdeme a negyedik versszak tanúsága szerint, hogy szláv kiadványaival „álmából ébresztette föl a Tátrát” (465, 14). A *Magyarázatokból* még kiderül Fejérpataky születésének dátuma, valamint hogy ősei egészen 1673-ig Bělepotockýnak írták a nevüket – lehet, hogy 19. századi utódjuk éppen e szonett hatására szlávósította vissza a nevét 1850-ben.⁹⁰¹

Hádej nyní, abych došla swětla
O twé způsobnosti wěštbářské,
Koho teď sem w tiché šwejcarské
Dolince w ten zbor tu jíti střetla?

Duše jeho z Liptowa sem vletla,
Umění kde konal knihařské,
A ač jméno nosil maďarské,
Sláwa předce k synům swým jej četla;

Jedno – dvě – tři! Abys dlaho swého
Wtipu hledáním si netrudil,
Už ti powím: Bělepotockého!

⁹⁰⁰ Ján HUČKO, *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký. Život a dielo*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1965.

⁹⁰¹ „Bělepotocký Kašpar, nar. 1794 dne 4. Ledna, nynj knihář we S. Mikuláši w Liptowské stolicy; učený muž, vzdělaný a horliwý Slowan, i spisowatel. Geho předkové psali a zwali se až do roku 1673 Bělepotočtj gakožto mnohé listiny zemanské této rodiny potwerzugj: potom gméno zmaďařeno na Fejérpataky.”
(„Fejérpataky Gáspár szül. 1794. január 4-én, jelenleg könyvkereskedő Sz. Miklóson Liptó vármegyében; tanult férfi, művelt és lelkes szláv és író. Elődei egészen 1673-ig Bělepotockýnak írták és nevezték magukat, amint azt e nemesi család számos oklevele tanúsítja: aztán magyarosították a nevüket Fejérpatakyra.”) KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 348.

Knihwazače titul wšeslawského

Má zde muž ten, jenž swau probudil

Snahau Tatry ze sna hlubokého. (465, 1-14)

(Találd ki most, hogy fény derüljön / jövendőmondó képességedre, / Hogy kivel találkoztam a csöndes svájci / völgyecskeben, amint e gyülekezetbe igyekezett? // Lelke Liptóból repült ide, / Ahol a könyvművészetet gyakorolta, / És bár magyar nevet viselt, / Szlávia mégis saját fiai közé számlálta; // Egy – kettő – három! Hogy hosszan ne törd / Fejedet a kutatással, / Elárulom neked: Fejérpatakyt! // Valamennyi szláv könyv kötőjének címét / Viseli itt ez a férfi, aki igyekezetével / Fölbresztette a Tátrát mély álmából.)

Pártfogók, barátok és rokonok szonettciklusa (466-469)

A pártfogók és barátok hadaró-sonettje (466)

Egy újabb hadaró-sonett következik, amelyben a lírai alany felsorolja mindazon patrónusait és barátait, akiket eddig még nem nevezett meg. A sorban természetesen előreveszi a főrendi méltóságokat: Rudnay Sándort (1760-1831), aki 1820-tól ült az esztergomi bíborosi székbén. Kollár a *Magyarázatokban* Rudnay alapvető életrajzi adatai mellett hangsúlyozza szeretetét a szlovák irodalom és nyelv iránt, kiemeli, hogy védelmezője és támogatója is volt azoknak. Ezen kívül beszámol arról, hogy a pesti Józsefvárosba, ahol a legtöbb szlovák él a fővárosban, szlovák nyelvű káplánt rendelt a plébános mellé, mert a németek németesíteni, a magyarok pedig magyarosítani szerették volna az ott lakó szlovákokat. Említést tesz továbbá arról, hogy a bíboros szlovák nyelvű prédikációi éppen nyomdában vannak, valamint hogy Cicerót fordított szlovákra.⁹⁰²

A másik magasrangú főúr Prónai Sándor (1760-1839), akinek címeit és kitüntetéseit Kollár lelkiismeretesen felsorolja a *Magyarázatokban*, köztük az evangélikus egyházban viselt főfelügyelői tisztségét is. Kollár Magyarország legműveltebb és legadakozóbb emberei közé

⁹⁰² „Rudnay Alexander, z Rudna a Diwácké Nowéwsi (sic!), Kardinal, Arcibiskup Ostrihomský, Primas kráľowstwj uherského a t. d. Nar. r. 1760, we S. Křži; zemr. 1831. Zwláštňj milovnjk, podporowatel a obránce literatury a řeči slowenské: on w Pešti w předměstj Jozefowském, kde naywjce Slowáci bydlej, ustanowil při tamějšj katol. faře i slowenskéého kaplana, anť i tu Němci wšecko zněmčiti, Maďaři wšechno zmaďařiti chtěli; / geho Kázně slowenské gsau práwě pod tiskem; překladal i listy Ciceronowy do slowenské řeči.”
(„Rudnay Sándor, Rudnáról és Divékújfaluról, bíboros, esztergomi érsek. A magyar királyság primása stb. Született 1760-ban Szentkereszten; meghalt 1831-ben. A szlovák irodalom és nyelv különös kedvelője, támogatója és védelmezője, Pesten, a József-elővárosban, ahol a legtöbb szlovák lakik, az ottani kat. plébániára szlovák káplánt is rendelt, mert a németek itt is mindent németesíteni, a magyarok mindent magyarosítani akartak; szlovák prédikációi éppen a nyomdában vannak; Ciceró leveleit is lefordította szlovák nyelvre.”)
KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 348-349.

sorolja a bárót, majd föleleveníti a tóalmási kastélyának parkjában folytatott irodalmi társalgásaik emlékét, valamint hogy a főúr könyvtára számos szláv, köztük orosz nyelvű kiadványt is tartalmaz.⁹⁰³

A papi rendből való Rozsnyay Sámuel (-1815) evangélikus lelkész, akivel a *Magyarázatok* tanúbizonysága szerint Kollár nevelőként egy boldog évet töltött Besztercebányán, mielőtt elutazott volna a jénai egyetemre.⁹⁰⁴ Rozsnyay irodalmi munkásságáról, Anakreon- és Homérosz-fordításairól azonban itt nem esik szó.

Heinrich Clemennel kapcsolatban Kollár az olvasót a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásának 206. szonettjéhez utasítja, és a vershez tartozó magyarázatból megtudjuk, hogy a költő lemgowi születésű német barátjáról van szó, akivel Jénában együtt lakott és tanult. Clemen a jénai diákegylet egyik fontos tagja volt, aki Goethe 71. születésnapján is részt vett.⁹⁰⁵ A Kollárhoz fűződő kapcsolat mélységére következtethetünk abból a tényből, hogy német barátja a költőnek tíz aranydukátot kölcsönzött németországi utazására, amelyet az postai úton fizetett vissza neki Magyarországra hazaérve. Clemen e tényre reagált válaszlevelében, amelyet Kollár egészében közöl a *Magyarázatokban*.⁹⁰⁶

Jan Siwecki krakkói férfiúval Kollár a *Magyarázatok* szerint Szliácsfürdőben ismerkedett meg 1825-ben, és a kapcsolatot hasznosnak találta a cseh és a lengyel irodalmi kölcsönösség szempontjából. Egyéb adat híján számomra Siwecki nem volt azonosítható.

Ján Šoltis / Soltész Jánossal (1787-1828) kapcsolatban a *Magyarázatok* Kollár prédikációs-kötetéhez utasítják az olvasót, amelyben egy gyászbeszéd található az 1828. szept. 17-én

⁹⁰³ „Pronay Alexander, Swobodný pán, ze slowenského Prawna a na Blatnici, rytjř zlaté ostrohy, Geho cjs. k. apošt. Gasnosti Komornjck, cjrkwj ew. A. W. naywyššj Inspektor: geden z naywzdělaněgšjch a naydobrotiwěgšjch Welepánů w Uherské zemi, wýborně zběhlý zwlášť w děginách a řečech. Skladatel těchto básnj přežil we společnosti tohoto ctihodného starce, ak w Pešti, tak i w Tó-Almási, zwlášť w taměgšj rozkošně zahradě, mnohé šťastné hodiny w rozmluwách o literatuře; geho bibliotheka obsahuge znamenitau zbjrku slawských zwlášť ruských knih.” („Prónai Sándor, nemes, Tóprónáról és Blatnicáról, az aranygyapjú rend birtokosa, őcsászári, királyi apostoli felsége kamarása, az ág. h. ev. egyház legfőbb felügyelője: egyike Magyarország legműveltebb és legadakozóbb nagyurainak, különösen jártas a történelemben és nyelvekben. E versek szerzője számos boldog órát töltött el e tiszteletreméltó öregember társaságában mind Pesten, mind pedig Tóalmáson, különösen az ottani gyönyörű kertben, az irodalomról társalogva; könyvtára jelentős szláv, különösen orosz nyelvű könyvet tartalmaz.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 349.

⁹⁰⁴ „Rožnay Samuel, nar. we Zwoleně, zemřel gako ew. kazatel w Bystřici r. 1815 w naylepšjm kwětu žiwota. Skladatel těchto básnj byl z Prešporku do Bystřice od Rožnayho, na gehu mjsto, za pěstauna powolán, stráwil s nim před swým odchodem do Jeny, sice gen geden, ale šťastný, rok w přátelstwj.” („Rozsnyay Sámuel szül. Zólyomban, besztercebányai evangélikus lelkészként halt meg 1815-ben, élete legszebb virágjában. E versek szerzőjét Pozsonyból Rozsnyay hívta Besztercebányára, hogy helyét mint nevelő elfoglalja, vele Jénába való távozása előtt csupán egy, de boldog évet töltött barátságban.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 349.

⁹⁰⁵ Peter KAUPP, *Goethe und die Burschenschaft*, in Bernhard SCHROETER szerk., *Für Burschenschaft und Vaterland. Festschrift für den Burschenschafter und Studentenhistoriker Prof. (FH). Dr. Peter Kaupp. Burschenschaft Arminia auf dem Burgkeller, Jena*, Norderstedt, Books on Demand GmbH, 2006, 309-335, 326.

⁹⁰⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 156-159.

váratlanul elhunyt táblai ügyvéd emlékére. A búcsúbeszéd hangsúlyozza Soltész egyháza és nemzete iránti elkötelezettségét és buzgalmát.⁹⁰⁷

Ján Blahoslav Benedicti (1796-1847) a szonett második versszakában szerepel, és vele kapcsolatban Kollár a *Magyarázatokban* kitér arra, hogy egykori jénai diáktársával közösen látogattak cseh, lengyel és orosz nyelvórákat.⁹⁰⁸ Benedicti jó kapcsolatokat ápolt Šafárikkal és Palackýval is, és Jénából való hazatérése után a késmárki evangélikus líceum tanáráként dolgozott.⁹⁰⁹ Šafárikkal a *Počátky českého básnictví (A cseh költészet kezdetei)*⁹¹⁰ című munka kiadásán dolgozott együtt, és hathatósan segítette Kollár népdalgyűjtői tevékenységét is.⁹¹¹

Az árvai születésű Ján Herkeľ (1786-1853) Kollár következő barátja, aki 1813-1816 között a pesti egyetem joghallgatója volt, majd ügyvédként is előmozdította a szlovákok nemzeti ügyét az evangélikus egyház keretei között. Így például Herkeľ a Kollár által több helyen és többször is tárgyalt lajoskomáromi eset ügyében is tett jogi lépéseket.⁹¹² Az ő nevéhez fűződik továbbá az a *Magyarázatokban* is említett latin nyelvű orosz-szláv nyelvtan, amely ugyan nyelvészeti és kultúrtörténeti kuriózum maradt, ám figyelemreméltó kísérlet volt a közös szláv irodalmi nyelv megeremtésére.⁹¹³

Jozsif Milovuk (1787?-1850) pesti szerb polgár, csizma- vászon- és papírkereskedő volt, akit Kollár a *Magyarázatokban* a Szerb Matica megalapításában tanúsított buzgalmáért és anyagi áldozatvállalásáért illet dicsérettel. Ugyanitt említi meg, hogy számos könyv kiadásához nyújtott segítséget, és jómaga is írt saját műveket.⁹¹⁴ Jozsif Milovuk nemcsak a *Letopis* című

⁹⁰⁷ Pohřební počestnost Urozenému někdy P. Janowi Šoltisowi tabulárnjmu advokátowi we 41 roku léta 1828 17. Zářj zemřelému in KOLLÁR, *Kážně... i.m.*, 577-588.

⁹⁰⁸ „Blahoslav čili Benedicti Jan, geště žigjej professor při ew. školách w Kežmarku: wydawatel Počátku Českého básnictvj, w Prešpurku 1818; Skladatel těchto básnj mjwal w Jeně spolu s njm cwičenj w české, polské a ruské řeči, Blahoslav gest zpráwcem českoslowenské společnosti w Kežmarku, kde už mnoho dobrého způsobil.” („Blahoszlav, vagyis Benedicti János, a késmárki ev. iskola még élő professzora: a Cseh költészet kezdetei c. mű kiadója Pozsonyban 1818-ban; E versek szerzője közös cseh, lengyel és orosz órákra járt vele Jénában, Blahoszlav a késmárki csehszlovák társaság titkára, ahol már sok jót cselekedett.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 156-159.

⁹⁰⁹ Imrich SEDLÁK, *Ján Blahoslav Benedikti a kežmarské lýceum* in *Literárnomúzejný letopis* 13(1979), 89-100.

⁹¹⁰ Šafárik említi Ján Benedictit Kollárnak 1821. február 14-i levelében. Jos.[ef] EMLER szerk., *Dopisy Pavla Josefa Šafařika Janu Kollárovi* in *Časopis Musea království českého XLVII(1873)*, W Praze, Nákladem Musea království českého, I, 119-147, 122.

⁹¹¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 349.

⁹¹² „Wesnice Weleg leží nedaleko od Bělohradu k seweru, Lajoš-Komárno nedaleko od Weszprýmu k jihu. A však i wíce českoslowenských a wendických wesnic upí tam pod podobným břemenem národního šálenství a jazykotyranství.” KOLLÁR, *Cestopis... i.m.*, 7.

⁹¹³ „Herkeľ Jan, rodilý z Orawy, nynj advokát w Pešti; sepsal: Elementa grammaticae linguae slavicae universalis, r. 1826. w Budjně.” („Herkeľ János árvai születésű, jelenleg pesti ügyvéd, munkája: Elementa grammaticae linguae slavicae universalis, 1826-ban, Budán.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 349-350. – Eredeti forrás: [JÁN HERKEĽ] Joanne HERKEĽ PANNONIO, *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta*, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1826.

⁹¹⁴ „Milowuk Josef, nar. 1787 w Terpině we Sremsku, Serb, kupec a měšťan w Pešti, horliwý a učiňliwý milownjk negen serbského ale celého slawského národu; půwodce Matice Serbské; dal swými nákladky Obrazy slavných Serbů w medi rýti; wydal tiskem djla mnohých mladých, zwláště chudobnějšjch spisowatelů, a sepsal

folyóirat kiadásában nyújtott segítséget, hanem az 1826-ban megalakult Szerb Matica titkára is lett. Hasonlóképpen áldozatkésznek mutatkozott abban is, hogy kiadja Jan Pačić Kollár által kiegészített *Szójegyzékét*, amely egyfajta szószedet a szláv nyelvek legfontosabb szavaival.⁹¹⁵ Karol Farník a turóci származású másik pesti ügyvéd, akit Kollár a *Magyarázatok* szerint az evangélikus egyházon belül a németekkel szembeni ellenállás egyik kulcsfigurájának tekint.⁹¹⁶ Martin Hamuljak (1789-1859) árvai születésű, ám 1813-tól budai ügyvédként működött, és a szlovák nemzeti és kulturális élet egyik szervezője és központi alakja volt,⁹¹⁷ aki több kísérletet is tett, hogy szlovák kulturális egyesületet, valamint folyóiratot és napilapot alapítson a fővárosban.⁹¹⁸ Kollár a budai helytartótanács könyvelőjeként mutatja be őt a *Magyarázatokban*, és megjegyzi, hogy Hamuljak nem saját szlovák műveivel, hiszen szlovákul csupán magánleveleit írja, hanem a szlovák nemzet okos védelmével, a szláv nyelvű kultúra és könyvek terjesztésével vívta ki az őt megillető helyet a Szláv Paradicsomban.⁹¹⁹ A fennmaradt források szerint nagyban segítette Šafárik és Kollár műveinek megjelenését és terjesztését is. Kollár megemlíti latin nyelvű kéziratát, amely a magyar nyelvi hegemonia ellen született *A magyar nyelv terjesztésének újabb története a Magyarország más nemzetei között* címmel.⁹²⁰

sám některé knižečky, k. p. Začatije Matice Serbské 1829.; Protak 1829.; Lunab 1831. – a t. d.” („Joszif Milovuk szül. 1787-ben Terpenyén a Szerémségben, pesti szerb kereskedő és polgár, lelkes és hatékony kedvelője nemcsak a szerb, hanem az egész szláv nemzetnek; a Szerb Matica megalapítója; saját költségén részbe vésette a Híres szerbek képeit; sok fiatal, különösen a szegényebb írók műveit kiadatta, és maga is írt néhány könyvet, pl. Začatije Matice Serbské 1829.; Protak 1829.; Lunab 1831. – stb.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 350.

⁹¹⁵ Ján KOLLÁR – Jan PAČIČ (sic!), *Gmenoslow čili Slownjk osobných gmen rozličných kmenů a nářečj národu slawenského sebrány od Jana Pačiče, rozmnožený. saustawený (sic!), latinským pjsmem a poznamenánjmi opatřený od Jana Kollára*, Wydaný Jozefem Milowukem, W Budjne tiskem kr. wšeučiliště pestianského, 1828. A címlap kettős, mind latin, mind cirill betűs.

⁹¹⁶ „Farnjk Karel, naroz. w Turci, nynj adwokát w Pešti a zástupce tamějšj slowenské cjrkwke a školy proti Němcům.“ („Farnyik Károly született Turócbán, jelenleg pesti ügyvéd és az itteni szlovák evangélikus egyház és iskola képviselője a németekkel szemben.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 350.

⁹¹⁷ MAŤOVČÍK, Augustín, *Martin Hamuljak (1789-1859). Život dielo osobnosť*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.

⁹¹⁸ Mária VYVÍJALOVÁ, *Hamuljakové snahy o literárny časopis a politické noviny*, in *Historické štúdie* 4(1958), 55-88.

⁹¹⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 350.

⁹²⁰ „Hamuljak Martin, nar. r. 1789, w Jasenici w Orawě; účtownj uřednjk při král. mjstoderžcjc Raddě w Budjně: ač sám posawád, mimo přátelské listy nic slowensky nepsal a newydal, předce přináležj do počtu zaslaužilých synů našeho národu; geho zásluhy gsau wjce praktické: wzbuzowánj lásky k národu a řeči u mladjků, maudré zastáwánj národu proti uterhačům a protiwnjkům; sbjránj slowenských knih, rukopisů a giných pamatnostj; obstaránj tisku a korektury; wzágemné rozesjlánj liternjch plodů na wše strany slawských nářečj, slowem uwozowánj literatury našj do běhu a žiwota. W R[uko]pisu lat.[inském] má *Historie nowějšjho rozšjřowánj maďarčiny mezi ginými národy w Uherské kragině*.” („Hamuljak Márton szül 1789-ben Jaszenicán Árvában, könyvelői hivatalt visel a budai királyi helytartótanácsnál: bár ő maga ezidáig, leszámítva a baráti leveleket, semmit sem írt és adott ki szlovákul, mégis nemzetünk érdemes fiainak számát gyarapítja: érdemei főleg gyakorlatiak: a fiatalok nemzetük és nyelve iránti szeretetének növelése, a nemzet védelme a gyalázkodókkal és ellenségekkel szemben; a szlovák könyvek és értékek gyűjtése; a nyomtatás és a korrektúrák biztosítása; az irodalmi termékek kölcsönös küldése valamennyi szláv nyelvjárásba, egyszóval az irodalmunk bevezetése az életbe és a körforgásba. Latin nyelvű kéziratata *A magyar nyelv terjesztésének legújabb története Magyarhon egyéb nemzetei között* c. munkája.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 350.

A harmadik versszak az alföldi evangélikus szlovákság művelődésében oly nagy szerepet játszó Szeberényi-család egyik első képviselőjének,⁹²¹ Szeberényi Jánosnak (1780-1857) a nevével kezdődik, aki 1834-től az evangélikus egyház bányai kerületének szuperintendense lett. Kollár azonban ekkor még csak lelkészi pályafutásának két állomását említi meg, Kucharski írását idézi, amelyben Szeberényi kiokosítja őt a szlovák dolgokat illetően a *Časopis Českého museum* 1828-as évfolyamában.⁹²² A *Magyarázatok* még említést tesznek Szeberényi néhány megjelent prédikációjáról, szlovákul írt önéletrajzáról, amely Kollár tulajdonában van, valamint a lelkésztárs személyes beszámolójáról Kollárnak, hogy tizenkét éves korában egy túlbuzgó tanára miatt mennyire megutálta a magyar nyelvet.⁹²³

František Palackýnak természetesen szintén helye van a Szláv Paradicsomban. A *Magyarázatokban* Kollár a köztük lévő korkülönbség ellenére is hangsúlyozza barátságuk tényét, amelyet a pozsonyi szőlőskertekben kötöttek, ahol is a morva Palacký a szlovák Tablic

⁹²¹ DEMMEL József, *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*, Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014. Különösen az *Egy ároni-ház alapítója – Ján Szeberényi* c. fejezettel a 24-31. oldalakon.

⁹²² „Seberini Jan, nar. r. 1780 we Welkéwsi w Oraw. stol. nayerwé we Štředě pak w b. Štáwnici kazatel sl. b. ew. cjrkwé. Wiz o něm w Kucharského psanj, v Časopisu Mus. 1828. Sw. II. str. 128. »W Štáwnici poznal sem se se Seberinim, i w rozličných wěcech slowenských upřimě od něho poučen sem byl. Pracuge užitečné dáwánjm cwičenj kazatelských w gazyku českém.« Wydal tiském několik kážnj; žiwotopis gehu vlastnj rukau slowensky psaný, nalezá se u skladatele těchto básnj; pamatno gest wyprawowánj, kterak panu Seberinimu už we 12 roce geden maďarský učitel, přjlišným pro maďarčinu horlenjm a trestánjm, celau maďarčinu zošklivil. “ („Szeberényi János szül. 1780-ban Velikavesz/Nagyfaluban Árva vármegyében, először Szerdahelyen majd Selmechányán volt szlovák evangélikus lelkész. Lásd róla Kucharski írását a Časopis Českého museum 1828-as II. k. 128. oldalán. »Selmechányán ismerkedtünk meg Szeberényivel, és különböző szlovák dolgokban őszintén kiokosított. Hasznosan működik gyakorló cseh nyelvű lelkészként.« Megjelentetett néhány prédikációt; szlovák nyelvű, saját kézzel írott önéletrajza megtalálható e versek szerzőjénél; figyelemre méltó az az elbeszélése, amelyben a 12 éves Szeberényi számára egy magyar tanára, büntetéseivel és túlságos lelkesedésével az egész magyar nyelvet megutáltatta.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 350. – Kollár pontosan idézi a szerző selmechányai látogatásának eseményeit, köztük a Szeberényivel folytatott beszélgetést a szlovák ügyekről. – Eredeti forrás: [Andrzej KUCHARSKI], *Liternj zpráwy. 2.) Ze slowanských Uher. Z listu p. professora Kucharského, z Wjdně 19. března 1828*, in *Časopis Společnosti vlastenského Museum w Čechách*, II(1828), 2. sz., 127-141., W Praze, nákladem Českého museum. Kucharski beszámol többek között arról, hogy tervei szerint először Pestre utazott volna Kollárhoz, ám az időjárás és a várhatóan Pesten vásárlandó sok könyv miatt, amelyeket nem akart utazása során magával cipelni, megváltoztatta úttervét, és Bécsből először Pozsonyba, majd Nagyszombatba utazott, onnan pedig Madunicére Ján Hollyhoz. Itt látta a költő *Svatopluk* c. eposzának elkészült első hat énekét (Kollár ezt az információt is beilleszti a 414. szonethez fűzött magyarázataiba). Kucharski útja innen Nyitrára majd Egyházasmarótra vezetett, ahol Tabliccal találkozott, majd Selmechányára ért, ahol Szeberényivel folytatott beszélgetéséről számol be a 128. oldallal kezdődően. Ezenkívül meglátogatja még a szepességi városokat, ír a ruszinok lakta vidékekről, Sárospatakon tett látogatásáról, majd levelét azzal fejezi be, hogy megérkezett Pestre, Kollárhoz, és az itteni tapasztalatairól a következő levélben számol majd be. A folyóirat következő számában a beszámoló folytatódik, bár a lap egy meg nem nevezett pesti leveléből idéz két hosszabb részletet, aki beszámol az 1825-27-es országgyűlés nyelvi rendeletének áldatlan következményeiről, a lajoskomáromi botozás szlovák áldozatairól. A másik részlet arról szól, hogy ilyen körülmények között Kollárt az evangélikus egyház generális konventjén arra kényszerítették, hogy megváljon hivatalától, mert nem beszél magyarul. Beszámol Kollárnak és a pesti evangélikus gyülekezetnek a helyzetéről, az ott uralkodó visszasságokról, valamint a szlovák és a magyar nyelv helyzetéről. Valószínű, hogy a levél írójának informátora (ha nem a szerzője) maga Ján Kollár volt. [ANONYMUS], *Liternj zpráwy. 2.) Ze slowanských Uher. U prostřed měsíce dubna*, II(1828) 3, 137.

⁹²³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 351.

kötetét, a szlovák Kollár pedig a morva Comenius könyvét tartotta a kezében. A tantörténet a szláv kölcsönösség eszméjének propagálására és a csehszlovák nyelvi és kulturális egység alátámasztására is kiválóan alkalmas.⁹²⁴

Ján Koiš szintén a budai helytartótanács belső munkatársa, árvai származású szlovák ügyvéd, akinek a szlovák nyelv iránti szeretetét a *Magyarázatok* szerint az a két, egymásba vágó momentum mélyítette el, hogy iskolás korában egy közelebből meg nem nevezett magyar bután és nyilvánosan gyalázta a szlovákot. Később ugyanígy viszonyult a szlovákhhoz Dégen János (1791-1858) is a pesti egyetem oktatójaként, ahol 1817-től tanított.⁹²⁵

Jovan/Ivan Pačić (1771-1849) bajai születésű szerb költőt és festőt, cs. és kir. nyugalmazott lovasszázadost is megilleti a hely a Szláv Paradicsomban, mert a *Magyarázatok* szerint egyrészt kiváló szerb költő, főleg azonban azért, mert levelezett és közösen dolgozott Kollárral a fentebb már említett *Szójegyzék* kiadásán.⁹²⁶ Pačić saját művei közül Kollár a szerb poéta verseskötetét nevezi meg.⁹²⁷

Ferjencsik Sámuel / Samuel Ferienčik (1793-1855) jolsvai szlovák evangélikus lelkész, meteorológus a következő szereplője a hadaró-szonettnek, akit a *Magyarázatokban* Kollár elsősorban zenészi képességeiért becsül, hiszen közös jénai tanulmányuk idején Ferjencsik mint kiváló gitárjátékos megzenésítette Kollár *Szlávia leányá*-nak jónéhány versét. Mai filológiai

⁹²⁴ „Palacký František, nar. 1798, w Hodoslawicech na Morawě, nynj w Praze redaktor Časopisů. Palacký, ač mladšj, byl perwý milownjk národu, řeči a literatury českoslowenské, se kterým skladatel těchto básnj známost učinil a we swazek přátelský wstoupil; střetli a nalezli se spolu gako žákové w Prešporských winicech w garnjm čase, on Morawan Slowáka Tablice, gá Slowák Morawana Komenského w ruce mage a čjtage.” („František Palacký 1798-ban született a morvaországi Hodoslawicében, jelenleg a Časopis szerkesztője Prágában, aki, bár fiatalabb, első szerelmese volt a csehszlovák nemzetnek, nyelvnek és irodalomnak, akivel e versek szerzője megismerkedett és barátságra lépett; diákként találkoztak és találtak egymásra a pozsonyi szőlőskertekben tavasszal, ő morvaként a szlovák Tablicot, én szlovákként a morva Komenskýt tartottam a kezemben és olvastam.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 351.

⁹²⁵ „Koiš Jan, z Oraw. stol. z Trstené, accessista u sl. mjstoderž. Raddy: k horliwému milowánj slowenského národa a gazyka přiweden nemaudrým weřegným haněnjm a potupowanjm tohoto národa we škole od gednoho Maďara a professora Dégin při kr. pešťanské uniwersitě.” („Koiš János az Árva megyei Trsztenából, királyi helytartósági járulnok: a szlovák nemzet és nyelv forró szeretetére vezetettve azáltal, hogy egy magyar az iskolában és Dégen professzor a pesti királyi egyetemen bután és nyilvánosan gyalázta és megalázta.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 351.

⁹²⁶ „Pačić Ivan, nar. 1771. w Baiši, slowutný ranami posetý setnjk při c. k. gjzdě a geden z naylepšjch básnjřů serbských; wydal sám: Sočinenija pjesnoslouska, u Budimu 1827.; spolu se skladatelem těchto básnj Gmenoslow, w Budjně 1828; gegich společné dopisowanj býwalo z gedné stránky serbské, z druhé českoslowenské, a weždy sobě dokonále rozuměli. Od Pačiče a geho přátelů Serbů, slyšel skladatel těchto básnj perwýkrátě i slawný serbský zpěw: »Mnogaja Ljeta.«“ („Ivan Pačić szül. 1771-ben Bajsán, híres, sebekkel borított századosa a császári és királyi lovasságnak és az egyik legjobb szerb költő: saját kiadása: Sočinenija pjesnoslouska Budán 1827-ben; e versek szerzőjével a Gmenoslow Budán 1828-ban; kölcsönös levelezésüket egyrészt szerbül, másrészt csehszlovák nyelven folytatták, és mindig tökéletesen megértették egymást. Pačićtól és szerb barátaitól hallotta először e versek szerzője a híres szerb éneket: »Mnogaja Ljeta.«” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 351.; KOLLÁR, JÁN – PAČIČ, Jan, *Gmenoslow... i.m.*.

⁹²⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 351. – Eredeti forrás: [PAČIČ, Jovan/Ivan], *Szocsinenija pesznoszlovszka Joanna Pacsicsa*, U Budimu, Piszmenü Kral. Szveucsilisca Pessanszkog, 1827. – A kötet tartalmaz egy prenumerációs jegyzéket is, amelyet a későbbiekben érdemes volna összevetni valamelyik Kollár-mű hasonló jegyzékével

ismereteink alapján azonban ezek nem maradtak fenn. Ugyancsak neki köszöni meg Kollár, hogy összeismertette a német írófejedelemmel, Goethével, aki akkortájt élénk érdeklődést tanúsított a szláv népdalok iránt, Ferjencsik pedig – mivel jó énekes volt – bejáratos volt a házába.⁹²⁸ Kollár külön hangsúlyt helyez arra a fontos tényre, hogy ezek után számos alkalommal folytathattak a német költővel baráti társalgást filozófiai kérdésekről és könyvekről.⁹²⁹

A szonett utolsó szereplője Szuhány Márton / Martin Sucháni (1792-1842), aki előbb Gömörben, a nógrádi Bercelen, majd pedig 1823-tól Pesten működött orvosként, ahol az orvosegylet elnöki tisztét is betöltötte. A pesti evangélikus egyház Kollár alapította szlovák gyülekezetének lett az első inspektora. Három beszélye a *Zora* c. almanach első, 1835-ös kötetében jelent meg, amelynek köszönhetően az újkori szlovák próza mellékalakjaként tartják számon a szlovák kulturális kánonban.⁹³⁰ Orvosi tárgyú folyóiratcikkeit magyarul írta, és a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Társalkodóban* jelentette meg, egyéb orvosi könyvei németül láttak napvilágot. Kollár a *Magyarázatokban* megemlíti németül írott orvosi munkáját az 1831-es pesti kolerajárványról,⁹³¹ szlovák népdalkiadását⁹³² valamint kéziratban lévő *Szlovák szokásgyűjteményét, különös tekintettel a lakodalmi szokásokra*.⁹³³

⁹²⁸ „Ferjenčik Samuel, nar. 1793, we Zwoleně; nynj kazatel' w Gelšawě, wýborný, i přirozenjm i uměnjm uzpůsobený zpěwák a hudebnjk na kytaře, který skladateli těchto básnj negednu hodinu w Jeně, kde spolu byli, osladil: s Göthem, práwě tehdáž národnj slowenské zpěwy hledagjcjm a překladagjcjm, ho obeznámil: s nim se o filosofických předmětech a čtených / společně knihách často w přátelských rozmluwách hádal. Wydal několik káznj tiskem a má i vlastnj slow. Rukopisy.“ („Ferjencsik Sámuel született 1793-ban Zólyomban, jelenleg jolsvai lelkész, kitűnő, mind természetességgel, mind művészi tehetséggel megáldott énekes és gitárművész, aki e versek szerzőjének nem egy jénai óráját, ahol együtt laktak, megédesítette: Goethével, aki éppen akkor szláv/szlovák nemzeti énekeket keresett és fordított, összeismertette: vele filozófiai tárgyokról és a közösen olvasott könyvekről gyakorta baráti vitákat folytatott. Kiadott nyomtatásban néhány prédikációt és vannak saját szlovák Kéziratai.”) KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 351-352.; Kollár, Ferjencsik és Goethe ismeretségéhez vö. JÁN KOLLÁR, *Paměti... i. m.*, 247-250.

⁹²⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 351-352.

⁹³⁰ Viliam MARČOK, *Počiatky slovenskej novodobej prózy*, Bratislava, SAV, 1968, 240-246.

⁹³¹ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 352. – Eredeti forrás: [SZUHÁNY MÁRTON], *Eine Skizze der indischen Cholera morbus zur Beurtheilung der Natur der Krankheit und Würdigung der anempfohlenen Heilmethoden für Aerzte und Sanitäts-Beamte von Dr. Szuhány prak. Arzt zu Pesth (...)*, Pesth, Trattner-Károlyi, 1831.

⁹³² „Sucháni Martin, nar. 1792, w Rochowcech, Gemer. stol. doktor w lékarstwj; od stolice Neogradské na odměnu zásluh o obecny lid r. 1823, za Assessora prohlášen, nynj w Pešti gako lékař. Psal německy o Choleře; složil a wydal nápěwy čili melodie Pjsnj světských slovenských pro klawjř; má w Rukopisu Zbjrku obyčegů Slowáků, zwláště při swadbách.“ („Szuhány Márton szül. 1792-ben a Gömör megyei Rozsfalván, az orvostudomány doktora; Nógrád megye a köznépért végzett érdemeiért 1823-ban ülnökké nevezte ki, jelenleg Pesten orvos. Németül írt a Koleráról; dallamokat, azaz melódiákat szerzett és adott ki Világi szlovák énekek zongorára címmel; Kéziratban van a Szlovák népszokások, különösen az esküvői népszokások c. gyűjteménye.”) KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 352. – Az eredeti forrás leírását közli Juraj Potúček: [SZUHÁNY MÁRTON], *Pjsně světské Lidu Slowenského w Uhřjch w hudbu pro klawjř uwedené a Přjtelj svému Dwogjci hodnému a wysoce učenímu Panu Janowi Kollárowi obětowané od Dra M. Szuhány. (Klavír s podlož. textom) Slawische Volkslieder fürs Fortepiano. B. m., n., t. [Viedeň, 1830.] Priečna 40. [8] s. (Doplnený záznam v Súpise slov. hudobnín. b. c. 1409.) in Juraj POTÚČEK, *Súpis slovenských hudobnoteoretických prác: knižné publikácie, štúdie, články, kritiky a referáty*, Bratislava, SAV Hudobnovedný ústav, 1955.*

⁹³³ „Zbjrka obyčegů Slowáků, zwláště při swadbách”. *Wýklad... i. m.*, 352. – A kéziratot nem leltem föl.

A szonett utolsó szakában a lírai alany fölhangy a fölsorolással, és lezárásképpen megjegyzi, hogy nem kürtöli világgá, miféle élvezetekben részesíti e gyermekeit Szlávia (466, 12-14).

Tu též spatřím, jdaucí dalším šlakem,
Twoje přízniwce a přátele,
Krom už dotčených, jest na čele
Rudnaj, Pronaj s jejich stawu znakem;

Potom Rožnaj, Clemen, za Polákem
Siweckým jde Šoltis wesele,
Blahoslawa zřím a Herkele,
Milowuk tu, Farnik s Hamuljakem;

Hleděla i na Seberiniho,
Palackého, Koiše, Pačiče,
Ferjenčika sem a Suchániho:

Wšecky matka třímá za swé děti,
Wšak co slastí jich se dotýče,
To zde nechci swětu wyzwaněti. (466, 1-14)

(Itt megpillantok egy további menetet / a pártfogóidból és barátaidból, / A már említetteken kívül, akiknek élén áll / Rudnay, Prónai rendjüknek megfelelő jelvénnel; // Utána következik Rozsnyay, Clemen, a lengyel / Siwecki után halad Soltész vidáman, / Blahoslavot látom és Herkelt, // itt Milovuk, Farnyík Hamuljakkal; / Megpillantotta Szeberényit, Palackýt, Koišt, Pačićot is, / Ferjenciket és Szuhányt: // Valamennyit saját gyermekének tekint [Szlávia] anya, / Ami azonban a gyönyöreiket illeti, / Itt nem akarom hírül kürtölni a világnak.)

Szlávia leányának húgai: Amalie és Karoline (467)

A versszituáció szerint Szlávia leánya rátalál a Szláv Mennyországból Amalie és Karolina testvéreire, akik különösen hálásak a Szláv Mennyország költővendégének azért, mert egy éven át foglalkozott a tanításukkal (467, 12-14), miután édesapjuk, a lobedai lelkész elhalálozott. A kollári önéletrajzi adatok és írások nyomán megszülető recepció szerint 1818 márciusában Georg Friedrich Schmidt lobedai lelkész felesége Marezoll szuperintendens tanácsára azzal a

kéréssel kereste föl Kollárt jénai szállásán, hogy megbetegedett férjét az egyházi szolgálatban átmenetileg helyettesítse. Kollár vállalkozott a feladatra, szívélyes kapcsolatba került a lelkésszel és annak családjával, majd a lelkész néhány hét múlva bekövetkezett halála után folytatta a szolgálatot, és még azt is elvállalta, hogy a lírai alany két szóban forgó hűgát fölkészítse az elsőáldozásra.⁹³⁴ Kollár a szonethez nem készített magyarázatot, ám a költemény harmadik versszakából kiderül, hogy egyikük inkább a lelkeségi irodalmat kedvelte, hiszen Friedrich Gottlieb Klopstocknak (1729-1803), a német érzékenység jelentős költőjének *Messiását* (1773)⁹³⁵ és a *Bibliát*, másikkuk pedig inkább a felvilágosodás világi irodalmát részesítette előnyben, mert kezében Voltaire egy írását és egy közelebről meg nem nevezett regényt tart a Szláv Mennyországban (467, 9-11).

W chrámě přátel twých když odpočinu,
Pod besídky stínem pustewné,
I mé přátelky a pokrewné
Amalii zřím a Karolinu;

O wy drahé duše! Díím a plynu
Líbati jich twáře ausměwné,
Potom přede všemi we zjewné
Radosti je ke swým nádrům winu:

Četly tu, co milowala která,
Onna biblii a Klopstoka,
Tato roman a cos od Voltera;

Mně dík vzdaly we slowích tu čilých
Za to, žes ty řídil do roka
Wzdělanost těch sirotek mně milých. (467, 1-14)

⁹³⁴ Vö. Ján KOLLÁR, *Paměti z mladších let života ... i.m.*, különösen a 21., *Winzerle, Lobeda, Velnice* c. fejezettel a 192-200. lapokon.

⁹³⁵ Az újkori messiás-irodalom ezen emblematikus darabjának I-X. éneke majdnem száz év késéssel jelent csak meg magyarul Tárkányi Béla József fordításában: Friedrich Gottlieb KLOPSTOCK, *Messiás*, Pest, Szent István Társulat, 1872. Ezzel vált Klopstock *Messiása* a magyar katolikus irodalom kanonizált darabjává. A folyamatról vö. KISS SZEMÁN Róbert, „*Támaszkodva támasz nélkül...*”. *A katolikus irodalom közép-európai alakváltozatai*, Budapest, Eötvös Kiadó, 2018.

Ján Jelšík, acsai lelkész (468)

A személyes kollári bosszúállás és megbocsátás egyik emblematikus darabja ez a szonett, amelyben pozsonyi diáktársának, későbbi besztercebányai káplánnak, Ján Jelšíknek az alakját örökíti meg a lírai alany. A versszituáció szerint Kollár necpáli diáktársa igyekszik a kebelbarátok csoportja felé a lelkészek viselte fekete Luther-kabátjában, kezében pénzeszacskót tartva. A zacskóban az a húsz ezüst lapul, amelyet Jelšík fortéllyal kicsalt Kollártól, ezért a lírai alany bibliai kígyónak nevezi, akit a keblén melengetett (468, 4). Kollár ezt a pénzt, a harmadik versszak tanúsága szerint, külföldi tanulmányaira tette félre, ám elutazása előtt a besztercebányai káplánnak adta kölcsön. A negyedik versszakban megtudjuk, hogy Szlávia a kölcsönkérőt a tisztítótűzbe akarja üzni, leánya azonban, Kollárra való tekintettel, kieszközli, hogy Jelšík maradjon a paradicsomban, azzal a megszorítással, hogy nem a legszűkebb barátok körében fog tartózkodni (468, 12-14). Kollár a szonetthez nem fűzött magyarázatot, ám az esetet aprólékosan megörökítette *Emlékek életem fiatalabb éveiből* c. művének *Ha barátot akarsz veszíteni, kölcsönözz neki pénzt* című 8. fejezetében is.⁹³⁶ Eszerint Jelšík „szellemes, kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező, de törekeny és gyöngye jellemű”⁹³⁷ ember volt, akit Kollár Jénából hazatérve is meglátogatott, valószínűleg mint acsai lelkészt, hogy a kölcsönt visszaszerezze. Ilyen irányú törekvései azonban hiábavalóaknak bizonyultak, bár számtalan levéllel ostromolta Jelšíket, és az esetről informálta egyházi elöljáróit, szomszédjait, sőt a feleségét is. Kollár végül is a pénzt oly módon nyerte vissza, hogy Jelšík kölcsönlevelét odaajándékozta a váci siketnémák intézete igazgatójának, aki intézete számára megszerezte a pénzt Jelšíktől. Erről a tényről, Kollár beszámolója szerint, a budai újságokból értesült.⁹³⁸

Ten twůj krajan z Necpal potulowal
Těž se w kněžských šatech náčerných
W této obci prátel důwěrných,
Jež co hada za ňádry si chowal;

W rukách měšec, ač jej utajowal,
S drahnau summau měl těch stříberných,

⁹³⁶ *Chceš-li stratit přítele, půjč mu peníze.* KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, 149-150.

⁹³⁷ „hlavy důvtipné, známosti obšírných, ale charakteru křehkého a slabého” KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, 149.

⁹³⁸ KOLLÁR, *Paměti... i.m.*, 150.

Které od tebe slow čiperných
Klamem půjčiw nikdy newracowal:

A to peněž mozolných a twému
Serdcí wzácných, totiž k učení
Poswěcených akademickému:

Matka chtěla w očistowau školku
Dáti ho, než já mu bydlení
Wymohla zde, ne však w tomto spolku. (468, 1-14)

(Földid Nepcálból utazott ide / Szintén fekete papi ruhában / A hű barátok csoportjába, / Akit
mint kígyót melengettél a kebleden; // A kezében erszény, bár dugdosta, / Amelyben a drága
ezüstöket tartotta, / Amelyet furfangos szóval / hazugsággal kölcsönkért és soha nem adta meg:
// Mégpedig azt a nehezen megkeresett pénzt, / amely szívednek kedves volt, hiszen / Egyetemi
tanulmányaidra szántad: // [Szlávia] anya a tisztítótűz iskolájába / Küldte volna őt, / Én azonban
kieszközöltem, / Hogy maradhasson, de nem ebben a társaságban.)

Šafárik és Jungmann, a két legjobb barát (469)

A versszituáció szerint Szlávia leánya anyja bocsánatát kéri merészségéért, amiért rákérdez, hol lesz majd Šafárik és Jungmann helye a Szláv Mennyországban. (Jungmann német eredetű nevének elcsehesített, Mladon változatát használja a vers lírai alanya.) A második versszak bizonyága szerint e bátorság oka, hogy Szlávia leánya senkit a világon nem szeret jobban, mint ezt a két személyt (469, 4-8). A szonett második felében Szlávia közvetlen beszéd formájában válaszol leánya kérdésére, mégpedig abban az értelemben, hogy ő is leginkább e két személyben leli örömét, majd pedig a szonett műfaji kívánalmainak megfelelően azzal a csattanóval zárja beszédét, hogy leginkább is azt szeretné, ha e két jeles fia örökké a földön élne és forgatná a tollát – természetesen a szlávtság javára (469, 13-14). Kollár két szóban forgó legfontosabb barátjának már szentelt egy-egy szonettet az előző énekekben is: Šafárikot Újvidéken köszöntötte (1852, 196) Jungmannak pedig ugyanezen kiadás 238. versében állított emléket.

Odpust' matko, že se osměluji –
Řeknu učiniwši úklonu,

Já snad w želi welkém utonu,
Nebo dwau zde přátel pohřešuji;

Ani místa ještě nespátřuji
Šafaříkowi a Mladonu
Zchystaného, odhal záclonu
Tu mi, nic wíc nad ně nemiluji:

„Prawdu máš a slowo twé mi mílo (sic!),
Toť jsau synowé dwa w nichž se mi
Najzwláštněji dobře zalíbilo;

Žádat' bych téměř, milá dcero!
Aby ti dwa wěčně na zemi
Žiwi byli mi i jejich péro.” (469, 1-14)

(Bocsásd meg, anyám bátorságomat – / Minden tisztelettel szólok, / Hogy nagy bánatomban
tán el is pusztulok, / Mert két barátal szemben vétkezem; // Még nem találok az elkészített /
Helyét Šafáriknak és Jungmannak, / vond félre hát szemem elől / A függönyt, hisz nem szeretek
náluk jobban senkit: // „Igazad van, és szavad kedves számomra, / Hiszen két olyan fiamról van
szó, / Akikben különösen kedvemet lelem; // Majdhogynem azt kívánnám, édes lányom! / Hogy
ezek ketten örökké a földön éljenek / akárcsak a tolluk.”)

Szláv demokraciák (470)

A szláv demokraciák koraközépkori létezése oly fontos, Kaiszareiai Prokopiosz bizánci történetírótól eredeztethető toposza a 19. századi szláv nemzeti emblematizmusnak, amely mögött 18. századi közvetítők egész sorát lehet gyanítani – J. G. Herdertől F. M. Pelzelen át

egészen Václav Hankáig.⁹³⁹ Prokopiosz a *Gót háború* c. művének III. könyvében (14,22)⁹⁴⁰ ír a szlávokról mint olyan nemzetről, amely régtől fogva demokráciában él, és ügyeit közösen intézi.⁹⁴¹

E történeti hagyomány jegyében a versszituáció szerint a lírai alanynak a Szláv Mennyország egyik szívélyes lakója dombokat mutat, amelyen három szabad közösség él (470, 1-4). A szláv kultúrtáj e mennyországbeli bővülése azt sugallja, hogy e közösségek egységesen, szociális formációként jutottak be a Szláv Mennyországba, mégpedig általános demokratikus társadalmi berendezkedésük miatt, amelynek köszönhetően nincsenek köztük rabszolgák, önző emberek, minden úr egyben szolgál is (470, 5-6). A szonett a már több helyen tárgyalt huszitizmus és csehtestvériség eszmeiségéhez köthető demokratikus hagyományokat van hivatva kiterjeszteni az egész szlávokra. Ennek jegyében fordul a lírai alany először a déli szlávok, majd pedig az oroszok történelméhez.

Az első szláv demokratikus közösség Montenegro, amelyet Kollár a *Magyarázatokban* Wilhelm Gerhard költeményeinek és szerb fordításainak alapján⁹⁴² mutat be először a földrajzi elhelyezkedés, majd a társadalmi berendezkedés szempontjából. Eszerint Montenegrót a püspök (*vladika*) irányítja, formáját tekintve köztársaságként működik, lakói a szabad ég alatt intézik az ügyeiket egy nagygyűlés keretében, amelyen mindenki rendelkezik szavazattal. Gerhard szól még a montenegróiak egyéb jótulajdonságairól is: egyenességükről,

⁹³⁹ Matěj Novotný egyébként sok filológiai kívánnivalót maga után hagyó tanulmányában azt állítja helyesen, hogy Pelzel *A csehek rövid története* c. munkájában idézi Prokopiosz művének szláv demokráciákra vonatkozó passzusát: „... již František Martin Pelzl zařadil německý překlad celé Prokopiovy pasáže o Slovanech do svých *Kurzgefasste Geschichte Böhmens* (sic!) (1774), a to právě s tímto ekvivalentem. Jisté je, že Prokopiova pasáž o Slovanech byla českým obrozencům dobře známa již před Palackým a nezávisle na Herderovi, který na žádné prameny neodkazoval.” Matěj NOVOTNÝ, *Česká recepce antiky a mýtus slovanské demokracie*, in Jakub ČECHVALA – Eliška POLÁČKOVÁ szerk., *Vymyšlená Ithaka. Recepce antické mytologie v české kultuře*, Praha, Filosofia, 2018, 302-331, 308.; Novotný a fenti idézetben rosszul idézi Pelzel történeti munkájának címét, amely helyesen: Franz Martin PELZEL, *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten*, Prag, mit Kais. Königl. Schriften bey St. Clemens, durch Joh. Adam Hagen, Faktor, 1774. Ugyanakkor a szóban forgó Prokopiosz-passzus valóban a könyv 20. oldalán található.

⁹⁴⁰ A könyv és a fejezetszámok a Šafárik használta kiadásra vonatkoznak. Az előfordulást és a fordítást itt ellenőriztem: PROCOPIUS *in Seven Volumes with an English Translation by H.[enry] B.[ronson] Dewing, I-IV.*, London – New York, 1924, 269-273, 269. Az angol kiadásban a VII. könyv 14, 22-ben található a szóban forgó részlet. (A szlávokról és antokról részletesen lásd: VII. könyv 14, 22-30).

⁹⁴¹ Prokopiosz szóban forgó művének részletét közli Matěj Novotný mai cseh fordításban: „Tyto kmeny, totiž Slované a Antové, nejsou ovládný jediným mužem, ale žijí odedávna v demokracii, a proto své věci jak příznivé, tak nepříznivé projednávají společně.“ Matěj NOVOTNÝ, *Česká recepce antiky a mýtus slovanské demokracie... i.m.*, 307, 19. jegyzet.; Eredeti forrás: PROKOPIOS Z KAISAREIE, *Válka s Góty*, Praha, Odeon, 1985, 211.

⁹⁴² „Srow. W. Gerhard, Wila, Glosar.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 352. – Eredeti lehetséges forrás: Wilhelm GERHARD, *Gedichte, Dritter Band, Wila, Serbische Volkslieder und Heldenmärchen, Erste Abtheilung*, Leipzig, Verlag von Joh. Ambr. Barth, 1828. A kötetet átnézve sem a jegyzetekben, sem az előszóban nem találtam az idézett részt, Mivel Kollár nem adja meg a kiadást, a forrás egyelőre ismeretlen.

harciaságukról, hogy nem kötelesek senkinek sem adót fizetni, valamint arról a szokásról, hogy az asszonyok követik uraikat a csatákba.⁹⁴³

A Raguzai Köztársaság a következő városi közösség, amelyben a harmadik versszak szerint Palmotta-darabokat mutatnak be. Giunio Palmotta / Junije Palmotić (1606-1657) raguzai barokk költőről és drámaíróról van szó, akit Kollár a *Magyarázatokban* a *Literarisches Conversations-blatt* 1825-ös évfolyamának német nyelvű cikke alapján mutat be, amely több sort szentel a *Pavlimir* és *Captislava* című drámájának is.⁹⁴⁴

A következő szabad város Novgorod, amelyben, a negyedik versszakban megénekelte módon, harangszóval hívták a polgárokat az előljáró-választáshoz. A *Magyarázatokban* Kollár Rakowiecki *Prawda Ruska* című munkájára hivatkozva a nagyharang nevének eredetéről szól, valamint közli a tanácskozás helyszínét (a nagy köztér), és az előljáró (poszadnyik) választásának és tisztségének jellegét.⁹⁴⁵

Malebné ztad, ukáže mi kopce
Jeden włídný nebes hodowník,
Na nichž Černogorsko, Dubrowník,
Nowgorod, ty Swobodné tři Obce:

Otroka tu není ani sobce
Každý sluha jest i panowník,
Lásku k vlasti cítí bojowník,
Starec, žena w každé žil swých kropce;

Nawštíwím hned onna sídla cnoty,
A ai w jednom práwě diwadlo
Prowodili kusem od Palmoty;

W druhém obec zwali k radě zwonem,

⁹⁴³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 352-352.

⁹⁴⁴ „Convers.Blatt 1825. Nro. 236. S. 943.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 353. – Kollár vagy a szedő két számmal elnézte a lap számát (236 helyett 238). Eredeti forrás: [ANONYMUS], *Ueber das alte slawische Theater der Ragusaner*, in *Literarisches Conversations-blatt* Nro 238, 15. October 1825, 943-944.

⁹⁴⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 354. – Eredeti forrás: Ignacy Benedikt RAKOWIECKI, *Prawda Ruska czyli prawa wielkiego xięcia Jaroslawa Wladymirowicza... Rys historyczny zwyczaiów, obyczaiów, religiy, praw y języka dawnych slowiańskich y slowiańsko-ruskich narodow*, Tom I., W Warszawie, w Drukarni XX: Piiarów, 1820 roku. Az idézeteket Kollár gyakorlatilag változtatás nélkül közli.

Neb jim posadníka připadlo

Wolit, a já šla tam tedy honem. (470, 1-14)

A szláv matuzsálemek városa (471)

A Homérosz *Íliász*ában szereplő Nesztor, püloszi király nevéből, az –ice képzővel ellátott alakkal képezte az öregek városának nevét („Nestorowice” 471, 4) Kollár a *Magyarázatok* szerint.⁹⁴⁶ A matuzsálemek városát csodálja a szonettben a lírai alany is „istenes lélekkel” (471, 2). A matuzsálemek névsorát Kollár a František Dobromysl Trnka, a címlap szerint a „csehszlovák nyelv tanára” által kiadott *Společnjk věrný (Hů társ)* c. népszerű kiadványból kölcsönözte.⁹⁴⁷ A kuriózum-irodalom körébe tartozó könyv alcíme szerint (*Kniha pro gasný rozum, dobré srdce a čistou [sic!] mysl*) a felvilágosodás erényeit volt hivatva népszerűsíteni mindenféle történetek és hírek formájában. A szonettben szereplő matuzsálemek a *Přjklady neobyčegného stárj, plodnosti, tjže, sjly, dówtipnosti, postawy (A különleges öregség, termékenység, súly, erő, szellemesség és testalkat példái)* c. fejezetben szerepelnek.⁹⁴⁸ A fejezetből Kollár saját szempontjai alapján válogatott, kihagyta például Isaac Newtont, Benjamin Franklint és George Washingtonot, ugyanakkor gondosan ügyelt arra, hogy lehetőség szerint valamennyi, az illír, a cseh, a szlovák és az orosz törzs is képviseltesse magát benne.

A szonett első szereplői a Temesi Bánság ószadovai (ma: Románia), rác nemzetiségű házaspárja, Rovin János (1552-1724) és Desszor Sára,⁹⁴⁹ akik „görög vallásúak”, azaz ortodox hitűek voltak. Kollár Trnka adatait nyilvánvalóan nem ellenőrizte, hiszen a szerző szerint 140 évet éltek le házasságban, a férfi 172, az asszony pedig 104 éves korában halt meg. (Azaz az asszony életévének száma kevesebb, mint a házasságban eltöltött éveinek száma. A morva tördelő valószínűleg az asszony életkorában a 164-es számban a 6-os számjegyet 0-nak nézte.)

⁹⁴⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 354.

⁹⁴⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 355. – Eredeti forrás: [František Dobromysl TRNKA], *Společnjk věrný. Kniha pro gasný rozum, dobré srdce a čistou (sic!) mysl, Sebránjm a sepsánjm Františka Trnky*, W Brně, Wytisknutá nákladem spisowatelowým, 1831. A kötet nyilván nem véletlenül került Kollárhoz, hiszen a *Tartalomjegyzéket* megelőző lapon a sok bölcs mondás és idézet között megtalálható Kollárnak a következő verssora is: „prawau wlast gen we srdci nosjme” [lapszám nélkül] (1824: 84, 3).

⁹⁴⁸ TRNKA, *Společnjk věrný... i.m.*, 149-154.

⁹⁴⁹ „Sara s Rowinem.« Srow. Společnjk od Fr. Trnky v Brně 1831. str. 151. »Jan Rowin, z Temešvarského Banatu, žil se swau ženau Sárau 140let w manželstw. On zemřel we swém 172, ona 104 roku, byli greckého náboženstwa. Ze 4 žigjicjch dětj naystaršjmu bylo 117 a naymladšjmu 100 let; ze dwau prawnuků gednomu 35 a druhému 27 roků.« Gegich wyobrazenj nalezá se w Pešti, w Museum.” („Sára Rovinnal. « Vö. Společník Fr. Trnkától Brünnben 1831, 151. o. »Rovin János a Temesi Bánságból feleségével, Sárával 140 évig éltek házasságban. A férfi 172. életében halt meg, az asszony 104 éves korában, görög vallásúak voltak. 4 élő gyermekük közül a legidősebb 117 éves, a legfiatalabb 100 éves volt; két ükunokájuk közül az egyik 35, a másik 27 éves volt. « Ábrázolásuk Pesten található, a Múzeumban. ») A későbbi forrásokból kikopott a feleség családneve. Vö. GÁTI István, *A természet históriája... Pozsonyban*, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1798, 277.

Kollár a *Magyarázatokban* csak azt a megjegyzést fűzi az átvett információkhoz, hogy „ábrázolásuk Pesten, a Múzeumban található”.⁹⁵⁰ A grafikát ismeretlen mester műveként tartják nyilván a Magyar Nemzeti Múzeum grafikai gyűjteményében. A szóban forgó grafika előképéül minden bizonnyal a bécsi császári-királyi képtár számára 1724-ben készült festmény szolgálhatott.⁹⁵¹ Rovin János és Desszor Sára fontos alakja volt a 18. századvégi és 19. század első fele kultúrhistoriájának,⁹⁵² és még a 20. század kuriózum-irodalma is elevenen tartotta alakjukat.⁹⁵³

A 119 évet élt Franc Nikodým alakját Kollár szintén Trnka kiadványa alapján eleveníti meg: a dél-csehországi krumlaui erdésznek három felesége volt, az utolsót 89 éves korában vette el, és a 28 éves fiatalasszonnyal még egy leánygyermeket nemzett. A morva Jan Veselý 105 évet élt. A csejtei szlovák asszony, Eva Znachorová a következő alak Trnka könyvéből, aki 117 évet élt, és a *Magyarázatokba* átemelt szöveg szerint a tyúkokkal kelt és feküdt (471, 11), öregkorában sem őszült, és fogai sem estek ki.⁹⁵⁴

Demetrius Grabovský / Dimitrij Grabovszkij orosz matuzsálem figuráját Kollár már egy másik forrásból, a *Rozličnosti pražských novin* 1832. 10. számából emeli át.⁹⁵⁵ Grabovszkij a cseh újság szerint 150 éves pásztor, aki családjával együtt nagy köztiszteletnek örvend.⁹⁵⁶ Hasonló forrásból elevenít meg egy közelebbről meg nem nevezett moszkvai házaspárt, akik 162 illetve 159 évig éltek, igaz, hozzát teszi, hogy keresztlevelek hiányában ez a hír inkább hamisnak látszik.⁹⁵⁷ A hír alátámasztására ugyanakkor közöl egy statisztikai adatot az oroszországi férfiakról (mert az asszonyokat nem tartják nyilván), akik tovább éltek száz évnél.

Ale jest tu w blízku ještě co wíc

⁹⁵⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 355. – Vö. az előző jegyzettel.

⁹⁵¹ Az információt vö. HANÁK Ker.[esztelő] János / Hanák Joannes Baptista kegyesrendi szerzetes művében: *Természetrajz*, Pesten, Hartleben Konrád Adolf tulajdona, 1846, I, 25.: Hanák életéről és a természettudományok nemzeti nyelven történő tanításához vö. KARL János, *Hanák Ker. János (életrajz)*, in BALANYI György szerk., *Magyar Piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok*. Budapest, Szent István Társulat, 1942, 123-131. Figyelemreméltó, hogy a szerző használja a „nemzeti megújulás korában” kifejezést műve 127. oldalán.

⁹⁵² TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Egy lapos paraszti metszetek a 18-19. századból*, in UŐK, *Populáris grafika a 17-18. században*, Budapest, Balassi, 2004, 215-246, 219, 122. kép.

⁹⁵³ <https://flagmagazin.hu/nagyvilag/indiai-titkaim-13-a-172-eves-ember> Letöltés: 2018. január 29.

⁹⁵⁴ „»Znachorová.« Srow. Společnjk od Trnky, str. 150. »W Čachticech (maďar. Cseite, stol. Nitran. w Uhřjch) zemřela před několika roky sedlačka Ewa Znachorová, stará 117 let. Wlasy gj nešediwěli, ani zuby newypadali; gegj obličeg byl geště přjwětjwý, ráda zpjwala, gedla a pila co měla; za mladosti mnoho a těžce pracowala. Řjkáwala: každého dne chodjwala gá se slépkami spáwat, a se slépkami wstáwala sem.«” („»Znachorová.« Vö. Trnka Společnjkával a 150. oldalon. »Csejtén (magy. Cseite, Nyitra vármegye Magyarországon) néhány éve halt meg Eva Znachorová paraszttasszony, aki 117 éves volt. A haja nem őszült, a fogai sem estek ki; arca még kellemes volt, szeretett énekelni, azt ette és itta, amije volt; fiatalon sokat és keményen dolgozott. Azt mondta: minden nap a tyúkokkal feküdtem és a tyúkokkal keltem.«” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 355.

⁹⁵⁵ *Rozličnosti pražských novin*, W Praze, u synů Bohumila Háze, 1832. 10. – A lap nem állt rendelkezésemre.

⁹⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 355.

⁹⁵⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 356.

Obdiwował duch můj zbožnělý,
Když sme tmawostěnné uzřely
Starowěkých domy Nestorowic;

Serbská Sára s Rowinem si howíc,
Nikodým Čech, Hanák Weselý,
Grabowský Rus, s haufem bydlely
Šediwých tu manželů a wdowic:

Potom z Čachtic jest w tom radowání
Ewa Znachorowá, Slowenka,
Co dle slepic řídila swé spání;

A dnes práwě z Mozkwy přirazily
Manžel stavec sem a starenka,
Co sto trídctet roků spolu žily. (471, 1-14)

Szláv gyermekek ciklusa (472-477)

Önfeláldozó gyermekek I. / Vukasović és Ana Glińska hercegkisasszony (472)

A tisztességben megöregedett matuzsálemek közösségét egészíti ki azon erényes gyermekek csoportja, akik tiszteletet és önfeláldozást tanúsítottak szüleik iránt. A versszituáció szerint mindezen utódok egy kívül-belül díszes, fáktól árnyas és illatos virágokkal díszes épületben találhatóak, amint éppen az elíziumi rózsákból kötnek csokrot és báloznak egymással (472, 1-8). Ezen erényes szláv fiatalok közül a lírai alany név szerint először a dalmáciai Vukasović testőrt és katonát emeli ki (472, 9-11), akit Mária Terézia vitézségéért pénzjutalomban részesített, majd amikor tudomására jutott, hogy a fiú a jutalom teljes összegével nyomorban élő apját támogatta, akkor az uralkodónő az apának évi kétszáz arany nyugdíjat, fiának pedig újabb jutalomösszeget adományozott. A *Magyarázatok* szerint e történet fellelhető Julius Bilderbecknek a nemzetkarakterológia tárgykörébe tartozó könyvében is,⁹⁵⁸ ugyanakkor Kollár a történetet már elbeszélte a pesti evangélikus egyházközség szlovák gyülekezete iskolája

⁹⁵⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 356. – Eredeti forrás: Julius BILDERBECK, *Historische Anekdoten zur Charakteristik der Nationen, Erster Theil. Spanier, Portugieser, Engländer*, Leipzig, bey Gerhard Fleischer dem Jüngern, 1812. A könyv többi kötete sajnos nem állt rendelkezésemre.; A történethez rendelt következő horvát forrás sem állt rendelkezésemre: „*Nestrano wesdašnjega Tabora ispisawanje za ljeto 1788 od P. H. C. Wu Zagrebu 1789. str. 51-52.*” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 356..

számára kiadott *Olvasókönyvének* III. fejezetében is. Ez a fejezet a *Swětské národnj historie (Világi nemzeti históriák)* címet viseli, amelynek első darabja a *Šlechtný syn (Nemes fiú)* című tanulságos történet a szülőtisztelő katonáról és a nagylelkű uralkodónőről.⁹⁵⁹

Az apja mellett balsorsában kitartó erényes szláv leány képeért Kollár ismét a lengyel költőnek, Julian Ursyn Niemcewicznek a *Történelmi énekei*-hez nyúlt, amelyek közül a haldokló Michał Gliński hercegről szóló történelmi énekből eleveníti meg az apját börtönében ápoló leányának, Ana Glińska hercegkisasszonynak az alakját (472, 12-14).⁹⁶⁰

Odtud přijdu státi před příbytky
Zewniter i wniter spanilé,
Stínily je stromy ztepilé,
Owáněly blahowonné kwítky;

Tu sem našla ctné a dobré dítky,
Syny wděčné dcery zdařilé,
Plesy spolu wedli rozmilé,
Pletli z růží elyzejských kytky:

Mezi syny Wukasowič slynul,
Jenž swé darowané dukaty
Otcí poslal, který w bídě hynul;

W počtu dcer se Glynská wyznačila,
Ana, když byl otec zajatý
W žaláři, s ním dobrowolně žila. (472, 1-14)

⁹⁵⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 356. – Eredeti forrás: KOLLÁR, *Čjtanka... i.m.*, 85-86. Kollár a *Magyarázatokban* tévesen szerepelteti a lapszámot (55.).

⁹⁶⁰ Eredeti forrás: NIEMCEWICZ, *Śpiéwy historyczne z muzyką i rycinami, w Warszawie, w Drukarny Nro 646 przy Nowolipiu, 1816, vö. Duma o kniazu Michale Glińskim c.* fejezettel a 158-164. lapokon. Kollár a vers 1-3. versszakából (158.) tetszőlegesen kinyirbált szövegrészleteket, s azokat mintegy prózaként rakta össze a *Magyarázatok* számára. A fejezetben található egy metszet is a haldokló hercegről, amint lánya istápolja őt a börtönben – a kép stílusa nyilván megragadhatta Kollár képzeletét is, amint egy ősz szakállú atya fiatal lányának támaszkodva haldoklik a börtönben. Kollárnál a *Magyarázatokban* megadott oldalszám nem azonos az én rendelkezésemre álló eredeti kiadványban található oldalszámokkal.

Önfeláldozó gyermekek II. / Nahida Csernyikova nyikityini leány (473)

Az önfeláldozó gyermekek felsorolása folytatódik az orosz Nahida Csernyikova alakjának megelevenítésével, akinek neve hallatán – a lírai alany elbeszélése szerint – meglágyul minden emberséges szív (473, 5). A *Magyarázatok* szerint, amely a Niemayer-féle *Erények könyvé*-n alapul,⁹⁶¹ egy kereskedő olyannyira befeketítette a nyikityini hivatalnokot, Csernyikovot felettesei előtt, hogy szibériai száműzetésbe küldték feleségével és lányával együtt. Leánya ezért gyalog nekivágott a szentpétervári útnak, és tizenegy hét vándorlás után, hatszáz mérföldet megtéve megérkezett Szentpétervárra (473, 14), ahol kegyelmet eszközölt ki a cárnál a családja számára. Sándor cár négyezer rubelt adományozott az igazságtalan büntetést elszenvedett hivatalnokának, és megtette dnyeperi adóigazgatójának.

Wedle Glinské hned mé oko pěknau

Nebeslawku státi uhlídá,

Čí to hezké děvče? „Nahyda

Černíkowa z Nikitinu” reknau;

Při tom jméně všechněm serdce měknau,

A hlas jeden toto powídá:

Otce jejího kýs nestyda

Osočil, ai z auřadu ho swléknau,

Do Siberska ženau newinného,

Kam i matka s dcerau násilím

Milowance sprowázely swého;

Jednau dobrá dcerka Černíkowa

Náwrat hledati swým přemilým

Sama šla míl šest set, do Petrowa. (473, 1-14)

⁹⁶¹ „Srow. *Christ. Niemeyer, Buch d. Tugend. in Beyspielen B. II. Leipz. 1829.*” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 356-357. – Eredeti forrás: Christian NIEMEYER, *Das Buch der Tugend. In Beyspielen aus der neuern und neuersten Geschichte*, I, 1825, II, 1827, Leipzig, Kayser. – A kötet nem állt rendelkezésemre, ám lásd az alábbi rövid ismertetőt a *Pädagogieschriften* c. rovatból, amelyből kiderül, hogy a szerző dedelebeni plébános volt. Innen a származik a kötet címléírása is: [Anonymus], in *Allgemeine LiteraturZeitung*, März, 46(1830), 43, 345.

Tizenkét lengyel nemesifjú a fajtalan szultán fogságában (474)

A versszituáció szerint az üdvözült ifjak között is kitüntetett hely illet meg tizenkét lengyel nemes ifjat, akik Murád török szultán fogságába kerültek Drinápolyban. A szultán körülmetéltette, majd a palotájába záratta őket. A *Magyarázatokban* foglalt történeti források szerint a csinos ifjak, csakhogy elkerüljék a nemi visszaélést, merényletet terveztek az uralkodó ellen, akit délutáni álmában akartak megfojtani. Mindazonáltal elkövették azt a hibát, hogy bizalmukba avatták egy hasonló sorsra jutott bolgár társukat, aki azonban elárulta őket. A fiatal lengyel harcosok, hogy elkerüljék a janicsárok bosszúját, egy zárt szobában inkább megfojtották egymást. Az ifjak tisztaságát a Szláv Paradicsom többi lakójának főhajtása kíséri (474, 5-6), és olyan képek fejezik ki, mint a keresztény szimbolikából ismert liliom vagy a bibliai József alakja (474, 7-8). A történetet Kollár a humanista történetíró, Jan Dlugosz / Johannes Longinus (1415-1480) *Lengyel történelmé*-ből merítette.⁹⁶² Az egyszerre pikáns és hátborzongató híradáshoz tartozó hosszú latin forrást Kollár bemásolta a *Magyarázatokba*, és hasonló módon járt el a másik megidézett kútfő esetében is: szerepelteti Lenfantnak a *Huszita-háborúk története* című, hasonló tartalmú beszámolóját német nyelvű kiadásban a szultán levelére vonatkozó latin jegyzettel együtt.⁹⁶³

Najwíce wšak předce mezi drahnau
Summau tēchto mladých blaženců,
Dwanáctero krásných mládenců
Z polské šlechty oči na se táhnau;

Kudy ti jdau, ke cti jim se nahnau
Wšudy hlawy jiných spasenců,
Po liliech pelných pupenců
Čisté ruky Jozefů těch sáhnau:

Při Warně je w boji Murat chytil,

⁹⁶² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 357-358. – Eredeti forrás: [Jan DLUGOSZ] Ioannes DLUGOSSIIUS, *Historia Polonica*, Francofurti, Sumptibus Io. Ludov. Gleditschii et Mavritii Georgii Weidmanni, 1711, 12, 812. – A megadott oldalon a szóban forgó idézet megegyezik.

⁹⁶³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 358. – Eredeti forrás: Jacques LENFANT, *Histoire de la guerre des Huss et du concile de Basle*, Amsterdam, Pierre Humbert, 1731. Német fordítása: Jacques LENFANT – Michael Christian HIRSCH, *Geschichte des Hussitenkriegs und des Konziliums zu Basel, Vierter Theil*, Wien, gedruckt mit von Ghelenschen Schriften, 1784, IV. kötet, XXXVII. fejezet, 87-88. (A Lenfant-fordításban a 87. oldal tévesen 78. oldalként van jelölve, ám a következő oldal már helyes, valószínűleg a nyomdai szedő cserélhette föl a két számjegyet). A könyvnek egyébként van egy pozsonyi kiadása is, amely Landerernél jelent meg.

A pak zamknul w Serail turecký,
By swé wášně, diwoch nimi sitil;

Ale oni čest swau, stud a nebe
Wážiwše si žiwot nad swětský,
Jeden druhým udáwili sebe. (474, 1-14)

Szláv aprószentek ciklusa (475-477)

Szláv aprószentek I. / Vršovac Mutina meggyilkolt fiai (475)

Vršovac Mutina két fiának, Miroslavnak és Všemilnek az alakját mint vétlen gyermekeket a *Hájek-krónika* 1108-as bejegyzése alapján idézi meg a lírai alany. A szonett atmoszférájának megteremtéséhez innen veszi kölcsön a gyermekek anyjukhoz intézett kiáltását (475, 1). A versszituáció szerint a gyermekek egyenes beszéd formájában e kiáltással fordulnak Szlávia leányához, aki kénytelen fölvilágosítani őket, hogy nem az anyjuk (475, 5-6), és részvétet mutat irántuk. A *Hájek-krónika* idevonatkozó terjedelmes szövegét Kollár hosszasan közli, ez tartalmazza a családdal való leszámolás körülményeit, a két gyermek kivégzésének módját, amelyre Svatopluk cseh fejedelem parancsára került sor.⁹⁶⁴ Kollár a *Magyarázatokban* a 'lapkat' ('lapogat', 'paskol' jelentésű) ige kapcsán tart még egy nyelvészeti eszmefuttatást arról, hogy a cseh, a szlovákkal ellentétben, nem használja a kicsinyítést.⁹⁶⁵ A lírai alany az utolsó versszakban szánakozva megcsókolja az árvákat, és felindultságában reszketve halad tovább útján.

„Mamo! mamó! maminečko naše!”

Zkřikla za mnau tu dvě dět'átka,

Krásná jako kwětu paupátka,

Lapkajíce za raucho mne plaše;

Ach já nejsem, řeknu, matka vaše,

Milé, osiralé slad'átka!

Tu mne smutná projme památka,

Zrak se diwí duší celau straše:

⁹⁶⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 358-359.; Az év nem található meg a következő válogatásban: Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981.

⁹⁶⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 358.

Mirowslaw a Wšemil nešťastného
Synkowé to byli Mutiny,
Ratolesti rodu Weršowského;

Jež dal zhubit w Praze krutým katem
Český kníže z pomsty bez winy,
Já je bozkám a jdu dále chwatem. (475, 1-14)

Szláv aprószentek II. / Az útszélien hagyott csejtei csecsemő (476)

A versszituáció szerint Szlavia leánya továbbhaladva egy síró újszülöttre lel, akit egy dadus-angyal szlovák altatódalokkal csitítgat (476, 1-4). A második versszak a legismertebb szlovák altatódalok jellegzetes kezdősorait tartalmazza, valamint arról számol be, hogy érkezükre a csecsemő fölemelte a fejét bölcsőjében (476, 5-8). A harmadik versszak elbeszélése szerint a gyermek anyját a tatárok ejtették foglyul és hajtották el (ez a korabeli szóhasználatban egyértelműen a törököket jelenti), majd az anya időközben megszületett gyermekét az útszélien hagyták (476, 10-11). A történetet a *Magyarázatokban* a Bohuslav Tablic által 1804-ben Szokolcán kiadott Pilárik-könyv alapján idézi meg a szerző prózai formában.⁹⁶⁶ A jóvátétel természetesen nem marad el, a gyermeket haladéktalanul visszaadatják az anyának (476, 14).

Na nowau však hned sme přišly stawku,
Narozeňátko tu plačící,
Anjel pěstaun při něm stojící

⁹⁶⁶ „»Z Čachtic djtě« Srow. Rectoratus Academicus, i. e. Orationes quas C. Emer. Thurzo de Arva etc.. Rector hactenus Acad. Vitem. officii causa habuit, A. 1616. w Přjhodách Stěp. Pilařjka wydaných od B. Tablice we Skalici 1804, str. 102. »Wypsánj smutného losu Křesťanů zagatých od Turků. Nelze mi pominauti tyranstw j ukrutnosti turecké na rodičkách zgewené r. 1605. Když Turci a Tatary Uherskau zemi zpuštugjce do Čachtic městečka Nitranské stolice wpadli, a už se nawracowali, hnal nepřjtel mezi ginými i gednu těhotnau ženu, kterauž, ana pro bljzkost porodu tak spěšně gako ostatnj giti nemohla, na koně pozdwihol: gezdjcy ale tuze swázanau a během koně usekanau berzo bolesti porodu obkljčily.«”

(„»Csejtei gyerek.« Vö. Rectoratus Academicus, i. e. Orationes quas C. Emer. Thurzo de Arva etc.. Rector hactenus Acad. Vitem. officii causa habuit, A. 1616. Pilárik István Történeteiben, amelyet B. Tablic adott ki Szokolcán 1804-ben a 102. oldalon. »A törökök rabságába esett keresztények szomorú sorsa. Lehetetlen elfeledni a török önkényt és kegyetlenséget a szülőanyákkal szemben, amelyet 1605-ben követtek el. Amikor a törökök és tatárok Magyarországot dúlva megtámadták a Nyitra vármegyei Csejte városkát, és már visszatérőben voltak, az ellenség egyebek mellett egy terhes nőt is elhajtott, akit, merthogy a közeli szülés miatt oly sietősen nem tudott haladni, mint a többiek, fölvettek a lóra: a lovaglő asszonynál azonban, akit szorosan megkötöztek, a ló futása miatt hamarosan bekövetkeztek a szülési fájdalmak.«”)

KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 359-360. – Eredeti forrás: Bohuslav TABLIC kiad., *Sors Pilarikiana anebo Pamětné přjehody Štěpána Pilarika*, Uherská Skalica, František Škarnicel, 1804. Tablic a művet többször is kiadta. Vö. Josef Jakub JUNGSMANN, *Historie literatury české... i.m.*, 364.

Slowenskau mu zpíwal kolibawku;

„Buwaj že mi, buwaj!” k siroslawku

„Haja že mi, haja!” mluwící:

Nemluwně náš příchod čijící

Popozdwišlo z kolébky swé hláwku,

Z nitranských to Čachtic dítě bylo,

Z matky, od Tatarů wlečené

K zajeti, se w cestě narodilo;

Na zemi je nechali ti kati,

I hned rodičce sme ztrápené

Kázaly to nedochůdce dáti. (476, 1-14)

(Egy új megállóhelyre érve azonban / [Láttunk] egy síró csecsemőt, / Amint egy angyal-dada állt mellette / Szlovák altatódalt énekelve az árva szlávnak; // „Aludj, aludj nekem!” mondja / „Szunnyadj, szunnyadj” az árvaszlávnak / A csecsemő hallván érkezésünket / Fölemelte fejét a bölcsőből, // A nyitrai Csejtéről volt való a gyermek, / Egy anyától, akit a tatárok elhurcoltak / Fogságba, született az útmentén, // A földön hagyták e hóhérok, / Rögvest megparancsoltuk, hogy / Az elgyötört kisedet az anyjának adják.)

Szláv aprószentek III. / Šafárik elhalt gyermekei (477)

Kollár egyik legmegindítóbb baráti gesztusának a tanúbizonysága ez a szonett, amelyben Šafárik három elhunyt gyermekének állít emléket: a versszituáció szerint Szlávia leánya a lírai alanyt azzal az üzenettel küldi vissza a földre, hogy közölje barátjával, elhalt gyermekei a Szláv Mennysországba kerültek, és itt várják megbékélve szüleiket (477, 1-8). Pavol Jozef Šafáriknak és feleségének 1819 és 1831 közötti újvidéki tartózkodásuk idején ugyanis öt gyermekük született, akik közül csak kettő maradt életben.⁹⁶⁷ Putna fölhívja a figyelmet a szonett teológiai vonatkozásaira is: arra, hogy Kollár *Máté evangéliumá*-nak 19, 14-es versét emelte be a költeménybe („Engedjétek hozzám a kisedeket”) (477, 11), valamint hogy ebben a kontextusban a lírai alany nem Szlávia anyáról, hanem Szláv úrról (477, 12) és a test dicső

⁹⁶⁷ Karel PAUL, *Pavel Josef Šafařik. Život a dílo*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, 131.

föltámadásáról beszél (477, 8).⁹⁶⁸ Kollár a szonethez fűzött magyarázatban pontosan megadja mind az öt, 1832-ig született gyermek születési és halálozási dátumát, keresztnévét, majd megjegyzi, hogy Šafařík példamutató módon valamennyi gyermekének szép szláv keresztneveket adott.⁹⁶⁹

Nenemohu s tímto okamžením
O věc jednu tebe prositi,
Pospěš našemu to zjewiti
Šafaříku s mojím pozdrawením:

Aby nechtěl wčasným nad zemřením
Mladých miláčků swých kwíliti,
Nebo tuto lze je spatřiti
Wšecky tři s těl jejich oslawením;

W místě tom jsau, o němž prawí jemně
Sám pán Sláwy wěčné k dědičům
Jejim: Nechte dítek jíti ke mně!

Tíše tedy čekají ať na den,
W němž se nawrátějí rodičům
Lidmila, i Milena, i Mladen. (477, 1-14)

(Lehetetlen nem kérni tőled / Egy dolgot e pillanatban, / Igyekezz a mi Šafaříkunknak / üdvözetünkkel megvinni a hírt; // Hogy ne kelljen fiatal szeretteinek / Korai halála miatt jajveszékelnie, / Mert itt található mindhárom / megdicsőült testben; // Azon a helyen, amelyről maga Szláv úr / Mondja örököseinek: / Engedjétek hozzám a kisdedeket! // Csöndben várakoznak tehát a napra, / Amikor visszatérnek szüleikhez / Lidmila, Milena és Mladen.)

⁹⁶⁸ „»Lidmila« neb Ludmila nar. 1824 dne 21. Unora, zesnula 28. Dubna téhož roku; »Milena« nar. 1825, dne 17. Čerwence, zesn. 1826 dne 4. Dubna; »Mladen Swatopluk« nar. 1827, dne 17. Led. zesn. 1828, dne 22. Unora. Vogtěch nar. 1829 a Božena nar. 1831 geště žigj. Tento pěkný příklad p. Šafaříka, dáwánj slawenským djtkám slawenských gmen, měliby všickni Čechowé a Slowáci následowati.” („»Lidmila« vagy Ludmila szül. 1824. február 21-én, elhunyt ugyanazon év április 28-án; »Milena« szül. 1825. július 17-én, elh. 1826. április 4-én; »Mladen Swatopluk« szül. 1827. január 17-én, elh. 1828. február 22-én. Vojtěch szül. 1829-ben és Božena, szül. 1831-ben még élnek. Šafařík úrnak ezen szép példáját, hogy a szláv gyermekeknek szláv nevet ad, minden csehnek és szlováknak követnie kellene.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 360.

⁹⁶⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 360.

Hűséges szolgák páros szonettje (478, 479)

Hűséges szolgák szonettje I. (478)

A versszituáció szerint a csapat egy következő dombra ér, amelyen Szolgafalva (478,4) és a hozzá tartozó hegyi tanya található. Lakói kitartásukkal és hűségükkel érdemelték ki tartózkodásukat a Szláv Mennyországban. Podivín/Podiven a Szent Vencel-legendakör egyik fontos mártír-alakja (legrészletesebben lásd a *Kristián-legenda* 9. fejezetében), aki Szent Vencelnek segédkezett a különféle liturgikus cselekedetekben. A *Magyarázatokban* megidézett *Hájek-krónika* 929-es bejegyzése szerint azonban Podivín nem menekült el Németországba, hanem kitartott meggyilkolt gazdája holtteste mellett, amiért őt is fölakasztották.⁹⁷⁰ A következő hűséges alak Hněvsa, Vršovac Mutina (lásd a 475. szonettben) szolgája, akinek – a megidézett *Hájek-krónika* szerint⁹⁷¹ – Svatopluk fejedelem levágatta az orrát és kitolta a szemét.⁹⁷²

A szláv törzsi igazságosság jegyében a szonett sort kerít Lázár szerb fejedelem két hű szolgájára, Golubanra és Milutinra is. Golubanra az uralkodó a rigómezei csata előtt rábízta feleségét, Milicát, ám a szolga, miután biztonságba helyezte a fejedelemasszonyt, visszatért a csatába.⁹⁷³ Másik szolgája, Milutin maga is súlyosan megsérült a rigómezei csatában, és levágott jobb kezét a baljában tartva vitte meg a vesztes csata hírért a fejedelemasszonynak. A *Magyarázatokban* Kollár Vuk Karadžić szerb hősi énekeinek Hanka általi cseh fordításaira,⁹⁷⁴ valamint saját *Olvasókönyvére* hivatkozik, amelyben szintén közölte a történetet a pesti szlovák iskola diákjainak okulására.⁹⁷⁵

A felsorolásból természetesen a magyarországi szlávok sem maradhatnak ki: közéjük sorolódik Zrínyi Miklós apródja, Cserenkó Ferenc / Ferenac Črenko is, aki a szigetvári eseményeket, többek között a kirohanást is, szemtanúként örökítette meg.⁹⁷⁶ Ostrombeszámolóját Budina Sámuel két év múltán beledolgozta történeti munkájába, amelyre a *Magyarázatokban* Kollár is

⁹⁷⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 360.; Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981, 232.

⁹⁷¹ Hájek 1108-ban. A rendelkezésemre álló Hájek-válogatásban nem található.

⁹⁷² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 360-361.

⁹⁷³ Vö. Celia HAWKESWORTH, *Voices in the Shadows. Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Budapest – New York, Central European University Press, 2000, 72-73.

⁹⁷⁴ [Václav HANKA], *Prostonárodnj Srbská Muza, do Čech přewedená od W. Hanky. Částka prwnj*. W Praze, w kněhtiskárně J. F. Vetterl z Wildenbrunnu, 1817.

⁹⁷⁵ „W tom až hle přiběhne k nj Milutjn, geden ze slu/hův (sic!) a spolu bogownjkůw Lazarowých, celý poraněný a ukrwawený, který, nesa odřatou swau prawicu w lewé ruce, ku kněžně mluwj: Wšickni Serbowé w bogi padli, gen gá sem zůstal, abych tobě toto smutné poselstwí přinesel.” KOLLÁR, *Čjtanka... i.m.*, 86-87.

⁹⁷⁶ Vö. FODOR Pál – VARGA Szabolcs, *Zrínyi Miklós és Szulejmán halála*, in *Történelmi Szemle*, 58(2016), 2. sz., 181-201.

hivatkozik.⁹⁷⁷ A szonett másik magyarországi szereplője a *Nesztor-krónika*-ból ismert rabszolga, Magyarországi György / Jiří z Uher, aki az orosz Borisz vértanút (lásd a 389. szonettnél) szolgálta.⁹⁷⁸ Nesztor ugyanakkor nem említi, hogy a szóban forgó férfiú szláv származású volna, ami ily módon csupán Kollár föltételezése marad.⁹⁷⁹

Při radosti té a při rozprávce
Přišly pahorek sme na jiný,
Wesnička i salaš hostinný
Stály tu, a sluly Sluhoslawce;

Podiwín Čech najvyšší jest správce,
Auředníci Hněwsa newinný,
Miluttin Serb, ten co jediný
Na Kosowu ušel rukaum drawce:

Goluban pak co byl Lazarowým,
Črenko čeledínem Zríního,
Jiří z Uher w Rusku Borisowým,⁹⁸⁰

Strojit' se tu žinčice a urda,
Proti níž ta w Tatrách z owčího
Stáda není nic, než haraburda. (478, 1-14)

Húséges szolgák szonettje II. / Szlávia leányának dadája (479)

A versszituáció szerint Szlávia leánya felkiált a szonett első sorában, amint fölismeri a Szláv Mennyországban egykori dadáját, Bětkát (479,1), aki nem más, mint a lobedai Schmidt-lelkészcsalád cseh származású szolgálója, és a Lipsétől észak-nyugatra elhelyezkedő Barby

⁹⁷⁷ „Črenko.“ Srow. Sam. Budina, *Historia Szigethi, Slavoniae propugnaculi*, in Schwandtneri Scrip, Hung. T. 4. p. 733. – Eredeti forrás: Johann Georg SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hungaricarum...* Tyrnaviae, Typis Collegii Academicis Societatis Jesui, MDCCLXV.; KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 361. Kollár nem jelöli meg, hogy Schwandtner művének mely kiadásából idéz, a fentebbiben nem található. – Eredeti forrás: [BUDINA Sámuel], *Historia Szigethi totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi a solymanno turcarum imperatore anno MDLXVI. capti christianisque erepti*. Magyarul: BUDINA Sámuel *históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról*, Szigetvár, Várbaráti Kör, 1978.

⁹⁷⁸ „Giř z Uher.“ Srow. Nestor, *Ljetopisy*, v Petrohradě 1767. str. 94. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 361.

⁹⁸⁰ Cserenkó Zrínyi szolgája volt, / Magyarországi György Boriszé Oroszországában (478, 10-11).

(Bořiboj) (479, 4) városából származott. A második versszak két irányban tágítja a horizontot: egyrészt színre lép maga Kollár abban az értelemben, hogy Szlávia leánya tegező formában közli a költővel, hogy annak idején a lobedai paplakban tett látogatásait szívelte a dada (479, 5-6), másrészt megtudjuk azt is, hogy esténként száműzetésének történetével szórakoztatta a gondjaira bízott Schmidt-lányokat (479, 7-8). A száműzetés nyilvánvalóan utalás a protestánsok fehérhegyi csata (1620) utáni kiűzetésére Csehországból. Ezt erősíti a *Magyarázatokban* a városnévhez fűzött magyarázat is, amely szerint a cseh exulánsoknak a szóban forgó városban jeles egyházközségük, iskoláik és nyomdájuk van.⁹⁸¹ A harmadik versszakban a dajkát új szerepkörben, kapunyitogatóként és szerelmi postásként ismerjük meg, a negyedikben pedig Szlávia leánya a cseh asszonyhoz való ragaszkodásának jeleként megkéri anyját, hogy az mindig vele maradhasson.

I ty jsi zde drahá Bětko moje!
Padši w náručí sem zwolala
K té, co pěstaunka má býwala,
Rodem z barby (sic!) čili z Bořiboje;

Která jsauc i přítelkyně twoje,
Příchod twůj k nám ráda míwala,
Wečer o swých předků říkala
Wyhnanstwí z Čech rozprávky nám swoje;

Otwírala, zamykala bránu,
Lístky wzajemné nám nosila,
Proto dlauho při ní pozůstanu:

Dowol matko! řekne pak má mluwa,
Aby kde jsem já, tam bydlila
Při mně tato staruška a chůwa. (479, 1-14)

⁹⁸¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 361.

Nyugat-magyarországi horvát menyecskék (480)

A hűség ebben a szonettben, korántsem meglepő módon, nemzeti dimenziót ölt: azon nyugat-magyarországi horvát menyecskék kollektív erényeként jelenik meg, akik akkor is megőrzik anyanyelvüket, ha német („hinc”) (480, 4) családba kerülnek.⁹⁸² Ezért aztán a horvát fiatalasszonyok a versszituáció szerint a Szláv Mennyország-beli keruboknak segítenek szláv énekeket tanulni (480, 6-8). A vers egyértelműen azon szlávok ellen irányul, akik ezzel ellentétes stratégiát választva nemzetüket és nyelvüket megtagadják (480, 12-14). Kollár a horvát menyecskékre vonatkozó tényt Csaplovits Jánosnak a *Croaten und Wenden in Ungern* című munkájából emelte be a *Magyarázatokba*.⁹⁸³

K rozkošným sem přišla nyní tyncům,
Kde sem newěsty a ženičky,
Chorwatského kmene sestřičky,
Našla, někdy w Uhřích wdané Hincům,

Kterýžto kmen Němcům křiwdočincům
Patří: Slawjanky ty, woničky
W rukách třímající písničky
Pomáhají pěti Cherubincům:

Ony totiž neodnárodnily
W manželství se, než swau milujíc
Řeč, k ní muže i dům přiwábily;

Ne jak jiné dítky Sláwy mají
Zwyk, jenž s cizím lidem obcujíc
Řeč i národ zradně zapírají. (480, 1-14)

⁹⁸² „»Hincům« Hincové (die Hienzen) slugj Němci w Železné a Šopronské stolici w Uhřich bydljčj.” („»Hienzeknek« Hienzek (die Hienzen) hívják azokat a németeket, akik Magyarországon Vas és Sopron vármegyében laknak.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 362.

⁹⁸³ „»Chorwatského kmene sestřičky.« Srow. Joh. v. Csaplovits Croaten und Wenden in Ungern Presb. 1829. S. 27.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 362. – Eredeti forrás: Johann v.[on] CSAPLOVITS, *Croaten und Wenden in Ungern. Ethnographisch geschildert*, Pressburg, gedruckt bei S. Ludwig Weber, 1829, 27. Kollár pontosan közli az idézetet, csupán a zárójelbe tett, horvátok lakta megyék névsorával egészíti ki az eredeti szöveget. Hasonló módon veszi át és magyarázza meg a Vas és Sopron megyei németek belső nevét, a „die Hienzen” kifejezést is.

(Ekkor egy csodás erődítményhez értem, / Ahol menyasszonyokat és asszonyokat, / A horvát törzshöz tartozókat / Találtam, akik egykor Magyarországon hincekhez mentek feleségül, / Amely a [szlávok ellen] vétkező német törzshöz / Tartozik: e szláv asszonyok virágcsokrokat / szorongatva a kezükben, dalokat / énekelve segítenek öt Kerubnak: // Ezek az asszonyok ugyanis nem tagadták meg nemzetiségüket / a házasságban, hanem annyira szerették / a saját nyelvüket, hogy hozzáédesgették a férjüket és a háznépet is; // Nem úgy, mint ahogy Szlávia egyéb gyermekei között / dívik, akik idegenekkel közösségre lépve / nyelvüket és a nemzetet árulón megtagadják.)

Orosz hazafiak (481)

A hazához való hűség köti ezt a verset az előzőek témájához. A versszituáció szerint balról egy nagyobb embercsoport éljenzése hallatszódik, akik (újszövetségi konnotációkat sem nélkülöző kép kíséretében) széles levelű pálmaágakkal söprik az utat (481, 1-4) Orosz honfiai előtt. A második versszakban a lírai alany megpillant három virággal és arannyal koszorúzott orosz férfit. Az első Kozma Minyin, a *Magyarázatokban* megidézett Čelakovský-mű⁹⁸⁴ szerinti egyszerű orosz polgár, aki a hamis Dmitrijek idején – látva hazája vesztét – eladta minden vagyonát, és a béke helyreállítására törekedett. A Ladislav Čelakovský *Szláv népdalok (Slovanské národnj pjsně)* című művéből beemelt részlet befejezésében megelevenedik még Nagy Péter cár alakja is, aki Minyin nyiznij novgorodi sírhelyét fölkeresve „Orosz hon megszabadítójának” nevezte őt.⁹⁸⁵ Ilyen történelmi körülmények között volt segítségére Dmitrij Mihajlovics Pozsarszkij herceg (1612-1842), aki a szonett következő orosz szereplője (481, 8). Kollár a *Magyarázatokban* közli a herceg születésének és halálának évszámát, valamint hogy sikerrel elűzte a lengyeleket Moszkva alól.⁹⁸⁶ Az említetten kívül Kollár még két történelmi forrást rendel Pozsarszkij nevéhez a *Magyarázatokban*, mégpedig August Wilhelm Tappe orosz nyelvkönyvét és Karamzin *Oroszország története*-t. Tappe sok kiadást megért *Orosz nyelvkönyvében* található az *Abrisse der Geschichte Rußlands* című rész, amelyből származhat az az információ, hogy Minyin és Pozsarszkij emlékművét az „orosz Canová”-nak tartott Ivan Petrovics Martosz készítette,⁹⁸⁷ és hogy a lengyelek kiűzésével 1613-ban kerültek a trónra a

⁹⁸⁴ „Čelakovský, *Slovanské nár. Pjsně, D. II. str. 211.*” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 362. – Eredeti forrás: František Ladislav ČELAKOVSKÝ, *Slovanské národnj pjsně I-III.*, W Praze, Pjsem J. owd. Vetterlowé z Wildenbrunu, 1822-1827. Csak a harmadik kötet állt rendelkezésemre.

⁹⁸⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 362.

⁹⁸⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 362-363. – Eredeti forrás: František Ladislav ČELAKOVSKÝ, *Slovanské národnj pjsně... i.m.*

⁹⁸⁷ Ivan Petrovics Martosz emlékművét 1818-ban állították föl a moszkvai Vörös téren.

Romanovok.⁹⁸⁸ Kollár a szóban forgó részben Karamzin *Oroszország történeté*-nek az *Előszavából* idéz egy passzust oroszul, latin betűs átírásban, majd fűz hozzá egy megjegyzést, amely azért figyelemreméltó, mert a lengyel-orosz ellentétre vonatkozik abban az értelemben, hogy ha ez a háború nem a szláv testvérek között zajlott volna, Minyin és Porszarszkij dicsősége háromszor erősebben világlna.⁹⁸⁹ A szonett harmadik alakja Artamon Szergejevics Matvejev (1625-1682) orosz bojár, akit mind I. Sándor cár, mind pedig a nép annyira szeretett, hogy ez utóbbi tagjai – a *Magyarázatokban* szó szerint átvett Josef Liboslav Ziegler nevéhez mint szerkesztőhöz fűződő *Dobrosław* című többkötetes gyűjtemény szerint⁹⁹⁰ – Matvejev kőpalotájának megépítéséhez családtagjaik sírköveit ajánlották föl. A bojárral kapcsolatban ezen kívül még Šafárik *Szláv nyelv- és irodalomtörténeté*-hez utasítja az olvasót.⁹⁹¹

Mezitím tu množství lidu z lewa
Žiw buď! zvučným hlasem wolalo,
W cestu širolisté metalo
Ratolesti palmowého dřewa;

W hluku zřím tři muže, kwítí, réwa,
Zlato z hlavy jejich blýskalo,
Jméno Minina se čítalo
Požarského w něm a Matwejewu:

Wšickni byli z kmene Slaworusů,
Ti dwa slili vlast swau, rotníků
Mečem na sto rozsekanau kusů;

⁹⁸⁸ August Wilhelm TAPPE, *Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche. Mit vielen Beispielen, als Aufgaben zum Uebersetzen aus dem Deutschen in das Russische und aus dem Russischen in das Deutsche, nach den Hauptlehren der Grammatik, nebst einem Abrisse der Geschichte Rußlands bis auf die neuesten Zeiten*, Sankt Petersburg – Riga, Hartmann, 1810. Ez a kiadás elérhetetlen volt a számomra, azonban mivel más kiadásokban nem találtam meg a részletet, valószínűleg ebből származhat.

⁹⁸⁹ KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 363.

⁹⁹⁰ KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 363. – Eredeti forrás: Jozef Liboslav ZIEGLER, *Dobrosław – aneb rozličné spisy poučugicýho (sic!) a mysl obweselugicýho obsahu v řeči newázané, y wázané. Djlo prwnjho swazek II*, W Praze, U Jozeffy Vetterlowé z Wildenbrunnu, 1820. A *Matwejew* c. fejezet a 155-156. oldalon található, és a cikk aláírása takarja a szerzőt, aki Ignác Tuma.

⁹⁹¹ KOLLÁR, *Wýklad...* i.m., 363. – Eredeti forrás: ŠAFÁRIK, *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur...* i. m. 158. A hivatkozás oldalszáma helyes, Šafárik hangsúlyozza még Matvejev művészetpártolói tevékenységét, hogy ő hívta az első színészeket Oroszországba, valamint hogy számos történelmi, diplomáciai és genealógiai mű szerzője is.

Třetího jak lidomila ctili
Krajané tak, že mu z pomníkũ
Hrobných palác wděčný wystawili. (481, 1-14)

Jan Skarbek lengyel követ (482)

A szláv törzsek közötti egyensúly megtartása érdekében önálló szonett jutott Jan Skarbek lengyel követnek. A versszituáció szerint a Szláv Mennyország látogatói éles sípszót hallanak, amely a lengyel követet ünnepli (482, 3-4). A *Magyarázatokban* Kollár két szerző művét rendeli a névhez. Az egyik a 19. század eleji lengyel néprajztudósnak és történésznek, Łukasz Gołębiowski (1773-1849) az *Ismeretek a lengyel történelemből* című népszerű kiadványa,⁹⁹² amelyből azonban Kollár nem idéz, csak a munka vonatkozó oldalszámát adja meg. A másik a már többször is idézett Julian Ursyn Niemcewicz műve, akinek *Történeti énekei*-ből lengyelül emeli át a Skarbekről szólót: eszerint Henrik német császár a 12. század elején hadaival megtámadta Lengyelországot, ezért a lengyelek küldöttséget menesztettek elébe. A császár fogadta őket, és hogy gazdagságával és hatalmával benyomást tegyen a delegációra, megmutatta nekik a kincseit, A küldöttség egyik tagja, Jan Skarbek azonban ekkor lehúzta a hüvelykujján viselt gyűrűjét, és bedobta a német kincsek közé azzal a felkiáltással, hogy az arany csak olvadjon az aranyhoz, a szabadságszerető férfihoz azonban inkább a vas illik.⁹⁹³ A szonett utolsó szakában Szlávia anya Skarbek tartását és büszkeségét példaként állítja valamennyi szláv nemzet elé, majd a vers utolsó sora szekvencia-szerű tanulsággal zárul a következő értelemben: „Jobb a kincset a kebelben, semmint ládában őrizni.” (482, 14).

Nemožno tu neslyšeti w dálce
Dosti malé toho zpěwáka,
Který skutek Skarbka Poláka,
Tenkozwuké chwálí na píšťalce;

Toho co swůj zlatý persten z palce
Sňaw ním obohatil chudáka
Henrika, by měl čím wojáka

⁹⁹² Eredeti forrás: Łukasz GOŁĘBIOWSKI, *Wiadomości z historii polskiej... i.m..*

⁹⁹³ Eredeti forrás: NIEMCEWICZ, *Spiwy historyczne... i.m..*, A részlet nem a megadott helyen (64. o.), hanem a 60. oldalon olvasható, majdnem teljesen megegyező formában, a *Przydatki do śpiewu o Bolesławie Krzywoustym* c. fejezetben, amely az 58-61. lapokon található.

Platit we swé proti Polsku wálce:

Zlato, dí, buď k zlatu přimícháno,

Lidem zmužilým a swobodu

Milujícím železo jest dáno:

Ušlechtilau matka pýchu tu hle

Za wzor klade všemu národu,

Lepší poklad w nádrích nežli w truhle. (482, 1-14)

Uglicsi Dimitrij (483)

Uglicsi Dimitrij alakját Kollár Karamzin *Oroszország történet-e* alapján eleveníti föl a *Magyarázatokban*.⁹⁹⁴ Mind a vers, mind pedig az idézett részlet tanúsága szerint ez a herceg, Uglicsi András fia és II., avagy Vak/Sötét (Tyomnij) Vaszilij (1415-1462) moszkvai nagyfejedelem unokája (nem Rettenetes Iván azonos nevű fiáról van szó!) ártatlanul szenvedett a börtönben még IV. Iván uralkodása idején is. Uglicsi Dimitrij ugyanis összesen negyvenkilenc éven át, haláláig raboskodott. A türelemmel viselt szenvedés ékes orosz példájával szolgál tehát a szláv olvasók számára, aki reménytelen sorsának jutalmául azt kapja a vers utolsó szakának tanúsága szerint, hogy bilincsei a Szláv Mennyországban gyémántokká változnak (483, 13-14).

Tu když ještě na můj rozkaz hleděl,

Ptám se wlidně swého vodiče,

Zdali o Demetru z Ugliče

Powěděti (sic!) něco by mi wěděl?

Ba i owšem, on mi odpowěděl,

Znám i jej i jeho rodiče,

Jestli ten, co w rukách wěziče

Čtyřidcet i dewět roků seděl:

⁹⁹⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 365. Kollár cseh fordításban közli a szöveget, amelyet valószínűleg a német kiadásból fordított.

Ten, ten, který žalář a paut tíže
W celém snášet musel žiwotě,
Proto jen, že rozený byl kníže;

Šly sme k němu, a aj zříme an ty
Wazby, w této nebes blahotě,
Změnily se na něm w diamanty. (483, 1-14)

A fehérhegyi menekültek lelkei fehér galambokként (484)

A versszituáció szerint egy széles mezőn egyszercsak egy fehér galambokból álló felhő jelenik meg, majd telepedik le, csőrükben, a bibliai allúzióknak megfelelően, ágakkal, majd fölröppennek és kacagva távoznak (484, 1-8). E két versszakon keresztül leírt csodás jelenség magyarázatát Szlávia adja meg a vers második felében. Közli, hogy ezek azon harminchatezer cseh család tagjainak lelkei, köztük asszonyoké, öregeké és gyermekeké, akiket elűldöztek a hazájukból. A szám egyértelműen azon cseh protestáns családokra vonatkozik, akik a harmincéves háború egyik első jelentős ütközete, a fehérhegyi csata után (1620. november 8.) voltak kénytelenek elmenekülni Csehországból. A galambokhoz némiképpen furcsán társítható nevetés pedig a menekültek üldözőinek szóló gúnyolódás. A vers utolsó versszakában a nemzeti emblematizmus jegyében az ártatlan szláv galamb ellentétéként megjelenik a német karvaly, amely elűzte fészkeről a békés madarakat. Kollár a szonetthez egyáltalán nem fűzött magyarázatot.

Nyní role široká a sejná
Stře se, meze řekau obrubíc,
Po ní létá oblak holubic,
Jichž se bělost leskne čarodějná;

Sednau, a zas křídla zwihnau chwějná,
Ratolístky nesauc u hubic,
Pak swým blaženstwím se pochlubíc
We werkání oddají se smějná:

Nikdo neznal kdo to, pak dí matka:
Toť jsau duše českých wyhnanců,

Ženy, muži, starci, nemluwnátka.

Smích těch třicet i šest (sic!) tisíc rodin

Týká jestřabích se chowanců,

Co je tiskli ze hnízd w mále hodin. (484,1-14)

Exkuzáló-sonett (485)

A lírai alany ebben a szonettben elnézést kér olvasóitól, mert – bár további jeles szlávokat is megilletne hely a Szláv Mennyországban – nem áll módjában többüket felsorolni a műben. Szlávia leánya szerint egy teljes évszázad sem volna elegendő mindazon uralkodók, vezetők, lelkes hazafiak és mártírok bemutatására, akik kiérdemelték itt a helyüket (485, 9-10). A költői mű idejének végességével a lírai alany azonban a *Korinthusiakhoz írott levél* eszkatologikus ígérletét állítja szembe: a páli levelet parafrázálva ugyanis azt ígéri, hogy egyszer majd a költő, ha fölvetetik a Szláv Mennyországba, „színről színre” (1 Kor 13,12) tapasztalhatja meg azt, ami sohasem került tollhegyre (485, 12-14).

Ještě bych sem síce měla mnoho

Jmenowati Sláwy rozenců,

Panowníků, wůdců, vlastenců

Aučestných i hodných místa toho;

Z horliwců i strážců nejednoho,

Žwláště ze swědků a mučenců –

Ale nechci jménem blaženců

Na zemi bych urazila koho:

Století twé nemůž wšecko snesti

Cobych ještě měla mluwiti,

Proto nad tau ujmau nebolesti!

Přijde čas, kde co tu newypsalo

Péro, twáří w twář máš spatřítí (sic!),

I co ucho nikdy neslýchalo. (485, 1-14)

Idegen nemzetbeli szlavofilok hadaró-szonettje (486)

A versszituáció szerint egyhelyütt sátrak állnak a Szláv Mennyországban, amelyek alatt olyan személyek vendégeskednek, akik jóakaratólag viszonyultak a szlávokhoz: egy szerb üdvözült pitával, egy másik cseh pedig mēlníki borral („Mělničinau” 486, 4) kínálja őket. Kollár nem a szláv üdvözültekhez, hanem a pitához fűz csupán gasztronómiai jellegű magyarázatot, amely szerint ez a szerb süteményféleség mazsolával, mandulával és egyéb csemegével készül.⁹⁹⁵ A második versszak tanúsága szerint a szlavofilok idegen voltát öltözetük és nyelvük is elárulja, mivel azonban lelkük összekötődött a szlávsággal, kiérdemlik a szláv traktát.

Először is a szlávokat megörökítő középkori krónikaírók, Helmold, Thietmar és Jordanes alkotnak szorosabb társaságot (486, 9). A Bosauban elhunyt Helmold (1120-1177 után) az oldenburgi Gerold püspök indíttatására írta meg latin nyelvű *Chronica Slavorum* (Szláv krónika) című munkáját a németek keleti betelepüléséről és az ezzel összefüggő szláv missziókról.⁹⁹⁶ Merseburgi Thietmar (975-1018) *Chroniconja* a merseburgi püspökség történetét tartalmazza, valamint a környező szláv törzsek és népek életének igen fontos forrásműve is.⁹⁹⁷ A történetírók közül Jordanes (?-533 után) található még a szláv pikniken, aki a *De origine actibusque Getarum* (A gótok eredete és tettei) című művében kétséges megállapításokat tesz a szláv törzsekről.⁹⁹⁸

A következő sorban Ungnad és Henning üdvözlik egymást (484, 10). Hans Ungnad báró (1493-1564) a közép-európai reformáció egyik jelentős alakja volt, aki a déli szláv reformációt a Württembergben található Urachban alapított nyomda termékeivel és a Primož Trubar / Primur Truber által horvátra fordított *Újszövetség* kiadásával is támogatta.⁹⁹⁹ Christian Henning (1649-

⁹⁹⁵ KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 365.

⁹⁹⁶ Miután Kollár nem jelöl meg pontos kiadást ebben az esetben, valószínűleg egy ilyen, vagy ehhez hasonló jellegű kiadvány lehetett a birtokában: [HELMOLD – ARNOLDI], *Chronica Slavorum Helmoldi, presbyteri Bosouiensis, et Arnoldi, abbatis Lubecensis: in quibus res Slavicae & Saxonicae fere à tempore Caroli Magni usque ad Ottonem IV seu, ad ann. Ch. [M]CCIX. Sumptibus Statii Wesseli, Lubecae, literis Jacobi Hinderlingii, 1659.*; Újabb kiadása: HELMOLD von Bosau, *Slawenchronik. Neu übertragen und erläutert von Heinz Stoob – Chronica Slavorum*, in Heinz STOOB szerk., *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.

⁹⁹⁷ Mivel Kollár nem jelölt meg forrást, valószínűleg ezzel az 1807-es nürnbergi kiadvánnyal dolgozott: [THIETMAR VON MERSEBURG] Ioan. Augustin. WAGNER jegyz., *Dithmari episcopi Merseburgensis Chronicon, Norimbergae, sumptibus I. L. S. Lechneri, MDCCCVII.* Angol fordítását vö. [THIETMAR VON MERSEBURG] David A. WARNER ford., jegyz., *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, Manchester – New York, Manchester University Press, 2001.

⁹⁹⁸ JORDANES, *A gótok eredete és tettei*, Latinból fordította, bevezette és jegyzetekkel ellátta Dr. BOKOR János, Brassó, Kiadja a „Brassói Lapok” Nyomdája, 1904.

⁹⁹⁹ Hermann EHMER, *Primus Truber, Hans Ungnad von Sonneg und die Uracher Druckerei 1561-1564*, in Sönker LORENZ – Anton SCHINDLING – Wilfried SETZLER szerk., *Primus Truber 1508-1586. Der slowenische Reformator und Württemberg*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011, 201-216.

1719) wustrowi lelkésről a 455. szonettben már esett szó, ő írta le a lüneburgi draveno-poláb nyelvet az egyik utolsó élő adatközlő segítségével.¹⁰⁰⁰

A következő sorban Grimm és Vater tekint Herderre. Jacob Grimm (1785-1863) német nyelvész és filológus a *Magyarázatok* szerint azért lehet lakója a Szláv Mennyországnak, mert németre fordította Vuk Karadžić nyelvkönyvét, tolmácsolt szerb népdalokat, és szereti a szláv népköltészetet.¹⁰⁰¹ Johann Severin Vater (1771-1826) német teológus és nyelvész, a hallei majd a königsbergi egyetem tanára lengyel¹⁰⁰² és orosz nyelvtaníróként¹⁰⁰³ masírozik be a Szláv Paradicsomba.¹⁰⁰⁴ Orosz nyelvtanát a szentpétervári Tudományos Akadémiának ajánlotta. Johann Gottfried Herderrel (1744-1803) kapcsolatban a kollári *Magyarázatokhoz* tartjuk magunkat: „olyan ismert a szlávok jellemzésével, hogy e helyütt fölösleges volna róla a szót szaporítani”.¹⁰⁰⁵

A negyedik versszakban Kohl és Fortis szórakoztatja Assemanit. Johann Peter Kohl (1698-1778) filológus és szlavista volt, aki azzal írta be magát kora egyháztörténetébe, hogy a nyugati és a keleti egyház egyesülését sürgette, és az óegyházi szláv nyelvet vizsgálta.¹⁰⁰⁶ Alberto Fortis (születési neve: Fiovanni Battista) (1741-1802) velencei abbé 1774-es *Dalmáciai utazás* (*Viaggio in Dalmazia*) című munkájával vált fontossá a felvilágosodás szláv kultúrtörténetében.¹⁰⁰⁷ Ehhez kapcsolódik a kollári magyarázat is, amely szükséztűségében csak megemlíti, hogy „sok szerb éneket fordított olaszra”.¹⁰⁰⁸ Giuseppe Simone Assemani (1687-1768) vatikáni maronita filológussal kapcsolatban a születési és halálozási évszámokon kívül a *Magyarázatok* közlik, hogy szíriai származású tudós volt, és megírta *Calendaria Ecclesiae Slavicae* című munkáját.¹⁰⁰⁹ Kollár ugyanakkor azt nem fűzi hozzá, hogy Assemani *Kalendáriuma* a teljes katolikus egyházra vonatkozik, és a szóban forgó könyv a mű negyedik kötetét alkotja, és végképp elhallgatja, hogy e negyedik kötet nemcsak a szláv, hanem a magyar

¹⁰⁰⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366.

¹⁰⁰¹ „zněmčitel serbské Wokowy Mluwnice, překladatel a recenzent serbských národných zpěvů, milownjk slawské slowesnosti.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366.

¹⁰⁰² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366. – Eredeti forrás: Johann Severin VATER, *Praktische Grammatik der polnischen Sprache in Tabellen, Regeln und Beispielen*, Halle, bei Johann Jacob Gebauer, 1807.

¹⁰⁰³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366. – Eredeti forrás: VATER, *Praktische Grammatik der russischen Sprache... i.m.*

¹⁰⁰⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366.

¹⁰⁰⁵ „tak známý s geho charakteristikau Slawů, žeby zbytečno bylo řeč zde o něm šjřiti.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366.

¹⁰⁰⁶ Eredeti forrás: Johann Peter KOHL, *Introductio in historiam et rem literariam Slavorum imprimis sacram, sive Historia critica versionum slavonicarum maxime insignium, nimirum Codicis sacri et Ephremi Syri, duobus libris absoluta*, Altonaviae, impensis Jonae Kortens, Bibliopolae Altonaviensis, 1729.

¹⁰⁰⁷ Larry WOLFF, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford, Stanford University Press, 2003, 191-192.

¹⁰⁰⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366.

¹⁰⁰⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 366.

egyház alapításának történetét, valamint a környező szláv népek magyar egyházi vonatkozásait is részletesen taglalja.¹⁰¹⁰

Az ezt követő sorban Adelung és Schlözer Bowringgal társalog (486, 14). Johann Christoph Adelung (1732-1806) Drezdában működő nyelvész és könyvtáros volt, akinek Kollár a *Magyarázatokban* a *Mithridates* c. művét említi meg.¹⁰¹¹ Mithridátész pontoszi király idősebb Plinius *Naturalis historiá*-ja (VII. könyv 24.) szerint az általa igazgatott huszonkét nép nyelvén tudott, ezért neve a poliglottizmus emblémájává vált a korban.¹⁰¹² Adelung további munkájára is hivatkozik Kollár a *Magyarázatokban*, mégpedig Karl/Karel IgnacTham *Deutsch-böhmisches Nationallexikon*-jához írott *Előszavára*.¹⁰¹³ August Ludwig von Schlözer (1735-1809) német történész azért vívta ki előkelő helyét a szlavofil idegenek között a Szláv Mennyországban, mert 1761 és 1770 között Oroszországban tartózkodván elmélyítette az orosz történelemmel kapcsolatos ismereteit, és 1802 és 1809 között kiadta az azóta is fő művének számító *Nesztor-króniká*-t, amelyre Kollár is számos esetben hivatkozik a műveiben. Nagyhatású történészként komolyan befolyásolta a szláv népekről való gondolkodást a felvilágosodás-kori Európában.¹⁰¹⁴ John Bowring (1792-1872) angol kereskedő, politikus, író és utazó számos vonatkozásban beírta magát a közép-európai népek történelmébe. Orosz,

¹⁰¹⁰ Különösen a IV kötet I. részének II. fejezetében, amelyet teljes egészében a magyar egyház eredetének, Géza és Szent István uralkodásának szentel. Vö. Giuseppe Simone ASSEMANI, *Kalendarie ecclesiae universae in quibus, tum ex vetustis marmoribus, tum ex codicibus, tabulis, parietinis, pictis, scriptis, scalptisve, sanctorum nomina, imagines, et festi per annum dies ecclesiarum orientis, et occidentis, praemissis uniuscujusque ecclesiae originibus recensentur, describuntur, notisque illustrantur. Tomus Quartus. Kalendarie Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-MoschaeRomae*, Sumptibus Fausti Amidei, Bibliopolae in via Cursus, MDCCLV, 99-141. Nem is szólva a IV. kötet III. részének III. fejezetéről, amelyben Horvátország és Dalmácia egyháztörténetének magyar vonatkozásait is taglalja. *Uo.*, 363-407.

¹⁰¹¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367. – Eredeti forrás: Johann Christoph ADELUNG, *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten. Erster Theil*, Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1806. Ez az első rész az ázsiai nyelveket tárgyalja, többek között a *Különböző kevert népek Európa és Ázsia határán (Verschiedene vermischte Völker auf den Grenzen zwischen Europa und Asien)* c. IV. 1. alfejezetben ismeretlen eredetűként a kisebb finnugor nyelveket is.

Kollár a II. kötet 610. oldalát adja meg a *Magyarázatokban*, amely három évvel később jelent meg: Johann Christoph ADELUNG, *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten von Johann Christoph Adelung [...] aus dessen Papieren vortgesetzt und bearbeitet von Dr. Johann Severin Vater. Zweyter Theil*. Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1809. A második rész az *Európai nyelveket* mutatja be: a VI. fejezetben *A szláv nyelveket*, mégpedig a 610. oldallal kezdődően, ezért ez az utalás Kollárnál. A fejezet a 695. oldalig tart. Utána következnek a kevert nyelvek, a magyart és az albánt közös alfejezetben mint kevert nyelveket mutatja be.

¹⁰¹² Idősebb PLINIUS, *Természetrész VII – VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*, Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Darab Ágnes. Budapest, Kalligram, 2014.

¹⁰¹³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367. – Eredeti forrás: Johann Christoph ADELUNG, *Vorrede* in Karl THAM, *Deutsch-böhmisches Nationallexikon. Mit einer Vorrede begleitet von J. C. Adelung*, Prag und Wien, Schönfeldsche Handlung, 1788. [lapszám megjelölése nélkül]. Karl Tham / Karel Ignac Thám (1763-1816) a cseh nyelv védelmezője és propagátora volt a felvilágosodás korai szakaszában.

¹⁰¹⁴ Szlovák vonatkozásait vö. Ján TIBENSKÝ, *Schlözers Bedeutung für die in der Slowakei im 18. Jahrhundert herrschenden Ansichten über die Slawen* in Eduard WINTER szerk., *Lomonosov – Schlözer – Pallas. Deutsch-russische Wissenschaftsbeziehungen im 18. Jahrhundert*, Berlin, Akademie-Verlag, 1962, 228–244.

lengyel, magyar és cseh alkotásokból fordított angolra – többnyire német közvetítéssel.¹⁰¹⁵ Kollár a *Magyarázatokban* úgy nyilatkozik róla, mint aki „szinte valamennyi szláv nyelvjárásból fordított Antológiákat adott ki angol nyelven”.¹⁰¹⁶ Az angol költőnek rövidesen egy önálló szonettet szentel majd a költő (489).

Az utolsó hármas csoportot Goethe, Gerhard és Talvj alkotja. Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) német író és Kollár viszonyát, különös tekintettel a szlovák szerző költőfejedelmi ambícióira, már számos esetben tárgyaltuk.¹⁰¹⁷ A *Magyarázatokban* Kollár most csak röviden arra utal, hogy a német költő szerb népdalokat fordított és recenzált.¹⁰¹⁸ Wilhelm Gerhard (1780-1858) német költő 1826 és 1828 között négy kötetben jelentette meg műveit *Költemények (Gedichte)* címmel. Gyűjteményes munkájának negyedik kötetébe a szerb népdalokat és hőskölteményeket is besorolta, mégpedig a *Wila: Serbische Volkslieder und Heldenmärchen* című fejezetbe.¹⁰¹⁹ Kollár Gerhard szóban forgó művének negyedik kötetére már hivatkozott e szonettet megelőzően is (vö. a 470. szonettel). Az illusztris társaság utolsó tagja „Talvi kisasszony”, azaz Thérèse Albertine Luise von Jakob (1797-1870) német író, fordító és néprajztudós, aki oly módon került közel a szláv nyelvekhez és kultúrákhoz, hogy tizenéves korában néhány évet töltött Oroszországban apjával, aki oktatóként meghívást kapott az 1805-ben alapított harkovi egyetemre. Talvj itt kezdett érdeklődni a szláv nyelvek iránt, majd Németországba való visszatérte után, Goethe hathatós támogatásával 1826-ban kiadta szerb népdalfordításait.¹⁰²⁰

W jednom místě užřela sem stánky,
W kterých spolek hostů hodowal,
Serb je pitau wlıdně čestowal,
Čech jim pelnil Mělničinau džbánky

Že jsau cizozemci z jedné stránky
Oděw, z druhé jazyk zjewowal,
Než že duch je s námi spojowal

¹⁰¹⁵ Magyar vonatkozásaihoz vö. VARANNAI Aurél, *John Bowring és a magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

¹⁰¹⁶ „wydal téměř ze všech slawských nářečj Anthologie v anglické řeči.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367.

¹⁰¹⁷ KISS SZEMÁN, *Slovanský Goethe v Pešti... i.m.*, vö. az *Anamněza umělce – Slovanský Goethe (Művészi anamnězis – a szláv Goethe)* c. alfejezettel az 56-64. oldalakon.

¹⁰¹⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367.

¹⁰¹⁹ Eredeti forrás: Wilhelm GERHARD, *Gedichte, Vierter Band*, Leipzig, Verlag von Joh. Ambr. Barth, 1828.

¹⁰²⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367. – Eredeti forrás: [Thérèse Albertine Luise von JAKOB] TALVJ, *Volkslieder der Serben... i.m.*.

Zaslaužili tyto radovánky:

Helmold, Ditmar, Jornandes tu sedí,
Ungnad sobě zdrawká s Henningem,
Grimm a Vater na Herdera hledí;

Kohl a Fortis bawí Assemanna,
Adelung a Schlötzer s Bowringem,
S Géthem stolí Gerhard, Talwí (sic!) panna. (486, 1-14)

Három pápa / VIII. János, VI. Kelemen és II. Piusz (487)

A Szláv Mennyországba bekerült más nemzetiségűek sora folytatódik e következő szonettben is. Kollárnak a pápaság intézményéhez való viszonya korántsem nevezhető bensőségesnek, ám a konfesszionális szembenállást fölülírják a nemzeti emblematizmus követelményei. Az ének elején a lírai alany már találkozott Szent Jeromossal és IV. János pápával (400. szonett), akiket szlávoknak tartottak, mégpedig igen közel Szlávia trónjához. Ebben a szonettben azonban olyan katolikus egyházfőkről esik szó, akik idegen nemzetbeliekként is pozitívan viszonyultak a szlávokhoz. Ennélfogva mind a lírai alany, mind pedig maga Kollár a *Magyarázatokban* a szlavisztikai források felől közelíti meg a szóban forgó alakokat. VIII. János pápa (kb. 820-882) azért lehet tagja e jeles társaságnak, mert tízéves pontifikátusához fűződik Cirill és Metód morvaországi missziója, valamint küzdelmük a szláv liturgikus nyelv engedélyeztetéséért. Az ezt tartalmazó bulla latin szövegét idézi Kollár a *Magyarázatokban* a Dobner-szerkesztette *Hájek-krónika* alapján.¹⁰²¹ A negyedik avignoni egyházfő, VI. Kelemen pápa (1291-1352) érdeme, hogy IV. Károly számára 1347-ben engedélyezte egy szláv nyelvű bencés kolostor létrehozását a prágai Újvárosban. Az Emmaus-kolostor alapításának történetét Kollár Dobrovskýnak a *Cseh nyelv- és irodalom története* című műve alapján, németül idézi meg.¹⁰²² II. Piusz pápa (1405-1464) még a pontifikátusát megelőzően, Aeneas Silvius Senensis (Enia Silvio) néven adta ki *Historia bohemica (Csehország története)* című művét. Ennek jelentőségét hangsúlyozza a szonett utolsó versszaka, amely szerint „kevés nemzetnek volt

¹⁰²¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367. – Eredeti forrás: Gelasius DOBNER szerk., Wenceslai HAGEK Z LIBOCZAN, *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi (...)*, Praga, Typis Joannis Josephi Glauser, 1765. A harmadik rész nem állt a rendelkezésemre.

¹⁰²² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 367-368. – Kollár itt Dobrovský művének átdolgozott, 1818-as kiadását használta. Eredeti forrás: [Josef DOBROVSKÝ], *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur (sic!) von Joseph Dobrovsky. Ganz umgearbeitete Auflage. Mit einer Kupfertafel*, Prag, bei Gottlieb Haase, 1818, 51-52. A részlet szó szerinti átvétele Dobrovský szövegének, Kollár egyedül az *erlaubte* igét emelte ki kurzívval.

része oly tiszteletben, hogy a római Vatikán keze (sic!) írta volna meg tetteit” (487, 12-14). Kollár a *Magyarázatokban* mindezt a Balbinustól átvett latin idézettel támasztja alá,¹⁰²³ valamint megadja a pápa által írott mű latin címét.¹⁰²⁴ Silvio műveinek szerepe alábecsülhetetlen a már tárgyalt *fertilitas Pannoniae* és egyéb törökellenes küzdelmekkel kapcsolatos toposzok nyugati terjesztésében.¹⁰²⁵

Mezi nimi wyznačuje sluhy

Mnohými se skwostným obřadem,

Raucha nádherného pokladem

Zwláště tři, jež lesk tu delí tuhý:

Honosili, dřív než w rájské luhy

Wešli před žiwota západem,

Wšickni pápežů s auřadem

Totíž Johan, Clemens, Pius druhý:

O řeč slawskau zásluhy dwa ti si

W chrámích získali, ten českého

Králowstwí nám sepsal Dějopisy;

Málo ta čest národům se stala,

¹⁰²³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 368. – Eredeti forrás: Bohuslav BALBÍN/BALBINUS, *Bohemia docta, opus postumum editum, notisque illustratum ab Raphaelo Ungar (...), Pars II*, Pragae, Characteribus caesaro-regiae scholae normalis, per Ioan. Adamum Hagen, factorem, MDCCLXXVIII. Vö. a II. Piuszról szóló fejezettel a 48-51. lapokon. A Kollár által idézett részlet a fejezet címe, az azt követő első mondat, és egy hosszabb kihagyás után a 'gratiae' kezdetű mellékmondat az 50. oldal aljáról, ám ezt Kollár önálló mondatként emelte be a *Magyarázatokba*.

¹⁰²⁴ [SILVIO, Enea][II. PIUSZ], *AENEAE SILVII SENENSIS De Bohemorum origine, ac gestis historia (...)*, Salingiaci, Ioannes Soter, MDXXXVIII.; Cseh kiadása: Enea SILVIO, *Historie česká*, Praha, Koniáš Latin Press, 1998.

¹⁰²⁵ „A termékeny Magyarország képzetét és a törökellenes küzdelmek toposzait ugyancsak Silvio leveleinek és beszédeinek argumentációi terjesztették széles körben.” – írja Bitskey István Johannes Helmrathra hivatkozva. BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban*, in UŐ, *Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth, 2006, 37-60, 42 (18. jegyzet); Johannes HELMRATH, *Pius II. und die Türken*, in Bodo GUTHMÜLLER szerk., *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, Niemeyer, 2000, 78-137.; Az alábbi esettanulmány a reneszánsz-kori pápa alakját mutatja be, mégpedig Silvio 1454/1455-ös, Frankfurt am Mainban elhangzott, Konstantinápoly elstének szentelt beszéde elemzésével. A szerző az elemzést a „transzformáció” elméleti háttérének alapján végzi, amely az antik hagyomány reneszánsz-kori átférfálására, valamint az utólagos történetképzésre helyezi a hangsúlyt. Helmrath angol fordítója e vonatkozásban a „was... amalgamated” kifejezést használja. Johannes HELMRATH, *Political-Assembly Speeches, German Diets, and Aeneas Sylvius Piccolomini*, in BAKER, Patrick – HELMRATH, Johannes – KALLENDORF, Craig szerk., *Beyond Reception. Renaissance Humanism and the Transformation of Classical Antiquity*, Berlin – Boston, de Gruyter, 2019, 71-94, 82. s. kk..

Aby Vatikana římského

Ruka, jejich skutky byla psala. (487, 1-14)

V. Frigyes pfalzi választófejedelem és cseh király (488)

A Szláv Mennyországban helyet foglalók sorát ismét megtöri egy olyan történelmi alak bemutatása, akit a lírai alany kiutasított e helyről. Ezen figurák szerepeltetése nyilvánvalóan az ellenpontozás szükségességével függ össze, hiszen ezáltal nyeri el értelmét a Szláv Paradicsomban való tartózkodás. A kiutasított alakok egyike V. Frigyes (1596-1632), a „téli király” (488, 13), aki azért nem érdemli meg az itt tartózkodást, mert a protestáns unió vezéréként elveszítette a fehérhegyi csatát (1620). A versszituáció szerint a mennyországra érdeemes vendégek viszolyogva figyelik, hogyan horkol ültében az asztaluknál egyik társuk, majd ébredése után ásítózik, bőfög és a körmét rágja (488, 5-6). Hasonlóan visszatetszést keltenek jellemgyöngeségei, amelyek miatt a lírai alany Szardanapalhoz hasonlítja a cseh királyt: V. Frigyes élveteg (sutyorog az udvarhölgyekkel) és mértéktelen az evés-ivásban (488, 7-8).¹⁰²⁶ A harmadik és negyedik versszakban egy kézmozdulattal utasítja őt Szlávia a Walhallába, miközben az ottmaradó vendégek összesúgásából tudja meg az olvasó, hogy kiról is van szó voltaképpen. Kollár Szardanapal alakjához és a germán mitológiából ismert Walhallához fűz egy-egy rövid magyarázatot, valamint két forrást rendel V. Frigyes alakjához. Egyrészt utal Alexius Vincenz Parizek (1748-1822), csehországi dominikánus szerzetes *Geschichte Böhmens* c. munkájára,¹⁰²⁷ valamint egy mondatot idéz Julius Franz Schneller (1777-1833) osztrák történésznek az *Österreichs Einfluss auf Deutschland und Europa* című munkájából, amely arra vonatkozik, hogy Frigyes vendéglőben mulatott, mialatt a fehérhegyi csata zajlott, és elvesztésének hírért gyorsfutár hozta meg számára.¹⁰²⁸

Při těch hodech předce hněwu zápal

Wšecky hosti projme s newolí

Nade jedním, jenž tu w zástolí

Sedě we snu pohřížený chrápal;

¹⁰²⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 368.

¹⁰²⁷ Eredeti forrás: Alexius PARIZEK, *Versuch einer Geschichte Böhmens... i m.*, 126. Itt lásd a II. Ferdinánddal kapcsolatos szövegrészt, amelyben a szerző említi az elűzött téli királyt a Kollár által megadott oldalszámon. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a kollári hivatkozás erre a harmadik kiadásra vonatkozik.

¹⁰²⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 368. – Eredeti forrás: Julius Franz SCHNELLER, *Österreichs Einfluss auf Deutschland und Europa, seit der Reformation bis zu den Revolutionen unserer Tage, Erster Band*, Stuttgart, Gebrüder Franckh (sic!), 1828, 242. Kollár a forrásból vett mondatot egy értelmező megjegyzéssel megtoldotta, és az utolsó tagmondatot némiképp átalakította anélkül, hogy a közlés eredeti értelme megváltozott volna.

Probudiw se zewly, lelky lapal,
Zíwá, ryhá, nehty komolí,
Potom s dwořankami šweholí,
Jí a pije jako Sardanapal:

Poněwádž pak ten rušikwas přišel
Bez zásluhy k Sláwě, kýwáno
Jemu, ke swým do Wallhally by šel;

A když zmizel, kdo to? šeptáno:
Zimní král, co w Praze skvostne jedol,
An boj hrozný před Prahau se wedol. (488, 1-14)

John Bowring angol költő (489)

John Bowring (1792-1872) alakját Kollár már belefoglalta egy előző szonettbe (486), a versszituáció szerint azonban bizonytalan a helyzete a Szláv Mennyországban, mégpedig azért, mert az első versszak tanúbizonysága szerint valótlanságokat állított a közép-európai szlávokkal kapcsolatban. Kollár, bár Bowring több tucat szonettjét lefordította *Cseh antológiájába*,¹⁰²⁹ és a címlapra is Kollártól választott idézetet,¹⁰³⁰ mégis elhatárolódik tőle. Az angol költő és politikus ugyanis megengedett magának bizonyos, közelebbről meg nem határozott kritikát a bécsi udvar szlávokkal szembeni politikájáról, ezért Kollár úgy érzi, ily módon kell kifejezésre juttatnia lojalitását a Habsburgok iránt.¹⁰³¹ A *Cseh antológiá*-ban ugyanis található némely cseh történelmi eseményekre és szereplőkre való utalás, amely nemkívánatossá tette az antológiát a Habsburg-birodalomban.¹⁰³² A Szláviák a harmadik versszakban megfenyegetik Bowringot, hogy valótlán állításai miatt a Walhallába száműzik, ám a negyedikben kegyesen

¹⁰²⁹ John BOWRING, *Wýbor z básnictwi českého. Cheskian Anthology: being a History of the Poetical Literature of Bohemia, with translated Specimens by John Bowring*, London, Rowland Hunter, Sr. Paul's Church-Yard, 1832.

¹⁰³⁰ „Prawau wlast gen w srdci nosíme, / tuto nelze býti ani krásti. Kollar. Our heart-our country's casket and defence – / Our country – none shall steal – none tear itt hence”. *Uo.*, a címlapon.

¹⁰³¹ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 273.

¹⁰³² Vö. James Duncan NAUGHTON, *The Reception in Nineteenth-Century England of Czech Literature and of the Czech Literary Revival*, Cambridge, Churchill College Dissertation submitted for the degree of Ph.D. at the University of Cambridge, 1977. Különösen a *The Aftermath of the Cheskian Anthology* c. 7. fejezettel az 59-65. lapokon.

mégiscsak megbocsátanak neki. Ily módon Bowring maradhat a Szláv Mennyországban, igaz, csak a „szamárpadban” ülhet (489, 14).

Milí páni! tu dím ještě jeden
Sedí, proti němuž námítka
Ta jest, že co lhář a klewýtka
Nezaslaužil tento slawský Eden;

Dlauho o tom, kdoby to byl, weden
Rozpor a to prudký nezřídka,
Zda já? či já? znela powídka –
Ano ty, nimž onen puddung sněden!

Bowringu tys leccos na mne nalhal
We svých spisech, zač o tobě by
Neslušel hod Sláwy, než jen Wallhall:

Odpauštím však tobě tuto zradu,
Ale na znak liché pochleby,
Budeš sedět na posledním řadu. (489, 1-14)

Bizánci történetírók tejeskásával jutalmazva (490)

A versszituáció szerint I. Konstantinápolyi Nikétasz (?-780) bizánci patriarcha rendez ünnepséget a Szláv Mennyországban, amelyen vendégül látja azon bizánci történetírókat, akik munkáikban följegyeztek szlávokkal kapcsolatos történelmi eseményeket is. A 776-780 között Bizáncban regnáló pátriárka („hlavní pop” 490, 4) szláv származása miatt érdemli ki e kitüntetést.¹⁰³³ A bizánci történetírók között a „bíborbanszületett” Anna Komnéné (1083-1153) „elnököl” (490, 8), aki Alexiosz Komnénosz császár elsőszülött leányaként látta meg a napvilágot, és miután hatalmi harcba keveredett öccsével, kolostorba zárva írta meg *Alexiosz* című történelmi munkáját.¹⁰³⁴ A bizánci történetírás egyetlen női alakja a maga eredetiségével és

¹⁰³³ Kollár Theophanesra hivatkozik Stritter latin nyelvű közlése alapján: „Theophanes apud Stritter II. p. 2.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 369.

¹⁰³⁴ Kollár nem közöl forrást a *Magyarázatok*ban, csak születésének és halálzásának időpontját, apja nevét és fő művének címét adja meg. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 369.

különleges világlátásmódjával kiválóan illeszkedik a Szláviák uralta költői műbe.¹⁰³⁵ Utána következik Kaiszareiai Prokopiosz (500?-560?), aki a jusztiniánoszi háborúk krónikásaként a legismertebb bizánci történetírók közé tartozik. A *Magyarázatokban* Kollár Jusztiniánosz nevét elcsehesítve is közli (Upravda), valamint a régi szlávokkal kapcsolatos leírását említi meg.¹⁰³⁶ A lírai alany VI. (Bölcs) Leó (866-912) bizánci császár nevével nyitja meg a harmadik versszakot, akihez a *Magyarázatokban* Kollár halálozási évszámán kívül a császár *Taktika* című művére vonatkozó információt is rendel, mégpedig a szlávokról szóló részt Kollár Ádám Ferenc 1783-as latin nyelvű kiadásából idézi.¹⁰³⁷ A császárt minden bizonnyal a Hitvalló/Homologétész szent Theophanésszal (758-817) azonosítható krónikáiról követi a sorban, akit azonban Kollár 6. századi szerzőnek tart a *Magyarázatokban*, és két munkájára hívja föl a figyelmet.¹⁰³⁸ Theophülaktosz Szimokattész (580?-630 után) történetíró neve nyitja meg a következő verssort, akinek egyiptomi származása, valamint a cseh nyelvi megformáltságot tekintve is némiképp hanyagul megfogalmazott „virágzott 612 körül Hérakleiosz császár alatt” megjegyzés szerepel a szerzői magyarázatok között.¹⁰³⁹ Geórgiosz Kedrénosz 11. századi bizánci történetíró *Történeti áttekintés-e* miatt került a Szláv Paradicsomba.¹⁰⁴⁰ A bizánci történészek sorát Menandrosz Protektor (?-582 után) zárja, bár kronológiai sorrendben a felsoroltak közül az elsők közé tartozik, hiszen történeti munkáját a

¹⁰³⁵ Anna Komnéné alakjához és a bizánci történelemben betöltött szerepéhez vö. Thalia GOUMA-PETERSON, *Preface*, in Thalia GOUMA-PETERSON szerk., *Anna Komnene and Her Times*, New York – London, Garland Publishing, 2000, IX-XI. Akárcsak a kötet számos érdekes tanulmányával, amelyek különböző aspektusokból világítják meg a bizánci történetíró művét és alakját.

¹⁰³⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 369. – Kollár információi nem első, nem is másod-, hanem harmadkézből származnak, hiszen Dobrovský *Slavinjához* utasítja az olvasót (196.) Eredeti forrás: Josef DOBROVSKÝ, *Slawin. Botschaft aus Böhmen an alle slawischen Völker, oder Beiträge zur Kenntnis der slawischen Literatur nach allen Mundarten von Joseph Dobrowsky. Erstes Heft*, Prag, in der Herrlichen Buchhandlung, 1806. Vö. A *Prokop's Schilderung der Slawen und Anten* c. fejezettel a 196-200. lapokon, amelyben a szlávok hitvilágáról, testi jellegzetességeiről, ruházatáról, evési szokásairól esik szó többek között.

Ugyanakkor Dobrovský Strittertől vette az információkat, lásd a fejezet alcíméből: „Aus Stritters Geschichte der Slawen nach den Byzantinern und Schlözers allgemeiner Nord. Geschichte S. 351.” 196. – Eredeti forrás: August Ludwig SCHLÖZER, *Allgemeine nordische Geschichte (...) Geographische und historische Einleitung (...) aller Skandinavischen, Finnischen, Slawischen, Lettischen, und Sibirischen Völker*, Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1771. Ezen belül vö. a III. fejezettel, amelyet (lásd Schlözernek a fejezetcím után, Stritter éppen Oroszországban folyó föltáró munkájáról szóló jegyzetét a 347. oldalon) Stritter írt a szlávokról: *Geschichte der Slaven von J. 495-122 aus den Byzantinern vollständig beschrieben, von Stritter* (347-390.). Utána következik az *Ázsiai Észak* c. fejezet, amelynek a szibériai népeket bemutató alfejezetben szó esik többek között a vogulokról mint a magyarok rokonairól is (417. s. kk.). Ez utóbbi természetesen nem éri el Kollár ingerküszöbét.

¹⁰³⁷ „Geho na nás (sic!) národ wztahugj se článeq wydal Ad. Fr. Kollar, in Amoenit. Vol. I. Vindob. 1783.” („Az ő egyik cikkét, amely nemzetünkre vonatkozik, Ad. Fr. Kollár adta ki in Amoenit. Vol. 1. Vindob. 1783.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 369. – Eredeti forrás: Adam Franciscus KOLLÁR, *Historiae Jurisque Publici Regni Ungariae Amoenitates, Volumen I*, Vindobonae, Typis a Baumeisterianis, 1783.

¹⁰³⁸ „psal *Commen. de reb. Justiniani; a Libros X. Historiarum*”. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 369.

¹⁰³⁹ „kwetol okolo 612. pod cjsařem Herakliem” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 370.

¹⁰⁴⁰ A magyarázatokban Kollár latin címmel idézi: *Compendium Historiarum*. Vö. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 370.

főntebb már említett Teophülaktosz Szimmokattész folytatta. A kollári magyarázat szűkszavú, apja nevét közli, és hogy *Történetét* Maurikiosz császár uralkodása alatt írta.¹⁰⁴¹

A szonettel és a hozzá fűzött magyarázatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy érdekes párhuzamosságok mutathatóak ki mind a hivatkozott irodalom, mind pedig bizonyos témák vonatkozásában Horvát István *A' szlavinokról, az az Kérkedőkről* című művével.¹⁰⁴² A szonethez kapcsolódó kollári magyarázatok utolsó tétele ugyanis a kásához mint a szlávok nemzeti eledeléhez kapcsolódik, amely a korban gyakran adott alkalmat nemzeti vitákra és csúfolkodásokra. Maurikiosz bizánci császár *Artis militaris (Harci művészet)* című művében megjegyzi, hogy a szlávok bővelkednek mindenféle földi terményekben, elsősorban kölesben és pohánkában, és ennek a kijelentésnek a kapcsán Kollár Dobrovský *Slawin*jához utasítja az olvasót.¹⁰⁴³ A bizánci auktor ugyanezen megállapítása megtalálható Horvátnak a fentebb említett, szlávokról írott művében is, ráadásul ez utóbbiból való átvétel mellett szól a „Slavi” magyarázó megjegyzés beszúrásai módja az idézetbe (Dobrovskýnál ez nem található). A témával kapcsolatos további idézetek szintén fellelhetőek Horvát művében (miközben Dobrovskýnál nem), amely megerősíti azt a föltevést, hogy Horvát ismerte Kollár művét, és forrásként is használhatta. Kollár Ádám Ferenc *Historiae Jurisque Publici Regni Ungariae Amoenitates* c. művére hivatkozva értekezik Bölcs Leónak a szlávok kásaevésével kapcsolatos kijelentéséről.¹⁰⁴⁴ Kollár ebbe a vitába kapcsolódik be, amikor a *Magyarázatok*ba belevette a következő szólást: *Němcom zelina – Uhrom slanina: / A Slowákom – Kaša s mljekom.*¹⁰⁴⁵

Druhá wděčnost pode skwostným stropem

Lidu byzantského plemena

Slawem Nicetem jest strojena,

Jenž byl hlawním w Carigradě Popem;

Sotvy došly my, čest rychlým wzchopem

Z míst nám od hostů těch činěna,

Císařowá Anna Komnena

¹⁰⁴¹ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 370.

¹⁰⁴² Horvát és Kollár kapcsolatával már részletesebben foglalkoztunk a 3.3.2. alfejezetben.

¹⁰⁴³ Josef DOBROVSKÝ, *Slawin... i. m.*,

¹⁰⁴⁴ [HORVÁT István], *A' szlavinokról, az az Kérkedőkről, a' trójai háborutól első Justinianus tsászárig, Értekezik Horvát István, a' Széchényi Országos Könyvtár öre a' Magyar Nemzeti Museum mellett*, Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. szám, M.DCCC.XLIV, 155. s kk. Különösen a 157. oldal 2. és 3. jegyzete.

¹⁰⁴⁵ „A németeknek zöldség/káposzta – a magyaroknak szalonna: / És a szlovákoknak – tejes kása.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 370.

Předsednice byla se Prokopem:

Potom Maudrý Lew i s Theophanem,
Theophylakt wedle Kedrena,
Menander zde byli pod tím stanem;

Dějiny nám psali; zač jim naše
Jídlo národní a chválená
Od nich s mlékem předkládá se kaše. (490, 1-14)

Török uralkodók szláv kancelláriája (491)

A versszituáció szerint a Szláv Paradicsom látogatói újabb, tizenkét főből álló csoportot pillantanak meg, akik az előző szonett komoly vendégeinek asztala alatt találhatóak, és akiknek a tányérjára csupán apróbb vagy lerágott falatok kerülnek. A lírai alanyunk „megáll az esze” (491, 9), hogy e muszlimokat a Szláv Paradicsomban találja, és kérdéssel fordul Szláviához, mit keresnek itt. A válasz szerint azért, mert ezek a török uralkodók a szláv nyelvet udvari nyelvükké tették. A török uralkodók felsorolása a második, „hadaró-versszakban” következik: sorrendben Isza (1380-1406) balikesiri bej, részuralkodó, Musza (1388-1413) bursai szultán, részuralkodó, I. (Villám) Bajazid (1354-1403), II. Bajazid (1447-1512), I. Szelim (1470-1520), I. Murád (1319-1389), II. Murád (1404-1451), I. Szulejmán (1494-1566), aki Szigetvárnál halt meg, II. Szulejmán (1642-1691), valamint I. Mehmed (1374-1421) és II. (Hódító) Mehmed (1432-1481), Bizánc elfoglalója. E török uralkodók nevéhez, az utókor legnagyobb sajnálatára, nem készültek magyarázatok.

A szláv nyelvvel mint portai nyelvvel kapcsolatos információ a barokk szlavistáktól ered,¹⁰⁴⁶ akiknek a műveire a legtöbb forrás utal a *Magyarázatokban*. Mindeközben azonban Kollár gondosan ügyelt arra, hogy minél több szláv törzsből származó szerzőt vonultasson föl állítása megerősítésére. E történészek között vezető szerep jutott Bohuslav Balbín cseh jezsuita történetírónak, akinek *Epitome historica rerum Bohemicarum* (1677) című munkájából idéz idevonatkozó részt. A Kollár által beemelt idézet szövegében és hivatkozásában is hű, megegyezik az eredetivel.¹⁰⁴⁷ Balbínra hivatkozik a következő szerző, Jan Jiří Středovský

¹⁰⁴⁶ KOLLÁR – PUTNA, *Slávy dcera... i.m.*, 274.

¹⁰⁴⁷ Eredeti forrás: Bohuslav BALBÍN/BALBINUS, *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Pragae, Hampel, 1677, 71. Lásd a lap alján az oldalsó jegyzetet, amely Angelo Roccára vonatkozik.

(1679-1713) barokk szlavista és morva katolikus pap is a *Magyarázatokban* szintén pontosan idézett mondatában, amely *Mercurius Moraviae* című munkájából való.¹⁰⁴⁸ Igaz, hogy Kollár a *Magyarázatokban* ezt a Balbínra való hivatkozás tényét elhallgatja. A harmadik megidézett szerző déli szláv: Vuk Karadžić *Kis szerb nyelvtan*-a a forrás, amelyet Jacob Grimm fordított németre. A szóban forgó idézetben a délszláv népek törökökre gyakorolt befolyását és a konstantinápolyi szláv kancellária meglétét hangsúlyozza a szerb népdalgyűjtő.¹⁰⁴⁹ Az előzőekben már ismert lengyel Surowieckitől vett idézet erősíti tovább a fenti megállapítást, amely minden bizonnyal azért is volt fontos Kollár számára, mert fontos üzenetet közvetített a bécsi udvar számára is. Surowiecki azon kijelentését azonban, hogy a félelmetes janicsárok többsége szláv származású volt, már nem idézi.¹⁰⁵⁰ A felsorolásban az utolsó szerző Szent-Iványi Márton (1633-1705), Bécsben és Nagyszombatban működő jezsuita teológus és történész, akinek Kollár a *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea c.* munkájából idéz.¹⁰⁵¹

Pode stolem těchto wážnych kmetů

Ještě jiných, jimž se na mísky

Kladau drobty jen a ohryzky,

Dwanáct hostů jest a kazisvětů:

Isem, Musa a dvě Bajazetů,

Selim s ještěřčimi očisky,

Muratowé slawní nátisky,

Solimanů dvě, dvě Mahometů:

¹⁰⁴⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 370. – Eredeti forrás: [Jan Jiří STŘEDOVSKÝ] Joanne Gregorio STRZEDOWSKY, *Mercurius Moraviae memorabilium (...)*, Olomucii, Typis Ignatii Rosenburg, Anno 1705, 17.

¹⁰⁴⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: [Vuk KARADŽIĆ], *Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm. Nebst Bemerkungen über die neueste Auffassung langen Heldenlieder aus dem Runde des serbischen Volks und der Uebersicht der merkwürdigsten jener Lieder von Johann Severin Vater*, Leipzig und Berlin, bei G. Reimer, 1824. Vö. a Bevezető (Vorrede) VI. lapjának két csillaggal jelölt lapalji jegyzetével, amely tartalmazza még, hogy a szláv nyelvvel az ember elboldogul még Kis-Ázsiában és Egyiptomban is, valamint hogy a bosnyák janicsárok szlávul beszéltek. Az információ első felét Kollár az *Olvasókönyvében* és egyéb etimologizáló műveiben is fölhasználta, a szlávul beszélő bosnyák janicsárok viszont minden bizonnyal nem tartoztak a szalonképes történelmi elődök közé.

¹⁰⁵⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: Wawrzyniec SUROWIECKI, *Sledzenie Poczatku Narodów Słowiańskich (...)*, W Warszawie, w Drukarni Xięzi Piarów (sic!), 1824.

¹⁰⁵¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: SZENT-IVÁNYI Márton, *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea In tres partes divisa (...)*, Tyrnaviae, typis Academicis, 1689. Kollárnál nem szerepel az oldalszám, ezért a hivatkozást nem találtam.

Nu, dim, weru tu mi rozum stojí
Matko! jak a proč ti Osmané
Mohli wjítí w tuto říši twoji!

Takliž? nu wěz: řeč a písmo ctili
Naše tak, že bywše Sultané
Dworskými je sobě učinili. (491, 1-14)

Szláviának hódoló idegen nemzetek (492)

A versszituáció szerint Szlávia leánya nemcsak egyes személyeket lát a mennyei vendéglőben, hanem egész nemzeteket is, akik Szláviához akartak tartozni. Ezek közül a litvánokat illeti meg az előkelő első hely, mert együtt „élnek-halnak” (492,5) a lengyelekkel. Ehhez a kapcsolathoz Niemczewicz *Történelmi énekei*-ből az I. (Jagelló) Ulászlóról szóló darabot rendeli a szonethez Kollár a *Magyarázatokban*.¹⁰⁵² A lett, a kur és a finn vajdák következnek a sorban (491, 7-8). Az ehhez a sorokhoz fűzött magyarázatban Kollár először Christian Friedrich Rühls (1781-1820) berlini Skandinávia-kutató történésznek a Václav Hanka által csehre fordított művére, a *Rövid szláv nemzettörténet*-ére hivatkozik.¹⁰⁵³ Második forrásként a szerző Johann Erich Thunmann (1746-1778) svéd származású hallei nyelvész és történész *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischen Völker* c. művét jelöli meg.¹⁰⁵⁴ Az utolsó, e témához rendelt forrás Schlözernek az *Allgemeine nordische Geschichte* c. munkájának egy mondata, amely arra vonatkozik, hogy e népek nem élnek önálló államban, valamint hogy a lettek sok vallási és nyelvi rokonságot mutatnak a szlávokkal.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: NIEMCEWICZ, *Spiewy historyczne... i.m.*. Az idézet nem a Kollár által megadott lapszámon (109.), hanem a 101. oldalon található, amely a *Przidatky do Spiewu o Krolówéy Hedwidze* c. bevezető egyik mondata.

¹⁰⁵³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: [Christian Friedrich RÜHS], *Krátká Historie Slowanských Národů starých časů dle F. Rühsa od Wáclawa Hanky*, W Praze, u Bohumila Háse, 1818. Vö. a *Litwa* címet viselő fejezettel az 59-65. lapokon. Ebben a fejezetben a kollári 61. oldalra való utalás ismét I. Ulászlóra vonatkozik.

¹⁰⁵⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: M. Johann THUNMANN, *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischen Völker*, Berlin, Im Verlag der Buchhandlung der Realschule, 1772. A kollári lapszámok (1-92.) *A régi poroszok és a többi lett nép eredetéről (Ueber den Ursprung alten Preussen und der übrigen lettischen Völker)* c. fejezetre vonatkoznak.

¹⁰⁵⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: SCHLÖZER, August Ludwig, *Allgemeine nordische Geschichte... i.m.*. A hivatkozott oldalszám 246. és 341. Ez két külön fejezetet jelöl, mindkettőben a lettekről van szó, ám Kollár kihagyja a fejezetek között pl. a finnugorokra vonatkozó részeket.

A bolgárokra vonatkozó magyarázat is Schlözer fent idézett művével kezdődik,¹⁰⁵⁶ majd Thunmann-nak egy másik, a keleti népeket tárgyaló művéből származó kijelentéssel folytatódik.¹⁰⁵⁷ A forrásokat végül Kollár Stritter *Memoriae populorum... c.* művének második kötetéből kiemelt, bolgárokra vonatkozó három latin mondatával zárja.¹⁰⁵⁸

Ale nejen osob jednotliwých
Jsau zde w tomto nebi hospody,
Nýberž widno celé národy
Cizoplemců Sláwy žádostiwých.

Litwanů, těch žiti mřiti chtiwých
S Poláky, sem střetla průwody
Pod Jagelem, a pak wojwody
Letů, Kurů, Finů zimomřiwých.

Bulgarowé také tuto byli,
Co též dobrowolně k našemu
Jazyku se sami přiwtělili;

Rownau čest i slast, i stejná práwa
S domácimi dala ke všemu
Zdarným tímto pastorkům swým, Sláwa. (492, 1-14)

Eszter, III. (Nagy) Kázmér lengyel király zsidó szeretője (493)

A versszituáció szerint a lírai alany egy szép, ámde pimasz hölgyet pillant meg a szláv égbolton, aki a királlyal és más urakkal játszadozik (493, 1-4). Szlávia leánya a második versszakban

¹⁰⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: August Ludwig SCHLÖZER, *Allgemeine nordische Geschichte... i.m.*. A hivatkozott oldalszám 240., amely a bolgárok volgai eredetét és török származását közli majdnem szó szerint.

¹⁰⁵⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371. – Eredeti forrás: Johann THUNMANN, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, bei Siegfried Lebrecht Crusius, 1774. A kollári idézet azt a mondatot tartalmazza Thunmanntól, amely a bolgárok és magyarok közös török eredetére vonatkozik, hogy 679-ben átkeltek a Dunán, valamint azt a tanulságot is tartalmazza, hogy a bolgárok ma már szlávul beszélnek. A három tény közül az első kettő valóban a 275. oldalon található, ezek után hosszas kihagyás következik, majd a bolgárok szláv nyelvére vonatkozó kijelentés a 276. oldalon azonosítható.

¹⁰⁵⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 371-372. – Eredeti forrás: Johann Gotthilf von STRITTER/STRITTERO, *Memoriae populorum... i.m.*, A bolgárokról szóló fejezet in *Tomi secundi, Pars 2, Bulgarica ex scriptoribus byzantinis. Summarium de Bulgaris. Bulgarorum nomen et genus*, 441-464.

elhatárolódik tőle, és mivel a szép ismeretlen, mielőtt az ételekhez nyúlna, a „kóser” szót mormolja magában, arra következtet, hogy Ábrahám leánya az illető. A harmadik versszakban konkretizálódik, hogy III. (Nagy) Kázmér (1310-1370) lengyel király zsidó szeretőjéről van szó, aki a királyt elvakította, a lengyelekre pedig szerencsétlenséget hozott. Nem is maradhat az utolsó versszakban mindez büntetlenül, kiutasítják őt a szláv nővérek közül, s Eszter mehet a „szakállas zsidókhoz” (493, 13). Kollár a „kóser” szót magyarázva megvilágítja, hogy az héber eredetű, és „tisztát” jelent, valamint hozzáteszi, hogy a *Talmud* szerint a zsidóknak, ha egy étel tisztaságával kapcsolatban kételyük támad, a kóser szó suttozásával kell megtisztítaniuk azt.¹⁰⁵⁹ Eszter alakját Dlugosz latin nyelvű *Lengyelország története* alapján eleveníti föl.¹⁰⁶⁰ Esztert a magyar irodalomban Arany János örökítette meg *Toldijában*, aki Kázmér udvarába érkezve találkozik a király buja szeretőjével, és akinek szerelmét a magyar vitéz – természetesen – visszautasítja.¹⁰⁶¹

Sotwa se to stalo, jakás dáma
Po nebi se slawském přemává,
A tu s králi, s pány pohrává,
Hezká sice ale derzost sama:

Osoba ta nebyla mi známa,
Wšak že když se jí co podává,
Při všem dříwe „kóšer” mumlává,
Zdála se být dcerau Abrahama:

Zwím pak, že to ta, co oslepila
Kazimíra a tím Polákům
Wíc než mor a wojny uškodila;

I hned umkla z ráje slawských sester,
A šla ku bradatým židákům
Židowka ta, jejíž jméno Ester. (493, 1-14)

¹⁰⁵⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 372.

¹⁰⁶⁰ [DLUGOSZ], *Historia Polonica... i.m.*

¹⁰⁶¹ ZSILLE Gábor, *Arany János és a lengyel király*, in *Kortárs Online* 2014, 6.

http://epa.oszk.hu/00300/00381/00193/EPA00381_kortars_2014_06_24240.htm. Letöltés: 2018. február 26.

Potocki jég alá fojtatott menyé (494)

A versszituáció szerint a Szláv Mennyországban egy tó vizéből csodaszép rózsaszál nő ki (494, 1-4). Szlavia leánya ezért azzal a kéréssel fordul anyjához, hogy megszagolhassa, mihelyt azonban hozzáér, a virágból szép hölgy lesz (494, 5-8). A vers második felének magyarázó sorai szerint a szép fiatalasszony nem más, mint a lengyel arisztokrata Stanislaus Potocki menyé, akit apósa parancsára kozákjai belefojtottak egy tóba. A *Magyarázatokból* megtudjuk továbbá, hogy a jég alá fojtatott asszony lemergi származású volt, és apósa, a kijeji vajda azért tetette ezt vele, mert elégedetlen volt a származásával. A Szláv Mennyország ily módon egy nemesi önkénynek áldozatul esett polgári származású szláv fiatalasszonnyal bővült.

Az egyszerre lírai és hátborzongató történet Alphons Heinrich von Traunpaur *Harminc galíciai levél* című művéből származik.¹⁰⁶² Traunpaur a Habsburg-monarchia hadseregének tisztjeként nyolc évig állomásozott Galíciában, és leveleinek nem titkolt célja volt az új országrész megismertetése és betagolása a birodalomba. Nyelvismeretének köszönhetően figyelme elsősorban a galíciai lengyelekre, ezen belül is a lengyel nemességre irányult.¹⁰⁶³ Anonim szerzőként irodalmi babérokra is pályázott művével, mégpedig Franz Kratter *Briefe über den itzigen Zustand von Galizien* c. nagyszerű leveleinek utánzásával, ám minden igyekezete dacára egyhamar az irodalmi kánon perifériájára szorult. Későbbi útirajzainak megkomponálásakor Kollár sem követte a Kratter és Traunpaur által bevezetett levélformát.

Tu byl rybník opodál se úže
W potok obřezený rokytím,
W jeho wodě růže nad sítím
Kwětla, krašší sotwa býti může;

Řeknu k matce milé: prosím nuže
Dowol ať z ní wůně pocítím

¹⁰⁶² KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 372. – Eredeti forrás: Alphons Heinrich von TRAUNPAUR CHEVALIER D’OPHANIE, *Dreyssig Briefe über Galizien, Oder Beobachtungen eines unpartheyischen Mannes*, Wien und Leipzig, bei G. Ph. Wucherer und E. Beer, 1787, 62. s. kk. Vö. a *Tizenharmadik levéllel (Dreizehnter Brief)* a *Miscellanen* c. fejezetben, amely rémtörténeteket tartalmaz a Potockiak kegyetlenkedéseiről, többek között egy papról, akit lelőttek, mert ellenük prédikált stb. Ebbe a sorba illeszkedik bele a szóban forgó történet is. A megadott kollári oldal (62.) a történet első részét tartalmazza szó szerint, a többi információ a következő oldalakról származik. A galíciai irodalomhoz vö. Wolfgang HÄUSLER, *Das galizische Judentum in der Habsburgmonarchie im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reiseliteratur von 1772-1848*, München, R. Oldenbourg Verlag Oldenbourg (sic!), 1979, 29. Hivatkozik rá Anna de BERG, „*Nach Galizien*”. *Entwicklung der Reiseliteratur am Beispiel der deutschsprachigen Reiseberichte vom 18. bis zum 21. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2010, 65-67, 67.

¹⁰⁶³ *Uo.*, 66-67.

Když pak já ji rukau pochyтім,
Ai hle paní z té se stala růže:

Hraběnka a newěsta to byla
Potockého, w krásné pawlaky
oděná, než perly z očí lila!

Zlostný tchán jí pod led dal a wodu
Zatopiti skerze Kozáky,
Že mu byla z chaterného rodu. (494, 1-14)

Az utolsó rügeni szláv asszony (495)

A Szláv Mennyország látogatói még az előző szonettben bemutatott tónál tartózkodnak, amikor is annak partján egy aranyból készült egyiptomi piramist pillantanak meg. A piramis körül a dán papság énekel, német tömegek pedig bűnbánatot tartva térdepelnek (495, 1-4). A jelenetbe a lírai alany a második versszakban lép be, amelynek során a piramison egy évszámot, 1404-et pillant meg. A piramis csúcsán egy asszony áll a harmadik versszak tanúsága szerint, szemét az égre szegezi, és az utolsó sorok tanúsága szerint, amint a lírai alany föllépdel hozzá, megtudja, hogy ő az utolsó rügeni asszony, aki beszélt a szláv nyelvet. A jelenetbe tartozó magyarázat azonban szűkszavú: Hauptmannak az *Alsó-lausitzi nyelvtan*-ára¹⁰⁶⁴ utal, amely megismétli az *Allgemeines historisches Lexikon*-ból származó adatot. A rügeni asszonyról szóló szonett szcenírozása két érdekes párhuzam lehetőségét is fölveti. Az első a kései barokk bel canto operához köti a jelenetet: Bellini *Norma* című operáját például, amelyben hasonló jelenet a kelta varázslónőhöz társul, 1831-ben mutatták be. A szláv régiségek 18. és 19. század eleji németországi recepciója, beleértve a már említett *Prillwitz-i szláv idolk* hamisítását is, fölveti a francia-kelta, vagy akár az amerikai-indián kultúrák közötti párhuzamok lehetőségét is. (A délszláv népköltészet németre való fordításával foglalkozó Talvj Amerikába való költözése után például az indián kultúrák tanulmányozásának szentelte figyelmét.)¹⁰⁶⁵ A kutatást ebbe az

¹⁰⁶⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 373. – Eredeti forrás: Johann Gottlieb HAUPTMANN, *Nieder-Lausitzische Wendische Grammatica. Das ist mögliche Anweisung zur Erlernung der Nieder-Lausitzischen Wendischen Sprache*, Lübben, gedrückt und verlegt bey Johann Michael Driemeln, 1761. A Kollár által megadott oldalszám (101.) a forrással azonos, az 1404-es évszámra és a rügeni szláv asszonyra vonatkozó kijelentések szintén megegyeznek, az idézet szó szerinti, és az eredeti forrás is utal az *Allgemeines historisches Lexikon*-ra mint forrásra. Hauptmann ezt megelőzően a Nostizok vend eredetét tárgyalja, és ennek kapcsán jut el a rügeni szláv asszonyhoz (100-101.).

¹⁰⁶⁵ Nikola R. PRIBIČ, *Talvjs Beschäftigung mit den Sprachen und Bräuchen der nordamerikanischen Indianer*, in *Festschrift für Wolfgang Gesemann 3, Beiträge zur slawischen Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte*, München, Hieronymus, 1986, 275-287.

irányba egyáltalán nem tekintem lezártnak. A piramis mint szabadkőműves jelkép belekomponálása a szóban forgó jelenetbe ugyanakkor fölveti azt a kérdést is, hogy Kollár milyen mértékben tehetette magáévá az európai felvilágosodás titkos társaságainak azt a 6.1. alfejezetben már tárgyalt gondolatát, amely az egyiptomi írás kettős természetéből kiindulva „religio duplex”-ként értelmezte az egyiptomi vallást.¹⁰⁶⁶

U rybníka zřítí pyramídu
Egyptskau, než celau ze zlata,
Wùkol klečíc pějí knížata
Danská a hauf německého lidu;

A když zkauším každé werstwy třídu,
Na najnižším stupni připiatá
Čísła let se skytnau dlauhata
„Tisíc čtyři sta a čtyři” widu:

Na špici tak stojí žena, nebe
Že zří daleké i sausední,
Pohledem tím těšíc sama sebe:

I já wzhůru až k ní sem se brala,
Totě paní ta, co poslední
Na ostrowě Rýgen slawsky znala. (495-1-14)

Szláv utazók (496)

A Szláv Mennyország látogatói ebben a szonettben egy „minden kellemmel ékes ligetbe” (496, 13) érkeznek, ahol a szláv világ utazóinak csoportja található. Érdemük, hogy gyűjtötték a népköltészeti alkotásokat, mindazt, ami a „káros idők” (496, 6) támadását kiállta. E gondolat szellemében fordul a költőhöz a harmadik versszakban Szláv leánya, és megállapítja a szláv utazókkal kapcsolatban, hogy „segítették azt a szláv kölcsönöséget, amelyet te oly nagyon óhajtasz” (496, 10-11). Ezen utazók közül a lírai alany három személyt nevez meg: a cseh Trnkát, a lengyel Kucharskit és az oroszországi német Köppent. František Dobromysl Trnka

¹⁰⁶⁶ Jan ASSMANN, *Religio duplex. Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2013.

(1798-1837) cseh, lengyel és orosz tanárként működött, a *Magyarázatok* szerint humpoleci származású utazó volt, aki nemcsak Cseh- és Morvaországot, hanem Lengyelországot és a magyarországi szlovákok lakta területeket is bejárta.¹⁰⁶⁷ Trnka útjai során gyűjtötte a népköltészetet is, így például 1827-es magyarországi útja során a szlovák szólásokat és közmondásokat.¹⁰⁶⁸ Trnkának egy másik műve, a *Společnjk wěrný (Hű társ)* c. kötete, amelynek címlapján Kollár-idézet található, arról tanúskodik, hogy a szerző bensőséges kapcsolatot ápolt Kollárral.¹⁰⁶⁹ Andrzej Kucharskiról már szintén többször esett szó (464., 466. szonett), mégpedig főleg az útbeszámolójának köszönhetően, amely a *Časopis Musejný* 1828-as évfolyamában jelent meg.¹⁰⁷⁰ Peter Köppen (1793-1864) oroszországi német régiségtudós, szlavista zárja az utazók sorát, aki az ószlovén *Freisingeni-töredék* első, 1827-es kiadásával már komoly hírnevet szerzett magának a 19. század eleji szlavisztikában. Kollár a *Magyarázatokban* a Köppen által kiadott *Библиографические листы (Bibliográfiai Levelek)* c. folyóirat 1825-ös évfolyamának 33., utolsó számára utal.¹⁰⁷¹ Köppen 1822-23-as magyarországi és erdélyi utazásáról egyébként hírt adott többek között a reformkori magyar sajtó is: Kállay Ferenc ugyanis beszámolt róla a *Tudományos Gyűjtemény* 24. évfolyamában, amelyben a Mithrász-kultusz magyarországi emlékeiről jelent meg értekezése.¹⁰⁷²

Cestitele onny též sem w rájech
Těchto našla krokem náhodným,
Kteří perwí cílem národným
Po slawjanských putowali krajech;

Sbírawše co w příslovích a bájech
Ušlo ještě časům záškodným,
Písňě též, co zwukem přírodným
Zpíwá lid a pastýř při šalmajech:

¹⁰⁶⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 373.

¹⁰⁶⁸ Franti.[šek Dobromysl] TRNKA, *Porěkadla (sic!) (přjsloviá) Slovákóv moravsko-uherských*. V Brně, J. G. Trassler, 1831.

¹⁰⁶⁹ [František Dobromysl TRNKA], *Společnjk wěrný. Kniha pro gasný rozum, dobré srdce a čistou (sic!) mysl. Sebránjm a sepsánjm Františka Trnky*. W Brně, Wytisknutá nákladem spisowatelowým, 1831.

¹⁰⁷⁰ [Andrzej KUCHARSKI], *Liternj zpráwy. 2.) Ze slowanských Uher. Z listu p. profesora Kucharského, z Wjdně 19. března 1828*, in *Časopis Společnosti vlastenského Museum w Čechách*, II(1828), 2. sz., 127-141., W Praze, nákladem Českého museum. Kollár a *Magyarázatokban* még utal a következő, 1829-es évfolyam IV. kötetének 127. oldalára is: KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 373. Ez nem állt rendelkezésemre.

¹⁰⁷¹ A *Библиографические листы (Bibliográfiai Levelek)* c. folyóirat 1825-ös évfolyamában 33., az 1826-osban még 10 szám jelent meg. „Geho plán o takowé cestě, čjteg w geho Bibliografických Listech r. 1825. Nro. 33. »Zapiska o putesestviju po Slowenskym zemljám i Archiwam.«” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 373. A folyóirat nem állt rendelkezésemre.

¹⁰⁷² KÁLLAY Ferencz, *Mithra 'tiszteletéről 's Mithra emlékekről a' Magyar Honban*, in *Tudományos Gyűjtemény* 24(1840), IV, 3-78. A Köppen magyarországi útja során talált Mithra-emlékekről vö. az 53-54. lapokkal.

A tím, w celém Slawsku putujíce,
Napomohli onnu wzajemnost,
Po níž ty tak taužíš přewelice;

Pročež háj tu wšeslawský jim štěpen
Spojující wšechnu příjemnost,
W něm jest Trenka, Kucharský a Köppen. (496, 1-14)

A lajoskomáromi botozás szlovák áldozatai (497)

A versszituáció szerint e szonettben Szlávia leánya egy felhőt pillant meg, amely az első versszak tanúsága szerint villámok nélkül szállít egyszerű paraszti viseletben négy lelket a Szláv Mennyországba (a nevük a 497, 6 sorban olvasható). A lelkek közül az egyik elárulja a lírai alanyak, hogy abból az országból érkeznek, ahol Szlávia leányának szerelmese lakik, azaz Magyarországról, és ahol a szláv nemzetet „vad gyűlölet tépi” (497, 8). A harmadik versszak konkretizálja az eseményeket, mégpedig hogy a négy üdvözült anyanyelve iránti szeretetét a magyarok Veszprémben összesen százhetvennyolc botütéssel büntették.¹⁰⁷³ Ekkora kegyetlenségbe az egész Szláv Mennyország belesápad (497, 12), és Szlávia leánya a szenvedőket azzal jutalmazza, hogy anyja színe elé vezeti őket (497, 13-14).

A szonettben megörökített eset valóságos történeti alapja, hogy a lajoskomáromi evangélikus egyházközség élére olyan lelkész került, aki nem tudott szlovákul. Hívei panaszukkal először saját egyházi fórumaikhoz fordultak, hogy orvosolják az áldatlan helyzetet. Miután azonban a nemzetiségi küzdelmek a reformkorban az evangélikus egyházi szervezeten belül is egyre nagyobb teret nyertek, és az egyházközség szlovák tagjainak panaszát nem orvosolták, az elégedetlen hívek a budai helytartótanácshoz fordultak. Az azonban kérelmüket 1827-ben szintén elutasította. A szlovák hívek természetesen nem adták föl a küzdelmet, hanem Ján Herkeľ szlovák pesti ügyvéd segítségével (róla Kollár a 466. szonettben írt) kérelmet nyújtottak be a helytartótanácshoz, hogy engedélyezze szlovák lelkész meghívását a lajoskomáromi gyülekezethez. A helytartótanács azonban az ügyet a veszprémi vármegyének adta át, amelynek döntése értelmében a gyülekezet négy szlovák vezetőjét börtön- illetve botütésre ítélték.

A magyarázatot Kollár a szonettben szereplő százhetvennyolc botütéshez rendeli, azaz közli Veszprém vármegye királyi helytartótanácsához ez ügyben írt latin válaszlevelét, amelyből

¹⁰⁷³ KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 373.

kiderül, hogy Bartos Márton 64, Junacsek György 50, Rusz Pál 40, Veréb/Vrabec István pedig 24 botütést kapott. E levélből Kollár felkiáltójellel emeli ki a „bűnügyi eljárás” („processum criminalem”) kifejezést,¹⁰⁷⁴ érzékeltetve annak jogtalan voltát. Egyúttal közli, hogy a szlovák vádlottakat megfenyegették, hogy amennyiben az ügyben panaszt tesznek, büntetést rónak ki rájuk.¹⁰⁷⁵ Kollár idéz a vármegye egy későbbi, szintén latin nyelvű leveléből is, amelyből kiderül, hogy az ügyben Herkel’ járt el. Kollár ehhez írt kommentárjában leszögezi, hogy világi szervként a vármegyének semmi köze sincsen az egyházi ügyekhez, különösen nem az evangélikus egyházéihoz, hiszen az nem közpénzből, hanem saját bevételeiből tartja fenn magát.¹⁰⁷⁶ A kommentár tartalmazza még, hogy miután a kérdésben a kárvallottak a császárhoz fordultak, ő igazságosnak ismerte el a követelésüket, és jóváhagyta, hogy az istentiszteleteket az anyanyelvükön hallgathassák.¹⁰⁷⁷ Kollár minden számára hozzáférhető fórumon írt az esetről: *Felső-itáliai útirajz*-ában,¹⁰⁷⁸ leveleiben,¹⁰⁷⁹ vagy az egyházi prédikációit összegyűjtő kötetében egyaránt. A lajoskomáromi botozás egyik első felütése a hosszú 19. század magyarországi nemzetiségi pereinek, amelyekben több szlovák nemzeti vezető, író is elítéltek.

Když tu meškám, práwě čtyry duše
Přináší sem jeden obláček,
Sice bez blesku a libáček,
We sedláckém jen a sprostém rauše;

¹⁰⁷⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 374.

¹⁰⁷⁵ „Bylot’ gim totiž, gak řjkali, hroženo trestem, gestliby stjžnost w této přjčině někam podati chtěli.” („Büntetéssel fenyegették őket, ahogyan mondták, ha ezen okból valahová panasszal fordulnának.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 374.

¹⁰⁷⁶ „Wesprymská stolice považuge Lajoškomáromských Slowáků gako *neposlušných a zpurnych*: než nač že sobě stolice, gako swětská sama podžřzená vrchnost, osobuge práwo a činěnj pořádku, kde gj nepřislauchá? nač se mjchá do cjrkwěnjch důležitostj a služeb božjch, obzwláště Evangeliků, kteřj takowé, ne *obecnými* ale *wlastnjmi* nákladky zderžugi. – Geho Gasnost cjsařská, když se tito úbozj naposledy do Wjdně utjkali, gegich žádost milostiwě wyslišeti, za sprawedlowau uznati a ustanowiti ráčila, aby gim služby w materském gazyku owšem deržány byly.” („A veszprémi vármegye a lajoskomáromi szlovákokat *tiszteletleneknek és lázadóknak* tartja: azonban a vármegye mint maga is alárendelt világi hatalom, miért tulajdonít magának jogot és rendbetételt, amikor az őt nem illeti meg? miért avatkozik egyházi és istentiszteleti ügyekbe, különösen az evangélikusokéba, akik ilyen [ügyeiket] nem *közösségi*, hanem *saját* alapokon intézik. – Öcsászári felsége, amikor ezek [a hívek] legutóbb Bécsbe futottak, követelésüket kegyesen meghallgatni, igazságosnak elismerni és méltányolni méltóztatott, hogy az istentiszteletet számukra anyanyelvükön biztosítsák.”)

KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 374.

¹⁰⁷⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 373-375.

¹⁰⁷⁸ A lajoskomáromi esetet veszprémi tartózkodása kapcsán írja le: vö. [Ján KOLLÁR], *Cestopis obsahujici cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841.*

konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slownikem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšímu věku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtvorůw, W Pešti, Tiskem Trattner Károlyiho, 1843, 7.

¹⁰⁷⁹ Jozef AMBRUŠ szerk., *Listy Jána Kollára I, 1816-1839*, Martin, Matica slovenská, 1991, 269.

My sme, dí z nich jeden oči suše,
Bartoš, Wrabec, Rus, a Junáček,
Z kraje, kde twůj bydlí miláček,
A náš národ wzteklost diwá kauše;

Proto že sme řeč swau milowali,
Maďaři nám w městě Wesprýmě
Ran sto sedemdesát osem dali;

Celá říše nebes nad tím zbledla,
A já nestydíc se za símě
Sláwy, k matce bratry ty sem wedla. (497, 1-14)

(Itt tartózkodásom közben éppen négy lélek / érkezett ide egy kis felhőn, / Igaz, hogy villámlás és főkötdísz nélkül, / csupán paraszti és egyszerű ruhában; // Mi vagyunk az, szól egyikük könnyét szárítgatva, / Bartos, Vrabec, Rusz és Junáček, / Azon tájról, ahol a szerelmed lakik, / És ahol nemzetünket vad düh tépi; // Mert a nyelvünket szerettük, / A magyarok ránk Veszprémben / százhetvennyolc botütést mértek; // A mennyek birodalma belesápadt ebbe, / Én pedig, nem szégyellve Szlávia anya / e hajtásait, hozzá vezettem e testvéreket.)

Mennyei örömök ciklusa (498-506)

Mennyei örömök és égi zene (498)

Az ének feszített ritmusa, a sok konkrét eset és személy megköveteli, hogy a mennyei vendégek időnként kipihenjék fáradalmaikat valamely más jellegű tevékenységben – ilyenek az égi örömök (szórakozások, játékok, gyönyörök és ételek), amelyeket az első versszak tematizál. A második strófában a lírai alany a szlávság kedvelt dalait, szokásait említi meg, amelyek – a mennyei demokrácia jegyében – „magasabb, javított formában, / minden rendű és korú ember számára” (498, 8) szereznek örömet. A szonett második felét azonban a lírai alany kizárólag a zenének szentelte. A harmadik versszak a hangszereket mutatja be. Első helyen egy kitalált régi cseh hangszer, a „varytá”-t, amely a Václav Hanka-féle *Kéziratokban* szerepelt először, és amelyhez Kollár nem fűzött magyarázatot. Utána következik a duda, a hegedű, a síp és az orgona, amelyek itt önmaguktól működnek, és az egész mennyországban hallatszódnak (498, 11). A hangszerek közül az első háromra vonatkozik Joseph Rohrer (1769-1828) osztrák

rendőrtiszt és statisztikus magyarázata,¹⁰⁸⁰ aki szerint ez a három általánosan szláv hangszernek minősül.¹⁰⁸¹ Az utolsó versszakban a jellemző szláv ének- és dalfajták felsorolása található. Először a magyarországi szlovákok dalait említi meg, amelyekkel kapcsolatban Kollár ismét Kucharskinak a már többször emlegetett magyarországi utazásáról írott leveléből idéz,¹⁰⁸² és a verssorban található „az ön énekeskönyve” („vaše zpěwanky”) birtokos szerkezet pedig Kollár *Népi énekeskönyv*-ére utal. A krakoviakhoz, amely szerinte „zenével és tánccal kísért lengyel ének”,¹⁰⁸³ nem rendel egyéb forrást. A „dumky” orosz énekhez a *Magyarázatokban* Sarniciusnak egy latin nyelvű lengyelországi annaleszéhez nyúl 1198-ból.¹⁰⁸⁴

Mnohé pak a pěkně spořádané

Jsau ty kratochwíle, zábawy,

Ty hry, rozkoše a potrawy,

Jež zde mají slawští nebeštané;

Tu jsau všecky naše milowané

Zpěwy, obyčeje, austawy,

Jen že podle vyšší oprawy

Lidem stawů všech a wěků dané:

Hudci mají waryta a dudy,

Husle, pišťały a warhánky,

Samohrawé, strojné, slyšné všudy;

¹⁰⁸⁰ Rohrer statisztikusként publikálta az osztrák monarchia német, zsidó és szláv lakosságára vonatkozó könyveit, rendőrtisztként több évet is töltött Lembergben.

¹⁰⁸¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 375. – Eredeti forrás: [Joseph ROHRER], *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie. Zweyter Theil*, Wien, im Verlage der Kunst- und Industrie-Comptoirs, 1804. Vö. a *Kunstsinn der slawischen Bewohner* c. fejezettel a 3-29. lapokon. Az idézett részlet a 8-9. oldalon található. (Kollár csak a 8. oldalt jelölte meg.)

¹⁰⁸² „»Zpěwanky«, tak gmenugj Slowenky w Uhřjch swé krátké pjsně. Srow. Kucharski, w Časop. muzey. r. 1828. sw. 2. p. 128. »Přigel sem do Sřáwnice, už w Karpatech ležj. Zde sem našel přjležitost sepsati pěkné zpěwanky slowenské.«“ („»Népdalok«, így hívják a magyarországi szlovák asszonyok rövid énekeiket. Vö. Kucharski a Museum folyóirat 1828. évf. 2. köt. 128. oldalán. »Megérkeztem Selmebányára, amely már a Kárpátokban fekszik. Itt találtam alkalmat arra, hogy leírjam a szép szlovák népdalokat.«”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 375. – Eredeti forrás: Andrzej KUCHARSKI, *Liternj zpráwy... i.m.*, II. 127-141. Kollár a 128. oldalt jelöli meg.

¹⁰⁸³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 375.

¹⁰⁸⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 375. – Eredeti forrás: [Stanisław SARNICKI], *Stanislai Sarnicii Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum. Libri VIII, Primus impressum*, Cracoviae, Anno domini MDLXXXVII sumtibus ipsius autoris. Dlugosz más egyebekkel együtt kiadta Sarniciusnak ezt a munkáját is: [DLUGOSZ], *Historia Polonica... i.m.*, 1825-1944. A Kollár által megadott forrás (VII. könyv 1198. hasáb) szó szerint azonos.

Při nich pějí zpěváci a Umky
Serbské pjesme (sic!), vaše zpěwanky,
Krakowiaky polské, ruské dumky. (498, 1-14)

Mennyei játékok (499)

A zene után a mennyországbeli játékok felsorolása következik oly módon, hogy a versszituációt a lírai alany költői kérdése nyitja meg, miszerint „ki tudna felsorolni minden játékot, különösen a szlovákokét?” (499, 1-2). Az első két versszak alapját a meglehetősen nyaktörő, kifejezetten akrobatikus mutatványok felsorolása adja. Az első a Paprikajancsi figurájához kötődő mutatvány, amint a szóban forgó alak fejen áll egy fenyőfa tetején (499, 3-4). A Paprikajancsival kapcsolatban Kollár a *Magyarázatokban* Csaplovits János *Gemälde von Ungern* című könyvét hívja segítségül, aki egy valóban létező rimabányai birkapásztorhoz köti ennek a népi nyaktörő mutatványnak a megszületését.¹⁰⁸⁵ A második versszakból és a hozzá tartozó magyarázatból a kézenátfordulás („láme koleša”) (499, 5) és a fejenállás („Dubý staví”) (499, 6) kerekedik ki,¹⁰⁸⁶ valamint kozáktánc járása ügetés közben („Hajduchuje”) (499, 7-8).¹⁰⁸⁷ A harmadik versszakban szerepelnek a gyermekjátékok, köztük a bigézés,¹⁰⁸⁸ a sípolás,

¹⁰⁸⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 376. – Eredeti forrás: [CSAPLOVICS János], *Gemälde von Ungern, von Johann v. Csaplovics*, Pesth, Verlag von E. A. Hartleben, 1829, 245-246. A részlet megfelel az eredetinek.

¹⁰⁸⁶ „»Kolesa lámati« znamená přjmým tělem tak kotáletí a skákati, aby hned nohy byly na zemi a ruky wzhůru, hned opět ruky na zemi a nohy wzhůru; to se ale rychle djti musj přes něgakau rowinu. »Dubý stawěti« na hlavě nohami wzhůru obracenými státi, odtud wýpowěd dubkem mě wlasý stáli, něm. zu Berge – .” („»Kereket törni« [szó szerinti ford.] azt jelenti, hogy egyenes testtel úgy átfordulni és ugrálni, hogy egyszer a láb van a földön és a kéz fönt, majd a kéz a földön és a láb fönt; ezt azonban gyorsan kell csinálni egyenes talajon. »Tölgyet állni» [szó szerinti ford.] azt jelenti, hogy lábbal fölfelé fejen állni, innen van a szólás »égnek áll a hajam«, németül zu Berge – .” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 376.

¹⁰⁸⁷ A *Magyarázatokban* itt Kollár autoreferenciális élményekre hivatkozik. „»Kozákú.« Skladatel tčhto básnj widěl w mladosti swé sám takowé diwadlo, totiž r. 1805 když Kozáci po francauské wogně s Napoleonem přes Turčanskau a giné Tatranské stolice zpátkem domů tahli. Kůň klusal a Kozák na něm kozácký tanec tancowal aneb gak Slowáci řjkagj haiduchowal.” („»Kozákok.« E versek szerzője fiatalkorában maga is látott ilyen spektakulumot, mégpedig 1805-ben, amikor a kozákok a Napóleonnal vívott francia háborúból vonultak haza a trencsényi és egyéb tátrai vármegyéken keresztül. A ló ügetett, és a kozák rajta kozáktáncot, vagy, ahogy a szlovákok mondják, hajdúttáncot járt.) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 376.

¹⁰⁸⁸ „»Purga« gináče zarážka, okrauhlé asi na půl pjďě dlahué, na obau kragech ukončené dřevce, které zaraženě holj odskočj. Slowo purga zdá se se slowy prak, a s morawskau hrau pračata we spogenj sráti (sic! – helyesen státi). Srow. Krok, D. II. Sw. 4, str. 514.” („»Bige« más néven ütés, kerek, mintegy fél arasznyi hosszú, mindkét végén kihégyezett fahasáb, amely bottal megütve elugrik. A purga szó, úgy tűnik, a prak [parittyá] szóból van, és a morva pračatával áll rokonságban. Vö. Krok II. könyv, 4. köt. 514. o.) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 376.

a labdázás, a hintázás¹⁰⁸⁹ és magasugrás („Šibenice přeskakuje”)¹⁰⁹⁰ (499, 11). A negyedik a leányjátékokat sorolja föl, a szembekötősdit¹⁰⁹¹, egy „kotleśnak” („kvočna”) (499,11) nevezett gyermekjátékot, amelynek kötött párbeszédét is közli a *Magyarázatokban*,¹⁰⁹² valamint a bújócskát és a mesélést. A Csaplovits-idézettől eltekintve Kollár nem ad meg más forrást, bár a *Magyarázatok* végén még ruszofil lelkesedésében hozzáfűzi, hogy egész Európában elterjedtek a szórakozásnak olyan oroszoktól átvett, különösen a nagyvárosokban kedvelt formái, mint például a sétálás vagy a téli szánkózás, amelyet a *Conversations-lexikon* német szócikkével támaszt alá.¹⁰⁹³

Kdože může wyslowiti medle

Wšecky hračky, zwláště Slowáků?

¹⁰⁸⁹ „„Mič« gináče lopta, laptá od lapati; »Haupačka« gináče Koljsačka, slowenské mládeži oblíbená hra, zwláště při dělání w humně nowých holomnic z hljny, která aby se dobře ubila a utlačila, býwá řetěz o břewno na tak řečeném wodře (podlaha nad holomnicj) uwázán, a mládež z celé wesnice hromažděná na tom řetězu se koljše čili haupá.” („»Labda« más néven lopta, laptá a lapatiból [elkap]; »Hinta« máshogy ringató, a szlovák fiatalság kedvenc játéka, különösen a csúrben, amikor agyagból új padlatot készítene, hogy az jól összeverődjön és lenyomódjon, fölkötnék egy láncot egy gerendára az úgynevezett a csúr padlatán, és a fiatalság, amely az egész faluból összesereglik, ezen a láncon ringatózik és hintázik.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 377.

¹⁰⁹⁰ „„Šibenice.« Dwě obyčegně léskowé, dwa neb tři lokty dlauhé, hole do země se wsterknau; gegichž hornj konec se rozštjpi tak, aby se přjkem na ně třetj hůlka položiti mohla, což na způsob šibenice wyhljžj, přes kterau pak mládež skáká. Kdo werchnj hůl nohau srazj aneb gj se dotkne, býwá něgak pokutowán.” („»Akasztófa.« Két, általában mogyoróféből való, két vagy három könyök hosszú bot, amit a földbe dugnak; a botok felső végét kettévágják úgy, hogy egy harmadikat keresztbe lehessen tenni rajtuk, amely ily módon egy akasztófának néz ki, és amelyet a fiatalság átugrik. Aki a fölső botot lábbal leveri vagy megérinti, valamilyen büntetést kap.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 377.

¹⁰⁹¹ „„Slepá bábá« gináče žmurky, mžik, mžjtek; gednomu se šátkem oči zawjžj, ostatnj se do kola postavěgj, onen pak chodj sem tam, maká a poznává: koho gméno uhodne, býwá mžjkem –.” („»Szembekötődsi« másként hunyorgós, pillogós, pislantás; egyiküknek kendővel bekötik a szemét, a többiek körbe állnak, az előbbi jár-kel közöttük, tapogatózik és felismer: akinek a nevét kitalálja, az lesz a hunyó –”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 377.

¹⁰⁹² „„Kwočnu.« Asi 10–12 děwčat se shromaždj, dwě z nich nawvětšj se wyberau, z těchto se gmenuge gedna kapočnau aneb kwočkau, druhá gestřabem. Ostatnj děwčata postavěgj se za cherbet kwočny tak, že gedna druhau za sukni u ledwj chytj. Gestřáb mage dřewko w ruce schýlj se k zemi a hrabe gamku. Kwočna s kuřátky obcházegjc wůkol něho ustawičně mluwj kwok! kwok! gestřáb opět čiap! čiap! Když po chwjli utichnau, powstane mezi nimi následugicj rozmluwa, Kwočna: Gestřábe čo robjš? Gestřáb: Kopám gamku. Kwočna: Na čo ti ge ta gamka? Gestřáb: Ohnjčka naklást. Kwočna: Na čo ti ge ten ohnjček? Gestřáb: Wodičku zohrjat. Kwočna: Na čo ti ge ta wodička? Gestřáb: Kuriatko oparit. Kwočna: A kdeže ho wezmeš? Gestřáb: (wzchope se wzhůru powj) Lokeš! Kwočna: Čo chceš? Gestřáb: Chytit toho zadnjeho. Kwočna: Chyť si ho ak muožeš! Tu gestřáb běžj za onjm poslednjm, ant se w tom kwočna s kuřátky swými wšeligak krutj a bránj. Když chopj poslednjho, tento se odstranj, a hra se zase opakuge.” („»Kotleś.» Mintegy 10-12 lány összegyűlik, kiválasztják a két legnagyobbat, ezek közül az egyiket kotleśnak hívják, a másikat héjának. A többi lány a kotleś háta mögé áll úgy, hogy mindegyik megfogja a másik szoknyáját annak tomporánál. A héjának van egy kis fabot a kezében és a földhöz lapulva váj egy gödröt. A kotleś a csibéivel körbejár körülötte és folyamatosan mondja kotty! kotty! a héja pedig hijú! hijú! Amikor egy pillanatra elcsöndesednek, a következő párbeszéd alakul ki közöttük: Kotleś: Héja, mit csinálsz? Héja: Gödröt ások. Kotleś: Minek neked az a gödör? Héja: Hogy tüzet rakjak. Kotleś: Minek neked az a tűz? Héja: Hogy vizet forraljak. Kotleś: Minek neked az a víz? Héja: Hogy csibét forrázzak. Kotleś: És hol veszed a csibét? Héja: (főlegyenesezik és mondja) Lokes [szlovák gyerekjáték]! Kotleś: Mit akarsz? Héja: Megfogni azt a hátulsót. Kotleś: Fogd, ha tudod! Ekkor a héja az utolsó lány után veti magát, míg a kotleś és valamennyi csibéje forgolódik és védekezik. Amikor megfogja az utolsót, azt félrevezetik, és a játék folytatódik.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 377-378.

¹⁰⁹³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 378.

Tou ční Paprik w kole díwáků
Dolů hlawau na wercholci jedle;

Ten tam láme koleša hned wedle,
Duby stawí tu zbor owčáků,
Onde zase kopa Kozáků
Hajduchuje na koni a sedle;

Mladá chase píšťalky sí (sic!) tluče,
Hrá se w purgu, míč a haupalku,
Šibenice přeskakuje rauče;

Děwečky pak hrají opět naše
Slepau babu, kwočnu, skrywačku,
Pohádky a jiné samopaše. (499, 1-14)

(Ki tudna fölsorolni minden / játékot, különösen a szlovákokét? / Itt kimagaslik Paprikajancsi a nézők köréből / amint fejen áll egy fenyőfa tetején; // Amott az mellette kézen átfordul, / Fejen áll egy birkapásztor csapat, // Amott egy csoport kozák / guggolós táncot jár a ló hátán a nyeregben; // A fiatalság a sípokat fújja, / bigéznek, labdázna és hintázna / magasat ugranak ügyesen; / A lányok meg szembekötősdit, / kotlóst és bújócskát játszanak, / Mesélnek és egyéb módon szórakoznak.)

Szláv mulatságok I. / Tánc, étel és ital (500)

Az előző szonettben megjelenített csoportok multságának megelevenítésére kerül sor, amikor az első versszak tanúsága szerint az ifjak táncba viszik a szláv szépségeket. A táncok közül a vers az ugróst,¹⁰⁹⁴ a golubecet és a délszláv kolót nevezi meg, a *Magyarázatokban* pedig Linhart *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs* c. művéhez fordul, amely érzékletes leírását adja a vad szláv táncnak, majd megállapítja, hogy ez egyfajta mozgással való elbeszélése a leányrablás egykori szokásának.¹⁰⁹⁵ A szláv kölcsönösség

¹⁰⁹⁴ „Skočná“ u Čechů, u Slowáků chytrá, frišká i skočná. Srow. Linhart. Gesch. v. Krain. T. II. S. 320. („Ugrós“ a cseheknél, a szlovákoknál gyors, friss és ugrós. Vö. Linhart. Gesch. v. Krain II. k. 320. o.) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 378.

¹⁰⁹⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 378. – Eredeti forrás: Anton Tomaž LINHART, *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*, Laibach, mit Egerschen Schriften, 1788. Kollár minden

jegyében Kollár egy orosz táncot is megnevez, mégpedig a régi orosz páros táncot, a golubecet (*голубиный танец*), amelyet Anton említett könyvében „Taubentanz”-ként tárgyal.¹⁰⁹⁶ A kolót mint szerb táncot jeleníti meg Kollár a *Magyarázatokban*, és Gerhard már sokat idézett *Wiláját* rendeli hozzá.¹⁰⁹⁷ A *Hoja d'und'a hoja* szlovák gyermekjáték, amellyel kapcsolatban a Šafárikkal közösen megjelentetett *A magyarországi szlovák nép világi dalai* c. népdalgyűjteményéhez utasítja az olvasót.¹⁰⁹⁸ A *Magyarázatokban* pedig a „d'und'a” szó kapcsán hosszas etimologizálásba fog, amely a szót a Dida/Doda szláv istenséggel/bálvánnyal hozza rokonságba oly módon, hogy példákat keres szláv szavakra, amelyekbe a szlovákok „n” hangot toldottak be, valamint Bambergi Szent Ottó (1060-1139) közelebről meg nem határozott kiadású, latin nyelvű életrajzából arra a következtetésre jut, hogy Pomerániában létezett egy szintén ennek a szláv bálványnak a nevét viselő Dodona nevű város.¹⁰⁹⁹ A Doda kapcsán Kollár Jungmann folyóiratának, a *Kroknak* a II. évfolyamához utasítja az olvasót: hivatkozik a szó indiai eredetére (*dhidi*), amely 'világos'-t, 'szép'-et jelent, valamint elhelyezi a szláv mitológiában, miszerint Doda Ladin fia, a görög Anterosznak megfelelő szerelemisten.

bizonyal azonban ezt a néhány évvel későbbi kiadást használta – legalábbis erre enged következtetni az a tény, hogy a *Magyarázatokban* megadott oldalszám ezzel a kiadással egyezik meg. Anton Tomaž LINHART, *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs. Zweiter Band*, Nürnberg, in Commission bei Ernst Christoph Grattener, 1796, 120-121. A részlet nemcsak a Kollár által megadott 120. oldalra, hanem a 121-re is áthúzódik.

¹⁰⁹⁶ „Anton über die Slaven I. S. 148.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 378. – Eredeti forrás: Karl Gottlob ANTON, *Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse. Mit zwey Kupfern*, Leipzig, verlegt Adam Friedrich Böhme, 1783, 148. Anton itt mind a kolót, mind pedig a golubecot (Taubentanz) említi.

¹⁰⁹⁷ Wilhelm GERHARD, *Gedichte, Dritter Band, Wila, Serbische Volkslieder und Heldenmärchen, Erste Abtheilung*, Leipzig, Verlag von Joh. Ambr. Barth, 1828.

¹⁰⁹⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 378. – Eredeti forrás: Pavol Jozef ŠAFÁRIK– Ján KOLLÁR, *Písne svetské lidu slovenského v Uhřich I-II*, V Pešti, 1823, 1827. A gyermekjáték szövegét már Tablic is közölte 1805-ban, vö. [Bohuslav TABLIC], *Paměti Česko-Slovenských Básnjřůw aneb Weršowcůw, kteříž se bud'to na Uherské zemi zrodili aneb aspoň w Uhřich žiwi byli, Od Bohuslawy Tablice, Djl prwnj*, we Wacowě, [k. n.], 1806, XI.

¹⁰⁹⁹ „Hoja Dunda hoja,« srow. Naše wydánj Pjsnj svetských lidu slaw. w Uhřich, Sw. II. r. 1827 str. 31–34. str. 167. 168, Dunda, Donda powstalo z Dida a Doda skerze rhinesmus, kterého Slowáci, we mnohých slowjch užjwagi, k. p. české hadra, u Slowáků handra; cit., citawý, citlawý, u Slowáků cintawý, cintlawý, empfindsam, zart; tak i struha strunga; quatre, quatember - kantry; štrkati, štrngati, trmáceti slow. trmancowati, titerky – tinterky, tatušiti–tantušiti ; kot, kost, koštial – kont, kontal a t. d. W Pomořanech se nalezalo za času S. Otta slawské město Dodona, snad od této modly. Doda tak nazwané, gako wes Radegast a hora Radhost od Radegasta, Černebog od Černeboga, Triglav od Trihlawa a t. d., Srow. Vita S. Ott. L 37.p. 688, »Moventes autem a Julina Dodonam venimus.« A opět nžje: »Transito flumine quod Dodonam praeterlabitur civitatem invenimus.« – “(„)Hoja Dunda hoja,« [»Haja gyöngyöm, haja,«] vö. A magyarországi szláv nép világi dalai c. kiadásunkkal II. k. 1827. 31-34., 167-168. o. A Dunda, Donda orrhangúsodás által jött létre a Dida és Doda szavakból, amelyet a szlovákok sok szóban alkalmaznak, pl. a cseh hadra a szlovákoknál handra; cit, citavý, citlawý, a szlovákoknál cintavý, cintlawý, empfindsam, zart; így a struh is strunga; wuate, wuatember – kantry; štrkati, štrngati, trmáceti slow. trmancowati, titerky – tinterky, tatušiti–tantušiti ; kot, kost, koštial – kont, kontal stb. Pomerániában Szent Ottó idején találtak egy Dodona nevű szláv várost, amelyet talán erről a bálványról neveztek el. A Dodát is úgy nevezték el, amint a Radegast nevű falut és a Radhost nevű hegyet Radegastról, Černebogat Černebogról, Triglavot Trihlaváról stb. Vö. Vita S. Ott. L. 37. 688. o. »Moventes autem a Julina Dodonam venimus.« Majd ismét lejjebb: »Transito flumine quod Dodonam praeterlabitur civitatem invenimus.« – “. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 379-380.

Kollár a *Magyarázatokban* ezen „énekes játékot” úgy értékeli, hogy a szlovákoknál nincs „régbbi, szebb, méltóságtejtjesebb és titokzatosabb”.¹¹⁰⁰ Ennek megfelelően hangsúlyos helyet kap a *Magyarázatokban* is, hiszen még Bartholomeides László evangélikus lelkész Gömör megyére vonatkozó latin nyelvű statisztikájából idézi hosszan az idevonatkozó részt,¹¹⁰¹ valamint Józef Maksymilian Ossolinski lengyel filológusra hivatkozva megjegyzi, hogy a mazuri szlávok is kiáltozzák a Doda nevet.¹¹⁰² A versszak második felében a mennyországbeli szláv leányok „wájának”-ot, azaz Szent Iván-éji tűzgyújtást és körülötte játszott nemzeti játékokat terveznek (500, 8-9).¹¹⁰³ A szláv nemzeti italoekhoz fűzött magyarázatok egyrészt a kvaszra,¹¹⁰⁴ másrészt a mézborra vonatkoznak. A mézbor kapcsán Kollár a *Magyarázatokban*

¹¹⁰⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 380.

¹¹⁰¹ „Slepęge Doda, nalezagj se, s rozličným dle nářečj wyslowowánjm, téměř u všech slawských kmenů. Serbské oj gest u Slowáků s přjdechem hoj, hoja; serbské pak Dodole gest toliko prodlužowacj a zweličowacj forma od Dodo, tak gako Lado Ladole, Wojno Wojnole. Zdá se že sem patřj i polské Dzidza, Dzidilia, Dedilia, slow. Dědko a ruské Děduška, Srow. J. Jungmann, Krok, D. II. Č. 3. str. 351. »Did, Dida (cf. indic. Dhidi, swětly, krása), Dit, Doda, Donda, Ďund’a, brat Lelůw, syn Ladin, to co Rékú Anteros!« - U Slowáků nenj starožitnějšj, krásnějšj a důstognějšj národnj zpěwohry gako tato tagemstwjpelná Hoja Ďunda. Když gi Slowenky zpjwagj, celé okolj široko daleko welebně zwučj. L. Bartholomaeides gi takto opisuge:” („Vak Dodák találhatóak, a különböző nyelvjárások kiejtésének megfelelően, majdnem minden szláv törzsnél. A szerb oj a szlovákoknál sóhajtásos hoj, hoja; a szerb Dodole szó csak meghosszabbított és nagyító formája a Dodának, ahogyan Lado Ladole, Wojno Wojnole. Úgy látszik, hogy ide tartozik a lengyel Dzidza, Dzidilia, Dedilia, a szlovák Dědko és az orosz Děduška. Vö. J. Jungmann, Krok II. k. 3. sz. 351. o. »Did, Dida (cf. indiai Dhidi, világos, szépség), Dit, Doda, Donda, Ďund’a, Lél bátyja, Ladin fia, ami a görögöknél Anterosz!« - A szlovákoknál nincs régebbi, szebb, méltóságtejtjesebb nemzeti énekesjáték, mint ez a titokkal teli Hoja Ďund’a. Amikor a szlovák lányok és asszonyok éneklük, az egész vidék méltóságtejtjesen zúg. L. Bartholomaeides így írja le:”);

„Notit. Com. Göm, Leutsch. 1805. p. 446. »Estetille oblectationis modus usitatus, qui ad canticum Slavorum nationale: Hoja und’a hoja ! adhibetur, Formant primum, qui ita se oblectant (plerumque puellae et virgines, aliquando juvenibus mixtae) circulum pro numero ludentium majorem minoremque, ac manibus arcte connexi, in gyrum mox hanc mox in illam partem jam lentius jam ce lerijs ambulant exclamationem illam: Hoja Bunda hoja! ingeminantes. Tum repente circulus duas in lineas op positas chorosque rumpitur, quorum unus quaerendo alter respondendo, uterque autem suum illud : Hoja Dunda hoja ! repetendo et canendo, lusum continuat. Porro semmicirculum formant, in cujus uno crure qui altioris staturae sunt, consistunt, ac manibus complicatis atque supra caput elevatis porticum efformant, quo reliqui, initio ab altero crure facto subeunt, transeuntque, ac iterum continuo canentes, quisque suo loco consistunt. Eadem scena quoties placet repeti solet.« Óssolinski Kadhubek v. Kinde. p. 564. »Miechowita bemerkte dass die Masuren Dada Dada zu schreien pflegen.« KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 380. – Eredeti forrás: Ladislaus BARTHOLOMAEIDES, *Incltyi Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica*, Leutschoviae, Excusum typis Josephi Caroli Mayer, 1806-1808, 446. Kollár szó szerint közli az énekes tánc leírását.

¹¹⁰² KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 380. – Eredeti forrás: Józef Maksymilian OSSOLIŃSKI, *Leben des Vincent Kadlubek*, in Józef Maksymilian OSSOLIŃSKI – Samuel Gottlieb LINDE – Joachim LELEWEL, *Vincent Kadlubek: ein historisch-kritischer Beytrag zur slavischen Literatur*, Warschau, N. Glücksberg, 1822. Kollár az idézett mondatból kihagyja a saját koncepciójába kevésbé illő „dana, dana” alakot, amint az itt látszik: „auch die Masuren Dana, Dana, [kiemelés tölem] Dada, Dada zu schreien pflegen.” Az *Episoden* c. fejezetben az 564. oldalon.

¹¹⁰³ KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 381. – Eredeti forrás: A. H. L. HEEREN – F. A. UKERT kiad., *Geschichte der europäischen Staaten, Zweiter Band*, Johann Christian von PFIFTER, *Geschichte der Teutschen nach den Quellen*, Hamburg, bei Friedrich Perthes, 1829. – Az első kötet nem állt rendelkezésemre, de vö. a következő recenzióval: H. L. M., *Cím nélkül*, in *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung*, 113(1829), Juni, 417-424.

¹¹⁰⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i m.*, 381. – Eredeti forrás: Ignacy Benedikt RAKOWIECKI, *Prawda Ruska czyli prawa wielkiego xięcia Jaroslawa Wladymirowicza (...)* *Rys historyczny zwyczaiów, obyczaiów, religij, praw y języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-ruskich narodow, Tom I.*, W Warszawie w Drukarni XX: Piarów 1820 roku. Az első fejezet általános áttekintést nyújt a szlávokról, többek között az ételeikről és italaikról is, köztük a

ismét Anton fent említett művére,¹¹⁰⁵ valamint Bambergi Szent Ottó életrajzára hivatkozik.¹¹⁰⁶ Egyúttal a mézbor szláv vagy germán eredetét illetően fölveszi a kesztyűt a *Magyarázatokban* a „pártos Gebhardival, aki szokásához híven mindent a szlávok megalázására és a németek magasztalására ír”.¹¹⁰⁷ Ennélfogva tehát nem csodálkozunk azon, hogy a német tudós a Szláv Pokolban találja magát a következő énekben (586).¹¹⁰⁸ Gebhardival ellentétben Kollár amellet kardoskodik, hogy az északi germánok vették át a mézbor készítését a balti vendektől, nem pedig fordítva. Érvrendszerében első helyen szerepel, hogy míg a szlávok valamennyi törzsénél elterjedt ez az ital, a germánoknál csak a skandináv törzsek ismerik.¹¹⁰⁹

Az utolsó versszak tanúbizonysága szerint a „komoly” polonéz hangjaira időnként még a Szláv Mennyország idősebb lakói is táncra kerekednek. A mulatságokban a férfiak által fogyasztott italok a kvasz és a mézpálinka (500, 9), míg az asszonyok pirogot, gyümölcsöt és nektár készítenek (500, 10-11). A szláv nemzeti ételek közül Kollár a piroghoz fűz magyarázatot, mégpedig Kollár Ádám Ferencre hivatkozva,¹¹¹⁰ majd a Hájek *Krónikájából* vett részlet a szláv ételek-italok sokféleségét és gazdagságát van hivatva bizonyítani.¹¹¹¹ Hájek német fordítójának ide vonatkozó megjegyzése szerint ezek az ételek nem részei a német konyhának.¹¹¹² A polonézhez számos forrást rendel Kollár. Először is Rohrer már idézett munkájából idézi azt a mondatot, amely szerint „a polonéz olyan lengyel tánc, amely nem egyéb, mint egyfajta megnemesített járás,” amelynek kelleme Németországban ismeretlen.¹¹¹³ Hasonló értelemben

sőről, a kvaszról és a vodkáról is. A kvaszról a Kollár által megadott (14.) oldalon olvashatunk, szövege megegyezik a *Magyarázatokba* emelttel. Kollár hivatkozik továbbá Karl Gottlob Antonra (1751-1818), aki a Felső-lausitzi Tudós Társaság alapítója, a szorabisztika egyik első tudósa volt. – Eredeti forrás: Karl Gottlob ANTON, *Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse. Mit zwey Kupfern*, Leipzig, verlegts Adam Friedrich Böhme, 1783, 108. A Kollár által megadott oldalszámon az idézetet hiánytalanul megtaláltam.

¹¹⁰⁵ *Uo.*, 108. A Kollár által megadott oldalszámon az idézetet hiánytalanul megtaláltam.

¹¹⁰⁶ „Vita S. Otton[is] in Lud. I. p. 648.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 381. – Eredeti forrás: *De vita et operibus beatissimi Ottonis Babebergensis episcopi, ac Pomeranicae gentis apostoli... scripta ab Andrea monasterii S. Michaelis prope Bambergam abbate*, in Johann Peter LUDEWIG szerk., *Scriptores rerum episcopatus Bambergensis*, Francofurti & Lipsiae, K. n., 1718. A latin mondat elejét értelemszerűen megváltoztatta Kollár, egyébként az idézet megegyezik az eredetivel.

¹¹⁰⁷ „Stranliwý Gebhardi, který dle zvyku svého wšecho k ponjženj Slawú a k powýšenj Němců pjše” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, – Eredeti forrás: Ludwig Albrecht GEBHARDI, *Geschichte aller Wendisch-Slawischen Staaten. Erster Band, welcher die älteste Geschichte der Wenden und Slawen, und die Geschichte des Reichs der Wenden in Teutschland enthält*, Halle, bey Johann Jakob Gebauer, 1790, 42. Kollárnál a Gebhardi-idézet záró idézőjele hiányzik, utána már Anton gondolatait ismétli meg németül.

¹¹⁰⁸ Gebhardihoz vö. KISS SZEMÁN, *Szláv Pokol Pesten... i.m.*, 145-146.

¹¹⁰⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 382.

¹¹¹⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 382. – Eredeti forrás: Adam Franciscus KOLLÁR, *Historiae Jurisque Publici Regni Ungariae Amoenitates*, I, Vindobonae, Typis a Baumeisterianis, 1783.

¹¹¹¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 382.

¹¹¹² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 383.

¹¹¹³ „Der Polnische Tanz, welcher nichts, als ein veredelter Gang ist.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 383. – Eredeti forrás: ROHRER, *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie... i.m.*. Vö. a *Kunstsinn der slawischen Bewohnern* c. fejezettel a 3-29. lapokon. Ez a részlet a II. kötet 20. oldalán található.

nyilatkozik a lengyelek testtartásáról és táncukról Dobrovský is *Slovankájában*.¹¹¹⁴ A harmadik idevonatkozó forrás a *Conversations-lexikon* egy félmondata, amely a „feierliche Gravität” jelzős szerkezettel jellemzi a polonézt,¹¹¹⁵ valamint Joseph de Bausset-nak (1748-1828), a franciából fordított, Napóleon palotájának belső titkait föltáró könyvéből,¹¹¹⁶ amely német fordításban a hallei kiadású *Literaturzeitung* 1829-es évfolyamában jelent meg, és a megidézett részlet szintén a lengyel tánc méltóságteli voltát hangsúlyozza.

Onde zase mládenci hned sami
W rozličných se věcech kochají,
Hnedky opět Skočnau plesají,
Golubec a Kolo s krásenkami:

Jinde zbory panen rowinami
„Hoja Ďund’a hoja” zpívají,
Aneb Wájanek si chystají
Okrášený národními hrami;

Muži pijí kwas a medowinu,
Ženy připravují pirohy,
Owoce a nektar na hostinu;

Ba i starci w newinném tom plesku,
Nejsauce mdlí wice na nohy,
Začnau někdy vážnau polonesku. (500, 1-14)

¹¹¹⁴ DOBROVSKÝ, *Slovanka... i.m.*, 124. – Az idézet szó szerinti átvétel a magát Piastophilnak nevező szerzőtől, aki *Briefe über Polen* címmel jelentette meg Lengyelországról szóló négy levelét (a 116-135. lapokon), köztük az elsőt a 116-124. oldalakon.

¹¹¹⁵ „Convers. Lex. B. I. S. 678.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 383.

¹¹¹⁶ Eredeti forrás: Louis François Joseph de BAUSSET, *Denkwürdigkeiten, Erinnerungen und Anekdoten aus dem Innern des Palastes von Napoleon, und über einige Ereignisse des französischen Kaiserreichs, I-II*, Darmstadt und Leipzig, bey Leska, é.n. [1828]. – A kiadvány nem állt rendelkezésemre, a címléírás a *Leipziger Literatur-Zeitung* 1828, 74 (am 25. März), 585-590. hasábjain található könyvismertető leírása (585.) alapján készült.; Ugyancsak nem állt rendelkezésemre a *Hallesche allgemeine Literaturzeitung* 1829-es évfolyama sem, amelyből Kollár a fordításrészletet idézi. „Srow. Hallische liter. Zeit. 1839. Dec. p. 582.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 383.

Szláv mulatságok II. / Mennyországbeli divat és a pesti szláv szabók (501)

A szonett a legdrágább és legfinomabb szövetek felsorolásával indul, amelyeket a második versszak tanúsága szerint Indiából, a szlávok őshazájából szállítanak a Szláv Mennországba. A tengeren és szárazföldi utakon érkező anyagokból a mennyországbeli lelkek köpönyegeket és kendőket készítenek az itt lakóknak. A vers második felében, a kollári jellegzetes verstechnikának köszönhetően ismét a magyarországi fővárosi társasági élet kerül a figyelem középpontjába, hiszen a legjobb szabók nem Párizsból vagy Berlinből valók, hanem Pestről. Az egyikük a vers tanúbizonysága szerint a trencsén vármegyei Alsómotescicen született Kostyál Ádám (1792-1863), aki 1828-ban telepedett meg német szabóként a magyar fővárosban. Kostyál azonban nemcsak férfiszabóként, hanem jelmeztervezőként is a pesti társasági és színházi élet fontos figurájának számított, akinek magyaros divatképét a *Tudományos Gyűjtemény* 1829-es évfolyama is közölte.¹¹¹⁷ A női ruházkodás másik szláv mestere Kollár szerint a lengyel Lubošinský Vince, akinek nem bukkantam nyomára.¹¹¹⁸

Najdražší co na světě jsau látky

Z welny, konopí neb moruše,

Hedbáw, zlatohlawy, loktuše,

Mušelíny, nachy, patelatky;

Z Indie, té staré Slawů matky,

Sem se po moři i po suše

Wezau, a z nich tyto pro duše

Hotují zde pláštíky a šátky:

Najslawnější, i to musim říci,

Jsau ne Paříže a Berlína,

Ale z Peště tuto oděwníci;

¹¹¹⁷ Kostály szerepéről a magyaros öltözet 19. századi megújításában vö. KERÉNYI A. Mária, *Pesti polgár és férfiszabó. Kostyál Ádám*, Folia Historica 11, Budapest, Múzsák Közművelődés Kiadó, 1983, 104-116, 105. A 114. oldalon Kostyál Ádám arcképevel.

¹¹¹⁸ „»Lubošinský« Wincentius, přibuzný slawného biskupa a básnjře polského Woroniče, osadil se w Pešti, kde při swém řemesle tak zmagnetněl, že panský žiwot wede, dům krásný sobě wystawil, deržj sobě equipage.” („»Lubošinský« Vince, a híres lengyel püspök és költő, Woronič rokona, Pesten telepedett le, ahol is mesterségéből úgy meggazdagodott, hogy úri életet folytat, szép házat épített magának, személyzetet tart.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 384.

Mužský už i jménem necuzinský
Krajčír Košťál Slowák z Trenčína,
Ženský pak jest Polák Lubošinský. (501, 1-14)

(A leghíresebbek, meg kell mondanom, / Nem Párizsból vagy Berlinből valók, / Hanem ezek a pesti ruhakészítők; // A férfiakét már neve után is a nem-idegen Kostyál / A trencsényi szlovák szabó [készíti], / Míg a nőké a lengyel Lubosinszki.) (501, 9-14)

Szláv mulatságok III. / A mulatság pompája (502)

A szláv mulatság, amelyet a mennyországban tartanak, természetesen olyan fényes, hogy ragyogását mindenki irigyli. A szonett második szakában említett prágai polgárral kapcsolatban az iskolásoknak írott *Olvasókönyvéhez* utasítja az olvasót. E történetben IV. Károly cseh királynak egy gazdag prágai polgár nagy kölesönt nyújtott, majd nagylelkűen, egy lakoma keretein belül, elengedte azt.¹¹¹⁹ Radziwill herceg féktelen fényűzését, amelyre a lírai alany szintén a második versszakban utal, részletesen a *Magyarázatokban* fejti ki, mégpedig két német nyelvű forrás alapján. Ezek egyike a *Dreissig Briefe über Galizien* c. Traunpaaur-mű, amelyben a szerző a herceg észak-magyarországi városokban, Kassán, Eperjesen és Bártfán folytatott költekezését örökítette meg.¹¹²⁰ A másik forrás Julius Bilderbeck *Anekdoten* című kompilációja, annak is a pesti kiadása, amelyben a szerző a herceg tokaji bor iránti szeretetét és egy katona vele való bőkezű megjutalmazását beszéli el.¹¹²¹ A szonett zárójelenetében igazi dorbézolásra utaló szokásként a mulatozók az ezüst tányérokat és tálakat kihajigálják az ablakokon - ezeken olyan németek marakodnak, akik szlávfalók voltak életükben.

Hostina to jest, že usta mednau
Dříwe než ji člověk nawštiwil,
A hod každý sobě zoškliwil,
Koho oči skwostnost tuto shlédnau;

¹¹¹⁹ „»Karla«. Srow. *Čjtanku*, str. 87. *čjslo 4*. Welikomyselný Poddaný.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 384. – Eredeti forrás: KOLLÁR, *Čjtanka... i.m.*, 87.

¹¹²⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 384. – Eredeti forrás: Alphons Heinrich von TRAUNPAUR CHEVALIER D’OPHANIE, *Dreyssig Briefe über Galizien, Oder Beobachtungen eines unpartheyischen Mannes*, Wien und Leipzig, bei G. Ph. Wucherer und E. Beer, 1787.

¹¹²¹ „Julius Bilderbeck, histor, *Anekdoten*, 4. Th. Pest 1811. pod článkem: Polen, Čislo 8.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 384. – Eredeti forrás: Julius BILDERBECK, *Historische Anekdoten zur Charakteristik der Nationen, I-IV.*, Pesth, bey Conrad Adolph Hartleben, 1811. A kiadvány nem állt rendelkezésemre.

Proti ní jen stín ta kterau jednau
Karla měšťan w Praze zadiwil,
Ba i blesky s nimiž Radziwil
Pil a jídal w Prešowě, tu blednau:

Sláwskym zwykem, když se proměňují
Talíře a mísy stříberné
Wen se okny z nebe vyhazují;

Na nichž potom roz- i nerozbitých
Rwau se u propasti jezerné
Hejna Němců Slawohladowitých. (502, 1-14)

Szláv mulatságok IV. / A személyzet (503)

A versszituáció szerint folytatódik a szláv mulatság taglalása. Az első versszakban nem kisebb méltóságok, mint az első lengyel királyi család alapítója, Piast és felesége, Rzepicha gondoskodnak az ellátásról. A *Piast-legenda* szerint ugyanis az egyszerű kerékgyártót, miután megvendégtelt két ismeretlent, megáldották, s így sohasem fogyott ki az étel a kamrájából. Kollár a lengyel dinasztia-alapító királyi házaspárhoz nem rendelt forrást. A csemegéről a szláv törzsek közötti egyensúlytartás jegyében Alekszander Danilovics Mensikov (1672-1730) orosz herceg gondoskodik, akinek ellentmondásos alakját és az orosz történelemben játszott szerepét a *Conversationslexikon* szerint mutatja be Kollár, amely határozottan leegyszerűsítve a történetet annyit közöl, hogy Mensikov pirog-árusként, egyenest a moszkvai utcáról került a cári udvarba Le Fort protezsálásának köszönhetően. Az orosz herceg a Szláv Mennyország lakóinak csemegéiről a cseh nemzetiségű stará boleslavi asszonnyal, Kajkával közösen gondoskodik.¹¹²² Krok cseh fejedelem pedig, aki a három cseh jósnő apja (lásd a 399. szonettet), az újonnan érkezőkkel törődik. A Krokka kapcsolatos latin nyelvű források meglehetősen nagyszámúak, ugyanakkor a bennük foglalt információ alig tér el egymástól.¹¹²³ Ján Chalupka (1791-1871) szlovák drámaíró, Kollár evangélikus lelkész társa és a *Kocourkovo, jen abychom v hanbě nezůstaly* (1830) című cseh nyelvű szatirikus vígjáték szerzője gondoskodik a Szláv

¹¹²² KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 385.

¹¹²³ KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 385-386. Kollár hivatkozik a *Hájek-krónika*-ra, Přibík Pulkavának *A cseh királyok krónikájában* (*Kroniky králů českých*) a Jordanes-krónikára való hivatkozására. Hivatkozik továbbá II. Piusz pápa *Csehország történeté*-re. – Eredeti forrás: [Enea SILVIO] [II. PIUSZ], *De Bohemorum origine, ac gestis historia (...)*, Salongiaci, Ioannes Soter, MDXXXVIII.

Mennyországban a tréfáról és vidámságról. Vele kapcsolatban Kollár nem nyújt további információt a *Magyarázatokban*. Juraj Palkovič (1769-1850) evangélikus lelkésznek, klasszicista költőnek és a pozsonyi evangélikus líceum professzorának, azaz Kollár tanárának nem kisebb szerep jut, mint hogy az 1805-től folyamatosan megjelenő *Kalendáriumának* (*Kalendář*) alapján szerveződik az élet a Szláv Mennyországban. A lengyel citerással, Nowickival kapcsolatban, aki a mennybéli zenekar egyik kulcsfigurája, Kollár saját *Olvasókönyvéhez* irányítja olvasóit.¹¹²⁴ Eszerint Nowicki, akinek keresztnévét itt sem közli, Erzsébet orosz cárnő (1709-1761) udvarából azért tért vissza hazájába a lengyel királyválasztásra, mert nemesként neki is esélye lehetett volna e tisztség megszerzésére.¹¹²⁵ A zenekar vezető hegedűművésze Karol Józef Lipiński (1790-1861), akit a kortársak Paganinival azonos rangú virtuózként emlegettek. Kollár a *Magyarázatokba* a Franciszek Kowalski (1799-1862) lengyel költő tollából származó *Óda Lipińskihez* című versének egy részletét emeli be, amely a lemergi kiadású *Polihymnia* c. antológiában jelent meg 1827-ben.¹¹²⁶ Az utolsó versszak a bőséget jelképező „Kašná hora” (Kašná-hegy) kifejezés köré szerveződik (503, 12-14). Kollár a *Magyarázatokban* először egy 1734-es prédikációs könyv egyik, házasságkötésről szóló fejezetéből megidézi a szóban forgó hegy azon jelentését, amely szerint az az örök bőség helye. A prédikációs könyv ilyen értelemben használja ezt a földrajzi nevet, ugyanakkor óva inti a fiatalokat, hogy a házasságot összetévesszék az örökös bőséggel és boldogsággal.¹¹²⁷ Ezek után Ladislaus Schaller (1738-1809) piarista pap és földrajztudós *A cseh királyság topográfiaja* című munkája alapján Prachatice mellé lokalizálja e hegyet,¹¹²⁸ majd Jungmannt idézi, aki

¹¹²⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 386.

¹¹²⁵ Eredeti forrás: KOLLÁR, *Čjtanka... i. m.*, 89. – A szóban forgó anekdota a *Světské národní historie* című fejezet 9. számot viselő, *Přestávánj na swém losu* című. Egyéb forrás hiányában számomra azonosíthatatlan zenész.

¹¹²⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 386. – Eredeti forrás: Fr.[anciszek] KOWALSKI, *Oda do Karola Lipińskiego*, in UŐ, *Polihymnia czyli piękności poezyi: autorów tegoczesnych dla miłośników literatury polskiéy, Wydané przez Jana Juliana Szczepańskiego. Tom. II.*, We Lwowie, wyciśnięto u Piotra Pillera, 1827, 67-70. A *Magyarázatokban* közölt részlet a 67. lapon olvasható. Kollárnál tévesen a 64. oldal szerepel, amely szedési hiba is lehet. A *Magyarázatokban* megjelent szöveg betűhű, Kollár csupán a speciális lengyel ékezeteket hagyta el.

¹¹²⁷ „Agenda eccl. Slavonica, t. g. Práce cjrkewnj, kterauz evang. kněži a t. d. Léta Páně 1734 str. 61.” KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 386. – Eredeti forrás: [Daniel KRMAN] B. C. D., *Agenda ecclesiastica Slavonica, to gest: Práce Cýrkewnj, Kterauz Ewangelisťj Kněžj, Zpráwcy a Učitelowé Cýrkwe Slowenské w Králowstwj Uherském při Službach Božjch, gak w Nedělnjch, Swátečnjch tak w wssednjch dnech, zastarodáwna pořádně wykonawali, a až posawad s Pomocy Božj gesťte wykonawagj, K wzdělánj Cýrkwe Božj wýtlačena Léta Páně MDCCXXXIV* [kiadás és kiadó h. nélkül]. A részlet az *Alia Formula copulationis vulgaris* című prédikációban található az 59-66. lapokon. A Kollár által megadott 61. oldal alján található szó szerint az idézett passzus.

¹¹²⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i. m.*, 386. – Eredeti forrás: [Josef František Jaroslav SCHALLER] Jaroslau SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden, 1-16, 1785-1791*. A mű tizenhat kötetben jelent meg 1785-1791 között. A topográfiahoz készült egy mutató: Jaroslau SCHALLER, *Topographisches Lexikon des Königreichs Böhmen, darinn sowohl alle Städte, Flecken, Landgüter, Edelsitze, Dörfer, als auch die merkwürdigen Flüße, Teiche, Bäche, Wälder und Berge, mit ihrer vormaligen und heutigen Kreislage angezeigt*

Vavřinec Leander Rvačovský (1521-1591) humanista pap *Massopust (Böjt)* című munkájára hivatkozva¹¹²⁹ a hegyet csupán képzeletbelinek minősíti.¹¹³⁰ Kollár ezek után néhány saját etimológiát rendel a hegyhez, így például Krok leányától, Kazi/Kašá-tól eredezteti. A magyarázat végén eljut a kásához, mint a szlávok legfőbb ételéhez, és közli a magyar nyelvből származó csúfolót, mely szerint a „Kása nem étel”,¹¹³¹ és amelynek már több helyütt szentelt figyelmet, többek között a *Gyászbeszéd egy meggyilkolt temetésén* című prédikációjában is, amelyben egy nemzeti gyűlölködésnek áldozatul esett szlovák tutajosról van szó.¹¹³²

Piast je w nebi tomtu hospodářem,
Kdo co žádá k němu pospíchá,
Matka králů polských Řepicha,
Nad hostmi má spráwu, nad kuchářem;

Mencikow jest s Kaikau lahůdkářem,
Krok pře nowopřišlých vyslýchá,
Chalaupkůw jest žert a pleticha,
Palkowič rok řídí Kalendářem;

Při kytaře slawné Nowického
Rozšiřuje zádiw po zboře
Slawičí tok zpěwu Lipického:

Wůbec rozkos w stupni nekonečném,

sind: welches zugleich das vollständige Universalregister der ganzen Topographie ausmacht. Zum Dienste der Seelforger, Magistrate, Wirthschaftsbeamten, Kommerzialisten, und aller derer, die mit dem Königreiche Böhmen genau bekannt seyn wollen, Prag, in der von Schönfeld Meissnerischen Buchhandlung, 1791. A Hora Kašná-t lásd a mutató 193. oldalán.

A Prachaticét bemutató kötet nem állt rendelkezésemre. KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 387.

¹¹²⁹ Vavřinec Leander RVAČOVSKÝ, *Massopust. Kniha o wvedenij w prawau a Bohu milau pobožnost skrz kratochwilné o Dwanácti Synech Massopustowych Patrzarských Pekelnijch rozgijmánij Spasytedlná naučenij dáwagijc proč se gegich towaryšstwij wssyckni warovati magij*, Wytisštěno w Starém Měste Pražském, u Jiříjho Melantricha z Awentýnu, MDLXXX. – A kötet nem állt rendelkezésemre.

¹¹³⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 387.

¹¹³¹ „Co byla Slawům ljpa mezi stromy, holub mezi ptáky, to byla kaše mezi gjdly, totiž nayobljbeněgšj; proto Maďari Slawům a gegich lásce ku kaši na přjkor wymysleli onno přjslowj: Kása nem étel (Kaše nenj gjdlo).” („Ami a szlávoknak a hárs a fák között, a galamb a madarak között, az a kása az ételek között, vagyis a legkedveltebb; ezért a magyarok a szlávok és a kása iránti szeretetük rovására kigondolták ezt a szólást: Kása nem étel.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 387.

¹¹³² Ján KOLLÁR, *Truchlořeč, při pohřebu zamordowaného*, in [Ján KOLLÁR], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči... i.m.*, 630-635.

Hojně jako Kašné na hoře,

Požívá se w Slawišti tom wěčném. (503, 1-14)

Szláv mulatságok V. / Humoristák és színjászok (504)

A versszituáció szerint a szláv mulatság hangulatát egy szlovák humorista, Gelo Sebechlebský/Szebekléb biztosítja, akit hallgatva „mindenkinek földerül a homloka” (504, 4). Gelo Szebekléb alakját Bél Mátyás *Notitiája*¹¹³³ és Csaplovics *Gemälde von Ungern* című munkája alapján eleveníti meg Kollár. Csaplovics úgy mutatja be e mulattatót mint a „szlovák Eulenspiegel”-t, aki a Koháryak Hont vármegyei udvarában élt.¹¹³⁴ Szebekléb alakját a *Magyarázatok* szerint egy Tablic által 1803-ban kiadott könyvben Chrastima költő eleveníti meg verseiben.¹¹³⁵ (Szebeklébi egyúttal a magyarországi reformkori színjátszás egyik legfontosabb alakjának, Bajza Józsefnek az alteregója is, akivel Egressy Gábor vitatkozik a színjátszás mikéntjéről.¹¹³⁶ A mulattató diák alakját Jozef Hollý drámaíró elevenítette meg 1912-ben írott azonos című satírájában,¹¹³⁷ aki egyébként a nevet írói álnévként is használta, majd a satírából Karol L. Zachar készített csehszlovák filmvígjátékot 1963-ban.¹¹³⁸)

Napnyugta után a mennyei színház is megnyitja a kapuját, amelyet a cseh Jan Nepomuk Štěpánek (1783-1844) működtet. Štěpánek a 19. század első évtizedének egyik jeles színházi alakja volt, aki teológiai tanulmányait félbehagyva a cseh nyelvű színjátszásnak szentelte életét: csehre adaptált idegennyelvű darabokat, szervezte a cseh amatőr színházi előadásokat többek között a prágai Rendi Színház színpadán, amelynek később társdirektora is lett. A *Magyarázatok* éppen ezért Štěpánekot mint chrudimi születésű prágai színházigazgatót mutatják be. A Szláv Mennyország színházának igényes repertoárját és színészeinek magas színvonalú művészetét méltatja a lírai alany a harmadik versszakban (504, 10-12), majd a

¹¹³³ [BÉL Mátyás], *Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor (...). Tomus quartus, Viennae Austriae*, Typis Johannis Petri van Ghelen, 1742.

¹¹³⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 387-388. – Eredeti forrás: [CSAPLOVICS], *Gemälde von Ungern... i.m.*, I, 263-264. Csaplovics szerint a szlovák Eulenspiegel Korpona (Karpfen) szabad városban született a 17. században, Zólyomban és Besztercebányán (Alt- und Neusohl) járt iskolába, majd mivel tréfái elsősorban Szebekléb (ma Sebechleby/Szebelléb, Szlovákia) polgárai ellen irányultak, ezt a nevet használta 1712-ben bekövetkezett haláláig. Kollár Csaplovics könyvéből nagyobb, jelöletlen kihagyásokkal veszi át a közölt szövegrészeket. Csaplovics könyvében ezek után a híres fejszámolók fejezete következik.

¹¹³⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 387-388. Eredeti forrás: [BOHUSLAV TABLIC], *Paměti Česko-Slovenských Básnjřůw aneb Weršowcůw, kteřjž se buďto na Uherské zemi zrodili aneb aspoň w Uhřjch žiwi byli, Od Bohuslawy Tablice, Djl prwnj, we Wacowě*, [k. n.], 1806.

¹¹³⁶ [EGRESSY Gábor], *Párbeszéd Szebeklébi [Bajza] és Egressy Gábor között, színészeti dolgokról*, Budán, A' Magy. Kir. Egyetem betüivel, 1842. – Ebben a műben Szebeklébi az akadémikus, konzervatív kritikus szerepében tűnik föl.

¹¹³⁷ Jozef HOLLÝ, *Gelo Sebechlebský*, Zlatý fond denníka SME, 2008.

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/765/Holly_Gelo-Sebechlebsky Letöltés: 2018. július 11.

¹¹³⁸ *Česko-Slovenská filmová databáze*, <https://www.csfd.cz/film/295382-gelo-sebechlebsky/prehled/> Letöltés: 2018. július 11.

színház gazdagságára az utal, hogy a kulisszákra és a függönyre gyertyák helyett briliánsok szórják a fényüket (504, 13-14).

We dne Slowák Sebechlebský Gelo,
Aby radost wíce osladla,
Ukazuje wtipu žihadla,
Která každé rozsmíwají čelo;

Když pak swětlo slunka wyhořelo
Wečer a noc tichá připadla,
Otwrau se brány diwadla,
Aby zde zas hralo se a pělo:

Štěpánek jest správce diwadelní,
Neprowozuje wšak plodina
Tuto se, co leda kassu pelní;

Mistři hrají ne zběř dilettantů,
Ba i kulisně a kortyna
Místo swic se lesknau od brilliantů. (504, 1-14)

A szlávok drágakövei (505)

Az előző szonetthez kapcsolódva a Szláv Mennyország épületeinek ékkövekkel való díszítettsége a témája e következő versnek. A szóban forgó cseh drágakövekhez (505, 3) a *Magyarázatok* Bohumír Jan Dlabač (1758-1820) premontrei szerzetesnek és strahovi könyvtárosnak *A cseh királyság rövid leírása* című munkáját rendeli Kollár, amelynek közölt részlete azt hivatott bizonyítani, hogy a cseh ékkövek jobb minőségűek a keletiekénél.¹¹³⁹ A *Magyarázatok* továbbá az „uhlín” (505, 5) kifejezéshez a karbunkulust rendeli hozzá. A turóci Tlstá-hegyhez, amely arról híresült el, hogy egy parasztlány, miközben fűvet vágott, egy

¹¹³⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 388. – Eredeti forrás: B[ohumír] J[an] DLABÁČ, *Krátké vypsání českého království pro pouze českou školní mládež*, V Praze, u V. Hessa, 1818. A kötet nem állt rendelkezésemre. A címleírás az alábbi kötet alapján készült: Jan Václav ROZŮM, összeáll., *Seznam českých knih, obrazů a hudebních výtvorů, které posud na skladě jsou*, V Praze, Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1854, 81.

aranyágot is lemetszett (505, 10-11), Palkovič *Országismeretét*¹¹⁴⁰ és Bél Mátyás *Notitiáját* rendeli forrásként.¹¹⁴¹ A platinával kapcsolatban is Palkovičnak az 1829-es *Kalendáriumát* idézi meg,¹¹⁴² valamint a *Krok* folyóirat II. évfolyamát (1822), amely büszkén számol be arról, hogy az Urálban talált platina lepipálja mind a Madridban, mind pedig a Berlinben őrzött darabot, mégpedig 1:11:75 arányban.¹¹⁴³ Az Oroszország és Szibéria között húzódó Verhoturje-hegység elhelyezkedését is megvilágítja a szerző a *Magyarázatokban*, majd Oroszország gazdag aranylelőhelyként való bemutatását Aschaffenburgi/Hersfeldi Lambertus (1028 körül - 1082/85) német krónikásra bízta.¹¹⁴⁴

Zdejší chrámy, paláce a síně
Oswěcují nebe blyštěním,
Jsauce drahým českým kamením
Wydlažené, nepoddaným špíně;

Uhlin, jaspis, přewýšiti míně
Diamanty jasným pýřením
Stkwí se, mozaickým uměním
Se šmaragdem kladen při rubíně;

Mezi tráwau roste ryzé zlato
Jak tam w Turci našem na Tlusté,
Kde co prautky od děw býwá žato;

¹¹⁴⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 388. – Eredeti forrás: Juraj PALKOVIČ, *Známost vlasti. Nejwjc pro školy slowenské w Uhřich. Oddělení prwnj. Známost geografická*, Prespurk, u S. P. Webera, 1804. Az eredeti nem állt rendelkezésemre, a könyv címléírását innen vettem át: František DOUHA kiad., *Knihopisný slovník česko-slovenský, aneb seznam kněh, drobných spisův, map a hudebných věcí od roku 1774 až do nejnovejší doby*, vydal František Douha, V Praze, Nákladem kněhkupectví L. L. Kober, 1865, 166.

¹¹⁴¹ „»W Turci na Tlusté.« Srow. Palkovič, Zná. wl. str. 33. »Na hoře Tlsté gistá děwka gednau s trawau zlatý prauteček odžala.«“ („»Turócban a Tlsztán.« Vö. Palkovič, Zná. wl. 33. o. »A Tlsztá-hegyen egy bizonyos leány egyszer a füvel levágott egy aranyágot.«“) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 388.

¹¹⁴² „Srow. Palkovič, Kalendár na r. 1829, str. 23. „Roku 1827. od 1. Ledna do poslednjho Čerwna w Rusjch platiny dobyto 5 centnýřů, zlata 4916 3/4 funtů, tg bez mála 50 centýřů.““ („Vö. Palkovič, 1829. évi Kalendárium 23. o. „1827-ben január 1-jétől június utolsójáig Oroszországban 5 mázsa platinát, aranyat 4916 3/4 fontot, azaz majdnem 50 mázsát.““) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 388. – Eredeti forrás: Juraj PALKOVIČ, *Kalendář větší a zvláštnejší nový i starý*, V Prešporuku, 1802-1836. Az 1829-es Kalendárium nem áll rendelkezésemre. A címléírás innen származik: František DOUHA kiad., *Knihopisný slovník česko-slovenský... i.m.*, 87.

¹¹⁴³ „Krok, D. II. Č. 3. str. 480.“ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 388-389. – Az eredeti forrás nem áll rendelkezésemre.

¹¹⁴⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 389. – Valószínűsíthető forrás: Johann Dominicus FIORILLO, *Kleine Schriftem artistischen Inhalts*, Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1806.

Platina a jiných kowů rody,
Jako w říši Rusů stousté
Z Werchoturů, tekau zde co wody. (505, 1-14)

A Szláv Mennyország illatai (506)

Kollár költőként nyilván tisztában volt azzal, hogy a Szláv Mennyországot valamennyi emberi érzékszerv számára kívánatosá kell tennie – elérkezett tehát az illatok és szagok leírásának pillanata. A lírai elbeszélő a mennyei muzsika említésével indítja a szonettet, amely a „nemcsak – hanem is” páros kötőszóval a második versszakban rátér a szaglószerző által érzékelhető illatokra. Ezek között szerepel a virágillat, az indiai illatszerek, majd az ámbra és a mosusz. A vers poénja természetesen az, hogy mindezeket fölülmúlja az az áldozati füst és kenet, amely az égő Moszkvából származik, és amely a Szláv Mennyországban a legfinomabb illattá változott. Kollár ehhez a vershez nem rendelt magyarázatot, azonban egyértelműen a napóleoni háborúból győztesen kikerülő újkori szláv nagyhatalom áll a vers középpontjában.

Celé nebe slawské napelňuje
Nejen harmonie muzická
A s ní zpěwu zwučnost nadlidská,
Která serdce diwně okauzluje;

Než i vůně tuto proletuje
Mnohem sladší nežli kwětnická,
Aneb kterau kaupě indická
W pryskyřicech drahých poskytuje;

Zápach matce i všem příjemnější
Nežli ambra, mošus, kauřidlo,
Aneb obět a mast najwzácnější:

Totíž kauř a dým ten z plapolawé
Mozkwy pronikna sem w kadidlo
Proměnil se rájké (sic!¹¹⁴⁵) přewoňawé. (506, 1-14)

¹¹⁴⁵ Helyesen nyilván: *rájské (mennyei)*.

A Szláv Mennysország nyelvének páros szonettje

A Szláv Mennysország nyelve I. / A szláv nyelvek használati köre (507)

A szláv kölcsönösség programjának¹¹⁴⁶ jegyében született szonett a szláv nyelvek egymáshoz való viszonyát és lehetséges használatát veszi számba. A versszituáció szerint a lírai alany itt is Szlávia leánya, akinek feladata a fenti koncepció igazolása. Az első versszakból megtudható, hogy a Szláv Mennysország kommunikációs nyelve kizárólag a szláv, annak is valamennyi „kész” nyelvjárása, amelyek megújított formában (507, 2-3) állnak rendelkezésükre a beszélgetőknek, azaz „valamennyi csúnya hang” („každý nezwuk”) (507, 4) kiszorult a használatból. Az ógyházi szláv nyelv liturgikus célokat szolgál, hiszen a templomban használják (507, 5), a lengyelt a társalgásra (507, 6), az oroszot a közigazgatásban, mégpedig azzal a magyarázó megjegyzéssel, hogy ezen nyelvek esetében nem béklyózza a kifejezést idegen nyelvi hatás (509, 7-8). A „csehszlovák nyelv bársonyosságát” – és itt Szlávia leánya hazabeszél – saját neme különösképpen szereti (509, 9-11), majd hozzáfűzi még, hogy a kemény r és l hangot lágyítják úgy, ahogyan azt ő e versekben teszi (509, 12-14). A felsorolás érdekessége, hogy a négy szláv nyelvjárás közül csak hármat nevesít, az illírt, vagyis a déli szlávok közös irodalmi nyelvét ezúttal kihagyja a felsorolásból.

Řeč se slawská mluví všudy tuto,
W nářečích všech rowno hotowě,
W dokonalejší však obnowě,
Tak že každý nezwuk wytisknuto,

Staroslawskau w chrámích nawyknuto,
Polskau užíwati k obcowě,
Ruskau ku správě, než w osnowě
Jejich není cizomluwů puto;

¹¹⁴⁶ [Ján KOLLÁR], *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Von Johann Kolár, (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckt, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser)*, Pesth, Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837.; A szláv kölcsönösség koncepciójához vö. Tatiana IVANTYŠYNOVÁ szerk., *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*, in *Slovanské štúdie. Zvláštne číslo 4.*, K. h. n., Spoločnosť pre dejiny a kultúry strednej a východnej Európy a Historický ústav SAV, 2006.

Hedbáwnau řeč českoslowenského

Jazyka tu zvláště miluje

Sladkohlasná pohlawí plet' mého;

Tak wšak, že se w našich rozmlauwáních

Twerdý zwuk r a l změkčuje,

Jak já činím w těchto mojích psáních. (507, 1-14)

A Szláv Mennyország nyelve II. / A csehszlovák nyelv (508)

Az előző téma közvetlen folytatásának tekinthető ez a szonett, amennyiben a csehszlovák nyelvből kiirtandó, illetve a benne előnyben részesítendő hangtani jelenségeknek szenteli e sorokat. Kollárnak pontos elképzelései voltak az ideális hangzású csehszlovák nyelvvel kapcsolatban, ezért bizonyos hangkapcsolatokat hangzásuk szerint minősít és kerülendőnek tart. Így például szerinte a germánoktól és gótoktól származó uगतó *dr, pr, tr, vr* hangkapcsolatoktól mindenféleképpen tartózkodni kell (508, 4-5). Védekezik a csikorgó hangok ellen is, azaz a nyelvet fokozatosan megszabadítaná a *ř* hangtól (508, 4-5). A vijjogó *i* és a hottentotta öszvérek bölgéséhez hasonlatos *e* túlzott használata helyett a sokkal szebben hangzó *a* és *o* visszatérését szorgalmazza az általa is használt csehszlovák nyelvbe (508, 9-10). Fölöslegeseznek tartja az *ei* diftongusok ejtését és írását, és általában véve is valamennyi nehéz és bárdolatlan hang elveszíti létjogosultságát a Szláv Mennyországban (508, 12-14).

Mindezen kifogásolt hangok és hangkapcsolatok jellemzően a cseh nyelv sajátosságai, amelyeket Kollár idegennek, németesnek érez, és ennek szellemében igyekszik a szlovák úzus szerint módosítani azt.¹¹⁴⁷ Ennek érdekében a férfiak durva hallása és a grammatikusok iskolássága helyett a szebbik nem érzékenyebb hallását részesíti előnyben.¹¹⁴⁸ A cél eléréséhez szükséges argumentációs rendszer további elemeit, például a németnek a cseh nyelvre gyakorolt káros hatását a *Magyarázatokban*¹¹⁴⁹ a Jacob Grimm (1785-1863) *Német nyelvtan*-ából beemelt passzusok segítségével igyekszik bizonyítani.¹¹⁵⁰ További forrásként Anton Tkany/Tkány

¹¹⁴⁷ Jana DVONČOVÁ, *Kollár a čeština*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, Bratislava, XVI(1964), 183-187.

¹¹⁴⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 389.

¹¹⁴⁹ „Wübec weliký wtok měla němčina na češtinu a zdá se, že se Čechové při vzdělávání swé řeči wjce germanským akustickým zákonem řjdili, nežli duchem samé slawenčiny.” („Általában nagy hatást gyakorolt a német a cseh nyelvre, és úgy látszik, hogy a csehek nyelvük művelésekor inkább követték a germán hangtörvényeket, mint magának a szláv nyelvnek a szellemét.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 390.

¹¹⁵⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 389-390. – Eredeti forrás: Jacob GRIMM, *Deutsche Grammatik. I-IV*, 1819-1837. A II. kötet 2. kiadása: Göttingen, in der Dieterichschen Buchhandlung, 1826. Az első kiadás nem állt rendelkezésemre.

znojmoi gimnáziumi tanár kétkötetes *Germán és szláv mitológia*-jából idéz olyan kellemetlen hangzásúnak minősített mitológiai neveket, amelyek közepében található *r* hang.¹¹⁵¹ Anton Jaroslav Puchmayer *Nedělní kázání (Vasárnapi prédikáció(k))* gyűjteményes könyvének címével Kollár azt illusztrálja, hogy a német főnevek ragozhatatlansága miként tette megkülönböztethetlenné a semleges nemű, hosszú í-re végződő cseh főnevek egyes és többes számú alakját.¹¹⁵² A *Magyarázatokban* Kollár a csehre jellemző, nehezen kiejthető mássalhangzó-torlódásokat elmúlt korokba helyezi, és állítása szerint külföldi írók ezt szóvá is tették: Johann Leonhard Frischnek (1666-1743) egy latin nyelvű dolgozatát idézi e tárgy körben, aki nehezményezi a magánhangzó nélküli szavakat a csehben, például a *smrt* ('halál') szót.¹¹⁵³ Hasonló értelemben idézi Bohuslav Balbín *Bohemia docta* című munkájának megállapítását is.¹¹⁵⁴ Balbinus idézése után Kollár állást foglal azokkal szemben, akik a *r* és *l* hangokat félvokáloknak tekintik. Szerinte a cseh félúton megtorpant a művelődésben és a jó hangzásban, úgyhogy a félig elvégzett feladatot a kortársaknak kell befejezniük.¹¹⁵⁵ A szláv nyelvi kölcsönösséghez a *Magyarázatok* 3. pontjában Homérosz több görög nyelvjáráson alapuló költői nyelve, valamint Johann Bödiker/Bödicker *Német nyelvtan*-a alapján a német irodalmi nyelv (Hochdeutsch) több nyelvjárásból való kialakulása is például szolgál.¹¹⁵⁶ Mindezt természetesen a szláv nyelv jobb hangzása érdekében, amelyben elsősorban a lengyel, az orosz és az óegyházi szláv követendő. A szerbet e szempontból Kollár nem tekinti példának, bár megengedi, hogy olykor a szerb alakok előnyösebb hangzásúak, így pl. a szerb *ladný* (*chladný*) ('hideg'), *mua* (*muchá*) ('légy') szavak esetében.¹¹⁵⁷ Az *r* és *l* hangok kapcsán Kollár azon az állásponton van, hogy vokalizálni kell őket: ehhez Jozef Gjurkovečki samaricai plébános kaj-

¹¹⁵¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 390. – Eredeti forrás: Anton TKANY, *Mythologie der alten Teutschen und Slaven in Verbindung mit dem Wissenswürdigsten aus dem Gebiete der Sage und des Aberglaubens, I-II*, Znaim [Znojmo], Gedruckt bei Martin Hofmann, 1827. – Néhány szerepeltetett nevet szűrőpróbaszerűen ellenőriztem, ezek megegyeztek az eredetivel.

¹¹⁵² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 390. – Eredeti forrás: Anton Jaroslav PUCHMAYER, *Kázání nedělní a sváteční, I-II*, Praha, 1825 és 1826. A kötet nem állt rendelkezésemre.

¹¹⁵³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 392. – Eredeti forrás: Johann Leonhard FRISCH, *Historiam linguae Slavonicae continuatione quinta sive capite sexto, de lingua Polonica (...)*, Berolini, Cristoph. Gottlieb Nicolai, 1736. – A latin idézetet Kollár kisebb kihagyásokkal közli. Frisch szlavisztikai munkásságáról vö. Ernst EICHLER, *Die slawistischen Studien von Johann Leonhard Frisch. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Slawistik*, Berlin, Akademie-Verlag, 1967.

¹¹⁵⁴ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 392. – Eredeti forrás: Bohuslav BALBÍN/BALBINUS, *Bohemia docta, opus postumum editum, notisque illustratum ab Raphaelo Ungar (...)* Pars II, Pragae, Characteribus caesaro-regiae scholae normalis, per Ioan. Adamum Hagen, factorem. MDCCLXXVIII, 55. Az idézet szöveghű.

¹¹⁵⁵ „Čeština zůstala we swém pokračovánj ku wzdělanosti a libozwučnosti práwě na půl cestě státi, odtud onna směšice libozwuků a nezwuků [...] toto tady druhau, nepřjzniwým časem přeteržanau, polowici my potomci dokonati máme.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 390.

¹¹⁵⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 392. – Eredeti forrás: Johann BÖDIKER, *Grundsätze (sic!) der Teutschen Sprache mit dessen eigenen (...)* Anmerkungen, Berlin, Verlegt Christoph Gottlieb Nicolai, 1746, 251, 2. pont. Kollár a bekezdést egy-két szintagma jelöletlen kihagyásával idézi.

¹¹⁵⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 393.

horvát *Nyelvtanából (Jezičnica)*¹¹⁵⁸ és Jernej Kopitar *Grammatikájából* hoz példákat.¹¹⁵⁹ E pontban még megjegyzi, hogy a *l* levágása a cseheknél a praeteritumban „gyalázatos” („zohawené praeteritum”), amely még ráadásul kettős értelmű alakokhoz is vezet.¹¹⁶⁰ A *Magyarázatok* 5. pontjában az *r* használatát veszi górcső alá: mint az *l* esetében, itt is arra irányul a szándéka, hogy csökkentse az *r* körüli mássalhangzó-torlódásokat. A példák Jurij Zelenko *Szlovén nyelvtan-ából*¹¹⁶¹ illetve Ivan Gundulić későreneszánsz-barokk költő *Osman* (1626) című eposzának 1826-os dubrovniki kiadásából származnak.¹¹⁶² Az ehhez a ponthoz tartozó utolsó megjegyzésben Kollár kárhoztatja a csehek *i*-zését, és ehhez Václav Král *Szerelmes énekei*-t említi példának.¹¹⁶³ A *Magyarázatok* 6. pontjában Kollár programot ír,¹¹⁶⁴ amelynek alaptétele, hogy a nyelv művelésével a nyelv kemény hangjai lágyabbra cserélhetőek, és ehhez csupán szándék és elegendő idő szükséges.¹¹⁶⁵

Než řeč naše nejen nemá hmotů

Jako *bl, kl, sl, ml*, huhnawé,

Aneb *dr, pr, tr, wr*, štěkawé

Od Germanů půjčené a Gothů,

¹¹⁵⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 393. – Eredeti forrás: [Jozef GJURKOVEČKI], *Jezičnica horvatzko-slavinzka za hasen slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzkoga jezika narodov. Po Josefu Gjurkovechki*, Pritizkano vu Pesthi, Z slovih plemenitoga Matthie Trattnera od Petroze, 1826, 98.

¹¹⁵⁹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 393-394. – Eredeti forrás: [Jernej KOPITAR] Bartholomäus KOPITAR, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, Wilhelm Heinrich Korn, 1808. – A példák a Kollár által megjelölt 363. oldalon találhatóak, Kollár azonban mellékjeles helyesírással átírta a szavakat a *Magyarázatokban*.

¹¹⁶⁰ „České uťaté, chromé, zohawené praeteritum k. p. zhled, wzdech, klek, sek, pek, ged, gest negen newystogné pro slowenské uši, ale i dwogsmyselné a se substantivy se stýkagicj k. p. ged (das Gift), ged (er ass).” („A cseh levágott, nyomorék, meggyalázott praeteritum pl. zhled, wzdech, klek, sek, pek, ged, nemcsak hogy kiállhatatlan a szlovák fül számára, hanem kétértelmű is, és a substantívumokkal érintkező pl. jed [‘méreg’] [das Gift], jed [‘evett’] [er ass].”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 394. – Eredeti forrás: Georg SELLENKO, *Slovenska (sic!) grammatika oder Georg Sellenko’s Wendische Sprachlehre in deutsch und wendischem Vortrag (...)*, Zillii [Celje], mit Fr. Joseph Jenko’schen Schriften, 1791. – A példák a Kollár által megadott 57. oldalon találhatóak.

¹¹⁶¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 395. – Eredeti forrás: SELLENKO, *Slovenska (sic!) grammatika... i.m.*

¹¹⁶² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 395. – Eredeti forrás: Ivan GUNDULIĆ, *Osman, spjevagne vitescko Giva Gundulichja*, U Dubrovniku, po Antonu Martekini, 1826. A Kollár által megadott *Přjawkowý slownjk*-ot nem találtam a kötetben. Ahogyan az Oszmán életét bemutató fejezet XVI. alfejezetében (22. o.) sem találtam a megadott szavakat.

¹¹⁶³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 395.

¹¹⁶⁴ „My Čechové a Slowáci žigeme u prostřed cuzých národů a gazyků, které i tjmto newinným způsobem k sobě přitahowati, ne odsterkowati máme.” („Mi csehek és szlovákok idegen nemzetek és nyelvek között élünk, amely [nyelveket] ilyen ártatlan módszerekkel is egymáshoz vonzani, nem eltaszítani kell.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 395.

¹¹⁶⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 395. – Ennek alátámasztására szintén Kopitar *Grammatikájának* 136. oldaláról a lapalji jegyzetet emeli be a *Magyarázatokba*. Az idézet kisebb változtatásokkal megőrizte lényegét. Eredeti forrás: [Jernej KOPITAR] Bartholomäus KOPITAR, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, Wilhelm Heinrich Korn, 1808.

Nýberž chrání se i od škřehotů
Zwléká pomalu ř břískawé,
Slala iikání kwičlawé
S eekáním k mezem Hottentotů:

Milostné a, pak o přewelebné
Wracejí se zpátkem z wyhnanstwí,
Beyk, šeyd, heyl – tu hnusné, nepotřebné;

Každá těžká, přebraušená, diwá
Hláska ztratila tu měšťanstwí,
Hudbu má řeč naše zlatozniwá. (508, 1-14)

Címek és megszólítások a Szláv Mennyországbán (509)

A szonett két fő része közötti ellentét a valódi életben használt titulusok bonyolultsága és a Szláv Mennyországbán uralkodó demokratizmus között feszül, amely ily módon a szláv demokráciákat bemutató vers témájához kapcsolódik. A lírai alany a szonett első két versszakában felsorolja a legkacifántosabb megszólításokat (509, 3-8), amelyek használatához rövid megjegyzéseket fűz a *Magyarázatokban*. Ezekből megtudhatja az olvasó, hogy mely szláv nyelvben kinek dukálnak ezek a titulusok. Egy-egy esetben forrásként Samuel Linde *Lengyel szótár-át*¹¹⁶⁶ és Josef Dobrovský *Etimologiconját*¹¹⁶⁷ jelöli meg. A szonett második felében a lírai alany közli, hogy a Szláv Mennyországbán a csehtestvériség mintájára az üdvözültek egymást bátyámnak és nővéremnek szólítják, valamint egyetlen cím létezik, mégpedig a „szláv” melléknév (amelynek konnotációjában természetesen a „dicső” jelentés is benne van), amelyet fokozott alakjaiban használnak: „szláv, szlávabb, legszlávabb” (509, 14).

Úcta osob celá jiná zdejší

¹¹⁶⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 396. – Eredeti forrás: Samuel Bogumil LINDE, *Słownik języka polskiego. Tom VI. i ostatni. U-Z*, w Warszawie, u Autora i w Drukarni Xiezi Piarów, 1814, 145. A *wasz* szócikkben található idézet megegyezik a kollári átvétellel.

¹¹⁶⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 396. – Eredeti forrás: Joseph DOBROVSKÝ, *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der Slawischen Sprachen*, Prag, Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, 1813. A kötet nem állt rendelkezésemre. A könyvet 1833-ban másodszer Václav Hanka adta ki javított és bővített kiadásban: [Jozef DOBROVSKÝ], *Dobrowsky's Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon (sic!) der Slawischen Sprachen, Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe von Wenceslaw Hanka*, Prag, Bei Kronberger und Weber, 1833. Ebben a kiadásban pl. a szonettben is idézett (509, 8) „vysokoprevozhdilstvo” megszólítás a 8. oldalon fordul elő.

Jest než na zemi tam minulé,
Neb tu neslyšeti titule:
Weličestwo, Waszmość, Najjasnější,

Welkmožný, Preoswjaščenější,
A, jež dauškem ani žežhule
Newyrepce, slowo odulé:
Wysokoprewozchoditelnější!

Bratrují a sestrují si spolu,
Majíc, pokud byli na živě,
Českých bratrů příklad za reholu;

Dáli pak se titul wznešenější,
Tedy říká se jen stupniwě:
Slawny, slawnější, a najslawnější. (509, 1-14)

A Szláv Mennország kertjei és főkertésze (510)

A Szláv Árkádia elképzelt idilli tájképét vázolja föl a lírai alany kertek, tavak, szigetek, patakok és vízesések megidézésével a szonett első versszakában, amelyet a második versszaktól fogva valóságos helyszínek váltanak föl. Először a Stanisław Szczęśny Potocki (1751-1805) által harmadik feleségének, Sofia Wittnek a tiszteletére Humańban (ma: Умань, Ukrajna) megnyitott Zsófia-kertet említi a vers, amelyet Stanisław Trembecki énekelt meg 1806-os filozofikus poémájában.¹¹⁶⁸ Másodikként Albert Joseph von Hoditznak a sziléziai Roswaldon (ma: Slezské Rudoltice, Csehország) található barokk-romantikus kertjét helyezi a versbe, amelyet már egy előbbi szonettben is megemlített.¹¹⁶⁹ Puławy a harmadik kastély és kert, amely azért is fontos a lengyel művelődés szempontjából, mert Izabela Czartoryska az itt Chrystian Piotr Aigner tervei alapján 1801-ben építtetett Szibilla-szentélyben lengyel nemzeti régiségeket és ereklyéket gyűjtött – Kollár ezt a tényt Woronič *Szibilla-poémája* alapján emeli be a

¹¹⁶⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 396. Az eredeti, Kollár által megjelölt 1806-os kiadás nem állt rendelkezésemre. Elérhető volt azonban a bécsi kongresszusra készült, reprezentatív lengyel-francia kétnyelvű kiadás, amelynek prenumerátorai között voltak többek között az orosz cár is, és amely gazdagon illusztrált park-részleteket is tartalmaz: Stanisław TREMBECKI, *Opisanie Zofiiowki. Sophiowka, Poème polonais, Traduit en vers Français par le comte de Lagarde*, Vienne, de l'imprimerie d'Antoine Strauss, 1815.

¹¹⁶⁹ Putnánál a 275. szonettszámot viseli, és elcsehesített, Konilen néven szerepel. PUTNA, *Překlad... i.m.*, 156.

Magyarázatokba.¹¹⁷⁰ (Ez a szentély vált egyébként a későbbiekben az ország első múzeumává, valamint az itt bemutatott műtárgyak a krakkói Czartoryski-gyűjtemény alapjává.) A Prága melletti (ma már Prágához tartozó) Owenec/Bubeneč a következő kert, amelyről szó esik a versben. Kollár valószínűleg az itt tárgyalt kertek közül csak ezt láthatta életében. A *Magyarázatokból* megtudjuk, hogy Bubeneč eredetileg II. Rudolf császár vadaskertje volt, ma pedig a polgároknak szolgál tágas, erdős parkként. Wolfgang Adolph Gerle (1781-1846) prágai német író *Gemälde von Böhmen* című munkájának német nyelvű részletéből pedig olvashatunk a gótikus nyári kastélyról (*Lustschloss*) és a keskeny völgyről, amelynek szépségét Karl Streckfuss (1778-1844) német költő, Dante és Ariosto fordítója, egy szonethez hasonlította.¹¹⁷¹ A szláv kölcsönösség jegyében a Szentpétervár melletti Carszkoje Szelo sem maradhat ki a felsorolásból, amelyet Fiorillo műve alapján mutat be, mint nagyon drága anyagokból készült műemléket, gazdag belső terekkel és értékes műalkotásokkal teli épületet.¹¹⁷² A szonett gróf Albert Joseph von Hoditz (1706-1778), roswaldi birtokos alakjának megidézésével zárul. Roswald a korban a „sziléziai Versailles” címet vívta ki magának, Hoditz gróf pedig, akit Kollár „szépérsű morvának” titulál (510, 13), a zsenialitás és az örültség határmezsgyéjén ingadozó tipikus alakja volt a barokk és a felvilágosodás közötti átmeneti kornak.¹¹⁷³ Hoditz Nagy Frigyes porosz királlyal levelezett és barátkozott, aki meglátogatta birtokán, szabadkőműves páholyt alapított, és halála után máglyán égettette el a holttestét, ami a korban rendkívül szokatlan temetkezési módnak számított. Extravaganciája ellenére azonban a lírai alany megteszi Hoditz grófot a Szláv Mennyország főkertészének (510, 14).

Milo hledět jest i na zahrady

Zdejší, na plesa a na zdroje,

Na ostrowy pelné pokoje,

Na potoků šumné wodopády:

¹¹⁷⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 396-397. – Eredeti forrás: Jan Paweł WORONICZ, *Sybilla. Poema historiczne we czterech pieśniach*, We Lwowie, u Woyciecha Nebilskiego, 1818. A kötet tartalmazza a Szibilla-szentély korabeli metszetét, amely a tivoli Szibilla-szentély mintájára készült. (12. kép)

¹¹⁷¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 396-397. – Eredeti forrás: Wolfgang Adolph GERLE, *Gemälde von Böhmen, I-III*, Pesth und Leipzig, Hartlebens Verlag, 1823, III, 212. Kollár a részletet kisebb, jelöletlen kihagyásokkal közli, ám Streckfuss mondása teljes. A kötet huszonöt szép rézmetszettel jelent meg, amelyek Joseph Lutz munkái. A kötetben megtalálható a bubeneči kastélyról készült metszet is.

¹¹⁷² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 397-398. – Eredeti forrás: Johann Dominicus FIORILLO, *Kleine Schriften artistischen Inhalts, Zweyter Band, Mit Kupfern*, Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1806, 54. s. kk. A Kollár által a *Magyarázatokba* beemelt leírás az 54. oldalon kezdődik és több hosszabb, jelöletlen kihagyás található benne.

¹¹⁷³ Vö. Iveta ZLÁ, *Literarische Gestaltung des Grafen Albert Joseph Hoditz (1706–1778) in der Novelle August Lewalds „Roswalde“*, in *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 30(2016), 2, 95-104.

Nebo zde jsau Zofiůwky sady,
Roswaldu i Pulaw přistoje,
Owenec a Selo Carskoje,
I jich wšecky ozdoby a wnady:

Stín a wůni libau wůkol lejí
Stromy růže, hřebík, laskawec
Na ty jenž se tuto procházejí;

W celém pak tom ráji přewelikém
Jestit' krásocitný Morawec,
Wojtěch Hodic arcizahradníkem. (510, 1-14)

A Szláv Mennyország közössége (511)

A Szláv Mennyország biedermeier sceniározásához szálló galambok, csörgedező források, ártatlan bárányok, pillangóként repkedő lelkek járulnak hozzá a szonett első szakában. Ezt a képet egészíti ki a szeretet és hála angyalainak megjelenítése (511,5), valamint egyéb mitologikus lények, szárnyas erények, árvák és nyomorultak a második versszakban. A vers második részében szóba kerülnek egyes szláv mitológiai teremtmények is, köztük villók és egyéb istenségek, továbbá a felsorolásban helyet kapnak barátnők, barátok és szerelmek is. Sajnos Kollár e szonetthez nem fűzött magyarázatokat, ezért nehéz meghatározni, milyen forrásokból táplálkoznak Kollár szláv mitológiával kapcsolatos ismeretei.¹¹⁷⁴

W Nebeslawsku tomtó holubátka
Proletují, tekau pramenky,
Beránkowé pleší, dušenky
Motýlkují, chwejí newiňátka;

¹¹⁷⁴ E kérdésre választ kaphatunk [Ján KOLLÁR], *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu Slawského a geho kmenů od Jana Kollára cirkwe ew. peštiansko-budinské s. b. kazatele, učené společnosti krakowské úda*, W Budjně, w Král. universické tiskárně, 1830.; [KOLLÁR, Ján], *Sláwa Bohyně a půwod gména Slawůw čili Slawjanůw. W listech k welectěnému příteli panu P. J. Safařjkowi od Jana Kollára. S přjdawky srownalost indického a slawského žiwota, řeči a bágeslowj ukazugjcjmí*, W Pešti, Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho, 1839. Vö. CSÁSZÁRI Éva, *Etymologie ve službách ideje slovanské vzájemnosti v Kollárově dile Rozprawy počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*, in KISS SZEMÁN, Róbert szerk. *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÝ*, Budapest, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 2021, 141-150.

Milostky a Wděky andělčátka,
Žerty obtulují Krásenky,
Cnosti s křídlatými serdenky,
Sirotci jsau zde a ubožátka:

Chychotky též, Wily, Bělbůžkowé,
Těchy, kochánky a blaženci
Družky, přátelé a miláckowé;

Potom všickni drazí nebožtíci,
Towaryšosé a spasenci,
Jsau zde naši spoluučastníci (511, 1-14)

A Szláv Mennyország határmezsgyén (512-516)

Az obodriták törzse (512)

Ezzel a szonettel veszi kezdetét azon különös képződmények és teremtmények bemutatásának a ciklusa, akik valamilyen szempontból problematikusak, ezért a Szláv Mennyország periferiáján helyezkednek el. Az első ilyen témájú vers egy egész szláv törzset mutat be: az obodriták ugyan bebocsátást nyertek a mennyországba, ám nem vehetnek részt az itt zajló ünnepeken. E tantaluszi kínokat azért kell elszenvednie az egykori Elba-menti szláv törzsnek, mert megtagadván a sajátjaikat a germánok szolgálatába szegődtek. Kollár a *Magyarázatokban* először Ossolińskinak a már többször idézett munkájából közöl idevonatkozó részletet, amelyben az obodritákat „árulóknak és megalázkodóaknak” nevezi.¹¹⁷⁵ Gebharditól kétszer is idéz Kollár: egyrészt amikor a törzsről mint Nagy Károly hűséges vazallusairól, másrészt amikor mint a germánok katonai szövetségeseiről beszél róluk.¹¹⁷⁶ Anton Friedrich Büsching (1724-1793) evangélikus teológus és geográfus *Erdbeschreibung, der den obersächsischen Kreis enthält* c. földrajzi munkájára hivatkozva pedig azt a

¹¹⁷⁵ „treulos und kriechend” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 398. – Eredeti forrás: Józef Maksymilian OSSOLIŃSKI, *Leben des Vincent Kadlubek*, in Józef Maksymilian OSSOLIŃSKI – Samuel Gottlieb LINDE – Joachim LELEWEL, *Vincent Kadlubek: ein historisch-kritischer Beytrag zur slavischen Literatur*, Warschau, N. Glücksberg, 1822, 47. – A részlet szó szerinti átvétel.

¹¹⁷⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 398. – Eredeti forrás: Ludwig Albrecht GEBHARDI, *Geschichte aller Wendisch-Slawischen Staaten. Erster Band, welcher die älteste Geschichte der Wenden und Slawen, und die Geschichte des Reichs der Wenden in Teutschland enthält*, Halle, bey Johann Jakob Gebauer, 1790.

kárhoztatandó eseményt emeli be a *Magyarázatok*ba, amikor Pribislav obodrita fejedelem (1070 körül – 1156 után) I. (Medve) Albert szász hercegnek ajándékozta Brandenburgot.¹¹⁷⁷

Na mé této spatřila jsem pauti
Jedno celé slawské plemeno,
Které w nebe sice puštěno
Jest, než sotwa že smí tuto cknauti;

Laskominy jen si vypláknauti,
Chodit může tu i ondeno,
Než jak Tantalowi hájeno
Jest mu, samých radostí se tknauti:

Kmen ten nosí jméno od bodrosti
Obodritů čili Bodroků,
Tak byl smělý, plný udatnosti;

Ale chybu welkau w sobě chowal
Tu, že na wzor nízkých otroků,
Swých se straniw wrahům naderžowal. (512, 1-14)

Stájerország, Karintia és Szilézia mint üres kert a Szláv Mennyországban (513)

A versszituáció szerint a lírai alany az első versszakban egy bezárt kerthez ér, amelynek kulcsát az őrtől megkapva és oda belépve – a második versszak tanúsága szerint – megrökönyödve látja, hogy bár minden elő van készítve az ünnepségre, a kert teljesen néptelen. Ezt követően értesülünk arról, hogy a lírai alany egy táblán a Stájerország, Karintia és Szilézia feliratokat pillantja meg (513, 9-12), majd az utolsó versszak megmagyarázza, hogy ezen országokból ezidáig, nyilvánvalóan a szlávság nemzeti ébredésének hiánya miatt, még senkit sem küldtek Szlávia mennyei országába. Kollár a szonethez nem fűzött magyarázatokot, mindazonáltal a

¹¹⁷⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 398. – Eredeti forrás: Anton Friedrich BÜSCHING, *Erdbeschreibung, der den obersächsischen Kreis enthält. Siebente rechtmäßige und stark verbesserte und vermehrte Ausgabe, Achter Theil*, Hamburg, bey Carl Ernst Bohn, 1791. – Az idézett mondat lényegében azonos az eredetivel, ám kontextusából kiragadott. Kollár a *schengen* ige hangsúlyozásával azt a látszatot kelti, mintha Brandenburg nem hosszú és váltakozó szerencsével folyó harcok eredményeként került volna germán kézre, hanem az obodrita fejedelem árulásának köszönhetően.

szlovénok és osztrákok lakta Stájerország és Karintia, valamint a lengyelek, németek és zsidók lakta Szilézia a maga nemzeti és vallási szempontból kevert lakosságával nyilvánvalóan a nemzeti azonosságtudat alacsonyabb fokán állt a korban.

Tu též stála welká kwětohrázná
Zamknutá wšak ještě zahrada,
Přišel strážce klíč mi oddada,
Wejdu, bázeň pronikne mne mrázná,

Neb co widím? místa, ale prázná,
Stolic, wěnců, slastí hromada,
A nic lidu, žádná osada!
Jak to? mluwím slowa sobě tázná:

W tom mi padne w oči psaná hezko
Tablice, kde čítám bolawě
Jména: Štyrsko, Korytansko, Slezko;

Aha! myslím, odtud neposláno
Ještě nikoho sem ke Sláwě,
Ač jim dáwno místa přichystáno. (513, 1-14)

Kálo cigányurdé mint Puchmajer adatközlője (514)

A vers a lírai alany meglepett fölkiáltásával kezdődik. A versszituáció szerint ebben a szonettben ugyanis Szlávia leánya egy purdéba botlik, aki a Szláv Mennysország kerítésének tövében szegényes ruhában üldögél, és lobogó tábortűz mellett kurjongat. A lírai alany ezt követően eltöpreng azon, miért részesülhet a „kis devla” (514, 6) a Szláv Mennysország áldásában. A szonettben fölvetett kérdéshez kapcsolódva a *Magyarázatokban* Kollár megjegyzi, hogy Devla cigányul Istent jelent, azonban a szót a szlovákok vonatkoztatják mind a cigány férfiakra, mind a nőkre, sőt akár a lovakra is.¹¹⁷⁸ A harmadik versszakban Szlávia belesuttogja a választ leányának a fülébe, amely szerint egy bizonyos Kálo nevű cigányfiú volt

¹¹⁷⁸ KOLLÁR, *Wyklad... i.m.*, 399.

az adatközlője Anton Jaroslav Puchmajer (1769-1820) radnicei plébánosnak és költőnek,¹¹⁷⁹ aki neki köszönhetően megírta *Romani Čib* című munkáját. Kollár a *Magyarázatok*ba beemeli Puchmajer könyvének német nyelvű *Előszavából* (*Vorrede*) azt a részt, amelyben elmeséli, hogy 1819-ben a radnicei uradalomban föltartóztattak egy tizenhét főből álló cigánybandát, akiknek a cigányigazolványai gyanúsaknak találtattak, ezért a férfiakat elvitették a pilseni bíróságra, míg az asszonyok és a gyerekek Radnicében maradtak tíz hétig, amely alatt Puchmajer összegyűjtötte a tizenkét éves fiútól a szóban forgó nyelvi agyagot. Ennek kapcsán megmagyarázza a cigányokra vonatkozó népr neveket is: azt, hogy a német cigányok magukat Zindénak hívják, a magyar- és csehországiak *romáknak* vagy *kálóknak*, azaz feketének („füstösképűeknek”).¹¹⁸⁰ A negyedik versszak megerősíti, hogy a szóban forgó cigánygyerekek helye van legalább a Szláv Mennyország periferiáján.

Newídáno! tuto pode plotem
Sedí při rozžatém ohníku
Cikánče jen w bídném čechlíku,
A wšak wýskot jewí za wýskotem;

Já si dlauho traudím hlawu s potem
Jako podíl tomu dewlíku
Možno míti w slawském rájiku?
Tu dí matka smawým se šeptotem:

Hoše toto z českých Radnic Kálo
Jest, co Puchmírowi našemu
„Románi Čib” někdy předříkalo:

Za tu známost o řeči nám danau

¹¹⁷⁹ Puchmajer a cseh felvilágosodás katolikus táborának egyik legjelentősebb képviselője, az első cseh olvasókör megalapítója volt. Vö. Jaroslav VYČICHLO – Viktor VIKTORA szerk., *Jeden jazyk naše heslo bud' I., Antonín Jaroslav Puchmajer*, Radnice – Plzeň, Spolok divadelních ochotníků – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2001.

¹¹⁸⁰ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 399. – Eredeti forrás: Anton Jaroslav PUCHMAYER, *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner-Sprache nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebesprache*, Prag, Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey, [é. n.]. – Az *Előszó* keletzése 1820. szeptember 29. Az *Előszó*ból idézett passzusra vonatkozóan Kollár az V. oldalt adja meg, azonban az *Előszó* a III-VIII. lapokon található, az általa idézett mondatok pedig a III-V. oldalakról származnak.

Místečko též přálo tu se mu,

A z měst a wsí hned wen běži s hanau. (514, 1-14)

II. (Přemysl) Ottokár cseh király (515)

A lírai alany a Szláv Mennyország egy elhagyatott zugában, a kapuhoz közeli alacsony sziklán megpillant egy ülő férfialakot, akit elnémetesedettnek tart. A férfi a leírás szerint olyan sovány, mintha tegnap hagyta volna el a kórházat (515, 1-4). A második versszakban Szlávia leánya anyjához fordul a kérdéssel, kicsoda ez a névtelen alak. Szlávia válaszából megtudjuk, hogy Ottokár cseh királyról (1232-1278) van szó. A szonett második felében Szlávia folytatja megkezdett mondatát: először a tékozló fiú bibliai képével világítja meg a szóban forgó cseh király alakját. Eszerint a Walhallába törekedett, mert cseh királyként a németeket részesítette előnyben, ám a német mennyországban az egyhangú, krumplin és sörön alapuló koszton annyira legyöngült, hogy mégis inkább bekéredzkedett Szlávia országába (515, 9-14). Kollár II. Ottokár németek iránti elfogultságát számos forrással igyekszik bizonyítani a *Magyarázatokban*. Először Johann Neplacho opatovicei apát kijelentését idézi a *Hájek-krónika* Felix Gelasius Dobner-féle kiadásából.¹¹⁸¹ Ezek után következik Franz Martin Pelzel/Pelcl *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen* c. tanulmányának részlete, amely szerint a király minden erejével arra törekedett, hogy különféle előnyökhöz juttatva növelje a német lakosság számát Csehországban.¹¹⁸² Végül a *Časopis společnosti Wlastenského museum w Čechách* folyóirat 1828-as évfolyamában közölt, *Král Přemysl Ottokár a Závěš* című költemény két sorát idézi, amelyhez egy lábjegyzet is tartozik, amely a *Dalimil króniká*-ra hivatkozik. A versrészlet azt hangsúlyozza, hogy a király nem szerette volna, ha a prágai Károly-hídon cseh szó hallatszik.¹¹⁸³

¹¹⁸¹ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 399-400. – Eredeti forrás: Dobner a Hájek-krónikát latinul adatta ki hat kötetben 1761-1782 között: Gelasius DOBNER szerk., Wenceslai HAGEK A LIBOCZAN, *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi (...)*, Pragae, Typis Joannis Josephi Glauser, 1765. A 6. kötet, amely csak a kiadó kommentárjait tartalmazza, nem állt rendelkezésemre.; „Dobner podrobil kritickému zkoumání Hájkem uváděná data a fakta, porovnával je s údají z jiných autentických pramenů a se zjištěními historiků, pracujících už novými metodami historiografické práce.” Jaroslav KOLÁR, *Hájkova Kronika a česká kultura*, in Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981, 7-24, 20.

¹¹⁸² KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 400. – Eredeti forrás: Franz Martin PELZEL, *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen in Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1788. Oder vierter Theil*, Prag und Dresden, In der Waltherischen Hofbuchhandlung, 1789, 344- 379. Kollár a megadott oldalszámon (371.) található részletet némiképp módosítva közli, ugyanis kihagyja az eredetiből azt a megszorítást, amely szerint a királynak ez a szándéka Prágára irányult. Pelclről újabban: Václav PETRBOK, *František Martin Pelcl a jeho příspěvky k dějinám vzdělanosti*, in FÖRSTER, Josef – PODAVKA, Ondřej – SVATOŠ, Martin szerk., *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha, Filosofia, 2015, 187-202.

¹¹⁸³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 400. – Eredeti forrás: *Král Přemysl Ottokár a Závěš. (Ze starého rukopisu s poznamenáním J. D.)*, in *Časopis společnosti Wlastenského museum w Čechách. Druhý roční běh. Swazek prwnj*, W Praze, nákladem Českého Museum, 1828, 53-62. Az idézett két verssor és a hozzá tartozó jegyzet az 56. lapon olvasható.

A szonett alkalmat ad Kollárnak arra, hogy a *Magyarázatokban* a cseh *brambory* ('krumpli') szó szláv átvételeivel kapcsolatban etimologizáljon. Szerinte valamennyi változat azt bizonyítja, hogy a szlávok a németektől vették át: a cseh szó a Brandenburg helynévből származik, a szlovák *krumple* a *Grundbirnéből*, a *kartofle* a *Gartenäpfelből*, az *erdeple* az *Erdäpfelből*, a lengyel *grule* a *Gerolléből*. Még megjegyzi, hogy egyetlen nép sem kultiválja annyira a burgonyát, mint a német: a schnepfenthalei Salzmann egész Burgonyaünnepet hirdetett meg, amelyre évente sor kerül. Hasonló a helyzet a sörrrel, amelyből a legtöbb Németországban fogy, és ezzel kapcsolatban megenged magának egy személyes megjegyzést is, miszerint a Németországban tanuló szlovák és magyar diákok nehezen szokják meg a burgonyát és a sört, ezért mind lesoványodva térnek haza tanulmányaikból.¹¹⁸⁴

W zadku nebe na newelké skále
Sedí u wrat plundrách zněmčenec,
Wyzáblý a suchý hubenec
Jakby wčera wyšel ze špitále;

Předce nejen Slawa, než i krále
Postawu měl tento spasenec,
Marko! kdo ten diwný nejmenec?
„Otokar Čech!” Jakto? Prawím dále:

„Syn ten bludný opustil mne dlauze,
A šel raději, když znádherněl,
Do Walhally k těm, jimž přál tak tuze;

Než teď přišel zas, a po kautečkách
Tu se zmáhá, neb tam zmizerněl
Při Teutowých brambořích a hřečkách.” (515, 1-14)

¹¹⁸⁴ „Słowákům a Uhrům w Němcjch študugjejm težko přiwikati k obogjmu, tak že se domů nawracugj schudlj a tencj.” („A Németországban tanuló szlovákok és magyarok nehezen szoknak hozzá mindkettőhöz, úgyhogy lesoványodva és vékonyan térnek vissza.”) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 400.

Szláv írók, akik idegen nyelven írtak (516)

A Szláviák paradicsomi utazásuk végén eljutnak egy kerítéshez, amelyen át emberek kukucskálnak befelé a Szláv Mennyországba. Szlavia kérdés nélkül is tudtára adja leányának, hogy ezek a befelé ácsingózók olyan emberek, akik „vizet hordtak a teli Dunába, és fát az erdőbe, idegen bálványoknak hódolók” (516, 7-8). Hiszen szláv származásuk ellenére, és itt következik hosszú fölsorolásuk a 3. és 4. versszakban, nyelvükben nem maradtak hívek hozzá. A hűtlen fiak sorát Gotthold Ephraim Lessing, elszlávósított nevén Lesník (jelentése szlovákul: 'erdész') nyitja meg. A Kollár által visszaszlávósított íróról, aki a *Magyarázatokban* a *Bölcs Náthán* című drámájával szerepel, a jénai kiadású *Literarisches Conversations-blatt* egyik cikkéből az derül ki, hogy felső-lausitzi születésű volt. Ez az oka, hogy Kollár, akárcsak műzsáját, Wilhelmina Friederika Schmidtet, szláv származásúnak tartja.¹¹⁸⁵ Kavka és Šuvalov nevével kapcsolatban a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásának a harmadik, *Dunaj* című énekében olvasható 318. szonettjéhez és az ehhez a vershez írott *Magyarázatokhoz* utasítja az olvasót, amely a híres elnemzetietlenedett szlávokat sorolja föl.¹¹⁸⁶ Eszerint a sort a regensburgi Johann Christoph Kaffka (1759-1815) német hegedűművész, énekes és zeneszerző folytatja, akinek a nevéhez a *Rosamunde* c. melodráma fűződik. Kaffka az 1800-as évek elején rigai könyvkereskedőként is ismert volt. Ezek után a franciául író orosz klasszicista költő, gróf Ivan Ivanovics Suvalov (1727-1797) figurája elevenedik meg, aki Erzsébet cárnőnél latba vetve befolyását jelentős mértékben hozzájárult az orosz művelődés előmozdításához, és elévülhetetlen érdemeket szerzett többek között a moszkvai egyetem megalapításában is. Josef Petrasch (1714-1772), a csehországi felvilágosodás egyik előfutára, az olmützi Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis tudós társaság megalapítója volt 1746-ban.¹¹⁸⁷ Alakját Kollár Jungmann *Cseh irodalomtörténet-e* alapján jeleníti meg, akárcsak a már sokat emlegetett cseh jezsuita történészét, Bohuslav Balbínét, valamint a szintén latinul író csehországi költőét, Bohuslaus Lobkovitz von Hassensteinét (1462-1510), aki bolognai egyetemi tanulmányai és klasszikus területeken tett utazása után ismert humanista lett.¹¹⁸⁸ Jungmann megjegyzését, mely szerint „Bárcsak csehül írt volna”, Kollár is magáévá tette a

¹¹⁸⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 400. – Kollár a lessingi életrajz forrásaként a *Literarisches Conversations-blatt* 1823-as évfolyamának 252. számát jelöli meg. Az évfolyam és a lapszám egyezik, a megjelenés dátuma 1823. nov. 3. Az idézet helye a címlap, azaz a számozás nélküli 1005. oldal. Eredeti forrás: DR. BÖNISCH, [keresztnev nélkül], Arzt und Stadt-Physikus, *Gotthold Ephraim Lessing*, in *Literarisches Conversations-blatt*, IV(1823), 252, 3. November, II. kötet, 1005-1006. Bönisch doktor Lessingről szóló cikkének fő témája egy felhívás, amely arra irányul, hogy az író szülővárosában, a felső-lausitzi Kamenzban egy szegénykórházat alapítsanak. A Kollár által föltételezett szláv származásról nincs szó a cikkben.

¹¹⁸⁶ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 401.

¹¹⁸⁷ Berkes Tamás, *A cseh eszmetörténet antinómiái*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 108-109.

¹¹⁸⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 401. – Eredeti forrás: JUNGSMANN, *Historie literatury české... i. m.*,

Magyarázatokban.¹¹⁸⁹ Maciej Kazimierz Sarbiewski (1595-1640) mint az európai újlatin költészet egyik legnagyobb alakja¹¹⁹⁰ szintén kívül rekedt a Szláv Mennyország kerítésén, mert nem lengyel anyanyelvét használta. Kollár a „szarmata Horatius” 1803-as kiadású kötetében közölt *Életrajzból* emel be a *Magyarázatokba* részleteket.¹¹⁹¹ A szonett 12. sorában szereplő Ján név mögött a latinul író humanista író, kancellár és esztergomi érsek, Vitéz János (1400 k. – 1472) rejtőzik,¹¹⁹² akit Kollár „Ján Vitéz”-nek nevez,¹¹⁹³ és minden bizonnyal horvát származása okán kerül az anyanyelvet elhagyók táborába. A humanista íróra vonatkozó magyarázat a *Thuróczi króniká-ra*, valamint Petrus Ransanusra és Lucius dalmát krónikaíróra megy vissza.¹¹⁹⁴ Bél Mátyás (1684-1749) mint legfontosabb műveit latinul író tudós is csupán a Szláv Mennyország tornácán kap helyet. Bél életútjának és működésének legfontosabb adatait Kollár Tablic munkája alapján mutatja be,¹¹⁹⁵ majd hozzá kapcsolódva pártatlan módon világítja meg nemzetiségi hovatartozását: „Bél műveiből nem állapítható meg, hogy a szlovák vagy a magyar nemzethez és nyelvhez tartozott-e; helyenként kifejezetten a magyarokhoz számítja magát”, amelyet a *Notitiából* vett idézettel támaszt alá, és az orra alá dörgöli, hogy nem tartotta be saját szép gondolatát, miszerint mindenkinek népnyelven kell írnia.¹¹⁹⁶ Ezek

¹¹⁸⁹ „Bohdegž česky byl psal.” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 401. – Eredeti forrás: JUNGSMANN, *Historie literatury české... i.m.*. A *Magyarázatokba* beemelt idézet a megadott oldalszámon található.

¹¹⁹⁰ Sarbiewski magyarországi hatásához vö. SZÖRÉNYI László, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 140. s. kk.

¹¹⁹¹ [Anonymus], *Vita*, in [Matthias Casimirus SARBIEVIUS], *Carmina*, Argentorati [Strassbourg], ex typographia Societas Bipontinae, Anno XI (1803), III-VII. Az idézet első két mondata a III. oldalon található. A többi információt a lábjegyzetből merítette Kollár, illetve tartalmi összevonásokat hajtott végre, amelyek maguk után vonták a szöveg maradékának átírását is. A jezsuitákra vonatkozó információk teljesen hiányoznak az átvételből.

¹¹⁹² Vö. SZILÁGYI Emőke Rita, *Vitéz János mecenatúrája. Johannes Tröster és az 1450-es évek*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013. Doktori disszertáció. Különösen a III., *Vitéz János, a magyarországi humanizmus atyja* c. fejezettel az 55-98. lapokon.

¹¹⁹³ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 402.

¹¹⁹⁴ „tamen non erubuit Ungaricam Grammaticam conscribere” KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 402. – Eredeti forrás: BLAZOVICH László – SZ. GALÁNTAI Erzsébet szerk., ford., Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum Hungararum. A magyarok történetének rövid foglalata*, Budapest, Európa, 1985.; Eredeti forrás: [Giovanni LUCIO] Joannis Lucii Dalmatini, *De regno Dalmatiae et Croatiae, Libri VI*, Amstelaedami, apud Joannem Blaeu, MDCLXVI [1666]. – Az itt feltüntetett forrásokon nem igazodtam ki.

¹¹⁹⁵ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 402. – Eredeti forrás: [Bohuslav TABLIC], *Paměti Česko-Slovenských Básnjřůw... i.m.*.

¹¹⁹⁶ „»Bel,« Běl, Bělý, Belius. Srow. Boh. Tablic, Poezie D. II. str. 12. »Matěg Bel narozen w Očowé dne 24. Brez. 1684, psal knihy we všech řečech, které w uherské zemi w užitku gsau. (Nayméně však w materčině a naywjce w latině).« Ze Spisů Belowých nelze poznati zdali přináležel ke slowenskému čili k maďarskému národu a gazyku; někde se wýslovně k Maďarům přiřítuge, k. p. Notit. Hung. T. 1. p. 50. »Quod mirandum est in sermone nostro (mluwj o maďarčině) non minus eleganter rustici quam nobiles loquuntur, imo illi his etiam purius, quia ignorant latina. Jamenim eo vitio laboramus Hungari, quo dudum Germani.« Srow. Belii Praefat. ad Gramm. Doležal §. 12. »Omnium interest non modo de rebus humanis divinisque bene sentire et cogitare, sed et bene recteque loqui ac scribere, ea praecipue lingua, quae singulis est vernacula.« Pékné pravidlo, ale bohužel sám Bel ge nepelní. Kdyby tato wýborná hlawa aspoň polowic tolik času slawské literatuře byla obětowala kolik latinské a německé!» (,»Bel,« Běl, Bělý, Belius. Vö. Boh. Tablic, Poezie D II. 12. o. »Bél Mátyás Ocsován született 1984. márc. 24-én, írt könyvet minden Magyarországon használt nyelven. (Legkevesebbet azonban az anyanyelvén és legtöbbit latinul).« Bél írásaiból nem ismerhetjük meg, hogy a szlovák avagy a magyar nemzethez és nyelvhez tartozott-e: néha kifejezetten magyarnak tartja magát, pl. Notit. Hung. T. 1. p. 50. »Quod

után még Kopitar szlovén és Jacob Grimm német nyelvész egybevágó gondolatait közli arról, hogy holt nyelvet nem szabad előnyben részesíteni egy élővel szemben.¹¹⁹⁷ A szonett utolsó figurája Andreas Tscherning (1611-1659) sziléziai német költő, akinek nevét Kollár a *Magyarázatokban* a szláv *černý* ('fekete') melléknévből eredezteti, és számos művét, többek között a *Deutscher Gedichte Frühling* címűt sorolja föl.¹¹⁹⁸

Přišedši už sem tam putující
S matkau na meze a na kraje,
Zřím lid ještě z wenku do ráje
Přes ploty a škáry kukající;

To jsau, řekne matka milující,
Ti, co do plného Dunaje
Wodu nosili, a do háje
Dřewo, cizým modlám howějící:

Přislauchajít sice k rodu mému
Wšickni, od Lesníka do Kawky,
Patráš, Balbin, ku Sarbiewskému;

Lobkowic, Ján, Šuwalow, Bel, Černý,
Ale zde jsau jen co přídawky,
Neb mi jazyk jejich nebyl wěrný. (516, 1-14)

mirandum est in sermone nostro (a magyarról beszél) non minus eleganter rustici quam nobiles loquuntur, imo illi his etiam purius, quia ignorant latina. Jamenim eo vitio laboramus Hungari, quo dudum Germani.« Vö. Belii Praefat. ad Gramm. Doležal §. 12. »Omnium interest non modo de rebus humanis divinisque bene sentire et cogitare, sed et bene recteque loquiac scribere, ea praecipue lingua, quae singulis est vernacula.« Szép szabály, de sajnos maga Bél sem teljesítette őket. Bárcsak ez a kitűnő képességű ember legalább fele annyi időt áldozott volna a szláv irodalomra, mint a latinra és a németre!) KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 402. – Pavol Doležal *Cseh nyelvtan*-ához Bél Mátyás írt *Előszót*, amelyből Kollár idéz, ám sem a megadott 12. oldalon, sem a 12. paragrafusban nem találtam meg az idézett szöveget. Feltételezett forrás: Paullus DOLESCHALIUS, *Grammatica slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae descriptionis et flexionis (...) demonstratur... Praefatus est Matthias Belius, Posonii, Typis Royerianis, 1746.*

¹¹⁹⁷ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 401. – Eredeti forrás: [KARADŽIĆ], *Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik... i.m.* – Megegyezik az eredetivel a Karadžić nyelvtanában olvasható Grimm jegyezte *Előszó* XI. oldalán. Kollár csak a mondat alanyát változtatta meg értelemszerűen, hogy a szláv országokra vonatkozzék.

¹¹⁹⁸ KOLLÁR, *Wýklad... i.m.*, 403. – Eredeti forrás: Andreas TSCHERNING, *Deutsche Gedichte Frühling (sic!)*, Bresslaw, in Verlegung Georg Baumans Buchdruckers, 1642. – Nem világos, miért irányult Kollár figyelme Tscherningre, talán nevének szláv etimológiája miatt.

Jozeffy Pál szuperintendens Illés szekerén (517)

A lírai alany, mielőtt elhagyná a Szláv Mennyországot és visszatérne a földre, a második versszakban megpillant egy tüzes szekeret („ohnivý vůz”) (517, 6), amin Illés próféta három társával emelkedik fölfelé a mennyországba. Szlávia leánya a harmadik versszakban azonosítja Jozeffy Pált, az evangélikus egyház felügyelőjét („cirkwe nadzírateľ” 517, 9). Vele kapcsolatban megállapítja, hogy nemzettársai annál nagyobb tiszteletben tartják, minél kevésbé becsülik őt az ellenségei. Az ószövetségi szcenírozás az utolsó versszakban is folytatódik, amennyiben az idős ember jobb kezében tartja és a „világ bírása” („swěta saudce” 517, 14) elé viszi a szlovákok meghallgatott panaszait és kéréseit. Jozeffy fontos szövetségese volt Kollárnak az evangélikus egyházon belüli nemzeti küzdelmekben. Kollár 1842-43-ban közel egy tucat levelet írt hozzá, amelyekből többek között egyértelműen kiderül, hogy írójuk folyamatosan követte a magyarországi politikai és kulturális élet eseményeit, mégpedig a magyar sajtó figyelésével. Az ötödik levélben a *Nemzeti Újság*-ban olvasottakról ír, majd a post scriptumban mintegy ellenpontozza azt a Széchenyi Istvánról mint a hungarizmus képviselőjéről írott elismerő szavaival. Az ellenkultúraként érzékelt magyarizmusra jó példa a negyedik levél, amelyben megemlíti, hogy sokan szeretnék, ha lefordítaná csehre a magyarok emblemikus nemzeti himnuszát, Vörösmarty Mihály *Szózatát*, de ehhez nemigen fűlik a foga, ám ha tudnak eleget fizetni a magyarok, megteszi.¹¹⁹⁹

Před odchodem na krajišti zde mi
Zraky z toho nebes tělesa
Ještě před powetří do plesa
Propastného padnau dolů k zemi;

Ai co uzřím? modřinami těmi
Ohnivý vůz se a koleša
Wzhůru wznášeti sem w nebesa,
Eliáš v něm seděl s druhy třemi:

Jozefi to, cirkwe nadzírateľ
Jenž tím více od swých rodákůw
Ctěn byl, čím wíc zlehčen od nepřátel;

¹¹⁹⁹ Ján KOLLÁR *levelei Jozeffy Pálhoz 1842-43*, Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia M23 L30/1-11.

Stareček ten nese w prawé ruce

Stížnosti a prosby Slowákůw

Oslyšané, před trůn swěta soudce. (517, 1-4)

7. Összefoglalás

7.1. A tudományos eredmények összegzése

A dolgozatban arra tettem kísérletet, hogy Ján Kollár munkásságán keresztül bemutassam a 19. század első évtizedeinek magyarországi szellemi környezetét, és ebben elhelyezem a formálódó modern magyarországi szláv nemzetek, ezen belül a szlovákság fejlődését. A fővárosban zajló kulturális, nyelvi, vallási és politikai folyamatokat modellértékű jelenségként értelmeztem, amely a korabeli magyarországi viszonyok leképezésével szolgálhat. Olyan korszakról van szó, amelynek kezdetén még egyértelműen kitapinthatóak a magyarországiság jellemzői, azonban néhány évtized leforgása alatt az etnikai, a nemzeti és a nyelvi érdekek fölébe kerekedtek a magyarországi politikai, kulturális összetartozás tudatának. Ennek a kulturális-politikai paradigmaváltásnak az egyik központi alakja volt Ján Kollár, aki mind tevékenységével, mind írásaival nemcsak a szlovák és a cseh, hanem más közép-európai nemzeti közösségekre is óriási hatást gyakorolt. Hatalmas életműve és annak folyamatos hatástörténete, joggal tette tárgyalhatóvá e dolgozatban a 18-19. századi írófejedelmek közép-európai rokonaként. Ennek megfelelően vizsgálódásom a kollári szövegkorpusz műfaji sokszínűségét szem előtt tartva a teljes életműre irányult, ebben kutatva azokat a jellegzetességeket, amelyek újszerű módon világíthatják meg a fent jelzett paradigmaváltás számos kulturális, irodalmi, egyházi és politikai aspektusát.

A szóban forgó jelenség megragadásának egyik alapvető akadálya a cseh és a szlovák irodalomtörténeti recepció fragmentáltsága és gyakran tetten érhető nemzeti elfogultsága volt, amely gátolta a kollári életmű modern, monografikus földolgozását a szóban forgó irodalomtudományi recepcióban. A nemzeti tudományosságok csak részben végezték el az enciklopédikus jellegű kollári életmű kritikus földolgozását, ezért az életmű emblematikus darabjaira vonatkozó elemzéseimmel igyekeztem pótolni az irodalomtudományi recepcióban jelzett hiányosságokat. Kollárral foglalkozó magyar és cseh nyelvű könyveim sora tehát egy olyan új művel bővült, amelyben korábbi és új ismereteimet a témáról egy monografikus igényű földolgozásban igyekeztem szintetizálni. A disszertációmban a *Szlávia leánya* c. költői mű Szláv Poklot bemutató, *Acheron* c. énekéhez, amelyet korábban már földolgoztam,

hozzárendeltem a Szláv Mennyországot bemutató, *Lethe* c. éneknek és a hozzá tartozó *Magyarázatok*nak a filológiai föltárását és feldolgozását is, aminek köszönhetően más megvilágításba kerültek a Szláv Poklot bemutató monográfiámban foglalt ismeretek és megállapítások is. A dolgozatban kitüntetett figyelem jutott a *Szlávia leánya* című költői műnek mint a nemzeti emblematizmus egyik legjelentősebb darabjának. A kutatás során olyan kérdésekre kerestem a választ, hogy milyen viszonyban áll a lírai élményanyag a benne foglalt filológiai, régiségtani stb. tudásanyaggal, valamint hogy a mű mennyiben járult hozzá a szláv kulturális panteon megteremtéséhez.

E munka elkészítésekor gyakran nyúltam az alkalmazott irodalomelméleti megközelítések gazdag módszertani eszköztárához is. A dolgozatom alapjául szolgáló klasszikus filológiai módszerek köszönhetően a munka számos új megállapítással tehető gazdagabbá nemcsak a Kollár-szakirodalmat, hanem az összehasonlító irodalomtudományt is (például a *querela Slaviae* toposszal vagy Kollár és magyar kortársainak viszonyával kapcsolatban). A Szláv Mennyországot bemutató ének versszövegeinek magyarázata, valamint a szonettekben foglalt műveltségi anyag alapos filológiai föltárásának köszönhetően reális képet kaptunk Ján Kollárról mint korának egyik legismertebb szláv filológusáról és régiségtudósáról. Szintén e módszerek köszönhetően több prekonceptió tarthatatlanságára, számos filológiai tévedésre, ideológiai elfogultságra derülhetett fény. A történeti-filológiai pontosságra való törekvést eredményesen egészítette ki a szóban forgó szövegek szoros olvasásának módszere, amely jelentősen hozzájárul a szövegtörzshöz interpretációjának és magyarázatának megújításához – ennek köszönhetően egyrészt nyilvánvalóbbá vált a szlovák szerző magyarországi kultúrába és tudományosságba való beágyazottsága, másrészt új megközelítési és értelmezési lehetőségek nyíltak meg a 21. századi irodalomtudomány előtt.

A fenomenológiai alapozású megközelítésmódnak köszönhetem számos fontos jelenség megragadhatóságát és leírhatóságát a kollári életműben, így többek között a szlovákság nyelvi és politikai exodusának a párhuzamba állíthatóságát Kollár kivonulásával az őt korlátozó családi és társadalmi viszonyrendszerekből, nemkülönben a szláv kultúrtáj magyar általi elfedtségének és kiszabadíthatóságának szentelt fejezetben foglalt megállapításokat is.

Az összehasonlító irodalomtudomány és transzferológia eszköztárának alkalmazása elsősorban az olyan jelenségek tárgyalásakor bizonyult sikeresnek, amikor a modern közép-európai nemzeti kánonok megképződésének problémájával, vagy a magyarországi nemzetiségek viszonyulásával foglalkoztam a magyarországi történetiséghez, a modern magyar, esetleg egyéb szláv kultúrákhoz.

A tárgyalt anyag szemiotikai megközelítésmódja az életműnek mint kulturális jelrendszernek az értelmezését segítette, amelynek következtében nemcsak a kollári oeuvre egyes darabjai közötti strukturális összefüggésekre derült fény, hanem például a Szláv Mennycsászár és a Szláv Pokol énekei közötti tematikus, topikus és motivikus összefüggésekre is. E módszer egyik jelentős hozadékként tekintek a nemzeti emblematizmus fogalmának meghatározására és irodalomtörténeti indokokkal megtámogatott bevezetésére, amely tágabb összefüggésrendszerben a szláv nemzeti ébredés korának egyik legfontosabb fenoménjává vált, és amelynek gyakorlati alkalmazhatóságát az esettanulmányok sora és excursusok tucatja bizonyítja a dolgozatban. A szláv nemzeti emblematizmus keretében váltak rendszerszerűen értelmezhetővé a kollári életműben föllelhető, a szláv nemzetre vonatkozó topográfiai, néprajzi, nyelvészeti, állat- és növénytan stb. ismeretek és motívumok is, amelyek – a modern közép-európai nemzeti fejlődés történeti és kulturális sajátosságait figyelembe véve – mindmáig részét alkotják a modern cseh és a szlovák nemzeti önmeghatározásnak és tudatnak.

Jó eredménnyel voltak alkalmazhatóak a posztmodern irodalomtudományi iskolák bizonyos irányzataihoz köthető módszerei is a vizsgálat során, amelynek köszönhetően ismét láthatóvá vált a kollári életmű eredeti szerkezete. A hermeneutikai módszerre jellemző recepció-esztétikai nézőpont érvényesítése pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az eddig porosnak és elavultnak érzett kollári szövegek a 21. századi újraértelmezés során új tartalommal telítődjenek meg. A kollári szövegkorpusz tanulmányozásának pszichológiai szempontú elemzése azzal az eredménnyel járt, hogy számos vonatkozásban sikerült rekonstruálnunk a kollári alkotói személyiség jellemző vonásait, mégpedig számos esetben az önéletrajzi és művészi szövegekben detektált korai traumák föltárásával.

A kollári életmű interpretációja a posztkoloniális kulturális kritika módszertanával annak a kulturális és szociológiai folyamatnak a leírhatóságát segítette, amely során a 19. század első évtizedeiben átrendeződő közép-európai kulturális térben új centrumok és perifériák alakultak ki, amelyek hatására szerkezeti változások következtek be mind a közép-európai nemzeti kultúrák történelmi, irodalmi hagyományhoz való viszonyában, mind pedig valamennyi modern közép-európai nemzet kulturális kánonjának szerkezetében. A posztkolonializmus kultúraelméleti vonatkozásai pedig abban voltak segítségemre, hogy a kollári életműben detektálható nyomok alapján fölvázolhassam a *mi* és az *ők*, a saját és az ellenkultúra dichotomikus rendszerének az életműben megnyilvánuló strukturális elemeit.

A kollári életmű vizsgálatának a referencialitás és az imaginaritás fénytörésében az lett a kézzelfogható eredménye, hogy összhangba került az életmű látszólag egymásnak ellentmondó valóságvonatkozása és imaginaritása, amely mintegy modellálja az európai és ezen belül a

közép-európai kultúrtörténet azon szakaszát, amely során a klasszicizmus átadta a helyét a nemzeti romantikáknak.

A dolgozat további jelentős hozadéka, hogy a Szláv Mennyországot bemutató *Lethe* c. ének esetében külön figyelmet szenteltem a benne föllelhető hungarikumoknak is. Ezt a kérdéskört azért tartottam fontosnak hangsúlyosan megjeleníteni a disszertációban, mert a cseh és a szlovák szakirodalom számos esetben kétségbe vonta vagy egyáltalán nem vett tudomást Kollárnak a magyarországisághoz, valamint a modern magyarsághoz és annak kulturális, nyelvi és tudományos teljesítményéhez való viszonyulásáról. A forrásföltárás persze sohasem korlátozódott csupán a hungarikumokra, hanem minden alkalommal jeleztem a német és egyéb szláv kultúrákhoz és tudományosságához való viszonyát is, amely ily módon már átvezet a következő alfejezet témájához, azaz a kutatás további lehetséges irányainak kijelöléséhez.

7.2. A kutatás további lehetséges irányai

A magyarországi és egyéb nemzeti kultúrákhoz és tudományosságokhoz való kollári viszonyulás lehetőség szerinti komplex föltérképezése a kutatás szélesebb alapokra való helyezésével még termékenyebbé válhat a jövőben. A hungarikumok felkutatása és feldolgozása a kollári oeuvre vonatkozásában tovább árnyalhatná a dolgozatban megrajzolt képet, valamint színesíthetné a közép-európai összehasonlító kultúratudomány palettáját, ha a szóban forgó vizsgálatot kiterjesztenénk a slovacicumok, bohemicumok, germanicumok, polonicumok, serbicumok, croaticumok, russicumok stb. föltárására is. E kutatás segítségével megrajzolhatóvá válna egy olyan kapcsolat- és tudásháló, amely modellértékűvé válhatna a közép-európai kulturális tér 19. század eleji vonatkozásában.

A teljes szövegtörzs földolgozásának eredményeként létrehozható volna egy Kollár-konkordancia, amely föltárná az életművön belüli tematikus és motivikus összefüggésrendszereket, és ezáltal alapjául szolgálhatna nemcsak a nemzeti ébredés kulcsfontosságú korával foglalkozó irodalom- és kultúratudományi kutatásoknak, hanem segíthetné a korszak történettudományi, folklorisztikai, egyháztörténeti, régiségtani/régészeti vonatkozásainak föltárását is. A szövegtörzs földolgozása és a konkordancia létrehozása után sikeresen elindíthatóvá válhatna az életmű kulcsfontosságú darabjainak, esetleg a teljes életműnek a kritikai kiadása is, amelynek végeredménye egy nyomtatott vagy/és elektronikus kötetsorozat lehetne.

A kollári életmű fent vázolt, extenzív földolgozásával párhuzamosan folytatható az intenzív kutatás elmélyítése is, amely ez esetben a 19. század első felében keletkezett, a modern nemzet megképződése kulcsfontosságú műveinek a 21. századi újraolvasását és –magyarázását jelenti.

A modern újraolvasás lehetősége a kollári művek valamennyi fontos csoportjára kiterjeszhető: a szépirodalmi művekre éppúgy, mint a tudományos-filológiai alkotásokra vagy a vallásos-egyházi tematikájú írásokra. A szépirodalmi művekkel kapcsolatos újraolvasás, amint arra a dolgozatban többször utaltunk, Vladimír Macura működésével megindult és mindmáig folyamatosnak nevezhető (Martin C. Putna). A régiségtani-filológiai munkák alapos vizsgálata és elhelyezése a kor tudományosságában, majd ennek alapján egy új, a közép-európai tudományosság történetének megírása a pozitívizmus előtti Európában szintén hiánypótló munkának számítana. Kollár faktográfiai munkái, elsősorban régiségtani-régészeti megfigyeléseken alapuló művei és útirajzai gazdag forrásértékkel rendelkeznek a közép-európai térség, elsősorban a történelmi Magyarország, Ausztria, Itália és Németország vonatkozásában, amelynek kultúrtörténeti föltárása nagyban árnyalhatná a szóban forgó országok kultúrtörténetének már kialakult képét. Hasonló módon kézenfekvő annak a megközelítésnek a kiterjesztése is az itáliai és németországi területekre, ahogyan föltártuk a szláv kultúrtáj kiszabadításának kollári módját (különösen érdekes adalékokkal szolgálhat egy ilyen kutatás a szláv Velence és Róma vonatkozásában).¹²⁰⁰

Hasonló eredménnyel kecsegtet a szláv nemzeti panteon alapos összehasonlítása más közép-európai nemzetek hasonló struktúráival is. Az összehasonlítás kiterjedhet mind egyéb szláv, mind pedig nem szláv (elsősorban a magyar és a román) nemzeti panteonokra, és összevetésük mellett érdekes összefüggésekre derülhet fény abban az esetben is, ha a nemzeti panteonok alakulását fejlődési folyamatukban kíséreljük meg megragadni.

A dolgozatban foglalt esettanulmányok és excursusok azt bizonyítják, hogy a kollári életmű számos meglepetést tartogathat még a jövőbeni kutatás számára is. A magyarországi és közép-európai kultúrák története szempontjából szinte korlátlanul bővíthető a témák száma, hiszen bárhová is nyúl az ember, érdekesebbnél érdekesebb irodalmi, tudomány- és egyháztörténeti vagy képzőművészeti problémára bukkan. Többek között talán meg lehetne lelni a választ arra a kérdésre, milyen irodalmi és képzőművészeti forrásokból vette Kollár a Szláv Pokolban bemutatott büntetési módokat, honnan származik a *Magyarázatokban* elbeszélte történetek ismeretlen része, ki lehetne deríteni, milyen szöveg szolgáltak például a Jan Talafús és az egri leányka történetét bemutató elbeszélésnek stb..

Az életmű referencialitásának vizsgálatát nagyban segítené a rá vonatkozó egyháztörténeti vonatkozások alapos föltárása és magyarázata is. Ennek egyik fontos előfeltétele volna, hogy a pesti evangélikus egyházközség iratanyagát, amely a korban német

¹²⁰⁰ Wolff LARRY, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford California, Stanford University Press, 2001.

és szlovák, majd később pedig magyar nyelven íródott, egy levéltárosokból, egyház- és irodalomtörténészekből álló kutatócsoport föltárja és leírja. Ez annál sürgetőbb, mivel az Evangélikus Országos Levéltár anyagának ide vonatkozó fondjai meglehetősen sérültek, az egyházközségi, presbiteri stb. jegyzőkönyvek a papír elöregedése és töredezése miatt egyre hiányosabbak és nehezebben tanulmányozhatóak. A szóban forgó dokumentumokból nemcsak a pesti szlovák és német ajkú evangélikus egyházközség viszonylag pontos története volna dokumentálható, hanem egyúttal a kollári életmű mögött meghúzódó jelentős ismeretanyagra is vetülhetne némi fény. Alakot nyerhetnének többek között a *Szlávia leánya*-ban, a *Magyarázatokban*, a *Prédikációkban* és egyéb művekben szereplő történeti alakok.

Szakirodalom

ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983.

ANGYAL Andrej [Endre], *Sarmatizmus, ilyrizmus, panonizmus*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, XVI(1964), Bratislava, 49-54.

ANGYAL Endre, *Kollár János, az ember és az író*, Különlenyomat a Kossuth Lajos Tudományegyetem 1956. évi Actájából, Debrecen, 1956, 117-144.

ANTOHI, Sorin, *Habits of the Mind: Europe's Post- 1989 Symbolic Geographies*, in Uő., *Between Past and Future*, New York – Budapest, Central European University Press, 2000, 61–77.

ARMSTRONG, John A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.

ASSMANN, Jan, *Exodus and Memory*, in LEVY, Thomas E. – SCHNEIDER, Thomas – PROPP, William H. C. szerk., *Israel's Exodus in Transdisciplinary Perspective. Text, archaeology, culture and geoscience*, Cham – Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer, 2015, 3-15.

ASSMANN, Jan, *Religio duplex. Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, é.n. [A magyar fordító copyrightja 2013].

ASSMANN, Jan, *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 2000.

BADICS Ferenc, *Horváth János püspök, 1769-1835*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1927.

BAKONYI Gergely, *A Brižinski spomeniki magyar fordításáról*, in *Vigilia*, 81(2016), 10. sz., 785-787.

BÁNKI György, *A legnagyobb könyv a nárcizmusról*, Budapest, Ab Ovo, 2016.

BÁTHORY Orsolya, *Exemplumok a tisztítóhelyről. A Status animarum purgatorii magyar fordítása*, in Lengyel Réka szerk., *Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016, 39-57.

BATOWSKI, Henryk, *Kollár v Polsku. Informatívny náčrt*, in *Slovenská literatúra*, 1(1954), 432-463.

BAUTZ, Friedrich-Wilhelm, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon I*, Bautz, Hamm, 1975.

BENE Sándor, *A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja)* in VESZPRÉMY László, szerk. *Szent István és az államalapítás*, Budapest, Osiris, 2002, 143-162.

BENEŠ, Luděk, *Osobnosti Mladoboleslavska*, Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavska, 2009.

BENYOVSZKY Krisztián, *Az elhallgatás alakzatai. Megjegyzések titok és elbeszélés kapcsolatához*, in *Kalligram* XV(2006), november-december, <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-november-december/KOeLTESZET-ES-RETORIKA/Az-elhallgatas-alakzatai> Letöltés: 2020. 05. 06.

BERG, Anna de, *„Nach Galizien“. Entwicklung der Reiseliteratur am Beispiel der deutschsprachigen Reiseberichte vom 18. bis zum 21. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2010.

BERKES Tamás, *A Hanka-féle Kéziratok egykor és ma*, in PANKA Dániel – PIKLI Natália – RUTKAY Veronika szerk., *Kősziklára építve. Built upon His Rock. Írások Dávidházi Péter tiszteletére. Writings in Honour of Péter Dávidházi*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet, Anglisztika Tanszék, 2018, 22-28.

BERKES Tamás, *Recepce Rukopisů královédvorského a zelenohorského v maďarské literatuře a typologické souvislosti maďarských a českých mystifikací*, in DOBIÁŠ, Dalibor szerk., *Rukopisy královédvorský a zelenohorský: Studie z recepce v kultuře a umění*, Praha, Academia, 2019, 1309-1327.

BÍLÝ, František, *Jak Slávy Dcera rostla*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 98.*

BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, Akadémiai székfoglaló előadás 2004. október 11-én.

https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalok/Bitskey_szekfoglalo_20041011.pdf.

BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban*, in Uő., *Mars és Pallas között. Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth, 2006, 37-60.

BITSKEY István, *Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében*, in *Studia Litteraria*, XLV(2007), 11-23.

BITSKEY István, *Kultúrák metszéspontján: Felső-Magyarország a 17. században*, in Uő., *Mars és Pallas között. Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth, 2006, 123–140.

BITSKEY István, *Virtus és religió. Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1999.

BLAHO, Pavol, *Ján Kollár v Pešti*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 31-48.*

BLÁHOVÁ, Marie, *Druhé pokračování Kosmovo*, in *Sborník historický*, 21(1974), 5-39.

BLÁHOVÁ, Marie, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota, 3, Historický komentář, Dalimil*, Praha, Academia, 1995.

BOGOLJUBOVA, V. G., *Eso raz ob isztochnyikah „Ancsara“ in Puškin. Iszszledovanija i materialü II*, Moszkva – Leningrád, AN SSSR, 1958, 310–323.

- BOHUTIENSKY, Miloslav, *Životopis Jána Kollára, slavného básnika-spisovateľa slovenského. Ku storočnej pamiatke jeho narodenia pre svojich rodákov slovenských napísal Miloslav Bohutiensky, Vydali viedenski Slováci, Ružomberok, Tlačou Kníhtlačiarne Karla Salvu, 1893.*
- BOJTÁR Endre, „*Hazát és népet álmodánk...*”. *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*, Budapest, Typotex, 2008.
- BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Budapest, Osiris, 1997.
- BROWN, Peter, *Augustine of Hippo. A Biography*, London – Boston, Faber and Faber, 1967.
- HALBWACHS, Maurice, *A Szentföld legendás topográfiája*, in *Magyar Lettre Internationale*, 37. sz., 2000, Nyár.
- BRTÁŇ, Rudo, *Bohuslav Tablic. Život a dielo*, Bratislava, Veda, 1974.
- BRTÁŇ, Rudo, *Othmar Feyl: Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena*, in *Slovenská literatúra IV*(1957), 249–253.
- BRTÁŇ, Rudo, *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti. Štúdia (S faksimile, autografom a 5 prílohami)*. Vydal Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši, é. n..
- BRYCE, James, *Life of Justinian by Theophilus*, in *English Historical Review* 2, 1887, 657-686.
- BULIĆ, Frane, *Stridon (Grahovopolje u Bosni) rodno mjesto svetoga Jeronima. Rasprava povjesno-geografska. (Otisak iz Vjesnika za arheologiju a historiu dalmatinsku XLIII (1920)*. Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1920.
- BUSSE, Johann Bernhard Joseph, *Grundriss der christlichen Literatur von ihrem Ursprunge an bis zur Erfindung und Ausbreitung der Buchdruckerei, Zweiter Theil*, Münster, in der Theissingschen Buchhandlung, 1829.
- BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila, *Ján Herkel' a jeho dielo. Základy všeobecného slovanského jazyka odvodené zo živých rečí a podložené zdravými zásadami logiky*, Bratislava, Univerzita Komenského, 2009.
- BYDŽOVSKÁ, Lenka – SRP, Karel szerk., *Alfons Mucha – Slovanská epepej*, Praha, Galerie hlavního města Prahy, 2011.
- ČAPEK, J.[an] B.[lahoslav], *Kollár a jeho humanistický předchůdce*, in *Slovesná věda. Sborník pro literární historii, teorii literatury a literární kritiku*, V(1952), 101–114.
- ČECH, Leander, *Význam Kollárovy „Slávy Dcery” v naší básnické literatuře*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 120.*
- Česko-Slovenská filmová databáze, <https://www.csfd.cz/film/295382-gelo-sebechlebsky/prehled/> Letöltés: 2018. július 11.
- COMTE, August, *A pozitív szellem*, Budapest, Magyar Helikon, 1979.
- COOPER, David L., *Pa'elky jako literární forma autorství. Rukopisy královédvorský a zelenohorský ze srovnávací perspektívy*, in *Česká literatura* 60(2012), 1. sz., 26–44.

CURTIVS, Ernst Robert, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, A. Francke AG-Verlag, MCMXLVIII.

CSÁSZÁRI Éva, *Etymologie ve službách ideje slovanské vzájemnosti v Kollárově díle Rozprawy počátkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů*, in KISS SZEMÁN Róbert szerk., *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ*, ELTE BTK Szlav és Balti Filológiai Intézet, Budapest, 2021, 141-150.

CSONKI Árpád, *Mintakövetés és lábjegyzetelés a magyar nyelvű verses epikában*, in BALOGH Piroska – LENGYEL Réka szerk., *Római költők a 18-19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 248-261.

CSORBA Dávid, *Az 1657-es év, mint a nemzeti történetiszemlélet egyik irodalmi toposza*, in *Studia Litteraria*, 41(2003), 132–154.

DĄMBSKÁ, Izydora, *O sémiotických funkcích mlčení*, in TRÁVNÍČEK, Jiří szerk., *Od poetiky k diskurzu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let XX. století*, Brno, Host, 2002, 13–28.

DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 105(2001), 5-6. sz., 513-552.

DEMMEI József, *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*, Békéscsaba, Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014.

DEMMEI József, *A szlovák nemzet születése. Lúdvít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*, Pozsony, Kalligram, 2011.

DOLANSKÝ, Julius, *Kollárův básnický obraz Slovanstva*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, XVI.*, Bratislava, 1964, 133–168.

DOLESCHALL, E.[duard] A.[lexander], *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde. Aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A. C. geschildert von E. A. Doleschall Pfarrer der deutschen evang. Gemeinde daselbst*, Budapest, Buchdruckerei des Franklin-Verein, 1887.

DUBNICKÁ, Elena, *Ján Kollár a výtvarné umenie*, in *Kultúrny život* VII(1952), I. része: 7. február 16., 6., II. része: 8. február 23., 7.

DVONČOVÁ, Jana, *J. Kollár filolog*, in *Jazykovedné štúdie* IX(1966), 148-168.

DVONČOVÁ, Jana, *Kollár a čeština*, in *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, Bratislava, XVI(1964), 183-187.

DZUBÁKOVÁ, Mária, *Estetické osamostatňovanie ľudovej poézie a žánrová diferenciácia folklóru v preromantizme a romantizme*, in *Slovenská literatúra*, XII(1965), 476–492.

EICHLER, Ernst, *Die slawistischen Studien von Johann Leonhard Frisch. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Slawistik*, Berlin, Akademie-Verlag, 1967.

EVEN-ZOHAR, Itamar, *Polysystem Theory*, in *Poetics Today* 1990/1, 9-26.

FAKTOROVÁ, Veronika, *Medzi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu*, Praha, Nakladatelství ARSCI, 2012.

FAKTOROVÁ, Veronika, *Poetika biedermeieru a idea slovanske vzajemnosti v Kollárově italském cestopise*, in HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman szerk., *Slovanství a česká kultura 19. století. Sborník příspěvků z 25. plzeňského mezioborového symposia*, Praha, KLP, 2006, 384-394.

FEDROVÁ, Stanislava – VOJTKOVÁ, Milena szerk., *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Hodnoty a hranice*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006.

FEYL, Othmar, *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. (Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts). Ein Forschungsbericht mit unveröffentlichten Briefen und Dokumenten aus der Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek Jena, einem Wimarer Kollár-Nachlass und dem Universitätsarchiv Jena*, in *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*, Jahrgang 3 – 1953, 1954 (umfasst 5 Hefte), 1954. Selbstverlag der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 399–445.

FODOR Pál – VARGA Szabolcs, *Zrínyi Miklós és Szulejmán halála*, in *Történelmi Szemle*, 58(2016), 2. sz., 181-201.

FRIED István, *Goethe és Kazinczy, (Goethe magyar recepciójának néhány kérdése. in Irodalomtörténet 70(1989), 2. sz., 229-265.*

FRIED István, *Ján Kollár és a magyar irodalom*, in GÁL, Evžen – BERKES Tamás – KOLMANOVÁ, Simona szerk., *K sedmdesátinám Petra Rákose. Rákos Péter hetvenedik születésnapjára*, in *Slavica Pragensia XXXVII. Ab imo pectore*. Univerzita Karlova, Praha, Vydavatelství Karolinum, 1995, 133-136.

FRIED István, *Ján Kollár és a magyar irodalom*, in UŐ, *A névadás lehetségesége. (Nemzetiség, régió, Európa)*, Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2004, 51-68.

FRIED István, *Verspätung, Neuerung, Periodisierung in der ostmitteleuropäischen Romantik*, in *Studia Slavica* 32(1986), 1–4. sz., 3–30.

FRIED István, *Vitkovics Mihály jelentőségéhez*, in *Filológiai Közlöny* 19(1973), 424-431.

FRIED István, *Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 72(1968), 644-658.

FRIED István, *Ján Kollár v maďarskom prostredí*, in IVANTYŠYNOVÁ szerk., *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*, in *Slovanské štúdie*, zvláštne číslo 4, k. h. n., vydáva Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický Ústav SAV, 2006, 161-173.

FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

FÜLÖPOVÁ, Marta, „... já nenávistníkem žádného národu nikdy jsem nebyl, ale... ” *Obraz Maďarov v Pamětiach z mladších let života Jána Kollára: potreba, stratégia a poetika nepriateľstva*. Kézirat.

GALLA Ferenc, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Budapest, Római Magyar Történeti Intézet, Római Magyar Pápai Egyházi Intézet, 1940.

GELLNER, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.

GERBÓCOVÁ, Jarmila, *Ján Kollár v literatúre od roku 1952. Bibliografia*, Bratislava, Ústav slovenskej literatúry, 1991. Gépirat 138. 1.

GOETHE, Johann Wolfgang von, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, in UÖ., *Werke*, 17. k., Stuttgart und Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1828.

GORAK, Jan, *The Making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea*, London and Atlantic Highlands, NJ, The Athlone Press, 1991.

GOSZCZYŃSKA, Joanna, *Mesjanizm w polskiej i słowackiej literaturze romantycznej (próba konfrontacji)*, in BAŃCZEROWSKI, Janusz szerk., *Polono-Hungarica. Nyelvészet – Irodalom – Történelem – Kultúrtörténet*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1992, 143–148.

GOUMA-PETERSON, Thalia, *Preface*, in UÖ. szerk., *Anna Komnene and Her Times*, New York – London, Garland Publishing, 2000, IX-XI.

GRAF, Gerhard, *Zur Geschichte der lausitzer Prediger-gesellschaft zu Leipzig, Ein Nachtrag*, in *Herbergen der Christenheit* XII(1979/1980), 101-112.

GRIMM, Gerhard, *Friedrich Wilhelm von Taube*, in *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, <http://www.biolex.iost-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1748> Letöltés: 2018. május 29.

GUSTAFSON, Richard F., *The Upas Tree: Pushkin and Erasmus Darwin*, in *PMLA* 75(1960), 1. sz., 101–109.

GYULAI Éva, *Turcissare – Verancsics Antal török-képe*, in BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – LENGYEL Réka szerk., *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15-18. századi Magyarországon*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015, 91–108.

HAAS, Reiner, *Societas Lusatorum Sorabica. Geschichte der Lausitzer Prediger-Gesellschaft und der Landsmannschaft Sorabia Leipzig*, BoD – Books on Demand, 2016.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína, *Bernolákovo jazykovedné dielo*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1968.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, *Kronika česká, Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981.

HAWKESWORTH, Celia, *Voices in the Shadow, Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Budapest – New York, Central European University Press, 2000.

HAWRYLUK, Vladimir, *Evangélique slave de Reims dit „Texte du Sacre”*, Paris, Editions Beaurepaire, 2009.

HELLER, Mihail, *Az orosz birodalom története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

HELMRATH, Johannes, *Pius II. und die Türken*, in GUTHMÜLLER, Bodo szerk., *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, Niemeyer, 2000, 78-137.

HELMRATH, Johannes, *Political-Assembly Speeches, German Diets, and Aeneas Sylvius Piccolomini*, in BAKER, Patrick – HELMRATH, Johannes – KALLENDORF, Craig szerk., *Beyond Reception. Renaissance Humanism and the Transformation of Classical Antiquity*, Berlin – Boston, de Gruyter, 2019.

HENDEL, Ronald, *The Exodus in Biblical Memory*, in *Journal of Biblical Literature* 120(2001), 4. sz., 601-622.

HEŘMÁNEK, Pavel, *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatovská. Učenec a vizionárka v době třicetileté války*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 2015.

HLADKÝ, Juraj – KRASNOVSKÁ, Elena szerk., *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia. Materiály z vedeckej konferencie (Trnava 12-14. septembra 2005)*, Trnava, Spolok svätého Vojtecha – Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2006.

HOLL Béla, *Pécsváradi Gábor és műve*, in PÉCSVÁRADI Gábor, *Jeruzsálemi utazás*, Budapest, Holnap Kiadó Kft., 2000, 7-46.

HORVÁT István, *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből*, Pesten, Petrózai Trattner Mátyás betüivel, 1825.

HORVÁTH János, „*A magyar irodalom fejlődéstörténete*”, in KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára szerk., *HORVÁTH János irodalomtörténeti munkái I.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 57–452.

HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, in *Irodalomtudományi Közlemények* (73)1969, 349–367.

HORVÁTH, Pavel, *Anton Bernolák (1762 1813)*, Martin, Matica slovenská, 1998.

HRABÁK, Josef, *O charakter českého verše*, Praha, Nakladatelství Svoboda, 1970.

HRABOVÁ, Libuše, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*, České Budějovice, Veduta, 2006.

HROCH, Miroslav, *European Nations. Explaining their Formation*, London, Verso, 2015.

HRODEK, Dominik a kolektív szerk., *Slovanství v střeoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*, Praha, Libri, 2004.

HROMILOVIĆ, Jovan, *Uspomeni Jana Kolara*, in Pastrnek, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 153.

HUČKO, Ján, *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký. Život a dielo*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1965.

IMRE Mihály, *Egy rímtoposz históriája (nép–szép–kép–ép ...tép)*, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1984. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1984/4. számából (Reneszánsz Füzetek, 70).

IMRE Mihály, „*Magyarország panasza*”. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

ISTVÁN Anna, *Nemzeti önértelmezés Jozef Ignác Bajza regényében*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015, PhD-értekezés.

ISTVÁN Anna, *Tradícia grand tour a rola slovanských pamätných miest v cestopise Jána Kollára*, in KISS SZEMÁN Róbert szerk., *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ*, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest, 2021, 97-106.

IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana szerk., *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*, in *Slovanské štúdie. Zvláštne číslo 4.*, K. h. n., Spoločnosť pre dejiny a kultúry strednej a východnej Európy a Historický ústav SAV, 2006.

IVIĆ, Ines, *The Cult of Saint Jerome in Dalmatia in the fifteenth and the sixteenth centuries. MA Thesis in Medieval Studies*, Budapest, Central European University, May 2016.

JAKOBSON, Roman, *The Beginning of National Self-determination in Europe*, in RUDY, Stephen szerk., *Roman Jakobson Selected Writings VI. Early Slavic Paths and Crossroads, Parth 1, Comparative Slavic Studies, The Cyrillo-Methodian Tradition*. Berlin – New York – Amsterdam, Mouton Publishers, 1985, 115-128.

JAKUBEC, Jan, *Dějiny literatury české II. Od osvícenství do družinu Máje*, Praha, Nákladem Jana Laichtera, 1934. Druhé přepracované a rozšířené vydání.

JANUŠKA, Jur, *Kollár, kňaz a kazateľ*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 168-178.*

JANUSZEWSKI, Bernard Woodrow, *Vojciech Cybulski o idei „wzajemności” slowiańskiej Jana Kollára*, in *Pamiętnik Słowiański XXI(1971)*, 273-294.

JESSEN, Ralph – VOGEL, Jakob, *Einleitung. Die Naturwissenschaften und die Nation. Perspektiven einer Wechselbeziehung in der europäischen Geschichte*, in UÖK szerk., *Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte*, Frankfurt – New York, Campus Verlag, 2002, 7-38.

JIRÁT, Vojtěch, *Lyrika českého obrození*, in UÖ., *Portréty a studie*, Praha, Odeon, 1978, 24-32.

JUNGMANN, Josef, *Historie literatury české aneb Saustawný přehled spisů českých s krátkau historií národu, oswícení a gazyka*, W Praze, tiskem Antonina Straširypky, 1825.

KAČÍRKOVÁ, Jaroslava, *Czech Translations of the Bible*, in KRAŠOVEC, Jože szerk., *The Interpretation of the Bible. The Intenational Symposium in Slovenia*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998, 1167-1200. (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 289.)

KÄFER István, *A mienk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről*, Budapest, Magvető, 1991.

KÄFER István, *Rudnay Sándor jelentősége a szlovák nemzeti kultúrában*, in KÄFER István szerk., *Rudnay Sándor és kora / Alexander Rudnay a jeho doba*, Esztergom – Nagyszombat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület, 1998, 45-50.

KALANDRA, Závís, *České pohanství*, Praha, Borový, 1947.

KARÁCSONYI János, *Világbolondító Tomkó János*, in *Századok XLVII(1913)*, 1. f., 1-11.

KARÁSEK, Josef, *Jan Kollár ve Vídni 1849 – 1852*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 62-77.*

KEENAN, Edward L., *Josef Dobrovsky and the Origins of the Igor' Tale*, Cambridge, Mass., Harvard Ukrainian Research Institute and the Davis Center for Russian and Eurasian Studies, 2003.

- KEMÉNY Lajos – Dr. GYIMESY Károly szerk., *Evangélikus templomok*, Budapest, Atheneum, 1944.
- KERÉNYI A. Mária, *Pesti polgár és férfisزابó. Kostyál Ádám*, *Folia Historica* 11, Budapest, Múzsák Közművelődés Kiadó, 1983, 104-116.
- KERMODE, Frank, *Institutional Control of Interpretation*, in *Salmagundi* 43, 1979/Winter, 72-86.
- KERTÉSZ Botond, *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-49-ben*, Budapest, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület kiadványai, 2007 (Societas et Ecclesia, 5).
- KIRÁLY Péter, *Az országgyűlési nyelv 1790-1827*, Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola Szláv Filológiai Tanszékcsoportja, 2000.
- KIRSCHBAUM, J. M., *Pan-slavism in Slovak literature. Ján Kollár – Slovak poet of Panslavism (1793-1852). An Adress to the Annual Meeting of the Canadian Association of Slavists on June 15th, 1964. at the Prince of Wales College, Charlottetown, P.E.I. Slavistica LVI. Editor: J. B Rudnyc'kyj*. Toronto, Published by The Slovak Institute, Cleveland, Ohio, U.S.A. Winnipeg, 1966.
- KISS GY. Csaba, *A haza mint kert*, Budapest, Nap Kiadó, 2005.
- KISS GY. Csaba, *Ján Kollár és Tokaj*, in STURM László – KISS GY. Csaba szerk., *Tokaj a világirodalomban*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000, 87–93.
- KISS SZEMÁN Róbert, *Dílo Jana Kollára ve světle klasicistních a romantických tendencí uherských literatur neo-latinské a školní latinské provenienc*, in *Bohemica Litteraria* 20(2017), 27-53.
- KISS SZEMÁN Róbert, *Jan Kollár, velký kreátor. Grundlage II. Emblematický národopis: zeměpis, národopis, přírodopis a zoologie*, in *Slovanský přehled* 91(2005), 557-563.
- KISS SZEMÁN Róbert, *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*, Praha, Akropolis, 2014.
- KISS SZEMÁN Róbert, *Szláv Pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között*, Budapest, Balassi, 2010.
- KISS SZEMÁN Róbert, *Slávy dcera*, in *Slovenská literatúra* LIX(2012), 2. sz., 89–111.
- KISS SZEMÁN Róbert, *Slovanské Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*, Praha, Akropolis, 2014.
- KISS SZEMÁN Róbert, „*Támaszkodva támasz nélkül...*”. *A katolikus irodalom közép-európai alakváltozatai*, Budapest, Eötvös Kiadó, 2018.
- KISS SZEMÁN Zsófia, *Strom života*, Bratislava, Galéria mesta Bratislavy, 2014.
- KLANICZAY Gábor, *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults and Medieval Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- KLÁTIK, Zlatko, *Kollárova Slávy dcera a poézia chorvátskych romantikov*, in *Slavica Slovaca* I(1966), 2. sz., 164-192.
- KLECKER, Elisabeth, „*Bókok, amelyek egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást*”. *Pyrker János László: Rudolph von Habsburg (1825)*, in BALOGH Piroska – LENGYEL Réka szerk., *Római költők a 18-19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius*,

Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 235-247.

[KMEŤ, Ján] Krivdou prebudený, *Z básnických prvotín Jána Kollára v Banskej Bystrici z roku 1812*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Ottý v Praze, 1893, 25–26.

KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI-XVIII.században*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2005.

KNIEZSA István, *A szlávok őstörténete*, in SZEKFŰ Gyula szerk., *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Franklin, 1942.

KOLÁR, Jaroslav, *Hájková Kronika a česká kultura*, in Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká. Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981, 7-24.

KOLLÁR, Jan – PUTNA, Martin C., *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*, Praha, Academia, 2014.

KOLLÁROVÁ, Ivona, *Vydavatelía v 18. storočí. Trilógia k dejinám typografického média*, Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006.

KOPRDA, Pavol, *Kollár's Poems in the Light of Petrarch's Canzoniere*, in *Slovak Review* 13(2004), 2. sz., 114–131.

KAUPP, Peter, *Goethe und die Burschenschaft*, in SCHROETER, Bernhard szerk., *Für Burschenschaft und Vaterland. Festschrift für den Burschenschafter und Studentenhistoriker Prof. (FH). Dr. Peter Kaupp. Burschenschaft Arminia auf dem Burgkeller*, Jena, Norderstedt, Books on Demand GmbH, 2006, 309-335.

KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

KOSCHMAL, Walter, *»Globalisierung« als kulturelles Phänomen (am Beispiel der Sorben)*, in DOBIÁŠ, Daniel – HUBER, Petra – KOSCHMAL, Walter szerk., *Modelle des Kulturwechsels – eine Sammelmonographie*, München, Forst (Forschungsverbund Ost-und Südosteuropa), Nr. 11, 2003, 75–98.

KOTVAN, Imrich, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin, Matica slovenská, 1957.

KOVIJANIĆ, Risto, *Šafárik, Kollár a Palacký v kruhu srbske mládeže*, in UŐ, *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov*, Martin, Matica slovenská, 1976, 7-20.

KRAUS, Cyril, *Vývinové peripetie Kollárovej poézie*, in UŐ szerk., *Ján Kollár (1793–1993) Zborník štúdií*, Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993, 121–143.

KRČMÉRY, Štefan – KLEMENTIS, Eugen, *Moyses a Kuzmány, Spoločná práca katolíkov a evanjelikov v slovenskej kultúre*, Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1927.

KUHN, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, The University of Chicago Press, 1996.

KUTNAR, František, *Obrozené vlastenectví a nacionalizmus, Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství dobí obrozené*, Praha, Karolinum, 2003.

KYAS, Vladimír, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Řím – Praha, Vyšehrad – Křesťanská akademie, 1997, 175-209.

LANŠTJÁK, Andrej, *Drobnosti zo života Kollárovhovho v Pešti*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin redakcí Františka Pastrnka vydali Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran” vo Viedni*, Ve Vídni 1893. Tiskem J. Otty v Praze – nákladem obou spolků, 57-59.

LARRY, Wolff, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford, California, Stanford University Press, 2001.

LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

LENGYEL Réka, „*Ovidius est magister vitae (et litterarum). Ovidius tanítása nyelvről, irodalomról, életről a 18–19. századi Magyarországon*”, in BALOGH Piroska – LENGYEL Réka szerk., *Római költők a 18-19. századi magyarországi irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017, 13-28.

LEUBNEROVÁ, Šárka szerk., *František Tkadlik 1786-1840*, Praha, Národní galerie v Praze, 2017.

LIHACSOV, D.[mitrij Szergejevics], *Nem stilizációs utáztatok (A Zadonscsina és az Igor-ének viszonyáról)*, in *Filológiai Közöny XI(1965)*, 1-2. sz., 18-35.

LINNEBACH, Andrea, *In den „Sümpfen der Hypothesen“ – Wissensvermittlung auf Irrwegen. Die Prillwitzer Idole und die landesarchäologische Forschung in der Aufklärungszeit*, in GARDT, Andreas – SCHNYDER, Mireille – WOLF, Jürgen szerk., *Buchkultur und Wissensvermittlung in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2011, 293-310.

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, *Slovanský humanismus obrozenský. (Kollárova anticko-křesťanská synthesa)*, c. tanulmányában in MACÚREK, Josef szerk., *Slovanství v českém národním životě. Sborník úvah profesorů Masarykovy university*, Brno, Rovnost, 1947, 93-119.

LUKÁCS István – KÁLECZ-SIMON Orsolya, *Az illír mozgalom magyar kötődései – horvát szemmel I*, in *Slavia centralis* 10(2017), 2. sz., 5-19.

LUKÁCS István szerk., *Az illír mozgalom, A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013.

LUKÁCS István, *A Tudományos Gyűjtemény mint a Kossics-művek egyik forrása*, in Uő., *Közel s távol. Szlovén-magyar irodalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2005, 101-108.

LUKÁCS István, *Előszó*, in Uő. szerk., *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 9-11.

LUKÁCS István, *Ljudevit Gaj*, in Uő. szerk., *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 66.

MACHO, Peter, *Poznámký k charakteru slovanských materiállov v maďarskej predrevolučnej tlači (na príklade „Tudományos Gyűjtemény”)*, in IVANTYŠOVÁ, Tatiana szerk., *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v Strednej Európe. Slovanské štúdie. Zvláštne číslo 4*, h. n., Vydáva Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický Ústav SAV, 2006, 110-124.

- MACURA, Vladimír, *Mytologie Slávy dcery*, in *Česká literatura* 24(1976), 1. sz., 37-46.
- MACURA, Vladimír, *The Mystifications of a Nation, „The Potato Bug” and Other Essays on Czech Culture*, Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 2010.
- MACURA, Vladimír, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Praha, HŠH, 1995 (II. bővített kiadás).
- MACŮREK, Josef szerk., *Slovanství v českém národním životě. Sborník úvah profesorů Masarykovy university*, Brno, Rovnost, 1947.
- MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény és Vörösmarty. (Reformkori tudományos folyóiratunk történetéből)*, in CSÓKA-JAKSA Helga – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor szerk., *Pedagógia – oktatás – könyvtár. (Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 343-360.
- MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története. Fejér György (1817—1818) és Thaisz András (1819—1827) szerkesztősége idején*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1976. (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae 2.)
- MALDONADO-TORRES, Nelson, *O kolonialitě a bytí. Poznámky o zrodu jedné koncepce*, in HAVRÁNEK, Vít – LÁNSKÝ, Ondřej szerk., *Postkoloniální myšlení IV*, Praha, Tranzit, 2013, 206-237.
- MALÝ, Jakub, *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí. Část první. Před rokem 1848*, V Praze, Nakladatel J. Otto knihkupec, 1880.
- MAN, Paul de, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, in *Pompeji* 1997/2-3, 93-107.
- MAN, Paul de, *The Rhetoric of Romanticism*, New York, Columbia University Press, 1984.
- MARČOK, Viliam, *Počiatky slovenskej novodobej prózy*, Bratislava, SAV, 1968, 240-246
- MARINELLI-KÖNIG, Gertraud – HOFENEDER, Philipp szerk., *„Neue Bienen fremder Literaturen.” Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770-1850)*, Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2016.
- MARKIEWICZ, Henryk, *O literárních kánonech*, in *Aluze* 10(2007), 3. sz., 63-73.
- MATĚJEC, Tomáš, *František Jan Vavák na cestě za vzděláním a kulturou. Disertační práce*, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a literární vědy, 2008.
- MAŤOVČÍK, Augustín, *Martin Hamuljak (1789-1859). Život dielo osobnosť*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971.
- [MAŤOVČÍK, Augustín] Cyril KRAUS, *Legenda o veľkom Slovanovi. Život a dielo Jána Kollára v dokumentoch*, Bratislava, Osveta, 1974.
- [MAŤOVČÍK, Augustín] Michal ELIÁŠ, *Problémy Kollárovej biografie*, in *Biografické štúdie* 6(1976), Martin, 103-139.
- MATUS László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2000. Szakdolgozat, történelem szak.
- MATUS László, *Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben*, in *Világtörténet* 2000/ősz-tél, 61-73.
- MICHALKO, Ján, *Kázňové smery*, Bratislava, Vydal Tranoscius Lipt. Mikuláš v cirkevnom nakladateľstve, 1955.
- MILOSEVITS Péter, *A szerb irodalom története*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

MINÁRIK, Jozef, *Život a dielo Jakuba Jakobeusa*, in MINÁRIK, Jozef szerk., Jakub JAKOBEUS, *Výber z diela*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, 7–189.

MRÁZ, Andrej, *Ján Kollár. Literárne štúdiá*, Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1952.

MRÁZ, Andrej, *Ruské momenty v diele Jána Kollára. Štúdiá*. Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši, Kníhtlačiareň Štecko a Trepáč v Ružomberku, 1946, 8–9. (Tvorba Tranoscia, sväzok 52).

MURKO, Matthias, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest*, Graz, Verlags-Buchhandlung „Styria“, 1897.

NAGAYO, Susumo, *Japonské motívy v poéme Slávy dcera Jána Kollára*, in *Slovenská literatúra* 36(1989), 3. sz., 264-272.

NAUGHTON, James Duncan, *The Reception in Nineteenth-Century England of Czech Literature and of the Czech Literary Revival*, Cambridge, Churchill College Dissertation submitted for the degree of Ph.D. at the University of Cambridge, 1977.

NOVÁK, Jan V., *Myšlenky Kollárovy o libozvučnosti češtiny a jich ohlasy na Moravě*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 154-160.

NOVÁKOVÁ, Tereza, *Svatopluk Čech o Janu Kollárovi*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 149.

NOVOTNÝ, Matěj, *Česká recepce antiky a mýtus slovanské demokracie*, in ČECHVALA, Jakub – POLÁČKOVÁ, Eliška szerk., *Vymyšlená Ithaka. Recepce antické mytologie v české kultuře*, Praha, Filosofia, 2018, 302-331.

ORMIS, Jan V., *Bibliografia Jána Kollára*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.

OSSOLIŃSKI, Józef Maksymilian, *Leben des Vincent Kadłubek*, in OSSOLIŃSKI, Józef Maksymilian – LINDE, Samuel Gottlieb – LELEWEL, Joachim, *Vincent Kadłubek: ein historisch-kritischer Beytrag zur slavischen Literatur*, Warschau, N. Glücksberg, 1822.

ÖZKIRIMLI, Umut, *Theories of Nationalism. A Critical Introduction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010. 2. bővített kiadás.

PACNEROVÁ, Ludmila, *Česká varianta charvátské hranaté hlaholice*, in *Slovo* (Zagreb) 44-46(1994-'96), 45-62.

PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893

- PASZKIEWICZ, Henryk, *The Origin of Russia*, London, George Allen & Unwin, 1954.
- PATOČKA, Jan, *Mi a cseh? Esszék és tanulmányok*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1996.
- PÁTRÓVICS Péter, *A nyelvújítás többnyelvű kontextusban*, in *Polisz* 126, 2009/ősz, Kazinczy-emlékszám, 33-40.
- PAUL, Karel, *Pavel Josef Šafařík. Život a dílo*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.
- PAULINY, Eugen, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.
- PAVIČIĆ, Mladen – LUKÁCS István, *A szlovén irodalom története*. http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szloven-irodalom.htm#h6 Letöltés: 2017. június 24.
- PETRBOK, Václav, *František Martin Pelcl a jeho příspěvky k dějinám vzdělanosti*, in FÖRSTER, Josef – PODAVKA, Ondřej – SVATOŠ, Martin szerk., *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, Praha, Filosofia, 2015, 187-202.
- PETRÍK, Ján, *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích*, Nákladom spolku „Tranoscius” v Liptovskom Svätom Mikuláši, 1946.
- PODHRADSKY György, *Kollár János és a budapesti Egyetemi Könyvtár kapcsolatai*, in *Magyar Könyvszemle* 87(1971), 1. sz., 39–45.
- POKINA, G. V., *Igyeja szlavjanszkoj vzajimnosztyi v Rosszii*, in NYIKOLSZKIJ, Sz. V. – SZMIRNOV, L. I. – SVEDOVA, I. V. szerk., *Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt*, Moszkva, Rosszjiszskaja akagyemija nauk Insztitut szlavjanovegyenyija i balkanyisztyiki, 1993, 87-97.
- PODOLAN, Peter, *Práca na Bohoch z Retry*, in IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam, *Básnik a mesto: Viedenské roky Jána Kollára*, Bratislava, Pro História, 2013, 92-104.
- PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak Pantheonja épül.” Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2004, PhD-értekezés.
- PÓTH István, *Szerbek Pest-Budán és Vitkovics Mihály*, in *Hungarológiai Közlemények* 10(1978), 3-4. sz., 169-174.
- PRAŽÁK, Richard, *Jan Kollár a Mad'aři*, in POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš szerk., *Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost*, Brno, Masarykova univerzita Fakulta filozofická Ústav slavistiky, 2000, 54-61.
- PRIBIČ, Nikola R., *Talvjs Beschäftigung mit den Sprachen und Bräuchen der nordamerikanischen Indianer*, in *Festschrift für Wolfgang Gesemann 3, Beiträge zur slawischen Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte*, München, Hieronymus, 1986, 275-287.
- PUSKÁS Bernadett, *Szent Paraszkeva és a Kárpát-vidék női szentjei az ikonfestészetben*, MENYHÁRT Krisztina – DUDÁS Mária szerk., *Magyarország és a keleti kereszténység – templomok, kultuszok, nyelvemlékek*, Budapest, Bolgár Kulturális Fórum, 2016, 177-193.
- RADNÓTI Sándor, *Hamisítás*, Budapest, Magvető, 1995.
- RÁDL, Emanuel, *Romantická věda*, Praha, Laichter, 1918.
- RADOVANOVIĆ, Stevan, *Almanah Talija 1829*, in *Književna istorija VIII*, 32(1976), 659-668.

RAFFAY Sándor, *Az evangélikus egyház liturgiája*, in *Evangélikus templomok. Készült az Országos Luther Szövetség munkaközösségében, Kemény Lajos a szerkesztőbizottság elnöke, Dr. Gyimesy Károly felelős szerkesztő vezetésével*, Budapest, Atheneum, 1944, 473-478.

REDEP, Jelka, *The Legend of Kosovo*, in *Oral Tradition* 6(1991), 2-3. sz., 253-265.

RIEDL Frigyes, *Verseghy mint nyelvtudós*, I-II. rész: *Verseghy általános felfogása a nyelvről. Verseghy, mint grammatikus*, in *Magyar Nyelvőr* 1880, IX. k., X. füzet, 433-444. III. rész: *Verseghy mint helyesíró*, IX. k., XI. füzet, 493-502.

ROHONYI Zoltán, szerk., *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 2001.

ROSENBAUM, Karol – VONGREJ, Pavol szerk., *Karol Kuzmány (1806-1866). Sborník z vedeckej konferencie Ústavu slovenskej literatúry SAV a Maticе slovenskej v dňoch 18. a 19. mája 1966 v Turč. Tepliciach*, Martin, Matica slovenská, 1967.

ROSENBAUM, Karol, *Literárne pozadie básnickej tvorby mladého Jána Kollára*, in KRAUS, Cyril szerk., *Ján Kollár (1793-1993). Zborník štúdií*, Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993, 92–107.

ROSSLYN, Wendy, *Anna Bunina (1774-1829) and the Origins of Women's Poetry in Russia*, Lewiston, Queenston, Lampeter, Edwin Mellen Press, 1997.

ROSZAK, Theodore, *The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1969.

RÓMER Ferenc Flóris, *Régi falképek Magyarországon*, Budapest, Atheneum, 1874.

S. VARGA PÁL, *A nemzet mint szimbolikus értelemvilág. (Bevezetés a nemzeti irodalom 19. századi fogalmainak tanulmányozásához)*, in *Alföld* 53(2002), 5. sz., 37-62.

SAID, Edward, *Orientalizmus*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000.

SCHOEN Arnold, *A pesti Deák-téri evangélikus templom*, Budapest, Anonymus Kiadó, 1939.

SEDLÁK, Imrich, *Ján Blahoslav Benedikti a kežmarské lýceum in Literárnomúzejný letopis* 13(1979), 89-100.

ŠEVČÍK, Jiří, *Album Svatoivanské*, Praha, Vyšehrad, 2002.

SHEARMAN, John, *Maniera as an Aesthetic Ideal. The Renaissance and Mannerism*, in *Studies in Western Art* 2, Princeton, Princeton University Press, 1963, 200–221.

SMITH, Anthony D., *National Identity*, London, Pinguin Books, 1991.

SMITH, Nancy Susan, *The Treatment of Participles in Nuděžský's Grammaticae Bohemicae... Blahoslav's Grammatika česká and Rosa's Čechořečnost*, in *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis*, A 43, 1995, 81-91.

SOMOLAYOVÁ, Ľubica, *Mystická misia S. B. Hroboňa*, Bratislava, Ars poetica, 2008.

STANISLAV, Ján, *Pokusy Jána Kollára presťahovať sa do Ruska*, in *Príroda a spoločnosť* III(1954), 7. sz., 303-306.

STANOJEVIČ, Stanoje, *Kolar u uspomeni kod Srba*, in *Jan Kollár (1793-1852)*. PASTRNEK, František szerk., *Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na*

oslavu jeho stoletých narozenin. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 83.

STORNO, Franz, *Die Schlosskirche in Kremnitz*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1887.

SZABOLCSI Miklós főszerk., *A magyar sajtó története I., 1705-1848.*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete – A Magyar Újságírók Szövetsége <https://mek.oszk.hu/04700/04727/html/116.html> Letöltés: 2020. 04. 29.

SZAUDEK József, *Az iskolás klasszicizmus*, Uő., *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 36–56.

SZIKLAY László, *Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte (Die ungarisch-slavischen literarischen Beziehungen)*, in *Studia Slavica* 9(1963), 331–335.

SZIKLAY László, *Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten*, in Uő., *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. Különlenyomat.

SZIKLAY László, *Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő*, in VUJICSICS D. Sztoján szerk., *Szomszédság és közösség. Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 203-258.

SZILÁGYI Emőke Rita, *Vitéz János mecénatúrja. Johannes Tröster és az 1450-es évek*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013. Doktori disszertáció.

SZILÁGYI János György, *Pelasg ősök nyomában*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó – Szépművészeti Múzeum, 2002.

SZILÁGYI János György, „Legbölcsebb az idő”, in Uő, *Szirénzene*, Budapest, Ozirisz, 2005, 145-175.

SZÖRÉNYI László, *Desericzky Ince védirta a magyar műveltségről* in BÉKÉS Enikő – KASZA Péter – LENGYEL Réka szerk., *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015, 168-177.

SZÖRÉNYI László, „...Ha magyar szóból a tót kimaradna...”. Rohonyi György Dugonics- és magyarelles gúnyversének művelődéstörténeti háttere, in BALÁZS Mihály – FONT Zsuzsa – KESERŰ Gizella – ÖTVÖS Péter szerk., *Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szeged, 1997, 591-607. (Adattár XVI-XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez 35.)

SZÖRÉNYI László, *Ismeretlen latin jezsuita dráma Hunyadi Lászlóról*, in Uő, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 84–96.

SZÖRÉNYI László, *Latin nyelvű Árkádia a tizenharmadik századi Magyarországon*. in Uő, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 121–133.

SZÖRÉNYI László, *Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon*, in Uő, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 134–146.

SZÖRÉNYI László, *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999.

TALVJ [JACOB ROBINSON, Thérèse Albertine Louise von], *Kurzer Abriss einer Geschichte des untergegangenen serbischen Reiches als Einleitung*, in [KARADŽIĆ, Vuk], *Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj*. Erster Band. Zweite Auflage. Halle und Leipzig 1835 in der Renger'schen Buchhandlung. I–XLVI.

TARANENKOVÁ, Ivana szerk., *Možnosti autobiografickosti*, Bratislava, Ústav slovenskej literatúry SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013.

TARANENKOVÁ, Ivana, *Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa*, Bratislava, Ars poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.

TARNAI Andor, *A toposzkutatás története*, in *Literatura* 2(1975), 1. sz., 66–73.

TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969. (Modern Filológiai Füzetek 6).

THIMÁR Attila, *Hős és áldozat. Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete* Budapest, Universitas Kiadó, 2007.

TIBENSKÝ, Ján, *Schlözers Bedeutung für die in der Slowakei im 18. Jahrhundert herrschenden Ansichten über die Slawen* in WINTER, Eduard szerk., *Lomonosov – Schlözer – Pallas. Deutsch-russische Wissenschaftsbeziehungen im 18. Jahrhundert*, Berlin, Akademie-Verlag, 1962, 228–244.

TIEFTRUNK, Karel, *Dějiny Matice České, z uložení užšího sboru musejního pro řeč a literaturu českou*, V Praze, V kommissi u Františka Řivnáče, 1881.

TÓTH László, *Horváth János*, in *Széphalom* II(1928), 387-391.

TŘEŠTÍK, Dušan, *Mýty kmene Čechů*, Praha, Lidové noviny, 2003.

TUREČEK, Dalibor – FAKTOROVÁ, Veronika, *KHM 1810 – 2010: Dvě století české kultury s Máchou. Katalog k výstavě v Letohrádku Hvězda 29. června – 31. října 2010*, Praha, Památník národního písemnictví, 2010.

TUREČEK, Dalibor, *Čelakovského „Toman a lesní panna” jako uzlový bod* in UŐ. főszerk., *České literární romantično, Synopticko-pulzační model kulturního jevu*, Brno, Host, 2012, 218-229.

TUREČEK, Dalibor, *Karel Vinařický. Mezi klasicizmem a romantikou*, in *Bohemica litteraria* 20(2017), 1. sz., 54-92.

TUREČEK, Dalibor, *Synopticko-pulzační model českého literárního romantična*, in UŐ. a kol. szerk., *České literární romantično*, Brno, Host, 2012, 92-142.

TÜSKÉS Gábor, *A két Zrínyi Miklós ikonográfiájának megújítási kísérletei a 18-20. században*, in HITES Sándor – TÖRÖK Zsuzsa szerk., *Építész a kőfejtőben/Architect in the Quarry. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára/Studies Presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday*, Budapest, rec.iti, 2010, 289-295.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Egy lapos paraszti metszetek a 18-19. századból*, in UŐK, *Populáris grafika a 17-18. században*, Budapest, Balassi, 2004, 215-246.

UZSANKOV, Alekszander, *Szyjatüie sztrasztoterpçü Borisz i Gleb: k isztorii kanonizacii i napiszanyja zsityii*, <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/001218154426.htm>. Letöltés: 2019. 03. 01.

VACULÍNOVÁ, Marta, *De bello Pannonico. Epic on the Long Turkish War by Johannes Czernovicenus*, in *Listy filologické* CXLI(2018), 3–4, sz., 449–483.

VÁROSSOVÁ, Elena, *Slovanská vzájomnosť a integračný princíp u Jána Kollára*, in KRAUS, Cyril szerk., *Ján Kollár (1793-1993). Zborník štúdií*, Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993, 48-64.

VÁROSSOVÁ, Elena, *Slovenské obrodenecké myslenie. Jeho zdroje a základné idey*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.

VERKOLANTSHEV, Julia, *The Slavic Letters of St. Jerome. The History of the Legend and Its Legacy, or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*, DeKalb, Illinois, Northern Illinois University Press, 2014.

VOBORNÍK, Jan, *O postavení J. Kollára v literatuře české*, in *Jan Kollár (1793-1852)*. PASTRNEK, František szerk., *Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 127.

VOIT Pál, *Egy régi pesti patika*, in NÉMETHY Károly – BUDÓ Jusztin szerk., *Tanulmányok Budapest multjából, VII*, Budapest, Budapest székesfőváros kiadása, 1939, 41-69. (Budapest Székesfőváros Várostörténeti Monográfiái 11.)

VOJTECH, Miloslav, *Klasicista – preromantik – romantik, K otázke slohovotypologického zaradenia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literárnej histórii* in UÖ., *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*, Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2004, 56-67.

VOLF, Jos.[ef], *„Krásná Česko v Plzni!” (K 100letému výročí 346. znělky Kollárovy z r. 1832 in Plzeňsko XV(1933), 1. sz., 1-9.*

VOß, Rolf, *Die Schein-Heiligen von Prillwitz: Regionalmuseum Neubrandenburg zeigt spektakuläre Fälschungen aus dem 18. Jahrhundert*, in *Das Museumsmagazin* 2005, 34-35.

VÖRÖS István, *Az azonosság formái, a különbözőség formátlansága. A nemzet fogalmáról Jan Kollár és Berzsenyi Dániel művében*, in *Tiszatáj* 2001/február, 79-82.

VRCHLICKÝ, J[aroslav], *Sonet Kollárův po jeho stránce formální*, in PASTRNEK, František szerk., *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 136–144.

VYČICHLO, Jaroslav – VIKTORA, Viktor szerk., *Jeden jazyk naše heslo bud' I. Antonín Jaroslav Puchmajer*, Radnice – Plzeň, Spolek divadelních ochotníků – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2001.

VYVÍJALOVÁ, Mária, *Hamuljakové snahy o literárny časopis a politické noviny*, in *Historické štúdie* 4(1958), 55-88.

VYVÍJALOVÁ, Mária, *Kollárov list z roku 1825 o Čítanke so slovakizujúcimi tendenciami*, in *Slovenská literatúra* XIII(1966), 271–280.

VYVÍJALOVÁ, Mária, *Objavenie archívu Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej*, in *Historický časopis* XVII(1969), 161-163.

VYVÍJALOVÁ, Mária, *Slovenská účasť v reformnom hnutí Uhorska v rokoch 1829-1834*, in *Literárnomúzejný letopis* 18., Martin, Matica slovenská, 1984, 143-182.

VYVÍJALOVÁ, Mária, *Snaha slovenských vzdelancov založiť katedru na peštianskej univerzite roku 1824*, in *Historický časopis* XVII(1969), 218-232.

WACHTEL, Michael, *A Commentary to Pushkin's Lyric Poetry 1826-1836*, Madison, University of Wisconsin Press, 2011.

[WASS Bertalan], *Horvát István életrajza. A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából írta Dr. Vass Bertalan. Horvát István arczképével*, Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1895.

WÉBER Antal, *Irodalmi irányok, távlatból. Fejezetek a felvilágosodás és a reformkor irodalmának történetéből*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

WEBER, Max, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995.

WEINGART, Miloš, *O vývoji a vydáních Kollárovy Slovánské vzájemnosti*, in Uő. szerk., Jan KOLLÁR, *Rozpravy o slovánské vzájemnosti*, Praha, Nákladem Slovánského ústavu – V komisi Fy. Orbis, Tiskem Státní tiskárny, 1929, III-LIII.

WOLFF, Larry, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford California, Stanford University Press, 2001.

WÖGERBAUER, Michael, *Vernakularizace – alternativa ku konceptu národního obrození?* in *Česká literatura* 56(2008), 4. sz., 461-491.

ZAJAC, Peter, *Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa*, in TUREČEK, Dalibor – URVÁLKOVÁ, Zuzana szerk., *Mezi texty a metodami*, Olomouc, Periplum, 2006, 13–22.

ZAJCEVA, A. A. , *Jan Kollar i russzko-csesszkije literaturnie szvjazi pervoj polovinü XIX v.*, in SEPTUNOV, I. M. szerk., *Lityeratura szlavjanszkij narodov. Vüpuszk 8.* Moszkva, Akagyemija nauk SzSzsZR, Insztitut Szlavjanovegyenija, Izdatyelsztvo akademii nauk SzSzsZR, 1963, 99-141.

ZÁSZKALICZKY Péter szerk., *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten*, Budapest, Pesti Evangélikus Egyház – Deák Téri Egyházközség, 2011.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter, *Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia*, Bratislava, Tatran, 1974.

ŽIVANČEVIĆ, Milorad, *Kollárov ilirski krug*, in *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*, Bratislava, SAV, 1963, 158-180.

ZLÁ, Iveta, *Literarische Gestaltung des Grafen Albert Joseph Hoditz (1706–1778) in der Novelle August Lewalds „Roswalde“*, in *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 30(2016), 2, 95-104.

ZLATAR, Andrea, *Marulićev polemički spis In eos qui beatum Hieronymum italum esse contendunt*, file:///C:/Users/admin/Downloads/ANDREA_ZLATAR%20(1).pdf Letöltés: 2018. április 19

ZLATAR, Zdenko, *Pan-Slavism and Orientalism in Gundulić's Osman* in UŐ, *Our Kingdom Come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs*, New York, Columbia University Press, 1992. (East European Monographs 342.)

ZRŮBEK, Rudolf, *Přátelé a společenský život Rettigových v Rychnově nad Kněžou (1824-1834)*, in TYDLITÁT, Jan szerk., *Magdalena Dobromila Rettigová. Sborník příspěvků z odborného semináře v roce 1995 k 210. výročí narození a 150. výročí úmrtí M. D. Rettigové a 170. výročí dopování jejího díla „Domáci kuchařka“*, Rychnov nad Kněžnou, Městský úřad v Rychnově n. K., 1996, 29-31.

ZSILLE Gábor, *Arany János és a lengyel király*, in *Kortárs Online* 2014, 6. http://epa.oszk.hu/00300/00381/00193/EPA00381_kortars_2014_06_24240.htm. Letöltés: 2018. február 26.

Cirill betűs szakirodalom

ЗАЛИЗНЯК, А. А., *"Слово о полку Игореве": взгляд лингвиста. Издание 3-е, дополненное*, Москва, Языки славянской культуры, 2008.

КОСТИЋ, Ђорђе С., *Павле Ј. Шафарик о новој српској књижевности*, Београд, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1988.

МИЛИСАВАЦ, Живан, *Историја Матице српске, I, 1826-1864*, Нови Сад, Матица српска, 1986.

Г. А. НИКОЛАЕВ – У. И. БИККИНИНА, *Из наблюдений над языком Реймского Евангелия XI века (графика, орфография, фонетика)*. in Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание. Выпуск 4. Волгоград, 2005. 16--23.

СТАЈИЋ, Васа, *Устави Матице српске (Матица српска 1826-1926)*, Нови Сад. Матица српска, 1927.

Források jegyzéke

ADELUNG, Johann Christoph, *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten. Erster Theil*, Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1806.

ADELUNG, Johann Christoph, *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten von Johann Christoph Adelung [...] aus dessen Papieren vortgesetzt und bearbeitet von Dr. Johann Severin Vater. Zweyter Theil*. Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1809.

ADELUNG, Johann Christoph, *Vorrede* in THAM, Karl, *Deutsch-böhmisches Nationallexikon. Mit einer Vorrede begleitet von J. C. Adelung*, Prag und Wien, Schönfeldsche Handlung, 1788.

ALTER, Franz Carl, *Philologisch-kritische Miscellaneen*, Wien, Trattner, 1799.

AMBRUŠ, Jozef közr., szerk., *Listy Jána Kollára I, 1816-1839*, Martin, Matica slovenská, 1991.

ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, Budapest, Magyar Helikon, 1977. Pais Dezső fordítása.

[ANONYMUS], *Cím nélkül*, in *Allgemeine Literaturzeitung*, März, 46(1830), 43, 345.

[ANONYMUS], *Král Přemysl Ottokár a Závěš. (Ze starého rukopisu s poznamenánjm J. D.)*, in *Časopis společnosti Wlastenského museum w Čechách. Druhý ročnj běh. Swazek prwnj*, W Praze, nákladem Českého Museum, 1828, 53-62.

[ANONYMUS], *Liternj zpráwy. 2.) Ze slowanských Uher. U prostřed měsice dubna*, II(1828) 3, 137.

[ANONYMUS], *Ueber das alte slawische Theater der Ragusaner*, in *Literarisches Conversations-Blatt*, Nro 238, 15. October 1825, 943-944.

[ANONYMUS], *Vita*, in [SARBIEVIUS, Matthias Casimirus], *Carmina*, Argentorati [Strassbourg], ex typographia Societas Bipontinae, Anno XI (1803), III-VII.

ANTON, Karl Gottlob, *Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse. Mit zwey Kupfern*, Leipzig, verlegts Adam Friedrich Böhme, 1783.

ASSEMANI, Giuseppe Simone, *Kalendaria ecclesiae universae in quibus, tum ex vetustis marmoribus, tum ex codicibus, tabulis, parietinis, pictis, scriptis, scalptisve, sanctorum nomina, imagines, et festi per annum dies ecclesiarum orientis, et occidentis, praemissis uniuscujusque ecclesiae originibus recensentur, describuntur, notisque illustrantur. Tomus Quartus. Kalendaria Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-MoschaeRomae*, Sumptibus Fausti Amidei, Bibliopolae in via Cursus, MDCCLV.

B. V. L., *Néhány Hibás Vélemény felfedeztetése IV. Károly Római Tsászár 1356-diki Arany Bullájáról*, in *Tudományos Gyűjtemény* 1817, I, 44-61.

[BAJZA, Jozef Ignác] Jos. Ign. Bajza, *René mládenca prihodi a skusenosti*, W Presspurku, Wytisštěná u Jána Michala Landerera, 1783.

BALBÍN/BALBINUS, Bohuslav, *Bohemia docta, opus postumum editum, notisque illustratum ab Raphaelae Ungar (...), Pars II*, Praegae, Characteribus caesaro-regiae scholae normalis, per Ioan. Adamum Hagen, factorem, MDCCLXXVIII.

BALBÍN/BALBINUS, Bohuslav, *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Praegae, Hampel, 1677.

BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus, *Incliti Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica*, Leutschoviae, Excusum typis Josephi Caroli Mayer, 1806-1808.

BAUSSET, Louis François Joseph de, *Denkwürdigkeiten, Erinnerungen und Anekdoten aus dem Innern des Palastes von Napoleon, und über einige Ereignisse des französischen Kaiserreichs, I-II*, Darmstadt und Leipzig, bey Leska, é.n. [1828].

BECKOVSKÝ, Jan František, *Poselkyně Starých Přiběhův Českých, Aneb Kronika Česka Od Prvnjho do nyněgssý Země České Přejchozu Dwauch Knjžat Charwátských Čzecha y Lecha Wlastnjch Bratřj Až do Sstiasného Panowánj Cýsaře Ržjmského, Krále Českého, [et]c. Ferdynanda Prwnjho Wždyckny Wjtěze Slawného, Djl Prwnj*, w Královsčém Starém Měště Pražském, u Jana Karla Geřábka, 1700.

[BÉL Mátyás], *Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor (...). Tomus quartus*, Viennae Austriae, Typis Johannis Petri van Ghelen, 1742.

BELLOSZTENECZ, Joannis, *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium (...) nunc primum peculiariter Illyriorum commodo apertum*, Zagrabiae, Joannes Baptista Weitz, 1740.

BELMONT, *Gemälde aus der Geschichte des ottomanischen Reichs, 1.*, Dresden, bei P. G. Hilscher, 1824.

BERZSENYI Dániel, *Vitkovics Mihályhoz (1825)*

<http://mek.oszk.hu/00600/00614/html/vers05.htm> Letöltés: 2017. július 26.

BESSENYEI György, *A holmi*, Béts, k. n., 1779.

BESSENYEI György, *Tariménes útazása*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN, *A birodalom kormányzása*, Budapest, Lucidus, 2003.

BILDERBECK, Julius, *Historische Anekdoten zur Charakteristik der Nationen, Erster Theil. Spanier, Portugieser, Engländer*, Leipzig, bey Gerhard Fleischer dem Jüngern, 1812.

BILDERBECK, Julius, *Historische Anekdoten zur Charakteristik der Nationen, I-IV.*, Pesth, bey Conrad Adolph Hartleben, 1811.

BOBA Imre, *Moravia's History Reconsidered, A Reinterpretation of Medieval Sources*, Dordrecht, Springer Science & Business Media, 1971.

[BOILEAU, Despreaux], *Uměnj básnjřské, které we francouzském gazyku Boileau Despreaux we čtyřech zpěwjch složil, w česko-slowenský pak gazyk přeložil Bohuslaw Tablic*, W Budjně, w král. universické tiskárně, 1832.

[BOWRING, John], *Specimens of the Russian Poets With Preliminary Remarks and Biographical Notices. Translated by John Bowring*, Boston, Published by Cummings and Hilliard, 1822.

[BOWRING, John], *Wýbor z básnictwi českého. Cheskian Anthology: being a History of the Poetical Literature of Bohemia, with translated Specimens by John Bowring*, London, Rowland Hunter, Sr. Paul's Church-Yard, 1832.

BÖDIKER, Johann, *Grundsäze (sic!) der Teutschen Sprache mit dessen eigenen (...) Anmerkungen*, Berlin, Verlegts Christoph Gottlieb Nicolai, 1746.

BRUNDAGE, Robert Scott szerk., *Blake Songs & Other Works by Jonathan Lovenstein*, Boston, Titanic, 1998.

[BUDINA Sámuel], *Historia Szigethi totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi a solymanno turcarum imperatore anno MDLXVI. capti christianisque erepti.* / BUDINA Sámuel *históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról*, Szigetvár, Várbaráti Kör, 1978.

BÜSCHING, Anton Friedrich, *Erdbeschreibung, der den obersächsischen Kreis enthält. Siebente rechtmäßige und stark verbesserte und vermehrte Ausgabe, Achter Theil*, Hamburg, bey Carl Ernst Bohn, 1791.

[CANKAR, Ivan] (Trošán), *Slavina*, in *Ljubljanski zvon* 1895, 457.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav, *Ohlas pjsnj ruských*, W Praze, pjsmem Pospjšilowým, 1829.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav, *Slovanské národní pjsně 1-III.* W Praze, Pjsmem J. owd. Vetterlowé z Wildenbrunu, 1822-1827.

CHALLIMACHUS EXPERIENS/BUONACCORSI, Philippus, *De rebus a Wladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis libri III. [1440-1444.] cum praefatione Mich. Bruti et Callimachi vitae descriptione: Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vindobonae, 1746.

CHANOWSKY, Albert, *Vestigium Boemiae Piae*, Prague, apud Nicolaum Hosino, 1659.

[CSAPLOVICS János], *Gemälde von Ungern, Von Johann v. Csaplovics*, Pesth, Verlag von E. A. Hartleben, 1829.

[CSAPLOVICS János], *Slavonien und zum Theil Croatien Von Johann v. Csaplovics, Zweiter Theil*, Pesth, in Hartleben's Verlag, 1819.

DAINKO, Peter, *Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen*, Grätz, gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich, 1824.

Dalimilova kronika https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/36/98/64/dalimilova_kronika.pdf
Letöltés: 2017. december 7.

[DANKOVSKY Gergely Alajos] Gregorius DANKOVSKY, *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit ex ipsius Homeri Carmine ostendit Gregorius Dankovsky, Iliados Lib. I. 1-50. Slavice et graece idem sonans et significans, adjecta nova versione latina et commentario graeco-slavico*, Prostat Vindobonae apud J. G. Heubner, Posonii apud J. Landes et Andream Schwaiger, 1829.

Das Neue Testament Unsers Herrn Jesu Christi, Zittau, Hartmann, 1706.

De vita et operibus beatissimi Ottonis Babebergensis episcopi, ac Pomeranicae gentis apostoli... scripta ab Andrea monasterii S. Michaelis prope Bambergam abbate, in LUDEWIG, Johann Peter szerk., *Scriptores rerum episcopatus Bambergensis*, Francofurti & Lipsiae, K. n., 1718.

DENON, Dominique Vivant, *Voyage dans la Basse et Haute-Égypte pendant les campagnes du général Bonaparte, I-II*, 1802.

[DENON, Dominique Vivant], *Vivant Denon's Reise in Nieder- und Ober-Aegypten, waehrend der Feldzüge des Generals Bonaparte. Aus dem Französischen übersetzt und mit einigen Anmerkungen begleitet von Dieterich Tiedemann fürstl. hessischem Hofrath und Professor der Philosophie in Warburg. Mit acht Kupfern*. Berlin, in der Vossischen Buchhandlung, 1803.

DITTMANN, Daniel, *Petronella, die polnische Einsiedlerin auf dem Anna-Berge in Ober Schlesien. Historische Erzählung aus der Zeit der letzten Unruhen in Polen*, Leipzig, 1831.

DLABÁČ, B[ohumír] J[an], *Krátké vypsání českého království pro pouze českou školní mládež*, V Praze, u V. Hessa, 1818.

[DLUGOSZ, Jan] Ioannes DLUGOSSIVS, *Historia Polonica Ioannis Długossi, sev, Longini canonici cracovien in tres tomos digesta autoritate & sumptibus Herbulti Dobromilski edita*, 1455–1480. Első, teljes kiadása 1701–1702.

[DLUGOSZ, Jan] Ioannes DLUGOSSIVS, *Historia Polonica*, Francofurti, Sumptibus Io. Ludov. Gleditschii et Mavritii Georgii Weidmanni, 1711.

DOBIÁŠ, Dalibor szerk., magy., *Rukopisy královědvorský a zelenohorský*, Brno, Host, 2010.

DOBNER, Gelasius szerk., Wenceslai HAGEK A LIBOCZAN, *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi (...)*, Pragae, Typis Joannis Josephi Glauser, 1765.

DOBROVSKÝ, Josef, *Slawin. Botschaft aus Böhmen an alle slawischen Völker, oder Beiträge zur Kenntnis der slawischen Literatur nach allen Mundarten von Joseph Dobrowsky. Erstes Heft*, Prag, in der Herrlschen Buchhandlung, 1806.

DOBROVSKÝ, Josef, *Slovanka, Zur Kenntniß der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer, I*, Prag, Herrlschen Buchhandlung, 1814.

[DOBROVSKÝ, Josef] Joseph DOBROWSKY, *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, Prag, bey Johann Gottfried Salve, 1792.

[DOBROVSKÝ, Josef], *Ciryll und Method der Slawen Apostel, Ein historisch-kritischer Versuch von Joseph Dobrowsky*, Prag, Gedruckt bey Gottlieb Haase, 1823.

[DOBROVSKÝ, Josef], *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur von Joseph Dobrowsky. Ganz umgearbeitete Auflage, Mit einer Kupfertafel*, Prag, bei Gottlieb Haase, 1818.

DOBROVSKÝ, Joseph, *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der Slawischen Sprachen*, Prag, Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, 1813.

[DOBROVSKÝ, Jozef], *Dobrowsky's Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon (sic!) der Slawischen Sprachen, Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe von Wenceslaw Hanka*, Prag, Bei Kronberger und Weber, 1833.

DOŁĘGA-CHODAKOWSKI, Zorian, *Słowian. szczyźnie przed chrześcijaństwem I, W. Surowieckiego zdanie o pismie temże z dodaniem krótkiej wiadomości o Chodakowskim i korespondencyi jego*, W Krakowie, Wydanie Ant. Zyg. Helela O. P. D., 1835.

DOLESCHALIUS, Paullus, *Grammatica slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis et flexionis (...) demonstratur... Praefatus est Matthias Belius*, Posonii, Typis Royerianis, 1746.

DOLEZSALEK Antal, *Első keresztény egyház romai Szalavárott*, in *Honderü* 5(1847), 1, 153-154.

DOUHA, František kiad., *Knihopisný slovník česko-slovenský, aneb seznam kněh, drobných spisův, map a hudebných věcí od roku 1774 až do nejnovější doby*, vydal František Douha, V Praze, Nákladem kněhkupectví L. L. Kober, 1865.

DR. BÖNISCH, [keresztnév nélkül], *Arzt und Stadt-Physikus, Gotthold Ephraim Lessing*, in *Literarisches Conversations-blatt* IV(1823), 252, 3. November, II. kötet, 1005-1006.

EBERHARD, August Gottlob, *Italien wie es mir erschienen ist, I–II*, Halle, E. Heynemann, 1832, 1839 (2. kiadás).

[EGRESSY Gábor], *Párbeszéd Szebeklébi [Bajza] és Egressy Gábor között, színészeti dolgokról*, Budán, A' Magy. Kir. Egyetem betüivel, 1842.

EHMER, Hermann, *Primus Truber, Hans Ungnad von Sonneg und die Uracher Druckerei 1561-1564*, in LORENZ, Sönker – SCHINDLING, Anton – SETZLER, Wilfried szerk., *Primus Truber 1508-1586. Der slowenische Reformator und Württemberg*, Stuttgart, Kohlhammer, 2011.

EICHHORN, Johann Gottfried, *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur 10.*, Leipzig, in der Weidmanschen Buchhandlung, 1800.

EMLER, Jos.[ef] szerk., *Dopisy Pavla Josefa Šafaříka Janu Kollárovi in Časopis Musea království českého XLVII*(1873), W Praze, Nákladem Musea království českého, I, 119-147.

ENGEL, Johann Christian, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer, I-IV*, Halle, bey Johann Jacob Gebauer, 1797-1804.

ENGEL, Johann Christian, *Geschichte des ungarischen Reichs. Erster Theil, neu übersehen und verbessert*, Wien, in der Camesinascher Buchhandlung, 1813.

EOL [Evangélikus Országos Levéltár] Pesti Szlovák Egyház. Soltész János iratgyűjteménye.

[FEJES, Jan], *Hlas wologjcy k sedlákam, o přednostech a nedostatcích stavu tohoto (...) od gegjch Přjtele Jana Fejese*, W Prešpurku, Péčj a nákladem Inštitutu literatury Slowenské, Pismem Šimona Petra Webera, 1808.

[FÉNELON, François] Fenelóni Saligniák Ferenc, *Telemakus bujdosásának története*, Kassán, az Akadémiai betüikkel, 1755. Ford. Haller László.

FIORILLO, Johann Dominicus, *Kleine Schriftem artistischen Inhalts*, Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1806.

FIORILLO, Johann Dominicus, *Kleine Schriften artistischen Inhalts. I.* Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1803.

FIORILLO, Johann Dominicus, *Kleine Schriften artistischen Inhalts, Zweyter Band, Mit Kupfern*, Göttingen, bey Heinrich Dieterich, 1806.

FITZON, Thorsten, *Reisen in das befremdliche Pompeji. Antiklassizistische Antikenwahrnehmung deutscher Italienreisender 1750–1870*, Berlin – New York, de Gruyter Verlag, 2004.

FOERSCH, N. P., *Description of the Poison-tree, in the Island of Java*, in *The London Magazine 1., Enlarged and improved for December*, London, R. Baldwin, 1783, 512–517.

FÖRSTER, Ernst Joachim, *Handbuch für Reisende in Italien*, München, 1840.

[FÖRSTER, Ernst Joachim], *Handbuch für Reisende in Italien von dr. Ernst Förster. Vierte verbesserte und vermehrte Auflage. Mit einer Wegweiser für Leidende von Dr. Rudolf Wagner Professor der Medizin in Göttingen. Mit vielen Karten und Plänen*, München, Literarisch-artistische Anstalt der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1848.

FRENCEL, Abraham M., *De originibus linguae Sorabicae, I-II*, Budisinae, Johan Wilisch, 1693/1696.

[FRENCEL/FRENZEL, Abraham], *Historia populi et rituum Lusatiae Superioris*, Kézirat. http://www.serbski-institut.de/de/Biografien-zur-sorbischen-Volkskunde/?dbreqtype=ssearch&dbsort=&dbsearch=eine&dbsearch_opt=2&dbperson_nr=12&ank=936 Letöltés: 2017. december 16.

FRIEDHOF, Gerd szerk., *Lavrentii Zizanii Hrammatica slovenska*, Frankfurt am Main, 1980.

FRISCH, Johann Leonhard, *Historiam linguae Slavonicae continuatione quinta sive capite sexto, de lingua Polonica (...)*, Berolini, Cristoph. Gottlieb Nicolai, 1736.

GAJ, Ljudevit, *Nemzetünk*, in LUKÁCS István szerk., *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 75-79.

[GAJ, Ljudevit], *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña, poleg mudrolubneh, narodneh i prigospodarneh temel'ov i zrokov od L. o. G.*, vu Budimu, u tiskarnice Kralevskoga Vseučilišća, 1830.

GÁTI István, *A természet históriája...* Pozsonyban, Wéber Simon Péter költséggével és betüivel, 1798.

GEBHARDI, Ludwig Albrecht, *Allgemeine Geschichte der Wenden und Slaven I-IV*, II. k. 10. in *Fortsetzung der allgemeinen Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertigt. Ein und funfzigster Theil. Verfasset von Ludwig Albrecht Gebhardi*, Halle, bey Johann Jacob Gebauer, 1789.

GEBHARDI, Ludwig Albrecht, *Geschichte aller Wendisch-Slavischen Staaten. Erster Band, welcher die älteste Geschichte der Wenden und Slawen, und die Geschichte des Reichs der Wenden in Teutschland enthält*, Halle, bey Johann Jakob Gebauer, 1790.

Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung als gleichzeitige Begleiter der vereinigter Ofner und Pesther Zeitung von Christoph Rösler, Ofen, verdruckt in der kön. ung. Universitäts-Buchdruckerey, (7)1823, 18. September.

GERHARD, Wilhelm, *Gedichte, Dritter Band, Wila, Serbische Volkslieder und Heldenmärchen, Erste Abtheilung*, Leipzig, Verlag von Joh. Ambr. Barth, 1828.

GERHARD, Wilhelm, *Gedichte, Vierter Band*, Leipzig, Verlag von Joh. Ambr. Barth, 1828.

GERLE, Wofgang Adolph, *Gemälde von Böhmen, I-III*, Pesth und Leipzig, Hartlebens Verlag, 1823.

GIBBON, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, London, Joseph Ogle Robinson, 1830.

[GJURKOVEČKI, Jozef], *Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzkoga jezika narodov. Po Josefu Gjurkovechki*, Pritizkano vu Pesthi, Z slovih plemenitoga Matthie Trattnera od Petroze, 1826.

GOETHE, Johann Wolfgang von, *Utazás Itáliában*, Budapest, Magyar Helikon, 1961.

GOLEBIEWSKI, Łukasz, *Wiadomości z historii polskiej dla pensji i szkół plci żeńskiej zastosowane przez (...)*, Warszawa, 1827.

[GRECS, Nyikolaj], *Opüt kratkoj isztoriji ruszkoj lityeraturii*, Szanktpetyerburg, V tyipografiji N. Greca 1822.

GRIMM, Jacob, *Dem durchlauchtigen Fürsten in Serbien Herrn Milosch Obrenowitsch*, in [KARADŽIĆ, Vuk] *Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik verdeutscht und mit*

einer Vorrede von Jacob Grimm. *Nebst Bemerkungen über die neueste Auffassung langen Heldenlieder aus dem Runde des serbischen Volks und der Uebersicht der merkwürdigsten jener Lieder von Johann Severin Vater*, Leipzig und Berlin, bei G. Reimer, 1824, I. n..

GRIMM, Jacob, *Deutsche Grammatik. I-IV*, 1819-1837. A II. kötet 2. kiadása: Göttingen, in der Dieterichschen Buchhandlung, 1826.

GROSSER, Samuel, *Lausitzische Merckwürdigkeiten Darinnen von Beydem Marggraffthümern in fünf unterschiedenen Theilen von den wichtigsten Geschichten*, Leipzig und Budissin, Verlegts David Richter, 1714.

GUNDULIĆ, Ivan, *Osman, spjevagne vitescko Giva Gundulichja*, U Dubrovniku, po Antonu Martekini, 1826.

H. L. M., [*Cím nélkül*], in *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* 113(1829), Juni, 417-424.

HACQUET, Belsazar de la Motte, *Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrier und Slawen, deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto usw.*, 5 Hefte, Leipzig, 1802–05 mit illum. Kupfern und Karten.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, *Kronika česká, Výbor historického čtení*, Praha, Odeon, 1981.

[HÁJEK Z LIBOČAN, Václav] HAGEK Z LIBOCZAN, Wenceslai, *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi (...)*, Pragae, Typis Joannis Josephi Glauser, 1765.

HANÁK Ker.[esztelő] János / Hanák Joannes Baptista, *Természetrácz*, Pesten, Hartleben Konrád Adolf tulajdona, 1846.

[HANKA, Václav – SVOBODA, Václav Alois], *Königinhofer Handschrift, Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesänge nebst andern altböhmischen Gedichten, Aufgefunden und herausgegeben von Wenceslaw Hanka, Verteutscht und mit einer historisch-kritischen Einleitung versehen von Wenceslaw Aloys Swoboda, Nebst einem Faksimile*, Prag, J. G. Calve'sche Buchhandlung, 1829.

[HANKA, Václav], *Igor Swatoslavič, hrdinsky zpiew o taženj proti Polowcům (...)* od Waclawa Hanky, W Praze, u Haze, Krausse, Endersa, 1821.

[HANKA, Václav], *Prostonárodnj Srbská Muza, do Čech přewedená od W. Hanky. Částka prwnj*. W Praze, w kněhtiskárně J. F. Vetterl z Wildenbrunnu, 1817.

HAUPTMANN, Johann Gottlieb, *Nieder-Lausitzische Wendische Grammatica. Das ist mögliche Anweisung zur Erlernung der Nieder-Lausitzschen Wendischen Sprache*, Lübben, gedrückt und verlegt bey Johann Michael Driemeln, 1761.

HÄUSLER, Wolfgang, *Das galizische Judentum in der Habsburgmonarchie im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reiseliteratur von 1772-1848*, München, R. Oldenbourg Verlag Oldenbourg (sic!), 1979.

HEEREN, A. H. L.– UKERT, F. A. kiad., *Geschichte der europäischen Staaten, Zweiter Band*, PFIFTER, Johann Christian von, *Geschichte der Teutschen nach den Quellen*, Hamburg, bei Friedrich Perthes, 1829.

[HELMOLD – ARNOLDI], *Chronica Slavorum Helmoldi, presbyteri Bosouiensis, et Arnoldi, abbatis Lubecensis: in quibus res Slavicae & Saxonicae fere à tempore Caroli Magni usque ad Ottonem IV seu, ad ann. Ch. [M]CCIX. Sumptibus Statii Wesselii, Lubecae, literis Jacobi Hinderlingii*, 1659.

HELMOLD von Bosau, *Slawenchronik, Neu übertragen und erläutert von Heinz Stoob – Chronica Slavorum*, in STOOB, Heinz szerk., *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.

HEMPEL, Gustav, *Geographisch-statistisch-historisches Handbuch des Mecklenburger Landes, I*, Güstrow, Verlag von Edmund Frege, 1837.

HERDER, Johann Gottfried, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, Vierter Theil*, Riga und Leipzig, bei Johann Friedrich Hartknoch, 1792.

[HERDER, Johann Gottfried], *Briefe zur Beförderung der Humanität, Herausgegeben von J. G. Herder, Erste Sammlung*. Riga, bei Johann Friedrich Hartknoch, 1793.

[HERKEL, Ján] Joanne HERKEL PANNONIO, *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta, et sanis logicae principiis suffulta*, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1826.

HEŘMANSKÝ, František szerk., ford., *Kronika zbraslavská. Chronicon Aulae Regiae*, Praha, Melantrich, 1952.

HÉSZIODOSZ, *Munkák és napok*, in Uő., *Istenek születése. Munkák és napok*, 23-40. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

[HOLLÝ, Ján], *Swatopluk. Vítazská báseň we dwanácti Spewoch od Gana Hollého*, W Trnawe, u Jana Krst. Gelinka, 1833.

HOLLÝ, Jozef, *Gelo Sebechlebský, Zlatý fond denníka SME*, 2008. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/765/Holly_Gelo-Sebechlebsky Letöltés: 2018. július 11.

HORMAYER, Joseph, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst I-XVIII*, 1810–1828

HORVÁT István kiad., *Magyar Dámák Kalendáriomja 1814. Új esztendői Ajándékul a' szép Nem számára*, Pozsonban, Wéber S. P. és Fijának Költségével.

[HORVÁT István], *A' Jászokról, mint Magyar Nyelvü Népről és Nyilazókról. Méltóságos Ürményi Ürményi Maximilián Ts. K. Kamarás és tanácsos úrnak (...) Különlenyomat a Tudományos Gyűjtemény 1829, 7/9. köt. Koll. 4.*

HORVÁT István, *Könyv-vizsgálat*, in *Tudományos Gyűjtemény* 1(1828), 77-85.

HORVÁT István, *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil, Von Stephan von Horvát, Custos der Széchényischen Reichs-Bibliothek an dem ungarischen National-Museum in Pesth. Aus dem Ungarischen übersetzt*, Leipzig, bei Karl Franz Köhler, 1844.

[HORVÁT István], *A' szlavinokról, az az Kérkedőkről, a' trójai háborutól első Justiniánus tsászárig, Értekezik Horvát István, a' Széchényi Országos Könyvtár őre a' Magyar Nemzeti Museum mellett*, Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. szám M.DCCC.XLIV.

[HORVÁT István], *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevérol, Értekezik Horvát István a' pesti fő iskolánál PRAESIDIALIS ACTVARIVS, és az ország birói hivatal secretáriusa*, Pesten, Trattner Mátyás Betüivel. 1810.

HORVÁTH János, *A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottokról. A' magyar Anyaszentegyház' Történeteinek Próbájából. Első Rész. A' Régi Magyaroknak Vallásbéli Állapottok*, in *Tudományos Gyűjtemény* 1817, II, 27-66. Második Rész. *Erkölcsi állapottok*, 67-91.

[HRUBÝ Z JELENÍ, Zikmund] Sigismundus GELENIUS, *Lexicon symphonum, quo quatuor linguarum Europae familiarum, Graecae scilicet, latinae, germanicas ac Sclavinica concordia consonantiaque indicatur*. Basileae, k. n., MDXXXVII.

JANSCHA, Anton, *Vollständige Lehre von der Bienenzucht*, Prag, Im Verlag der Johann Joseph Gröbls Buchhandlung, 1777.

JAROŠ, Peter, *Tisícročná včela*, Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1979.

JORDANES, *A gótok eredete és tettei*, Latinból fordította, bevezette és jegyzetekkel ellátta Dr. BOKOR János, Brassó, Kiadja a „Brassói Lapok” Nyomdája, 1904.

KAČIĆ-MIOŠIĆ, Andrija, *Razgovor ugodna naroda slovinskoga*, U Mleczi, na MDCCCI, Po Adolfu Czesaru.

KÁLLAY Ferencz, *Mithra' tiszteletéről 's Mithra emlékekről a' Magyar Honban*, in *Tudományos Gyűjtemény* 24(1840), IV, 3-78.

[KARADŽIĆ, Vuk], *Serbische Hochzeitslieder, herausgegeben von Dr. Wolf Stephanson Karadgich. Metrisch in's deutsche übersetzt und von einer Einleitung begleitet von E. Eugen Wesely, Professor am k. k. Gymnasium in Vinkovcze in Slavonien*, Pest, Gedruckt bei Matthias Trettner Edlen von Petróza, 1826.

[KARADŽIĆ, Vuk], *Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj. Erster Band. Zweite Auflage*, Halle und Leipzig. in der Renger'schen Buchhandlung, 1835.

[KARADŽIĆ, Vuk], Wuk STEFANOVIĆ, *Srpski rjecnik istolkovan, njemackim i latinskim rijecma*, U Becu (sic!), gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818.

[KARADŽIĆ, Vuk], *Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm. Nebst Bemerkungen über die neueste Auffassung langen Heldenlieder aus dem Runde des serbischen Volks und der Uebersicht der merkwürdigsten jener Lieder von Johann Severin Vater*, Leipzig und Berlin, bei G. Reimer, 1824.

KARAMZIN, Nyikolaj Mihajlovics, *Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. Nach der zweiten Original-Ausgabe übersetzt. Erster Band*, Riga, bei C. J. G. Hartmann, 1820.

KARL János, *Hanák Ker. János (életrajz)*, in BALANYI György szerk., *Magyar Piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok*. Budapest, Szent István Társulat, 1942, 123-131.

KATANČIĆ, Matija Petar, *Orbis antiquus ex tabula itineraria quae Theodosii Imp. et Peutingeri audit ad systema geographiae redactus et commentario illustratus, Continens Evropam, Volume I*, Budae, Typ. Regia Univ. Hungaricae, 1824.

KAZINCZY Ferenc, *Vitkovicshoz* <http://mek.niif.hu/00700/00727/html/vers02.htm#13> Letöltés: 2017. július 26.

KERTÉSZ Botond szerk., *Székács József visszaemlékezései*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008.

KHALKOKONDÜLÉSZ, Laonikosz, *Historiam De Oigine ac nebus gestis turcorum, Liber Tertius*, Corpus Scriptorum Historiae Byzatine, Bonnae, MDCCXLIII.

[KLIEN, Friedrich Adolph], *Kurzgefasste Geschichte der Lausitzer Predigergesellschaft in Leipzig zu der Feyer ihrer hundertjährigen Stiftungsjubiläums den 10. Dec. 1816. von Fried. Adolph Klien Secretär der Gesellschaft*, Leipzig, in der Kammerschen Buchhandlung, 1816.

KLOPSTOCK, Friedrich Gottlieb, *Messiás*, Pest, Szent István Társulat, 1872.

[KNAPSKI, Grzegorz] CNAPIUS, *Thesaurus Polonolatinograecus seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae, in tres tomos diuisum. Polonorum, Roxolanorum, Sclauonum, Boëmorum vsui accommodatum (...) Opera Gregorii Cnapii e Societate Iesu, Cracoviae, Typis (...) Francisci Cesarij, MDCXLIII.*

KOHL, Johann Peter, *Introductio in historiam et rem literariam Slavorum imprimis sacram, sive Historia critica versionum slavonicarum maxime insignium, nimirum Codicis sacri et Ephremi Syri, duobus libris absoluta, Altonaviae, impensis Jonae Kortens, Bibliopolae Altonaviensis, 1729.*

KOLLÁR, Adam Franciscus, *Historiae Jurisque Publici Regni Hungariae Amoenitates, Volumen I, Vindobonae, Typis a Baumeisterianis, 1783.*

KOLLÁR, Ján – PAČIČ, Jan, *Gmenoslow čili Slownjk osobných gmen rozličných kmenů a nářečj národu slawenského sebrany od Jana Pačiče, rozmnožený. saustaweny, latinským pjsmem a poznamenánjmi opatřený od Jana Kollára, Wydaný Jozefem Milowukem, W Budjne tiskem kr. wseučiliště pestianského, 1828.*

KOLLÁR, Jan – PUTNA, Martin C., *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie, Praha, Academia, 2014.*

[KOLLÁR, Ján], *Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar von Johann Kollár, Pest, Gedruckt bey Mathias Trattner Edlen von Petróza, 1827.*

[KOLLÁR, Ján], *Básně Jana Kollara, V Praze, u Jozefy Fetterlové z Wildenbrunu v arcibiskupské knihtiskárně, 1821, in UÖ, Jána Kollára prvá sbierka básnická z roku 1821. (Spisov Kollárových z mladšieho obdobia jeho života časť prvá.), V Turčianskom sv. Martine, Tlačou Matice slovenskej a Knihhtlač. účasť. spolku, 1921. (Diela Spisovateľov slovenských. Sväzok prvý.)*

KOLLÁR, Ján, *Berichtigung, in Gemeinmütige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung, 35(1844), 30-31.*

[KOLLÁR, Ján], *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého, in J. K., Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. S Podobiznou Jana Kollára a snímkem vlastnoručního jeho psaní, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863.*

[KOLLÁR, Ján], *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slowníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšímu věku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw, W Pešti, Tiskem Trattner Károlyiho, 1843.*

[KOLLÁR, Ján], *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách, w Budjně, w Kráľowské uniwersické tiskárně, 1825.*

[KOLLÁR, Ján], *Das Bild einer christlichen Jungfrau. Eine Predigt, am Tage Maria-Himmelfahrt im Jahre 1827, gehalten von Johann Kollár. Aus dem Slawischen übersetzt von Alexander v. Blaskovits, Pesth, gedruckt mit Ludwig von Landererschen Lettern, 1827.*

[KOLLÁR, Ján], *Dila básnická Jana Kollára we Dwau Djljch, Budin, Gyurián a Bagó, 1845. A betűhű címléírás Jan V. ORMIS, Bibliografia Jána Kollára, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954, szerint idézem az 58. oldalról.*

[KOLLÁR, Ján], *Dobré vlastnosti Národu Slowanského. Dwoge kázanj od Jana Kollára, Kazatele cirkwe ewangel. Pešťansko-Budjnské, W Pešti, pjsmem Jana Tomáše Trattnera z Petroce, 1822.*

[KOLLÁR, Ján], *Gako my tuto naši ewangelicko-slovenskau cjrkew rozmnožowati můžeme a máme? Kázeň pri wýročnj památce poswěcenj chrámu ewangelického Pešťanského w druhau slawnost letnic roku 1823, od Jana Kollára kazatele téže cjrkew*, W Pešti, tiskem J. M. Trattner a Step. Károlyiho, é.n..

[KOLLÁR, Ján], *Gedanken und Plan zu einer zeitgemässen Reorganisierung der Schulen- und des gesammten Volkserziehungswesens in der Österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei von Johann Kollár*, in KARÁSEK, Josef közr., *Kollárova Dobrozdání a nástin žiwotopisný z roku 1849. Sbíрка pramenův ku poznání literárního žiwota v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Vydává III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Skupina druhá. Korrespondence a cizojazyčne prameny. Číslo 7.*, V Praze, Nákladem České akademie, 1903.

[KOLLÁR, Ján], *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, W Praze, w kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846.

KOLLÁR, Ján, *Levelek Jozeffy Pálhoz, Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi és Művészeti Levéltár – Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia M23 L30/2.*

[KOLLÁR, Ján], *Listy Kollára Kopitarovi a Miklošičovi*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o žiwotě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslawu jeho stoletých narozenin.* Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran” vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 52.

[KOLLÁR, Ján], *Národní Zpiewanky čili Pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyššjch stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenimi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl perwý. Wydanj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcj*, W Budjně, w Král. Universické tiskárně, 1831.; Uő., *Djl druhy, Wydanj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcj*, W Budjně, w Král. Universické tiskárně, 1835.

[KOLLÁR, Ján], *Nedělní, swátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkew ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho, 1831.

[KOLLÁR, Ján], *O književnoj Uzajamnosti Izmediju različni plemena i Nariečija Slavjanskog maroda, Od Jovana Kollara, Preveo s nemačkog Dimitrie Todorović*, U Beogradu, Typ. Knjaž. Serb. Knjigopečatnja, 1845.

KOLLÁR, Ján, *O literarnég Wzágemnosti mezi kmeny a nářečjmi slawskýmí*, in *Hronka I., II. k.*, 1836, 39–53.

[KOLLÁR, Ján], *Obraz křesťanské panny*, in Uő., *Nedělní, swátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkew ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho. 1831, 462-472.

[KOLLÁR, Ján], *Odpowěd Jana Kollára na psaní Ludowíta Štúra ode dne 7 Unora 1846*, in Uő. szerk., *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, W Praze, w kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846, 127-168.

[KOLLÁR, Ján], *Památka Dobrodincům cjrkew ewang. Slowenské A. W. W Pešti obsahujci Řeči, Werše a Žiwotopisy*, W Pešti, Tiskem Trattner-Károlyiho, 1845.

KOLLÁR, Ján, *Paměti z mladších let žiwota*, in *Spisy Jana Kollára, Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti z mladších let žiwota Jana Kollára sepsány od něho samého, S Podobiznou Jana Kollára a snímekem vlastnoručního jeho psaní*, V Praze, Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863.

KOLLÁR, Ján, *Paměti z mladších let života*, in *Vybrané spisy Jana Kollára II.*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.

KOLLÁR, Ján, *Proč se Bůh Syna swému a Spasiteli světa práwě mezi židovským národem naroditi dal. Wánočnj kázánj w druhau Slawnost roku 1829. od Jana Kollára*, *Wydané od posluchačů*, W Pešti, u P. J. M. Trattnera a Št. Károliho, é.n. [1829].

KOLLÁR, Ján, *Předmluwa*, in [MATUŠKA, Jozef], *Poučenj o Wychowáwanj stromu Gahodowého a hedwábnych Hausenic, pro Mládež školskau, Učitelů a giných milownjků této mladé, ale krásné owoce slibugcj ratolesti hospodárské w Uhřjch, sepsané od Jozefa Matušky z Hornjch Ráztok (...)*, W Budjně, Tiskem Gyuriána a Bagó, 1845.

[KOLLÁR, Ján], *Rozprawy o gmenách, počátkách i starožitnostech národu Slawského a geho kmenů od Jana Kollára cirkwe ew. peštiansko-budinské s. b. kazatele, učené společnosti krakowské úda*, W Budjně, w Král. universické tiskárně, 1830.

[KOLLÁR, Ján], *Schematismus generalis ecclesiarum & scholarum evang. aug. conf. in Hungaria, jussu incl. ac vener. generalis quatuor superintendentiarum conventus aditio anno 1838. a Joanne Kollár, eccles. evang. aug. conf. pestano-budensis VDM*, Pestini, typis Trattner-Károlyianis, 1838.

[KOLLÁR, Ján], *Šlabikář pro Djtky, s Přjdavkem latinských, uherských a německých článků k čjtánj*, Péčj a nákladem Cjrkwe ew. slowenské Pesst'ansko-Budjnské, K Šlabikári tomuto přináležj: 1. Čjtanka 2. Pěknopjsebnost, Typ. Matěj Trattner z Petroze, Pesst, 1826.

[KOLLÁR, Ján], *Sláwa Bohyně a půwod gména Slawůw čili Slawjanůw*, *W listech k welectěnému přjteli panu P. J. Safarjkowi od Jana Kollára. S přjdawky srownalost indického a slawského žiwota, řeči a bágeslowj ukazugcjmi*, W Pešti, Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho, 1839.

[KOLLÁR, Ján], *Slawenj prwnjho ročnjho Examenu se školskau mládežj Audů slowenských ew. Cýrkwe Pešt'ansko-Budinské. Roku 1822 dne 1 Zárj. K napomoženj téže školy vytištené*, W Pešti, Pismem Jána Tomáše Trattnera z Petroce, é. n.

KOLLÁR, Ján, *Sláwy dcera ve třech zpěvích*, Martin, Matica slovenská, 1946.

[KOLLÁR, Ján], *Sláwy dcera we třech zpěwjch od Jana Kollára*, *Druhé wydánj*. w Budjně, w Královské universické tiskárně, 1824.¹[Ján KOLLÁR], *Sláwy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěwjch od Jana Kollára*, *Úpelné wydánj*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832.

[KOLLÁR, Ján], *Sláwy dcera, Lyricko-epická báseň w pěti zpěwjch od Jana Kollára*, *Úpelné wydánj*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832, 1. n.

[KOLLÁR, Ján], *Sláwy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěwjch. Od Jana Kollára. S přídawkem basni drobnějších. Wydání obnowené a rozmnožené*, We Widni. Tiskem P. P. Mechitharistů, 1852.

[KOLLÁR, Ján], *Sláwy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěwjch od Jana Kollára*, *Úpelné wydánj*, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832.

[KOLLÁR, Ján], *Staroitalia slawjanská aneb objewy a důkazy živlů slawských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslovi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnějších vlaských a sousedních kmenů, z kterých zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slawjané nad jiné četnější byli. Sepsal Jan Kollár, doktor filosofie, professor slav. starovědy na Cís. král. universitě wídenské, rytíř Řádu Františka Josefa, čestný úd společnosti Českého Museum, úd Společnosti náuk w Praze a w Krakově, čestný úd Společnosti pro dějiny a starožitnosti jihoslawjanské w Záhřebě, Srbské slovesnosti w Bělehradě, Společnosti pro dějiny a starožitnosti pomořanské ve Štětíně, Společnosti pro dějiny a starožitnosti ruské w Moskvě a Společnosti přátel dějin i starožitnosti w Odese*, Ve Wídni, V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853.

KOLLÁR, Ján, *Toldalék a' kérékedő nép történeteihez*, in [HORVÁT István], *A' szlavinokról, az az Kérékedőkről, a' trójai háborutól első Justinianus tsászárig, Értekezik Horvát István, a' Széchényi Országos Könyvtár öre a' Magyar Nemzeti Museum mellett*, Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. szám M.DCCC.XLIV, 205–207.

[KOLLÁR, Ján], *Truchlořeč při pohřebě Mnohowážné panj Žofie, owdowelé Hwizdákowé, rozené Slawkowské r. 1845. dne 5. Dubna. Od Dw. p. Jana Kollára*, in *Památká Dobrodincům cjrkwę ewang. Slowenské A. W. W Pešti obsahugjci Řeči, Werše a Žiwotopisy*, W Pešti, Tiskem Trattner-Károlyiho, 1845, 3-7.

KOLLÁR, Ján, *Truchlořeč při pohřebě zamordowaného*, in UŐ, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkwę ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho. 1831, 630–635.

[KOLLÁR, Ján], *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Von Johann Kolár, (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckten, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser.)*, Pesth, Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837.

[KOLLÁR, Ján], *Wyklad čili Prjmětky a Wyswětlivky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drobnějšjch básnj rozličného obsahu*, od Jana Kollára, W Pešti, tiskem Trattnera a Károliho, 1832.

KOLLÁR, Johann, *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*, Pest, gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837.

[KOMENSKÝ, Jan Amos], *Hystorja O těžkých Protiwenstwjch Cýrkwe České, hned od počátku gegjho na Wjru Křestianskau obrácenj, w Létu Páně 894, až do léta 1632, za panowánj Ferdynanda druhého. S připogenjm Hystorye o Persekucý Waldenských Roku 1655 stalé*. Wytlačeno podle Amsterdamského exempláře, M.DCC.LVI.

[KOPITAR, Jernej] Bartholomäus KOPITAR, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, Wilhelm Heinrich Korn, 1808.

[Kosmas], *Kosmova Kronika česká*, Praha, Odeon, 1975. Latinból csehre fordította Karel Hrdina.

[KOVÁSZNAI (TÓTH) Sándor] Christ. CELLARII, *Grammatica Latina, linguae Hungaricae accomodata*, Cassoviae, ex typographia Ellingeriana, M.DCCCIII.

KOWALSKI, Fr.[anciszek], *Oda do Karola Lipińskiego*, in UŐ, *Polihymnia czyli piękności poezyi: autorów tegoczesnych dla miłośników literatury polskiéy*, Wydane przez Jana Juliana Szczepańskiego. Tom. II., We Lwowie, wyciśnięto u Piotra Pillera, 1827, 67-70.

KOZOCHA Sándor összeáll., *Mickiewicz Magyarországon, A költő halálának századik évfordulójára*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya, 1955. <http://mek.oszk.hu/06800/06805/06805.pdf> Letöltés: 2018. május 3.

KÖRNER, George M., *Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache und ihrem Nutzen in der Wissenschaften*, Leipzig, gedruckt bey Johann Gabriel Büschel, 1766.

KRANTZIUS/KRANTZ, Albertus, *Vandalia, sive Historia de Vandalorum jerq origine (...)*, Cologne [Köln], 1518.

Kritische blätter der Börsen-Halle 48(1831), den 30. May, 171–173.

[KRMAN, Daniel] B. C. D., *Agenda ecclesiastica Slavonica, to gest: Práce Cýrkewnj, Kterauž Ewangelisťj Kněžj, Zprávcy a Učitelowé Cýrkwe Slowenské w Králowstwj Uherském při*

Službach Božjch, gak w Nedělnjch, Swátečnjch tak w wssednjch dnech, zastarodáwna pořádně wykonawali, a až posawad s Pomocy Božj gessťe wykonawagi, K wzdělánj Cýrkwe Božj wýtlačena Léta Páně MDCCXXXIV [kiadás és kiadó h. nélkül].

[KUCHARSKI, Andrzej], *Liternj zpráwy. 2.) Ze slowanských Uher. Z listu p. profesora Kucharského, z Wjdně 19. března 1828, in Časopis Společnosti vlastenského Museum w Čechách, II(1828), 2. sz., 127-141., W Praze, nákladem Českého museum.*

[ĽASICKI, Jan], *Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá (...) od Jana Amosa Komenského Léta Páně 1649, V Praze, tiskem dr. Edv. Grégra, Nákladem spolku [Komenského], 1869.*

LEGIS, Gustav Thormod, *Die Runen und ihre Denkmäler*, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1829.

LENFANT, Jacques – HIRSCH, Michael Christian, *Geschichte des Hussitenkriegs und des Konziliums zu Basel, Vierter Theil*, Wien, gedruckt mit von Ghelenschen Schriften, 1784.

LENFANT, Jacques, *Histoire de la guerre des Huss et du concile de Basle*, Amsterdam, Pierre Humbert, 1731.

[LEŠKA, Štefan] Stephanus LESCHKA, *Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus*, Budae, Typis Typographiae Regiae Univ. Hungaricae, 1825.

LESKE, Nathanael Gottfried, *Reise durch Sachsen in Rücksicht (sic!) der Naturgeschichte und Ökonomie unternommen und beschrieben*, Leipzig, J. G. Müllersche Buchhandlung, 1785.

LINDA, Lucas de, *Descriptio orbis & omnium ejus rerumpublicarum in qua praecipua omnium regnorum & rerumpublicarum (...)*, Amstelodami, Apud Jacobum de Zetter, 1665.

LINDE, Samuel Bogumil, *Słownik języka polskiego. Tom VI. i ostatni. U-Z*, w Warszawie, u Autora i w Drukarni Xieży Piarów, 1814.

LINHART, Anton Tomaž, *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, Zweiter Band*, Nürnberg, in Commission bei Ernst Christoph Grattenauer, 1796.

LINHART, Anton Tomaž, *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*, Laibach, mit Egerschen Schriften, 1788.

LIVIUS, Titus, *A római nép története a város alapításától*, <http://mek.oszk.hu/06200/06201/html/> Letöltés: 2017. november 29.

[LUCIO, Giovanni] Joannis Lucii Dalmatini, *De regno Dalmatiae et Croatiae, Libri VI*, Amstelaedami, apud Joannem Blaeu, MDCLXVI [1666].

LUCZENBACHER János, *A' szerb Zsupánok, Királyok, és Czárok Pénzei: XXIII. Réznyomattal*, Budán, A' Mag. Kir. Egyetem betüivel, 1843.

[LUCSKAY Mihály] Michael LUTSKAY, *Grammatica slavo-ruthena seu vetero-slavicae et actu in montibus Carpativis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis linguae*, Budae, Typis reg. Universitatis Pestiensis, 1830.

LUDEWIG, Johann Peter, *Vita Iustiniani M. atque Theodoraе*, Halae Salicae, Impensis Orphanotrophi, 1731.

LÜTZOW, Karl Christian Friedrich von, *Versuch einer pragmatischen Geschichte von Mecklenburg I–III*, Berlin, G. Reimer, 1827–1835.

Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn, egy Magyar Társaság. a Magyar Hirmondó iróinak költségével, Bétsbenn, Alberti betüivel, 1795.

MANNI, Giovanni Battista – ŠTEYER, Matěj Václav, *Wěčný Pekelný Žalář, Aneb Hrozně Pekelné Muky, Obrazy a Příkladý w Gazyku Wlaském po čtyřidcetikráte na Swětlo wysšlymi wypodobněné*, w Brně, u Frantisska Ignácya Synápj, 1702.

MASCH, Andreas Gottlieb – WOGÉ, Daniel, *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollenser-See. Nach den Originalien auf das genaueste gemahlet, und in Kupferstichen, nebst Hrn. Andreas Gottlieb Maschens, Herzogl. Mecklenb. Strelitzischen Hofpredigers, Consistorial-Raths und Superintendentens Erläuterung derselben, herausgegeben von Daniel Wogen, Herzogl. Mecklenb. Strel. Hofmahler*, Berlin, Gedruckt bey Carl Friedrich Rellstab, 1771.

[MATTHÄI, Georg], *Wendische Grammatica, Welche In deutscher Sprache abgefast, nach dem neu-inventirten Principio und leichtesten Wendischen Schreib-Art und Budißinischen Dialecto mit Fleiß eingerichtet, und nicht allein mit nützlichen Anmerckungen, Schematibus, Paradigmatibus und Exemplis auff's deutlichste erkläret; Sondern auch zu mehrern Nutzen mit einen deutschen und wendischen Register zum Nachschlagen versehen worden, herausgegeben von Georg Matthaei, Diener am Worte Gottes in Calm, Budissin, Verlegts David Richter*, 1721.

MICKIEWICZ, Adam, *Az ezredes halála*, in MICKIEWICZ *Válogatott írásai*, Budapest, Révai, 1950, 102. Keszthelyi Zoltán fordítása.

Mondolat, sok bővítményekkel és egy kiegészített újj-szótárral együtt, Dicshalom, 1813.

NEGRİŠORAC, Ivan szerk. – ĆIRKOVIĆ, Sima előszó – MLADENOVIĆ Aleksandar, TERZIĆ Bogdan utószó, Jovan RAJIĆ, *Isztorija raznih szlovenszkih narodov, najpacse Bolgar, Horvatov i Serbov*, Novi Sad, Matica srpska – Orfeus, 2002.

[NEJEDLÝ, Jan] Johann NEJEDLY, *Böhmische Grammatik*, Prag, zu haben bey dem Verfasser [k. n.], 1804.

NIEMCEWICZ, Julian Ursyn, *Śpiéwy historyczne z muzyką i rycinami*, w Warszawie, w Drukarny Nro 646 przy Nowolipiu, 1816.

NIEMAYER, Christian, *Das Buch der Tugenden. In Beispielen aus dem wirklichen Leben guter Menschen, II.*, Leipzig, Fest'sche Verlagsbuchh., 1829.

NIEMEYER, Christian, *Das Buch der Tugende. In Beyspielen aus der neuern und neuersten Geschichte*, I, 1825, II, 1827, Leipzig, Kayser.

Nikolaus HAAS, *Geschichte des Slaven-Landes an der Aisch und den Ebrach-Flüsschen: oder: Geschichte des Schlosses, Städtchens, der Pfarrei und des Amtes Höchststadt a.d.A. und der Nachbarschaft; namentlich der Orte, Pfarreien, und Bezirke: Adelsdorf, Bettstadt, Burgebrach (...)*, Bamberg, Im Verlage des Verfassers, 1819.

NJEGOŠ, Petar Petrović, *Lucsa mikrokozma. A mikrokozmosz fénye*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1982. Csuka Zoltán fordítása.

NOVOTNÝ Z LUŽE, František, *Kronika Mladoboleslavská*, Praha, J. Fetterlová, 1822.

OLESCH, Reinhold szerk., *Christian Hennig: Vocabularium Venedicum oder Wendisches Wörter-Buch: Von der Sprache, welche unter den Wenden in den Chur-Braunschweig-*

Lüneburgischen Ämtern Lüchow und Wustrow annoch im Schwange gehet (...), Köln-Graz, Böhlau Verlag, 1959.

ORBINI, Mauro, *Il regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni (...)*, Pesaro, Concordia, 1601.

OSSOLIŃSKI, Józef Maksymilian, *Leben des Vincent Kadlubek*, in OSSOLIŃSKI, Józef Maksymilian – LINDE, Samuel Gottlieb – LELEWEL, Joachim, *Vincent Kadlubek: ein historisch-kritischer Beytrag zur slavischen Literatur*, Warschau, N. Glücksberg, 1822.

OVIDIUS NASO, Publius, *Átváltozások (Metamorphoses)*. Devecseri Gábor fordítása. <http://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.pdf>. Letöltés: 2017. szeptember 17.

[PAČIĆ, Jovan/Ivan], *Szocsinenija pesznoszlovszka Joanna Pacsicsa*, U Budimu, Piszmenü Kral. Szveucsiliscsa Pessanszkog, 1827.

PALKOVIČ, Juraj, *Známost vlasti. Nejwjc pro školy slowenské w Uhrjch. Oddělení prwnj. Známost geografická*, Prespurk, u S. P. Webera, 1804.

[PALMA Károly Ferenc], *Notitia rerum hungaricarum, Editio III, Pars I*, Pestini, Budae et Cassoviae, Sumptibus I. M. Weingand, et I. G. Koepf Bibliopolae, 1785.

PARIZEK, Alexius, *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger, nebst angehängter historischer Erdbeschreibung dieses Landes, zum Gebrauche der Jugend*, Prag, im Verlag von kais. königl. Normalschule, 1782. 2. kiadás.

PELCEL/PELZEL, František Martin, *Nowá Kronyka Česká I–III*, Wytisštěno w Praze, w impressy k normálnj sskoly, 1791–1796.

PELZEL, Franz Martin, *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen in Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1788. Oder vierter Theil*, Prag und Dresden, In der Waltherischen Hofbuchhandlung, 1789.

PELZEL, Franz Martin, *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen, von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten*, Prag, mit Kais. Königl. Schriften bey St. Clemens, durch Joh. Adam Hagen, Faktor, 1774.

PETÉNYI Salamon János, *A honi madártan új gyarapodásáról és annak némelly sikeres eszközeiről*, in TÖRÖK József szerk., *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei, Első kötet*, Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél, 1841-1845, 188-201.

[PÉTER apát], *Petri Abbatis Aulae Regiae Tertii Chronicon*, in DOBNER, Gelasius szerk., *Monumenta historica Bohemiae*, V, Pragae, literis Rosenmüller Haeredum, Joanne Beranek Factore, 1784.

PINEDA, Juan de, *Los Treynnta Libros De La Monarchia Ecclesiastica o, Historia Universal Del Mundo*, Barcelona, Jayme Cendrat, 1594, l. n.

PLINIUS, Idősebb, *Természetrajz VII – VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*, Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Darab Ágnes. Budapest, Kalligram, 2014.

POLIKARPOV, Fjodor, *Lekszikon trejazücsnűj, Dictionarium trilinguae hoc est Dictiorum Slaunicarum Greearum & Latinarum (...)*, Moszkva, k.n., 1704.

POPOVIĆ, Jevto, *Sweslavije ili panteon, Szvezka prva*, U Budimu, U Pecsasnji Universzitate Pestanszkog, 1831.

POTOCKI, Jan, *Kaland a Sierra Morénában*, Budapest, Európa, 1979.

[PROCHÁZKA, František Faustin] Faustini PROCHASKA, *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius*, Praegae, Litteris caesareo-ragiae scholae normalis, Adamo Matthaeo Schmadl factore, 1782.

PROCOPIUS *in Seven Volumes with an English Translation by H.[enry] B.[ronson] Dewing*, I-IV., London – New York, 1924, 269-273.

PROKOPIOS Z KAISAREIE, *Válka s Góty*, Praha, Odeon, 1985.

Prvotiny pěkných umění. Cysarske kralowské Wídeňske nowiny pro narod česky a slovensky (1813 – 1817). Praci Jana Nepom.[uka] Nor.[berta] Hromadky. Nakladem Winc. Witiezoslawa Dlauheho.

[PUBIČKA, František Josef] Francisci PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens*, I-VI., Prag, Johann Karl Hrada, 1770-1801.

PUCHMAYER, Anton Jaroslav, *Kázání nedělní a sváteční, I-II*, Praha, 1825 és 1826.

PUCHMAYER, Anton Jaroslav, *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner-Sprache nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebesprache*, Prag, Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey, [é. n.].

RAJIĆ, Jovan, *Isztorija raznih szlovenszkih narodov, najpacse Bolgar, Horvatov i Serbov, I-IV*, Bécs, Sztefan Novaković, 1794–1795.

RAKOWIECKI, Ignacy Benedikt, *Prawda Ruska czyli prawa wielkiego xięcia Jaroslawa Wladymirowicza (...). Rys historyczny zwyczaiów, obyczaiów, religiy, praw y języka dawnych slowiańskich y slowiańsko-ruskich narodow, Tom I.*, W Warszawie, w Drukarni XX: Piarów, 1820 roku.

Reimsi Szláv Evangeliarium <https://www.bm-reims.fr/PATRIMOINE/doc/SYRACUSE/1866490/> Letöltés. 2020. 05. 23.

RHENII, M. Joannis, *Compendium Latinae Grammaticae pro Discentibus Nationis Germanicae, Hungaricae atque Bohemicae Scriptum (...)*, Posonii & Cassoviae, sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1781.

ROHRER, Joseph, *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie, I-II*, Wien, Kunst- und Industrie-Comptoir, 1804.

Rozličnosti pražských nowin, W Praze, u synů Bohumila Háze, 1831. Redaktor J. Linda.

Rozličnosti pražských nowin, W Praze, u synů Bohumila Háze, 1832.

ROZŮM, Jan Václav, összeáll., *Seznam českých knih, obrazů a hudebních výtvorů, které posud na skladě jsou*, V Praze, Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila, 1854.

[RÜHS, Christian Friedrich], *Krátká Historie Slowanských Národů starých časů dle F. Rühsa od Wáclawa Hanky*, W Praze, u Bohumila Háse, 1818.

RVAČOCKÝ, Vavřinec Leander, *Massopust. Knijha o vvedenij w prawau a Bohu milau pobožnost skrz kratochwilné o Dwanácti Synech Massopustowých Patrzarssých Pekelnijch rozgijmánij Spasytedlná naučenij dáwagijc proč se gegich towaryšstwij wssyckni warovati magij*, Wytisstěno w Starém Měste Pražském, u Jiříjho Melantricha z Awentýnu, MDLXXX.

[ŠAFÁRIK, Pavol Jozef – BLAHOŠLAV, Ján] szerk., *Pjsně swětské lidu slowenskéého w Uhřjch. Sebrané a wydané od Pawla Jozefa Šaffaríka a Jana Blahoslawa a giných. Swazek prwnj*, W Pešti, Wytishtëné, Pjsmem a Nákladem Jana Tomáše Trattnera, z Petróze, 1823.

ŠAFÁRIK, Pavol Jozef – KOLLÁR, Ján, *Písně swětské lidu slowenskéého v Uhřich, I-II*, V Pešti, 1823, 1827.

[ŠAFÁRIK, Pavol Jozef] Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen [Buda], mit kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826.

[ŠAFÁRIK, Pavol Jozef], P. J. SCHAFFARIK, *Übersicht der slowenischen kirchenbücher, welche vom Ende des XV. bis zum Anfang des XVIII. Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Wallachien und Siebenbürgen im Druck ershienen sind*, in *Wiener Jahrbücher der Literatur* XLIII(1829), 32, *Anzeigblatt* 1-35.

SAKCINSKI. Ivan Kukuljević, *Nešto iz Dogodovštine Velike Illirie*, in *Danica Ilirska* VIII(1842), U Subotu 22. Sečnja, 13-15.

SAKTOROVÁ, Helena, *Z korešpondencie Michala Godru*, in Michal KOČÁK szerk., *Literárny archív* 19/82, Martin, Matica slovenská, 1983, 110-132.

SALVANDY, Narcisse-Achelle de, *Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski, 1-3*, Paris, A Sautelet, 1829.

[SARNICKI, Stanisław], *Stanislai Sarnicii Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum. Libri VIII, Primus impressum*, Cracoviae, Anno domini MDLXXXVII sumtibus ipsius autoris.

SCHALLER, Jaroslaus, *Topographisches Lexikon des Königreichs Böhmen, darinn sowohl alle Städte, Flecken, Landgüter, Edelsitze, Dörfer, als auch die merkwürdigen Flüße, Teiche, Bäche, Wälder und Berge, mit ihrer vormaligen und heutigen Kreislage angezeigt sind: welches zugleich das vollständige Universalregister der ganzen Topographie ausmacht. Zum Dienste der Seelforger, Magistrate, Wirthschaftsbeamten, Kommerzialisten, und aller derer, die mit dem Königreiche Böhmen genau bekannt seyn wollen*, Prag, in der von Schönfeld Meissnerischen Buchhandlung, 1791.

[SCHALLER, Josef František Jaroslav] Jaroslaus SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden*, 1-16, 1785-1791.

SCHINDELMAYER, C[arl] R[obert], kiadó, szerk., *Merkwürdigkeiten der Welt oder Vorzügliche Erscheinungen der Natur und Kunst, 1-8.*, Wien, im Verlage der schrämblischen Buchdruckerey, 1805-1808.

SCHLÖZER, August Ludwig von, *Nestor Russische Annalen in ihrer Slavonischen GrundSprache (sic)*. Göttingen, Heinrich Dieterich, 1802.

SCHLÖZER, August Ludwig, *Allgemeine nordische Geschichte (...). Geographische und historische Einleitung (...) aller Skandinavischen, Finnischen, Slawischen, Lettischen, und Sibirischen Völker*, Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1771.

SCHLÖZER, August Ludwig, *Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache: verglichen, von Schreibfehlern (sic!) und Interpolationen gereinigt, erklärt, und übersetzt, von August Ludwig Schlözer. Erster Theil. Allgemeine Einleitung in die alte Russische Geschichte und in die Nordische Geschichte überhaupt*, Göttingen, bei Heinrich Dieterich, 1802.

SCHNELLER, Julius Franz, *Österreichs Einfluss auf Deutschland und Europa, seit der Reformation bis zu den Revolutionen unserer Tage, Erster Band*, Stuttgart, Gebrüder Franckh (sic!), 1828.

SCHULEK, Joannis, *Grammatica Latina (...)*, Szokolczae, Typis Francisci Xav. Skarniczl & Filiorum, 1833.

SCHWARTNER, Martin von, *Statistik des Königreichs Ungern*, Ofen, Gedruckt mit Königl. Univerisitäts-Schriften, Zweyte vermehrte und verbesserte Auflage, 1809.

SCHWARTNER, Martin von, *Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch*, Pest, M. Trattner, 1798.

SÉGUR, Paul Philippe de, *Geschichte Russlands und Peters des Grossen von General Grafen von Segur (...)*. Aus dem französischen übersetzt von J. P. Krieger, Zweibrücken, Druck und Verlag von G. Ritter, 1829.

SELLENKO, Georg, *Slovenska (sic!) grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre in deutsch und wendischem Vortrag (...)*, Zillii [Celje], mit Fr. Joseph Jenko'schen Schriften, 1791.

[SENICKÝ, Pavol] Paulus SZENICZENSIS, *Eine Stimme aus Ungarn*, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1832.

SILVIO, Enea, *Historie česká*, Praha, Koniáš Latin Press, 1998.

[SILVIO, Enea] [II. PIUSZ], *De Bohemorum origine, ac gestis historia (...)*, Salingiaci, Ioannes Soter, MDXXXVIII.

[SILVIO, Enea][II. PIUSZ], *Aeneae Silvii Senensis De Bohemorum origine, ac gestis historia (...)*, Salingiaci, Ioannes Soter, MDXXXVIII.

ŠNAJDR, Karel Sudimír, *Okus v básněni českém, 1-2*, W Hradci Králowé, tiskem a nákladem Jana H. Pospíšila, 1823-1830.

[SOBIESKI János], *Briefe des Königs von Polen Johann Sobiesky (sic!) an die Königin (sic!) Marie Kazimíre während des Feldzugs von Wien*, Helbronn, bey Karl Drechsler, 1827.

STRAHL, Philipp, *Das gelehrte Russland*, Leipzig, im Verlage von Friedr.[ich] Fleischer, 1828.

[STŘEDOVSKÝ, Jan Jiří] Joanne Gregorio STRZEDOWSKY, *Mercurius Moraviae memorabilium (...)*, Olomucii, Typis Ignatii Rosenburg, Anno 1705.

[STŘEDOVSKÝ, Jan Jiří], *Sacra Moraviae historia sive vita Sanctorum SS. Cyrilli et Methudii genere civium Romanorum*, Solisbaci [Sulzbach], Impensis Georgii Lehmanni, MDCCX.

STRITAR, J., *Janu Kollarju*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni. Ve Vídni, Tiskem J. Otty v Praze, 1893, 95.

STRITTER/STRITTERO, Johann Gotthilf von, *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium e Scriptoribus Historiae Byzantinae, I-III*, Petropoli, Impensis Academiae Scientiarum, I. k. 1771, II. k. 1774, III. k. 1778.

STULLI, Joachim, *Lexicon Illyrico-Italico-Latinum, 2 vols.*, Ragusae, 1806.

STULLI, Joachim, *Lexicon Latino-Italico-Illyricum, ditissimum ac locupletissimum, cum Proverbiis, etc. 2 vols.*, Budae, Typis, ac Sumptibus Tipographiae Regiae Universitatis Pestanae, 1801.

STULLI, Joachim, *Vocabolario italiano-illirico-latino del P. Giocchino Stulli. 2 vols.*, Ragusa, Presso Antonio Martecchini, 1810.

ŠTÚR, Ľudovít, *Cesta do Lužíc*, in UŐ., *Dielo I*, Bratislava, Tatran, 1986, 87-113.

ŠTÚR, Ľudovít, *Jánovi Kollárovi V Prešporoku dňa 7. februára 1846*, in Ľudovít ŠTÚR, *Dielo I*, Bratislava, Tatran, 1986, 323.

SUROWIECKI, Wawrzyniec, *Sledzenie Poczatku Narodów Słowiańskich (...)*, W Warszawie, w Drukarni Xięzi Piarów (sic!), 1824.

SWĚTLÍK, Jurij Hawštyn, *Vocabulorum latino-serbicum, To yo Waczenskich Swówow, na Serbsku Řež Pžewožeňo: wořobňe Těch tak mnohich, schelakich, ha poczemnech SS. Piřma Textuřow dla*, W Budeschňe, z Piřmikami Gottfrida Gottloba Richtera, 1721.

SZALAY László – Wenzel Gusztáv szerk., *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái, I–XII*, Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1857–1875.

SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról. De civitate Dei, I-II*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2005. Földváry Antal fordítása.

SZENT-IVÁNYI Márton, *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea In tres partes divisa (...)*, Tyrnaviae, typis Academicis, 1689.

SZIRMAY Antal, *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia et dicteria Hungarorum...* Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1807.

SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. Vietórisz József fordítása.

SZTOJKOVICS, Atanaszj/Athanáz, *Fűszika, prostim jazükom szpizana za rod Szlaveno-Szerbszkij, I-III*, V Budim, Piszmenü kralevszkiego Univerzitetu, 1801-1803.

[SZUHÁNY Márton], *Eine Skizze der indischen Cholera morbus zur Beurtheilung der Natur der Krankheit und Würdigung der anempfohlenen Heilmethoden für Aerzte und Sanitäts-Beamte von Dr. Szuhány prak. Arzt zu Pesth (...)*, Pesth, Trattner-Károlyi, 1831.

[SZUHÁNY Márton], *Pjsně swětské Lidu Slowenského w Uhřjch w hudbu pro klawjr uwedené a Přjteli svému Dwogjci hodnému a wysoce učenému Panu Janowi Kollárowi obětowané od Dra M. Szuhány. (Klavír s podlož. textom) Slawische Volkslieder fürs Fortepiano. B. m., n., t. [Viedeň, 1830.] Priečna 40. [8] s. (Doplnený záznam v Súpise slov. hudobnín. b. c. 1409.) in Juraj POTÚČEK, *Súpis slovenských hudobnoteoretických prác: knižné publikácie, štúdie, články, kritiky a referáty*, Bratislava, SAV Hudobnovedný ústav, 1955.*

TABLIC, Bohuslav, *Pamětné Přjhydy Štěpana Pilařika, Senického někdy kněze L.1663 od Tatarůw gatého, ale zwlástnjm zřjzenjm Božjm ze zagetj wyswobozeného*, W Uherské Skalici, u Františka Škraniela, 1804.

[TABLIC, Bohuslav], *Paměti Česko-Slovenských Básnjřůw aneb Weršowcůw, kterjž se bud'to na Uherské zemi zrodili aneb aspoň w Uhřjch žiwi byli, Od Bohuslawu Tablice, Djl prwnj, we Wacowě, [k. n.]*, 1806.

TAPPE, August Wilhelm, *Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche. Mit vielen Beispielen, als Aufgaben zum Uebersetzen aus dem Deutschen in das Russische und aus dem Russischen in das Deutsche, nach den Hauptlehren der Grammatik, nebst einem Abrisse der Geschichte Rußlands bis auf die neuesten Zeiten*, Sankt Petersburg – Riga, Hartmann, 1810.

TAUBE, Friedrich Wilhelm von, *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien, sowohl nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militärischen Dingen, I–III*, Leipzig, 1777, 1778.

THAISZ András m. k. Redactor – Petrózai TRATTNER Mátyás m. k. Kiadó, *Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei Folytatásáról*, Pesten Oct. 25-dikén 1825, 5-6.

[THIETMAR VON MERSEBURG] David A. WARNER ford., jegyz., *Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, Manchester – New York, Manchester University Press, 2001.

[THIETMAR VON MERSEBURG] Ioan. Augustin. WAGNER jegyz., *Dithmari episcopi Merseburgensis Chronicon*, Norimbergae, sumptibus I. L. S. Lechneri, MDCCCVII.

THUNMANN, Johann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, bei Siegfried Lebrecht Crusius, 1774.

THUNMANN, M. Johann, *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischen Völker*, Berlin, Im Verlag der Buchhandlung der Realschule, 1772.

THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, Budapest, Magyar Helikon, 1978.

TKANY, Anton, *Mythologie der alten Teutschen und Slaven in Verbindung mit dem Wissenswürdigsten aus dem Gebieth der Sage und des Aberglaubens, I-II*, Znaim [Znojmo], Gedruckt bei Martin Hofmann, 1827.

TOLDY Ferenc, *Ó-cseh irodalom*, in *Tudományos Gyűjtemény* 14(1830). VI, 117-124.

TOMÁŠEK, Pawel, *Paměti Gelšawské a Muráňské*, W Pešti, 1829.

TRAUNPAUR CHEVALIER D'OPHANIE, Alphons Heinrich von, *Dreyszig Briefe über Galizien, Oder Beobachtungen eines unpartheyischen Mannes*, Wien und Leipzig, bei G. Ph. Wucherer und E. Beer, 1787.

TREMBECKI, Stanisław, *Opisanie Zofiiowki. Sophiowka, Poème polonais, Traduit en vers Français par le comte de Lagarde*, Vienne, de l'imprimerie d'Antoine Strauss, 1815.

TRNKA, František Dobromysl, *Porěkadla (sic!) (přjsoviá) Slovákóv moravsko-uherských*. V Brně, J. G. Trassler, 1831.

[TRNKA, František Dobromysl], *Společnj wěrný. Kniha pro gasný rozum, dobré srdce a čistou (sic!) mysl, Sebránjm a sepsánjm Františka Trnky*, W Brně, Wytisknutá nákladem spisowatelowým, 1831.

TSCHERNING, Andreas, *Deutsche Gedichte Friling (sic!)*, Bresslaw, in Verlegung Georg Baumans Buchdruckers, 1642.

VALÁŠEK, Martin szerk. – WILDOVÁ-TOSI, Alena utószó, – ŠTEYER, Václav, *Věčný pekelný žalář*, Brno, Atlantis, 2002.

VATER, Johann Severin, *Praktische Grammatik der polnischen Sprache in Tabellen, Regeln und Beispielen*, Halle, bei Johann Jacob Gebauer, 1807.

[VELESĽAVĽNA, Daniel Adam z], *Kalendař hystorycký. Krátké a summownj poznamenánj wssechněch dnůw gednohokažděho měsyce, přes celý rok: k nímžto s doloženjm let bud'to od stwořenj swěta, aneb od narozenj Božjho, přidány gsau wjry a paměti hodné historyae, w rozličných proměnách a přjhodách, sstiasných y nesstiasných weselých y smutných, obecných i osobnjch yak w ginných národech a zemjch, tak obzwlásstne w slawném národu a Králowstwj Českém, zběhlých: napřed položeny gsau Genealogiae.... pracý a nákladem Danyele Adama z Weleslawjna*. [W Praze], nákladem M. Danyele Adama z Weleslawjna, 1590.

[VERANCSICS Antal], *Antonii Verantii Sebeni-censis Iter Buda Hadrianopolim. Travels into Dalmatia*, Alberto Fortis szerk., London, J. Robson, 1778, 549–580.

[VERANCSICS Antal], *Iter Buda Hadrianopolim Anno MDLIII exaratum ab Antonio Verantio (...) Nun primum e Verantiano Carthophylacio in lucem editum (...)*, in FORTIS, Alberto, *Viaggio in Dalmazia, I-II*, I, Supplementum, i–xlvi Venezia, Aloysius Milocco, 1774.

VERGILIUS *Ősszes művei*. <http://mek.oszk.hu/06500/06540/06540.pdf>. Letöltés: 2017. 03. 23.

VORAGINE, Jacobi a, *Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse potentissimi regis Saxoniae bibliothecarius. Editio secunda*. (...), Lipsiae, Impensis librariae Arnoldianae, MDCCCI.

VUKOTINOVIĆ, Ljudevit, *Ilirizam i kroatizam*, in RAVLIĆ, Jakša szerk., *Hrvatski narodni preporod, II.*, Zagreb, Matica hrvatska – Zora, 1965. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 29).

VUKOTINOVIĆ, Ljudevit, *Illirizmus és kroatizmus*, in LUKÁCS István szerk., *Az illír mozgalom. A horvát nemzet megújulás kordokumentumai*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 83-89.

WEŻYK, Franciszek, *Okolice Krakowa, poema*, wydanie trzecie, W Krakowie, nakladem i drukiem Józefa Czecha, 1833.

WOLNÝ. Jiřý, *Weselé Písneř*, W Hradci Králowé, Nákladem Jána Fr. Pospíšila, 1822.

WORONICZ, Jan Paweł, *Sybilla. Poema historiczne we czterech pieśniach*, We Lwowie, u Woyciecha Nebilskiego, 1818.

ZALUŽANSKÝ Z ZALUŽAN, Adam, *Methodi herbariae libri tres*, Pragae, in officina Georgij Dacziceni, 1592.

ŽARNOVICKÝ, Julius közlő, *Kollárov list*, in *Jan Kollár (1793-1852). Sbornik statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery” na oslavu jeho stoletých narozenin redakcí Františka Pastrnka vydali Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran” vo Viedni*, Ve Vídni 1893. Tiskem J. Otty v Praze – nákladem obou spolků, 60-61.

ZIEGLER, Jozef Liboslaw, *Dobroslaw – aneb rozličné spisy poučugjcyho a mysl obweselugjcyho obsahu v řeči newázané, y wázané. Djlo prwnjho swazek II.*, W Praze, U Jozeffy Vetterlowé z Wildenbrunnu, 1820.

[ZIZANYIJ, Lavrentyij] Laurentius ZIZANIUS, *Hrammatica slovenska*, Wilna, [k. n.], 1596.

[ZRÍNYI Miklós], *Adriai tengernek syrenaia*, *Groff Zrini Miklos*, Nyomtatta Béchben a' Koloniai Uduarban Kosmerovi Máte Czászár ő Felsége könyvnyomtatója, MDCLI, l. n..

Cirill betűs források

ГНАТЕНКО, Людмила. *Реймське Євангеліє – унікальна кирилично-лаголична писемна пам'ятка (палеографічно-кодикологічна, in Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу. Дослідження : у 2 т. К. : Горобець, 2019. Т. 2 : Дослідження. С. 31–67 (Бібліографія Реймського Євангелія, с. 57–67).*

КАРАМЗИН, Н. М. [А. Н. Сахаров], *История государства Российского в 12-ти томах, Том II–III.* Москва, Наука, 1989–1993.

НИКОЛАЕВ, Г. А. – БИККИНИНА, У. И., *Из наблюдений над языком Реймского Евангелия XI века (графика, орфография, фонетика) in Вестник ВолШ. Серия 2. Вып. 4. 2005. Волгоград, Волгоградский государственный университет, 2005. (Вестник ВолГУ. Серия 2).*

Internetes források

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>. Letöltés: 2019. 01. 16.

A Szláv Mennyország szonettjeinek mutatója

391. Szlavia leányának túlvilági üdvözlete
392. A Szláv Mennyország helyének meghatározása
393. A Léthé folyó mint a nemzeti sérelmek feledésének helye
394. A Szláv Mennyország kapuja és felirata
395. Szlavia trónolása
396. Szlavia fölszólítja leányát a Szláv Mennyország megismerésére és közös uralkodásra hívja
397. A hárs mint a szlávság emblemikus fája
398. A szent szláv férfiak rendje
399. A szent szláv nők rendje
400. Szent Jeromos és IV. János pápa mint dalmáciai szlávok
401. Comenius, a cseh testvérek és Poniatowská szonettje
402. A szláv apostolok dombja
403. Szent Iván remete
404. Bambergi Szent Ottó érsek
405. Hős szlávok I.
406. Hős szlávok II. / Jan Jiskra
407. Hős szlávok III. / Bogdan Jug / Vratko Nemanjić
408. Hős szlávok IV. / Albrecht von Wallenstein
409. Hős szlávok V. / Miloš Obilić kiűzése a vitézek közül
410. Hős szlávok VI. / Az Alekszander bizánci hadvezér által meggyilkolt szlávok
411. Hős szlávok VII. / Szláv amazonok
412. Hős szlávok VIII. / Emilia Plater litván grófnő
413. Szláv vértanúk
414. A szláv költők I. / A „hadaró-szonett”
415. A szláv költők II. / Julijana Radivojević pesti szerb költőnő
416. A népi verselők szonettje
417. A hangsúlyos és az időmértékes verselők összebékítése
418. František Ladislav Čelakovský cseh költő
419. Cseh-német bilingvista költők
420. Vitkovics Mihály magyar-szerb kétnyelvű költő
421. Szláv tudósok I. / Nicolaus Copernicus lengyel csillagász

422. Szláv tudósok II. / Természettudósok
423. Szláv képzőművészek és zenészek I.
424. Szláv képzőművészek és zenészek II. / Osolsobie János / Jan Osolsobě pesti „történeti képiró”
425. A szláv mecénások hadaró-szonettje
426. Az első Romanov – Konsztantyin Pavlovics nagyherceg
427. A második Romanov – I. Sándor orosz cár
428. A harmadik Romanov – I. Miklós orosz cár
429. I. Ferenc osztrák császár, magyar és cseh király
430. Jusztiniánosz mint bizánci szláv császár
431. Krisztina svéd királynő mint vendég
432. Valois Blanka, IV. Károly feleségének hűlt helye
433. Sobieski felesége, Arquieni Mária Kazimiera
434. Négy kávézgató szláv özvegy
435. Fösvény lelkészek I. / Institoris Mihály / Michal Institoris Mošovský
436. Fösvény lelkészek II. / Bohuslav Tablic kitessékelése a Szláv Mennyszágból
437. A japán és a kínai császár mint Gyerzsavin *Óda Istenhez* című versének fordíttatói
438. Lubrański lengyel püspök ellenszegül Zsigmond királynak
439. Báthory István fejedelem és Bihari János cigányprímás
440. Fejes János kishonti nemes
441. Az egri leányka, Jan Talafús cseh vitéz szerelme
442. A magyarság fúriája
443. Božidar és Vinčentije Vuković szerb könyvkiadók
444. Friedrich Wilhelm Taube és a szláv vendégszeretet
445. Sztanyil novgorodi polgár
446. Orgonafűjtató szlávok Konstantinápolyban
447. Embertársaik megmentőinek városa
448. A rendíthetetlen Mihajlov, a kincstár őre
449. I. Gergely Ghica havasalföldi fejedelem, Pilarik István kiváltója
450. Milić Jovanović vrbovac szerb paraszt
451. Johannes Milicius katolikus prédikátor, a prostituáltak apostola
452. Szláv szótár- és történetírók hadaró-szonettje
453. A műveiket franciául és németül író szlávok büntetése
454. A lausitzi szorbok I. / A Lausitzi Prédikátorok Társasága

455. A lausitzi szorbok II. / A szorb nyelvtanírók szonettje
456. Anton Bernolák szlovák nyelvész tévúton
457. Homéroszi szonett 1. / Dankovszky Gergely Alajos / Řehoř/Gregorius Daňkovský
458. Homéroszi szonett II. / Homérosz műveinek szláv fordításairól
459. A szerb és a cseh Matica
460. Szlávia csemetekertje
461. Karel Alois Vinařický-szonett
462. A Szláv Régiségek és Kincsek Terme – szláv régiségtudósok
463. Szláv Levéltár – a horvátok levele
464. A Szláv Könyvtár és őrei
465. Fejérpataky Gáspár / Gašpar Belopotocký liptószentmiklósi könyvtáros
466. A pártfogók és barátok hadaró-szonettje
467. Szlávia leányának húgai: Amalie és Karoline
468. Ján Jelšík acsai lelkész
469. Šafárik és Jungmann, a két legjobb barát
470. Szláv demokráciák
471. A szláv matuzsálemek városa
472. Önfeláldozó gyermekek I. / Vukasović és Ana Glińska hercegkisasszony
473. Önfeláldozó gyermekek II. / Nahida Csernyikova nyikityini leány
474. Tizenkét lengyel nemesifjú a fajtalan szultán fogságában
475. Szláv aprószentek I. / Vršovac Mutina meggyilkolt fiai
476. Szláv aprószentek II. / Az útszélen hagyott csejtei csecsemő
477. Szláv aprószentek III. / Šafárik elhalt gyermekei
478. Hűséges szolgák szonettje I.
479. Hűséges szolgák szonettje II. / Szlávia leányának dadája
480. Nyugat-magyarországi horvát menyecskék
481. Orosz hazafiak
482. Jan Skarbek lengyel követ
483. Uglicsi Dimitrij
484. A fehérhegyi menekültek lelkei fehér galambokként
485. Exkuzáló-szonett
486. Idegen nemzetbeli szlavofilok hadaró-szonettje
487. Három pápa / VIII. János, VI. Kelemen és II. Piusz
488. V. Frigyes pfalzi választófejedelem és cseh király

489. John Bowring angol költő
490. Bizánci történetírók tejeskásával jutalmazva
491. Török uralkodók szláv kancelláriája
492. Szláviának hódoló idegen nemzetek
493. Eszter, III. (Nagy) Kázmér lengyel király zsidó szeretője
494. Potocki jég alá fojtatott menyé
495. Az utolsó rügeni szláv asszony
496. Szláv utazók
497. A lajoskomáromi botozás szlovák áldozatai
498. Mennyei örömök és égi zene
499. Mennyei játékok
500. Szláv multságok I. / Tánc, étel és ital
501. Szláv multságok II. / Mennyországbeli divat és a pesti szláv szabók
502. Szláv multságok III. / A multság pompája
503. Szláv multságok IV. / A személyzet
504. Szláv multságok V. / Humoristák és színjátékosok
505. A szlávok drágakövei
506. A Szláv Mennország illatai
507. A Szláv Mennország nyelve I. / A szláv nyelvek használati köre
508. A Szláv Mennország nyelve II. / A csehszlovák nyelv
509. Címek és megszólítások a Szláv Mennországban
510. A Szláv Mennország kertjei és főkertésze
511. A Szláv Mennország közössége
512. Az obodriták törzse
513. Stájerország, Karintia és Szilézia mint üres kert a Szláv Mennországban
514. Kálo cigánypurdé mint Puchmajer adatközlője
515. II. (Přemysl) Ottokár cseh király
516. Szláv írók, akik idegen nyelven írtak
517. Jozeffy Pál szuperintendens Illés szekeren

Képek és illusztrációk

1. kép

Össz-szláv Panteon (Jevto Popović, *Sveslavije ili pant'eon, Szvezka prva*, U Budimu, U Pecsasnji Univerzitetu Pestanszkog, 1831)

2. kép

Alfons Mucha, *Szláv eposz* (1926-28)

3. kép

Martin Benka, *Szlávia leánya* (Ján Kollár, *Slávy dcera ve třech zpěvích*, Martin, 1946)

4. kép

Id. Dieric Bouts, *Szent Erasmus mártíromsága*, (triptichon, cca. 1458, Leuven, Sint-Pieterskerk)

5. kép

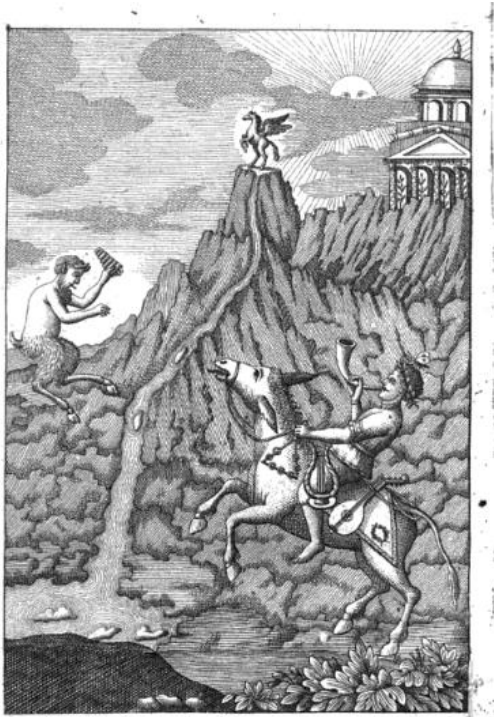
Prillwitzi szláv idol (metszet, Andreas Gottlieb Masch – Daniel Woge, *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten*, Berlin, 1771, 50)

6. kép

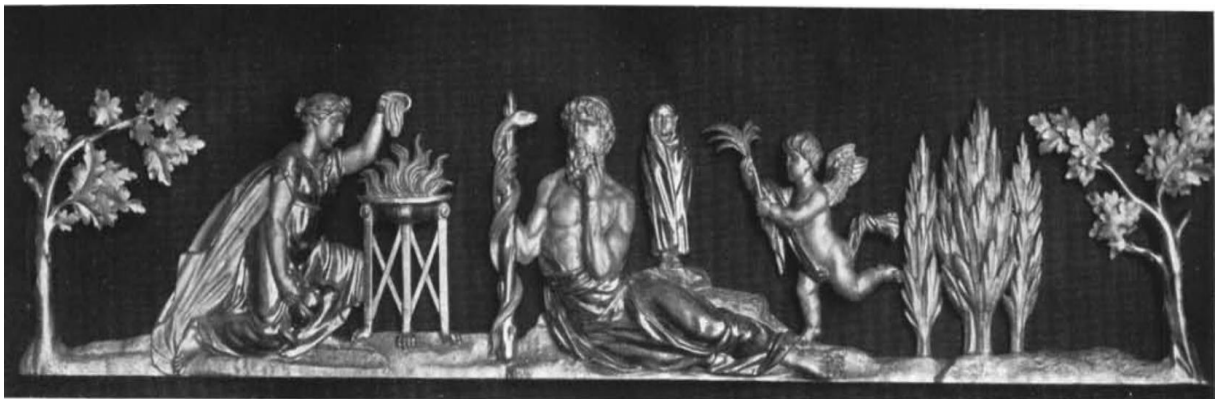
Andrea Schiavone / Andrija Medulić, *Parnasszus* (festmény, Bajor Állami Gyűjtemény)

7. kép

Kazinczy Ferenc számárháton (metszet, Mondolat, Dicshalom, 1813)

8. kép

Dunaiszki Lőrinc, A pesti Király utcai, Szentlélekről nevezett Török-patika relieffe (1813).

(fénykép, Voit Pál, *Egy régi pesti patika*, in Némethy Károly – Budó Jusztin szerk., *Tanulmányok Budapest multjából*, VII, Budapest, 1939, 24. ábra)

9. kép

Osolsobie János, *Zrínyi Miklós hősi halála Szigetvárnál*

(<https://www.jakd.hu/index.php?p=evfordulo&id=41#lbg> Letöltés: 2023. 03. 12.)

10. kép

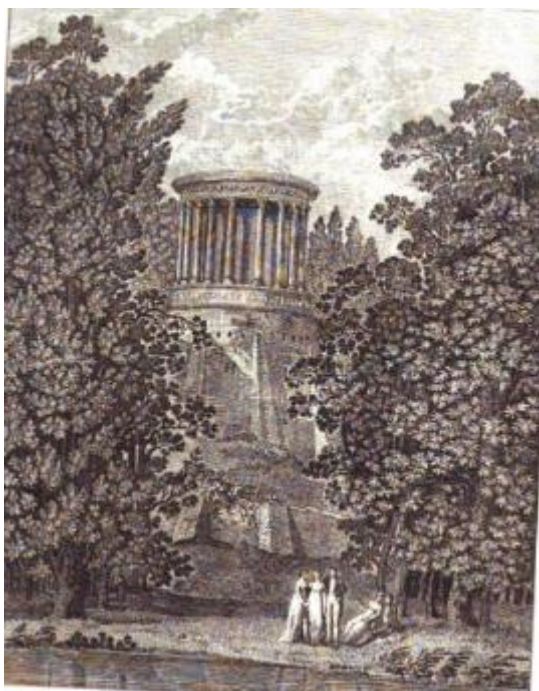
Báthory ostromolja Wielkie Łuki-t (Julian Ursyn Niemcewicz, *Śpiewy historyczne*, 1816, 228)

11. kép

A szláv matuzsálemek, Rovin János és Desszor Sára (metszet, Nemzeti Múzeum, Budapest)

12. kép

A Szibilla-szentély Pulawyban (metszet, Jan Paweł Woronicz, Sybilla, 1818)